IOAN-AUREL POP

ISTORIA, ADEVĂRUL ŞI MITURILE
(Note de lectură)

Redactor: Marcel Popa
Tehnoredactor: Cristina Milca, Mihaela Tudor

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
POP, IOAN AUREL
Istoria, adevărul şi miturile : (note de lectură) / Ioan-Aurel Pop. - Ed. a 2-a, rev. - Bucureşti : Editura Enciclopedică, 2014
ISBN 978-973-45-0690-3

94(498)

ISBN: 978-973-45-0690-3

IOAN-AUREL POP

ISTORIA, ADEVĂRUL ŞI MITURILE

(Note de lectură)

editura enciclopedică
Bucureşti, 2014

GRUPUL EDITORIAL UNIVERS ENCICLOPEDIC GOLD

Str. Luigi Cazzavillan nr. 17, sector 1, Bucureşti
Tel.: 0371.033.416
e-mail: *difuzare@universenciclopedic.ro*
www.universenciclopedic.ro

CUVÂNT ÎNAINTE LA EDIȚIA A II-A

Lucrarea de față este, în esență, o recenzie supradimensionată, apărută la o dată anume (în 2002) și, din această perspectivă, pare să fi fost destinată unui moment precis din trecut și să nu prezinte interes ulterior. Ce rost are atunci o reeditare sau o nouă ediție? Este întrebarea pe care ne-am pus-o și noi atunci când directorul Editurii Enciclopedice, domnul Marcel Popa, redactorul vechii ediții, a venit cu propunerea reeditării, propunere pentru care îi suntem, se înțelege, recunoscători. Am descoperit relativ ușor, împreună, câteva argumente care să justifice întreprinderea.

Mai întâi, cartea istoricului Lucian Boia intitulată *Istorie și mit în conștiința românească* – cea care a pricinuit lucrarea noastră – nu s-a oprit la o ediție sau două, ci a continuat să fie republicată periodic, în românește și în alte limbi, în țară și peste hotare. Prin urmare, și cele spuse de noi despre acea carte sunt de actualitate și pot stârni în continuare interesul cititorilor. Mai mult, anumite idei din lucrarea aceasta generală despre miturile istoriografice românești au fost dezvoltate de autor în cărți noi – variațiuni pe aceeași temă – cu accente diferite, dar gravitând toate către un sens.

În al doilea rând, așa cum bănuiam și remarcam în 2002, opera în discuție și celelalte cărți ale profesorului Lucian Boia au produs roade, au creat emuli, au dat „direcții de cercetare", mai ales în ambianța Universității din București, dar nu numai. O serie de tineri studioși din domeniul istoriei, aflați la nivelul elaborării lucrărilor de licență – adică la începutul pregătirii lor, la vârsta de circa 20 ani – în loc să reconstituie cu mijloace specifice fragmente din trecut, caută cu sârg fel de fel de mituri românești, cu precădere „naționaliste" și dezvoltă „teorii" în jurul acestora, evidențiind serii întregi de tare reale și imaginare ale poporului român. Acest fapt nu conține nimic rău în sine, fiindcă, parafrazând o zicere veche, nimic din ceea ce a fost în trecut nu se cuvine să-i fie străin istoricului. Numai că – după cum se știe din experiența elementară a „meseriei de istoric" – nu se cade să ne începem cariera cu studiul elementelor de conștiință, de imaginar,

cu metaistoria, cu istoria contrafactuală (la modă și ea astăzi), nici măcar cu mitologia istorică. Prin studiul așa-ziselor mituri din scrisul istoric, tânărul cercetător analizează, compară și critică, emite judecăți de valoare despre operele și ideile confraților mai de demult sau mai recenți, fără ca el însuși să aibă vreo creație, să cerceteze vreun izvor, să ilumineze o epocă, o personalitate, o întâmplare revolută. Or, până să putem ajunge la „fapte" de conștiință și de imaginar, este absolut necesar să ne exersăm mintea cu fapte brute din trecut, refăcute după tehnicile consacrate, învățate la facultate. Procedând invers, este ca și cum un artist plastic în formare ar urmări să fie brusc deasupra lui Picasso, Dali sau Botero, fără să aibă habar să facă un portret sau un peisaj după natură, fără să știe ce este aceea perspectivă sau să cunoască raportul dintre formă și culoare. Până să poți îndrăzni și reuși să discerni ce este bun sau rău în operele istoricilor, este de dorit să încerci tu însuți o cât de mică operă de cercetare istorică, în sensul reconstituirii, la modul clasic (consacrat), a unui segment din trecut.

În al treilea rând, continuăm să credem că mesajul general al lucrării în cauză, dar și al altora elaborate de domnul Lucian Boia, este – mai ales prin repetare și accentuare prea apăsată, urmând regulile propagandei – esențialmente greșit. Critica comunismului și naționalismului, la nivelul scrisului istoric românesc, deplin necesară și justificată, nu trebuie să conducă la demolarea valorilor românești din toate timpurile, la diseminarea marasmului și a incertitudinii, la ura endemică față de orice produs autohton, de la opere la oameni, de la idei la edificii, de la moravuri la idealuri. Or, din păcate, lucrările profesorului Lucian Boia, asta fac! O simplă privire asupra reacțiilor unor tineri, pe Facebook, în revistele „avangardiste" (ca să fim eufemistici), în anumite cercuri de „cercetare avansată" este suficientă: aproape adolescenți, fără lecturi temeinice, cei în cauză, amăgiți de paginile exaltate, cursiv redactate, atractive, ușor de citit, aparent logic argumentate ale istoricului menționat și ale elevilor Domniei Sale, cad ușor în extaz. Ei nu se mai îndreaptă niciodată spre operele cronicarilor, spre Cantemir, spre Micu, Șincai sau Maior, nici spre Bălcescu și Kogălniceanu, nici spre Onciul sau Panaitescu, nici spre Giurescu sau Oțetea, nici spre Dragomir ori Prodan și nici spre

Iorga, mai ales spre „naționalistul” Iorga! Influențați astfel, tinerii resping tot trecutul în bloc, își condamnă toți înaintașii, lâncezesc în prezentul apăsător și se dezinteresează de viitorul incert. Aceste atitudini sunt și rezultatul propagandei făcute prin intermediul unor lucrări precum cea aflată în atenție.

În al patrulea rând, replica noastră are încă un rost și din solidaritate de breaslă. Domnul Boia și cei care-l urmează au creat impresia – devenită, din păcate, convingere pentru unii – că istoria, mai exact cercetarea istorică, nu are niciun rost, fiindcă este falsă, mincinoasă, plină de mituri (termen folosit cu sens peiorativ). Cu alte cuvinte, toată munca istoricilor de la Herodot încoace, dar, mai ales, de la Grigore Ureche încoace, ar fi inutilă, eronată, insidioasă, fără legătură cu adevărul faptelor petrecute în trecut. Istoricii nu ar fi decât un fel de eseiști, care însăilează gânduri personale – cu mai mult ori mai puțin stil – prostind lumea cu idei preconcepute, servind numai interese proprii, de familie, de partid, confesionale, religioase și mai ales naționaliste. Firește, ideile acestea au prins și pe fondul lipsei de cunoștințe istorice și istoriografice în rândul publicului larg. Cine mai consideră azi studiul trecutului fundamental pentru cultura generală, în condițiile în care istoria nu se mai predă în școli aproape deloc? De câte ori nu auzim – la modul retoric sau serios – întrebarea: „Când veți scrie odată, voi, istoricii, istoria adevărată?” Iată că răspunsul a venit, dur și fără replică, prin domnul Boia: „Niciodată!” Ironia sorții este că acest răspuns este, în esență, corect, numai că, îmbrăcat în forma cinică dată de cărțile Domniei Sale, devine mincinos! Istoria exact așa cum a fost nu mai poate fi reconstituită aievea de nimeni – în afară de Dumnezeu! – dar oamenii tind și au tins întotdeauna, prin specialiști, adică prin istoricii de meserie, să se apropie cât mai mult de prezentul din trecut. Cu alte cuvinte, prin metode specifice, care se aprofundează în facultate, oamenii învață cum să studieze memoria colectivă, cum să reînvie amintirile popoarelor, fără ostentație, cu respect pentru adevăr, pentru acel adevăr care ne este nouă, oamenilor, îngăduit. Domnul Lucian Boia vine cu o opinie care taie parcă în carne vie: trecutul este mort, nu poate fi cunoscut și devine, prin pana istoricilor, plin de mituri, de idei preconcepute, de minciuni! Dar

trecutul este viață, este viață vie pentru cei care l-au trăit, iar oamenii au nevoie stringentă de amintiri din viață! Istoricii nu inventează aceste amintiri, ci le reconstituie. Firește, sunt și între istorici fraudatori, dar unde nu sunt?! Există și chimiști care au susținut că nisipul poate deveni aur, există și fizicieni care au crezut în *perpetuum mobile* și chiar au pretins că aceste iluzii au fost realități descoperite de ei. Oare să fie, de aceea, toți chimiștii și fizicienii demni de blam? Răspunsul acesta al nostru este și un omagiu adus generațiilor de istorici români obișnuiți (câți dintre creatori sunt genii?!), care s-au nevoit sincer cu studiul trecutului pentru a lumina mintea poporului nostru. A vărsa venin asupra muncii și misiunii lor făcute cu bună credință – chiar dacă faptul este spectacular și chiar dacă aduce succes de librărie – este nu numai dizgrațios, dar și imoral și fals.

Un alt motiv al reeditării acestui răspuns este răspândirea neselectivă a ideilor domnului Boia în străinătate. Marea majoritate a istoricilor străini nu sunt la curent cu cercetările din cadrul istoriografiei românești și preiau ceea ce scriu despre noi reprezentanții altor istoriografii, cu mai mare tradiție, cu mai mare priză, cu mai vechi reușite de publicare în limbi de circulație internațională sau, pur și simplu, care se bucură de mai mare simpatie. De exemplu, în istoriografia germană, istoricii maghiari – în linii mari – au fost, sunt și vor fi considerați de mai mare credibilitate decât istoricii români. Faptul că lucrarea (lucrările) domnului Lucian Boia a (au) fost preluată (preluate) cu atât de mare entuziasm în mediile intelectuale ungare și promovată (promovate) apoi prin diverse canale a creat noi posibilități de distorsionare a trecutului românesc. Traducerile în alte limbi și distribuția acestor traduceri prin metode moderne de marketing au creat în Occident impresia unui discurs istoriografic românesc total viciat de minciuni, a unei culturi românești impregnate de naționalism desuet și periculos, a unei identități românești false. În anii din urmă, am fost puși în situația să constatăm pe cont propriu, de mai multe ori, rezultatele acestei păguboase propagande. Dăm numai un exemplu: am trimis recent în Germania un mic studiu despre dublul nume etnic al poporului nostru, acela de român-vlah, analog cu dublul nume al unui popor vecin, acela

de maghiar-ungur sau cu numele duble ale altor popoare (elen-grec, Deutsch-german, suomi-finlandez etc.); pornisem de la o chestiune concretă, anume cinci documente de dinainte de 1441 în care Iancu de Hunedoara este numit, în latinește, *Johannes Olah*, ceea ce, evident, se traduce în românește prin *Ioan Românul*; colegul german mi-a atras atenția că identificarea termenului de „vlah" (aici, în varianta de „olah") cu etnonimul „român" este discutabilă și că, din cărțile domnului Boia, a înțeles că românii nu prea au nimic în comun cu Roma sau cu romanii, că „vlah" poate fi și „cioban", și „ortodox", că termenul de „român" și numele de „România" sunt recente etc. În altă cuprindere, lansarea pe piață a ideilor domnului Lucian Boia, prin mijlocirea unei edituri eficiente, cu o rețea de librării foarte extinsă și prin mijloace de difuzare în masă foarte răspândite a creat un mare handicap istoricilor de profesie, care scriu prioritar, de regulă, pentru cercuri restrânse de specialiști.

Acest handicap se referă și la cartea noastră de răspuns din 2002, publicată de Editura Enciclopedică. Am constatat că lucrarea aceasta și cărțile altor istorici de profesie, cercetători consacrați ai trecutului, ajung greu la anumiți destinatari interesați. S-a creat, astfel, un imens dezechilibru între un anumit set de opinii, care tind să reducă istoriografia românească la statutul de poveste plină de mituri și alt set de opinii, care acordă credibilitate metodelor de cercetare utilizate cu scopul reconstituirii veridice a trecutului. Nu este totuna – ca intelectual fără studii istorice de specialitate – să citești numai cartea domnului Boia (cum s-a întâmplat, în general, până acum) și să rămâi impresionat de ea sau să poți citi și o replică a sa critică (oricare ar fi ea), spre a putea compara opiniile și a trage propriile concluzii. Credem, de aceea, că se cuvine să se dea mai multor cititori șansa „să asculte și cealaltă parte" (*Audiatur et altera pars*), după pilda dictonului latin.

De asemenea, istoricul Lucian Boia nu a explicat încă, în chip direct, de ce a scris despre istoricii români și despre evoluția gândirii istorice românești într-un mod cu totul diferit înainte de 1989. Atunci, într-o serie de studii și într-un volum masiv – un curs tipărit și destinat studenților de la cele trei mari universități din țară (citat mai jos) –

Domnia Sa a urmărit dezvoltarea istoriografiei noastre pe curente de gândire și personalități, evidențiind marile direcții de cercetare autohtonă care concordau cu mersul gândirii universale, se sincronizau cu aceasta. De ce personalitățile românești, prezentate în chip pozitiv până la 1989, devin acum brusc condamnabile, nesemnificative, impregnate de mitologii și tare ancestrale și, mai ales, naționaliste? Nu există, în scrierea menționată sau în altele, vreo cât de mică motivație a acestei schimbări radicale de atitudine.

Dorim să atragem, de asemenea, atenția asupra metodei primejdioase de a extrage dintr-un imens material doar acele exemple care servesc tezei elaborate în prealabil. Acest mod de a proceda nu are nimic de a face cu cercetarea din domeniul istoriei. Prin astfel de procedee, se poate „demonstra" orice. Reproșăm autorilor acestui gen de lucrări – și, implicit, autorului aflat în atenție – că nu precizează, începând chiar cu foaia de titlu, natura întreprinderilor lor intelectuale. Era simplu ca istoricul Lucian Boia să-și avertizeze cititorii, eventual în cuvântul înainte, că nu elaborase o cercetare de specialitate, cu toate metodele consacrate, ci un eseu cu propriile opinii, gânduri, păreri, sugestii despre trecut, despre confrați, despre identitatea națională, despre originile etnice, despre defectele românilor etc. Era mult mai simplu și mai onest! Așa, se creează pentru oamenii de rând și chiar pentru intelectualii din afara câmpului istoriei o imensă confuzie, aceea că, de la înălțimea catedrei de istoria românilor de la cea dintâi universitate a României, Profesorul și Cercetătorul prin excelență vine cu tratate și monografii serioase, care răstoarnă toată munca predecesorilor. Iar predecesorii se cheamă Iorga, Onciul, Panaitescu, Giurescu, Brătianu, Oțetea! Acest procedeu este nu numai incorect, dar și lipsit de onestitate. De altfel, mai mulți colegi, istorici de meserie, ne-au reproșat scrierea cărții (a „recenziei" de față), în sensul că nu trebuia să dăm atenție unei cărți care nu are legătură directă cu istoria și că, prin lucrarea aceasta, am fi legitimat istoricește un gen, de tip istorico-literar, din afara câmpului disciplinei noastre.

În același spirit, cartea profesorului Boia, ca și altele, păcătuiește prin alt fel de omisiune, anume comparatismul. Autorul – deși știe fără îndoială – „uită" să plaseze „conștiința românească" în cadrul

conștiinței universale și s-o privească în comparație cu un număr de „conștiințe" ale popoarelor și națiunilor vecine, europene, mai mari ori mai mici. Putem asigura cititorul că, urmărind același gen de probleme, selectate după aceleași criterii aleatorii, vom ajunge la același gen de concluzii, precum cele ale domnului Boia (care-i tratează pe români), și în cazul „conștiinței" ungare, poloneze, rusești, germane, sârbești etc. Variațiuni infinite pe tema originilor, accente naționaliste privind originea nobilă, mituri fondatoare eroice, exacerbarea calităților de apărători ai civilizației, ură și dispreț față de alte neamuri, față de străini în general etc. sunt tot atâtea laitmotive care – urmând o idee preconcepută – pot fi detașate fără mari dificultăți din istoria tuturor popoarelor europene. Dacă profesorul Boia – supărat pe exagerările naționaliste din vremea comunismului și din alte epoci ale vieții românilor – ar fi vrut să le exhibeze în forme fruste în fața publicului, trebuia să le compare neapărat cu altele. Nu a făcut-o deoarece comparația nu ar mai fi relevat, firește, singularitatea noastră, nici nimicnicia noastră, nici spiritul demonic și distructiv, care, chipurile, ne-ar caracteriza numai pe noi, românii. Tot în corelație cu această privire comparativă, absentă în lucrarea menționată, nu am constatat în nicio istoriografie vecină vreo critică atât de tranșantă precum cea a domnului Boia, menită să condamne întunecata „conștiință românească". Firește, naționalismul nostru istoriografic de după 1975 (adică din ultimul deceniu și jumătate de comunism) a fost foarte pronunțat, întreg naționalismul nostru de la 1800 încoace are accente grave, dar îi putem asigura pe cititori că naționalismele din istoriografiile ungară, rusă (și sovietică), bulgară, sârbească, greacă etc. – derulate pe parcursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea – sunt cel puțin la fel de apăsate ca și naționalismul românesc. Orice „analiză", elaborată după metoda domnului Lucian Boia, ar fi condus, fără niciun dubiu, la concluzii la fel de dure, referitoare la „conștiințele" ungară, rusă, bulgară, sârbească sau greacă. Numai că, în cazurile invocate, nu a făcut nimeni vreo „analiză" cu un asemenea ton și cu atât de severe concluzii. În această situație, mai ales după traducerea cărții (cărților) domnului Boia în

alte limbi, firește că românii apar drept unici în „minciuna” lor, în „miturile” lor, în „naționalismul” lor...

În fine, notasem cu ocazia celei dintâi ediții din 2002 că, în vreme ce istoricii de profesie – cu puține sau nesemnificative excepții – au primit cu mari rezerve lucrarea (lucrările) despre miturile din istoriografia românească (și civilizația noastră în general) ale domnului Boia[1], intelectualii de alte profesii i-au îmbrățișat în întregime ideile și chiar tonul. În anii din urmă constatăm că nici neistoricii și nici publicațiile de cultură (fără tentă prioritar istorică) nu mai exprimă atât de mult entuziasm față de punctele de vedere elaborate de autorul aflat în atenție și răspândite cu atâta succes de editura care-l susține statornic. Chiar unii dintre lăudătorii inițiali ai cărții aflate în discuție și-au diminuat mult entuziasmul după apariția următoarelor lucrări ale aceluiași prolific autor, ba au dobândit chiar serioase accente critice. Astfel, în numărul din februarie 2007 al periodicului „Dilemateca”, Cătălin Avramescu – după ce constată cât de suspect de asemănătoare este cartea domnului Boia *Tinerețe fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi* (Editura Humanitas, 2006, în două ediții, franceză și română) cu articolul

[1] Recent, domnul Paul Nistor – istoric reprezentativ din tânăra generație de la Iași – nota, despre o nouă carte a domnului Lucian Boia, următoarele: „Formula aleasă de Boia e în mod sigur una care cutremură indiferenţa la lectură. Dar, ca şi în cazul emisiunilor tv de tipul „senzaţional”, ea se pretează la o deconstrucţie facilă. Care este, în mare, reţeta de succes a lui Boia? Îmbinarea unei bune analize cu ipoteze şocante, cu frazele tari, deliberat exagerate. Aducerea în prim plan a detaliilor deja ştiute de specialişti dar neştiute de publicul larg, formularea unor concluzii catastrofice pe marginea unor caracteristici de-a dreptul banale care se regăsesc la cel puţin alte 6-7 naţiuni europene. Şi construirea unei utopii atrăgătoare: alte decizii în istorie ar fi adus un alt prezent”. Sau: „Din amărăciune probabil, alături de o radiografie raţională şi profundă apar şi multe exagerări, concluzii nerealiste şi chiar verdicte prezentate intenţionat drept ipoteze şocante”. Sau: „Pe lângă exagerările de mai sus, unele remarci sunt însă de-a dreptul răutăcioase şi par să dea satisfacţie nu adevărului istoric ci unor direcţii pur ideologice”. Sau: „În final, care este formula de succes a domnului Boia? Este cea a istoriei prezentate ca un blestem. Un destin implacabil a lovit acest spaţiu, o predestinare grea, neîntâlnită în restul lumii, se resimte doar aici. Aceasta exclude total speranţele şi idealurile de viitor şi lasă loc doar resemnării colective” (în *Contributors.ro*, din 28 februarie 2013).

„Longevity” din *Dictionary of the History of Ideas*, articol alcătuit de Gerald J. Gruman – constată următoarele: „Luată în sine, cartea lui Lucian Boia se parcurge ca o colecție de conspecte. Eu nu am detectat în ea nicio ipoteză notabilă, o interpretare excepţională sau vreo descoperire arhivistică. Din punct de vedere strict informativ însă, lucrarea nu e deloc rea. Chiar o recomand. Asta dacă nu aveți cartea lui Gruman”. Cam în același sens, Constantin Horea, remarca în revista „Pro Saeculum”, nr. 4, din 1 iunie 2009, într-o recenzie a cărții *Napoleon III cel neiubit* (Editura Humanitas, 2008, ediția în limba română, precedată de una franceză): „Lucian Boia dă un exemplu numai bun de urmat de către tinerii istorici (câţi or mai fi şi ei) referitor la cum să (re)scrii istoria, adică nepărtinitor, fără patimă şi eliberat de orice pre-judecăţi. Însă, cercetarea „curată” şi profesionistă a autorului, la fel ca în cazul altor cărţi ale domniei sale, nu aduce nimic (esenţial) nou, nedescoperit, necercetat sau nedezbătut. Este ştiut faptul, dar foarte puţin afirmat, că Lucian Boia, pe cât de strălucit este ca gânditor/analist şi orator, pe atât de bun se arată în calitate de compilator de informaţii. Distinsul profesor de la Universitatea din Bucureşti are acel geniu de a căuta exact acolo unde trebuie, de a găsi şi mixa laolaltă ingredientele unei cărţi reuşite. Mai mult, domnia sa are darul „spunerii” şi expunerii, un stil, prin care reuşeşte să cucerească şi cititorul nu prea pasionat de subiecte de istorie”. În fine, și mai recent (la 15 martie 2013, în suplimentul de cultură a ziarului *on line Adevărul.ro*), academicianul și ambasadorul Nicolae Manolescu scria: „I-aș reproșa, din capul locului, cărții lui Lucian Boia, *De ce este România altfel?* (Humanitas, 2012), care a stârnit discuții pasionate, *parti pris*-ul vădit încă de la titlu: în fond, România, ca orice țară, ,,este așa cum este”, nu neapărat ,,o țară care se încăpățânează să fie altfel”. Despre felul „provocator” al domnului Boia de a scrie despre trecut, pomenitul critic și istoric literar spune: „Așa erau și cărțile mai vechi despre miturile naționale, așa este și aceea recentă (2011) consacrată elitelor intelectuale românești dintre 1930 si 1950. Două sunt însușirile acestui fel de a privi lucrurile. Una este **demitizarea**. Într-o istorie (și politică) și într-o cultură deopotrivă mitizante, plecând urechea la sirenele naționalismului, studiile lui

Boia sunt niște binevenite dușuri reci. Ele explică convingător, deși oarecum superficial, nu de ce România e altfel, ci de ce este așa cum este. A doua însușire este **negativismul**. Selectând de regulă doar un singur set de trăsături, Boia colorează în negru și adesea fără nuanțe portretul istoric, social, politic sau moral al României. De aici provine ispita excepției, a lui altfel. Când am comentat cartea despre elitele intelectuale, am semnalat faptul că Boia și-a ales „personajele", așa zicând, pe sprânceană, adică exclusiv dintre acelea care îi slujeau ideea oportunismului politic caracteristic intelectualului interbelic și de imediat după al doilea război. Cele care i-o contraziceau erau lăsate deoparte. Tot așa procedează și cu trăsăturile din care își alcătuiește tabloul istoric din *De ce este România altfel?* Are, e adevărat, prudența de a sugera o alternativă, de a nu răspunde cu da sau nu, ci cu și da, și nu, doar că alternativa conduce de obicei la concluzia echivocului național ca o caracteristică a noastră esențială. Negativă, firește!" Concluzia criticului – coleg, de altminteri, cu profesorul Boia la Universitatea din București – este tranșantă: „Păcat de, nu puținele, observații corecte și necesare dintr-o carte bine orientată când demitizează, dar tendențioasă printr-o izbitoare lipsă de empatie cu subiectul ei".

Iată, prin urmare, că imensa cantitate de producție publicistică a domnului Boia – de cel puțin o carte pe an! – stârnește nedumeriri, rezerve și critici și în rândul altor oameni de cultură, preocupați de mesajele pe care le trimit intelectualii de marcă publicului larg.

O rațiune principală, de fond, care ne-a îndemnat să acceptăm propunerea de reeditare a acestei lucrări are, însă, o mai mare gravitate. Este vorba despre ideea de bază care reiese dintr-un interviu recent al domnului Boia și care este pusă chiar în titlul respectivului interviu: „Minciuna este mitul fondator al României moderne" (publicația *on line Adevărul.ro*, din 17 ianuarie 2013). De aici (din titlu), din tonul general, ca și din textul interviului, se vede că perspectiva negativistă a autorului s-a extins între timp de la istoriografia românească (de la scrierile despre trecut și de la autorii lor) la trecutul însuși. Cu alte cuvinte – crede profesorul Lucian Boia – nu numai istoricii și lucrările lor operează cu minciuni când se referă

la trecut, dar trecutul nostru însuși este o minciună! Convingerea aceasta era, de altfel, evidentă și în lucrările mai recente, mai ales în pomenita *De ce este România altfel?*. Lăsăm la o parte implicațiile filosofice ale acestei poziții și ne aplecăm o clipă asupra mesajului său istoric. Dacă minciuna stă la baza fondării României moderne, înseamnă că țara aceasta nu are niciun rost! Cu alte cuvinte, domnul Boia vrea să-i facă pe români să înțeleagă că proiectul și realitatea numite România sunt o iluzie, clădită pe fals și că, în dreaptă consecință, această iluzie trebuie să dispară. Cum să înțelegem altfel mesajul dat de distinsul ideolog? De aici, din acest *memento* venit de la București, prin vocea unui distins profesor al primei universități moderne din capitala țării, și până la grava afirmație, spusă cu năduf de un alt ideolog (venit, de data aceasta, dinspre mass-media) din Cluj-Napoca, din capitala Transilvaniei, acum câțiva ani – „M-am săturat de România!" – nu este decât un pas. Diferența dintre cele două discursuri nu este de gen, ci de grad, nu este de fond, ci de formă. Este clar că cei doi – și, din păcate, nu numai ei – au acumulat cantități imense de rău interior, care se revarsă asupra comunității și o influențează.

Nu am vrea să fim înțeleși greșit, deși acest lucru este aproape imposibil. Și domnul profesor Lucian Boia poate pretinde că este înțeles greșit, de noi și de alții. Așa se întâmplă, din păcate prea adesea, în procesul de comunicare. Totuși, spre a fi cât mai clari, reiterăm aici cuvintele atribuite lui Voltaire, în Secolul Luminilor, când înmugurea spiritul democratic modern, cuvinte rostite în fața unui oponent al său de idei: „Nu sunt de acord cu ceea ce spui, dar voi apăra până la moarte dreptul tău de a o spune". Trebuie să fim mulțumiți că, după decenii de dictatură, exprimarea ideilor – atât cât este omenește posibil – este liberă în România. De aceea, nu numai că respectăm punctul de vedere al cărții (cărților) domnului Boia, dar suntem de partea celor care apără cu strășnicie dreptul Domniei Sale de a se pronunța ca atare.

A respecta nu este însă totuna cu a aproba. Respectăm dreptul domnului Boia de a crede și scrie că istoriografia românească este o însăilare de mituri naționaliste, că istoricii și oamenii de cultură români în general au fost și sunt lași, că tot trecutul nostru este ticălos

etc., dar credem cu tărie că, în Cetate, trebuie să fie libere să se facă auzite și alte voci credibile, cu mijloace similare celor de care dispune autorul citat. Suntem deplin de acord că, după accentele naționaliste care au traversat societatea românească în deceniile comuniste și nu numai, era nevoie stringentă de „dușurile reci" – numite astfel de academicianul Nicolae Manolescu – trase asupra „conștiinței românești" contemporane de domnul Boia și de elevii Domniei Sale. Dar de ce era nevoie de negativism? De ce să ajungem la tablourile cele mai negre despre noi înșine, de care se oripilează și mulți dintre străinii care ne cunosc bine? De ce să ne autoflagelăm în așa măsură încât să îndemnăm la autodistrugere, în lipsa oricărei raze de speranță? Prin urmare, acceptăm demitizarea echilibrată, cu condiția ca după aceasta să urmeze nu negativismul, ci construcția, proiectul de îndreptare, speranța de revenire la normalitate.

În această lume sunt peste 200 de „națiuni", cum se spune la ONU, de fapt peste 200 de state. Între acestea, România este unul dintre ele, mic și neînsemnat – zicem noi – dar, în fapt, de mărime medie, cel puțin dacă este privit la scara Europei. Azi, țara noastră este parte a clubului select numit Uniunea Europeană, format din 28 de state. Se cam clatină acum acest „club select" – mai ales după criza începută în 2008 – dar aceasta este o altă chestiune. Ca suprafață și populație, suntem pe locul șapte, după Germania, Marea Britanie, Franța, Italia, Spania și Polonia, dar, după indicii de calitate, suntem pe unul dintre ultimele locuri, în câteva cazuri poate chiar pe ultimul. Firește că nu este bine, dar este, totuși, ceva! Față de Casandrele care ne prevesteau, după gulagul comunist, o soartă eternă în „zona gri", datorită aplecării noastre ancestrale spre inactivitate, spre lirism sau spre Eminescu, realizarea din 2007 – deși nu se datorează neapărat performanțelor noastre ieșite din comun – este notabilă. Cu trei ani înainte intraserăm în NATO, cu mult entuziasm, convinși că numai astfel puteam scăpa de teroarea amenințării răsăritene. Și nu am greșit prea mult, din câte se vede! În lume, inclusiv în raport cu indicatorii de conținut, suntem între primele 40-50 de state din cele 200. Nu este foarte bine, dar nici catastrofal. Din experiența noastră de peste trei decenii de cercetări de arhivă și de lecturi asidue de specialitate, îi putem asigura pe cititori că românii și România sunt ca toată lumea asta, privită în general, nici

mai buni și nici mai răi. Natural, este bine să fim criticați și să ne autocriticăm, ca să ne cunoaștem mai bine și să luăm măsuri de îndreptare, să prosperăm, să lăsăm tinerilor și urmașilor mesaje privind căile bune de urmat. Dar dacă întoarcem mesajul naționalist festivist și triumfalist în unul complet negaționist, folosind tehnici insidioase, mai puțin sesizabile de publicul larg, spre ce ne îndreptăm? Avem impresia că domnul Lucian Boia preschimbă cu 180 de grade naționalismul glorios, de care unii dintre noi am avut parte, tot într-un fel de naționalism, dar pe dos, un naționalism al urii, al întunericului, al lipsei de speranță. Spunându-ne – cu eleganță, este drept – că România însăși (și nu doar trecutul ei, nu doar istoricii ei etc.) este o minciună, oare nu ne îndeamnă să părăsim acest „proiect falit" numit România, să ne luăm lumea în cap, să mergem toți în țări demne și prospere, superioare, tenace, bune, primitoare? Este și aceasta o soluție, pe care o adoptă mulți români și pe care nu o mai condamnă nimeni. Bine că, în fine, avem libertatea (controlată) de a alege! Dar, până și în plin comunism, când demnitatea noastră individuală și colectivă era călcată în picioare, Radio Europa Liberă, militând pentru întregirea familiilor românilor autoexilați în Occident, își începea pledoariile cu memorabila frază: „Noi credem că locul românilor este în România!". Oare să nu mai fie locul românilor – răi și ticăloși, așa cum apar ei – în România? Sunt țări europene – precum Irlanda înainte de Primul Război Mondial sau Norvegia, în anii de după Al Doilea Război Mondial – în care orice speranță părea pierdută, în care oamenii o duceau mai greu decât românii din aceeași vreme, în care emigrația se dovedea singura salvare și, totuși, nimeni nu le-a spus acelor oameni că țările lor erau clădite pe minciună, că erau falite și că trebuiau indubitabil abandonate.

Prin urmare, chiar dacă realitatea trecută și prezentă ar fi exact așa de neagră cum scrie domnul Boia, de ce să omorâm viitorul? Cum să ajungem să pustiim o țară prin vorbe de spirit? Nu cunoaștem în această lume popoare care să se fi supărat iremediabil pe propria țară. Sunt, natural, oameni nemulțumiți, revoltați, dezamăgiți, amărâți, trecuți prin rele și rămași fără speranță, oameni care nu văd în jur decât minciuna politicienilor, corupția lor, îmbogățirea unor semidocți prin jefuirea oamenilor de rând (care formează țara, statul), dar cei

mai mulți caută soluții. Puțini spun că, pentru starea în care se află, este de vină țara însăși, zestrea națională păcătoasă sau starea de decădere a întregului popor român. Nemulțumiții se supără, de regulă, pe un vecin, pe un șef, pe un demnitar, pe președintele țării, pe primul ministru, pe o situație, pe un partid, pe o instituție (de la guvern până la parlament și de la fisc până la școala în care învață copilul sau copiii), dar nu pe România. Însă, cu eforturi conjugate de genul celor făcute an de an de domnul Boia, vom putea determina tot mai mulți români să se supere pe țara lor și să considere drept edenice toate celelalte țări. Vorbeam despre un naționalism negativist, fiindcă o astfel de acțiune va conduce neîndoielnic la iubirea altor țări și la demonizarea propriei patrii. O atare atitudine este menită să distrugă complet România, nu s-o îndrepte. Nu am văzut în cărțile domnului Boia nicio speranță de îndreptare, niciun proiect alternativ pentru această țară, nicio strădanie de diseminare a încrederii într-o schimbare spre bine, pe baza unui program, a unui set de valori, a unei morale noi. Or, dacă le spunem mereu românilor că nu sunt buni de nimic, vor crede tot mai mult asta și se vor comporta precum oamenii de nimic!

Acestea sunt câteva dintre motivele pentru care considerăm mesajele profesorului Boia nerealiste, neconforme cu trecutul nostru și nici cu interesele de viitor ale acestui popor. Chiar dacă sunt atractiv prezentate, cu talent de orator – sau, poate, tocmai de aceea – aceste idei induc o stare de blazare colectivă, bazată pe extragerea din realitatea trecută și prezentă numai a acelor argumente care servesc scopului prestabilit. Aceasta nu înseamnă că lucrările domnului Boia nu ar fi necesare într-un peisaj democratic, că nu îi impresionează pe români, că nu le stârnesc admirația și că nu le ridică semne de întrebare. Tocmai de aceea, credem că se cuvin auzite în Cetate și alte voci. Numai astfel, românii vor putea compara și discerne și nu se vor lăsa manipulați. Diversitatea de opinii subminează somnul rațiunii, care, lăsat în voia lui, naște monștri (Goya).

Credem, de asemenea, că țara aceasta și poporul acesta trebuie criticate în chip necruțător, dar nu prin negarea tuturor realităților naționale, ci prin dimensionarea lor față de realele valori, prin păstrarea unui sens al echilibrului. Proiectul României moderne a fost

pus în practică, treptat, abia de pe la jumătatea secolului al XIX-lea, adică în urmă cu circa 150 de ani. Ce reprezintă un secol și jumătate la scara istoriei? O clipă! Haideți să nu judecăm așa de aspru „clipa" noastră numită România și să-i dăm o șansă de viitor, prin oamenii ei. E singurul loc din lume pe care-l avem ca grup uman și trebuie să-l îndreptăm, să-l corectăm, să-l prețuim și nu să-l repudiem, demonizăm sau respingem. Suntem profesori și istorici ca și distinsul intelectual Lucian Boia și credem sincer în misiunea de dascăl și de cercetător. Domnul Boia ne spune că cercetarea trecutului este fără rost și că studiul și învățătura în general nu valorează nimic aici, din moment ce România însăși este clădită pe minciună. Or, menirea cercetătorului în ale trecutului și a profesorului este cu totul alta, anume să-i deprindă pe tineri cu tehnicile cele mai potrivite pentru reconstituirea veridică a trecutului și să le transmită – după experiența atâtor generații – încrederea în viitor, în locul de baștină și de viețuire, în forța regeneratoare a grupului etnic numit poporul român, în valorile morale universale etc. Dacă credința negativistă a Domniei Sale este legitimă, atunci trebuie să fie la fel de legitimă și a noastră, realistă, născută din obsesia unui neam de plugari, păstori și preoți de pe Câmpia Transilvaniei nordice, umiliți secole la rând de regimuri străine, obsesie legată de încrederea în știința de carte, în valorile morale verificate, în munca tăcută, în fine, în țara aceasta întreagă, care (cum scria cândva Lucian Blaga) „și-a-mpins hotarele toate până la cer". Românii au făcut mari erori și atunci când au reconstituit trecutul, și atunci când și-au construit viața trecută și prezentă, dar aceste erori nu trebuie să-i determine să se autoflageleze, să se demonizeze singuri și să-și ia lumea în cap. Este cu mult mai cuminte ca erorile, odată constatate, recunoscute și analizate, să-i conducă spre îndreptarea lucrurilor, spre proiecte constructive, adecvate exigențelor lumii contemporane. Ca dascăli și istorici, spre aceasta trebuie să tindem! Restul pot să fie exerciții de stil, eseuri, panseuri, discursuri politice, studii filosofico-psihologice sau scenarii teribiliste – menite să ne aducă, pe moment, faimă și bani – dar nu pot constitui lecții durabile de viață, nici mesaje pentru viitor, adresate tinerilor în formare de către profesorii lor. Or, domnul Boia a fost, din câte știm, încă de la începutul carierei, dascăl (asistent, lector, conferențiar și

profesor) la Universitatea din București și a transmis lecții despre viața trecută și prezentă studenților. Dacă ar fi fost un filosof liber cugetător și liber profesionist, fără obligații la catedră, mesajele negative de tipul *Pe culmile disperării* sau *Schimbarea la față a României* i-ar fi putut aduce faima unui nou Cioran. Cu o condiție însă, credem, anume aceea de a proiecta spre viitor, în locul unui sumbru pesimism, ideea posibilei renașteri, așa cum face încrâncenatul filosof pornit din Mărginimea Sibiului și rămas pentru vecie la Paris. Dăscălia și misiunea de istoric incumbă o anumită deontologie, o rigoare profesională precisă, o metodologie consacrată a investigației care, toate, trebuie să aibă în vedere mereu formarea tinerilor, a oamenilor în general, meniți astăzi să învețe de-a lungul întregii vieți. Nu este vorba aici despre naționalismul sau despre patriotismul istoricului – despre care s-a vorbit prea mult și prea pătimaș – ci pur și simplu despre mesajul său uman, despre dragostea lui de viață și de oameni. Spunem aceasta pornind de la constatarea simplă că orice profesor și, mai ales, orice istoric, face până la urmă, într-o formă sau alta, educație.

Oricât de mult s-ar referi la trecut, cărțile domnului Lucian Boia – cu puține excepții – nu sunt opere istorice, ci eseuri despre lumi revolute, despre mituri, despre idei și vise, despre români și neromâni, despre personalități, despre oameni și grupuri de oameni etc. Ele sunt fascinante, ispititoare, pline de vervă, cursive, ademenitoare, dar nu comunică adevăruri reieșite din cercetarea sistematică a trecutului, ci impresii, opinii, gânduri, păreri. Poate că se bucură de popularitate tocmai din acest motiv, al apropierii lor de domeniul ficțiunii, al narațiunii artistice, al modului *sui generis* de operare cu imaginarul colectiv. Altminteri, trecutul se bucură și de alte tratări – acelea de specialitate – efectuate cu ajutorul metodelor de cercetare consacrate în istorie și care pornesc de la analiza izvoarelor. Acest gen de analize se face apelând la disciplinele (științele, metodele) auxiliare ale istoriei care sunt arheologia clasică, medievală și modernă, paleografia, diplomatica, epigrafia, arhivistica, sigilografia, numismatica, heraldica, medalistica și altele, combinate cu filologia clasică și modernă, indispensabile pentru cunoașterea limbilor izvoarelor istorice. Cu ajutorul lor și al deontologiei profesionale,

istoricul se apropie cel mai mult de reconstituirea trecutului, „așa cum a fost” (Leopold von Ranke), fără să reușească vreodată performanța de a reface întocmai tabloul vieții de odinioară. Istoricii de meserie – scriind despre trecut – scriu despre viața oamenilor care au fost și-i învață pe oamenii actuali nu să acuze ori să condamne (pentru aceasta, sunt foruri de judecată, tribunale, experți), ci să înțeleagă, să învețe și să iubească omenirea, valorile umane, creația umană. Firește, punând accentul pe trecutul unor locuri anume, istoricii îi deprind pe tineri și cu iubirea locului de naștere, a patriei (în sensul regiunii în care au trăit și au murit părinții, moșii, strămoșii), a țării. Ce poate fi rău în asta? Numai iubindu-ți patria poți iubi și patriile altora, respectând omul de pretutindeni și umanitatea în general. După 1989, mulți au confundat comunismul cu iubirea de patrie, au identificat naționalismul (în înțelesul său vechi, de dragoste pentru propria națiune) cu xenofobia (ura față de străini) și i-au învățat pe tineri că este rușinos a crede în patrie, în patriotism, în valorile transmise de strămoși.

Îi rugăm pe cititori să privească în jur și să compare. Să vadă cum se raportează la țara lor rușii, sârbii, ungurii, bulgarii, grecii. De asemenea, îi îndemnăm să sondeze orizonturi mai îndepărtate, precum Statele Unite ale Americii, Franța, Olanda, Suedia, Norvegia, Finlanda, Irlanda, dar și țări ale Asiei, Americii Latine și chiar Africii. Peste tot, oamenii, în marea lor majoritate, își iubesc patriile nu neapărat pentru că sunt mari, sau bogate, sau prospere, ci pentru că sunt ale lor. România – bună-rea – este a noastră și de noi depinde dacă va fi mai primitoare și mai atractivă. Negativismul nu ne conduce însă spre asemenea idealuri – firești pentru toate popoarele – ci spre renunțare, delăsare, letargie, gelozie și chiar ură. Dacă negăm țara, ne negăm pe noi înșine, fiindcă noi constituim țara. Dacă România este o minciună, noi înșine suntem astfel! Oare e posibil așa ceva, să ne confundăm cu neantul, cu răul, cu întunecimea?

Nu credem că putem purcede pe o asemenea cale! Nu ne lasă datina, nici morții îngropați în locuri neștiute, nici arborii seculari ai lui Horea și Iancu din Apuseni, nici Cozia și nici Voronețul! Nu ne lasă bunicii și străbunicii care au crezut sincer în proiectul numit România și l-au pus în practică, cu sângele și cu sudoarea lor! Înainte

de a nimicnici și ponegri România – care oferă multe motive pentru a fi criticată! –, această Românie care există de un secol-un secol și jumătate, oare nu ar fi mai înțelept, ca istorici, să ne gândim la mileniul de dezbinare și de singurătate, în care țăranii ardeleni treceau prin vămile cucului, pe ascuns, ca să ajungă spre Ialomița și Buzău, ori spre Dorne și Rarău? După acea mare frângere și risipire care a ținut aproape zece secole, românii, cu ajutorul unei elite înțelepte și responsabile, au făurit țara mare și rotundă, exact cum alții – francezii, italienii, germanii, polonezii etc. – și-au făcut țările lor. Tot din bucăți! Firește, suntem liberi să fim dezamăgiți de rezultat, mai ales că nu ne-am ostenit noi, generația noastră, cu această construcție anevoioasă a țării. Am preluat-o de-a gata! Și atunci – vă întreb – oare nu suntem prea grăbiți cu negarea absolută a României? Vă propunem – ca să ieșim din dilemă – să așteptăm măcar câteva secole, spre a putea (eventual) nega edificiul nostru actual și a construi altceva. Negarea de-acum se sprijină pe o perspectivă șchioapă și irelevantă. Nu se poate contrapune un veac de unitate unui mileniu de singurătate și dezbinare!

Altminteri, țara ne ține pe toți, fiindcă toți suntem țara. Ea cere și tributuri (de muncă onestă mai întâi), dar și critici (necruțătoare), spre a putea exista. Cu două condiții: tributurile să nu ne secătuiască de tot și criticile să nu ne ucidă speranța colectivă. Iar speranța majorității românilor trebuie să fie România, o Românie mai bună!

Cluj-Napoca, 21 aprilie 2014

1. EXPLICAŢIE PRELIMINARĂ

Receptarea cărţii

Lucrarea lui Lucian Boia *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, apărută în 1997 şi republicată apoi, inclusiv în limbi străine, a şocat în mare măsură elita intelectuală din România. Este o carte complexă, cu semnificaţii şi mesaje multiple, greu de încadrat într-un domeniu anume. Pentru unii, ea poate fi un demers istoriografic, fiindcă autorul său este istoric de meserie şi fiindcă se ocupă de felul în care au scris istoricii români despre obiectul muncii lor, trecutul, mai ales în secolele XIX şi XX. Pentru alţii, este o operă de istoria culturii, deoarece trasează profilurile marilor curente şi mişcări culturale care au marcat societatea românească modernă şi contemporană. Poate fi privită şi ca o încercare de evidenţiere a implicaţiilor şi imixtiunii politicului în orientarea culturii şi, mai ales, a istoriografiei. În bună măsură, cartea este şi o filipică împotriva distorsiunilor, întreţinute voit şi vehement de regimul comunist, în cercetarea, tratarea şi scrierea istoriei. Prin generalizările, abordările sintetice, abstractizările pe care le face, lucrarea poate fi privită şi ca filosofică sau, cel puţin, ca aparţinând filosofiei istoriei. Unii pot vedea prioritar în paginile menţionate un mesaj împotriva naţionalismului şi pentru integrarea europeană a României (mai exact, a românilor, vrea să spună autorul). *Istorie şi mit...* este şi un model de tratare critică, fără menajamente, a unui domeniu, a unor discipline, a unui segment de cunoaştere. Evident, încadrările posibile şi semnificaţiile cărţii sunt departe de a fi epuizate prin aceste câteva sugestii. În cazul de faţă, cititorii au avantajul de a şti şi ce a intenţionat autorul scriind această carte, ce mesaj a dorit să transmită, fiindcă acest lucru este nu numai implicat în text, dar este şi mărturisit în mod direct, în introducerile ediţiilor cărţii. Vom reveni asupra acestui aspect.

Autorul lucrării, Lucian Boia, este de formaţie istoric – cunoscut printr-o operă vastă, novatoare în multe aspecte – şi un distins profesor al Universităţii din Bucureşti. Natural, fiind istoric şi tratând statutul şi conţinutul disciplinei numite istorie, materialul faptic din care ea trăieşte, este de presupus că autorul s-a adresat şi istoricilor, dacă nu prioritar lor. Dar, deşi istoricii au citit sigur această carte, mai mult decât alţi oameni de cultură, şi, poate, au priceput-o mai bine în toate detaliile sale, ei nu s-au pronunţat public despre ea, în scris, decât în foarte mică măsură. Marii „recenzenţi" ai cărţii dlui Lucian Boia sunt politologii, criticii literari, filosofii, economiştii, oamenii politici, militanţii anticomunişti şi alţii, care, aproape la unison, s-au arătat entuziasmaţi de ceea ce au citit. Faptul nu trebuie să mire prea tare: abordarea este şocantă, stilul atractiv, verbul fluent, incitant, argumentaţiile sunt sau par logice, arhitectura întregii alcătuiri este impresionantă, convingătoare; sunt evitate detaliile excesive şi rigiditatea stilului ştiinţific etc. Este clar că lucrarea a fost scrisă şi cu scopul de a surprinde, de a trage un semnal de alarmă, de a schimba atitudini şi abordări considerate perimate sau vetuste, excesiv „patriotice" şi chiar periculoase pentru soarta ţării, pentru viitorul României în comunitatea europeană. Cartea se îndreaptă la modul declarat contra naţionalismului şi comunismului – cele „două mari proiecte ale secolului al XIX-lea", ca şi contra istoriei privite ca *magistra vitae,* contra viziunilor istoriciste asupra vieţii, contra rolului acordat până acum istoriei în societate.

În general, fie şi numai prin tăcerea lor, istoricii de meserie au respins cartea dlui Lucian Boia. Motivele sunt multiple şi destul de diferite. Majoritatea specialiştilor nu agreează acest gen de viziuni generalizatoare, fiind obişnuiţi să trateze punctual o epocă, o temă, o personalitate, cu metode consacrate şi cu scopul de a reface parţial, de a reconstitui trecutul, de a afla adevărul, în măsura în care acesta este accesibil. Or, cartea de faţă pledează împotriva unor astfel de abordări. Alţi specialişti au avut impresia că lucrarea nu spune practic nimic nou, că spiritul critic în cultura românească modernă a rostit mereu şi rosteşte periodic astfel de sentinţe purificatoare, igienizante şi că profesorul Lucian Boia nu face decât să forţeze uşi deschise, însă cu metode mai dure, iconoclaste, ireverenţioase la adresa celor mai mari istorici. Pentru

unii confraţi, dintre cei care şi-au dat măsura valorii în anii comunismului – nu noi alegem epoca în care trăim! – opera de faţă a ajuns să fie o ofensă, deoarece ea tinde să privească relativ uniform toată creaţia istoriografică dintre anii 1948 şi 1989, considerând-o cvasitotal aservită „comenzii de partid", tezistă, naţionalist-comunistă şi lipsită de orice valoare. Pentru alţii, cartea porneşte de la concluziile autorului, după care urmează încercarea stăruitoare de a le dovedi, ceea ce apare drept o inconsistenţă logică (mai ales o abatere de la logica istorică) şi drept o forţare a notei de tip „patul lui Procust". Nu sunt puţini nici cercetătorii care au descoperit în lucrare o seamă de inexactităţi, inadvertenţe, erori şi care nu sunt de acord cu unele definiţii, cu semnificaţia dată unor concepte, noţiuni. În fine, poate unii preferă să vadă partea plină a paharului, în vreme ce dl Lucian Boia procedează viceversa. Nu negăm faptul că verbul colegului bucureştean a rănit unele orgolii, a aruncat oprobriul asupra unor istorici, mulţi în viaţă şi onoraţi de înalte instituţii, a veştejit, blamat şi ironizat stilul „academic" de a trata trecutul, a acuzat o pretinsă tentă „comunistă" şi „neocomunistă" sau, dacă nu, „sămănătoristă", „romantică", „naţionalistă" etc. în abordarea istoriei la noi. Aceste „adevăruri" dure – de fapt, acuze – nu sunt uşor de receptat, de acceptat, mai ales când vin din partea unui coleg de meserie. Este ca şi cum ai spune *Urbi et Orbi:* eu sunt deştept, eu ştiu tot ce s-a făcut greşit în cutare domeniu şi nu am căzut în plasa erorii niciodată, pe când voi, ceilalţi, de azi şi din trecut, sunteţi proşti, dogmatici, naţionalişti, comunişti, falşi patrioţi etc. şi nici nu vă daţi seama de acest lucru, pe care, iată, eu sunt chemat să vi-l arăt! Să recunoaştem că nu este prea confortabil să primeşti cu inima uşoară şi cu seninătate sentinţe de acest fel. Nu spunem că autorul a urmărit neapărat astfel de scopuri, că a avut intenţia să lovească în persoane, dar tonul uneori vehement, impresia de cunoaştere totală a domeniului, critica tăioasă şi pe alocuri caustică, formulările cu tentă de sentinţe, uşorul dispreţ pentru disciplina numită istorie şi pentru mare parte a creaţiei din domeniu nu pot trece neobservate, se insinuează treptat, îl cuprind pe cititorul avizat şi îl pun pe gânduri (însă nu întotdeauna în sensul dorit de autor).

Putem admite, la rigoare, că aceste reacţii şi abordări sunt exagerate, neavenite, subiective, izolate (nimeni nu a făcut sondaje de opinie spre

a le analiza ştiinţific), că provin şi din gelozie, din invidie pe un autor de succes. În fond, câţi istorici nu scriu adevărate monografii – contribuţii esenţiale la cunoaştere – pentru care depun eforturi de zeci de ani şi nu ajung cunoscuţi şi apreciaţi decât de specialişti, pe când dl Lucian Boia a devenit un nume notoriu în cultura românească şi, nu numai, prin câteva „eseuri şocante”? Totuşi, nu se poate să fie numai atât. Se ştie că este foarte greu să fii profet în ţara ta. Istoricii nu sunt doar geloşi, invidioşi, aspri, răuvoitori, indiferenţi faţă de cartea profesorului Lucian Boia; ei sunt şi specialiştii domeniului, cunoscătorii materiei tratate. Prin urmare, este firesc ca ei să fie cel mai greu de convins. Multora dintre confraţi le- au trecut prin cap ideile vehiculate în lucrarea de faţă, chiar dacă exprimarea lor a luat forme diferite. De aceea, adevăratele recenzii – deşi lucrarea este interdisciplinară şi dovedeşte o largă erudiţie – erau de aşteptat din partea istoricilor. Ele nu au venit decât sporadic, din motive care transpar în rândurile de mai sus. în plus, „tăcerea este de aur”. Pentru unii, ignorarea este o formă de dispreţ şi de protest. Pe de altă parte, nu este simplu să faci o astfel de recenzie. Cartea rediscută întreaga istorie românească, de la geto-daci începând, iar istoricii sunt specializaţi pe anumite „felii” din trecut. Este dificil pentru un singur recenzent să fie la fel de riguros pentru toate epocile şi temele. Natural, nu este imposibil, din moment ce un singur autor s-a încumetat să scrie cartea de faţă. Şi apoi, se spune că este mai uşor să critici, să „demolezi”, decât să construieşti. Oricum, punerea sub semnul întrebării a unui întreg domeniu sau segment de cunoaştere este o redutabilă provocare, extrem de dificil de acceptat. Cu toate acestea, ideile cuprinse în carte, materialul faptic analizat, concluziile autorului sunt extrem de serioase şi de importante şi ele merită cât mai multe analize, comentarii, opinii.

Conţinutul

Ordonarea materialului cuprins în această lucrare este judicioasă şi ingenioasă în acelaşi timp. Cartea trece aparent în revistă întreaga istorie a românilor, de la geţi şi daci până astăzi. Două remarci se impun însă încă de la început: 1) structura cărţii nu ţine seama neapărat

de trecutul propriu-zis, ci de discursul despre trecut; 2) această structură nu răspunde prioritar nici rigorilor istoriei istoriografiei – disciplină consacrată de-acum şi predată la Universitatea din Bucureşti chiar de profesorul Boia, – ci mai mult succesiunii „miturilor istorice”. Prin urmare, autorul nu şi-a structurat cartea în funcţie de istorie, ci în funcţie de mituri. Dar contradicţia între cele două noţiuni este doar aparentă, fiindcă dl Boia, cum se va vedea în detaliu mai la vale, crede că istoria este o succesiune de mituri. Lucrarea nu urmează prezentarea la modul simplu a acestor mituri, deoarece scopul autorului este unul aproape exclusiv critic. Astfel, „miturile istorice” sunt înfăţişate după felul cum s-au format şi au pătruns în „conştiinţa românească”, graţie istoricilor şi elitei culturale în general, copleşiţi cu toţii de concepţii, metode şi idealuri greşite, în dezacord cu mersul evoluţiei europene.

Cartea este formată din şapte capitole, cărora li se adaugă (în prima ediţie) o *introducere*, o *încheiere*, o generoasă *bibliografie* şi un *indice de nume de persoane*. Primul capitol, intitulat *Istorie, ideologie, mitologie*, face o scurtă istorie a curentelor culturale şi istoriografice, de la Şcoala Ardeleană până la comunism, cu accent pe modul cum s-a receptat trecutul pe parcursul ultimelor două secole. Constatarea autorului este că trecutul românilor a fost „mitizat” de către istorici şi folosit ca instrument de către puterea politică, mai ales în scopuri naţionaliste. Capitolul al II-lea se ocupă de *origini*, adică de „mitizarea” epocii formării poporului român şi a limbii române, cu accent pe viziunea asupra dacilor, romanilor şi slavilor. Tot aici, fără legătură directă, se trece şi la discutarea conceptului de naţiune română modernă, şi acesta copios „mitizat”, după opinia autorului. Capitolul următor, intitulat *Continuitatea,* se referă tot la „origini”, fiindcă glosează pe tema ariei de formare a românilor, adică a continuităţii etnice, dar şi a continuităţii politico-statale. Este evidenţiată ideea că problema continuităţii de locuire a daco-romanilor, străromânilor şi românilor la nord de Dunăre şi problema statului dintre secolele IV şi XIV au avut mereu prioritar conotaţie politică şi naţionalistă în istoriografia şi cultura românească. Chestiunea *unităţii* apare în capitolul al IV-lea şi se axează pe acele elemente care i-au separat pe români de-a lungul timpului şi astăzi, şi pe care istoricii, oamenii de

cultură în general nu au vrut să le vadă, preferând exaltarea unităţii româneşti, adică „mitizarea”. În capitolul numit *Românii şi Ceilalţi,* prin sondarea viziunii românilor asupra străinilor, prin relevarea locului pe care şi l-au atribuit românii în Europa Central-Orientală, a modelelor şi influenţelor culturale venite din afară, a concepţiei despre minorităţi etc., se ajunge la concluzia că românii îi urăsc pe străini şi pe minoritari, că nu ştiu să disceamă între prieteni şi inamici, că se consideră victime ale unor conspiraţii şi comploturi puse la cale de străini şi că, în genere, se supraapreciază. În continuare, sub genericul *Principele ideal*, se urmăreşte cum i- au „recreat” românii pe eroii lor, cum şi-au alcătuit „panteonul naţional”, prin ce mecanisme au fost unii înălţaţi în chip nemeritat – crede dl Boia – pe piedestaluri, iar alţii au fost complet nedreptăţiţi. Cel din urmă capitol (*După 1989*) reia concentrat paleta tematică de mai sus şi o adaptează împrejurărilor de după căderea comunismului, când, constată autorul, nu s-a schimbat prea mult în domeniul abordării trecutului. Sensul concluziei este că „mitizarea” trecutului în spirit „naţionalist” s-a accentuat în România de astăzi.

Cartea nu prezintă trecutul românilor în funcţie de felul cum acesta s- a derulat, fiindcă nu-şi propune acest lucru, pe de o parte şi fiindcă autorul este convins că acest lucru nu este posibil, pe de altă parte. De aceea, sunt urmărite şi, adesea, condamnate doar acele deformări ale trecutului numite de autor „mituri”. Numai că astfel este, de fapt, analizat întreg trecutul românilor, deoarece tot acest trecut se dovedeşte, conform autorului nostru, îmbibat cu „mituri”. Lucrarea respectă în linii mari o anumită desfăşurare cronologică, atâta timp cât porneşte de la „origini” şi ajunge la zi, dar acesta este doar un cadru folosit drept pretext pentru sublinierea „mitizării” generalizate a trecutului. Structurarea lucrării nu răspunde nevoii de obiectivitate – în care profesorul Boia nu crede – ci dorinţei de a sublinia nocivitatea „naţionalismului”, copleşitor la români, şi fragilitatea modernizării şi tendinţei de integrare europeană. Modernizarea şi integrarea europeană a României ar fi – ni se spune – imposibil de realizat datorită, în primul rând, impregnării „conştiinţei româneşti” cu „naţionalism”, „autohtonism”, „autoritarism” (aplecare spre regimuri totalitare) şi

orientări politice de stânga. Tot acest conţinut nefast, antieuropean şi periculos al mentalităţii românilor s-ar explica prin cultivarea de către istorici şi de către alţi oameni de cultură a unor „mituri” prost orientate.

De ce o carte despre altă carte?

Desigur, critica dlui Boia, îndreptăţită în principiu, poate presupune o discuţie extrem de utilă, mai întâi între istorici. Iniţial, am intenţionat să alcătuim doar o recenzie, în care să dezvoltăm câteva idei şi să formulăm anumite concluzii. Pe parcursul adâncirii lecturii şi mai ales după o seamă de reflecţii asupra conţinutului, ne- am dat seama că ar fi nevoie de o recenzie ceva mai detaliată. Redactarea propriu-zisă a textului a pretins însă, pe nesimţite, o dezvoltare şi mai mare. Lucrarea profesorului Boia se preta unei analize detaliate, din mai multe puncte de vedere. Cu tot caracterul său neobişnuit, interdisciplinar şi nu numai, am fi preferat să încadrăm cartea în domeniul istoriei istoriografiei. În linii mari, dl Boia procedează la o critică necruţătoare a scrisului istoric românesc din ultimele două secole. O recenzie de tip clasic pentru o astfel de lucrare ar fi trebuit să ia în discuţie, poate, concepţia despre trecut a autorului, metoda sa istorică, ideile social-politice vehiculate, stilul abordat în vederea receptării mesajului de către cititori. Aceasta ar fi însemnat să facem abstracţie de arhitectura lucrării, de planul gândit de autor şi să discutăm numai concepte, noţiuni, probleme de genul: definirea de către autor a istoriei, definirea istoriei ca reflectare, chestiunea adevărului istoric, cauzalitatea faptelor (proceselor) istorice, rolul istoricului, metodele de accedere la trecut ale istoricilor, metoda de accedere la trecut a dlui Boia, rolul mediului familial şi social în formarea istoricului, influenţa societăţii contemporane în reconstituirea trecutului de către istoric etc., etc.

O asemenea abordare a fost împiedicată de o seamă de factori: 1) ar fi fost în totală distonanţă, mai ales ca formă, dar şi ca fond, cu spiritul lucrării profesorului Boia, care nu se vrea deloc „ştiinţifică” şi „raţională”; 2) s-ar fi adresat unui cu totul alt segment de public, specializat în istorie şi familiarizat cu teoria istoriei, şi nu publicului mai larg, pentru care pare să fi fost scrisă cartea aflată în atenţie;

3) s-ar fi referit prioritar la istorie, la istorici şi la istoriografie, când, de fapt, dl Boia a avut în atenţie deopotrivă cultura şi conştiinţa românească modernă şi contemporană; 4) ar fi fost un fel de răspuns abstract la mulţimea de probleme concrete ridicate de *Istorie şi mit...*; 5) ar fi trebuit să ignore foarte multe nuanţe cuprinse în carte, ceea ce ar fi limitat forţa de argumentare a mesajului nostru critic. Cel puţin din aceste motive, am preferat o cale mai puţin obişnuită, adică am urmat firul logicii dlui Boia, am respectat structura discursului propus în *Istorie şi mit...*, mergând exact pe calea de analiză stabilită de autor. Am reluat pe scurt, la fiecare capitol şi subcapitol, ideile susţinute şi argumentele aduse în favoarea lor, spre a analiza pe larg valoarea fiecărui argument şi gradul de consistenţă a concluziilor reieşite. Fireşte, deşi, spre deosebire de profesorul Boia, noi credem în menirea istoricului de a tinde spre descoperirea adevărului şi relevarea lui (chiar dacă nu reuşeşte niciodată să ajungă pe deplin la acesta), am fi naivi să pretindem că analiza noastră critică este infailibilă. Nu am făcut decât să comunicăm cititorilor şi o altă opinie decât a profesorului Boia. Şi am voit ca această opinie să fie argumentată. Calea aleasă de noi nu este lipsită de riscuri şi poate stârni nedumeriri şi critici. Unora li se va părea, poate, „plictisitor" să vadă cuprinsul cărţii dlui Boia reluat aici; alţii ar putea fi agasaţi de o seamă de repetiţii de pe parcursul lecturii, deşi ele urmează adesea repetiţiile făcute de dl Boia (de exemplu, „mitul" lui Mihai Viteazul este menţionat la fiecare capitol şi chiar în mai multe subcapitole ale aceluiaşi capitol, iar numele domnului şi voievodului apare pe circa 60 de pagini din cele cam 360 ale textului integral; Mihai Viteazul este „bun" de demonstrat „mitizarea" fiecărui curent cultural); pe unii i-ar putea nemulţumi anumite comentarii ale noastre mai dezvoltate, în jurul unor idei aparent „clare". Am insistat totuşi, fiindcă „claritatea" acestor idei este înţeleasă adesea diametral opus de către diferiţi cititori şi am decis să ne susţinem cât mai solid punctul de vedere.

În fine, unii ar putea să fie dezamăgiţi: dl Boia a scris cartea *Istorie şi mit în conştiinţa românească* spre a demonstra cât de nepregătiţi sunt românii pentru a se integra în instituţiile euroatlantice, datorită

mentalităţii lor deformate de „mituri istorice naţionaliste”, deşi integrarea, modernizarea, orientarea spre Occident şi valorile sale sunt absolut necesare românilor şi României; noi am scris o altă carte spre a susţine cam acelaşi lucru, dar cu o deosebire. Credem şi noi că românii nu sunt suficient pregătiţi pentru provocarea lansată de instituţiile europene, că orientarea României spre lumea occidentală este indispensabilă prosperităţii ei, dar nu credem că „miturile istorice naţionaliste” sunt principala cauză a profilului actual al „conştiinţei româneşti”. Conştiinţa românească este formată din mai multe componente, iar modul de receptare a trecutului este numai una dintre ele, şi nu cea mai importantă. Toate componentele interacţionează şi ele au o rezultantă produsă de ansamblul lor.

Natural, românii şi-au idealizat trecutul, ca toate popoarele de altfel. Idealizarea s-a făcut cel mai adesea din raţiuni patriotice, naţionale, civice. Sub comunism însă, trecutul nostru a fost intenţionat falsificat, în diferite feluri şi cu scopuri variate. Istoricii nu au rămas în afara acestui proces, mai ales că unii s-au angajat în mod conştient să „glorifice” sau să falsifice trecutul. Dar trecutul nu este dezvăluit oamenilor numai de către istorici, ci de foarte mulţi amatori de istorie, de toate felurile, de la poeţi şi pictori până la politologi şi politicieni. Opinia publică îşi formează reprezentările despre trecut din toate aceste surse, şi nu numai dinspre istorici, şi nici măcar prioritar dinspre ei. Dar chiar dacă şi istoricii deformează uneori copios trecutul, aceasta nu este *regula*, cum pretinde dl Boia. Iar istoricii români cei mai valoroşi *nu au falsificat trecutul cu bună ştiinţă*, ci au căutat mereu să descopere şi să pună în evidenţă *adevărul*. Istoriografia noastră este un produs onorabil al spiritualităţii româneşti şi ea trebuie preţuită ca atare. În plus, marii creatori din domeniile artei, care au luat ca pretext trecutul pentru lucrările lor, nu pot fi criticaţi pentru nici o deformare, falsificare sau „mitizare”, fiindcă scopul lor nu are nici o legătură cu scopul istoricilor. Artiştii pot spune orice şi oricum despre trecut. Iar dacă românii îl văd pe Mircea ca pe „un bătrân atât de simplu, după vorbă, după port”, care i-a răspuns în termeni patriotici lui Baiazid, şi nu ştiu când a domnit, nici că a fost relativ tânăr şi nici că a fost scos din scaun de Vlad Uzurpatorul

sprijinit de otomani, istoricii nu au nici o vină. Oamenii obişnuiţi nici nu pot şi nici nu trebuie să perceapă trecutul ca şi istoricii. La nivelul conştiinţei publice, trecutul are un cu totul alt profil, în orice ţară, decât la nivelul istoriografiei. Dl Boia crede însă că tot „răul" porneşte de la istorici şi de la scrierile lor, că *istoriografia română în ansamblul său, de două sute de ani încoace, este deformată în sens naţionalist şi complet nocivă pentru spiritul public*, ceea ce este grav şi, cum vom încerca să arătăm, inexact.

Ar fi bine ca viziunea „greşită", *recte* „naţionalistă", a românilor despre trecut să împiedice – doar ea – România să acceadă mai repede în structurile europene, deoarece istoricii şi ceilalţi oameni de cultură nu ar avea decât să scrie monografii despre Europa, să înalţe imnuri gloriei europene, să ţină discursuri despre forţa Europei Occidentale etc. şi să oprească orice „laudă" adusă trecutului naţional. Copiii la şcoală ar putea învăţa, de pildă, numai istoria şi geografia Europei şi SUA şi numai limba engleză. Ei ar fi cu siguranţă, în câţiva ani, „buni europeni" şi, după o vreme, nici nu ar mai avea ce să „integreze", fiindcă nu ar mai exista România. Deşi nimeni nu a aplicat asemenea soluţie radicală, am putea-o experimenta noi. Numai că nu ar avea nici un rost. Considerăm ca plasarea în antiteză a Europei unite sau federale a viitorului cu naţiunile europene de astăzi şi din trecut este o mare eroare, menită să abată opinia publică şi pe unii politicieni de la chestiuni fundamentale, de substanţă. Europa naţiunilor poate foarte bine să dea naştere – cum se şi întâmplă sub ochii noştri – Europei comunitare a viitorului, dacă se respectă câteva reguli şi se îndeplinesc câteva condiţii.

Trecem în continuare la analiza amănunţită a construcţiei dlui Boia, urmând cuprinsul lucrării *Istorie şi mit în conştiinţa românească.* Am păstrat titlurile şi subtitlurile date de autor. Trimiterile dintre paranteze se fac la paginaţia ediţiei a II-a, care, deşi beneficiază de încă o introducere, este neschimbată în raport cu prima şi mai uşor de găsit (Bucureşti, Editura Humanitas, 2000, 376 p.).

2. ANALIZA CONŢINUTULUI

Introducere (p. 43–48)

Ca orice autor riguros şi serios, profesorul Lucian Boia începe prin definirea termenilor majori utilizaţi în lucrare, adică a noţiunilor de *istorie* şi *mit.* Pentru publicul larg, disocierea între istoria reală, sau între ceea ce s-a petrecut cu adevărat în trecut, şi reconstituirea a ceea ce a fost, ori istoria ca discurs, era absolut necesară. Autorul atrage atenţia că „cele două *istorii* sunt departe de a fi echivalente" (p. 43), ceea ce reprezintă o observaţie general acceptată. De aici însă, judecata de valoare a dlui Lucian Boia urmează o cale proprie: istoria-discurs sau istoriografia nu poate, de fapt, să aspire la „reconstituirea" trecutului, fiindcă istoricul recreează trecutul după sensibilitatea sa sau, cu alte cuvinte, „produce un gen de *ficţiune* cu materiale *adevărate*". Argumentele nu sunt de neglijat: aceleaşi procese şi fapte istorice sunt tratate diferit de autori diferiţi, manualele de istorie sunt foarte diferite, împrejurări deosebite au ca rezultat discursuri despre trecut deosebite. Se face un nou pas când se afirmă că înseşi faptele istorice sunt construite de istoric (p. 44). Altfel spus, istoricul nu „reface" trecutul, ci îl „face" pur şi simplu, el este *demiurgul*. Dacă este aşa, natural că ceea ce rezultă din munca istoricului nu poate fi decât *ficţiune*, cum spune însuşi autorul. Judecata următoare se impune de la sine: „nu există istorie obiectivă" şi „nici nu poate exista" (p. 44). Cei care au crezut şi cred contrariul ar fi – după dl Lucian Boia – robii iluziei scientiste a ultimelor două secole, ai „şcolii critice" şi ai „marxismului". Pentru a atenua parcă şocul afirmaţiilor de mai sus, suntem asiguraţi că şi în ştiinţele zise exacte totul este relativ. Totuşi – ni se spune în continuare – istoria este un caz aparte, pentru că ea nu este făcută doar de istorici (cum este fizica făcută doar de fizicieni), ci de toţi şi de toate: tradiţia orală. Literatura, şcoala, biserica, armata, discursul politic, presa, radioul, televiziunea,

cinematograful etc. De aici ar decurge un soi de „istorii mitificate”, pe care profesioniştii domeniului nu le pot controla şi influenţa decât în mică măsură.

În acest punct, se cuvine să facem un popas, fiindcă pătrundem pe terenul definirii celei de-a doua noţiuni-cheie, aceea de „mit”, şi fiindcă acum ni se dă şi cheia titlului cărţii: *istorie şi mit* nu înseamnă o paralelă sau o comparaţie între două domenii distincte, cum s-ar putea bănui, ci *tratarea istoriei românilor ca mit, ca sumă de mituri.* Pentru o asemenea tratare şi-a pregătit autorul terenul, atunci când a procedat la definirea istoriei în chipul rezumat mai sus. Distincţia între trecut şi discursul despre trecut, chiar dacă ambele sunt numite în mod curent *istorie*, este veche, iar filosofii istoriei au analizat acest lucru sub o multitudine de faţete, în funcţie de diverşi factori, inclusiv şcoala de gândire căreia i-au aparţinut. Este clar că istoria ca discurs nu se suprapune niciodată istoriei reale, dar majoritatea istoricilor sunt de acord că ea, *istoriografia, tinde să se apropie cât mai mult de istoria reală*, dacă istoricul este onest şi îşi cunoaşte meseria. Aici, profesorul Lucian Boia are un punct de vedere diferit şi paradoxal: după ce numeşte istoria-discurs „reconstituirea a ceea ce s-a petrecut” cândva, spune că istoricul – *recte* oricare istoric – produce *ficţiune.* Or, reconstituirea înseamnă restabilirea unui fapt, proces etc., aşa cum a fost sau aproape aşa cum a fost. Prin urmare, istoricul autentic nu-şi poate propune şi nici permite să producă *ficţiune.* De altminteri, ficţiunea (creaţie a imaginaţiei, născocire) este apanajul artelor; creatorii din domeniul artelor recurg la imagini artistice cu scopul *re-creării*, *re-modelării* realităţii. Prin urmare, dacă istoricul încearcă să *re-constituie* realitatea, să o refacă aproximativ, după indiciile pe care le are, el nu poate apela cu bună ştiinţă la ficţiune sau, dacă o face totuşi, atunci se transformă în literat, pictor, muzician etc., adică în *artist.*

Paradoxurile lanţului de judecăţi continuă însă: pe de o parte, istoricul ajunge la ficţiune lucrând cu materiale sau fapte adevărate (p. 43), pe de alta, chiar faptele sunt construite de istoric (p. 44). Că istoricul autentic aşază „faptele” într-o schemă explicativă, logică este aproape de la sine înţeles. Dar prin aceasta el nu trebuie să ajungă la

„ficţiune”, decât dacă părăseşte specificul disciplinei, dacă vrea să-şi anihileze statutul de istoric şi să treacă în alt domeniu. Mai mult, istoricul nu poate „construi” intenţionat fapte istorice, decât dacă este istoric-participant, dacă el concură la făurirea istoriei reale. Istoricul de azi (adică din ultimele două secole) care „face” (*recte* contraface) fapte ale trecutului este, în realitate, un impostor – sunt şi au fost destui – şi este până la urmă depistat şi blamat.

Afirmaţia că *nu există istorie obiectivă* (p. 44) poate să provină din convingerile filosofice personale ale autorului şi trebuie respectată. În acest spirit, pentru unii, adevărate autorităţi ale gândirii, nu există nici realitate obiectivă. Teologia şi filosofia creştină (vezi, de pildă, Sfântul Augustin) susţin că lumea reală este cea de dincolo şi că lumea palpabilă, pământeană este una a iluziilor, a umbrelor, a deşertăciunii. În limbajul unora dintre oamenii de ştiinţă, s-a încetăţenit însă noţiunea de „realitate obiectivă” (realitate existentă în afara conştiinţei omului şi independent de ea) şi cea de „istorie obiectivă” (istorie reală, imparţială). Evident, a doua noţiune acoperă un ideal sau o tendinţă, anume tendinţa istoricului de a se apropia cât mai mult de trecutul-realitate, de a-l reconstitui cât mai veridic. Istoricii ştiu că nu ajung niciodată exact la acest scop, care rămâne etern un ideal, dar nu pot abdica de la tendinţa respectivă. Şi fizicianul ştie că omul nu va dezlega niciodată complet tainele atomului, dar nu încetează să caute, să spere că va descoperi un nou adevăr, că va elimina o pată neagră sau o mai veche eroare. Prin urmare, credem că istoricul nu ajunge niciodată la adevărul absolut (care este apanajul divinităţii), dar, dacă este onest şi bine pregătit, ajunge la adevăruri parţiale. În nici un caz, nu ajunge direct, ca spre un scop în sine, la *frumos,* sau la *grotesc*, sau la *urât,* sau la *sublim,* deoarece astfel ar deveni artist. Asta nu înseamnă că scrisul istoric, ca *formă*, nu poate fi frumos, că nu poate avea virtuţi artistice. Mulţi istorici autentici, căutători şi descoperitori sinceri de adevăr (adevăruri), au fost apreciaţi ca excelenţi stilişti, ca „artişti”, pentru limba în care au scris, pentru cursivitatea şi armonia limbajului. Un adevăr se poate comunica în mai multe feluri, cu o singură condiţie: să rămână adevăr.

Este evident că domnul Boia nu consideră istoria o ştiinţă şi ea nici nu este ştiinţă în înţelesul clasic al temenului. Chiar şi în comparaţie cu ştiinţele numite sociale sau socio-umane, istoria are un statut aparte. Un mare filosof al istoriei în plan european, anume Alexandru D. Xenopol, scria că faptele din câmpul ştiinţelor naturii sunt „fapte de repetiţie" (se pot reproduce, în laborator de exemplu), pe când faptele istorice sunt „fapte de succesiune" (o dată petrecute, nu se mai pot repeta)[1]. Fireşte, de aici nu trebuie să tragem concluzia (nici Xenopol nu a făcut-o) că nu putem cunoaşte faptele istorice. Relativismul (şi relativitatea) au revoluţionat toate ştiinţele, dar nu au dizolvat deocamdată disciplinele, domeniile, în ciuda interdisciplinarităţii, a globalizării cercetării, a renunţării la multe diviziuni renascentiste, raţionaliste, iluministe etc. În viziunea autorului aflat în atenţie, istoria nu poate fi o ştiinţă, pentru că ştiinţele sunt căutătoare de adevăr (adevăruri), relativ sau parţial, dar totuşi adevăr. Suntem de acord că nu există un unic adevăr (ar fi teribil de plictisitor să fie un astfel de adevăr!), dar există adevăruri mărunte pe care putem şi trebuie să le căutăm. Dacă nu căutăm adevărul (adevăruri), atunci ce să căutăm în trecut, ca istorici? Poetul caută un subiect pentru un poem, o baladă, o odă, pictorul caută o scenă pe care s-o imortalizeze pe pânză, Verdi a văzut în Egiptul faraonilor sursă de inspiraţie pentru o operă celebră, ca să îndemne la emanciparea ţării sale, Italia etc. Este evident că toţi aceştia recurg deliberat la ficţiune; trecutul este la ei un pretext pentru a-şi susţine ideea şi a desfăşura în toată amploarea lor imaginile artistice, specifice ramurii din artă pe care o ilustrează şi pentru care sunt înzestraţi cu har sau talent. Faptele pot fi inventate de artişti, viaţa personajelor reale poate fi distorsionată fără limite, câtă vreme ambianţa unei anumite epoci este vag surprinsă etc. Or, dacă istoricul „produce un gen de ficţiune", dacă el „construieşte fapte" cu bună ştiinţă, nu este oare un artist? Fireşte că da, şi nici nu este de mirare acest lucru. Secole la rând, chiar milenii, în antichitate, la egipteni, la vechii evrei, la grecii epocii homerice şi mai apoi, chiar la romani un timp, istoria, în ciuda etimologiei termenului (*anchetă*,

---

[1] Vezi Alexandru D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iaşi, 1900.

cercetare, *căutare*), era considerată *arta* de a vorbi, de a cânta şi de a scrie *frumos* despre trecut. Muzica şi poezia făceau corp comun cu istoria. Nu întâmplător, Clio este plasată în fruntea muzelor. Milenii la rând, aezii, logografii, Herodot, Tacitus, autorii *gestae*-lor medievale, sute, poate mii de „istorici" au povestit, au cântat şi au scris *frumos* (nu *adevărat*) despre trecut. Or, frumosul este o categorie estetică şi se raportează la artă. Treptat, a apărut însă, timid la început, preocuparea pentru *adevăr*, curăţarea de ficţiune, de legendă, de poveste, de intervenţiile făţişe ale zeilor. De peste două mii de ani datează ideea de *critică a surselor.* De atunci se ştie că istoricul, lăsând pe seama artiştilor ficţiunea, frumosul şi alte categorii estetice, are menirea să reconstituie crâmpeie ale trecutului după reguli precise, folosind izvoare de diferite tipuri. Aceste reguli au devenit parte a profesiunii de istoric, a eticii meseriei. Ele au fost exagerate cu timpul, în anumite locuri şi sub anumite regimuri, au condus şi la distorsiuni, la falsuri. Din artă, istoria a ajuns pentru unii ştiinţă aproape exactă. Evident, au fost mereu *corsi e ricorsi,* suişuri şi coborâşuri, volute impresionante sau reveniri spectaculoase. De la încrederea nemărginită în raţiune şi cunoaştere s-a trecut la agnosticismul cel mai pur, de la ideea că omul (istoricul) poate cunoaşte întocmai istoria, „aşa cum a fost", s-a ajuns la convingerea unora că trecutul (ca şi realitatea în întregul său) rămâne complet impenetrabil. În fond, pentru orice există argumente şi, într-o societate democratică, fiecare este liber să creadă cum doreşte, câtă vreme nu-i lezează pe cei din jur. Totuşi, curentele istoriografice dominante, poate influenţate de „scientismul ultimelor două secole", cum preferă să se exprime Lucian Boia, sunt în legătură cu adevărul (adevărurile), cu cercetarea sau căutarea acestor adevăruri. Fireşte, mai nimeni nu este atât de naiv să creadă că există *un singur adevăr omenesc* şi că vreun istoric ar avea apanajul acestui adevăr, văzut ca un inefabil porumbel alb care aşteaptă să fie prins. Este evident că, dacă cinci istorici tratează independent acelaşi subiect al vieţii trecute, vor rezulta cinci versiuni diferite. Presupunând ca toţi cei cinci istorici sunt oneşti, că toţi procedează la critica surselor, că toţi sunt buni profesionişti, că toţi caută să limiteze pe cât posibil factorii perturbatori, aleatorii, presiunea mediului etc., se poate admite că operele rezultate ar fi relativ asemănătoare. Şansele

sunt însă mici să se întâmple acest lucru, mai ales dacă tema comună a fost tratată de unul în manieră sociologizantă, de altul din punct de vedere cultural, de altul prin unghi politic, de altul prin prisma mentalului colectiv etc. Toate aceste variante sunt corecte şi în conformitate cu adevărul parţial căutat de fiecare. În plus, peste un timp, după apariţia unor surse noi sau după schimbarea sensibilităţii publicului, aceeaşi temă va apărea, fără doar şi poate, tratată altfel. Rigoarea metodelor de cercetare a trecutului este scăzută în comparaţie cu rigoarea din ştiinţele naturii şi chiar cu aceea din alte ştiinţe numite sociale. Toate acestea ne pot împinge în relativismul cel mai adânc şi în scepticism în legătură cu descifrarea trecutului, ne pot lăsa indiferenţi sau ne pot incita la noi cercetări, cu ferma convingere că trecutul, ca şi viaţa, este de o complexitate extraordinară.

Citatul din Lucien Febvre – *Istoricul nu este cel care ştie, ci cel care caută* (p. 44) – are, credem, şi o altă interpretare decât cea data în lucrarea analizată aici. Dl Lucian Boia vrea să înţeleagă că istoricul nu este cel care ştie adevărul (fiindcă oricum nu-l poate şti), ci acela care investighează trecutul (ca să afle ce?). Intenţia lui Lucien Febvre şi a faimoasei şcoli din care a făcut parte, în spiritul profesionalismului, al „meseriei de istoric”, era mai degrabă de a distinge între cel care ştie infinite date şi fapte din cărţi, care preia de-a gata totul (dar care este amator sau, oricum, nu este autentic istoric) şi profesionistul care dispune de metodologia cercetării, care ştie ce şi cum să cerceteze. Cu alte cuvinte, între doi oameni pasionaţi de trecut, cu aproximativ acelaşi bagaj de date istorice, istoric este numai acela care cercetează, care investighează trecutul, care se îndoieşte, care poate face critica surselor şi care, în dreaptă consecinţă, poate distinge adevărul de minciună, de fals, de iluzie. Un fizician iubitor de trecut poate să cunoască istoria Ordinului ioanit, sau a masoneriei, ori evoluţia hamului la cai, sau a potcoavei, mai bine decât un istoric, dar numai istoricul poate descifra un document latin cu scriere gotică din secolul XIII, se poate pronunţa cu autoritate despre autenticitatea unui sigiliu capitular sau poate încadra corect filigranul hârtiei unui miscelaneu de acum cinci secole. Fizicianul-istoric ia totul de-a gata, pe când istoricul de profesie caută, descoperă, cântăreşte, critică, respinge sau acceptă, în cunoştinţă de cauză. Prin această zicere, Lucien Febvre nu a

incriminat cunoaşterea sau aflarea adevărului, ci adunarea mecanică de date, considerată nespecifică pentru istoric. Oricum, frazele celebre, proverbele bune, maximele au mai multe înţelesuri şi se modifică în sens, ca şi gustul oamenilor. Uneori, le reamintim studenţilor noştri de la cursul de paleografie latină că vorba „ai carte, ai parte" nu a avut la început nici o legătură cu şcoala şi cu avantajele celor şcoliţi, ci s-a referit la *charta* (diploma, documentul, cartea de moşie) a celor care voiau să aibă de drept pământ. Numai cei cu document (hrisov) de la suveran aveau parte, în faţa legii, de proprietate funciară, baza prosperităţii medievale. Şi cuvintele îşi modifică treptat înţelesul: iobagii (şerbii, de la un moment dat) erau în secolele XI–XII cei mai apropiaţi companioni ai regelui, cei mai importanţi membri ai elitei ungare; cnezii (juzii) noştri – mărunţi stăpâni feudali locali sau chiar ţărani, într-o etapă a avatarurilor lor – nu mai au aproape nimic din prinţii slavi (cneji), deşi cuvântul cneaz (rudă cu germanicul vechi *kunig)* înseamnă *principe*; *nemernicul* nu a fost de la început un om de nimic, ci acela care „nemerea" într-o comunitate rurală închisă, tulburându-i echilibrul etc. Ţinând seamă de toate aceste modificări de sensuri şi transformări, este clar că şi aprecierea lui Lucien Febvre poate avea mai multe interpretări. Noi o preferăm pe cea relevată mai sus.

Profesorul Lucian Boia mai particularizează într-un fel istoria: dacă cele mai multe ştiinţe şi discipline sunt rezervate cvasiexclusiv specialiştilor domeniilor respective, „istoria nu este făcută doar de istorici" (p. 44–45). Aici, se suprapun intenţionat planurile. După ce, iniţial, ni se explicase că oamenii în general, indivizii, comunităţile fac istoria şi că istoricii (profesioniştii) o scriu, acum verbul *a face* capătă înţeles ambiguu: toţi şi toate fac istoria (p. 45). Ca în orice domeniu al cunoaşterii, şi în trecutul reconstituit există cel puţin două planuri: unul elaborat de specialişti, de istorici, de cercetători, de cei dotaţi cu instrumentarul necesar şi altul al tradiţiei orale, al amatorilor, al celor ce iubesc trecutul, dar nu-l pot reface singuri (deşi încearcă şi îl deformează). Totuşi, reconstituirea corectă, profesionistă şi credibilă a trecutului este făcută de istorici. Mai apare, foarte rar, câte un diletant de geniu precum Schliemann, descoperitorul Troiei, dar şi aceştia sfârşesc prin a se încadra regulilor meseriei, prin a se specializa.

Difuzarea istoriografiei autentice în societate, spre medii mai largi sau mai restrânse, nu se face mereu direct prin intermediul istoricilor, ci prin varii mijloace, interferează cu legende, tradiţii, mituri, clişee etc. şi conduce implacabil la vulgarizări, exagerări, erori, falsuri. Profesioniştii istoriei „se află prinşi în această reţea” (p. 45), dar – dacă vor – sunt conştienţi de acest lucru şi nu îl acceptă ca pe un dat implacabil, primenesc mereu trecutul de intruziuni deformatoare. Desigur, nu reuşesc niciodată s-o facă pe deplin, dar cine poate atinge absolutul în această lume? Farmecul este tocmai căutarea. Dar căutarea cu rost. Dacă nu desprindem realul de imaginar, adevărul de fals, autenticul de contrafacere, izvorul bun de cel rău, atunci de ce mai căutăm şi ce căutăm? Evident, istoricul este un om şi nu se poate detaşa de mediul în care trăieşte, dar nu credem că obligatoriu „el se hrăneşte din mitologia ambiantă” şi că „este la rându-i un producător de mitologie” în mod programatic şi conştient (p. 45). Dacă doreşte acest lucru, poate să fie şi producător de mitologie, dar atunci încetează să mai fie istoric. Dacă nu doreşte – optând pentru „meseria de istoric” propriu-zis – atunci trebuie să ajungă în cel mai mare grad posibil la separarea realităţii trecute de mitologie, de imaginar. Aceasta nu înseamnă că miturile ar trebui să rămână nestudiate. Sunt destui specialişti care le studiază cu mare succes, inclusiv istorici dornici să descifreze evoluţia mitologiei, rolul miturilor în cadrul diferitelor comunităţi, în mentalul colectiv[2].

Dl Lucian Boia percepe însă o lume înconjurătoare alcătuită doar din mituri sau dominată de mituri şi vede în acestea materia primă a istoricului. De aceea, Domnia sa constată „un proces inevitabil de mitificare a istoriei” (p. 45). Conştient de şocul acestor afirmaţii,

---

[2] Exemple: Y.-M. Berce, *Le Roi Caché, Sauveurs et imposteurs: mythes politiques populaires*, Paris, 1994; Roger Caillois, *Le Mythe et l'homme*, Paris, 1938; Ernst Cassirer, *Le Mythe et l'homme*, Paris, 1972; Susanne Citron, *Le Mythe national*, Paris, 1991; N. Cohn, *L'histoire d'une mythe. La conspiration des Sages des Sion*, Paris, 1977; G. Durand, *Introduction à la mythodologie. Mythes et sociétés*, Paris, 1996; Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, Bucureşti, 1978; Raoul Girardet, *Mythes et mythologies politiques*, Paris, 1986; Candido Mendes, *Le Mythe du développement*, Paris, 1978; André Reszler, *Mythes politiques modernes*, Paris, 1981; Jean Tulard, *Napoléon ou le mythe du sauveur*, Paris, 1987 etc.

autorul se simte obligat să ne lămurească asupra accepţiunii pe care o dă noţiunii de *mit.* Urmând firul logic indus până aici, nu ar trebui să fim foarte miraţi: dacă istoricul nu trebuie şi nu poate să descopere adevăruri, dacă produce „un gen de ficţiune”, dacă el însuşi „construieşte fapte”, atunci cu ce altceva ar putea el să opereze decât cu mituri? Dar să vedem ce definiţie se dă mitului. Mitul ar fi o „construcţie imaginară (ceea ce, încă o dată, nu înseamnă nici *reală*, nici *ireală,* ci dispusă potrivit logicii imaginarului), destinată să pună în evidenţă esenţa fenomenelor cosmice şi sociale, în strâns raport cu valorile fundamentale ale comunităţii şi în scopul de a asigura coeziunea acesteia” (p. 46). Mai sus fuseserăm avertizaţi că, în concepţia autorului, nu este nici o contradicţie inerentă între imaginar (căreia i se subsumează şi mitul) şi realitate şi că a distinge între *adevărat* şi *neadevărat,* în cazul miturilor, este un mod greşit de a pune problema (p. 45). Nu ni se pare nimic spectacular, cât timp ne identificăm cu logica autorului: dacă istoria ca discurs nu poate ajunge la adevăr şi nu trebuie să încerce să distingă între adevăr şi neadevăr, atunci materia primă a istoriei – care ar fi miturile – cum s-ar putea supune acestei distincţii, şi la ce bun? Chiar dacă în realitate s-ar putea distinge între adevărat şi neadevărat, cine să facă acest lucru, din moment ce istoricii nu au menirea aceasta?

Dar să revenim la definiţia mitului. Nu înţelegem cum poate fi *mitul* construcţie imaginară, *nici reală, nici ireală*, din moment ce adjectivul *imaginar* înseamnă *nereal, fictiv, închipuit*? Nici ce poate să fie *logica imaginarului* nu este deloc clar, dacă ne amintim că *logica* singură înseamnă *demonstraţie*, *raţiune*, *raţionament* sau *ordonarea gândirii*?

Dar, deşi în cazul miturilor nu se distinge între adevărat şi neadevărat, ele, miturile, degajă – ni se spune – *adevăruri esenţiale.* Deocamdată, se degajă şi paradoxuri, ceea ce nu este lipsit de farmec într-un eseu. Definiţiile curente ale mitului, luate din surse de cultură generală, nu din tratate de specialitate, sună însă altfel:

- 1. formă a culturii spirituale specifică societăţii primitive, incluzând o reprezentare generală a realităţii şi o încercare de explicare a ei, dar deosebindu-se atât de simbolul religios sau artistic, cât şi de teoria ştiinţifică sau filosofică (ex. Miturile

cosmogonice povestesc cum a apărut lumea, iar miturile etiologice se referă la originea unor fenomene, obiceiuri, instituţii etc.). Apare sub forma unei naraţiuni populate de fiinţe şi întâmplări fabuloase, fantastice, simbolizând forţe, fenomene şi procese naturale sau sociale; 2. născocire, minciună (*Mic dicţionar enciclopedic*, varii ediţii, Bucureşti, Editura Enciclopedică, sub voce);

- 1. povestire de origine populară, transmisă de tradiţie şi exprimând într-o manieră alegorică sau sub trăsăturile unui personaj istoric deformat de imaginaţia colectivă, un mare fenomen natural: mitul solar, miturile greceşti (vezi *legenda),* mitul lui Prometeu; 2. amplificare şi deformare de către imaginaţia populară a unui personaj sau fapte istorice, a fenomenelor sociale etc.: mitul napoleonian, mitul eroilor; 3. construcţie a spiritului care nu se sprijină pe un fond de realitate: averea sa este un mit. Mitologie: ansamblu de legende, mituri care aparţin unei civilizaţii, unui popor, unei religii şi, în parte, antichităţii greco-latine etc. *(Pluridictionnaire Larousse. Dictionnaire encyclopédique de l'einseignement,* varii ediţii, Paris, Librairie Larousse, sub voce);
- 1. povestire cu caracter fantastic care expune diversele credinţe ale popoarelor antice despre zei, despre unele întâmplări şi fapte legendare; 2. născocire, poveste, basm (Florin Marcu, Constant Maneca, *Dicţionar de neologisme*, varii ediţii, Bucureşti, Editura Academiei, sub voce).

Ar mai putea fi găsite sute de dicţionare cu definiţii ale mitului, dar nu credem că este nevoie. În mod curent, *mitul* (de la grecescul *mythos*, adică „povestire”) este o naraţiune arhaică, din vechimea nebuloasă, despre zei, eroi sau oameni, despre obiecte, lucruri, idei, forţe etc., exprimând dorinţe, sentimente sau explicaţii, cu mijloacele fabulosului, fantasticului, ficţiunii. Orice mit are un sâmbure raţional, real, care ţine de esenţa umană, dar totul este îmbrăcat în înveliş metaforic şi alegoric. Prin dozajul fin între real şi fantastic şi prin marile probleme umane cărora le oferă răspunsuri tulburătoare, miturile au o permanentă actualitate şi se pretează la foarte multe interpretări, în acord cu multitudinea evenimentelor şi situaţiilor istoriei umane. Miturile despre oameni şi „realităţi” din trecutul controlabil se numesc „mituri istorice”, deşi noţiunea este relativ

nouă. O interpretare tentantă şi originală a miturilor, cu ajutorul analizei structuraliste, a oferit Claude Lévi-Strauss (vezi, de exemplu, lucrarea sa *Antropologia structurală).* Prin urmare, deşi orice intelectual ştie sau intuieşte ce este mitul, accepţiunile termenului respectiv s-au multiplicat şi complicat în deceniile din urmă[3].

Dar, în ciuda semnificaţiilor multiple, *mitul* presupune în mod curent o definire din care nu lipseşte niciodată ideea de fantastic, fabulos, deformat, ireal, alegoric, născocire etc. Evident că miturile istorice sunt foarte departe de miturile cosmogonice, ca şi mitul lui Sisif de mitul lui Napoleon, de aceea sunt neapărat necesare precizări când se operează cu termenul *mit.* Ceea ce face şi profesorul Lucian Boia. Numai că sensul dat de Domnia sa noţiunii de mit este foarte personal, neuzual şi chiar ciudat. Întâi este deplânsă mulţimea de înţelesuri ale cuvântului mit, utilizarea sa abuzivă, situaţia sa de etichetă comodă, pusă peste orice (p. 45), pentru ca apoi să ni se ofere încă un înţeles pe lângă cele multe. Suntem avertizaţi că autorul nu vede nici o contradicţie între *imaginar* şi *realitate,* ceea ce este cel puţin curios. Imaginarul este ceea ce nu există decât în spirit, în gând, ceea ce nu corespunde întocmai realităţii tangibile. De aceea, se vorbeşte despre personajele imaginare (= inventate) ale unui film, despre temerile pur imaginare (= himerice) ale cuiva, despre refugierea cuiva într-o lume imaginară (= fantastică, ireală). Prin urmare, sinonime ale cuvântului *imaginar* sunt *inventat*, *himeric, fantastic* sau *ireal*, iar antonime ar fi *istoric, real*, *veritabil*. Atunci cum se poate să nu vedem nici o contradicţie între imaginar şi realitate? Doar dacă dăm noţiunilor alte înţelesuri decât cele curente, cum se procedează adesea în cazul de faţă. Desigur, imaginarul social din trecut poate să fie *un* subiect de cercetare foarte real pentru istoric,

---

[3] Pentru o viziune realistă asupra miturilor în societate şi pentru locul miturilor istorice în cultură şi în istoriografie, vezi lucrările excelente ale soţilor Simona şi Toader Nicoară (scrise individual sau împreună): *Introducere în istoria mentalităţilor colective. Antologie*, Cluj-Napoca, 1995; *Mentalităţi colective şi imaginar social. Istoria şi noile paradigme ale cunoaşterii,* Cluj-Napoca, 1996; *Mitologiile revoluţiei paşoptiste româneşti. Istorie şi imaginar,* Cluj-Napoca, 1999; *Istorie şi imaginar. Eseuri de antropologie istorică,* Cluj-Napoca, 2000 etc.

dar asta nu înseamnă că trebuie să nu vedem opoziţia dintre realitatea trecută şi imaginarul legat de realitatea trecută.

Suntem de acord că în cazul miturilor cosmogonice sau etiologice este superfluă distincţia dintre adevăr şi neadevăr, dar miturile numite „istorice" au altă „logică", spre a împrumuta din vocabularul profesorului Boia. Între *mitul eternei reîntoarceri* şi *mitul napoleonian* sunt deosebiri uriaşe, de structură, nu de formă, încât ne întrebăm foarte serios dacă pot fi ambele introduse în noţiunea de *mit.* Evident, în limbajul uzual, s-a încetăţenit noţiunea de mit şi pentru cazul napoleonian, şi pentru cel al lui Mihai Viteazul sau al lui Dracula, mai ales pentru că este vorba de serioase deformări, distorsionări, abateri de la realitate, şi nu pentru că „logica imaginarului" (adică a *fantasticului* sau *irealului*) este aceeaşi ca în cazurile de mituri consacrate. De altminteri, în limbajul curent, cotidian, mitul este, cum s-a văzut, o născocire, o poveste, o minciună, un neadevăr, iar în accepţiunea specialiştilor este, în primul rând, o formă a culturii spirituale specifică societăţii primitive, comunităţilor primitive, o povestire fantastică, izvorâtă din credinţele popoarelor antice. În acelaşi sens se dau şi definiţiile mai complicate ale antropologilor şi etnologilor. Abia în al treilea rând, mitul poate fi, pentru unii dintre contemporanii noştri, o „construcţie imaginară" (= ireală), pornită de la fapte şi personaje istorice, deşi acest gen de alcătuiri sunt numite, de către cei mai mulţi, legende istorice. Oricum ar sta lucrurile, în noţiunea de mit este cuprinsă şi ideea de deformare, inventare, de fantastic, ireal, himeric etc., chiar dacă tema lor centrală este „destinată să pună în evidenţă esenţa fenomenelor cosmice şi sociale" sau un „adevăr esenţial", cum spune cu temei dl Lucian Boia. Numai că Domnia sa, decodificându-ne „mitul lui Mihai Viteazul", arată că principele român apare ca făuritor al „unităţii naţionale" prin mitificare, deoarece asupra faptei sale reale se proiectează ideologia statului naţional a ultimelor două secole, inexistentă la 1600 (p. 46). Prin urmare, „esenţa" mitului lui Mihai Viteazul ar fi ideea unităţii naţionale, translatată dinspre secolele XIX şi XX spre anii 1600, când ea de fapt nu exista. Iată cum, prin această simplă explicaţie, autorul procedează de fapt la o demitificare, din moment ce evidenţiază deformarea, falsul, irealul, exagerarea: la 1600 – spune domnul Boia –

nu exista unitatea naţională, dar mitul o presupune, o exaltă, o preamăreşte. Cumva, se insinuează concluzia că „adevărul esenţial" conţinut de mitul lui Mihai Viteazul, anume unitatea naţională, ar fi fals fiindcă nu exista la 1600. Fireşte că domnul Boia are aici dreptate în felul său, numai că se încurcă în raţionamente. Toţi istoricii serioşi ştiu că unitatea românilor, câtă a fost în epoca modernă şi câtă există astăzi, nu s-a născut ca o generaţie spontanee, ci prin acumulări succesive şi că ceea ce numim poporul român medieval (ca să nu folosim deocamdată noţiunea de *naţiune,* pe care autorul citat nu o acceptă decât pentru timpurile postmedievale) nu este totuna cu naţiunea română de la 1850. Dincolo de sensul prea tranşant, profesorul Boia desface aici adevărul de neadevăr, deşi spune că acest lucru nu trebuie făcut şi nu se poate face, nici în cazul istoriei în genere, nici în cazul miturilor, care ar fi materia primă a istoriei. Dar Mihai Viteazul nu a fost ales ca simbol al unităţii naţionale din pură întâmplare, numai pentru că unii şi-au propus să introducă „imaginarul" în conştiinţa publică sau în istorie, ci pentru că unele fapte de la 1593–1601 (destul de multe, nu doar alăturarea celor trei ţări care aveau să formeze ulterior România) prevestesc sau devin prolog a ceea ce avea să urmeze pe linia unităţii naţionale. Implicit, dacă mitul exprimă *un adevăr esenţial*, cum spune Lucian Boia, înseamnă că el exprimă şi neadevăruri. Iată cum, deşi îşi propune programatic să evite apelul la tandemul adevăr-neadevăr, autorul nu poate face acest lucru şi se contrazice pe sine.

Suntem avertizaţi că terenul de cercetare al lucrării de faţă este „societatea românească a secolelor al XIX-lea şi al XX-lea" (p. 46), de fapt discursul istoric la toate nivelurile (istoriografia, manualele, literatura, propaganda politică etc.), cu scopul de a evidenţia cum creatorii se lasă prinşi în plasa unei „mitologii naţionale" (p. 47). Precizarea este importantă: autorul nu urmăreşte orice „mituri", ci doar pe acelea cu o conotaţie naţională. Păcat că titlul cărţii nu ne pregăteşte în acest sens. Urmează o critică – sumară deocamdată – a întregii istoriografii româneşti, care se încăpăţânează să meargă pe făgaşul unei „iluzii", anume aceea a obiectivităţii istoriei. Această iluzie ar proveni, după acelaşi autor, din comunism, „promotor al adevărului unic şi incontestabil" (p. 47). Rămaşi iremediabil prizonieri

ai ideologiei comuniste, românii (mai ales istoricii, dar şi publicul larg) nu ar putea înţelege că „există o sută de feluri de a face istoria”, cum scria Guizot. În rândul acestor români funcţionează o „logică simplistă”: ori comunismul nu a deformat substanţial istoria, şi atunci nu trebuie să se renunţe la schema existentă, ori a deformat-o, şi atunci trebuie stabilit adevărul. După dl Boia, acest mod de a gândi este fals, fiindcă deformarea este inevitabilă şi adevărul este numai relativ. Cu alte cuvinte, miturile istorice nu pot fi şi nu trebuie „demolate”, dar autorul îşi rezervă dreptul să le semnaleze pe cele întreţinute artificial şi amplificate în prezent de falşii patrioţi.

Mărturisim că logica acestui discurs ne scapă adesea: dacă istoriografia română se află în faţa unei revizuiri critice – ceea ce este firesc: orice istoriografie trece periodic prin astfel de etape –, cum se va putea face aceasta în afara raportării la binomul adevăr-fals? De ce ideea obiectivităţii istoriei ar fi în chip hotărât o iluzie? Chestiunea obiectivităţii/subiectivităţii realităţii (prezente şi trecute) sau a cunoaşterii a preocupat de milenii generaţii de filosofi, de şcoli şi curente filosofice şi nu ştim ca dl Boia să aibă contribuţii fundamentale în domeniu. Chiar în evul mediu, „cearta universaliilor” a ilustrat din plin această preocupare. Dacă regimul comunist a supraestimat şi a impus ca dogmă obiectivitatea realităţii (şi implicit a istoriei, care este o realitate trecută), nu înseamnă că acum trebuie făcut contrariul. Onest este să admitem confruntarea autentică de idei. Autorul nostru afirmă indirect că toţi cei ce ar crede în obiectivitatea istoriei ar fi un fel de neocomunişti, calaţi pe comunism, nostalgici comunişti etc., ceea ce este cel puţin curios şi inexact, dacă nu şi jignitor. Cei care pretind istoricilor stabilirea adevărului, mai ales după deceniile de deformări impuse de comunism, nu pot fi doar nişte oameni stupizi cu toţii, cum pare să ni se sugereze. Foarte mulţi ştiu şi că deformarea este inevitabilă în general şi că adevărul este relativ, dar ei doresc, pe bună dreptate, eliminarea acelor deformări impuse de sus, prin „comandă socială” (cum numeau unii pudic imixtiunea politicului în cultură), şi stabilirea (restabilirea) acelor adevăruri relative de la care s-a abdicat în chip deliberat. Oamenii ştiu, în general, că adevărurile istorice se primenesc mereu, se corectează, se ajustează prin noile cercetări, izvoare, interpretări, fireşti în dinamica

internă a istoriografiei, şi că deformările naturale se elimină treptat şi parţial, dar mai ştiu că există deformări artificiale, impuse din afara câmpului disciplinei istorice, care se cuvin eliminate de îndată ce acest lucru este evident şi posibil. Prin urmare, inevitabilă este numai acea deformare care ţine de logica internă firească a reconstituirii trecutului.

Pe aceeaşi linie, autorul arată că nu are drept scop demolarea mitologiei, ceea ce este paradoxal, fiindcă în întreaga carte tocmai asta face. Suntem totuşi avertizaţi că sunt semnalate şi criticate doar „miturile naţionaliste”, care ar fi „purtătoare ale unui mesaj autoritar şi xenofob” (p. 47). În aceste mituri, dl Boia vede un obstacol al modernizării şi democratizării societăţii româneşti, al competitivităţii şi al integrării ţării în structurile europene. Nu ar fi tocmai rău ca românii să nu-şi poată democratiza, moderniza şi integra ţara în Europa din cauza naţionalismului şi a miturilor naţionaliste (profesorul Lucian Boia nu spune explicit acest lucru, dar lasă să se înţeleagă). Nu ştim însă clar ce înseamnă aici termenii *naţional* şi *naţionalism.* Autorul înclină să condamne naţionalismul pentru autoritarism şi xenofobie, deşi până la regimul comunist noţiunea nu desemna decât preţuirea propriei naţiuni sau promovarea intereselor naţiunii. Să admitem că naţionalismul, astăzi, în cele mai multe limbi, presupune o apreciere exclusivă şi exagerată a tot ce aparţine propriei naţiuni, ceea ce poate să fie jignitor pentru alte naţiuni şi contraproductiv pentru propria comunitate. Dar semnalarea şi condamnarea deliberată doar a „miturilor naţionaliste” (şi naţionale) dă impresia că numai acestea au deformat istoria României şi că numai ele sunt răspunzătoare pentru profilul inadecvat al conştiinţei româneşti, ceea ce este fals.

CAP. I. ISTORIE, IDEOLOGIE, MITOLOGIE

Prima intrare în Europa (p. 49–52)

De altfel, dl Lucian Boia însuşi nu poate respecta tot ce şi-a propus, deoarece nu critică doar ceea ce numeşte „mituri naţionaliste”, ci şi alte „mituri”, şi nu se referă doar la „mituri”, în accepţiunea Domniei sale, ci şi la alte „idei” care trebuie „înlăturate” din discursul istoric. Astfel, ni se spune, pe bună dreptate, că purtătorii ideii de progres din prima jumătate a secolului al XIX-lea nu au fost clasele de jos şi nici burghezia (inexistentă atunci), ci boierii tineri, că Revoluţia de la 1848 nu a putut fi burgheză. Or, aici dl Boia nu vorbeşte de mituri, ci de alt gen de deformări, datorate schemei marxiste a istoriei, şi desparte adevărul de neadevăr, în ciuda preceptelor teoretice formulate anterior. Totuşi, se recunoaşte că şi Ştefan Zeletin, care nu poate fi acuzat de filocomunism, se referea la categoria burgheză autohtonă, formată din boieri interesaţi în comerţul cu grâne, după 1829. Cu alte cuvinte, nu am avut o burghezie numeroasă, puternică şi activă, dar o categorie cu interese şi preocupări burgheze tot am avut. Astfel, chestiunea se dovedeşte a fi de nuanţă, de accent, fiindcă aceeaşi realitate poartă două nume.

Ni se relatează apoi, pe urmele lui Maiorescu şi Lovinescu, că „toate” elementele civilizaţiei moderne sunt la noi produse de import (p. 51–52). Afirmaţia, susţinută de mult pe bază de izvoare, de mărturii precise, a fost contestată de adepţii autohtonismului, de sămănătorişti, de naţional-comunişti. În acest caz, din nou, autorul se situează pe poziţia sincronismului civilizaţiei şi culturii româneşti cu cele europene, plecând de la criteriul adevărului, şi nu de la sentimente, figuri de stil sau imagini artistice, cum se procedează în artă. Faptul că şi românii au imitat este o realitate, dar imitaţia nu a fost decât parţială şi adesea foarte eclectică. Cei care au imitat ferm şi exclusiv modele venite dinspre civilizaţii avansate au ajuns la o sincronizare mai rapidă. Comparaţia cu ungurii, veniţi din Est şi

adaptaţi rapid şi masiv la modelul germanic şi creştin din Vest, ar putea fi edificatoare. Românii nu au copiat totul şi pentru că aveau propria tradiţie cu rădăcini puternice în sud-estul Europei, nu aiurea.

Naţionalism şi modernizare (p. 52–61)

Aflăm că societeatea românească în secolul al XIX-lea a fost preocupată de trei mari probleme, anume cea naţională, a progresului (occidentalizării) şi a modelelor. Se mai puteau găsi şi altele, la fel de importante, dar să le luăm ca atare.

Sunt criticate tipurile de definiţii de până acum ale naţiunii, autorul lămurindu-ne că, pentru Domnia sa, naţiunea română nu este mai veche de două secole. Conştiinţa naţională ar fi doar ideea statului naţional sau, cum spun occidentalii şi cum imităm noi, a statului-naţiune, iar această idee nu are vechime mai mare de două sute de ani. Întâi, nimic nu ne îndreptăţeşte să afirmăm atât de ritos identitatea dintre conştiinţa naţională şi ideea statului naţional. Ele sunt categoric lucruri diferite. De pildă, românii din Transilvania au început lupta naţională organizată prin unirea cu biserica Romei (1697–1701), mişcarea lui Inocenţiu Micu-Klein (derulată între 1732 şi 1768) şi au continuat-o prin *Supplex Libellus Valachorum* din 1791–1792, Şcoala Ardeleană, Răscoala lui Horea etc. Nicăieri, de-a lungul acestei viguroase afirmări a conştiinţei naţionale moderne, românii ardeleni nu au cerut un stat naţional pentru ei, nu au cerut transformarea Transilvaniei în stat naţional românesc, ci doar *drepturi politice naţionale pentru români, egale cu ale stărilor sau naţiunilor recunoscute şi ale religiilor recepte*. În unele formulări, se preciza chiar că românii cer pentru nobilii, preoţii, ţăranii etc. din rândurile lor *drepturi egale* cu păturile şi categoriile similare din rândul grupurilor privilegiate. Conştiinţa naţională modernă la români nu se confundă niciodată complet cu ideea statului naţional, deşi aceasta din urmă avea să devină în secolul al XIX-lea o componentă de bază a conştiinţei naţionale. Conştiinţa naţională modernă românească este o convingere intimă a originii, limbii, spiritualităţii comune, a unităţii românilor, convingere manifestată activ, prin lupta, pe căi diferite,

pentru emancipare naţională. Conştiinţa naţională este stimulul luptei naţiunii pentru legitimarea sa între celelalte naţiuni. Nici conştiinţa naţională modernă franceză sau engleză nu sunt „idei ale statului naţional", fiindcă statele naţionale francez şi englez erau formate din punct de vedere teritorial şi chiar al solidarităţii numite naţiune încă din finalul evului mediu. Epoca modernă nu a făcut decât să omogenizeze statele respective în funcţie de criteriul naţional, să le centralizeze, să le doteze cu instituţii naţionale.

Elita intelectuală românească din secolul al XVIII-lea a fost animată de conştiinţa naţională modernă, dar nu încă de ideea statului naţional sau a organismului politic românesc unic. Evident, aceasta nu ne dă motiv să negăm existenţa conştiinţei naţionale la anumite niveluri sau straturi ale naţiunii. Oamenii politici (clerici şi dascăli de meserie), intelectualii şi chiar ţăranii au avut fiecare propria soluţie de emancipare naţională, chiar dacă aceste soluţii nu au fost mereu convergente, nici corelate. Elitele politice (politico-religioase) au ales, în parte măcar, calea unirii cu biserica Romei şi calea petiţiilor *(supplex*-urilor), înaintate cu zecile, către diverse foruri, în principal către Curtea vieneză; intelectualii de marcă au ales soluţia specifică lor, a creaţiei istorice, filologice, ştiinţifice, beletristice etc. din cadrul curentului cultural numit Şcoala Ardeleană. Ţăranii, majoritatea analfabeţi, s-au dezlănţuit în timpul Răscoalei lui Horea, oferind chestiunii naţionale o dezlegare proprie, prin cerinţa impusă nobilimii de a trece la „legea românească". N-a fost o cale paşnică sau blândă de rezolvare, dar nici un măcel, cum se insinuează uneori. Au murit, după calculele laborioase şi oneste ale lui David Prodan, cam 450 de ţărani (români) şi 150 de nobili (unguri). Dacă regimul comunist, în faza sa finală, naţionalistă, i-a ridicat în slăvi pe ţărani şi pe români, este absurd să se procedeze astăzi invers, căci ar fi o abatere şi mai mare de la realitate. Este suficientă restabilirea realităţii, atât cât se desprinde ea din surse. Fireşte, românii se ştiau români după limbă, credinţă sau lege (ritul era identic pentru ortodocşi şi uniţi), port, tradiţii, rânduieli etc., şi nu după „piaţa economică unitară", cum pretinde definiţia stalinistă a naţiunii, copiată şi apoi adaptată la noi. Dar nici excluderea completă a rolului factorului economic în agregarea politică a naţiunii nu este constructivă. Factorul economic –

marile drumuri comerciale europene – a avut un rol important în agregarea statală medievală din secolele XIII–XIV, după cum au dovedit Nicolae Iorga, Petre P. Panaitescu sau Şerban Papacostea. În epoca modernă, aspectele economice ajung şi mai importante. Transilvania aparţinea oficial până la 1918 pieţei austro-ungare şi, înainte de 1867, austriece, sub aspect economic. În realitate, chiar şi când statul se chema oficial doar Austria, Transilvania activa comercial mai ales în estul ţării, în regiunea tradiţional „ungară" şi în Principatele Române (din 1859, Principatele Unite). În ciuda graniţelor politice, mărfurile manufacturate şi apoi industriale ale Transilvaniei, necompetitive în Apus, erau desfăcute cu succes pe piaţa extracarpatică, mai puţin pretenţioasă, mai puţin dezvoltată. Fireşte, acest fapt singur nu a condus la formarea naţiunii, nici a statului naţional, dar, corelat cu alte fapte şi cu alţi factori, a creat un anumit cadru de dezvoltare spre o direcţie anume. Faptul că Braşovul a fost încă din secolul al XVI-lea „emporiul întregii Transilvanii", cu „cetatea" săsească şi cu „oraşul" românesc din Şchei, că a fost un loc de întâlnire cosmopolit, european, cu negustori saşi, germani, greci, unguri, turci, levantini etc., dar şi cu mulţi români, din toate cele trei ţări ce veneau în contact în Carpaţii de Curbură, a lăsat urme şi în conştiinţe. Altminteri, pentru formarea naţiunii, nu a fost nevoie nicăieri de „piaţă economică unică", aşa cum s-a exagerat de către comunişti. Totuşi, relaţia economică a spaţiilor intra şi extracarpatice, câtă a fost, nu s-a bazat pe „unitate", ci de multe ori pe complementaritate, ceea ce poate, în anumite momente, să fie un prolog al unităţii[4]. Au demonstrat acest lucru nu comuniştii, care au vulgarizat totul, ci marii economişti şi istorici înainte de 1948. Complementaritatea activităţilor economice şi a produselor de schimb rezultate din acestea a pregătit terenul pentru piaţa economică a Regatului României după 1918. S-au mai păstrat o serie de asperităţi şi neconcordanţe, fiindcă includerea Transilvaniei, Banatului şi Părţilor Vestice în Austria şi Austro-Ungaria, ca provincii periferice, a fost totuşi o realitate care a durat secole. Orientarea schimburilor artizanale

[4] Vezi Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1995, passim.

ale Transilvaniei, prin intermediul negustorilor saşi, unguri, greci, evrei, dar şi români şi macedoromâni[5], spre zonele extracarpatice şi a unor produse agricole din Ţara Românească şi Moldova (apoi România) spre Transilvania nu a avut nici un rol în formarea naţiunii române, dar a fost un prolog al integrării economice care a urmat.

Chestiunea statului naţional (în româneşte, noţiunea de stat naţional este mai potrivită şi mai uzitată decât cea calchiată recent, de stat-naţiune) şi a vechimii sale nu este tocmai uşor de lămurit. Ideologia marxist-stalinist-leninistă a impus pentru generaţii de intelectuali, spre a susţine „internaţionalismul proletar", clişeul că statul naţional este o creaţie nouă, tipic burgheză, cu o existenţă efemeră şi că el va dispărea uşor, făcând loc unui stat proletar universal. Prin anii '60–'70 ai secolului XX, majoritatea teoreticienilor occidentali, prinşi de valul modei de stânga, cu nuanţe socialiste şi comuniste, au îmbrăţişat această idee (a statului naţional efemer), în ciuda unor cercetări care luaseră amploare după 1900 şi care demonstrau altceva. Istorici foarte serioşi, chiar dacă în ambianţa efervescenţei mişcărilor de emancipare naţională modernă, dovediseră că statele naţionale, în unele regiuni ale Europei Occidentale, erau o realitate la finele evului mediu, începând cel puţin cu secolul al XIV-lea[6]. Franţa lui Filip al IV-lea cel Frumos (1285–1314) este emblematică în acest sens: un rege autoritar, care apără interesele „patriei franceze", care se consideră „împărat" în regatul său, care transformă papalitatea în instituţie franceză şi care, ajutat de elita intelectuală a vremii, elaborează chiar o teorie a statului naţional. Desigur, Franţa era atunci departe de a adăposti o naţiune omogenă,

---

[5] De exemplu, la Braşov, în 1769, din 132 de mari negustori, doar 11 erau saşi, ceea ce arată marea forţă economică a comunităţii urbane româneşti din Şchei (vezi Aurel Răduţiu, Ladislau Gyémánt, *Supplex Libellus Valachorum în variantele româneşti de la Şchei*, Cluj-Napoca, 1975, p. 13).

[6] Vezi, de exemplu, Michel Mollat, *Génèse médiévale de la France moderne (XIV–XV-e siècle),* Paris, 1970, passim; K. F. Werner, *Les nations et le sentiment national dans l 'Europe médiévale,* în „Revue Historique", 94, tom CCXLIV, 1970, octombrie-decembrie, passim; Leon C. Tipton (editor), *Nationalism in the Middle Ages,* New York etc., 1972, passim; Gordon G. Coulton, *Nationalism in the Middle Ages,* în „The Cambridge Historical Journal", V, 1935, nr. 1, passim etc.

articulată şi conştientă, precum naţiunile moderne din secolul XIX. Avem de-a face încă cu o naţiune medievală, restrânsă numeric la o parte din elitele regatului, dar deosebirea, deşi imensă, nu este de tip, ci de grad. Existau şi există bretoni, alsacieni sau provensali, dar nucleul de bază a fost cel francez propriu-zis, iradiat din Île de France. Definiţia „contractuală" a naţiunii, ca un act de liberă opţiune a cetăţenilor (sau aşa-numita definiţie franceză a naţiunii), este de dată recentă (vezi Ernest Renan) şi nu are nici o legătură cu naţiunea medievală sau cu geneza naţiunii moderne. Francezii, americanii şi alte naţiuni înglobante au preferat în parte să confunde naţiunea modernă cu statul, din raţiuni politice, practice. De aceea, cea mai cuprinzătoare organizaţie internaţională de *state* se cheamă azi a *naţiunilor*. Mai toate definiţiile premoderne ale naţiunii au însă drept conţinut organismul etnic. Într-un memoriu intitulat „Apărarea naţiunii engleze" *(Anglicae nationis vindicatio)* şi prezentat în timpul Conciliului de la Konstanz, în 1417, de delegaţia engleză aflată în dispută cu liderii naţiunii franceze, se dă următoarea definiţie a naţiunii: „un popor distinct de altele prin relaţia de sânge [originea comună – n.n. I.A.P.], prin obiceiul unităţii ori prin particularităţile de limbă, care demonstrează în gradul cel mai înalt şi mai adevărat naţiunea în esenţa ei, deopotrivă în sensul legii divine şi umane"[7]. Henric al IV-lea de Bourbon (1589–1610) era convins înainte de 1600 că toate provinciile în care se vorbeşte franţuzeşte trebuie să aparţină Franţei, după cum cele de limbă germană trebuie să fie ale germanilor sau cele de limbă spaniolă ale spaniolilor[8]. Prin urmare, pe la 1600, ca şi la 1400, apartenenţa la un stat naţional se judecă şi în funcţie de limbă. Statul naţional se putea înfăptui prin voinţa liderilor politici (vezi *Principele* lui Machiavelli şi ideile acestui autor privind înfăptuirea în secolul al XVI-lea a Italiei), dar nimănui nu-i trecea atunci prin minte că a fi membru al unei naţiuni este un act de voinţă.

---

[7] Louise R. Loomis, *Nationality at the Council of Constance. An Anglo-French Dispute*, în „The American Historical Review", XLIV, 1939, p. 524; Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a naţiunilor moderne (secolele XIII–XVI)*, Bucureşti, 1998, p. 136.

[8] Rosario Romeo, *Italia mille anni. Dall'età feodale all'Italia Moderna ed Europea*, Firenze, 1981, p. 146; Ioan-A. Pop*, op. cit.*, p. 102.

Istorici foarte serioşi, neangajaţi în vreo „comandă socială”, fără scopul deliberat de a distorsiona trecutul şi limitaţi doar de firea *noastră* umană, au scris, pe baza izvoarelor, lucrări oneste despre „naţionalism în evul mediu”, despre „naţionalismul medieval” al francezilor, englezilor, velşilor, irlandezilor, florentinilor, castilienilor[9] etc. Ba, mai mult, există zeci de studii despre naţiunile medievale din centrul şi estul Europei[10], despre „naţionalismul” grecesc din intervalul 1204–1453[11], despre naţionalismul şi patriotismul bulgarilor din secolele IX–XIV[12], despre fenomenele similare de la sârbi, albanezi, cehi, poloni, despre reflectarea conştiinţei naţionale (medievale, fireşte) a ungurilor în cronistica latino-ungară a secolului XIII[13] etc. Este un loc comun astăzi între medievişti faptul că mişcarea husită (indiferent că o numim revoltă, răscoală, revoluţie) este primul conflict naţional de amploare din istoria Europei[14]. În această confruntare dintre cehi şi germani, aspectul confesional este treptat copleşit de sentimentul naţional, cu puţin înainte ca Ioana d'Arc să devină exponentul sau simbolul mişcării de eliberare naţională a francezilor în faţa invaziei engleze.

Toate aceste cercetări, ilustrate de mari istorici, au pornit de la spiritul, de la ambianţa finalului sau „amurgului evului mediu”[15], în

---

[9] Vezi o bibliografie minimală despre „naţiunile medievale” la Ioan-Aurel Pop, *op. cit.*, p. 216–224.

[10] Dimitri Obolensky, *Nationalism in Eastern Europe in the Middle Ages,* în „Transactions of the Royal Historical Society”, seria a 5-a, vol. 22, 1971, passim.

[11] Jan N. Moles, *Nationalism in Byzantine Greece,* în „Greek, Roman and Byzantine Studies” (Duke University), 10, 1969, nr. 1, passim; Stephen G. Xydis, *Mediaeval Origins of Modern Greek Nationalism,* în „Balkan Studies” (Thessaloniki), 9, 1968, nr. 1, *passim*.

[12] Marin Pundeff, *National Consciousness in Medieval Bulgaria,* în „Südost-Forschungen“ (München), XXVII, 1968, passim.

[13] József Perény, *La conscience nationale dans les croniques hongroises du XIII-e siècle,* în vol. „Le développement de la conscience nationale en Europe Orientale”, Paris, 1969, passim.

[14] Frantisek Smahel, *The Idea of „Nation” in Hussite Bohemia*, I–II, în „Historica“ (Praga), XVI, XVII, 1969, passim; Johan Huizinga, *Men and Ideas. Essays on History, the Middle Ages, the Renaissance,* New York, Evanston, London, 1970, p. 110.

[15] Vezi fascinanta lucrare cu acest titlu a lui Johan Huizinga.

care – devine tot mai clar pe măsura descoperirii şi prelucrării de noi izvoare – între universalismul politico-religios al Imperiului şi al Sfântului Scaun şi localismele atât de accentuate ale organizării feudale, îşi fac loc treptat statele naţionale. Nu a trebuit un efort prea mare, deliberat, spre a impune noua organizare, ivită din nevoi practice. Spiritul de echilibru, calea de mijloc, soluţia mediană şi-au spus cuvântul: erau evidente marile dezavantaje ale guvernării şi organizării, atât în cazul unei „lumi globale”, ieşite din nostalgia eşuatului Imperiu Roman tricontinental, cât şi al unor structuri particulare, fărâmiţate (seniorii, marchizate, comitate, ducate, principate etc.), după exigenţele evului mediu timpuriu şi înfloritor. Până la urmă, din tradiţia excelentei organizări şi legislaţii romane şi creştine, combinate cu particularismele lumii „barbare” germanice sau slave, a rezultat soluţia statului naţional. Natural, acest fapt a fost departe de a deveni general. El s-a insinuat treptat, iar procesul a fost mai rapid sau mai lent, în funcţie de foarte mulţi factori. De multe ori, s-a manifestat tendinţa înglobantă, de a cuprinde într-o naţiune dominantă – cea care dădea numele statului – alte naţiuni şi grupuri etnice. De exemplu, statul ungar medieval nu a fost un stat naţional şi în primele sale trei secole de existenţă nici nu a tins vizibil să fie. Din secolul XIII, dar mai ales de la venirea pe tron a Angevinilor (după 1300), se iau treptat o serie de măsuri care-i discriminează pe locuitorii regatului de altă religie decât cea creştină şi de altă confesiune decât cea romană (catolică). Fără echilibru stabil intern, oscilând între centralizare şi particularism, Regatul Ungar dispare pe la jumătatea secolului XVI şi nu se mai reface ca stat independent decât după 1918. În lungul interval de la 1541 până la 1918, s-au încercat din interior ori s-au impus din afară diferite formule înglobante, sub egidă otomană, habsburgică sau naţională ungară, unele de reală toleranţă pentru anumite grupuri etno-confesionale, altele cu tentă federală, dar ele au devenit tot atâtea eşecuri. Motivul principal este vizibil: după secolul XVI, în finalul evului mediu şi în zorile lumii moderne, în teritoriile ungare neocupate efectiv de otomani, mai ales în Principatul Transilvaniei şi, după 1686–1688, în toată Ungaria devenită acum complet habsburgică, sentimentul naţional ungar şi apoi naţionalismul modern devin tot mai puternice

şi mai exclusiviste. Toată formula de alcătuire a Ungariei naţionale moderne s-a calchiat pe statul medieval al „Sfintei Coroane”, cu teritorii şi popoare (naţiuni, părţi de naţiuni, grupuri etnice etc.) în majoritate nemaghiare.

Alcătuirea şi evoluţia organismelor statale medievale au fost legate de la început, măcar în parte, de frontierele etnice şi lingvistice. Francia a fost iniţial un „stat barbar” al francilor, şi nu al vandalilor, Anglia a fost a anglilor, Burgundia a burgunzilor ş.a.m.d. Ungaria a fost fondată de ungurii descălecători şi nu a cuprins de la început atâtea alte etnii. Ţara Românească a fost primul stat bine organizat al românilor, format din unirea unor state româneşti mai mici. El s-a numit – spune Nicolae Iorga – *Domnia a toată Ţara Românească*, adică *Dominatio totius terrae romanae* şi a fost menit să reconstituie unitatea politică a poporului al cărui nume îl purta; prin această tendinţă latentă de cuprindere a etniei româneşti în aceeaşi unitate politică, statul românesc format în secolul XIV este naţional modern[16]. Se poate obiecta, la rigoare, că aceste concluzii ale lui Iorga sunt formulate în perioada de apogeu a luptei pentru unitate politica de la începutul secolului XX şi că ele poartă amprenta momentului, ceea ce nu se poate contesta. Numai că istorici foarte riguroşi, din vremuri mai apropiate de ale noastre, cum a fost Gheorghe I. Brătianu, sau contemporani, cum este Şerban Papacostea, nuanţând lucrurile, eliminând unele deformări, metafore sau „zboruri ale gândului” (frecvente în scrisul avântat, dinamic, literar al lui Iorga), au confirmat sensul general al concluziei de mai sus[17]. Relativ recent, Ştefan Sorin Gorovei, referindu-se la formarea Moldovei independente medievale, scria: „Prin falimentul politic al ecumenismului şi organizarea statală a popoarelor din această regiune (bulgari, sârbi, unguri, cehi, români), *autokrateia (samodrzavstvo)* s-a desprins de ideea imperială. Ea a ajuns să desemneze o nouă structură de suveranitate şi independenţă,

---

[16] Nicolae Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ed. de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p, 406–412.

[17] Vezi Gheorghe I. Brătianu, *Tradiţia istorică despre întemeierea statelor româneşti*, Bucureşti, ediţie de Valeriu Râpeanu, Bucureşti, 1980, passim; Şerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice,* Cluj-Napoca, 1988, passim.

oarecum cu aceeaşi intensitate cu aceea a *baslieus*-ului... Trecând de la *basileus* la *domn,* autocratoria nu mai este o structură ecumenică şi imperială: ea devine una de simplă suveranitate prenaţională *(superiorem non recognoscens*)"[18]. Istoricul ieşean preia aceste judecăţi (conform trimiterilor bibliografice) de la Valentin Al. Georgescu şi este de acord cu ele. Iar Valentin Al. Georgescu a scris lucrările respective înainte de 1989, când nu se putea vorbi despre naţiunea medievală şi de statul naţional înainte de secolul al XIX-lea. Noţiunea de „suveranitate prenaţională" nu defineşte conţinutul, ci precizează doar un raport cronologic. Suveranitatea aceea este de tip naţional medieval, cum bine demonstrase Iorga şi cum confirmaseră Gh. I. Brătianu şi Şerban Papacostea. Falimentul universalismului (ecumenismului), deopotrivă în Apus şi în Răsărit, încă din secolele XIII şi XIV, ca şi mai vechea compromitere a fărâmiţării feudale au condus la organizarea treptată a naţiunilor medievale după criterii politice, prin translaţia unor atribute imperiale şi locale spre nivelul naţional.

Nu este scris nicăieri că naţiunea se va perpetua în veşnicie, dar noi nu-i putem micşora existenţa, reducând-o la o durată de două secole, anume acelea în care ea a atins o dezvoltate fără precedent. Putem blama naţiunea pentru multe rele, putem exalta cosmopolitismul, globalismul, localismele, federalismul, dar, ca istorici, este mai bine să reconstituim, – atât cât se poate –, să constatăm, să înţelegem că ceea ce numim azi trecut a fost pentru protagoniştii lui prezent viu, dinamic. Se poate vorbi în eseuri, în sens metaforic, despre „inventarea naţiunii" dar metafora este primejdioasă în istorie. Aşa, orice s-a „inventat", inclusiv Europa, comunitatea rurală, monahismul sau vârsta copilăriei. Şi ajungem iarăşi la „cearta universaliilor", neputând ieşi din dilema „realismului" sau „nominalismului". Dacă nu recunoaştem, după cum indică toate sursele accesibile şi acceptate ca atare, că noţiunea de *naţiune* este un nume pentru o realitate veche, bazată pe înrudire, naştere, origine comună, pe limbă, credinţă, cutume etc. identice sau similare, realitate care a suferit mereu

---

[18] Ştefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iaşi, 1997, p. 193.

schimbări, mai mult în aparenţă decât în esenţă, ne plasăm într-un teren lipsit de realism. Definiţia franceză a naţiunii inovează de fapt, introducând criteriul politic-statal pe primul plan: dacă trăieşti în statul numit Franţa, trebuie să fii francez, cu voia sau fără voia ta; sau, ca să trăieşti în statul numit Franţa, trebuie să ai „voinţa" de a fi francez, altfel dispari; de aici unii au tras concluzia că statul creează naţiunea. Definiţia veche, medievală, ilustrată mai bine de unii teoreticieni germani, pretinde că naţiunea, cu dezvoltarea sa îndelungată, organică, presupune la un moment dat existenţa unui organism politic – statul – care s-o organizeze, protejeze, promoveze: dacă formezi o comunitate naţională de polonezi, germani, unguri sau români, trebuie să ai sau să făureşti pentru acea comunitate un stat adecvat. Evident, de la acest nivel teoretic până la realitate este o oarecare distanţă. Privilegierea politicului, a cadrului statal, a voinţei de a forma o naţiune conduce la forţarea notei: cei care trăiesc în Franţa (iar Franţa a cuprins – cu timpul şi adesea cu forţa – şi teritorii locuite de alogeni) şi nu vor sa fie francezi trebuie alungaţi sau obligaţi să fie ceea ce este majoritatea; de aici politica de omogenizare sau de deznaţionalizare. Conform definiţiei central-europene, fiecare naţiune ar trebui să aibă propriul stat, ceea ce a fost aproape imposibil, sau fiecare naţiune ar fi trebuit să-şi conserve identitatea şi în afara cadrului statal propriu, din moment ce esenţa grupului este dată de originea, limba, credinţa, cutumele comune, şi nu de statul comun. Numai că şi în statele central-europene, majoritatea multinaţionale încă din evul mediu, s-a recurs *la* aceeaşi soluţie ca şi în Apus (dar ceva mai târziu decât acolo): obligarea naţiunilor, naţionalităţilor, grupurilor etnice, confesionale supuse să se asimileze în naţiunea dominantă (nu neapărat demografic, ci politic). Această soluţie a fost cvasigenerală din finalul evului mediu până în epoca imperiilor moderne (german, habsburgic, ţarist, otoman), ceea ce a condus la destrămarea acestor conglomerate la sfârşitul Primului Război Mondial. Procesul a continuat după căderea comunismului, în sensul formării de noi state naţionale. Nici astăzi nu există şi nu poate exista concordanţă perfectă între naţiuni şi state naţionale, dar există preocuparea generală de respectare a drepturilor minorităţilor naţionale.

Chestiunea modernizării (a occidentalizării) societăţii româneşti s-a manifestat plenar în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar rădăcinile sale, mai ales în Transilvania, se observă încă din secolul luminilor. Dl Boia notează că exista o contradicţie între modernizare – opera oraşelor şi a burgheziei – şi mediul românesc, rural şi ţărănesc. Şi mai adaugă că mediul citadin, cât era, apărea drept străin sau cosmopolit. Numai că peste tot în această parte de Europă era aşa: în Ungaria, încă din evul mediu, toate oraşele *(civitates)* erau majoritar germane şi apoi foarte amestecate; la fel în Cehia, Polonia etc. Capitalul intern juca acelaşi rol, indiferent dacă deţinătorii săi erau etnici români sau nu. Preocuparea istoricilor pentru ţărănime şi pentru raporturile rurale era firească nu numai pentru că mediul sătesc era neaoş românesc, ci pentru că în trecut oraşele erau şi mai mult o *rara avis, o* excepţie de la regulă, cu o pondere infimă în ansamblul populaţiei totale şi pentru că marile probleme sociale de-a lungul timpului, inclusiv în secolul al XIX-lea, le-au ridicat nu muncitorii, ci ţăranii. Problema rurală era realmente una fundamentală şi de modul său de rezolvare depindea evoluţia României. Istoricii s-au implicat într-adevăr, cu mijloacele lor, în această rezolvare, căutând în trecut originea soluţiilor propuse în a doua parte a secolului XIX şi la începutul secolului XX: conservarea marii proprietăţi sau regimul micii proprietăţi agrare. Istoricii nu trebuie deloc blamaţi pentru acest lucru. Şi ei reflectă pulsul unei societăţi, şi ei exprimă gustul, necesităţile unei societăţi. Şi ei se ocupă de prezent, dar de unul revolut. Istoricii nu au greşit când au descoperit antecedente pentru ambele soluţii, deoarece în evul mediu românesc au coexistat ambele forme de proprietate rurală.

Poate că domeniul culturii a rămas mai profund ancorat în rural şi tradiţionalism, deşi producţiile de inspiraţie citadină (avangarda artistică, romanele lui Mateiu I. Caragiale, Camil Petrescu, Hortensia Papadat-Bengescu, Cezar Petrescu, chiar Liviu Rebreanu şi mulţi alţii) ajung la un moment dat, după 1918, dătătoare de ton. „Modernizarea” de sub comunism a fost dură şi inadecvată, deşi a diminuat ruralismul şi spiritul patriarhal. Nu putem sa ştim ce ar fi fost fără comunism, dar putem face o comparaţie: Grecia, care nu a cunoscut regimul comunist, – deşi era pe-aproape –, se afla între cele

două războaie cam pe acelaşi plan cu România (dacă nu chiar mai înapoiată în unele domenii), iar astăzi se află sensibil deasupra noastră, la toţi indicatorii. Pe de altă parte, până la regimul comunist, modernizarea României a urmat ritmuri normale pentru posibilităţile existente: penetrarea modelului economic occidental avea un singur sens şi este firesc ca Austria, Cehia, Ungaria, Slovenia, Croaţia, Polonia (pe atunci părţi ale unor imperii relativ avansate) să beneficieze mai mult şi mai de timpuriu de această influenţă. România, Bulgaria, Grecia, Serbia erau ceva mai departe de Occident şi deci mai puţin deschise modernizării, iar spaţiul rusesc, cu mărunte excepţii, era şi mai arhaic, mai opac la occidentalizare. Prin urmare, nu este numai o chestiune de istorie, de receptare, de permeabilitate, ci şi una de geografie. De obicei, în ciuda mobilităţii istoriei, ne supunem geografiei imuabile. Modelele culturale urmează acelaşi traiect: primele adoptate şi cele mai puternice sunt, de regulă, şi cele mai apropiate geografic. Astfel, spiritualitatea bizantină, mediată de filiere slave şi exprimată în primul rând prin ortodoxie şi slavonism cultural, ne-a marcat întreaga istorie medievală şi modernă. Astăzi, mulţi oameni de cultură, când se referă la această temă, vorbesc ca despre o catastrofa cosmică, responsabilă pentru toate relele prin care au trecut şi trec românii. Petre P. Panaitescu, într-un studiu memorabil (*„Perioada slavonă” la români şi ruperea de cultura Apusului*), publicat în 1944 şi, natural, emendabil în câteva locuri, arată şi o altă faţetă a lucrurilor, îndemnându-ne cel puţin la prudenţă. Până la Renaştere nici nu exista un model occidental afirmat, remarcabil, atractiv, ale cărui ecouri să fi fost puternice la noi. Nu existau nici necesitatea, nici condiţiile pentru ca modelul occidental să fie translatat la noi. În aceste locuri, copleşite de moştenirea răsăriteană (originată, de fapt, în clasicismul greco-latin şi în iudeo-creştinism), privită în Occident ca una majoră (se zicea în Apus: *ex Oriente lux*, adică „lumina vine dinspre Răsărit”), modelul apusean a rămas mult timp neinteligibil şi nereceptabil. Societatea noastră de ţărani şi de boieri (în proporţie covârşitoare) s-a pliat modelului bizantin, adaptat de slavi nevoilor unei lumi agrar-pastorale. Au fost mulţi români în Occident, nu doar stolnicul Constantin Cantacuzino (Iancu de Hunedoara, Filip Ficior, alias More de Ciula, Nicolaus Olahus, Martin Hacius şi alţii), dar nu au avut cum să împrumute modelul văzut: el

părea potrivit pentru alţii, cu alte obiceiuri. Pe de altă parte, şi cultura ortodoxă şi-a avut valorile sale echivalente. De pildă, ideea naţională, calchiată pe spiritualitatea ortodoxă, este o realitate veche, studiată sintetic cel mai bine de Dimitri Obolensky[19].

Românii au realizat care sunt binefacerile Occidentului numai atunci când modelul răsăritean era complet compromis de stăpânirea otomană, de expansiunea Rusiei, când mobilitatea oamenilor şi ideilor s-a extins, când s-a trecut de la *Mica* la *Marea Europă.* În plus, românii transilvăneni, care ar fi putut împrumuta mai repede noile idei (cum au şi făcut-o, dar abia în secolul XVIII), au devenit foarte reticenţi, fiindcă imaginea Occidentului era incarnată pentru ei de „naţiunile" (stările) dominante, exclusiviste şi discriminatorii, mai ales în epoca modernă. Unirea cu biserica Romei a fost, pe la 1700, un moment determinant pentru occidentalizarea mentalităţii unei părţi a românilor. Reuşita ei (parţială, dar reală) se explică şi prin aceea că, pentru prima oară, promotorii orientării spre Occident, spre credinţa Romei, nu mai erau stăpânii unguri şi instituţiile lor, ci alţi factori, necompromişi în ochii românilor. Unirea religioasă nu a fost cauza, – spre a-l parafraza pe Bălcescu –, ci ocazia orientării românilor spre Occident. Cauza este mult mai profundă şi provine din afirmarea superiorităţii civilizaţiei occidentale, din statutul de arie de interferenţă pe care-l avea teritoriul locuit de români, din lărgirea conştiinţei apartenenţei românilor la latinitate. Roma cu Ordinul iezuit şi Austria cu aparatul ei de stat modern promiteau pe la 1700 să accepte organizarea bisericii române şi a naţiunii române după reguli occidentale. Ceea ce era extrem de important, chiar dacă s-a dovedit numai parţial adevărat.

Construcţiile naţionale, modelele naţionale, statele naţionale s-au generalizat în Europa, treptat, începând cu finalul evului mediu până în secolul naţionalităţilor. Scopul principal al statelor naţionale nu a fost asimilarea altor etnii, ci construirea edificiului politic ideal pentru afirmarea naţiunilor respective. Fireşte, cele mai multe naţiuni, grupuri naţionale, etnii etc. au intrat în conflict unele cu altele, pentru că teritoriile unde existau sau urmau să fie edificate statele naţionale

---

[19] Vezi nota nr. 10.

nu erau pure sub aspect etnic şi nu erau suficient de întinse pentru a răspunde tuturor exigenţelor. În general, construcţiile politice din jurul românilor sau chiar cele din interiorul spaţiului locuit şi de români, fie că erau regionale, naţionale, imperiale sau federale, intrau în contradicţie cu planul românesc de făurire a edificiului naţional şi erau mai vechi decât iniţiativele româneşti. Reacţia românilor de apărare şi de imitare a soluţiilor aplicate în statele naţionale de succes, din Apus sau din vecinătate, apare ca normală. Această reacţie nu este nici slabă, nici excesivă, este pur şi simplu echilibrată. Ea nu a condus mereu la soluţii ideale, a cuprins şi destule erori. Ceea ce nu trebuie să ne dea prilej, ca istorici, să demonizăm astăzi naţiunile sau statele naţionale. În numele idealului naţional s-au comis tot felul de fapte, de la cele de o sublimă generozitate până la cele odioase. Dar şi în numele bisericii sau al credinţei, au fost vindecaţi şi îngrijiţi oameni, s-a făcut cultură de înalta clasă, au fost stinse conflicte aparent ireconciliabile, dar s-au comis şi erori judiciare, distrugeri de valori, războaie sângeroase sau crime abominabile. Nu putem condamna *de plano* realităţi, instituţii, care sunt sau par unora perimate astăzi. Istoricul, de altminteri, nu are menirea principală de a condamna sau de a absolvi. Se poate ca statul naţional să fie sau să pară unora perimat în mileniul trei, să aibă o mulţime de defecte, în comparaţie cu un proiect ideal, dar asta nu presupune în nici un fel diminuarea lui istorică, condamnarea lui de când s-a organizat, fiindcă aceste state naţionale au fost cadre naturale de existenţă şi de afirmare a naţiunilor. Iar naţiunile nu sunt indivizi aleatorii, care, la rigoare, pot fi judecaţi, condamnaţi, pedepsiţi cu închisoarea sau moartea, ci subiecte colective, membre ale „concertului" european sau mondial. Nu există individ pe lumea asta care să fi decis înfiinţarea unei naţiuni şi să poată fi arătat cu degetul, pentru că ar fi fost foarte inspirat sau ar fi greşit grav. Dispreţul pentru naţiune şi statul naţional este jignitor şi anistoric, fiindcă generalizează, abstractizează, nu ţine seama de nuanţe. Nimeni nu poate spune clar că viitorul este al regiunilor sau al federaţiilor, mai ales că toate aceste variante şi proiecte au fost experimentate de-a lungul timpului şi nu au devenit panacee, nu au dus la succese garantate şi perene. Chiar şi în epoca de aur a naţiunilor şi statelor naţionale au coexistat cu succes formule ale autonomiei

regionale, locale cu formule federale largi, integratoare. Însă, în numele globalizării sau mondializării viitoare, *in spe,* nu putem „globaliza" şi nici „regionaliza" trecutul şi nu putem blama alte soluţii care au fost şi sunt viabile.

Se apreciază uneori că ieşirea românilor de sub presiunea statelor naţionale din jur s-a făcut după „modelul francez" sau după „iluzia franceză" (p. 59). Întâi că aproape jumătate dintre români, cei trăitori în Austria şi apoi în Austro-Ungaria, nu aveau mai nimic cu modelul francez; esenţial pentru ei era modelul vechii Rome, asezonat cu idei austriece şi germane, mai ales că suveranii de la Viena deveneau adesea, prin alegere, şi „împăraţi ai romanilor". Oricum, românii ardeleni, bănăţeni, bucovineni etc. nu aveau de ce să vadă în Franţa un model, nu se împărtăşeau masiv din valorile franceze şi nu credeau că Franţa îi va putea salva, ajuta, ridica la concivilitate. Pentru restul românilor, mai precis pentru elitele lor, modelul francez a fost o realitate profundă, a fost chiar salutar. El nu a fost o iluzie, ci o realitate, poate pe alocuri supralicitată. În secolul al XIX-lea, Franţa a fost ţara europeană care a sprijinit şi cultivat cel mai mult Principatele Române şi România, în care cei mai mulţi români aveau cea mai mare încredere, în care au învăţat cei mai mulţi români cu studii peste hotare, a cărei cultură a fost cel mai frecvent privită drept sursă de inspiraţie la noi, a cărei limbă era cel mai mult uzitată în mediile intelectuale de la sud şi est de Carpaţi.

Natural, modelul occidental şi fondul autohton, rural şi agrar, au intrat în contradicţie, ceea ce este nespectacular şi se întâlneşte peste tot în ţările Europei Central-Orientale. Din această dispută, nepotrivire sau contradicţie rezultă până la urmă aspectul modern al culturii şi civilizaţiei româneşti. Evident, s-au folosit sintagme dure, s-au făcut acuzaţii reciproce grave, dar conflictul dintre europenişti şi autohtonişti a fost benefic pentru formarea profilului naţiunii române. S-a mai spus că fondul autohton tradiţionalist i-a ţinut mult timp pe români „în afara istoriei" (p. 59). Expresia este nefericită pentru orice popor, este anistorică şi nu poate intra în arsenalul semantic al specialiştilor, al profesioniştilor. Poţi să fii, la rigoare, în afara istoriei europene occidentale sau americane, dar nu în afara istoriei. Oricine are istorie. Plasarea unora „în afara istoriei" este expresia

europocentrismului sau a occidentocentrismului şi este un clişeu regretabil, nedemn pentru valorile democraţiei. Trebuie ocolit acest orgoliu născut din conştiinţa culturilor şi civilizaţiilor „superioare”, fiindcă el „naşte monştri”. Titu Maiorescu a putut să vorbească despre cultura românească ca variantă a „barbariei orientale”, dar istoricul de azi nu poate doar să elogieze inspirata formulare, ci trebuie să-i releve şi valoarea de metaforă, de imagine artistică. Comparaţia dintre George Panu, care vorbea despre români ca despre un popor fără istorie, aflat mult timp în „barbarie completă”, şi Eminescu, care vedea în trecutul românilor „aşezarea şi cuminţenia unui popor”, cu dezvoltare adecvată „propriului său geniu”, ridică o serie de probleme, chiar dacă ea ilustrează „marea dilemă care a divizat societatea românească în ultimele două secole” (p. 61). Lăsând la o parte termenii neadecvaţi, cu sens peiorativ, şocanţi, Panu are dreptate, în esenţă: noi nu am produs o civilizaţie şi o cultură de talia celor franceze şi când în Franţa creau Molière şi Racine (secolul XVII) noi nu-i aveam decât pe Varlaam (?–1657), Petru Movilă (1597–1647), Dosoftei (1624–1693), Grigore Ureche (c. 1590–1647), Simion Ştefan (c. 1590–1656), Miron Costin (1633–1691), stolnicul Constantin Cantacuzino (c. 1650–1716) sau chiar pe Dimitrie Cantemir (1673–1723), ceea ce, desigur, nu este mult şi nu este de acelaşi calibru. Totuşi, păstrând proporţiile, aici este vorba despre două culturi, nu despre o cultură şi o „barbarie”. Desigur, elitele celor două popoare se împărtăşeau din valori spirituale diferite, deşi diferenţa de orizont mental şi de formaţie intelectuală între Racine şi Cantemir trebuie să fi fost minimă, iar volumul de cunoştinţe trebuie să fi fost net în favoarea românului. La rigoare, se poate argumenta că numărul de creatori în Franţa a fost cu mult mai mare decât în rândul românilor, dar proporţia de analfabeţi la români era cu numai câteva procente mai mare ca la francezi. Evident, civilizaţia franceză, după standardele occidentale, devenite etalon european, era o culme greu de egalat chiar şi de alţi apuseni, şi nu doar de românii ortodocşi, păstrători ai unei tradiţii agrar-pastorale. Pe de altă parte, cercetări mai recente au demonstrat că nici nivelul mediu intelectual al Franţei (inclusiv gradul de alfabetizare) în secolele XVIII şi XIX nu era prea ridicat. Oricum, nu era pe măsura renumelui.

În al doilea rând, cei doi protagonişti, Panu şi Eminescu, nu sunt nici unul istorici şi fac judecăţi de valoare despre istorie mai mult la modul gazetăresc, memorialistic, adică diletant. Cei doi nu discută despre trecut din postura de specialişti. Ni-i putem imagina pe Odobescu, Tocilescu, Kogălniceanu, Bariţiu, Laurian, Xenopol sau chiar pe Hasdeu făcând astfel de remarci? Ar fi mai greu. Panu judecă anistoric, reproşând românilor că nu au avut un trecut precum cel occidental şi chiar precum cel francez, iar Eminescu procedează la fel, idealizând o societate trecută care, adesea, abia a supravieţuit. Unul vede *numai răul*, celălalt *numai binele.* Probabil, amândoi ar fi vrut, prin aceste evidente exagerări sau deformări ale trecutului, să producă marea emulaţie a prezentului lor, să-i vadă pe români activi şi prosperi.

În al treilea rând, privilegierea punctului de vedere al lui Panu (nu am avut nimic occidental, adică bine, în trecutul nostru, să ne occidentalizăm rapid, deci!) şi condamnarea fără drept de apel a gândului lui Eminescu apar cel puţin ca paradoxale. Pe lângă prestigiul unic, de poet naţional şi de romantic european, de simbol suprem, aproape mistic, al creaţiei româneşti, pe care şi l-a câştigat Eminescu, George Panu este pentru cei mai mulţi români un necunoscut, iar pentru intelectuali un brav junimist, dar nimic mai mult. Aici, argumentul autorităţii, deşi nerecomandat şi nerelevant, poate funcţiona din plin: cum se poate ca Panu să fi descifrat corect taina trecutului nostru, iar Eminescu să fi fost complet miop? Fireşte, în acord cu clişeul drag dlui Lucian Boia, am putea vorbi despre „mitul Eminescu" în cultura română şi am rezolva dilema: Eminescu nu este infailibil, a făcut o mulţime de greşeli, nu cunoştea trecutul nostru bine (!), pe când Panu era un fin analist, extrem de cult, sever cu nonvalorile. Cam palide argumente pentru un om cu judecată limpede! Cum se poate ca Eminescu, care, cu toate erorile sale, a dat naştere totuşi celui mai înalt univers spiritual românesc, să fie în totală culpă, să aibă judecata complet întunecată de „naţionalism", iar Panu, un publicist, memorialist, pamfletar incisiv, destul de oscilant şi instabil în politică şi în raporturile cu alţii, să fie atât de exact şi de clarvăzător? Şi chiar dacă l-am raporta pe Eminescu la Titu Maiorescu, şi nu la mai modestul George Panu, dilema nu s-ar atenua.

Cum să înţeleagă oamenii de rând că acest popor a avut aproape un mileniu o „stare vegetativă” şi cum să adere la acest punct de vedere istoricii cercetători, investigatorii surselor? Este clar ca avem de-a face cu două poziţii teoretice diametral opuse şi extreme, radicalizate în focul argumentaţiei, al polemicii. Trecutul românesc nu este nici nerelevant, jenant sau ruşinos, nici exclusiv cuminte, înţelept, genial sau glorios. Istoria noastră nu este nici triumfală, nici maculată, ci este complexă, este din toate câte ceva, ca şi viaţa. Or, în polemica evocată, istoria nu mai este decât un pretext, un cadru fără valoare. Nu cum a fost trecutul românesc în realitate îi interesează pe preopinenţi, ci cum să folosească *unele* fapte din trecut pentru susţinerea punctului de vedere al fiecăruia. Opiniile opuse ale celor doi nu s-au născut din studierea profundă, cu metoda profesionistului, a trecutului românilor; ei şi-au format întâi opiniile şi apoi au chemat trecutul ca argument. De aceea, aprecierile acestea despre trecut sunt fără valoare pentru istoric, care are obligaţia profesională şi morală să caute, să afle şi să impună adevărul, atât cât este el omeneşte posibil şi cât este el cunoscut la un moment dat. Fireşte, în opinia publică se impun mai uşor, mai repede ideile lansate de publicişti, politicieni, prozatori, poeţi, comentatori, moderatori etc., dar istoricul are datoria să vegheze, să corecteze, să intervină, chiar dacă rezultatele nu sunt spectaculare. Oamenii acceptă greu adevărul, adesea aleg conştient iluzia, irealul, fantasticul, deformarea. Adevărul apare de multe ori ca banal, nespectaculos, tern. Nuanţele sunt mai greu de decelat, par să încurce claritatea raţiunii. Este mai uşor de acceptat şi de înţeles o explicaţie simplă (de genul: suntem înapoiaţi fiindcă nu am adoptat acum o mie de ani civilizaţia Occidentului) decât una complexă, sofisticată, nuanţată, realistă, argumentată, apropiată de realitate (de genul: suntem înapoiaţi din cutare motive, pe care urmează să le dezvoltăm, ierarhizăm etc.). Istoricii nu pot schimba această situaţie; ei nu sunt „apostoli ai neamului”, nu sunt, în general, formatori de opinie, pe de o parte; pe de alta, chiar neintenţionat, devin şi ei „victime” ale gustului public, ale clişeelor create de-a lungul timpului. Mai grav este atunci când istoricii se pun deliberat în slujba politicului, când acceptă să deformeze. Din fericire, astfel de atitudini sunt marginale şi nu caracterizează profesiunea de istoric în ansamblu.

Asta nu înseamnă că istoricii oneşti şi talentaţi nu sunt influenţaţi, chiar dacă încearcă să nu fie, de ambianţa în care trăiesc, de imaginile despre trecut care domină opinia publică.

Un mit naţional: Mihai Viteazul (p. 61–66)

Mai nou, după exagerările comandate din timpul regimului comunist, figura lui Mihai Viteazul este luată tot mai des ca model de deformare, instrumentalizare a istoriei şi chiar de mit naţionalist. Pentru dl Boia, tema Mihai Viteazul devine un *leit-motiv* pe parcursul întregii lucrări, un exemplu la îndemână în vederea condamnării „naţionalismului" românesc.

Mihai începe să devină – ni se spune – mit naţional la mijlocul secolului al XIX-lea, sub influenţa mişcării naţionale şi mai ales graţie ardeleanului Aaron Florian şi apoi munteanului Nicolae Bălcescu. De atunci, mai toţi istoricii noştri şi alţi intelectuali, în total dezacord cu izvoarele şi cu realitatea istorică de la 1600, – crede autorul citat –, ar fi făcut dintr-un „cuceritor" al Transilvaniei şi Moldovei un „unificator", figura centrală a unui „mit naţional". Oare chiar aşa să fie?

Este clar că Mihai Viteazul nu a făurit o Românie la 1600, că nu a avut intenţia explicită să-i reunească într-un stat naţional pe toţi românii, că nu exprimă, cum spune poetic Bălcescu, „visarea iubită a voievozilor cei mari ai românilor". Este clar că, de la un timp, a fost supralicitată personalitatea voievodului, că i s-au atribuit numai calităţi şi i s-au atenuat ori eliminat defectele, că a fost transformat în simbol al unirii, cu „sabia ridicată spre cerul dreptăţii", cum spune Iorga. Parcă-l vedem pe Bălcescu mustrându-şi letargicii contemporani, reproşându-le lipsa de elan naţional: dacă Mihai i-a unit pe români la 1599–1600, urmaşii lui, după două secole şi jumătate, nu sunt capabili să facă acelaşi lucru? Este un amar reproş, dar şi un mijloc de mobilizare, de ambiţionare. Bălcescu nu a fost însă un istoric profesionist. De altminteri, profesionalizarea istoriei nu se produsese încă la noi. Bălcescu scrie ca un literat, ceea ce i-a făcut pe criticii şi istoricii literari să introducă *Românii supt Mihai Voievod*

Viteazul – cartea neterminată a revoluţionarului muntean – în istoria literaturii române. Textul are incontestabile valenţe literare, ca şi operele cronicarilor din secolele XVII–XVIII, el fiind revendicat deopotrivă de istorici, ca monografie istorică, şi de literaţi, ca model de operă romantică, de portret, de descriere etc. Pe alocuri, cartea are aspect de roman, scris după canoanele romantismului, cam în genul creaţiilor lui Walter Scott.

Însă recuperarea lui Mihai Viteazul pentru panteonul naţional, „mitizarea"[20] lui nu au fost atât de simple, de rapide şi de unanime, cum le prezintă grăbit, spre a-şi susţine ideea, dl Lucian Boia. Primele note de admiraţie faţă de Mihai provin chiar din epocă, de la 1600, şi se referă la două înfăptuiri ale voievodului: lupta sa împotriva otomanilor şi rezultatele spectaculoase ale acestei lupte, pe de o parte, şi „restituirea Daciei", adică punerea sub autoritatea sa a celor trei principate din vechiul spaţiu dacic, pe de altă parte. Pentru că principele Mihai era român şi pentru că ţările stăpânite de el, fie şi numai pentru o clipă, erau locuite în mare măsură de români, gloria lui Mihai s-a răsfrânt de timpuriu şi asupra românilor. Încă din secolul al XVII-lea, cronicarul Gheorghe Brancovici remarcă acest lucru când scrie că „măria sa a lăţit puterea neamului românesc" prin unirea Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti[21]. Refacerea Daciei nu este o idee romantică, ci una renascentistă, din secolul al XVI-lea[22]. Cei mai importanţi cartografi ai acelui timp au scris numele de Dacia peste Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Mai mulţi principi

---

[20] Nefiind de acord cu definiţia mitului propusă de dl Lucian Boia, deoarece noi credem că imaginarul presupune irealul şi fantasticul, vom pune adesea cuvântul între ghilimele.

[21] Ioan-Aurel Pop, *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII–XVI*, Bucureşti, 1998, p. 141.

[22] Vezi Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae (Relaţiile politice dintre Ţara Românească, Moldova şi Transilvania în răstimpul 1526–1593),* vol. I, Bucureşti, 1980, passim. Mihai Viteazul nu a scris el însuşi nicăieri despre „restituirea" de către sine a Daciei sau despre vreun „plan dacic" al său, dar au remarcat unii dintre străini acest lucru. Modelul cel mai recent în acest sens fusese dat de principele ardelean Sigismund Báthory, care însă nu stăpânise decât teoretic şi nu efectiv vechiul spaţiu dacic. Vezi Constantin Rezachevici, *Mihai Viteazul şi „Dacia" lui Sigismund Báthory la 1595* (în ms.).

maghiari (în principal Sigismund Báthory) au urmărit înfăptuirea ei, dar Mihai i-a dat, între altele, şi o tentă românească, fapt remarcat mai întâi de unii *contemporani,* de oamenii de la 1600. Nimeni nu putea să-l aleagă pe voievodul Ţării Româneşti drept simbol naţional dacă nu exista nici un temei în acest sens. Exagerările literare, politice, demagogice care au urmat nu au mai nimic de-a face cu istoriografia onestă, făcută de profesioniştii de marcă. Desigur, supralicitarea figurii domnului român de către neistorici a avut un impact şi asupra scrisului istoric. Au fost şi istorici care au scris la „comandă", după voia stăpânilor, dar niciodată punctul lor de vedere, chiar dacă a fost oarecum „oficial", nu a fost unicul şi nu i-a ademenit pe autenticii specialişti. În fine, în şcoli, pentru elevi, de-o veşnicie, istoria oferă şi exemple mobilizatoare. Cum ar putea ea să fie altfel *magistra vitae* („învăţătoarea vieţii")? Pe cine să fi luat înaintaşii noştri drept exemplu? Pe Gheorghe Basta, pe împăratul Rudolf al II-lea, pe Sigismund Báthory, pe Vlad Înecatul sau pe Mihnea Turcitul? Mihai a trecut meteoric prin viaţă şi a avut toate atributele eroului. În tratarea personalităţii domnului a rămas mereu, mai ales în ultimul secol, o notă de spectacular, de avânt romantic, de ideal naţional, notă pe care, de altfel, unele izvoare o şi susţin. Ea să fie oare primejdia cea mare pentru suflete? Datorită lui Mihai Viteazul „mitizat" nu vor mai fi capabili românii să înţeleagă viitorul Europei unite? Sau ar fi mai bine să scriem doar despre infidelităţile voievodului faţă de doamna Stanca, despre incertitudinea originii sale pe linie paternă, ori despre chefurile sale cu nobilii unguri din Transilvania? Se poate scrie despre orice, cu o condiţie, esenţială pentru un istoric: să nu transformăm faptul cotidian, mărunt şi total nerelevant în fapt istoric. Noi, oamenii, reconstituim trecutul prin abstracţie, ocolind cu bună ştiinţă amănuntul nesemnificativ. Altfel, ne-am îngropa în noianul de fapte şi nu am mai produce nimic. Fireşte că prin aceasta se poate motiva manipularea, falsul, dar între specialişti trebuie să pornim de la premisa onestităţii. Faţă de cititori, istoricul nu are cum să golească personalitatea lui Mihai de orice conţinut, să-i blameze pe toţi antecesorii şi să rescrie istoria. Faptele sunt de mult reconstituite în mare măsură, iar Mihai Viteazul *este* un simbol al unităţii românilor. Cu discreţie şi onestitate, se pot semnala şi elimina treptat greşelile

voite, exagerările, deformările. Dar cei care o fac nu trebuie să lase impresia, prin tonul adoptat, că doar ei, care le ştiu pe toate, care sunt un fel de „sanitari" ai istoriei, au dreptate sau au monopolul dreptăţii.

Proiecte diferite, istorii diferite (p. 66–72)

Aici, iarăşi se confundă planurile, anume cel istoriografie cu cel politic. Profesorul Lucian Boia constată, cu drept cuvânt, că trecutul este restructurat, spre mijlocul secolului al XIX-lea, în funcţie de trei idei sau orientări distincte: democratică, conservatoare şi liberală. Aceste orientări sunt numite intenţionat „sensibilităţi politico-istorice", dar analiza se face prioritar din perspectiva politicului. Ni se spune cum vede factorul politic chestiunea proprietăţii şi cum îşi bazează acesta aserţiunile pe trecut sau cum este chemat trecutul să legitimeze planurile prezentului. Pentru soluţia democratică este invocat numai Bălcescu, om politic şi istoric (neprofesionist totuşi), care credea că libertatea deriva din mica proprietate rurală. Teza conservatoare este ilustrată prin Ion Heliade-Rădulescu, om politic, literat etc., dar nu istoric ca pregătire şi specializare, şi de Barbu Catargiu, şi el mare om politic. Pentru ideologia liberală sunt chemaţi să depună mărturie Alecu Russo, autorul poemului *Cântarea României*, şi I. C. Brătianu, pasionat de istorie, dar mare om politic, unul dintre făuritorii României moderne. Toţi, fireşte, justifică ceva – marea proprietate, libertatea individuală, spiritul republican, legile şi actele de modernitate etc. – prin pilde istorice, iar procedeul este valabil oriunde în lume. „Istoria justifică întotdeauna orice", spune dl Lucian Boia cu reproş, dar uită să mai facă distincţia cuvenită între *istorie* şi *istoriografie.* De fapt, istoria ca realitate nu justifică niciodată nimic, ci doar oamenii extrag din trecut ceea ce le convine spre a justifica ceea ce ei doresc. Din istorie, oricine poate să extragă, să desprindă din context orice, fiindcă istoria este însăşi viaţa, în toată complexitatea ei. Justificarea prezentului prin trecut, la modul stângaci, prin juxtapunere, cu intenţie nedisimulată, o face de obicei diletantul; istoricul profesionist cercetează trecutul nu pentru *pilde,* ci pentru *cunoaşterea unei realităţi.* Poate să fie şi el pervertit de vremuri

şi de oameni, să devină pragmatic, să aibă în faţă o idee pentru care să caute argumente, dar el, profesionistul autentic, este uşor de recunoscut. Metoda, argumentaţia, preocuparea, fie şi aparentă, pentru adevăr îl trădează. Or, până aici dl Boia a dat doar exemple de neistorici sau de istorici-participanţi, de istorici politicieni. *Conştiinţa românească* – cum preferă dl Boia – o formează toată elita cultă, dar conştiinţa istorică o formează prioritar istoricii de meserie, iar dacă nu se întâmplă aşa trebuie mereu precizat cine este responsabil şi pentru ce.

Glorificarea trecutului (p. 72–79)

Prin istorie – ni se spune – se urmărea dovedirea unor origini nobile şi a unui trecut glorios. Se mai adaugă imediat că descendenţa românilor din coloniştii romani, „cu minime concesii acordate autohtonilor daci” (p. 72), era varianta cea mai favorabilă pentru promovarea intereselor româneşti, adică integrarea în comunitatea europeană a popoarelor romanice, în concertul naţiunilor europene. Spre justificarea aserţiunii, profesorul Lucian Boia apelează la unii adepţi şi continuatori ai Şcolii Latiniste, ai curentului latinizant, în speţă la August Treboniu Laurian. Or, toţi istoricii şi lingviştii ştiu că acest curent a fost o exagerare şi chiar o extravaganţă, că, în afară de unii ardeleni (copleşiţi de statutul lor social-politic inferior şi de acuzele discriminatorii care li se aduceau), oamenii de cultură de marcă nu au aderat la el. Mai mult, în *conştiinţa românească*, dacă ignorăm elita ardeleană, latinismul exagerat nu a avut ecou. Dar esenţa erorii aici nu este transformarea unui curent marginal într-unul principal, ci dubiul, îndoiala, punerea sub semnul întrebării a adevărului. Autorul nu spune nimic clar aici despre adevăr-nonadevăr, dar insinuează, sugerează, direcţionează gândirea, adică manipulează. Să vedem în ce fel: românii apar ca descendenţi ai coloniştilor romani şi, eventual, ai dacilor autohtoni nu ca urmare a vreunei oneste cercetări, ci pentru că astfel se promovau mai bine interesele româneşti. Fireşte, cititorul român neavizat poate avea următoarea replică: „Bine, românii nu sunt urmaşi ai romanilor şi dacilor, fiindcă înaintaşii, mânaţi de interese politice, ne-au amăgit, dar atunci ai cui urmaşi sunt?” Străinul fie

rămâne descumpănit, fie jubilează, cum am avut ocazia să verificăm pe cont propriu recent, când am fost întrebaţi foarte serios de ce nu renunţăm noi, istoricii români, mai repede la perimatele „mituri" comuniste ale romanităţii şi continuităţii la nord de Dunăre, dacă tot a căzut regimul comunist (!?). Dar căutarea originilor face parte din esenţa umană şi este o temă predilectă a oricărei istoriografii! Dacă nu suntem urmaşi ai romanilor şi dacilor, atunci ai cui urmaşi suntem, fiindcă nu putem fi generaţie spontanee? Evident, stabilirea originilor nu este simplă nici în cazul indivizilor, darămite în cazul popoarelor. Dar orice istoric care atinge problema trebuie să aibă un punct de vedere. Obligaţia dlui Boia era să spună dacă, servind interesele româneşti, romanitatea românilor este mit, deformare, exagerare, fals, realitate, cvasirealitate etc. şi să ne lămurească ce este cu aceste origini, prin comparaţie. Altfel, în ochii profanilor, istoricii români apar mincinoşi cu intenţie şi unici în minciuna lor. Or, de-a lungul vremii, unii istorici polonezi au pretins la modul foarte serios că neamul lor se trage din sarmaţi, unii autori unguri că naţiunea lor provine din huni sau sumerieni, unii exegeţi saşi că saşii se trag din geţi, iar elevii francezi învăţau la şcoală cândva, nu chiar foarte demult, că poporul lor vine sigur de la Troia! Tot aşa, şi unii români pretindeau că se trag numai din pelasgi sau numai din traci sau numai din romani. Chestiunea este că omul contemporan, ceva mai critic şi mai realist, în ciuda negaţiilor şi scepticismului dlui Boia, caută adevărul, aşa relativ cum este el. Dacă nu ştim de unde ne tragem, să spunem clar lumii acest lucru (dar am fi aproape singulari în această postură), dacă înaintaşii au greşit cu latinismul şi dacismul, să spunem totuşi care ne sunt originile. Altminteri, blamul cade asupra istoricilor, căci cine alţii sunt meniţi să caute în trecut? Obligaţia profesională şi morală a dlui Boia era să arate, indiferent care i-au fost intenţiile când a scris această carte, diferenţa între istorie şi mit şi stadiul actual al cercetării unei teme. Nimeni nu spune că ceea ce ştim azi este infailibil şi rămâne neschimbat. Ar fi absurd s-o facem.

Românii *sunt* urmaşii romanilor şi daco-geţilor, dar şi ai slavilor, ai pecenegilor, cumanilor etc. Nu există în această lume popor *pur*, dar există nişte linii directoare în evoluţie şi în geneză. Oricum ar fi, nu putem repeta oriunde şi oricând cât de complicată este etnogeneza

românilor şi cât de multe etnii au contribuit la profilul nostru de azi, mai ales că unele sunt de bază, cum au fost romanii sau latinofonii, apoi traco-daco-geţii, altele secundare, cum au fost slavii, – element migrator –, iar altele marginale. Mai ales în şcoală, în manuale, compendii, sinteze etc., există nevoia reală de ordonare, de simplificare, de claritate. A spune şi a scrie azi pentru public că românii sunt un popor neolatin, descendent în linii mari din romani şi din dacogeţi se află în concordanţă cu cercetările cele mai oneste şi cu opiniile celor mai avizaţi specialişti. Cu alte cuvinte, acesta este adevărul la care noi avem acces acum. Acelaşi adevăr, cu mărunte nuanţe, era valabil şi acum un secol şi jumătate. Atunci care este problema? De ce trebuie să blamăm acest adevăr general? Pentru că unii l-au folosit în scopuri neistorice, din afara disciplinei? Dar asta s- a întâmplat peste tot de când este lumea şi pentru asta nu trebuia răscolită şi criticată atât de aspru *conştiinţa românească*! Unii şi-au trasat ritos origini fantastice ca să-şi susţină eficient interesele politice, să-şi cultive orgoliul, şi sunt mândri de asta, iar noi, cu romanii noştri, din care realmente descindem în parte şi a căror limbă vulgară am moştenit-o în mare măsură, să ne turnăm cenuşă în cap, să ne autoflagelăm fiindcă înaintaşii noştri au fost prea avântaţi sau au greşit? De altfel, aparent, în lucrare nu se condamnă nimeni şi nimic la modul direct, dar impresia de blamare a unora şi de acceptare a altora este foarte puternică peste tot.

Chestiunea continuităţii românilor şi a antecesorilor lor la nord de Dunăre este pusă în acelaşi fel nebulos. Despre „lansarea teoriei imigraţioniste” la finele secolului XVIII aflăm că a pus în faţa istoricilor români sarcina de a dovedi şi apăra continuitatea noastră în stânga fluviului. De ce s-a „lansat” teoria imigraţionistă şi căror interese extraistorice a servit ea nu se spune absolut nimic. Această „teorie” nu este deloc un „mit”, ea nu operează deloc cu „imaginarul”, cum fac copios – în viziunea dlui Boia – elaboratele istoricilor români! Ni se mai spune că apărarea autohtoniei românilor – imaginară sau nu, nu ştim – a fost dublată de contradicţii, paradoxuri şi glorificări. De pildă, arătând, spre a-i glorifica pe români, că ei au fost cândva puternici şi la sud de Dunăre şi că au participat la formarea ţaratelor bulgare, care ar fi fost state mixte româno-bulgare, istoricii români

serveau involuntar „schemei imigraţioniste”. Prin aceasta, crede dl Boia, istoricii români evitau marginalizarea românilor vreme de un mileniu! Nu se găsesc nicăieri căutările specifice oricărei discipline, nimic nu este onest, curat, demn de cinste. Istoricii români – în bloc – sunt deopotrivă tezişti, fiindcă vor să arate că au existat români şi la nord de Dunăre în „mileniul întunecat”, orgolioşi, pentru că vor să scoată în evidenţă prea apăsat romanitatea sud-dunăreană, naivi, deoarece „servesc” involuntar „schema” inamicilor lor etc. Cititorul atent rămâne complet descumpănit şi nu mai înţelege nimic, nu mai poate distinge realitatea de ficţiune, din moment ce totul pare contrafăcut; chiar şi opiniile decente, echilibrate, confirmate de surse, cum ar fi prezenţa deopotrivă la nord şi la sud de fluviu a românilor şi a înaintaşilor lor sau componenta românească (vlahă) – câtă a fost – a „Ţaratului Bulgar” născut la 1185–1187 sunt ironizate, bagatelizate, puse în rând cu „erorile”, „exagerările”, „contrafacerile”, „mitizările” ivite din exaltarea naţionalistă românească. Deformările vecinilor noştri, cel puţin la fel de demne de atenţie, nu sunt deloc menţionate, probabil pe motiv că sunt arhicunoscute din propaganda naţionalist-comunistă sau, poate, fiindcă nu ar fi atât de grave şi de condamnabile ca ale noastre. Oricum, raţionamentul este fals: fără comparaţie, fără plasarea în contextul mai larg, o judecată de valoare despre români şi trecutul lor este nerelevantă; pe de altă parte, de peste un deceniu, românii nu mai ştiu decât la modul deformat ce scriu alţii despre noi, nu mai au mereu în faţă exagerările unor istoriografii, la fel de naţionaliste şi ele. Tinerii care au azi 20 de ani nu au apucat să fie educaţi în chip „naţionalist” şi „comunist”; ei au nevoie de toate reperele. Principiul compensaţiei, după care azi trebuie să învăţăm opusul a ceea ce se învăţa înainte de 1989 pentru a echilibra lucrurile (ex.: românii erau văzuţi doar drept buni, demni, infailibili, viteji, glorioşi, iar azi trebuie prezentaţi numai ca malefici, naivi, şovini, intoleranţi), este contraproductiv aici. Acest fel de a vedea lucrurile este însă prezent destul de des astăzi. De pildă, reproşând unui coautor de manual palida prezenţă în textul şcolar a lumii medievale, a domniilor mai reprezentative, a rolului românilor în Cruciada Târzie, ni s-a răspuns foarte serios că destul au fost glorificaţi românii şi războinicii lor voievozi, ca şi victoriile antiotomane, care, oricum, se

cunosc, că este timpul evidenţierii structurilor de civilizaţie, a convieţuirii, a spiritului european, a monarhiei. Prin urmare, Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul au fost reduşi la 3–4 rânduri, sub pretext că sunt „uzaţi" sau că s-a abuzat de ei. Chiar dacă ar fi aşa, lucrul este valabil pentru generaţiile trecute, nu pentru elevii de-acum, care nu au dreptul să fie ţinuţi în ignoranţă pe motiv că anumite persoane au alergie la lumea medievală ori se cred deţinătorii supremei înţelepciuni, ai secretului receptării trecutului.

Dar – ni se spune mai departe – istoricii români nu au exagerat doar în spirit naţionalist, nu au fost doar necinstiţi, naivi, glorificatori stângaci, ci şi mincinoşi, falsificatori cu bună ştiinţă. Sunt luaţi ca exemple Gheorghe Asachi, cu obscura *Cronică a lui Huru*, Constantin Sion, cu a sa *Arhondologie a Moldovei* şi Ion Heliade-Rădulescu, cu *Elemente de istoria românilor* şi *Echilibrul între antiteze.* Întâi de toate, nici unul dintre autorii invocaţi nu a fost istoric de meserie, profesionist; toţi au cochetat doar cu istoria, ca diletanţi. În al doilea rând, izvoarele istorice inventate de ei şi ideile lor extravagante nu au convins pe nici un istoric serios, cu vreun rol în istoria istoriografiei româneşti. În al treilea rând, nici receptarea lor în opinia publică sau în *conştiinţa românească* nu a fost de amploare şi de durată. Câţi români ştiau sau erau interesaţi să ştie la 1856 că în momentul retragerii aureliene s-ar fi ţinut o mare adunare la Iaşi sau că Dragoş-Vodă ar fi avut un mare cancelar numit Huru? În al patrulea rând, în acel timp, adică în plină epocă romantică, de exaltare a trecutului medieval, falsurile erau la ordinea zilei oriunde în Europa şi mai ales în istoriografiile cu tradiţie (să ne gândim numai la documentele contrafăcute ale contelui Kemény József!). În fine, trebuie precizat că se deformează iarăşi adevărul prin omisiune: în acelaşi timp cu Asachi şi Sion, cercetau, scriau, publicau izvoare autentice o serie de istorici oneşti, căutători sinceri ai adevărului; oare care produse ale spiritului au dominat în epocă şi au rămas în conştiinţa colectivă? Evident, este greu de răspuns, în lipsa unor instrumente exacte de măsurat. Dar cel puţin azi s-ar putea face o anchetă spre a vedea măcar în ce măsură ştie opinia publică de Huru ca mare cancelar al lui Dragoş-Vodă.

În continuare, sunt daţi ca exemple doi istorici romantici – Bălcescu şi Kogălniceanu – care ar fi susţinut rolul românilor în apărarea

civilizaţiei europene şi vechimea sau anterioritatea unor înfăptuiri româneşti, ceea ce ar fi o „amplificare naţionalistă a istoriei" (p. 78). Ne întrebăm de unde ştie dl Boia acest lucru dacă – aşa cum spune Domnia sa – nu se poate pleca de la criteriul adevărului în cercetarea trecutului. Dacă adevărul nu trebuie nici căutat şi nici descoperit, atunci *Cronica lui Huru* şi *Cronica lui Macarie* pot fi puse pe acelaşi plan. Lăsând la o parte paradoxurile voite sau involuntare ale cărţii aflate în atenţie, trebuie să precizăm că românii, alături de alţii (greci, bulgari, sârbi, albanezi, unguri, croaţi, polonezi etc.), au avut un rol în apărarea civilizaţiei central- şi vest-europene faţa de asalturile extraeuropenilor, venite dinspre est şi sud. Faptul acesta nu este o invenţie romantică, ci face parte din mentalitatea acestor popoare (ideea de „porţi ale creştinătăţii") în epoca Cruciadei Defensive sau Târzii. La fel, unele înfăptuiri româneşti sunt destul de vechi, iar altele au fost premiere europene, chiar dacă am rămas în cele mai multe privinţe cantonaţi în tradiţie şi cutumă şi chiar dacă am imitat destul de multe realizări ale Occidentului. În esenţă, Bălcescu şi Kogălniceanu aveau dreptate, numai că exagerau destul de copios, adesea intenţionat. O făceau în spirit romantic general – cum bine spune dl Boia – şi pentru apropierea societăţii româneşti de civilizaţia occidentală. O mai făceau însă dintr- un motiv: contestările unora dintre străini la adresa românilor şi a civilizaţiei lor deveniseră agasante, răuvoitoare, jignitoare şi, lucru grav, sub pretextul obiectivităţii, unii români le preluau necritic. Ideea că românii nu au „istorie", că trecutul lor nu reprezintă nimic, din opinie izolată, devenise clişeu, se repeta obsedant în multe medii străine sau cosmopolite. Pentru unii, ea putea să fie un imbold în scopul ieşirii din acest „nimic" prin imitarea Occidentului, dar pentru mulţi intelectuali oneşti pretinsa noastră barbarie era o nemeritată deformare a trecutului nostru, fără să mai vorbim de interesele care stăteau în spatele ei. De aceea, nu trebuie să ne mire replicile lui Bălcescu şi Kogălniceanu, cu toate exagerările lor. Dl Boia pare să înţeleagă toate acestea şi să le cunoască şi cauzele, adică explică şi justifică, dar, implicit, blamează şi plasează totul sub ceea ce numeşte cu dispreţ *discurs naţionalist.* Or, naţionalismul este, în accepţiune actuală, exagerarea a tot ceea ce aparţine propriei naţiuni şi dispreţuirea altor

naţiuni, ceea ce nici Bălcescu, nici Kogălniceanu nu au făcut programatic. Ei, care studiaseră în Franţa, care visaseră o revoluţie europeană simfonă şi sincronă sau credeau în concilierea dintre Iancu şi Kossuth, care cunoşteau culturile europene şi apreciau valorile general democratice, voind modernizarea societăţii româneşti, nu pot fi catalogaţi doar ca naţionalişti. Ar fi o gravă deformare! Formele de manifestare ale dragostei lor pentru naţiunea română sunt perfect normale pentru epoca în care au trăit şi se conjugă cu europenismul lor.

În 1976, tot dl Boia scria că „primul istoric romantic însemnat este marele revoluţionar şi om politic Mihail Kogălniceanu, unul dintre întemeietorii României moderne", şi nu pridideа să-i releve meritele: precocitatea ştiinţifică, preocuparea sa pentru istoria, obiceiurile şi limba ţiganilor, sublinierea ideii unităţii poporului român, simpatia pentru ţărănime, preocuparea pentru studiul evoluţiei civilizaţiei, publicarea izvoarelor, definirea patriei sale după criteriul etnolingvistic şi a istoriei naţionale ca istorie a Moldovei, Valahiei şi Transilvaniei[23] etc. Toate realizările lui Kogălniceanu sunt privite ca deosebite şi toate accentele pe aspectele naţionale sunt considerate absolut normale pentru un adept atât de fervent al curentului romantic. Mai mult, este lăudată pe bună dreptate opera principală a lui Kogălniceanu, – *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens* –, mai ales pentru că „insistă asupra ideii unităţii poporului român". Se formulează însă şi un reproş la adresa acestei lucrări: „O prezentare mai adecvată ar fi fost expunerea simultană a evenimentelor din cele trei ţări, cum făcuse Şincai, nu împărţirea pe provincii"[24]. Prin urmare, în 1976, dl Boia nu numai că nu vedea la Kogălniceanu vreo „amplificare naţionalistă a istoriei", dar i se părea că tratarea istoriei pe provincii istorice nu subliniază destul unitatea românilor. Nici Bălcescu nu era deloc naţionalist, – în opinia dlui Boia din 1976 –, ci era „cel mai original şi mai interesant istoric al generaţiei sale", modern, romantic şi ancorat deplin la valorile europene[25].

[23] Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române,* Bucureşti, 1976, p. 102–110.
[24] *Ibidem,* p. 104.

Cum se pot explica oare aceste flagrante diferenţe de ton? Ori dl Boia nu era sincer în 1976 şi se plia regulilor regimului comunist, adică alimenta copios „mitul unităţii româneşti”, ori era deplin convins de ceea ce scria şi şi-a modificat între timp opiniile. Indiferent cum stau lucrurile, nimic nu este de mirare, totul este omenesc, numai că era bine să fie avertizaţi cititorii.

De la romantism la Şcoala Critică (p. 79–83)

Autorul continuă trecerea în revistă a istoriei istoriografiei româneşti – deşi punctul de reper al cărţii este *conştiinţa românească* – cu accentul grav pe chestiunea naţională. Se constată prelungirea la noi a „formulei naţionalist-romantice”, datorită condiţiilor generale din România, fără să se menţioneze că acelaşi lucra se petrecea în întreaga zonă central-sud-est-europeană. Cauzele prelungirii la noi a „naţionalismului romantic” ar fi acutizarea problemei naţionale în ultimele decenii ale secolului XIX şi încetineala procesului de profesionalizare a istoriografiei româneşti. Ne întrebăm dacă nu cumva denumirea mai corectă a „formulei” respective, în loc de „naţionalist-romantică”, este „naţional-romantică” sau pur şi simplu „romantică”, întrucât conceptul de romantism presupune accentul pe sentimentul naţional. În curentul romantic este în mod obligatoriu inclus accentul pe elementul naţional.

Din dorinţa de a evita orice spirit partizan, prezent – conform autorului citat – la toţi ceilalţi istorici români, profesorul Boia se detaşează de contexte: revitalizarea teoriei imigraţioniste în 1871, prin Robert Roesler, provoacă o replică românească privitoare la continuitatea românilor; ambele acte au scop politic şi naţional. Practic, din scrisul dlui Boia, nu rezultă nici o deosebire între ideile istoricilor unguri (şi austrieci) şi cele ale istoricilor români, căci unii vor o Ungarie Mare, alţii o Românie Mare, ceea ce este deopotrivă condamnabil. Toate ar fi bune şi frumoase dacă, la finele secolului al XIX-lea, situaţiile Ungariei şi României ar fi fost echivalente. Dar,

[25] *Ibidem*, p. 113.

ceea ce uită autorul nostru să spună este că Ungaria Mare, aproximativ în limitele „Sfintei Coroane” medievale, ca stat multinaţional (ungurii nu erau nici jumătate din populaţie), exista sub forma Transleitaniei (partea de est a Austro-Ungariei) şi că România abia se născuse şi nu cuprindea între graniţele sale nici jumătate dintre românii din zonă. Mai simplu, Ungaria Mare era o *realitate,* iar România Mare un *proiect.* Prin urmare, cele două puncte de vedere nu sunt ambele *vise*, cum eufemistic şi grăbit spune dl Boia, spre a fi „obiectiv” cu orice preţ. Oare să fie azi ruşinos, neeuropean sau lipsit de bun-gust a spune că până Ia 1918 români, slovaci, croaţi, sârbi, ruteni etc. trăiau ca supuşi în Austro-Ungaria şi că luptau pentru libertate naţională, aşa cum o înţelegeau ei atunci? Oare dorinţa ungurilor şi austriecilor de a păstra Transilvania, Banatul, Bucovina etc. – teritorii unde majoritatea populaţiei nu era nici maghiară, nici germană – să aibă exact aceeaşi relevanţă pentru istoric ca dorinţa popoarelor asuprite de a se elibera? Pentru dl Boia, care ne avertizează că adevărul nu există pentru istoric, Robert Roesler şi Alexandru D. Xenopol au făcut acelaşi gen de lucrări, partizane, aservite politicului. Chestiunea dacă românii au fost din vechime, dacă s-au născut şi la nord de Dunăre sau dacă au venit acolo în secolul XIII, ca problemă ştiinţifică, nu are importanţă pentru dl Boia, întrucât şi ungurii, şi românii s-au servit de ea în scop politic. Mai grav, istoricii români au fost *patrioţi* când au scris (ceea ce nu a fost Roesler, care era austriac şi care susţinea o Transilvanie ungurească!), diminuându-şi astfel luciditatea, obiectivitatea, spiritul critic! Dar despre ce spirit critic poate fi vorba dacă istoricii nu ajung niciodată la adevăr? Sau poate numai istoricii români sunt sortiţi să mintă?

Este în continuare deplânsă încetineala cu care s-a făcut profesionalizarea istoriografiei româneşti la finele secolului al XIX- lea. Prin profesionalizare – se apreciază – construcţiile istoricului „se ridică pe un fundament real, de fapte verificate” (p. 80), ceea ce contrazice premisele de la care s-a plecat, anume imposibilitatea reconstituirii realităţii trecute. Simţind contradicţia, profesorul Boia ne asigură că nici „profesionistul” nu se află în afara tentaţiilor mitologice.

Se fac în continuare, cu priceperea şi experienţa unui istoric al istoriografiei, câteva portrete reuşite de istorici de la cumpăna secolelor

XIX şi XX: V. A. Urechia, Bogdan Petriceicu Hasdeu, A. D. Xenopol. Aproape toţi, şi mai ales Hasdeu, sunt apreciaţi ca „naţionalişti”, iar Xenopol, deşi „istoric în deplinul înţeles al cuvântului”, este expediat în câteva rânduri, fiindcă ar fi fost aplecat mai mult spre teoria istoriei şi spre sinteze decât spre cunoaşterea nemijlocită a izvoarelor. Ne întrebăm şi în acest caz – în acord cu logica dlui Boia – ce rost ar fi avut cercetarea surselor dacă oricum istoricul nu ajunge la adevăr.

Într-o lucrare din 1976, dl Boia scria: „Influenţat de pozitivism, dar romantic prin temperament, Bogdan Petriceicu Hasdeu este o personalitate de excepţie, şi nu numai în cadrul culturii româneşti”[26]. În continuare, istoricul şi omul de cultură în general, numit Hasdeu, este apreciat pentru uriaşa sa operă, pentru marile contribuţii, pentru înnoirea viziunii asupra istoriei, pentru înţelegerea legilor sociale obiective etc. Desigur, sunt relevate şi unele neajunsuri: modernizarea istoriei în sensul că Ioan-Vodă seamănă mai mult cu Alexandru Ioan Cuza decât cu un domn din secolul al XVI-lea; exagerări şi romantism excesiv; tendinţe politice implicate în operă; lipsa de prudenţă în aprecieri, înclinarea spre construcţii fantastice, mistificări, falsuri etc. Tonul general este însă de admiraţie şi apreciere: „Este greu să rezumi o carte uluitoare cum este *Istoria critică a românilor*, poate cea mai originală operă istorică scrisă de un român”[27]. Mai mult, sunt „mustraţi părinteşte” cei care au fost prea severi şi chiar nedrepţi cu Hasdeu, între care P. P. Panaitescu, acuzat de „critică excesivă”. Nu se pomeneşte nimic despre naţionalismul lui Hasdeu şi nici despre mitizarea de către el a istoriei. Autorul lui *Ioan-Vodă* este de toate, de la patriot la producător de falsuri, de la deist la romantic şi pozitivist, dar totul apare explicabil şi scuzabil, fiindcă aşa era lumea în care acesta a trăit. Dincolo de toate, Hasdeu apare ca una dintre cele mai mari personalităţi ale culturii româneşti.

Şi caracterizarea lui Xenopol a dlui Boia, în 1976, este extrem de caldă: opera acestuia „reprezintă punctul culminant atins de istoriografia română în secolul XIX”[28]. Autorul *Istoriei românilor din Dacia Traiană* este apreciat pentru spiritul de sinteză, mintea

---

[26] *Ibidem*, p. 147.
[27] *Ibidem*, p. 151.

organizată, sistematică, pentru elaborarea unei istorii complete a românilor, pentru teoria istoriei, pentru temeinicia şi armonia construcţiei. Toate aceste calităţi pălesc evident în *Istorie şi mit...,* unde contează mai mult reticenţele „Şcolii Critice” faţă de opera lui Xenopol sau faptul că acesta nu apela nemijlocit la izvoare.

Constatăm că în urmă cu peste trei decenii, profesorul Boia, deşi critic la adresa istoricilor din trecut, pornea de la premisa transpunerii sale în epoca în care trăiseră aceştia şi nu-i „admonesta” fiindcă nu au scris istorie după rigori contemporane nouă. Critica aceea era umană, înţelegătoare, nedemolatoare, în *Istorie şi mit...,* exigenţa excesivă a dlui Boia aminteşte uneori de luciul ghilotinei lui Robespierre şi Saint Just.

Paradigma junimistă: detaşarea de istorie (p. 83–90)

Cu Dimitre Onciul, Ioan Bogdan şi Nicolae Iorga începe şi la noi – se spune – „era profesionalismului” în istoriografie, fapt legat de activitatea *Junimii,* constituită la Iaşi în 1863–1864 şi mutată la Bucureşti în 1885. De fapt, o dată cu mutarea la Bucureşti, mişcarea junimistă intră în declin vădit, cel puţin în comparaţie cu efervescenţa atinsă în perioada ieşeană. Sunt evocaţi cu admiraţie nedisimulată Titu Maiorescu şi Petre P. Carp, apreciaţi mai ales pentru că au aderat la curentul *evoluţionist* şi au înţeles să nu se raporteze la trecut (p. 84). Subliniem că nici unul nu este istoric şi că ei s-au raportat mereu la trecut, dar în chip negativ. Fără raportare – într-o formă sau alta – la trecut nu se poate trăi normal. Între componentele inteligenţei umane, memoria (altfel spus, rememorarea, amintirea, retrăirea trecutului etc.) ocupă un loc important. Chestiunea nu este deci de neraportare la trecut, ci de *mod de raportare.* Maiorescu, Carp şi alţii, aplicând primul „duş critic” culturii româneşti, în acord cu exigenţele societăţii occidentale, au procedat la o acţiune salutară, cu urmări benefice până astăzi. Dar ei nu s-au detaşat de trecut, nu au ignorat trecutul, ci l-au demonizat, l-au minimalizat, l-au blamat, – mai ales Carp –, şi nu fără

[28] *Ibidem,* p. 180.

intenţie. Aceasta nu înseamnă că trecutul românilor şi al strămoşilor lor era aşa cum îl vedeau Maiorescu şi Carp, adică „barbar", insignifiant, ci că, pentru argumentarea modernizării României, trecutul nostru trebuia fie pus între paranteze, fie socotit nesemnificativ. De altfel, cei doi nici nu aveau metodele adecvate pentru a investiga trecutul, pe de o parte, iar ideea că invocarea sau cunoaşterea trecutului nostru era piedica majoră a modernizării, occidentalizării României apare doar ca o opinie discutabilă, pe de altă parte. „Detaşarea programatică de istorie" nu avea cum să coincidă cu „concepţia junimiştilor privitoare la metodologia cercetării istorice" (p. 84), fiindcă nu te poţi detaşa de obiectul cercetării tale. Dacă totuşi junimiştii au fost „adepţii unei istorii obiective, reconstituite strict pe baza investigaţiei documentare meticuloase şi riguroase", înseamnă că ei simţeau acut nevoia să se raporteze la trecut, în maniera lui Ranke („Istoria aşa cum a fost cu adevărat") şi, de fapt, a „Şcolii Critice". Dar autorul, cu puţine pagini înainte, respingea şi acest mod de raportare la trecut, numindu-l o iluzie scientistă (p. 44). Evident, strădania lui Ranke şi a adepţilor săi reprezintă un ideal, – reconstituirea trecutului cu răceala omului de ştiinţă –, dar nu o iluzie. Sau, atunci, totul este o iluzie, inclusiv viaţa, şi pătrundem astfel în sfera filosofiilor subiectiviste, a poeziei, a revelaţiei.

Suntem asiguraţi că nu junimiştii au inventat „criticismul" la noi, ceea ce este o judecată decentă şi vine în favoarea raportării realiste la trecut. Doar că acest „criticism", în faza sa premodernă, coboară mult dincolo dc Kogălniceanu şi Russo şi de combaterea exagerărilor latiniste. Nici nu credem că acestea au fost cele mai primejdioase pentru societatea română. În fond, latinismul pur era cel mai adesea o *conştientă* forţare a notei, nu doar pentru apărarea drepturilor naţionale, ci şi în vederea occidentalizării noastre, a apropierii de „maica Roma", de „ginta latină". În logica autorului, criticii latinismului, numiţi adesea „naţionalişti", nu ar trebui lăudaţi deloc (în unele pasaje sunt de-a dreptul veştejiţi), fiindcă pledau pentru tradiţie şi autohtonism. Critica reală, prolog al modernităţii, vine însă de la Grigore Ureche şi Miron Costin, de la Constantin Cantacuzino stolnicul şi Dimitrie Cantemir, dar mai ales de la produsul intelectual al şcolilor înalte ale Blajului,

fondate la 1754. Marii critici, în raport cu felul de a scrie istorie al antecesorilor, au fost Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior şi Ioan Budai-Deleanu. Faptul că Maiorescu îl critică aspru pe Petru Maior este paradoxal, căci se raportează la un autor şi la o scriere din urmă cu circa şase decenii, care critica la rându-i „metodele" antecesorilor, şi desprinde, decupează totul din context. Maiorescu „uită" aici marele pas înainte făcut de Şcoala Ardeleană în raport cu creaţiile anterioare, precum şi contextul polemic, politico-naţional, în care scria Maior. Ceea ce Maiorescu numeşte „ipoteză nefirească", extrasă de Maior din „pasaje" îndoielnice scrise de Eutropius şi Iulianus, apare şi pentru unii istorici „critici" de azi drept certitudine, drept axiomă. Istorici foarte serioşi (mai ales din Ungaria, dar şi de aiurea) susţin şi acum, ca şi Petru Maior odinioară, dar din motive opuse, că dacii au fost cu totul exterminaţi de romani. Natural, istoria era şi este manipulată, dar nu invariabil, oricând şi de către oricine. Saşii, fiind germanici, nu s-au sfiit în secolul XVIII să se declare goţi, iar goţii au ajuns, în viziunea unor autori saşi, să fie geţi, după confuzia voită a lui Iordanes. Totul era bine calculat, fiindcă, o dată aplicat criteriul vechimii în stăpânirea unui teritoriu, saşii puteau apărea astfel mai vechi decât ceilalţi ardeleni. Exagerări se găsesc în orice istoriografie, iar cea românească nu poate face excepţie, dar nici nu are neapărat predilecţie pentru greşeală şi exagerare. În 1976, profesorul Boia vedea în Petru Maior un mare istoric modern, „un temperament de luptător", „un spirit sintetic şi polemic", fiindcă a combătut „calomniile lui Sulzer şi Engel, susţinute de istoricul sas Eder", a renunţat pentru prima oară „categoric la istoria predominant narativă" şi a arătat că „limba română se trage din latina populară"[29]. Nu este deloc pomenită critica severă a lui Maiorescu la adresa lui Maior. Desigur, lucrările lui Petru Maior sunt trecute în revistă de dl Boia, iar marile lor exagerări *şi* erori sunt relevate, dar fără ostentaţie şi cu recunoaşterea importantei contribuţii a acestui fost protopop de Reghin la dezvoltarea scrisului nostru istoric. În ciuda erudiţiei mai reduse decât a lui Samuil Micu sau a lui Gheorghe Şincai, autorul

[29] *Ibidem*, p. 74–78.

Istoriei pentru începutul românilor în Dachia a dat la iveală – cum ni se spune în mod corect de către dl Boia – prima lucrare istorică românească tipărită şi cea mai modernă de până atunci ca structură sau schemă de tratare. Lucrarea menţionată – *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* – a făcut epocă, fiind republicată (în 1834 şi 1883) şi „bucurându-se de o mare influenţă în istoriografia română a secolului XIX”[30]. Prin urmare, la 1976, nu contau atât erorile legate de exterminarea totală a dacilor, de latinismul pur, cât – cum este şi firesc – marile merite ale lui Petru Maior. În 1997, accentul cade tocmai invers.

Maiorescu – ne mai asigură profesorul Boia – îl critică aspru şi pe Bărnuţiu, fiindcă acesta şi discipolii săi voiau ca „legile şi instituţiile româneşti să fie pur şi simplu cele romane”. Lăsăm deoparte faptul că mulţi exegeţi din trecut şi de astăzi au admirat şi admiră necondiţionat dreptul roman şi instituţiile pe care acesta le-a generat, verificat şi perfecţionat pe parcursul a circa un mileniu, pentru că totul este supus schimbării, adaptării, înnoirii. Dar Bărnuţiu nu era naivul visător şi nerealistul care să vrea obligatoriu pentru români copierea unor modele perimate; el era copleşit, ca toată generaţia sa de cărturari ardeleni, de impunerea cu forţa, de multe secole, asupra românilor, a legilor şi instituţiilor străine, discriminatorii, elitare, nepotrivite, ostile. Făcând apel la zestrea spirituală romană, el face în fapt referire indirectă la unele dintre bazele civilizaţiei occidentale moderne. Marele jurist şi om politic poate fi criticat, dar critica devine superfluă şi tendenţioasă dacă ideile profesate de el sunt scoase din context. Ca istorici, în secolul al XXI-lea, noi nu putem recepta exclusiv pozitiv critica lui Maiorescu la adresa lui Bărnuţiu, care a exagerat, fireşte, dar la fel a făcut şi marele critic literar, în focul argumentaţiei. În continuare, sunt ridiculizaţi pe drept V. A. Urechia – cel care, într-un rând, îl plasa pe Ienăchiţa Văcărescu deasupra lui Goethe (!) – şi un autor anonim patriotard, care spune într-un periodic obscur că românii au avut marile iniţiative ale istoriei europene. Aici, pe urmele lui Maiorescu, dl Boia suprapune de o manieră riscantă planuri incompatibile. „Naţionalismul” lui Bărnuţiu, perfect explicabil şi justificat de

---

[30] *Ibidem*, p. 77.

circumstanţe, nu are nimic în comun cu suficienţa lui Urechia şi cu prostia evidentă a autorului anonim dintr-un periodic cvasianonim.

George Panu este un alt exemplu de „istoric” fără studii complete de specialitate, care încearcă „să demoleze aproape întreaga istoriografie românească”, „şifonând” chiar prestigiul lui B. P. Hasdeu, după cum se pronunţă admirativ dl Boia. Nu credem că sublinierea prea apăsată de către Panu a contribuţiei slave ca „element constitutiv al sintezei româneşti” (p. 88) este o mărturie de cunoaştere profundă a trecutului sau de orientare modernă şi prooccidentală. Chestiunea contribuţiei slave la formarea românilor, ca şi cea a vasalităţii domnilor români faţă de suveranii Ungariei şi Poloniei în evul mediu nu sunt deplin lămurite nici astăzi, iar „contribuţia” lui Panu nu este decât o înclinare prea apăsată a balanţei într-o parte, spre a contracara alte exagerări. Negarea statalităţii Ţării Româneşti în evul mediu este un neadevăr la fel de condamnabil ca şi „transformarea” ei în „mare putere” a secolului XIV. Panu, fără instrumentarul istoricului de profesie (nu cunoştea ştiinţele auxilare şi nici limbile izvoarelor) şi fără cercetări proprii de arhivă, deşi aduce îndreptări remarcabile şi face adesea observaţii pertinente, vine cu emfaza unui avocat la bară, cu uri şi simpatii personale, blamând şi bravând. De altminteri, la 1976, profesorul Boia nu era nici pe departe atât de admirativ la adresa lui Panu, considerat „personalitate interesantă şi contradictorie”, caracterizată prin „versatilitate politică” şi prin abordarea unor subiecte pe care era incapabil să le ducă la bun sfârşit[31]. Ponderea însemnată acordată factorului slav între influenţele străine asupra românilor era atunci considerată de dl Boia drept „exagerată”[32]. Realismul circumspect, dar şi admirativ, aplicat operei istorice (de foarte mică amploare) a lui George Panu în 1976, este urmat la 1997 de un ton exclusiv şi excesiv laudativ, cu accente encomiastice. Interesant este că nici Maiorescu, nici Panu, deşi excelenţi critici ai scrisului istoric românesc, nu numai că nu erau istorici profesionişti, dar nu au lăsat nici opere istorice care să-i plaseze între cei mai de seamă reprezentanţi

[31] *Ibidem*, p. 172–177.
[32] *Ibidem*, p. 173.

ai genului. Natural, critica lor a fost binevenită şi a avut urmări benefice pentru accederea la adevăr şi eliminarea deformărilor din discursul istoric, dar, fără suport într-o operă istorică solidă, ea a rămas oarecum excentrică. Nefiind şi cei mai importanţi istorici, marii critici ai istoriografiei române au rămas oarecum marginali în cadrul breslei. Reţeta lor severă de abordare a trecutului, neputând fi aplicată de ei înşişi în lucrări de mare amploare şi respiraţie, a rămas atunci suspendată undeva între utopie şi realitate. Dar nu pentru mult timp.

Domnul Boia ne lasă să înţelegem că Dimitre Onciul şi Ioan Bogdan, reprezentanţi de marcă ai Şcolii Critice, ar fi descins cumva din „tonul" dat de Maiorescu şi Panu. Faptul este numai parţial acceptabil, fiindcă Onciul şi Bogdan au dobândit profesionalism şi spirit critic în marile centre academice europene unde au studiat şi unde au devenit ceea ce Panu şi Maiorescu nu au fost, anume *specialişti* în cercetarea trecutului. Ei preiau, natural, unele dintre sugestiile date de Maiorescu şi Panu, dar *cum grano salis*, corectând copios exagerările şi greşelile acestora. Pe de altă parte, nici pozitivismul lor manifest şi rigid uneori nu a rămas neamendat. „Demontarea" totală de către Onciul a „mitului lui Negru-Vodă" a generat replica nu mai puţin fascinantă a lui Gheorghe I. Brătianu, care aduce argumente pertinente în sprijinul existenţei reale a „legendarului" personaj. La fel, componenta slavă a romanităţii, subliniată cu mărturii foarte solide, dar uneori prea apăsat de către Bogdan, a căpătat un profil uşor modificat prin cercetările oneste ale unor slavişti care i-au urmat. Bogdan şi Onciul ne apar ca excepţii pozitive în câmpul istoriografiei româneşti, în vreme ce Samuil Micu, Gheorghe Şincai, Petru Maior, Bălcescu sau Kogălniceanu s-ar înscrie într-o pleiadă „condamnabilă" prin exagerări, lipsă de spirit critic, naţionalism transpus în scrisul istoric etc. Nimic mai nerealist! Toate istoriografiile au trecut prin etape, curente, şcoli relativ sincrone în spaţiul central-sud-est-european, urmând mai ales din secolul al XVIII-lea modelele occidentale. Toate istoriografiile au avut o fază iluministă, una preromantică sau romantică-timpurie, alta romantică şi alta pozitivistă sau critică, după cum explică şi dl Boia în excelentele sale cursuri, studii şi cărţi de istoria scrisului istoric. Istoria alcătuită de Jules Michelet nu are preciziunea celei elaborate de Gabriel Monod, dar emană un farmec

unic şi a făcut educaţia naţională a milioane de francezi. Michelet exprimă o etapă, Monod o alta. „Greşelile” lui Michelet, „zborurile gândului”, elanurile romantice, idealizarea evului mediu, exaltarea revoluţiei şi altele fac parte din gustul epocii, din exigenţele momentului. Toţi istoricii autentici, care nu au fost nici aezi, nici trubaduri, nici eseişti, au făcut în vreun fel critica izvoarelor, dar metoda critică a crescut mereu, cu reculuri şi reveniri, din antichitate până azi. Un contemporan lucid al lui Onciul putea realiza imediat că soluţia acestuia pentru originile principatelor române este o încercare net superioară variantei oferite de Cantemir în *Hronic*, la fel cum ceea ce a propus ulterior Gh. I. Brătianu în tema respectivă părea tuturor mult mai elaborat decât ceea ce spusese Onciul. Autorii oneşti nu trebuie însă clasificaţi prin desprindere de epoca în care au trăit şi nici acuzaţi că nu şi-au depăşit epoca. Nu-l putem acuza pe Bălcescu fiindcă nu a ştiut cât Xenopol şi nu a scris ca Xenopol. De asemenea, nu se pot trata nediferenţiat cei care au căutat cu onestitate adevărul, dar au ajuns şi la încheieri discutabile sau eronate, împreună cu aceia care au falsificat trecutul cu bună ştiinţă. Pe de altă parte, critica făcută de *outsider*-i (de nespecialişti) poate să fie sclipitoare, spirituală, atractivă, dar de cele mai multe ori nu este obiectivă. Chiar Maiorescu şi Panu, cu toată intenţia lor lăudabilă de modernizare şi occidentalizare a societăţii româneşti, au fost adesea nedrepţi. Ei ar fi vrut ca Petru Maior sau Gheorghe Şincai să fi gândit ca ei, ceea ce era imposibil! De altfel, dl Boia acceptă faptul că acţiunea are şi reacţiune, că mitul naşte contra-mit. De obicei, la o exagerare se răspunde cu o altă exagerare, nu cu o soluţie de echilibru.

Profesorul Boia, acceptând până la urmă că şi Maiorescu, „Junimea” sau Onciul au mai şi „greşit”, înclină iarăşi spre un relativism total şi afirmă că răspunsul la întrebarea „cine a făcut România” nu poate fi decât o alunecare spre „mit” (p. 90). Mitul este panaceul tuturor erorilor, deformărilor, falsurilor etc. din scrisul istoric. Ne putem îndoi că întrebarea astfel formulată este corectă. Dacă este, atunci cum se poate admite că orice răspuns ar tinde spre mit? Dacă istoricul sau istoricii caută asiduu şi onest un răspuns complex, cu multiple componente, bazat pe cât mai multe izvoare, atunci el nu poate tinde decât spre adevăr, nu spre mit. Junimea este nu „momentul

european” al culturii române, ci unul dintre ele, poate cel mai spectacular. El vine în continuarea preiluminismului cantemirian, a iluminismului Şcolii Ardelene, a şcolii noastre romantice etc. Nimic nu se naşte din nimic.

Reacţia autohtonistă (p. 90–97)

Dl Boia face distincţie între un naţionalism cu finalitate europeană în secolul al XIX-lea şi un naţionalism autohtonist, manifestat imediat după 1900. Natural, ambele sunt nocive, vrea să spună Domnia sa. Mari nume din secolul al XIX-lea, cum ar fi Bărnuţiu, Hasdeu sau Eminescu, sunt acuzate că au adresat critici străinilor, civilizaţiei occidentale, cosmopolitismului, că au dorit o civilizaţie românească autentică, pură etc. Eminescu este deplâns fiindcă ar fi fost „marele poet naţional, dar şi marele gazetar şi profet naţionalist”.

Să notăm iarăşi că dintre cei trei invocaţi numai Hasdeu a fost şi istoric (între altele). În al doilea rând, contextul afirmării sentimentelor românilor faţă de străini în secolul al XIX-lea nu este cel de astăzi. Ura opiniei publice româneşti faţă de „străinii” care stăpâneau cu mijloace de forţă mai mult de jumătate dintre românii aflaţi la Dunăre şi la Carpaţi este firească. Cum să le cerem lui Bărnuţiu şi lui Eminescu, care au trăit umilinţa cea mai gravă, fiindcă erau români printre străini aroganţi şi oprimatori, să-i preamărească pe străini, fireşte pe anumiţi străini? Cum să le cerem lor să fi avut conduita luptătorilor pentru drepturile omului, pentru Europa unită de astăzi? Ei reprezentau atunci o „minoritate” asuprită masiv de străini. Desigur, în alcătuirile lor teoretice, în anumite luări de poziţie polemice, în presă, se strecoară şi exagerări, care pot fi uşor remarcate, dar nu le putem cere lui Bălcescu, Bărnuţiu şi Eminescu să gândească la fel ca elita europeană din anul 2000 şi nici măcar ca Maiorescu sau Panu. În fond, deosebirea dintre cele două direcţii nu este prea mare: unii voiau ridicarea ţării şi a românilor în cadrul civilizaţiei europene prin apelul marcant la energiile şi valorile locale, alţii prin adoptarea masivă a modelului occidental. Evident, nu luăm în calcul poziţiile „autohtoniste” vulgarizatoare, extreme, fără nici un fel de temei în realitate,

politicianiste etc. Cele două căi culturale de progres (prin modelul european sau prin valorile locale) au şi un corespondent în plan economic şi politic: conservatorii vedeau propăşirea României prin politica „porţilor deschise”, iar liberalii aplicau politica „prin noi înşine”. Oare s-a dovedit vreuna din ultimele două soluţii infailibilă? Nicidecum! Până la urmă, ele s-au aplicat alternativ şi concomitent. La fel s-a întâmplat şi cu soluţiile culturale: modelul european occidental s-a transpus parţial şi treptat peste realităţile autohtone. Atât cât ne-am priceput şi atât cât s-a putut!

Suntem asiguraţi că după 1900 manifestările disparate de autohtonism se încheagă într-o „constelaţie ideologică” cu scopul de „afirmare a specificităţii civilizaţiei româneşti”. Semnele acestei direcţii ar fi evidente, de la „stilul neoromânesc” al lui Ion Mincu, la „Sămănătorul”, de la poporanism la C. Rădulescu-Motru. Iorga însuşi este luat ca martor pentru ceea ce însemna îndemnul la repudierea culturii străine şi la promovarea valorilor naţionale, la preţuirea „ţării reale”. În esenţă, Iorga a scris atât de mult şi de variat încât poate fi luat drept martor pentru orice direcţie din cultura românească dintre 1890 şi 1940.

Dl Boia recunoaşte legitimitatea acestor manifestări, şi ca o reacţie la tendinţa „europenistă” din trecut, şi ca o urmare a schimbărilor masive din societate, Mai trebuie subliniat un lucru: elanurile revoluţionare din 1848–1849 şi Unirea din 1859 au fost pregătite de mişcarea preromantică şi de cea romantică, cu accent pe valorile naţionale moştenite din evul mediu (şi din antichitatea romană, în cazul românilor); după făurirea „României Mici”, adică după atingerea parţială a idealului naţional, a urmat modelul modern promovat de *Junimea*, criticism, pozitivism, europenizare; Marea Unire din 1918 a fost şi ea pregătită de un avânt al mişcărilor naţionale, de accentul grav pus din nou pe valorile naţionale; după 1918, în chip natural, trebuia să urmeze iarăşi o deschidere spre valorile perene ale civilizaţiei europene occidentale, un accent pe modernizare şi sincronizare europeană, ceea ce s-a şi întâmplat în mare măsură; din păcate, epoca interbelică a fost prea scurtă şi brutal fracturată de totalitarisme de dreapta şi de stânga, care au atentat, toate, la năruirea edificiului naţional românesc. De aici a urmat şi răspunsul excesiv al naţionalismului, antisemitismului, xenofobiei. Lucrul este valabil şi pentru

alte naţiuni vecine, care au cunoscut acelaşi gen de *corsi* şi *ricorsi.* Cert este că mulţi dintre intelectualii încrezători în forţele interne ale societăţii româneşti, energiile locale ale naţiunii române, nu erau deloc „naţionalişti", cum lasă să se înţeleagă dl Boia. De exemplu, Enescu şi Brâncuşi, artişti de valoare mondială prin excelenţă şi receptaţi ca atare, şi-au depus o parte însemnată a creaţiei lor ca ofrandă pentru România şi pentru poporul român, în viitorul căruia au avut deplină încredere. Nu există mai autentici preţuitori ai valorilor autohtone, locale (folclorice mai ales) decât ei. Sunt ei oare ilustratori ai direcţiilor naţionaliste şi autohtoniste, în sensul negativ dat acestora de către profesorul Boia?

Unii ideologi români au fost obsedaţi de definirea identităţii româneşti şi de sublinierea unui destin specific al românilor pentru a fortifica fragilul edificiu politic naţional, pe care îl vedeau încă din 1918 ameninţat. Faptul că au avut dreptate se vede din evenimentele petrecute în 1940 şi 1944, când ţara a fost pe punctul de a fi desfiinţată. Credinţa lor că salvarea României trebuie să vină din revigorarea valorilor autohtone româneşti nu poate fi condamnată. Condamnabile sunt exagerările grave la care s-a ajuns în România şi aproape pretutindeni în Europa. Una dintre formulele de „salvare" indicate era purificarea organismului naţional, inclusiv prin ortodoxie. Cei care greşit au suprapus ortodoxismul şi românismul îi aveau ca exponenţi de bază pe Nichifor Crainic şi Nae Ionescu, amândoi nespecialişti în domeniul istoriei. Mulţi români şi minoritari trăitori în România nu sunt ortodocşi. Dl Boia spune chiar că ortodoxia „nu este o religie naţională", ci una „transnaţională". Astfel pusă problema, Domnia sa are dreptate: ortodoxia este şi confesiunea altor naţiuni. Dar mulţi înţeleg prin noţiunea de „religie naţională" faptul că este confesiunea marii majorităţi a românilor. Şi în Polonia, se spune despre catolicism că este o religie naţională. În Transilvania, după Reformă, calvinismul era *religio hungarica*, luteranismul era *religio saxonica*, iar ortodoxia continua să fie numită „valahică". Confesiunea a fost mereu legată de naţiune, încă din secolul al XIII-lea, când apar primele tentative ale unei politici religioase distincte în Franţa şi Anglia (unde se vor naşte galicanismul şi, respectiv, anglicanismul). Fireşte, ne putem întreba

dacă în secolele al XX-lea şi al XXI-lea, invocarea ortodoxiei în sprijinul fortificării edificiului naţional românesc mai este actuală şi necesară. Poate că nu sau nu în măsura de odinioară. Oricum, legătura dintre confesiune şi naţiune nu poate fi eradicată prin decizii luate de sus, prin voinţa cuiva.

Imposibila obiectivitate (p. 97–107)

Aici suntem iarăşi atenţionaţi să fim sceptici: istoricii, oricât de oneşti ar încerca să fie, nu pot fi obiectivi. Metoda istorică, oricât de riguroasă şi laborioasă, nu conduce la obiectivitate. Legătura istoriei cu politica i se pare foarte strânsă dlui Boia, ceea ce ar fi un motiv în plus pentru subiectivism şi deformare în scrisul istoric. Sunt apoi înşirate carierele politice ale lui Nicolae Iorga, Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaş, Silviu Dragomir, Ioan Nistor, Gh. I. Brătianu, C. C. Giurescu şi P. P. Panaitescu, adică ale unora dintre cei mai de seamă istorici români ai secolului XX. Se trece apoi la extragerea din opera acestora a unor fragmente care să ateste alunecarea lor spre „naţionalism". Iorga, cu romaniile populare, statul ţărănesc, Bizanţul după Bizanţ şi altele, este caracterizat drept un „naţionalist de dreapta"; Vasile Pârvan, deşi nu a făcut politică, ar scrie în tonul ideologiei naţional-autohtoniste şi ortodoxiste; discursul lui C. C. Giurescu este profund naţional; Gh. I. Brătianu pune nemijlocit istoria în raport cu conjunctura politică, fiindcă, între altele, a denunţat scopurile antiromâneşti ale istoricilor „vecini"; chiar şi P. P. Panaitescu, „mare demolator de mituri", este tot naţionalist când scrie în „Cuvântul" că suntem urmaşii dacilor.

Aici, pentru a-şi demonstra cu orice preţ teza, anume că istoria nu se poate desprinde niciodată de ideologie, autorul forţează evident nota. Cu unele deosebiri de nuanţă, toţi istoricii noştri de marcă de până la 1945 sunt declaraţi „naţionalişti", ceea ce ar fi reprezentat o tară de forţa unei catastrofe, care ar fi împiedicat istoriografia noastră să progreseze. Cum spuneam mai sus, Iorga, fiind el însuşi o epocă şi o instituţie, a scris atât de mult şi de variat încât, invocând câte ceva din opera sa, se poate dovedi orice. Iorga a scris şi în spirit naţional, şi

european, şi despre unele priorităţi ale românilor, şi despre înfrăţirea popoarelor şi combaterea duşmăniei dintre naţii, şi despre moştenirea slavă la noi, şi despre orientarea României spre Occident etc. Iorga a fost categoric un luptător naţional, un fel de tribun al neamului său şi, în plan politic, poate că, *grosso modo,* a fost un naţionalist de dreapta. Dar în plan istoriografic, Iorga nu poate fi încadrat într-un singur curent, într-un fel de „pat al lui Procust”, iar opera sa nu este în nici un caz naţionalistă de dreapta. În plus, ca orice intelectual lucid, Iorga nu a rămas cantonat de-a lungul vieţii într-o singură concepţie. A căutat mereu, a inovat, a părăsit o seamă de opinii, a corectat unele erori, a revenit, şi-a modificat ideile. Mulţimea de izvoare pe care le-a descoperit, publicat şi comentat, zecile de mii de mărunte studii, eruditele monografii şi sinteze nu au nimic de a face cu politica. Iorga a fost sincer preocupat de căutarea adevărului. Că acest ideal nu a fost mereu atins, este de la sine înţeles. Dar categorisirea celui mai mare istoric român drept „naţionalist de dreapta” – el, care a murit răpus de extrema dreaptă! – şi condamnarea orientării lui Nicolae Iorga drept păguboasă reprezintă exagerări. Cine ne dă nouă astăzi dreptul de a condamna concepţia lui Nicolae Iorga – expusă la Academia Română în 1911 – despre istoricul perceput ca un ghid spiritual al naţiunii sale? Imperativul momentului atunci era concentrarea tuturor forţelor spirituale ale naţiunii române pentru împlinirea unui obiectiv major. Ce trebuiau sa facă istoricii? Să nu se implice sau să nu mai scrie istorie? De altfel, formal, dl Boia nu pune problema în mod direct. Domnia sa nu critică pe nimeni, ci doar cataloghează şi trage concluzia dorită: istoricul nu a fost, nu este şi nu va fi niciodată obiectiv. În cele aproape 30 de pagini pe care i le rezervă lui Iorga în sinteza sa din 1976, profesorul Boia nu este nici pe departe atât de critic[33]; dimpotrivă, toate greşelile savantului apar drept minore pe lângă geniul său, iar urmărirea greşelilor ar însemna „opacitate la măreţia unei opere ce trebuie văzută în ansamblu, şi nu disecată, ci înţeleasă”[34]. Personalitatea marelui istoric este apreciată în final prin elogiul postum făcut de Henri Focillon, care vorbea despre o figură „legendară”,

---

[33] *Ibidem*, p. 240–268.

[34] *Ibidem*, p. 268.

înrădăcinată în pământul ţării sale, dar şi „în istoria inteligenţei umane”, despre o „flacără poetică” purtătoare a „semnului distinctiv al geniului”[35]. Iorga este privit aici, cum este perfect natural, ca unul dintre marile spirite ale culturii româneşti şi universale. Nici vorbă nu putea fi despre vreun „naţionalism de dreapta” care i-ar fi traversat opera, spre a face din el un jalnic autohtonist, lăudător excesiv al măruntei sale naţiuni şi încărcat de ură la adresa altor naţiuni. În 1997, geniul nu mai prevala înaintea erorilor şi mai ales înaintea „naţionalismului”, devenit trăsătură definitorie negativă.

Cazul lui Pârvan este şi mai grăitor. Marele arheolog a fost un excelent profesionist, un model de onestitate şi bună cuviinţă. El a scris riguros ştiinţific, permiţându-şi foarte rar observaţii generale, ieşite din context. Pe baza unor exemple minore, nesemnificative, Pârvan nu poate fi şi nu a fost perceput de nimeni drept „naţionalist-autohtonist şi ortodoxist”! În 1976, *Getica* nu era deloc pentru dl Boia „în tonul ideologiei naţionalist-autohtoniste şi ortodoxiste”, ci era „o operă monumentală a istoriografiei româneşti”, dovedind „înălţimea de gândire a autorului, care s-a ridicat deasupra materialului arheologic brut, prezentând nu un inventar al celor descoperite în diferite şantiere, ci o încercare de reconstituire a civilizaţiei şi spiritului epocii studiate”; şi mai departe: „Este opera unui mare istoric şi o lecţie pentru modul cum arheologia, departe de a fi un scop în sine, poate şi trebuie integrată în istorie”[36]. În continuare, Pârvan era preţuit pentru marele succes al ciclului de conferinţe ţinute la Cambridge în 1926 şi pentru solicitarea lor spre publicare în engleză de către britanici, fapt concretizat în 1928, când apărea lucrarea postumă *Dacia. An Outline of the Early Civilizations of the Carpatho-Danubian Countries.* Ni se spune că această lucrare, ca şi *Getica,* insistă asupra orientării occidentale a Daciei în mileniul întâi, înainte de Hristos. După ce arată că viziunea asupra istoriei a lui Vasile Pârvan a fost influenţată de Carlyle, Nietzsche, Windelband, Rickert şi Benedetto Croce, profesorul Boia conchide că era o viziune „aristocratică”, ce nu corespundea concepţiei marxiste şi nici altor interpretări, chiar

---

[35] *Ibidem.*

[36] *Ibidem*, p. 278.

occidentale, şi că, în esenţă, este vorba despre o concepţie istorică idealistă[37]. Prin urmare, în 1976, Pârvan era considerat un idealist, cu viziune „aristocratică" asupra istoriei, un adept al orientării occidentale a Daciei preromane şi un mare istoric, capabil să *reconstituie* civilizaţia antică în spiritul epocii. Evident, se aduc şi anumite corecţii operei sale, perisabile prin natura creaţiei de acest gen (idealismul său este consemnat cu un ton de reproş!), dar ceea ce evidenţia dl Boia în 1976 nu aduce nici pe departe a naţionalism, autohtonism sau ortodoxism în operele majore ale lui Pârvan. Dimpotrivă, totul pledează pentru o viziune modernă, europeană, pentru o receptare internaţională a creaţiei marelui arheolog. Totuşi, este o mare deosebire între reconstituirea „spiritului epocii studiate" (cum spune dl Boia în 1976 că a făcut Pârvan) şi proiectarea asupra dacilor a ideologiei naţionaliste, autohtoniste şi ortodoxiste de la începutul secolului al XX-lea (cum spune acelaşi autor în 1997 despre acelaşi Pârvan). Una dintre aceste două judecăţi este exagerată şi nedreaptă, iar pentru specialişti nu este greu să vadă că aceasta este cea formulată în 1997, în *Istorie şi mit în conştiinţa românească*.

La fel de grave sunt acuzele aduse la adresa lui Gh. I. Brătianu, care, în perioada noului asalt revizionist din deceniul al patrulea al secolului al XX-lea şi a răpirilor teritoriale din 1940, nu s-a izolat, ci a continuat să cerceteze şi să scrie. Mai mult, calificat drept „cel mai apropiat de Iorga" din grupul tinerilor istorici, Brătianu este şi el împins, indirect, spre „naţionaliştii de dreapta". Or, textele sale dedicate etnogenezei românilor (*Une enigme et un miracle historique: le peuple roumain*) şi unităţii medievale şi moderne a românilor (*Origines et formation de l'unité roumaine*) în 1937 şi, respectiv, 1943, indiferent şi independent de contextul politic în care au fost scrise, rămân modele de tratare echilibrată şi onestă a temelor menţionate. Nu există istoric de marcă, român sau străin, care sa fi acordat atenţie celor două lucrări şi să nu le fi apreciat. Chiar Ferdinand Lot, – profesor al lui Gh. I. Brătianu –, sceptic în privinţa continuităţii daco-romanilor şi românilor la nordul Dunării de Jos după secolul III d.Hr., s-a lăsat convins de argumentele pertinente ale lui Brătianu[38]. În legătură cu

---

[37] *Ibidem*, p. 278–279.

unitatea românească, nu cunoaştem, nici înainte, nici după cartea pomenită, o altă abordare la fel de valoroasă. Fireşte, Gh. I. Brătianu, membru al unei ilustre familii, făuritoare de istorie şi intelectual de mare fineţe, a nutrit sentimente patriotice profunde şi a crezut că istoricul poate şi trebuie să fie membru activ al cetăţii. Acest lucru însă nu a impietat decât în măsură infimă asupra obiectivităţii operei sale. Categoric, Gh. I. Brătianu a fost, atât cât este omeneşte posibil, un istoric obiectiv. Singurul până în prezent care pare să afirme contrariul este dl Boia, decis să ilustreze cu orice preţ teza imposibilităţii oricărui istoric de a fi obiectiv. Numai că în 1976 nici dl Boia nu avea aceste opinii, fie că este vorba despre Brătianu, fie despre istorici în general. Astfel, Gh. I. Brătianu, deşi criticat pentru ambiţiile sale politice şi pentru „eşecul total" al activităţii sale politice (această critică vine din perspectiva regimului comunist!), este considerat un mare specialist, important „chiar pe plan european", cu o operă solidă, în care demonstrează că formarea poporului român este „un proces normal, obiectiv", că unitatea românilor porneşte din evul mediu şi pregăteşte statul naţional unitar, că tradiţia istorică este foarte importantă şi că istoria românilor se derulează în cadru universal[39]. Toate acestea sunt merite fireşti ale marelui istoric, închis şi sacrificat de comunişti, merite relevate de toţi exegeţii operei sale. Este greu de înţeles cum, pentru dl Boia, în 1997, Brătianu a ajuns să fie remarcat mai ales pentru că a pus istoria în slujba intereselor româneşti şi a conjuncturii politice contemporane lui. Şi asta, după ce ne-a asigurat că nici un istoric nu poate face altminteri! Dacă ancorarea în contemporaneitate este un dat imuabil – cum crede autorul nostru – atunci ea nu mai poate fi criticată, ci ar trebui trecut peste ea în analiza diferiţilor autori. Numai că dl Boia, ţinând cu orice preţ să-i facă pe toţi marii istorici români adepţi ai naţionalismului şi ai conjuncturalului, îngroaşă de fiecare dată influenţa mediului asupra autorilor de lucrări istorice.

Dacă Brătianu a fost încadrat cu oarecare dificultate în schema propusă de autor, pentru C. C. Giurescu strădania nu a presupus un

---

[38] Vezi Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român*, ediţie de Stelian Brezeanu, Bucureşti, 1988, p. 161–162.

[39] Lucian Boia, *op. cit.*, p. 334–339.

efort atât de mare. C. C. Giurescu, care era convins că orice afirmaţie a istoricului trebuia demonstrată cu dovezi, dar şi că istoria avea între rosturile sale şi pe acela de a confirma „sentimentul de mândrie naţională şi de absolută încredere în viitorul poporului şi statului nostru” (p. 105), se pretează mult mai uşor interpretărilor domnului Boia. Este drept că pana lui Giurescu s-a lăsat uneori avântată de elanuri patriotice, mai ales în momente de cumpănă pentru neamul românesc. Dar nu înţelegem de ce este atât de condamnabilă încrederea în destinul poporului tău şi convingerea că istoricul şi scrisul istoric pot insufla avânt în momente de cumpănă. În fond, poporul român a vieţuit şi supravieţuit de mai bine de un mileniu la Dunăre şi la Carpaţi, alături de alte popoare. Existenţa sa este cea mai bună dovadă de continuitate şi vitalitate. Dacă oricum se face apel la trecut, oare istoricul are datoria să sublinieze mai apăsat eşecurile şi erorile pentru a-i încuraja pe români în momentele tragice? Evocările trecutului sunt arareori sinteze generale. De cele mai multe ori, istoricul este obligat să decupeze de pe un anumit spaţiu o anumită perioadă de timp, cu actorii săi – oamenii – şi s-o studieze. Din acest segment, se detaşează câteodată momente mărunte – fapte, personalităţi, episoade etc. – care nu au aceeaşi importanţă şi pondere în întreg. Istoricul scrie şi despre victorii, şi despre înfrângeri, şi despre avânturi, şi despre reculuri, şi despre bine, şi despre rău. Sunt momente când, cu cele mai oneste intenţii, el invocă doar anumite aspecte ale trecutului. Ce poate fi rău în faptul că Iorga sau C. C. Giurescu, chiar după declanşarea disputei lor, credeau amândoi în destinul viitor al poporului român şi chemau trecutul în sprijinul ideii de demnitate naţională? Oricum, scrisul istoric transmite mesaje şi face educaţie tinerilor. Iar românii nu pot învăţa la şcoală, de exemplu, doar istoria cumanilor – popor dispărut, topit treptat în masa altor popoare – numai pentru că astfel mesajul ar fi neutru şi obiectiv. Este firesc ca românii să înveţe mai întâi istoria lor, pentru a preţui celelalte popoare şi valorile acestora.

Mult mai nedreaptă este acuza la adresa lui P. P. Panaitescu (p. 106–107), istoric foarte sever cu sursele şi cu istoricii care l-au precedat sau care i-au fost contemporani. Panaitescu a îndreptat multe erori, a corectat clişee, s-a ferit de orice accente pronunţat patriotice,

a răsturnat interpretări încetăţenite etc. A fost categoric cel mai critic dintre membrii noii Şcoli Critice. Natural, unele dintre concluziile sale, deşi spectaculoase şi convingătoare, nu au rezistat în faţa noilor izvoare, descoperite în ultimele decenii. De pildă, ideile articolului *De ce n-au cucerit turcii Ţările Române* (1944) – incitant şi convingător formulate – au suferit serioase amendări în anii din urmă, pe baza mărturiilor din arhivele otomane. Deşi dl Boia pare să ignore aceste noi cercetări, ele arată clar că, *de iure*, Ţările Române au fost transformate în provincii otomane şi că atunci când s-a întâmplat acest lucru oficialii otomani nu s-au gândit deloc că aceste ţări aveau o poziţie excentrică în raport cu sensul înaintării Semilunii spre centrul Europei. De fapt, chestiunea este mai complexă decât a putut s-o vadă Panaitescu în 1944. Aceasta nu ştirbeşte cu nimic prestigiul de istoric obiectiv, dobândit de autorul monografiei despre *Mihai Viteazul.* Surprinde cu atât mai mult „dezgroparea" de către dl Boia a unui obscur articol din ziarul „Cuvântul" din toamna lui 1940, în care Panaitescu face pompos elogiul dacismului nostru şi al gloriei eroilor naţionali români. Desigur, nu se poate ignora faptul că Panaitescu a fost, pentru scurt timp, rector legionar al Universităţii din Bucureşti, alunecând spre o ideologie condamnată de comunitate şi de istorie. Sunt mărturii că istoricul nu ar fi fost un sincer adept al ideilor respective, dar asta are puţină importanţă în contextul de faţă. Ceea ce are importanţă este că opera istorică a lui P. P. Panaitescu nu are nici o legătură cu ideile sale politice, oricare ar fi fost ele, şi nici cu episodul său legionar. Un mărunt articol de presă nu contează în economia operei. Câţi l-au citit atunci? Cine îl mai ştie sau citeşte azi? De altfel, în 1976, când dl Boia putea să-l critice fără probleme pe Panaitescu pentru că scrisese într-un periodic legionar (îi reproşează că s-a compromis pe vremea „dictaturii legionare" acceptând postul de rector al Universităţii din Bucureşti), nu o face; în schimb, îl laudă pentru că se apropie de „concepţia materialistă a istoriei" prin accentul pus pe evoluţia social-economică în *Interpretări româneşti* (1947) şi prin demonstrarea izbânzii boierimii asupra celorlalte clase în *Mihai Viteazul* (1936)[40]. Iată cum aceluiaşi mare istoric i se reproşează (pentru scrieri anterioare regimului comunist din România) de către

dl Boia că a fost adept al „expresiei extreme a naţionalismului şi autohtonismului” şi este lăudat tot de către dl Boia pentru orientarea materialistă în tratarea istoriei. Dacă anumite apropieri de concepţia materialistă a istoriei se pot într-adevăr sesiza la P. P. Panaitescu în epoca interbelică şi înainte de 1948 (ele vor fi continuate silit sub regimul comunist, cu scopul ca marele istoric să poată publica din nou, semnând cu numele său), ilustrarea de către opera acestui mare istoric a naţionalismului şi autohtonismului este doar o iluzie.

În acest subcapitol, dl Boia este ghidat de două idei principale, care se regăsesc de fapt în întreaga lucrare: 1. neputinţa istoricului de a ajunge la adevăr şi chiar zădărnicia căutării adevărului; 2. lipsa de obiectivitate a istoricului, care nu se poate desprinde de ideologie şi de politică. Totuşi, istoricii sunt apreciaţi de dl Boia în funcţie de căutarea adevărului (relativ) şi de combaterea a ceea Domnia sa numeşte „mit”. Faptul relevă o contradicţie marcantă între ideea, generală şi metoda de lucru. În al doilea rând, este superfluă tendinţa de a demonstra lipsa de obiectivitate a istoricilor, exemplificând cu Gh. I. Brătianu sau P. P. Panaitescu. Orice istoric onest nu va fi de acord cu o asemenea forţare a notei. Cu toate că dl Boia pare a spune că nici un istoric din lume, niciodată, nu descoperă adevărul şi nu este obiectiv, luarea ca exemplu în acest sens a celor mai importanţi istorici români – după cum şi-a propus prin tema cărţii – şochează, lasă impresia unei dorinţe de epatare, de surprindere a cititorului cu orice preţ. Iar cititorul care nu este suficient pregătit în domeniu, nu are de ce să nu creadă că marii noştri istorici au fost lipsiţi de onestitate, fiindcă „demonstraţia” dlui Boia este formal convingătoare. Acuzaţiile de „naţionalism” sunt şi ele înşelătoare, contradictorii, deconcertante.

Sub aspect metodologic, cauza principală este nedefinirea termenului de naţionalism, în dubla sa ipostază. Întâi trebuia definită accepţiunea dată azi termenului în general (şi în special de către dl Boia), iar apoi sensul termenului din perioada când au trăit Iorga, Brătianu, Pârvan şi ceilalţi. Iorga se putea declara oricând pe sine „naţionalist”, fiindcă înţelegea prin aceasta dragostea sinceră şi

[40] *Ibidem*, p. 339–344.

dezinteresată pentru naţiunea sa, încrederea în destinul României, efortul pentru propăşirea patriei şi naţiunii sale. Azi, „naţionalismul" este considerat de către cei mai mulţi oameni o ideologie bazată pe exaltarea valorilor propriei naţiuni în detrimentul altor naţiuni, pe aprecierea exclusivă şi exagerată a propriei naţiuni şi pe dispreţul şi chiar ura faţă de alte naţiuni. „Naţionalistul", în înţelesul curent şi comun de azi, îndeamnă la atitudini grave, de desconsiderare a altora şi de preţuire exagerată, fără discernământ, a tot ce aparţine propriei naţiuni. Dacă luăm înţelesul noţiunii evocate aici aşa cum era el în 1910 sau 1920, Nicolae Iorga a fost, între altele, un naţionalist şi chiar un istoric naţionalist, dar după sensul căpătat de noţiunea respectivă mai recent nu a fost aşa în mod categoric. Jocul cu sensurile este tentant şi fascinant, dar poate conduce la deformări grave sau, cum ar spune dl Boia, la noi „mituri" şi „contra-mituri".

Discursul comunist: faza antinaţională (p. 107–112)

Nemulţumit de prestaţia marilor istorici români interbelici, deţinuţi şi/sau ucişi, cei mai mulţi, de totalitarismul comunist, autorul nostru ar trebui (ar fi de aşteptat) să-i desconsidere complet pe istoricii care au scris sub regimul impus după 1944. Şi totuşi atitudinea nu este tocmai cea la care ne-am fi aşteptat. Dar să nu anticipăm.

La început, dl Boia constată, pe bună dreptate, că regimul de import a eliminat dilema Occident sau tradiţie, impunând un model cultural complet străin. În acest context, nici nu au mai existat în prim-plan istorici autentici, profesionişti, ci ideologi improvizaţi. În acei ani s-a împlinit, cu metode regretabile, ceea ce părea că doreşte dl Boia din partea istoricilor – eliminarea oricărei urme de „naţionalism" românesc din istorie – numai că totul a fost însoţit de aneantizarea spiritului naţional, de negarea valorilor poporului român, de contopirea noastră cu slavii şi de repudierea Occidentului. Unde erau vremurile „idealistului" Pârvan, care constata occidentalizarea Daciei, în primul mileniu înainte de Hristos, şi care era totuşi blamat de dl Boia?

Dintr-un anumit punct de vedere, sub comuniştii stalinişti a biruit spiritul internaţionalist sau universalist, aşa cum îl înţelegeau sovieticii:

elevii nu mai trebuiau să-şi iubească în nici un fel patria şi poporul lor, ci de-a dreptul omenirea, fireşte, numai partea „exploatată", pe „muncitori şi ţărani". Mărturia supremă a universalei iubiri trebuia să fie devotamentul nelimitat faţă de URSS. Practic, românii, nemaiavând voie să iubească România, erau obligaţi să iubească nu lumea, cum se spunea în lozinci, ci URSS-ul, „bastionul păcii", locul de unde venea „lumina" Paradoxal, „lumina" venea din nou de la Răsărit (ca după declinul Imperiului Roman de Apus), prin decizia forţei armelor, dar ce „Răsărit" şi ce „lumină"! Până şi unii ideologi comunişti convinşi erau şocaţi: dragostea pentru omenire nu trecea prin dragostea pentru propriul popor, ci prin devotamentul faţă de „sovietici". Ştergerea memoriei era la ordinea zilei. Un exemplu ar putea fi edificator: profesorul nostru de limba latină din liceu, Spiru Hoidas, de fericită aducere-aminte, ne relata, la începutul anilor '70 ai secolului XX, cum în sala festivă a şcolii noastre – Liceul „Andrei Şaguna" din Braşov – acolo unde în 1883 avusese loc premiera operetei „Crai Nou", de Ciprian Porumbescu (unul dintre iluştrii profesori ai liceului), fusese plasat în anii stalinismului un „cearşaf roşu" peste vechea inscripţie latină care preciza că locul era închinat „învăţăturii şi educaţiei" sau „literelor şi virtuţii" *(Litteris et Virtuti).* Elevii nu mai trebuiau să ştie că româna este o limbă neolatină, fiindcă fusese declarat oficial caracterul slav al limbii noastre. Profesorii şcolii nu respectau, în general, noile precepte. Liceul, fondat în 1850 (cu sprijinul marelui ierarh şi om de cultură Andrei Şaguna, episcop şi apoi mitropolit al Ardealului) şi numit un timp „Şcoalele Centrale Române", fusese multă vreme (în stat străin) locaş confesional ortodox, pentru tineri din întreg spaţiul românesc. Spiritul în care s-a studiat mereu în aceste „şcoale" de tradiţie ortodoxă, unde mai predau încă prin anii '60–'70 profesori formaţi înainte de 1948, a fost unul de mare seriozitate, în acord cu legatul moştenirii latine şi al raporturilor organice cu Occidentul.

Dl Boia nu pierde însă ocazia să lovească „elegant" în biserica ortodoxă, „colaboratoare" a regimului şi care a canonizat discret în 1950–1955 primii sfinţi români, potriviţi sub aspect „social-politic" (colaboratori cu Rusia sau anti-greco-catolici), prefigurând ceea ce va

face apoi cu Ştefan cel Mare (p. 111–112). Ne întrebăm însă în ce fel a influenţat acest act, evident interesat, al bisericii, vegheate de regimul comunist, conştiinţa românească. Canonizarea nu a fost aproape deloc mediatizată şi nu a vizat în nici un fel masa românească. Era un gest de „bunăvoinţă" al regimului stalinist pentru a atrage elita bisericească şi Sfântul Sinod spre colaborare, nu masele. Masele nu mai trebuiau să ştie de sfinţi, nici români, nici neromâni.

Ţinând seamă de severitatea cu care dl Boia tratează „exagerările naţionaliste" ale lui Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, C. C. Giurescu, Gh. I. Brătianu sau P. P. Panaitescu, ne-am fi aşteptat la o analiză mai detaliată a erorilor „istoricilor" stalinişti şi mai ales a urmărilor lăsate de aceste falsificări dictate de sus asupra conştiinţei româneşti. Şi, mai ales, era necesară, pentru cititorul neavizat căruia i se adresează cartea, o precizare, comentată pe larg; dacă Iorga, Brătianu, Giurescu ori Panaitescu au greşit uneori, fiindcă oameni suntem, au facut-o fără intenţia de a greşi şi fără impunerea cu forţa, din afară, a erorii, pe când Mihail Roller (mânat de forţe de deasupra sa) a dictat cu cinism tuturor „istoricilor" un mod comunist-stalinist unic de tratare a trecutului. Mihail Roller şi mulţi colaboratori ai săi scriau *intenţionat fals* despre trecutul românilor. Ei într-adevăr *re-creau* trecutul, după tiparele „dictaturii proletariatului". Dl Boia îi face pe toţi istoricii din România comparabili şi compatibili numai pentru că ar fi cu toţii, chipurile, creatori sau transmiţători de „mituri" Dar a pune marea galerie de istorici interbelici alături de vulgarizatorii comunismului stalinist ni se pare mult prea mult. Nu este numai inexact, dar este umilitor şi jignitor. Amalgamarea istoricilor români de calibre diferite, trăitori sub regimuri diferite şi plasarea tuturor în categoria nonvalorilor sau a valorilor îndoielnice reprezintă o metodă primejdioasă, incorectă. Evident, autorul nostru îi apreciază pe mulţi dintre cei mari pentru creaţia lor şi nu-i condamnă în mod direct, numai că, în acelaşi timp, declarându-i naţionalişti, autohtonişti, ortodoxişti etc., adică inapţi pentru receptarea în noua Românie dornică de integrarea europeană, îi discreditează şi-i compromite.

Discursul comunist: recuperarea trecutului (p. 112–117)

Dl Boia ne asigură că în jurul anului 1960 (spre 1964), comunismul românesc părăsea „internaţionalismul”, optând pentru „naţionalism”. Persistă iarăşi o nedumerire în legătură cu semnificaţia termenilor: dacă naţionalismul înseamnă o exagerare condamnabilă a sentimentului naţional (cum pare să sugereze dl Boia în capitolele anterioare), atunci oare ceea ce s-a întâmplat prin 1960 în România merită acest nume? Permisiunea de a pomeni în context românesc numele lui Mihai Viteazul sau Alexandru Ioan Cuza să însemne „nationalism”? Nu este oare doar o tentativă, deocamdată foarte timidă, de recuperare a unor valori naţionale, exilate cvasicomplet în alte sfere, între 1948 şi 1958 (1964)? Evident, discursul naţionalist poate să fie uneori o diversiune în faţa dificultăţilor reale acumulate (p. 113), dar, în cazul particular evocat, el a fost şi o reechilibrare sinceră din partea unor istorici a tabloului excesiv sovietizat, slavizat, internaţionalizat, al trecutului românesc. Afirmarea de către politruci şi instrumentele lor a caracterului slav al românilor, ascunderea, acoperirea sau chiar martelarea inscripţiilor în limba latină, ignorarea vechilor legături cu Occidentul „decadent”, deformarea şi falsificarea grosolană a trecutului şi altele au declanşat o reacţie firească în anumite medii intelectuale româneşti. Natural, partidul dirija şi controla acest proces, dar exista din partea multor intelectuali autentici o dorinţă sinceră de revenire la valorile reale, la adevăr, în condiţiile date. Astfel, timp de mai bine de un deceniu (înainte de 1960 – circa 1970), conştiinţa românească nu a perceput şi nu avea cum să perceapă un „naţionalism comunist”, fiindcă acesta nu exista. A fost atunci o etapă distinctă de revenire treptată la valori autentice româneşti, – nu la toate, ci la acelea agreate de ideologia comunistă –, dar fără distonanţe grave, fără exagerări patriotarde. Erau criticate unele „realităţi burgheze”, erau ignorate capitole întregi, mai ales din istoria modernă şi contemporană, era supralicitată „mişcarea muncitorească din România”, dar, în linii mari, o mare parte a trecutului românesc era restituită în mod decent, echilibrat, profesionist. În acei ani au fost publicate (republicate) cărţile

lui P.P. Panaitescu despre comunitatea rurală la români în evul mediu[41] şi despre istoria culturii româneşti[42], a lui Henri H. Stahl (membru al echipei şi şcolii gustiene) despre satele devălmaşe[43], ale lui Andrei Oţetea despre mişcarea din 1821[44], despre Renaştere şi Reformă[45], ale lui David Prodan despre iobăgie[46] şi Supplex Libellus Valachorum[47], ale lui Constantin şi Hadrian Daicoviciu[48], Radu Vulpe[49], Dumitru Tudor[50] despre daci şi daco-romani, a lui Pompiliu Teodor despre evoluţia istoriografiei româneşti[51] etc., etc. Se reînnodau direcţii fertile din epoca interbelică şi se stabileau conexiuni noi cu marile curente ale scrisului istoric universal. Este evident că totul era controlat, că autorii, fie şi numai formal, trebuiau să plătească tribut ideologiei marxiste, să privilegieze economicul, să vorbească de „orânduiri social-economice", dar esenţa istoriei noastre rămânea nealterată. Românii erau iarăşi o entitate în familia popoarelor neolatine, aveau propria istorie, pe care tinerii o puteau învăţa la şcoală. Anii aceştia, deşi fac parte din perioada comunistă, nu stau sub semnul exagerărilor naţionaliste.

Dl Boia critică mult prea apăsat perioada 1964–1971 (conform periodizării Domniei sale), arătând că atunci nu a putut fi vorba despre o „liberalizare". Şi aici, ca şi în chestiunea adevărului istoric, dl Boia caută absolutul şi, natural, constată că nu-l găseşte. Ceea ce s-a petrecut în deceniul menţionat a fost mai bine şi decât în „obsedantul deceniu"

---

[41] P. P. Panaitescu, *Obştea ţărănească în Ţara Românească şi Moldova. Orânduirea feudală*, Bucureşti, 1964.

[42] Idem, *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969.

[43] H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti,* vol. I–III, Bucureşti, 1958–1965.

[44] Andrei Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările române*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1971.

[45] Idem, *Renaşterea şi Reforma*, Bucureşti, 1968.

[46] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea,* vol. I–III, Bucureşti, 1967–1968.

[47] Idem, *Supplex Libellus Valachorum,* ediţie nouă, Bucureşti, 1967.

[48] Constantin Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969; Hadrian Daicoviciu, *Dacii,* Bucureşti, 1965; idem, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană,* Cluj, 1972.

[49] Radu Vulpe, *Din istoria Dobrogei,* II, Bucureşti, 1968.

[50] Dumitru Tudor, *Oraşe, târguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968.

[51] Pompiliu Teodor, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Cluj, 1970.

stalinist, şi decât în perioada de după 1971–1974 (până la 1989), a naţionalismului comunist. Atunci de ce să nu recunoaştem în acest caz, parafrazând, un „echilibru între antiteze”, de ce să nu spunem clar că, în cadrul regimului comunist, perioada de după 1960 până spre 1971– 1974 a fost cea mai bună sub aspectul restituirii şi reconstituirii trecutului?

Discursul comunist:
exacerbarea naţionalistă (p. 117–126)

Accentuarea presiunii totalitare nu avea cum să nu influenţeze „frontul istoriografic”, în sensul falsificărilor grave, nemaiîntâlnite anterior în nici o epocă istorică. Aceasta este concluzia naturală formulată de dl Boia. Regimul a determinat, prin instituţii specifice şi persoane aservite, ideologizarea istoriei antice, în sensul tracismului, dacismului etc. Totuşi, în universităţile din Cluj, Bucureşti, Iaşi, în institutele de cercetare ale Academiei Române din aceste locuri au rămas autentici savanţi care au continuat să scrie şi să vorbească la modul corect despre raporturile daco-romane şi despre etnogeneză. Tratatul (cel nou) de istorie a României, pregătit de regim ca o încununare a ideologiei sale, nu a putut apărea atunci şi din cauza opoziţiei, ferme sau tacite, a unor istorici autentici faţă de falsificările pe care le preconizau instrumentele PCR. Într-o lucrare despre istorie şi mit, dacă îi pomenim copios pe cei ce au „mitizat”, avem obligaţia să- i menţionăm şi pe ceilalţi, care au făcut, în forme variate, rezistenţă, cu scopul restituirii decente şi profesioniste a trecutului. La Cluj, profesori şi cercetători ca I.I. Russu, Hadrian Daicoviciu, Bodor András, Dumitru Protase, Nicolae Gudea, Ioan Piso, Dorin Alicu, Mihai Bărbulescu şi alţii, plus toţi cei foarte tineri de atunci, au refuzat să răspundă „comenzii” regimului de traco-dacizare şi de punere între paranteze a romanizării.

Istoria medievală, cu toată „glorificarea” masivă a voievozilor şi cu exaltarea victoriilor militare româneşti (unele fără să fie victorii decisive), a fost mai ferită de ingerinţe politice grave. Totuşi, în 1986, la 600 de ani de la venirea în scaunul domnesc a lui Mircea cel Bătrân,

voievodul a fost rebotezat, din ignoranţă şi servilism, „cel Mare”, cum mai fusese numit sporadic şi în trecut de unii istorici. Şi atunci au fost voci oneste, care au spus şi au scris ce însemna supranumele de „cel Bătrân”, cum nu exprima acesta bătrâneţea fizică, ce fel de nobleţe veche ascundea el şi cum se impusese el în istoria şi conştiinţa românilor. Au fost istorici care au refuzat să-şi publice atunci studii şi articole în care numele lui Mircea să apară schimbat sau care au căutat publicaţii mai „ferite”, mai puţin ideologizate, reuşind să strecoare, chiar în acele condiţii, numele vechi de Mircea cel Bătrân sau de Mircea-Voievod. Evident, nu forma conta, ci ceea ce făceau ideologii de atunci cu fondul istoriei româneşti, privită drept fundal pentru afirmarea „marelui bărbat”. Dar şi aşa, exemplele celor care nu au acceptat instrumentalizarea nu sunt puţine. Dintre profesioniştii domeniului, mult mai numeroşi sau categoric majoritari sunt cei oneşti, care au păstrat necesarul echilibru. Ei nu au fost eroi, nici disidenţi, dar au aplicat forme specifice de rezistenţă, pe linia demnităţii, corectitudinii, adevărului.

Chestiunea capitulaţiilor, invocată de dl Boia (p. 121–122), trebuia să servească şi ea viziunii regimului asupra continuităţii statale la români. Statele româneşti (sau ale românilor) din trecut trebuiau să fi fost centralizate şi independente sau să fi tins mereu spre independenţă. Fireşte, dependenţa principatelor faţă de otomani, cu forme grave uneori, apărea cam stânjenitoare pentru regim. Constantin Giurescu demonstrase convingător în 1908 că textele capitulaţiilor („tratatelor” româno-otomane) prezentate de boierii români la finele secolului al XVIII-lea şi în secolul al XIX-lea forurilor internaţionale – şi acceptate de acestea drept valabile! – erau falsuri[52]. Ideologii comunişti nu s-au împiedicat însă de acest „amănunt”. Pentru ei, suzeranitatea otomană sau dominaţia otomană trebuiau intenţionat diluate, diminuate, cu ajutorul unor unelte servile, cum a fost Nicolae Copoiu, care vorbea de tratate încheiate de la egal la egal între români şi otomani. Dar alăturarea de către dl Boia a numelor lui N. Copoiu, politruc de serviciu, şi Mihai Maxim, unul dintre cei mai buni specialişti români

[52] Constantin Giurescu, *Capitulaţiile Moldovei cu Poarta otomană. Studiu istoric*, Bucureşti, 1908.

(azi cel mai bun!) în raporturile româno-otomane, este răuvoitoare şi derutantă. Dl Boia confundă aici evident planurile, persoanele şi chestiunile: documentele prezentate de boieri în epoca modernă erau contrafăcute, cum a dovedit C. Giurescu, numai că credibilitatea falsurilor se baza pe acte autentice, „cărţi de legământ" indubitabile, care, deşi erau unilaterale, fixau drepturi şi obligaţii reciproce. Existenţa acestor documente medievale, specifice statelor necucerite de otomani, a fost demonstrată, fără putinţă de tăgadă, nu doar de Mihai Maxim[53], ci şi de alţi istorici profesionişti, între care Şerban Papacostea, membru corespondent al Academiei Române. Profesorul Papacostea, independent de profesorul Maxim şi lucrând pe surse latine occidentale, a evidenţiat soarta „tratatelor" româno-otomane din secolele XV–XVI[54]. Ignorarea cercetărilor oneste ale lui Ş. Papacostea şi reproşul adresat pe nedrept lui M. Maxim de către dl Boia nu fac decât sa arate eludarea fondului chestiunii în speţă, din dorinţa de a demonstra cu orice preţ o teză. Românii nu au avut în evul mediu, cu otomanii, tratate de tipul celor din epoca modernă şi contemporană şi nu au mai avut de la un timp state independente, dar au avut ţări autonome, cu statut aparte, reflectat în acte. Aceste „tratate" nu trebuie nici supralicitate, dar nici minimalizate sau ignorate. Falsurile boiereşti din secolele XVIII şi XIX au putut trece drept autentice pentru că exista în cadrul opiniei publice interne şi internaţionale tradiţia vechilor acte de legământ reale, care reglementau statutul de autonomie al principatelor şi raporturile lor cu Poarta. Înlocuirea unei idei false (existenţa unor tratate pe picior de egalitate între Imperiul Otoman şi Ţările Române în evul mediu) cu altă idee falsă (inexistenţa oricăror acte cu rol de tratate – numite ca atare în Occident – între părţile menţionate) nu poate decât să sporească o anumită confuzie şi nu să

[53] Mihai Maxim, *Ţările Române şi înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu,* Bucureşti, 1993 (cu bibliografia autorului de dinainte de 1990).

[54] Şerban Papacostea, *Tratatele Ţării Româneşti şi Moldovei cu Imperiul Otoman în secolele XIV-XVI: ficţiune politică şi realitate istorică*, în vol. „Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice" (îngrijit de Nicolae Edroiu, Aurel Răduţiu, Pompiliu Teodor), Cluj-Napoca, 1982, p. 93–106.

limpezească lucrurile. Evident, dacă pretindem că istoricul nu trebuie şi nu poate să ajungă la adevăr, că este cu totul imposibil ca istoricul să fie obiectiv, atunci orice afirmaţie se poate impune, fără argumentare. În funcţie de ce să mai argumentezi? Dl Boia combate, pe bună dreptate, o exagerare interesată a unor istorici de ocazie, ghidaţi de ideologii PCR, dar o înlocuieşte cu un neadevăr, fiindcă nu s-a aplecat niciodată serios asupra temei, nu a scris în domeniu, spre a constata cum problema capitulaţiilor nu are doar substrat politic, ci şi ştiinţific, că s-a făcut de mult critica întregii chestiuni, pe baza mărturiilor sigure. Dar Domnia sa nu procedează decât în consecinţa propriei logici: dacă investigatorul trecutului nu ajunge la adevăr, atunci se poate nega orice, înlocui cu orice sau cu nimic.

În ceea ce priveşte mişcarea lui Horea (1784), regimul a voit, într-adevăr, la un moment dat s-o transforme în revoluţie şi s-o prezinte drept un prolog al Revoluţiei Franceze (1789–1794) şi a găsit unii „interpreţi" pentru o astfel de „partitură". Scopul era probabil şi acela de a-i face pe români precursori ai francezilor în promovarea ideilor progresiste europene. Aceeaşi tendinţă aberantă a apărut vag şi în legătură cu Răscoala de la Bobâlna (1437), unde nu credem să fi fost vorba de nici o „logică", ci doar de ignoranţa şi prostia dictatorului. Fireşte, în trecut, mai ales în secolul al XIX-lea, în epoca romantică, toate mişcările erau numite „revoluţii", conform sensului etimologic al acestui termen latin. Cea mai bună monografie din secolul al XIX-lea dedicată evenimentelor din 1784 se referea la acestea sub numele de „revoluţiune"[55]. Numai că, între timp, termenul de „revoluţie" a căpătat conotaţii mai precise, ivite din ideologia oficială, şi nu se potrivea unor ridicări ţărăneşti relativ modeste. Din punctul de vedere al ideologiei materialiste, marxiste, nu se putea numi revoluţie o mişcare din evul mediu sau una care nu urmărea „răsturnarea orânduirii vechi". Aici se vede într-adevăr intenţia protocronistă şi naţionalistă de a-i transforma pe români în „promotori ai progresului", cu ceva înaintea altora. Dar

---

[55] Nicolae Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horea în Transilvania şi Ungaria 1784–1785, scrisă pe baza documentelor oficiale,* Bucureşti, 1884. Vezi şi noua ediţie, îngrijită de profesorul Nicolae Edroiu şi apărută la Bucureşti, la Editura „Viitorul românesc", în 2002.

şi aici, dl Boia uită reversul: cel mai bun specialist în studierea Răscoalei lui Horea – cu teză de doctorat pe această temă susţinută în 1938[56] – a publicat în 1979[57] cea mai documentată monografie despre ceea ce s-a petrecut la 1784–1785 şi pe circa 1 400 de pagini a continuat să definească evenimentele drept răscoală. Nici la ediţia a doua a cărţii, din 1984, David Prodan nu a revenit, continuând să scrie despre o răscoală, care nu avea în desfăşurarea ei nimic neţărănesc. La fel, un alt specialist al perioadei şi al temei, profesorul Nicolae Edroiu (azi membru corespondent al Academiei Române), coordona la Cluj, tot atunci, o lucrare cu titlul cel vechi, consacrat, al tumultului condus de Horea[58]. Prin urmare, supralicitările nu-şi au rostul. Toţi istoricii şi cercetătorii din universităţi, institute academice, muzee, arhive etc. ştiau cine este monograful consacrat al Răscoalei lui Horea şi cine este aservit ideologiei comuniste. Putem depune mărturie că la Cluj, în toţi anii avuţi în atenţie, studenţii au luat act de „Răscoala lui Horea”, şi nu de „revoluţia populară din 1784–1785”. De altminteri, pe lângă cele două volume masive ale lui David Prodan, cartea lui Ştefan Pascu despre pretinsa „revoluţie” apărea ca o broşură de ocazie[59]. Asta nu înseamnă că ideologii oficiali ai regimului Ceauşescu nu au voit să transforme răscoala în revoluţie; au voit şi au depus eforturi în acest sens, dar istoricii autentici, specialiştii nu s-au lăsat antrenaţi în acest joc. Nici pentru „conştiinţa românească” manevra nu a avut urmări vizibile. Cunoscătorii nu au putut fi amăgiţi, iar dintre ceilalţi, dintre nespecialişti, puţini au sesizat miza. Lumea era saturată de istorie cosmetizată, ajustată, naţionalistă şi nu mai recepta lozincile regimului, care nu ţineau loc de foame.

Şi despre naţiune, şi despre Mihai Viteazul mai erau specialişti care gândeau în alţi termeni decât şcoala sau institutul de partid. Pe la 1950, Mihai Viteazul nu era nimeni, iar acum, prin anii ’80, devenise aproape un făuritor *avant la lettre* al României Mari, depozitar al

---

[56] David Prodan, *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj şi Turda*, Cluj, 1938.

[57] Idem, *Răscoala lui Horea,* vol. I–II, Bucureşti, 1979.

[58] Nicolae Edroiu (coord.), *Răscoala lui Horea. Studii şi interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1984.

[59] Ştefan Pascu, *Revoluţia populară de sub conducerea lui Horea*, Bucureşti, 1984.

ideologiei naţionale moderne. Dar negarea totală a valorilor naţionale la 1600, propusă de dl Boia (p. 123), nu este deloc constructivă, fiindcă este tot o exagerare şi nu are nimic cu spiritul epocii moderne timpurii. Naţiunile medievale, studiate temeinic în Occident de pe la 1900 încoace, au dat roade prin 1500–1600, de aceea este fals a spune că „nimeni în Europa nu se gândea să taie graniţele după criterii etnice" (p. 123). Nu aducem decât o singură mărturie: la 1589, regele Franţei, pragmaticul Henric al IV-lea de Bourbon, considera de la sine înţeles ca toate provinciile în care se vorbea germana să aparţină împăratului german, cele în care se vorbea spaniola să aparţină regelui Spaniei, aşa cum cele în care se vorbea franţuzeşte trebuiau să fie obligatoriu ale Franţei şi ale regelui său. Regele Franţei a tins programatic înainte de 1600 ca toate provinciile franceze să facă parte din regatul său, iar criteriul de apreciere era limba. Este vorba despre o unitate în jurul monarhiei, dar o unitate etnolingvistică, fiindcă limba este caracteristica de bază a etniei[60]. Mihai Viteazul poate să nu fi gândit în astfel de termeni, dar a introdus limba română în cancelaria princiară comună a Transilvaniei şi Ţării Româneşti, scandalizând nobilimea, care cerea în dietă revenirea la maghiară şi latină. Păcat că autorul nu ia în consideraţie lucrările lui David Prodan şi Şerban Papacostea despre momentul Mihai Viteazul[61] şi, respectiv, despre naţiunea medievală[62], fiindcă ar fi evitat astfel dezechilibrarea situaţiei şi dezinformarea celor interesaţi. Nu toţi istoricii au fost unelte docile ale regimului comunist; cei mai valoroşi nu au fost şi acest adevăr trebuie scris într-o carte despre conştiinţa istorică a românilor. Dacă regimul a folosit uneori scrierile oneste ale acestor istorici oneşti pentru propria propagandă, nu este vina acestor istorici. Ei nu puteau nici să tacă, nici să nu scrie

---

[60] Vezi capitolele „Identitatea naţională prin limbă" şi „Naţiunea medievală şi monarhia: de la entităţi politico-statale la state naţionale", în Ioan-Aurel Pop, *Geneza medievală a naţiunilor moderne*, Bucureşti, 1998, p. 93–104 şi, respectiv, p. 194–211.

[61] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, ediţie nouă, Bucureşti, 1984, p. 110–118 (subcapitolul „Momentul Mihai Viteazul").

[62] Şerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*, Cluj-Napoca, 1988 (mai ales studiul „Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370–1382)", p. 113–131).

nimic despre naţiune, pentru a fi siguri că vor rămâne complet neinstrumentalizaţi. Menirea lor era să cerceteze şi să scrie corect, respectând criteriul adevărului omenesc, singurul la îndemâna istoricului.

Exemplele legate de Paul Anghel sau Dan Zamfirescu, cu opiniile lor despre anumite „priorităţi" româneşti, nu intră direct în atenţia noastră, fiindcă noi ne-am oprit în mod special la „breasla" istoricilor. Evident, ideile lor – dirijate de partid, înscrise în orientarea generală protocronistă şi naţionalistă din epocă – despre *învăţăturile* lui Neagoe Basarab situate deasupra *Principelui* lui Machiavelli, despre Ion Creangă privit ca egalul lui Homer, Shakespeare şi Goethe, sunt exagerate şi pe alocuri hilare. Dar ne întrebăm câţi români au ştiut despre aceste enormităţi, câţi specialişti le-au luat în seamă. Oare au făcut ele carieră în „conştiinţa românească", au intrat ele cât de timid în mentalul colectiv? Fiindcă dacă nu au intrat, discuţia este fastidioasă, nu are obiect. Cele semnalate, deşi reale, pot fi privite ca nişte aspecte exotice. Oare câţi studenţi au învăţat la facultăţile de istorie şi de filologie despre Neagoe Basarab sau Ion Creangă, în felul protocronist pe care-l preconizau unii ideologi ai PCR? La Facultatea de Istorie din Cluj putem depune mărturie că se practica critica de text, se discuta serios paternitatea *Învăţăturilor,* se decelau ideile după precedentul creat odinioară de Demostene Russo, Nicolae Iorga, Vasile Grecu sau P. P. Panaitescu. Ei au oferit modelul de polemică şi de interpretare al chestiunii *Învăţăturilor* şi acest model a predominat. Repetăm: problema de fond pusa de dl Boia rămâne, deoarece partidul voia să orienteze conştiinţa publică în direcţia ştiută prin studiul istoriei; dar trebuie urmărite şi rezultatele şi reacţiile contrare. Nu este de ajuns să spunem doar că a existat o „opoziţie notabila" faţă de protocronism, autohtonism etc. (p. 124). Ea trebuie detaliată, subliniată, cu relevarea unor nume şi realizări, câte au fost. Altfel, rămâne impresia că a existat doar „front istoriografic" comunist sau că produsele comandate de regim au predominat.

Mişcarea istoriografică nu a fost „dezordonată şi ineficientă" (p. 125), decât din punctul de vedere al rezultatelor urmărite de PCR.

Altminteri, au fost câţiva istorici „de curte", „de casă", cei mai mulţi neprofesionişti sau slabi profesionişti, care au urmat fidel direcţia voită de autorităţi, şi a fost apoi grupul numeros al istoricilor serioşi care, deşi au trebuit să facă anumite compromisuri, mai ales formale, au menţinut calitatea înaltă a scrisului istoric. Faptul ca „marile sinteze" de istorie voite de partid nu au apărut sau nu au apărut integral nu este rezultatul hazardului, al „dezordonării" şi „ineficienţei" istoricilor români, ci, dimpotrivă, este urmarea unei opoziţii, uneori mai curajoase, alteori mai palide, a celor mai serioşi istorici. Este drept că populaţia ţării a fost supusă unei „demagogii naţionaliste" şi că discursul oficial era unic. Dar anumite instituţii şi persoane au păstrat o anumită decenţă, pe de o parte, iar discursul naţionalist obsedant, prin repetare, a avut şi efecte contrare, conducând la conştientizarea unei părţi a opiniei publice în legătură cu realele intenţii ale regimului, pe de altă parte. Cine credea cu adevărat în 1989 că România urcase din victorie în victorie, din antichitate până spre culmile socialismului? Cine credea că marii voievozi medievali au pregătit „apoteoza geniului Carpaţilor"? Aberaţiile erau atât de mari, încât interesul real al tinerei generaţii pentru un astfel de trecut era la cote minime. Asta nu înseamnă că propaganda regimului nu a falsificat copios trecutul şi că aceste falsuri nu trebuie ferm eliminate.

CAP. II. ORIGINILE

Câteva principii (p. 127–129)

Autorul ne asigură că miturile fondatoare „condensează conştiinţa însăşi a comunităţii" (p. 127) sau, poate, ar fi vrut să spună, ele se focalizează în această conştiinţă, îi dau contur şi personalitate. Oricum, înţelegem importanţa de excepţie pe care dl Boia o acordă „miturilor

fondatoare”. Din nou, spre a rămâne consecvenţi, suntem asiguraţi că originile nu sunt un dat obiectiv, ci se stabilesc în funcţie de fondul ideologic şi de proiectele prezente ale comunităţii. Ceea ce înseamnă că românii, de pildă, îşi pot fixa „fondarea” în chip aleatoriu, de la cultura Cucuteni la momentul Cuza (p. 127). Aici, relativismul propus de dl Boia este totuşi inacceptabil pentru istoric, el potrivindu-se mai mult câmpului literaturii sau artelor în general.

Din moment ce se stabilesc regulile „jocului”, adică se precizează despre ce fel de origini este vorba, relativitatea se restrânge foarte mult. Nimeni nu se va gândi să înceapă cu descălecatul lui Negru-Vodă, cu Alexandru Ioan Cuza ori cu o cultură neolitică, atunci când este vorba despre originea românilor ca popor. Nimeni nu va începe cu Burebista, Decebal sau Traian, dacă s-ar căuta originea statului medieval la români sau formarea statului lor modern. Cei care o fac ori au facut-o – căci este posibil aproape orice pe lumea asta – nu sunt istorici ori nu sunt profesionişti. Evident, se poate scrie în general despre „origini”, dar istoricul este obligat prin natura meseriei să particularizeze, în acest sens, este grăitoare mărturia lui Ioan Lupaş care, solicitat de regele Carol al II-lea să scrie o carte despre unirea românilor, s-a simţit, natural, onorat, dar a întrebat despre care unire este vorba. Suveranul, cu multă prezenţă de spirit în general, dar lipsit de spirit istoric de specialitate, i-a răspuns profesorului: „Despre toate!”. Lupaş, considerând dorinţa suveranului o poruncă, a scris atunci *Istoria unirii românilor*, care este în fapt o istorie generală, pe înţelesul tuturor, a românilor şi a strămoşilor lor, cu accent pe ideea de unitate[63]. Nu este cea mai bună scriere a lui Ioan Lupaş, dar merită citită pentru constatarea nivelului istoriografie românesc, înainte de Al Doilea Război Mondial, în segmentul adresat educării poporului.

Autorul ne mai spune că formele tradiţionale ale miturilor fondatoare ar fi creaţii *ex nihilo*, creaţii fundamental noi (p. 128). Se poate să fie aşa în cazul miturilor de care vorbeşte Claude Lévi-Strauss şi unii dintre continuatorii săi. Tradiţia istorică despre fondarea statelor române, departe de a se revendica *din nimic*, are rădăcini istorice

---

[63] Ioan Lupaş, *Istoria unirii românilor*, Bucureşti, 1938, p. 3.

demonstrate cu argumente deosebite. Aceasta înseamnă fie că tradiţia respectivă nu este mit, ci legendă sau altceva, fie că mitul istoric nu este ceea ce ne propune dl Boia să fie. În plus, dacă descălecatul lui Negru-Vodă şi cel al lui Dragoş-Vodă capătă forme legendare (sau „mitice”, cum vrea profesorul Boia) în cronici, venirea în Moldova a celuilalt român maramureşean (a voievodului Bogdan) este atestată la modul realist în diplome şi cronici. Chiar şi persoana unui Dragoş din Giuleşti, nobil român maramureşean, legat în mod cert de Moldova, are existenţă atestată sigur într-un document autentic din 1360, deşi se crede astăzi că nu el a fost descălecătorul (şi nici Dragoş din Bedeu), ci un omonim al lor, dintre cei câţiva existenţi atunci, atestaţi sau neatestaţi în diplome latine.

În fine, tot la acest subcapitol de premise teoretice, absolut necesare, suntem asiguraţi din nou că sunt mituri fondatoare „moderne”, elaborate chiar sub ochii noştri, de istoriografia pretins ştiinţifică – care, în concepţia dlui Boia, cum s-a văzut, nu poate să existe – în faza sa naţionalistă şi democratică (p. 129). Aceste mituri „moderne”, deşi deosebite formal de cele vechi, nu ar cultiva altceva decât imaginarul, exagerând mereu naţionalismul nostru funciar. Totuşi nu am înţeles clar de ce mai totul în istoriografie este „mit”. De ce credinţa cronicarilor în „poveste” trebuie dublată de o alta, deosebită formal, dar de aceeaşi esenţă, a istoricilor moderni? Este inerent fiinţei umane în general şi românilor în special apelul la mit, la imaginar? Dacă şi creatorul de artă, şi istoricul operează cu imaginarul, care este deosebirea de esenţă dintre ei? Şi dacă „miturile” sunt oarecum organic legate de fiinţa umană, de universul său spiritual, de ce să criticăm şi să respingem aceste mituri? Iar dacă le respingem, de ce să le respingem numai pe unele şi după ce criterii?

Vremea romanilor (p. 129–136)

Iarăşi se începe cu o sentinţă: epoca modernă debutează sub semnul mitului fondator roman (p. 129). Nu poate să fie aşa, fiindcă nici românii, nici măcar elita lor nu erau preocupaţi în primul rând în

secolele XVII şi XVIII de „descălecatul" lui Traian. Ideea descălecatului dintâi exista într-adevăr şi nu este rodul „mitologiei moderne", ci al tradiţiei medievale. Aici, dl Boia emite din nou o judecată severă, aproape fără drept de apel, în ciuda atenuării iniţiale prin verbul „a părea". Domniei sale i „se pare iluzorie tentativa unor cercetători de a raporta acest mit (al originilor romane) la o neîntreruptă conştiinţă romană pe care ar fi păstrat-o societatea românească" (p. 129). În istoriografie sunt, fireşte, păreri şi certitudini. Conştiinţa romanităţii la *unii* dintre români în evul mediu este însă pentru profesionişti de mult o certitudine. Ea a fost susţinută de mai mulţi specialişti, argumentată extrem de solid de Şerban Papacostea[64] şi articulată într-o monografie importantă de regretatul Adolf Armbruster[65]. Mai recent, savantul italian Cesare Alzati (de la Universitatea din Pisa) afirmă aceeaşi convingere: românii, în anumite straturi ale lor, au păstrat „în interiorul etniei" lor conştiinţa propriei romanităţi. Dar să-i dăm cuvântul distinsului medievist italian: „... Rădăcina ideii specifice de romanitate a românilor trebuie căutată nu în modelele occidentale, ci chiar în interiorul etniei [româneşti], în tradiţia şi patrimoniul cultural al acesteia"[66]. Cesare Alzati a ajuns la o asemenea concluzie pe căi proprii, altele decât cele urmate de Şerban Papacostea sau Adolf Armbruster. Profesorul pisan constată că binecunoscuta legendă istorică românească despre Roman şi Vlahata ni s-a transmis printr-un fragment de cronică redactată în secolul al XV-lea în mediu românesc, în zona Maramureşului, şi că din întreaga povestire răzbate „fără putinţă de tăgadă" afirmarea romanităţii românilor[67]. De altminteri, chiar titlul studiului citat este grăitor pentru convingerile autorului în privinţa ideii romanităţii românilor în secolele

[64] Şerban Papacostea, *Conştiinţa romanităţii românilor în evul mediu,* publicat iniţial în limba franceză, în „Revue roumaine d'histoire", IV, 1965, nr. 1, p. 15–24, iar apoi în vol. „Geneza statului în evul mediu românesc...", p. 222–230.

[65] Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei,* ediţia a II-a, Bucureşti, 1993 (prima ediţie a fost în 1972).

[66] Cesare Alzati, *În inima Europei. Studii de istorie religioasă a spaţiului românesc*, Cluj-Napoca, 1998, p. 95.

[67] *Ibidem.*

XV–XVI: *Conştiinţa etnico-religioasă a românilor în epoca umanistă între ecourile romanităţii şi modelele ecleziastice bizantino-slave*. În alt studiu din acelaşi volum (*Etnie şi universalism. Note pe marginea continuităţii termenului „Romanus" între populaţiile româneşti),* Cesare Alzati ajunge pe alte căi la aceeaşi concluzie: vag şi nebulos, românii au avut permanent conştiinţa originii lor romane[68]. Noi nu ne-am încumeta să folosim chiar termenul de „permanent", dar suntem absolut siguri că, în anumite momente din secolele XIII–XVI, unii dintre români ştiau sigur că poporul lor se trage din romani, fără să fi fost influenţaţi în acest sens de călătorii şi umaniştii străini sau de studii făcute în străinătate. Spunem acest lucru după circa două decenii de studiu direct al izvoarelor care atesta acest adevăr.

Argumentele dlui Boia împotriva conştiinţei romanităţii la români sunt anistorice, nu se bazează pe cercetări proprii în domeniu şi nu ţin seama de metodologia disciplinei. Domnia sa nu discută sursele, ci afirmă că era imposibil ca românii să aibă o astfel de conştiinţă, se întreabă de ce nu s-a păstrat la români şi o conştiinţă dacică (dacă nu s-a păstrat o conştiinţă dacică nu putea să existe nici una romană!) şi readuce în prim-plan vechiul clişeu al occidentalilor care ne-au învăţat de unde ne tragem. Nimeni nu a afirmat la modul serios că românii au avut, în mod concret şi explicit, o conştiinţă populară a romanităţii. Este vorba fie despre o amintire latentă, fie despre convingerile unei anumite elite, restrânse numeric, preocupate de viaţa religioasă şi de cărturărie. Aceste mărturii de necontestat există şi ele demonstrează că unii români ştiau încă din secolele XIII–XVI, fără să fi aflat acest lucru de la occidentali, că poporul lor descinde din romani. Autorul uită să prezinte avatarurile celor care au afirmat existenţa conştiinţei romanităţii la români: combaterea dură a ideilor şi persoanei lui Şerban Papacostea de către Constantin Daicoviciu şi oprirea publicaţiilor de atunci (1965–1966) de a mai găzdui replici la ceea ce susţinea profesorul de la Cluj; respingerea la început a tezei de doctorat a lui Adolf Armbruster şi şicanarea autorului de către unii oficiali, până la determinarea emigrării sale. Nu trebuie lăsată nici o clipă impresia că

---

[68] *Ibidem,* p. 74–89. Celălalt studiu menţionat se află la p. 90–112.

regimul comunist român, prin anii 1965–1972, ar fi susţinut din spirit naţionalist ideea conştiinţei romanităţii la români în evul mediu. Dimpotrivă, ideea era susţinută, în general, de savanţi (Şerban Papacostea, Adolf Armbruster, Andrei Oţetea, David Prodan şi alţii) şi combătută, cu unele excepţii, de ideologi de partid. Independent de opiniile dlui Boia, evidenţierea ideii romanităţii la români în evul mediu a izvorât din convingeri oneste, ştiinţifice, şi nu din „comandă socială". Şerban Papacostea, de exemplu, nu a afirmat niciodată că românii aveau în ansamblul lor conştiinţa romanităţii şi nici că această convingere a unora era bine articulată sau ştiinţific formulată. Nimeni nu ne spune clar ce argumente aveau românii pentru romanitatea lor şi nici nu credem că trebuie căutate atunci argumente de tipul celor din epoca modernă. În ce fel au ajuns unii români să exprime în evul mediu – vag şi legendar – convingerea „descălecatului" de la Traian sau a descendenţei poporului român de la Roma, este dificil de stabilit. Ceea ce spun însă clar multe izvoare, dincolo de unele forţări ale notei prezente poate la Armbruster, este tulburător: călătorii străini, umaniştii, cărturarii din secolele XIV–XVI, prezenţi printre români, au aflat din gura acestora legătura cu Roma şi romanii. Probabil, din perspectiva unora, nu se poate vorbi de o „conştiinţă a romanităţii la români în evul mediu", ci, mai degrabă, despre convingeri sau credinţe individuale în acest sens. La rigoare, se poate accepta acest amendament, atât timp cât nu există mijloace de a măsura profunzimea şi extensiunea sentimentului discutat. Dar afirmaţia că românii – toţi ar fi aflat despre propria lor descendenţă romană exclusiv de la occidentali (p. 130) este abuzivă, restrictivă şi în dezacord cu sursele. Prin urmare, când susţine că, în istoriografia română, abia Grigore Ureche consemnează pentru prima oară originea românilor de la Roma (p. 130), dl Boia omite câteva mărturii clare: pomenitele consemnări ale străinilor care spun că au aflat de la membri ai elitei românilor despre rădăcinile romane; legenda despre Roman şi Vlahata, care poate să aibă o vechime considerabilă, comparabilă cu a produselor similare despre Ceh şi Leh sau Hunor şi Magor; creaţia umanistului de origine română Nicolaus Olahus (1493–1568) etc. Evident, omiţând intenţionat antecedentele, autorul devine mai „convingător" când

spune că abia Grigore Ureche, *ex abrupto,* după studii umaniste în Polonia, a afirmat latinitatea românilor.

Susţinerea romanităţii pure a românilor nu este exclusiv o idee politică a cronicarilor sau a Şcolii Ardelene. Prezenţa timidă sau absenţa dacilor din etnogeneză au fost mult timp şi rezultatul precarităţii surselor. Unii autori au fost sincer convinşi că românii erau exclusiv urmaşii romanilor. În cazul reprezentanţilor Şcolii Ardelene, puritatea originii latine a românilor este prioritar o chestiune de militantism politic-naţional, dar această idee nu era susţinută pentru că „românii nu puteau accepta la nesfârşit supremaţia unui popor inferior lor" (p. 131), ci din alte motive. La români nu era vorba atunci de orgoliu şi de dominarea lor de către un popor inferior, ci de ieşirea din umilinţa şi supunerea care durau de multe secole. Toate mărturiile arată că intelectualii români îi puneau între paranteze pe daci fiindcă dacii erau barbari, necivilizaţi, iar ideologia politică a epocii pretindea că au drept la concivilitate, la drepturi pe un teritoriu, doar urmaşii unor popoare superioare şi vechi. Scrierile culturale, ştiinţifice şi politice ale românilor transilvani de la finele secolului al XVIII-lea nu conţin dispreţ pentru naţiunea maghiară privită ca inferioară, ci dorinţa de accedere a românilor la egalitate cu ungurii, saşii şi secuii şi conducerea în comun a Transilvaniei. Nu-i poţi dispreţui pe cei alături de care aspiri să fii, ca egal al lor. Românii ardeleni nu s-au pretins superiori atunci din orgoliu, ci din dorinţa de a ajunge egalii asupritorilor lor. Ceea ce este diferit de aserţiunile profesorului Boia.

Latinismul, predominant în cultura română a secolului al XIX-lea până spre 1860–1870, nu are caracterul malefic presupus cu oarecare ostentaţie de dl Boia. Nu era în această tendinţă exagerată nimic duşmănos la adresa românilor sau a vecinilor lor. Aceşti „latinişti" nu erau nici ignoranţi, nici proşti sau inculţi, nici animaţi de xenofobie, şi nici antioccidentali. August Treboniu Laurian, deşi începe istoria românilor de la fondarea Romei, este un savant autentic, un istoric important al românilor, iar ironia dlui Boia la adresa lui nu se justifică. Fireşte, dicţionarul lui Laurian şi Massim împinge latinismul la extrem, dar apariţia sa nu este de mirare sau condamnabilă. În multe culturi europene occidentale au avut loc în anumite momente discuţii extrem

de serioase şi polemici în legătură cu păstrarea purităţii limbii sau cu fonetismul şi cu etimologismul. La italieni a învins concepţia privitoare la scrierea fonetică, dar la francezi sau englezi s-a impus etimologismul. Pentru prima parte a secolului al XIX-lea, nu era cu nimic deplasat a propune scrierea cuvintelor din română aproape cum se scriau ele în latină sau eliminarea corpurilor „străine" din limbă. Faptul că toată societatea românească de atunci accepta, cu anumite nuanţe, originea romană a românilor şi latinitatea limbii române, demonstrate deja ştiinţific de către savanţi, nu este o mărturie de infantilism sau de aderare preconcepută la „mitul roman", cum ne sugerează dl Boia, ci o mărturie clară că aceste idei izvorau din realitatea istorică. Dacă românii s-ar fi tras prioritar din greci, putem să avem certitudinea că în secolul al XIX-lea nu ar mai fi scris nimeni la modul serios că ei ar fi fost romani! Nici acceptarea de către Kogălniceanu şi Bălcescu a ideii românismului aproape pur al românilor nu trebuie să ne mire sau să stârnească accente acuzatoare. Acesta era nu numai un clişeu de epocă, format în împrejurările cunoscute, dar reprezenta şi un stadiu la care ajunsese cunoşterea trecutului atunci. Evident, dl Boia consideră că toate aceste ipoteze, erori, clişee, căutări, deformări etc. sunt mărturii pentru teoria Domniei sale despre lipsa de obiectivitate a tuturor istoricilor şi despre neputinţa lor de a accede la adevăr. După „condamnarea" lui Petru Maior, vine rândul lui Gheorghe Şincai, acuzat că ar fi susţinut fervent puritatea sângelui romanilor (a celor meniţi să fie strămoşi ai românilor) şi „colonizarea aristocratică" a Daciei (p. 134–135). Or, pasajul pe baza căruia se face acuza spune cu totul altceva. Comentând colonizarea Daciei prin colonişti *ex toto orbe romano*, Şincai notează pertinent că au fost aduşi la nord de Dunăre locuitori din toată lumea romană, dar mai ales de la Roma şi din Italia, şi nu doar „gloate mişele", ci şi „familii de frunte". Este firesc a vedea între coloniştii *de peste tot* şi pe aceia de la Roma şi din Italia şi a considera mulţimea coloniştilor formată şi din săraci, şi din bogaţi. Singura licenţă puristă şi naţională a lui Şincai aici este dorinţa sa de a-i aduce pe cei mai mulţi colonişti din centrul latinităţii. Altminteri, el admite şi că aceşti colonişti erau din variate locuri, şi că erau de condiţii sociale diverse, în acord cu rezultatele cercetărilor recente. Nu vedem

unde sunt atunci *puritatea sângelui* şi *colonizarea aristocratică* despre care scrie dl Boia! Natural, dacă ar fi trăit în era integrării europene de azi, Gh. Şincai ar fi folosit alt ton, dar farmecul său este că a trăit şi a scris atunci. Nu trebuie să-i cerem să fi scris cum gândim noi astăzi că ar fi sunat bine. De altfel, în 1976, Gheorghe Şincai era considerat, tot de dl Boia, unul dintre cei mai mari erudiţi români, comparabil cu Muratori şi cu savanţii benedictini francezi Jean Mabillon şi Bernard de Montfaucon (comparaţia fusese făcută de Edgar Quinet, iar autorul nostru aderase atunci la ea fără rezerve)[69]. Tot atunci, marele istoric iluminist ardelean era elogiat pentru documentaţia din mii de surse în vederea alcătuirii *Hronicii* sale, pentru cunoaşterea profundă a autorilor antici şi moderni, pentru folosirea masivă a documentelor de arhivă de la Viena, Roma, Buda şi Pesta, pentru „spiritul critic destul de ascuţit". Iar în 1997, acelaşi Şincai ajunge, în viziunea aceluiaşi domn Boia, doar un prolific producător de mituri. Oare cum s-a ajuns la radicala schimbare?

Daci şi romani: o sinteză dificilă (p. 136–147)

Dl Boia ne asigură acum că romanii fuseseră „promovaţi" dintr-un complex de inferioritate al românilor (p. 136) şi că, după formarea României, trebuiau „recunoscuţi şi dacii". Mersul lucrurilor în istoriografie şi în cultură apare „planificat" în funcţie de factorul politic, ca şi cum istoricii (sau alţii!) ar şti totul de la început despre trecut şi ar scoate din când în când din acest bagaj ceea ce s-ar cere pe moment. Este ca o piesă de teatru, în care dacii, romanii, slavii şi alţii intră în scenă consecutiv sau concomitent, după cum cred autorul şi regizorul că ar fi mai spectaculos, mai pe gustul publicului. De exemplu, pentru stadiul la care ajunsese România în 1870, era mai realist – ne asigură dl Boia – să fie acceptat amestecul dintre daci şi romani (p. 136). Nu pentru că astfel s-ar ajunge mai aproape de reconstituirea procesului aşa cum a fost, ci pentru că aşa cere „tipologia

[69] Lucian Boia, *op. cit.,* p. 69–74.

evoluţiei miturilor fondatoare”! Dar oare cercetarea propriu-zisă a trecutului de către oameni avizaţi, în scopul exclusiv al cunoaşterii vieţii de demult *aşa cum a fost*, să nu fi avut nici un rol în sporirea cunoştinţelor despre daci? Ce facem cu istoricii (naivi?) care au lucrat sincer convinşi de necesitatea adevărului, care nu aveau de unde să cunoască *avant la lettre* teoria imaginarului şi care nici n-au putut să se înscrie, conştient sau nu, în „tipologia evoluţiei miturilor fondatoare”? Cum să demonstrăm că aceştia i-au „recunoscut” pe daci din oportunism sau că s-au înscris într-o schemă preconcepută? Fireşte, pentru astfel de „teorii” se poate lucra mai bine cu politicieni decât cu istorici. Astfel, aflăm că în chestiunea etnogenezei românilor mai intervine, pe la 1857, şi omul politic Ion C. Brătianu, care, din interes pentru suportul politic al Franţei în chestiunea românească, îi adaugă între strămoşii noştri şi pe *celţi* (p. 137). Ce impact va fi avut această inovaţie de politician asupra opiniei publice? Câţi istorici vor fi subliniat atunci rolul important al celţilor în sinteza românească, în monografii, studii, articole de presă? Fiindcă dacă nu s-a întâmplat aşa, atunci totul rămâne o extravaganţă de politician, nu de istoric, asumată ocazional. După ce închină o pagină acestei ciudăţenii, dl Boia adaugă totuşi că „celţii nu au reuşit să se impună în conştiinţa românească”, cum au făcut dacii, care „aveau să se instaleze şi să rămână în scenă” (p. 138). Celţii şi dacii sunt figuraţi de dl Boia ca nişte actori rivali, dintre care unul, mai abil sau mai dotat, continuă să rămână în prim-plan, în graţiile publicului, pe când celălalt intră într-un con de umbră şi dispare. Oare chiar aşa să fie? Să nu ştie dl Boia că dacii au avut totuşi, dincolo de anumite oscilaţii interpretative fireşti, un rol important în etnogeneza românilor, pe când celţii, deşi au lăsat anumite urme ale trecerii lor (mai ales prin nord-vestul României de azi), nu fac parte dintre factorii constitutivi ai procesului menţionat? Oare pomenirea „aportului” celtic de către I. C. Brătianu, care face un oficiu de politician inteligent, să aibă acelaşi rol cu relevarea contribuţiei dacilor de către savantul Hasdeu? Evident că nu este aşa, iar dl Boia ştie prea bine acest lucru, dar aplică intenţionat această tehnică a colajului, a mixturii unor aspecte incompatibile pentru a-şi dovedi cu orice preţ teza „mitologizării” trecutului, a lipsei de

obiectivitate a istoricilor, a imposibilităţii descoperirii adevărului despre trecut. Cititorul neavizat poate rămâne impresionat de „profunzimea” mesajului, de ineditul comparaţiilor şi de eleganţa limbajului.

După plasarea pe acelaşi plan în investigarea trecutului a lui I. C. Brătianu şi B. Petriceicu Hasdeu, autorul ne asigură că „în materie de etimologie dacică se poate afirma orice, dat fiind că ignorăm complet proba esenţială, adică limba dacă însăşi” (p. 139). Ajunge la această concluzie după ironizarea subtilă a lui Hasdeu, care ar fi încercat în van să arate prin istoria unor termeni continuitatea daco-romană. Se utilizează şi aici aceeaşi tehnică de deformare prin minimalizare şi omisiune. Dl Boia nu ne spune că Hasdeu, dincolo de unele ciudăţenii, era un mare erudit, preocupat prioritar de adevăr, nu de succesul politic, nici de dorinţa de a epata cu orice preţ. În plus, între cunoscători, nu se poate afirma orice în materie de „etimologie dacică”, fiindcă există reguli precise, reiterate relativ recent de câţiva lingvişti şi istorici, între care şi I. I. Russu, cu lucrări fundamentale în domeniu (vezi *Limba traco-dacilor*)[70]. Despre limba daco-geţilor se ştie suficient pentru a putea recunoaşte impostura şi a nu accepta fabulaţiile. Totuşi, la un secol de la Hasdeu, ştiinţa se află la un alt nivel, deşi suntem asiguraţi că *nihil novi sub sole*, că toţi deformează şi mint, în funcţie de o „logică” a miturilor, ştiută de dl Boia.

După ce inventariază opiniile despre daci şi/sau romani ale lui Bolliac, Odobescu, Eminescu, Tocilescu, cu accente de ironie – la adresa diletanţilor mai ales – dl Boia ne asigură, tot ironic, că din „romani puri” şi apoi „romani amestecaţi”, prin 1870–1880, românii devin *daco-romani.* Apoi, Domnia sa notează un fapt simplu şi logic, anume că această formulă (a originii daco-romane) era „susceptibilă să pară mai aproape de adevăr” (p. 141). Suntem convinşi că logica internă a dezvoltării disciplinelor istorice şi a tipului de cunoaştere

---

[70] Cartea lui I.I. Russu, *Limba traco-dacilor,* publicată în două ediţii româneşti (în 1959, 160 de pagini şi în 1967, 259 de pagini), a fost tradusă în limba germană de H. Beer, în 1969, şi apreciată drept cea mai importantă şi valoroasă realizare în domeniu pe plan mondial. Vezi şi idem, *Elemente autohtone în limba română*, Bucureşti, 1970.

istorică, înmulţirea datelor despre epoca respectivă conduseseră, în primul rând, la această concluzie verosimilă. Dar nu trebuie să ne bucurăm prea repede, fiindcă exprimarea dubitativă ascunde în ea germenii destructivi: formula doar *pare* mai aproape de *adevăr,* dar *nu este* în realitate, fiindcă adevărul – îşi aminteşte brusc autorul – nu poate fi descoperit cu nici un chip. Regretând parcă introducerea în discuţie a noţiunii de *adevăr,* la care pot aspira doar istoricii demodaţi şi naivi sau cei instrumentalizaţi, spre a induce în eroare opinia publică, dl Boia ne readuce în relativismul cel mai pur: „formula daco-romană" este mai „fragilă" şi mai „labilă" decât „afirmarea exclusivă a unuia sau altuia dintre elementele componente". De ce? Fiindcă autorii nu vor mai şti pe cine să pună accentul, nu vor mai şti „cine a fost mai mare: Traian sau Decebal?" Cu alte cuvinte, a ne trage din daci şi romani, în ciuda aparenţelor, era mai rău decât a proveni numai din daci sau numai din romani, pentru că se ajunsese la o dispută de accent. Modul rizibil de a pune problema nu mai trebuie semnalat, fiindcă se vede de la sine. Orice efort de cercetare este complet bagatelizat. Nimic în cunoaştere nu evoluează după logica ştiinţei, ci totul decurge după „mitologie". În dreaptă consecinţă, dl Boia consideră un fapt ieşit din comun cererea de către „dacistul" Hasdeu a unui congres panlatin la Paris, uitând că sinteza daco-romană funcţiona în conştiinţe şi că Hasdeu, chiar şi scriind *Perit-au dacii?,* nu minimaliza deloc aportul romanilor la etnogeneză. Nu vedem unde este contradicţia. Nu înţelegem ce au în comun premierea unei poezii a lui Vasile Alecsandri la Montpellier şi asocierea dintre triumful poetului şi triumful românilor la Griviţa cu „mitul" şi cu istoria.

Sunt enumerate punctele de vedere exprimate în chestiunea etnogenezei de către Tocilescu şi Onciul (care privilegiază colonizarea romană în raport cu romanizarea dacilor), Xenopol şi Iorga (care accentuează sinteza daco-romană). Se sugerează că ideile şi concluziile acestor extrem de serioşi cercetători şi istorici de profesie ar fi în funcţie de curentul dominant în epocă, de „mitul" aflat în circulaţie atunci. Xenopol şi Iorga acordă un rol mai important dacilor (decât o făcuseră Tocilescu şi Onciul) nu fiindcă au ajuns la această concluzie prin laborioase cercetări şi în urma unor noi descoperiri, ci fiindcă sunt „mai generoşi" (p. 142). De ce ar fi aceştia „mai generoşi" cu dacii nu

ni se spune. Ce interes politic sau de altă natură (şi nu de accedere la adevăr) i-a putut îndemna pe aceşti mari istorici să exprime ideile pe care le-au exprimat? Erau ei mai „naţionalişti” în raport cu primii doi?

Acestor evocări ale unor istorici autentici le urmează, aparent pe aceeaşi temă, dar de fapt fără nici o legătură, istoria Ateneului Român şi a frescei sale faimoase, care ar marca şi ele o preponderenţă romană în faţa dacilor, o subsumare a lui Decebal „barbarul” în faţa „blândului” Traian. În acelaşi sens, faptul că sinteza lui Onciul, *Din istoria României,* cuprindea ca ilustraţii doar imaginile lui Traian şi Carol I – apărute, de altminteri, în epocă pe mai multe plachete şi medalii – ar arăta că domnia regelui Carol I era privită ca o reactualizare a gloriei Romei din vremea împăratului Traian (p. 144–145). Nu înţelegem ce legătură de fond, profundă, poate să existe între operele erudite, de specialitate, ale lui Tocilescu, Onciul, Xenopol, Iorga şi „propaganda vizuală”, făcută prin construcţii monumentale, fresce, plachete, medalii sau portrete. Fireşte, ni se poate răspunde că toate contribuie la formarea conştiinţei publice. Ceea ce este, în esenţă, adevărat, dar în ce mod şi în ce proporţie? Oare savanţii autentici, marii profesori, cercetătorii profesionişti au „mitizat” trecutul nostru, adică l-au redat după „logica imaginarului”, precum au făcut şi literaţii, pictorii, sculptorii, muzicienii, politicienii? Oare să nu fie nici o deosebire între *Decebal*-ul (drama istorică) al lui Eminescu şi Decebal-ii descrişi de Tocilescu şi Xenopol? Cum pot cele două moduri de abordare complet diferite să aibă aceeaşi funcţie în societate şi, mai ales, acelaşi fel de raportare la criteriul numit *adevăr*?

Prin amalgamul de opere foarte variate şi prin autorii atât de eterogeni enumeraţi mai sus, dl Boia crede că a demonstrat predominarea componentei romane în „mitica” etnogeneză românească şi că, după 1900, venise rândul dacilor „să-şi ia revanşa”. Replica dacică este încadrată în „valul autohtonist”, în care apare ca figură marcantă nimeni altul decât Vasile Pârvan, fondatorul arheologiei ştiinţifice româneşti. Marele arheolog şi istoric este „acuzat” că i-ar fi aşezat pe daci „într-o poziţie practic inexpugnabilă” şi că ar fi vorbit despre aceştia ca despre „o naţiune conştientă de ea însăşi”, şi nu ca despre nişte triburi „lipsite de solidaritate politică şi naţională” (p. 145). Prin

aceasta, Pârvan ar anticipa conştiinţa naţională românească şi ar echivala Dacia din vechime cu România întregită. Cu alte cuvinte, marele arheolog transpunea „naţionalismul" lui şi al generaţiei sale în antichitate, în lumea dacilor. Fireşte, toţi creatorii români au fost copleşiţi sau influenţaţi în vreun fel de Marea Unire din 1918, Vasile Pârvan, cu profundul şi onestul sentiment naţional care l-a caracterizat, nu poate , să fi făcut excepţie. Totuşi, termenii de *naţiune* şi *solidaritate naţională* nu demonstrază o proiectare în trecut a realităţilor contemporane lui Pârvan, pentru simplul motiv că atunci aceşti termeni se foloseau în mod curent pentru orice comunitate umană, din antichitate încoace, caracterizată prin oarecare unitate de limbă, credinţa, origine, tradiţii etc. Din fericire, lui Pârvan nu i se impusese de către comunişti să accepte ca realitate doar „naţiunea burgheză" ori cea „socialistă" şi să considere toate comunităţile anterioare doar „neamuri", „populaţii", „popoare", „etnii", „triburi", adică amorfe grupuri fără personalitate. Evident, rămâne de discutat cât şi cum ar fi putut să fie dacii o comunitate conştientă de sine, fiindcă izvoarele nu transmit decât vag şi indirect asemenea lucruri. Pârvan trebuie să fi ajuns la o astfel de concluzie numai după o profundă şi completă cunoaştere a tuturor surselor rămase de la daco-geţi şi după o îndelungată ataşare de subiect, ceea ce poate să-l fi determinat – cum se întâmplă cu mulţi autori – să-i idealizeze uşor pe eroii săi antici. Chiar şi dl Boia, în ciuda criticilor aduse, recunoaşte că „Pârvan a reuşit, prin geniul său, să fixeze sinteza daco-romană într-un echilibru perfect" (p. 146). Recunoaşterea este însă interesată, este o concesie de moment, fiindcă dl Boia spusese anterior că sinteza daco-romană era labilă şi fragilă. Prin urmare, numai geniul lui Pârvan reuşise să-i dea echilibru.

Toată evoluţia istoriografiei române se bazează pe voinţa unor indivizi de forţă şi mai ales pe accentuarea „naţionalismului". Acesta este mesajul transmis de dl Boia. Nicăieri nu apare dorinţa de cunoaştere, setea de adevăr, necesitatea de a corecta anumite deformări şi erori, în urma noilor descoperiri. Savanţii nici nu vor şi nici nu pot să fie obiectivi! Căutarea originii românilor este pusă exclusiv pe seama evoluţiei „miturilor" despre origini.

Dacii îşi iau revanşa (p. 147–153)

Ignorând faptul că marea istoriografie românească sau direcţia de forţă a acestei istoriografii nu a mai părăsit niciodată formula dacoromană a originilor româneşti – fiindcă ea era un produs al cunoaşterii ajunse la un anumit nivel – dl Boia ne asigură că venise rândul „excluderii romanilor din alcătuirea românească". De ce? Fiindcă aşa cerea „logica naţionalismului"! Sau poate a naţionalismului mitic?

Cei care ar ilustra dacismul dlui Boia sunt Teohari Antonescu, Nicolae Densuşianu, C. I. Istrati, Nicolae Portocală, Marin Bărbulescu-Dacu, I. Al. Brătescu-Voineşti, Lucian Blaga, Mircea Eliade, P. P. Panaitescu, G. Ionescu-Nica. Teohari Antonescu (1866–1910), arheolog, dar niciodată istoric de marcă, uitat astăzi de toată lumea şi fără nici o influenţă în formarea gustului public în materie de trecut, a publicat un eseu numit *Dacia, patria primitivă a popoarelor ariene.* Aici nu este vorba atât de exaltarea dacilor, cât de valorizarea spaţiului dacic ca nucleu al unui destin de excepţie. Impactul eseului, publicat tocmai în „Convorbiri literare", a fost minim. Totuşi, publicarea eseului în acest periodic dovedeşte ori că T. Antonescu era modern şi european (!), ori că marea revistă „Convorbiri literare" nu mai era de mult ceea ce fusese în epoca de glorie.

Nicolae Densuşianu (1846–1911), nespecializat în istorie veche, a dat frâu liber imaginaţiei când a scris *Dacia preistorică*, lucrare de 1 200 de pagini, publicată postum (în 1913). Chiar şi dl Boia admite că lucrarea în discuţie este „expresia celei mai puternice doze de imaginar din istoriografia românească" (p. 148), ceea ce înseamnă, în mod direct, o creaţie fantastică, nereală, fictivă. Ea, cartea, vorbeşte despre un „Imperiu Pelasgic" cu baza în Dacia, început cu 6000 de ani înainte de Hristos, despre limba dacică şi latină ca dialecte ale aceleiaşi limbi, despre „rasa pură" a românilor etc. Lucrarea, prefaţată entuziast de C. I. Istrati, – medic, chimist, om politic şi spiritist! –, nu a fost receptată favorabil de nici un istoric serios, nu a fost o carte „cu adevărat influentă", cum crede dl Boia (p. 148), decât în anumite cercuri marginale ale unor diletanţi „autohtonişti". Ce temei ar fi putut

pune un istoric profesionist şi serios pe aserţiunile lui Densuşianu şi pe elucubraţiile lui C. I. Istrati, care-l compara pe regele Carol I cu „marii suverani Uran şi Saturn”? De altfel, nici dl Boia nu poate eluda complet adevărul, fiind silit să accepte că teza lui Densuşianu a fost preluată şi dezvoltată ulterior doar de „câţiva istorici amatori”. Între ei a fost un general, Nicolae Portocală, ignorat complet pentru afirmaţii de genul: limba latină şi descendentele ei sunt „română stricată”! Pe aceeaşi linie au mers şi cvasinecunoscutul Marin Bărbulescu-Dacu sau scriitorul Brătescu-Voineşti. Pe primul nu l-a reţinut şi menţionat nimeni, în nici un domeniu de creaţie spirituală, iar pe al doilea l-a reţinut doar istoria literară. Ce istorici şi lingvişti ştiau în epocă faptul că Brătescu-Voineşti are opinii despre limba daco-geţilor ca limbă universală? Pe cine interesau aceste enormităţi? Fireşte că s-a exagerat imens în acest domeniu şi în altele, dar, din fericire, fără urmări notabile.

Civilizaţia dacică era una barbară, comparabilă cu ale altor neamuri de la periferia lumii romane, supusă unor variate influenţe. De la Pârvan încoace, cunoştinţele despre daco-geţi au sporit considerabil. Nimeni nu crede serios că dacii erau savanţi, medici şi cititori în stele, cum sugerează unele surse, dar nici nu se mai poate spune – cum grăbit, în focul argumentării, arată dl Boia – că aceşti traci nordici aveau exclusiv o civilizaţie orală, fără scris şi reprezentări figurative (p. 151). Cercetări mai vechi şi mai recente confirmă prezenţa artei figurative şi a scrisului în cadrul spiritualităţii dacice, deşi, ca peste tot atunci, este vorba despre fenomene pur elitare, specifice unui număr restrâns de iniţiaţi[71]. Ca în orice domeniu, nici despre civilizaţia daco-geţilor, aşa „barbară” cum era ea, nu se poate să ne pronunţăm „după ureche”, ignorând concluziile specialiştilor.

Rechemarea la bară a lui Panaitescu, pentru demonstrarea cultului pe care l-au avut legionarii români pentru Zalmoxis, cu acelaşi articol obscur dintr-un ziar obscur (p. 153), ni se pare din nou o absurdă forţare a notei. Cine în această ţară l-a reţinut în istoria istoriografiei sau a culturii pe Panaitescu pentru cuvintele *Suntem daci?* Fireşte, trebuie

[71] Vezi recent Valeriu Sârbu, Gelu Florea, *Les Géto-Daces. Iconographie et imaginaire,* Cluj-Napoca, 2000, passim.

spus răspicat – cum arătam mai sus – că marele istoric a fost la un moment dat o personalitate a regimului legionar (care a condus ţara în colaborare cu Antonescu vreme de cinci luni), dar a-i declara pe Panaitescu formator de opinie în domeniul autohtonismului dacist şi naţionalist este o greşeală şi o manipulare. Opera lui Panaitescu rămâne un reper fundamental în domeniul istoriei medievale şi moderne, în care a format opinie prin probitate şi corectitudine, dar ea nu are nimic cu superioritatea rasei şi sângelui sau cu nazismul. Este nedrept ca cititorii să-şi piardă încrederea în opera corectă şi onestă a acestui elev rebel al lui Iorga. Imediat lângă numele lui P. P. Panaitescu este aşezat numele lui G. Ionescu-Nica, un ilustru necunoscut, care încerca în 1945 să rezolve problema frontierelor prin apel la spaţiul vechii Dacii (p. 153).

Nici implicarea în discuţie a lui Lucian Blaga, cu piesa de teatru *Zamolxe* (p. 151), nu are nici o relevanţă. Blaga rămâne un mare creator de sistem filosofic în cultura română şi în cea europeană, un mare valorizator al civilizaţiei româneşti, un teoretician al *spaţiului mioritic,* un poet şi dramaturg de excepţie. El este depozitarul unor idei filosofice fascinante, – discutabile, desigur, din multe puncte de vedere –, dar nu este cunoscut nici ca istoric al antichităţii, nici ca arheolog şi nici ca promotor al dacismului. Blaga este un excelent exemplu pentru interferenţele dintre cultura occidentală şi cea răsăriteană, pentru definirea filosofică a civilizaţiei româneşti – poate la modul prea entuziast, dar cât de tentant! – în cadru european. Blaga, prin uriaşa sa personalitate şi prin creaţia sa excepţională, a influenţat masiv conştiinţa românească a secolului XX, poate mai ales în sensul definirii şi accentuării specificului naţional, dar cine l-ar putea declara pe marele poet şi filosof ca fiind tracist, dacist? Cărui public român i- a putut focaliza Blaga atenţia spre daci, prin excluderea romanilor din procesul de etnogeneză?

În fine, introducerea în scena „autohtonismului dacist" a lui Mircea Eliade ridică la fel de multe probleme de metodă şi chiar de deontologie. Lui Eliade i se reproşează un elogiu făcut diletantismului istoric, într-un mărunt articol din 1927, dintr-o obscură publicaţie („Profetism românesc"), ca şi cum un Portocală sau un Bărbulescu-Dacu n-ar fi

aşteptat decât îndemnul tânărului – care avea atunci 20 de ani – spre a purcede la producerea fantasmelor lor. A doua ipostază în care este plasat Eliade – aceea de admirator al rădăcinilor autohtone ale românilor – este una reală şi survine pe când viitorul mare istoric al religiilor avea 30–35 de ani. Este clar că Eliade, în introducerea unei ediţii de scrieri ale lui Hasdeu, într-o scurtă sinteză de istorie a românilor şi în alte creaţii, se dovedeşte fascinat de daci, de originile preromane, de Zalmoxis. În toată această chestiune, trebuie din nou făcute o serie de precizări: Eliade nu a fost un istoric şi nu a făcut în acei ani cercetări proprii de istorie veche şi arheologie; el nu i-a exclus niciodată pe romani şi nici romanizarea din procesul de etnogeneză românească, chiar dacă a oferit interpretări proprii acestor chestiuni; Eliade nu s-a pretins niciodată istoric de carieră şi nu a fost formator de opinie istorică în România interbelică, iar creaţiile sale „istorice" au circulat extrem de puţin sau deloc în mediile interne româneşti de atunci; în scrierile sale „istorice", chiar dacă a apelat uneori la imaginaţie şi a formulat ipoteze anistorice, Eliade nu a fost un vulgarizator, nici un falsificator de talia lui Istrati, Portocală sau Dacu; în fine, plasarea lui Mircea Eliade la capitolul „naţionalismului dacist" şi „autohtonist", cu accente de reproş pentru erorile interpretative pe care le-ar fi săvârşit, vine pe fondul „reaşezării critice" a întregii vieţi şi creaţii a autorului *Nopţii de Sânziene.* Pe când în timpul regimului comunist, deşi valorificat tardiv, Mircea Eliade a fost totuşi mult timp un fel de trădător care-i slujea pe „capitalişti", după 1990 el a ajuns repede să fie judecat, deopotrivă de cei chemaţi şi de nechemaţi. Pasagerul său episod de extremă dreaptă (legionară) şi unele dintre scrierile sale de tinereţe, considerate legionare, au dus la formularea unor legitime întrebări în legătură cu profilul său moral. Relevarea şi chiar condamnarea acestei orientări de tinereţe s-au făcut de multe ori cu decenţă şi realism, dar au fost şi prilej pentru unii de a-l „înfiera cu mânie" pe „legionarul", „fascistul", „antisemitul" etc. Eliade, care prea fusese lăudat anterior. Ba unii l-au plasat pe Eliade în contextul mai larg al generaţiei sale şi al culturii noastre interbelice (şi postbelice), alături de Cioran, Noica şi alţii, trăgând concluzia că din a doua parte a secolului XIX încoace, în esenţă, intelectualitatea noastră de prim

rang, dacă nu a fost de extremă dreaptă, a aparţinut mereu dreptei naţionaliste şi autohtoniste, sub toate regimurile. În faţa acestor judecăţi foarte aspre şi, adesea, lipsite de obiectivitate, ce îi mai lipsea lui Eliade decât acuzaţia de dacism şi de influenţare în sens „mitologizant" a conştiinţei româneşti?

Totuşi, ce mai poate rămâne din „elita" istorică care ar fi format conştiinţa românească în spiritul dacismului exagerat, de la 1900 până pe la 1945? Nişte obscure nume, de care, cu excepţia lui Nicolae Densuşianu, nu a auzit nimeni. Am fi curioşi să aflăm – şi lucrul nu ar fi prea dificil – în ce tiraje şi-au tipărit Portocală, Bărbulescu-Dacu sau Ionescu-Nica opurile şi ce fel de recenzii li s-au făcut. Oricum, nici o revistă istorică profesionistă, academică nu a luat în serios aceste „creaţii". Ceea ce mai surprinde este alăturarea numelor lui Blaga, Eliade şi Panaitescu la obscurele nume relevate mai sus. Sigur, o astfel de „tehnică" poate să fie profitabilă, fiindcă îl derutează pe cititor, care crede ceea ce vrea autorul, anume că întreaga cultură românească, prin elita sa de orice calibru, de la mic la mare, era la un moment dat „naţionalistă", „autohtonistă", „dacistă". Pentru cei mai mulţi cititori este aproape imposibil să verifice şi să aprecieze nivelul modest al scrierilor unor cvasianonimi, semidocţi, aproape agramaţi şi nespecialişti, şi nivelul elevat al creaţiilor lui Blaga, Eliade şi Panaitescu. Fireşte, ar exista o justificare dacă esenţa mesajului ar fi peste tot aceeaşi. Dar câtă diferenţă este între cumpătarea celor care sunt autentici creatori, care au totuşi în prim-plan sinteza daco-romană, şi dezechilibrul celor câţiva anonimi care fac din daci nucleul tuturor popoarelor şi civilizaţiilor! Cum să putem crede, fără dovezi, că în conştiinţa românească interbelică predomina ideea autohtonist-dacistă, pe fondul unui naţionalism fără margini? Evident, pentru simetria construcţiei, este frumos a releva, după o perioadă de predominare a latinismului fără limite, o alta de privilegiere a dacismului şi aşa mai departe, ca şi cum am merge numai din extreme în extreme sau ca şi cum, după teză, ar urma antiteza şi apoi sinteza. Dar nu este cazul! Iarăşi, este uşor a spune că istoricul, cercetătorul, profesionistul nu poate fi niciodată obiectiv, ceea ce înseamnă că nu ajunge la nici un fel de adevăr. Dacă nici unii nu ajung la adevăr, atunci se înţelege de ce

Panaitescu şi C. I. Istrati ar fi cvasiidentici sau comparabili. Şi cum să nu fie, dacă toţi îşi bazează creaţia pe „imaginar" şi pe „fantasme"? Fireşte, cu excerpte disparate, selectate cu grijă, se poate demonstra orice, iar uneori, în eseistică, nici nu este nevoie de demonstraţii, ci doar de opinii frumos şi convingător formulate. Din păcate sau din fericire, critica istorică nu este critică literară şi nu se bazează pe impresia esteticianului, ci pe gradul de respectare a adevărului istoric, în măsura în care acesta este omeneşte accesibil. Dacă excludem adevărul şi obiectivitatea, putem afirma orice şi, dacă reuşim să fim suficient de locvace, atrăgători şi convingători, vom avea şi un public admirator. Dar nu vom fi niciodată istorici!

Lupta de clasă în Dacia (p. 154–155)

Desigur, în anii comunismului, mai ales în primul deceniu şi jumătate, s-a insistat şi la noi asupra „luptei de clasă", definită de toţi marxiştii de oriunde drept „motorul istoriei", dar nu s-a contestat decât de către sovietici şi de către stipendiaţii sau ciracii lor originea daco-romană a românilor. În Dacia romană, „haiducii" (*latrones*) şi sclavii erau hiperbolizaţi şi falsificaţi în esenţa lor, pentru a se potrivi cu teoria marxistă. Fireşte, istoricii autentici, specialiştii de prim rang – deşi mulţi erau prin închisori ori nu puteau publica nimic – au evitat cât au putut instrumentalizarea sau deformările crase. Distinsul şi regretatul nostru profesor Hadrian Daicoviciu, prin anii '70 din secolul trecut – când se putea discuta mult mai liber decât altădată – ne spunea cum ajunsese părintele său, Constantin Daicoviciu, la „conceptul" de *stat sclavagist începător* pentru Dacia preromană, a lui Burebista şi Decebal. Această definire a statului dac fusese formulată într-o perioadă când „unii savanţi", mai ales sovietici, scriau despre daci că, subdezvoltaţi şi grosieri cum erau ei în „orânduirea comunei primitive", nu putuseră forma în antichitate decât cel mult o „uniune de triburi" mai puternică. Specialiştii români în arheologie şi istorie antică se aflau astfel într-o mare dilemă: să „inventeze" un sistem sclavagist în Dacia preromană cu scopul de a „salva" statul dac sau să

respingă sclavagismul – care de fapt nu existase! – cu riscul de a vedea statul dac exclus din istorie şi degradat la o simplă „adunătură de triburi”. Teoria marxist-leninistă era clară şi necruţătoare chiar şi sub acest aspect: în antichitate, în Europa, nu au existat decât state sclavagiste, căci statul este un rezultat al „luptei de clasă”, iar „luptă de clasă” în „comuna primitivă” nu poate să existe. Realitatea istorică din Dacia era însă diferită de teoria în uz: dacii formaseră un stat, după toate regulile lumii europene vechi din afara cadrului greco-roman, stat în care sclavajul nu avea aproape nici un rol. Cu scopul de a „salva” acest stat, C. Daicoviciu l-a numit „sclavagist începător” şi, ca să-l legitimeze, el şi alţi istorici au trebuit să „găsească” în Dacia şi „luptă de clasă”. Nimeni – ne referim la specialişti – nu a crezut sincer în aceste forţări ale notei. De altfel, după un timp, s-a recunoscut cvasi-oficial lipsa sclavagismului în Dacia preromană, mai ales după ce teoreticienii marxişti – din Occident în primul rând – „descoperiseră” un nou „mod de producţie”, şi anume cel „tributal” (variantă a „modului de producţie asiatic”), detectabil cu oarecare îngăduinţă şi în Dacia. Aceste găselniţe teoretice nu schimbă profilul istoriografiei româneşti din perioada comunistă, dar arată o anumită preocupare pentru evitarea sau diminuarea deformărilor grave cauzate de ideologie. Opinia publică românească, din fericire, habar nu avea de toate aceste „discuţii” de cabinet.

Momentul dacic al comunismului (p. 155–161)

Domnul Boia recunoaşte că după „episodul” Daciei sclavagiste lucrurile s-au mai echilibrat, deşi s-ar fi trecut – tot după opinia Domniei sale – de la „mitologia luptei de clasă” la „mitologia naţionalistă” (p. 155), adică s-ar fi sărit din lac în puţ. Nimic nu este, cum se vede, în afara „mitologiei”! Se trece din *mitologie* în *mitologie.* Pentru a-şi substanţia ideea, autorul este obligat să lase la o parte poziţia corectă a istoricilor profesionişti şi să sublinieze exagerările diletanţilor şi politrucilor, pe linia tezelor daciste ale lui Densuşianu. Ce credibilitate, în cadrul „conştiinţei istorice româneşti”, au avut nume ca Ion Popescu-Puţuri, Gheorghe Zaharia sau Ilie Ceauşescu? Toată

lumea ştia care era gradul lor de pregătire istorică şi că ei falsificau adesea cu bună ştiinţă trecutul. Plasarea însă alături de aceste *nomina odiosa* a numelor lui Ion Horaţiu Crişan şi I.I. Russu este cel puţin o gafă, dacă nu cumva face parte din aceeaşi tehnică a colajului practicată de autor: amalgamarea intenţionată a numelor de diletenţi şi specialişti, de oameni oneşti şi de escroci, spre a crea imaginea unei „mlaştini" culturale în care s-au bălăcit cu bună ştiinţă românii, fără nici o diferenţă. Deşi Ion Horaţiu Crişan este recunoscut drept „profesionist autentic", „metoda" de analizare a lui în scopul „înfierării" este reprobabilă, ca şi în cazul celorlalţi „specialişti autentici": se aleg unele pasaje dintr-o anumită lucrare, iar acestea sunt scoase din context; în focul argumentării, se fac erori grave, cu gândul că nimeni nu mai are răgazul să le remarce. Scrisul şi filosofia au existat în mod cert în societatea geto-dacică, dar la nivel strict elitar şi în anumite împrejurări. Poate că istoricul clujean Ion Horaţiu Crişan le-a supralicitat rolul[72], dar dl Boia vrea să dea impresia că acestea sunt fabulaţii şi că este o prostie să ne ocupăm de aşa ceva. Răstălmăcirea spuselor este iarăşi la ordinea zilei: Ion Horaţiu Crişan scrisese că în istoria filosofiei româneşti ar trebui inclus un *capitol* cu privire la filosofia daco-geţilor (ceea ce este o exagerare); dl Boia spune că Ion Horaţiu Crişan cere *monografie* despre istoria filosofiei dace (ceea ce este o răstălmăcire). În fond, ambele poziţii, una de supralicitare şi alta de negare, sunt false. Oricum, Ion Horaţiu Crişan, chiar dacă a fost copios folosit de regim şi a făcut o clipă jocul regimului, – facă alte avantaje decât acelea de a-şi publica mai uşor şi în mai multe variante lucrarea şi, poate, de a obţine mai mulţi bani pentru anumite campanii de săpături arheologice –, a fost un excelent specialist, care i-a comparat pe daco-geţi cu celţii, a demonstrat că cele două popoare aveau niveluri de civilizaţie compatibile şi relativ ridicate, fireşte, situate mult sub etalonul european de atunci, care era lumea greco-romană. În plus, opera savantului clujean, care a plătit de mult obolul lui Charon, nu este caracterizată doar de cartea pomenită şi incriminată,

[72] Prima ediţie a cărţii incriminate (*Burebista şi epoca sa*) apăruse în 1975, când încă nici nu era vorba de „aniversarea" de către PCR a statului „unitar, centralizat şi unitar" al lui Burebista.

ci şi de alte sute de studii, articole şi rapoarte de săpături, mai toate onorabile şi profesionist alcătuite[73]. Indiferent de exagerările făcute de acest istoric şi arheolog, plasarea lui în context alături de Ion Popescu-Puţuri şi de Ilie Ceauşescu este mai mult decât o necuviinţă, este o gravă nedreptate. Pentru cititorii fără pregătire istorică ai dlui Boia, faptul trece neobservat şi este preluat ca atare, dar pentru istorici el este un fals şi trebuie relevat şi corectat. Să notăm în treacăt că, făcând critica autohtonismului dacist din cercurile de pe lângă conducerea PCR, dl Boia vorbeşte despre un „dispreţ nemărginit pentru adevăr" (p. 157), ceea ce înseamnă că până şi Domnia sa raportează profesionalismul istoricilor la căutarea şi descoperirea adevărului, în ciuda poziţiei sale teoretice exprimate iniţial.

Şi mai gravă şi tendenţioasă este implicarea în această discuţie a regretatului istoric şi lingvist, specialist în filologie clasică, tot clujean şi el, Ioan Iosif Russu, pomenit şi mai sus. Aşa cum cei care l-au cunoscut pe Ion Horaţiu Crişan ştiu că el nu era un simplu instrument al PCR sau un politruc, ci un specialist, cei care l-au ştiut direct pe I.I. Russu – şi mai sunt încă destui, har Domnului! – pot depune mărturie că acesta din urmă a fost un savant de marcă, ce ar fi onorat fotoliul oricărei academii vestite din lume. Evident, aceasta nu are importanţă, căci au fost şi destui savanţi autentici care au dat Cezarului ce era al Cezarului şi chiar mai mult. Dar I. I. Russu nu a fost nici de această speţă. Era un om retras şi dificil, mai ales în anii din urmă, izolat între cărţi şi izvoare. A fost un polemist de marcă, mergând până la chestiuni de amănunt. Nu a avut funcţii politice şi a suferit persecuţii din partea regimului comunist. Toată opera sa erudită – formată din zeci de cărţi şi sute de studii! – este un exemplu de acribie ştiinţifică. A insinua că I. I. Russu a identificat cam 160 de cuvinte în limba română provenind din substratul traco-dacic cu scopul îngroşării deliberate a „moştenirii dacice", pe fondul traco-dacismului promovat de unele cercuri din PCR, este o minciună! I.I. Russu nu facea istorie la comandă! El nu i- a privilegiat pe daci ca să-i coboare pe romani sau invers. El provenea din viţa rară de savanţi de extracţie interbelică de

[73] Vezi, de exemplu, Ion Horaţiu Crişan, *Ceramica daco-getică,* Bucureşti, 1969.

la Cluj, deopotrivă istorici şi filologi, cu realizări remarcabile în domeniul cercetării trecutului. El poate fi criticat pe chestiuni de detaliu, cum au făcut egalii săi, – în sensul că erau părtaşi în aceeaşi „republică a literelor” sau a spiritului –, C. Daicoviciu sau H. Daicoviciu, dar nu pe probleme de concepţie şi de direcţie generală de cercetare. Cei care ar face-o ar trebui să se fi ridicat la înălţimea ştiinţei lui Russu sau măcar să fi scris în domeniul său. Cei din această categorie nu au făcut-o şi nici nu o vor face, deoarece nu au nici un motiv; atunci de ce să tulburăm noi, cei de pe tuşă, apele?! Indiferent care este răspunsul, un lucru este clar: plasarea de către dl Boia a lui Russu între promotorii – autentici sau vulgarizatori – ai dacismului este o gravă eroare[74]. Iar pomenirea la câteva rânduri după numele lui I. I. Russu a numelui lui Iosif Constantin Drăgan (ICD), menită probabil să-i prostească pe necunoscători, este de-a dreptul o blasfemie. Aici nu este vorba despre o coincidenţă sau o întâmplare, fiindcă trecerea de la I.I. Russu la ICD se face, cum spune clar dl Boia, „în acelaşi context” (p. 160). Faptul este grav şi arată mai mult decât o scăpare. Să fie oare numai dorinţa de a introduce întreaga istoriografie română în acelaşi pat al lui Procust, de a macula întreaga creaţie românească despre trecut? Oricine poate merge într-o bibliotecă şi poate compara două cărţi, de pildă *Noi, tracii* de ICD şi *Etnogeneza românilor* de I.I. Russu, spre a vedea ce uriaşă este diferenţa. Omul de cultură obişnuit are acum un reper clar, oricând la îndemână (cartea dlui Boia), pentru a-i pune pe acelaşi plan pe ICD şi I. I. Russu, or, între cei doi nu poate exista comparaţie de nici un fel. În acest gen de judecăţi stă lipsa de consistenţă a construcţiei dlui Boia şi de aici provine în mare parte şi uriaşa rezervă a istoricilor faţă de ea.

În acelaşi spirit grăbit, superior şi uşor persiflant, dl Boia trage şi concluzia la acest capitol: dacii „au câştigat, în sfârşit, războiul cu romanii”, probabil în cadrul „conştiinţei româneşti” (p. 161). Ce să înţelegem de aici? Că românii sunt astăzi convinşi de obârşia lor mai

[74] Cea mai erudită lucrare despre formarea poporului român şi a limbii sale – elaborată pe baze lingvistice şi istorico-arheologice – din câte s-au scris până azi îi aparţine, după opinia noastră, lui I.I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică,* Bucureşti, 1981, 466 p.

mult dacică decât romană sau de impunerea de către ideologie, cu forţa, a acestui „mit” pe anumite paliere ale societăţii? Oricum, nu ni se aduc argumente pentru substanţierea priorităţii dacilor, iar „anecdotele” dlui Boia – despre statuile de la Muzeul Militar Naţional (unde „scorul” între daci şi romani ar fi de „trei la unu”!) şi despre pretinsele scuze ale preşedintelui Italiei pentru cucerirea Daciei de către romani – nu pot trece drept argumente. Preeminenţa dacilor în cadrul moştenirii româneşti – ca idee-forţă la românii de azi – este, credem, o iluzie. Ea vine însă firesc în cadrul logicii impuse nouă de cartea dlui Boia. Dacă s-ar recunoaşte că dacii ocupă un loc secund, sau oricum nu mai important decât al romanilor, în etnogeneză şi glotogeneză – cum se întâmplă îndeobşte astăzi între specialişti, şi nu numai – atunci toată zbaterea dlui Boia de a evidenţia autohtonismul, tracismul, dacismul din „conştiinţa românească” ar părea în van sau disproporţionată. Pe de altă parte, ar fi interesant de aflat câţi români ştiu sau îşi pun problema moştenirii daco-romane în aceşti ani. Românii simpli, câţi se preocupă de această problemă, nu o mai fac în spirit concurenţial, ci se mulţumesc să ştie că ne tragem din daci, romani, slavi şi chiar şi din alte etnii.

Slavii, o prezenţă oscilantă (p. 161–168)

Tratarea componentei slave a poporului român este mult mai echilibrată şi mai realistă, din mai multe motive. Aici, dl Boia, până la regimul comunist, operează cu personalităţi comparabile, cu specialişti onorabili în domeniile lor: Hasdeu, Cihac, Laurian, Ioan Bogdan, Xenopol, Iorga, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu. Ei au vorbit despre slavi ca element fondator sau secundar în formarea românilor, despre participarea slavilor la sinteza românească – în proporţie mai mare sau mai mică – ori numai despre influenţa slavă, după ce românii (protoromânii) ar fi fost în linii mari formaţi. Cu mărunte excepţii, poziţiile acestor istorici au izvorât exclusiv din dorinţa de cunoaştere adecvată a trecutului şi nu au fost dictate de interese politice. Profesorul Boia nu spune, din păcate, direct acest lucru, dar nu susţine, de această

dată, nici contrariul. Aproape fiecare specialist invocat a avut dreptate din punctul său de vedere, în acord cu izvoarele pe care le-a studiat şi cunoscut, cu nivelul la care ajunsese cunoaşterea temei la un moment dat. Din adevărurile parţiale ale acestor savanţi, urmaşii au fost capabili să reconstituie un tablou mai realist al subiectului.

Implicarea politicului în tema slavismului la noi s-a produs mai ales după ocupaţia militară sovietică şi impunerea de către sovietici a regimului comunist. Aici dl Boia explică la modul corect etapa rolleriană a istoriografiei (anii '50 ai secolului XX), pentru a trece aproape direct la faza naţionalist-comunistă, exemplificată prin *Istoria militară a poporului român*[75]. În perioada stalinistă, slavii reprezentau cheia istoriei românilor, pe când în faza de exagerări naţionaliste ei nu mai reprezentau aproape nimic. Acestea erau însă punctele de vedere „oficiale" ale regimului, cu toate avatarurile sale, dar nu şi ale specialiştilor, ale profesioniştilor. Între aceste extreme şi în paralel cu ele, exista filonul autentic al scrisului istoric românesc, în cadrul căruia, în ciuda presiunilor politice, se căuta cu onestitate precizarea rolului slavilor la începuturile evului mediu românesc. Nu credem că „şi în aprecierea rolului lor (al slavilor) s-a pendulat între extreme" (p. 162), decât în sensul că au existat mereu şi poziţii extreme. Dar pentru cunoscătorii autentici nu au prevalat extremele. În lucrările serioase, de după „obsedantul deceniu", indiferent dacă slavii sunt consideraţi element etnic fondator sau nu pentru români, predomină, în general, preocuparea pentru obiectivitate, pentru reconstituiri corecte şi oneste. Fireşte, direcţia de cvasiexcludere a slavilor din etnogeneza românilor, imprimată de regimul comunist la un moment dat, era convergentă, fără voie, cu a celor care tindeau să sublinieze cât mai apăsat apartenenţa românilor la aria de civilizaţie a popoarelor neolatine şi a Europei Occidentale. De aceea, mulţi dintre specialiştii care, după exagerările rolleriene, au refuzat să acorde slavilor un rol major în formarea românilor şi în istoria lor nu intenţionau în nici un fel să se

---

[75] Prin anii '80 ai secolului trecut, s-au publicat „cu surle şi trâmbiţe" mai multe volume dintr-o lucrare numită *Istoria militară a poporului român*, „coordonată" de „generalul" Ilie Ceauşescu, fratele dictatorului, carte de propagandă a regimului, dar şi cu unele capitole bine elaborate, de către specialişti autentici.

alinieze ideologiei comuniste, ci promovau mai degrabă direcţia veche de sincronizare a civilizaţiei româneşti cu cea occidentală. Pe de altă parte, influenţa notabilă a slavilor asupra limbii române, a culturii şi instituţiilor vechi româneşti nu trebuie privită doar ca o urmare a convieţuirii cu slavii. Slava bisericească sau slavona, ca limbă de cultură la români în evul mediu, nu a provenit în esenţă dintr-un slavism ori slavonism etnic. Nu a fost nevoie de slavi printre români pentru ca românii să adopte slavona. Nici latina, ca limbă a bisericii şi a culturii, nici instituţiile occidentale de sorginte romană la unguri, poloni, cehi, croaţi, sloveni, slovaci etc. nu s-au impus prin convieţuirea acestor popoare cu romanii. Controversele în acest domeniu, de la Hasdeu încoace, au fost destul de numeroase şi nu au avut mereu în prim-plan conjunctura ideologică şi politică, ci şi preocuparea pentru obiectivitate, pentru reconstituirea trecutului „aşa cum a fost".

Ni se mai face un reproş general, adresat istoricilor români sau istoriografiei româneşti: insistenţa asupra formării poporului român. Nu credem că preocuparea specială pentru o temă, oricare ar fi ea, este în principiu de condamnat. Cu cât se ocupă mai mulţi specialişti de o temă, cu atât şansa cunoaşterii optime a acelei teme este mai mare. Pe de altă parte, preocuparea pentru origini (etnice, statale, culturale, de civilizaţie etc.) este la ordinea zilei peste tot în lume. Se vorbeşte chiar de „fascinaţia originilor". În plus, cazul etnogenezei (cuvânt repudiat ironic de dl Boia; oare de ce?) româneşti este unul special: mai toate popoarele europene au câte un loc precis (sau locuri precise) de formare, stabilit(e) şi necontestat(e). Românii sunt „altfel" din acest punct de vedere. Cel mai bine a exprimat acest lucru istoricul francez Ferdinand Lot, în 1943: „Totuşi, unde ar trebui să-i plasăm pe dacoromâni? Ungurii, sârbii, bulgarii şi grecii sunt de acord că ei n-au ce căuta, cu nici un preţ, nici în Transilvania, nici în Serbia, nici în Bulgaria, nici în Macedonia sau în Pind. Ei n-au căzut totuşi din cer şi n-au venit nici din fundul iadului. Această unanimitate împotriva românilor incită, prin urmare, la adoptarea tezei cu privire la dăinuirea daco-romanilor la nordul Dunării"[76]. Ferdinand Lot a fost însă unul

[76] Gh. I. Brătianu, *O enigmă şi un miracol istoric: poporul român,* Bucureşti, 1988, p. 161–162.

dintre cei mai reticenţi istorici la ideea continuităţii şi la nord de Dunăre. Chestiunea este nu de a demonstra formarea românilor la nord de Dunăre, ci de a-i convinge pe autorii de sinteze, pe toţi cei interesaţi, că românii s-au format *undeva* şi *cumva*, ca orice popor. Altminteri se va rămâne mereu la stadiul actual, când românii, până în secolul al XIV-lea, aproape invariabil, nu sunt plasaţi *nicăieri* pe hărţi, nici la nord şi nici la sud de Dunăre. Evident, unii sunt iritaţi de obsesia noastră latina şi de insistenţa pentru etnogeneză, dar aceste preocupări vor rămâne cât timp există firea noastră actuală şi frustrarea noastră. Ele nu pot dispărea la comandă, pe motiv că nu sună destul de „european" sau pentru că unii s-au plictisit de ele. Se vor atenua treptat, când motivele care le-au generat nu vor mai fi actuale. De altminteri, nu de dispariţia acestor „obsesii" depinde intrarea noastră în Europa. În plus, dacă tot ne referim la „conştiinţa românească", aceasta va mai păstra „obsesia originilor" ca şi individul care ştie unde, când şi cum s-a născut, dar nu are încă suficiente acte de identitate, recunoscute oficial de către toate autorităţile în drept. Cu timpul, odată cu depăşirea statutului de marginali şi cu reala unificare europeană, cu progresul cunoaşterii, românii vor uita de „obsesia" lor, dacă ea este reală. Specialiştii nu vor avea însă nici un motiv să nu trateze etnogeneza românilor sau alte etnogeneze în continuare, fără complexe.

Naţiunea: organism biologic sau comunitate socială? (p. 168–170)

Paradoxal, deşi dl Boia, cu puţine pagini mai sus, s-a răfuit destul de dur cu istoricii Şcolii Ardelene şi cu latiniştii, acum devine mult mai concesiv: istoricii Şcolii Ardelene s-ar fi aflat mai aproape de „un anumit adevăr" decât promotorii dacismului (p. 169). Evident, orice istoric ştie acest lucru, dar sublinierea sa şi în acest context, pentru nespecialişti, nu poate fi decât binevenită. Mai gravă este deruta pe care o induce cititorului acest gen de „reveniri", ca şi raportarea periodică la adevăr, după ce noţiunea de adevăr fusese repudiată din câmpul cercetării istorice.

Dl Boia revine la o judecată mai generală asupra naţiunii, cu toată repulsia pe care i-o stârneşte revolutul subiect, şi ne convinge că aceasta, naţiunea, nu poate fi decât un *organism social*, şi nu unul biologic. Faptul este iarăşi un secret al lui Polichinelle pentru orice istoric serios de astăzi. Dar nu credem că, aşa stând lucrurile, nu mai trebuie insistat în cercetare asupra rădăcinilor dacice, romane sau de alt fel, fiindcă asta ar „valoriza" mai ales fondul biologic al originilor (p. 169). Este o generalizare riscantă. Naţiunea nu este un organism biologic, ci un organism social, dar nu numai. Cercetarea istoriei dacice şi romane în acest spaţiu se poate face şi se face cu metode corecte, fără nici un fel de „actualizări" forţate. Ce să facă specialiştii în istorie veche? Să se reprofileze, fiindcă altfel riscă să dea apă la moara adepţilor fondului biologic al originilor? Să fim serioşi! Nu contează deloc pentru istoric faptul că românii de azi sunt mai apropiaţi ca mentalitate de germanii de azi decât de dacii şi de romanii de odinioară. Oare un individ de astăzi, cu o ascendenţă bogată şi cunoscută, nu este mai apropiat de prietenul său cel mai bun, contemporan cu el, decât de bunicul sau străbunicul, pe care poate nici nu i-a cunoscut? Dar nu este vorba despre chestiuni compatibile! Dacă trebuie să studiem genealogia unui individ, nu avem cum să ne referim la prieteni, ci trebuie să ne preocupăm de rudele de sânge. Istoricul, atunci când trebuie să trateze tema originilor, nu poate să scrie că românii se trag din germani (pentru că românii de azi ar semăna mai bine cu germanii de azi!), ci trebuie să arate că se trag din daci, romani, slavi şi alţii. Nici grecii de acum nu mai seamănă cu cei din antichitate, dar nimeni nu exclude moştenirea anticei Elade din zestrea poporului grec medieval şi modern. A nu insista asupra originilor, numai fiindcă astfel s-ar putea să favorizăm interpretările organiciste, naţionaliste, xenofobe, rasiste, autohtoniste etc., este greşit şi dăunător. Mai degrabă ar trebui să veghem la limitarea imixtiunilor extraistorice în cercetarea istorică, la eliminarea presiunilor politice, ideologice de toate felurile, la repudierea diletantismului şi imposturii. Nu preocuparea pentru o temă sau alta este condamnabilă, ci instrumentalizarea acestei preocupări sau lăsarea ei pe seama amatorilor. A fi istoric este o meserie şi o specialitate, dobândite cu greu, după ani mulţi de studiu, şi nu un *hobby.* Orice om poate să aibă drept pasiune trecutul, dar

aceasta nu transformă pe nimeni peste noapte în istoric. Domnul Boia ştie foarte bine toate aceste lucruri, dar uneori preferă să le pună între paranteze, pentru a asigura reuşita demonstraţiei.

CAP. III. CONTINUITATEA

Un paradox istoriografic: aria de formare a poporului român (p. 171–173)

Etnogeneza, cu subtemele legate de aceasta, este un subiect prea vast şi prea uşor de exploatat în sensul dorit de dl Boia, spre a fi abandonat atât de uşor. Ca urmare, autorul reia chestiunea continuităţii din punctul de vedere privilegiat în lucrare, al „mitologiei", considerând tema o „obsesie naţională" (p. 171). Dar, dincolo de aceasta, dl Boia stabileşte corect factorii principali care au condus la marile controverse privind aria de formare a poporului român: 1) neconcordanţa dintre procesul expansiunii romane (şi al romanizării) şi actuala configuraţie etnică a Europei Sud-Estice (mai exact, este vorba despre stăpânire romană şi romanizare de mai scurtă durată la nord, unde este baza romanităţii orientale medievale şi moderne, decât la sud de fluviu, unde sunt doar insule de romanitate şi românitate); 2) sărăcia izvoarelor referitoare la spaţiul nord-dunărean după retragerea aureliană; 3) intervenţia în abordarea temei a factorilor ideologici şi politici.

Natural, se pot face câteva remarci. Chestiunea spaţiului de formare a românilor nu este chiar atât de complicată, de stufoasă, de variată, de paradoxală pe cât o prezintă dl Boia. Mai simplu, preocuparea de la un timp a fost următoarea: românii s-au format sau nu *şi* la nord de Dunăre – mai precis în Banat şi Transilvania – în mileniul I al erei creştine sau au venit aici doar în prima parte a mileniului II? Unii au spus că este un fapt notoriu că românii s-au format la (sau şi la) nord

de Dunăre, alţii au răspuns că acest lucru a fost imposibil. Restul sunt doar variaţiuni pe aceeaşi temă.

Precizarea că Dacia a făcut parte din Imperiul Roman 165 de ani este relativă. Nu trebuie argumentat cu un număr fix de ani, fiindcă acesta nu se cunoaşte. Se ştie azi în mod cert că prin pacea dintre Traian şi Decebal din 102, teritorii întinse din statul dac au intrat în componenţa imperiului (probabil cam jumătate din viitoarea provincie!) şi că retragerea aureliană nu s-a produs global şi instantaneu în 271, ci pe etape, până în 274. Şi chiar dacă nu ar fi aşa, retragerea ar fi putut avea loc oricând între 271 şi 274. În unele regiuni nord-dunărene, stăpânirea oficială a Romei a durat cel puţin 170 de ani. Prin urmare, în Ioc de a opera atât de categoric, dar de inexact, cu 165 de ani, mai bine să aproximăm: stăpânirea romană în Dacia nord-dunăreană a durat circa 170 de ani (în sudul Banatului, al Olteniei şi al Munteniei, ea a durat mult mai mult!), adică aproape şase generaţii (socotind o generaţie la 30 de ani). O asemenea stăpânire efectivă, pe durata a circa cinci-şase generaţii, a condus în mod cert la romanizare şi la perpetuarea etnică a romanităţii, fie şi doar sub forma unor „pânze" sau „insule" de populaţie latinofonă la nord de Dunăre. Izvoarele, atâtea câte sunt, indică indubitabil acest lucru. Durata stăpânirii romane şi a romanizării nu este decisivă sub aspectul perpetuării etnice a latinofonilor şi a populaţiei romanice pe un anumit teritoriu. Sunt destule exemple de provincii romane, situate deopotrivă în apusul şi în răsăritul Imperiului Roman, în care stăpânirea politică romană a avut cam aceeaşi durată şi în care romanizarea s-a petrecut sau nu, iar latinitatea – dacă s-a implantat efectiv – s-a perpetuat sau nu. Sunt şi exemple de provincii stăpânite pentru timp mai scurt (mai scurt decât altele), în care există şi acum popoare sau populaţii vorbitoare de limbi neolatine. Există şi cazuri de „roire", de extensiune, din aproape în aproape, a latinităţii europene în spaţii mici, adiacente fostelor provincii romane, dar care nu au fost efectiv sub dominaţie romană. Argumentul duratei stăpânirii nu este hotărâtor, fiindcă el trebuie încadrat într-un complex de factori, judecaţi concomitent.

Rezervele dlui Boia sunt normale în privinţa arheologiei, dar ele nu sunt decisive pentru definirea unei epoci. Orice arheolog serios, care

a participat la campanii de săpături pe şantiere referitoare la secolele IV–IX, era creştină, poate aduce argumente pertinente şi în favoarea atribuirii etnice a urmelor descoperite. Atât cât permit metodele cunoscute. Nimeni nu poate pretinde absolutul, mai ales dacă este cât de cât cunoscător. Ideea sărăciei (sau inexistenţei) izvoarelor scrise (referitoare la daco-romani, protoromâni şi români), în mileniul dintre 271 şi secolul XIV, este un *clişeu* preluat treptat de un secol încoace, mai ales de către istoricii care nu sunt specialişti în perioadele antică şi medievală timpurie. Materialul arheologic (azi destul de consistent), coroborat cu izvoarele scrise (existente şi ele, dar puţin cunoscute, puţin prelucrate sau chiar ignorate), oferă indicii extrem de preţioase despre etnia locuitorilor spaţiului nord-dunărean în „mileniul întunecat". Nu există astăzi nici o îndoială – şi colegii dlui Boia, inclusiv cei de la Universitatea din Bucureşti sau de la institutele de cercetare ale Academiei Române, au demonstrat acest lucru – că la nord de Dunăre, între secolele IV şi IX, sunt prezenţi romanici şi români timpurii, alături de alte etnii.

Comentarea factorului ideologic şi politic, care ar fi „dirijat" şi el chestiunea continuităţii românilor la nord de Dunăre de-a lungul vremii, este destul de ciudată, din perspectiva dlui Boia. Autorul nostru, dornic de a fi „imparţial" cu orice preţ pune pe acelaşi plan obiectivele „austro-ungare" din secolele XVIII–XIX de aducere a românilor de la sud de Dunăre şi strădaniile istoriografiei şi lingvisticii române de a dovedi contrariul, adică prezenţa neîntreruptă a românilor şi a strămoşilor lor la nordul fluviului şi mai ales în Transilvania. După dl Boia, ambele idei sunt la fel de blamabile şi reprobabile, fiind generate de motivaţii extraistorice. Fireşte, autorul, ocupându-se de „conştiinţa românească", şi nu de cea maghiară, ne lasă destul de descumpăniţi: poziţia istoricilor unguri este doar enunţată, pe când cea a românilor este dezvoltată critic şi de foarte multe ori blamată, direct sau indirect. Se creează astfel un dezechilibru păgubos pentru receptarea mesajului, din care reiese condamnarea mai aspră a istoricilor români. În plus, interpretarea dlui Boia mai are un dezavantaj referitor la caracterizarea istoriografiei româneşti: Domnia sa îşi începe analiza cu secolul iluminist, mai precis cu Şcoala Ardeleană, ca şi cum

anterior nu ar fi existat opinii despre locul formării românilor ca popor. Omiţând să spună care a fost poziţia generală a autorilor români şi străini în secolele XIII–XVII în legătură cu originea etnico-lingvistică şi teritorială a românilor, dl Boia trunchiază realitatea. Or, opinia generală în evul mediu, exprimată de cele mai diverse voci, a fost aceea că românii erau urmaşii coloniştilor latinofoni aduşi de Traian şi de urmaşii săi în Dacia nord-dunăreană. Că era vorba despre colonişti nobili de neam italic şi chiar roman sau de hoţi din închisorile imperiului interesează mai puţin. Nu există nici un autor de atunci – *şi acest lucru este omis de dl Boia* – care să fi susţinut că românii ar fi venit în evul mediu în bloc de la sud de Dunăre şi ar fi potopit Transilvania[77]. Negarea programatică a prezenţei româneşti în Transilvania înainte de evul mediu a apărut după debutul mişcării de emancipare naţională a românilor, în secolul al XVIII-lea. Ea nu a fost neapărat iniţiativa unor cercuri politice ungureşti, căci Transilvania era atunci principat în cadrul Imperiului Habsburgic (Regatul Ungar nu exista în acel moment ca subiect de drept internaţional!), ci a unor cercuri austriece. Ulterior însă, odată cu efortul de refacere a Ungariei Mari şi independente în secolul XIX, cu graniţele sale din evul mediu, specialiştii unguri au preluat şi ilustrat copios, mult mai intens decât austriecii, „sarcina" combaterii prezenţei „valahe" timpurii în Transilvania. Mişcarea de emancipare naţională a românilor nu a avut *iniţiativa* în a invoca istoria în sprijinul revendicărilor sale. Aici, românii nu au inovat nimic, ci s-au adaptat mediului, lumii în care trăiau. Imixtiunea politicului a fost determinată mai întâi de naţiunile politice ale Transilvaniei, care au chemat vechimea şi nobleţea lor în sprijinul dreptului lor de a conduce şi stăpâni Transilvania. Trezirea românilor la conştiinţă politică – cea mai târzie din peisajul politico-etnic transilvan – i-a surprins pe privilegiaţi. Ei nu şi-au putut imagina că masa amorfă românească, supusă şi înapoiată, poate avea opinii politice, bazate pe mărturii istorice. Românii, copleşiţi de originea faimoasă hunică invocată de unguri încă din secolele XII–XIII, de cea veche germanică sau getică pretinsă de saşi, dar nu intimidaţi complet,

[77] Vezi Ligia Bârzu, Stelian Brezeanu, *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică*, Bucureşti, 1991, p. 231–362.

au îndrăznit să ceară şi ei câteva drepturi (nici măcar egale cu ale celorlalţi la început) în Transilvania, nu doar pe baza numărului şi a purtării majorităţii sarcinilor publice, ci şi pe baza vechimii şi nobleţei. În acest sens, al originii lor, ei nu au inovat nimic, ci au *reactualizat* nişte mărturii. Momentul-cheie au fost petiţiile numite *supplex*-uri, începute pe la 1732 şi continuate în întreg veacul (şi apoi după 1800), cu punctul culminant la 1791–1792. Argumentarea istorică a acestor petiţii i-a surprins pe oficiali şi a fost, la modul furibund şi grăbit, contestată: românii nu pot fi decât venetici în Transilvania, de oriunde şi, ca să pară totul mai credibil, în primul rând din sudul Dunării. Unii savanţi (mai ales austrieci, apoi unguri) s-au pliat momentului politic şi au elaborat „teorii" în acest spirit. În acel moment, românii ardeleni nu aveau o elită cu tradiţie, care să fie pe măsura şcolilor şi personalităţilor savante care le contestau originea geografică şi chiar etnică. Învăţaţii Şcolii Ardelene au oferit, cu greu, cea dintâi replică savantă, de erudiţie individuală şi colectivă, pornită dintre români şi de către români. Prin urmare, în chestiunea „obsesiei originilor", românii sunt palizi epigoni în secolul al XVIII-lea, pe lângă marii lor „maeştri", anume naţiunile politice ale Transilvaniei, ori pe lângă alte popoare europene.

La nord şi la sud de Dunăre.
Un posibil compromis? (p. 173–179)

Istoricul problemei continuităţii, de la Şcoala Ardeleană încoace, este urmărit cu rigoare de autor. Opiniile celor mai importanţi istorici români sunt corect inventariate, la modul critic, deşi critica apare adesea ca unilaterală şi nedreaptă. Se sugerează că teoria formării românilor deopotrivă la nord şi la sud de Dunăre ar fi o găselniţă situată în afara preocupărilor sincere de cunoaştere, un fel de „compromis" preconceput ca să apropie extremele. În dreapta consecinţă a „logicii imaginarului", nici nu se putea altminteri, din moment ce realitatea trecută nu poate fi cunoscută. Prin urmare, soluţiile date în legătură cu această realitate sunt aleatorii. Toată zbaterea onestă a celor mai importanţi istorici români de rezolvare a

chestiunii etnogenezei şi, în subsidiar, a continuităţii este prezentată ca *replică*, subordonată numai interesului politic. Cu alte cuvinte, nici Micu, Şincai sau Maior, nici Kogălniceanu, nici Hasdeu, nici Xenopol, nici chiar Brătianu nu au avut intenţii sincere de descifrare a realităţii trecute, de cunoaştere mai profundă şi mai corectă a acesteia, ci de distrugere a eşafodajului construit de imigraţionişti (p. 176). Xenopol este chiar acuzat de „pur naţionalism" românesc în intenţia sa „de a demonta punct cu punct argumentaţia lui Roesler" (p. 174–176). Oare să nu fi avut Xenopol nici o urmă de onestitate, de sete de adevăr? Sa fi fost el convins că Roesler are dreptate şi să-i fi combătut „teoria" numai din „pur naţionalism"? Cine îl va fi plătit pe marele istoric să falsifice trecutul? În peisajul creionat atât de apăsat de dl Boia, Roesler apare mai onest decât Xenopol. Pe aceeaşi linie se înscrie şi judecarea Iui Gh. I. Brătianu care, deşi acceptă că Moldova (cu Basarabia) a intrat mai târziu în sfera românităţii prin „expansiune", este acuzat că nu recunoaşte întâietatea slavilor în regiune (p. 179). De către cine şi de când este întâietatea slavilor la est de Carpaţi – în raport cu românii – o realitate definitiv stabilită, nu ni se spune. Preferinţa dlui Boia se îndreaptă în mod clar nu spre Xenopol şi Brătianu, ci spre alţi istorici şi lingvişti, de mare prestigiu şi ei, cum ar fi Dimitre Onciul, Alexandru Philippide, Ovid Densusianu, Sextil Puşcariu şi, în acest caz, P. P. Panaitescu. Acestora nu li se reproşează nici slujirea politicului, nici „naţionalismul pur", ceea ce, credem, corespunde realităţii. Erudiţia şi onestitatea lor sunt mai presus de orice îndoială. Întîmplarea face ca ei să fi susţinut însă originea deopotrivă sud- şi nord-dunăreană a românilor, cu accent, la unii, mai mult pe componenta sudică. De ce aceştia ar fi obiectivi, pe când cei care au pus accent pe obârşia nord-dunăreană ar fi naţionalişti? Oare să nu fie vorba despre nici un fel de dezbatere ştiinţifică la mijloc? Oare Philippide, de origine greacă pe linie paternă, să nu fi avut nici un grad de subiectivism atunci când îi vede pe *toţi* strămoşii românilor atât de aproape de „eterna Eladă"? De ce Brătianu ar fi fost influenţat de factorul politic, iar Onciul nu? Sunt şi aici soluţii şi alegeri (opţiuni) care nu au explicaţii plauzibile, bazându-se pe impresii ale autorului. Suntem de acord însă cu dl Boia că autohtoniştii dacişti – cu „teoria"

absurdă a neromanizării dacilor – aduc adesea aceleaşi argumente ca şi imigraţioniştii „puri”, dar trebuie să adăugăm, ceea ce autorul nostru nu face, că asemenea argumente sunt la fel de inconsistente.

Consolidarea romanităţii nord-dunărene (p. 180–182)

Dl Boia apreciază că, după faza benefică şi realistă, care a însemnat adoptarea unei soluţii de compromis între continuitate şi imigraţionism, urmează consolidarea deliberată a romanităţii nord-dunărene. Cei care *şi-ar fi propus* să facă acest lucru – adică ar fi recurs deliberat, cu scop precis, la o atare operaţiune – ar fi, după dl Boia, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga şi C. C. Giurescu. Primul ar fi forţat nota cu introducerea unui al doilea focar de romanitate, anume Dacia scitică sau Dobrogea (de notat că în 1976 profesorul Boia îl lăuda pe Pârvan fiindcă descoperise un „alt focar de romanizare”, foarte „însemnat” în „procesul etnogenezei româneşti”, pentru că sublimase „caracterul danubian al romanităţii noastre”[78]); al doilea ar fi vorbit despre o Ţară Românească generică, întinsă din vremuri vechi peste întreg teritoriul României contemporane; în fine, al treilea ar fi „inventat” retragerea românilor la pădure în faţa invadatorilor. Nu se spune nicăieri că aceste soluţii ar putea fi şi rezultatul unor cercetări oneste şi laborioase ale autorilor lor. Apoi, acceptând că până la regimul comunist toţi istoricii au luat în considerare formarea poporului român *şi în Balcani* (p. 182), autorul nu explică adoptarea acestui punct de vedere prin apropierea sa de realitatea istorică. Ne-am fi aşteptat la sublinerea *realismului* acestei idei referitoare la formarea poporului român, mai ales din perspectiva a ceea ce avea să urmeze. Dar, pentru a-şi demonstra teza că istoria românească a fost oricând aservită politicului şi „mitizată”, dl Boia nu- şi poate reprima concluzia forţată a acestui subcapitol: acceptarea formării poporului român şi în Balcani avea clare implicaţii politice, fiindcă atunci „România urmărea să joace un rol de arbitru în Balcani

[78] Lucian Boia, *op. cit.,* p. 276.

şi se erija deschis în protectoare a aromânilor risipiţi în peninsulă” (p. 182). Iată-i pe Pârvan, pe C. C. Giurescu sau chiar pe Al. Philippide ori pe Petre P. Panaitescu scriind despre originea deopotrivă nord- şi sud-dunăreană a românilor pentru a întări rolul de hegemon sau arbitru visat de România în Balcani! Mai grav este faptul că mulţi cititori neavizaţi chiar pot crede asemenea produse ale imaginaţiei autorului.

În anii comunismului: imperative ideologice şi argumente arheologice (p. 182–187)

Regimul comunist se pretează mult mai bine genului de critică pe care şi-a propus-o dl Boia, de aceea aici forţarea notei este mult mai discretă. Într-adevăr, limitarea chestiunii continuităţii la spaţiul nord-dunărean, plasarea etnogenezei românilor exclusiv la nord de fluviu, „actualizarea” graniţelor medievale româneşti şi alte multe exagerări şi falsuri ajunseseră directivă ideologică de partid. Este drept că această directivă nu se aplica tocmai peste tot, dar acest lucru nu deranjează argumentaţia dlui Boia, care, în esenţă, are dreptate.

Afirmaţia lui C. Daicoviciu că românii au avut ca „teritoriu-nucleu” de formare „ţinuturile de deal şi de munte ale Daciei” (p. 183) nu reprezintă deloc o limitare a spaţiului de etnogeneză. Nu doar C. Daicoviciu, ci şi alţi istorici şi arheologi extrem de serioşi au susţinut că nucleul spaţiului de etnogeneză au fost Oltenia, Banatul şi Transilvania (sau zona intracarpatică), adică provincia romană (provinciile romane) Dacia, fiindcă acolo s-a produs, direct, timpuriu şi intens, colonizarea cu elemente latinofone şi romanizarea. Tot în chip firesc, mulţi istorici au adăugat acestui nucleu şi *Scithia Minor* sau Dobrogea, ca şi spaţiul dintre Dunăre şi Munţii Balcani. Izvoarele arheologice şi alte tipuri de surse indică, la câtva timp după retragerea aureliană, o ruralizare a vieţii comunităţilor latinofone de la nordul Dunării, o ocupare a zonelor deschise de aici de către grupuri succesive de migratori şi mutarea vetrelor unor aşezări ale localnicilor spre regiunile de deal şi de munte, împădurite şi mai uşor de apărat. Nu numai C. Daicoviciu a remarcat acest lucru, ci şi Gh. I. Brătianu,

C. C. Giurescu (care a vorbit, cum s-a văzut mai sus, despre retragerea în păduri) sau P. P. Panaitescu (cu teoria pânzelor de populaţie). Concentrarea protoromânilor şi românilor în teritoriile de deal şi de munte ale Daciei, în ultimele secole ale mileniului I – cum spune C. Daicoviciu – nu înseamnă că doar acolo s-a format poporul român, ci că acolo s-a putut el conserva (menţine, apăra) mai bine. În acest spirit, istoricul clujean nu vorbeşte doar despre Dacia romană, ci despre Dacia în sensul său mai larg, preroman. Niciodată – şi aici sunt martori numeroşii istorici care l-au avut profesor – C. Daicoviciu nu a spus şi nu a scris că poporul român s-a format şi s-a aflat prin secolele VI–X ale erei creştine *numai* în zonele de deal şi de munte ale Transilvaniei şi Olteniei, cum afirmă dl Boia (p. 183). De altfel, se poate consulta în acest sens chiar una dintre lucrările citate de dl Boia, în care C. Daicoviciu scrie clar: „Naşterea poporului român pe teritoriul patriei sale a depins de continuitatea populaţiei latinofone şi după abandonarea oficială a Daciei, *pe întreg cuprinsul dintre Munţii Haemus şi nordul Carpaţilor dacici* [subl. ns. – I.A.P.]. E mai presus de orice îndoială că la menţinerea romanităţii din Dacia au contribuit efectiv elementele romanizate din Moesia Inferior (inclusiv Dobrogea), adică din sudul Dunării, pe care Dunărea nu le-a despărţit niciodată de teritoriile de la nordul cursului său”[79]. Cu alte cuvinte, autorul clujean vorbeşte aici clar despre continuitatea elementelor latinofone – în legătură cu formarea poporului român – de la Balcani până la Carpaţii Nordici. „Acuza” admirativă (la dl Boia) de limitare a spaţiului de formare a poporului român de către C. Daicoviciu este, prin urmare, neîntemeiată. De asemenea, pretinsa „limitare” de către acelaşi istoric a principiului continuităţii doar la Dacia romană (p. 183–184) este tendenţios formulată şi explicată, prin trunchiere şi simplificare. C. Daicoviciu spune într-adevăr că problema continuităţii în general se referă exclusiv la spaţiul Daciei romane, nu fiindcă românii şi înaintaşii lor ar fi lipsit din Muntenia, Moldova etc., ci deoarece „pentru acest teritoriu s-a negat de către adepţii teoriei roesleriene dăinuirea

[79] M. Constantinescu, C. Daicoviciu, Şt. Pascu, *Istoria României. Compendiu*, Bucureşti, 1969, p. 103.

populaţiei dacice sub dominaţia Romei, pentru acest teritoriu s-a negat continuitatea daco-romană după 271 e. n., în acest teritoriu au fost *aduşi,* tot după partizanii lui Roesler, din sudul Dunării, românii în secolele IX–XIII"[80]. Cu alte cuvinte, nu are rost să ne căznim să demonstrăm continuitatea acolo unde nu o contestă nimeni! În plus, dacă nu ar fi fost contestaţii atât de vehemente – vrea să spună şi spune C. Daicoviciu – istoriografia română nu ar fi avut nici un motiv de tratare specială a temei continuităţii, iar istoricii români nu ar fi avut o astfel de „obsesie", cum zice dl Boia. Pe de altă parte, precizarea conţinutului noţiunii de continuitate şi a sferei sale de aplicabilitate pe teren este binevenită şi judicioasă la C. Daicoviciu: continuitatea de locuire a românilor şi a înaintaşilor lor în Muntenia şi Moldova este o realitate, numai că acolo, fără stăpânire romană efectivă, au trăit dacii liberi, care, în epoca romană, au cunoscut doar un început de romanizare, proces care avea să continue mai târziu (în comparaţie cu ceea ce s-a petrecut timpuriu în Dacia şi Dobrogea)[81]. Toate aceste precizări îşi au rostul pentru a nu face din savantul C. Daicoviciu nici un „erou" rezistent la cele impuse de regim, nici un conformist, nici un extravagant cu opinii *sui generis.* De altfel, dacă C. Daicoviciu ar fi restrâns, prin absurd, aria de etnogeneză a românilor la un spaţiu îngust din Banat şi Transilvania şi, crezând sincer în acest fapt, l-ar fi susţinut în tratate şi manuale în timpul regimului comunist, „meritul" nu ar fi al autorului, ci al menţionatelor autorităţi, care ar fi permis acest act de „libertate". Or, în opiniile lui C. Daicoviciu nu era nimic „subversiv" sau „nonconformist", cum sugerează dl Boia, ci este vorba, pur şi simplu, despre anumite convingeri ştiinţifice, în acord cu stadiul la care ajunsese cercetarea temei repective.

Chestiunea culturii Dridu, deşi controversată până astăzi, a fost desigur tendenţios tratată sub regimul comunist, când a ajuns, la noi, cvasicomplet „românizată". Dar luarea drept exemplu de istoric „conformist" a marelui profesor şi arheolog Ion Nestor, în cazul culturii Dridu, ni se pare nedreaptă şi forţată (p. 184). De unde ştie

[80] *Ibidem,* p. 105.
[81] *Ibidem.*

dl Boia că înainte de 1970, când a redactat Nestor partea sa din *Istoria poporului român* (coordonată de Andrei Oţetea), acesta s-ar fi lăsat manipulat de propaganda de partid? Oare opinia lui Nestor că elementele constitutive ale culturii Dridu din Muntenia ar fi „majoritar de origine română" să fie atât de deplasată? De ce să nu presupunem că afirmaţia provine din convingerea de specialitate, formată direct de Ion Nestor, prin cercetarea urmelor arheologice şi de altă natură şi prin studiul bibliografiei? De altfel, specialişti foarte respectaţi au arătat că această cultură este multietnică, ea fiind dezvoltată prioritar de slavo-bulgari în anumite regiuni, de români sau protoromâni ori de alţii în altele. De ce ar fi mai realist să se afirme, de pildă, că această cultură, greu de atribuit etnic la modul exclusiv, dezvoltată în Muntenia, Bulgaria, dar şi în Transilvania şi Moldova pe alocuri, a fost creată de oricine, numai de români/protoromâni nu? Iar afirmaţia lui C. Daicoviciu despre caracterul slav sau slavo-bulgar al culturii Dridu nu are valoare de axiomă, ci de opinie personală. Faptul că erau emise astfel de opinii arată existenţa în epocă a unor polemici ştiinţifice, admise sau tolerate de regimul comunist. Acest exemplu nu confirmă deloc ideea de „mitizare" completă a istoriei şi nici de control absolut al istoricilor de către regim, cum sugerează dl Boia. Iar faptul că Daicoviciu ar fi împărţit teritoriul românesc „între o Transilvanie romanizată şi un spaţiu extra-carpatic marcat de o puternică amprentă slavă" nu corespunde realităţii. Întâi de toate, când istoricul clujean afirmă caracterul slav sau slavo-bulgar al culturii Dridu, el susţine caracterul străromânesc sau românesc al culturii Bucov[82], din acelaşi spaţiu extracarpatic şi din acelaşi timp, ceea ce dl Boia omite să spună. Omisiunea este intenţionată, fiindcă nu mai susţine ideea unei Transilvanii romanizate şi a unei Muntenii şi Moldove slave în viziunea lui C. Daicoviciu, cum fals încearcă să acrediteze dl Boia. Şi chiar dacă Daicoviciu ar fi susţinut că prezenţa slavă a fost mai puternică în zona extracarpatică şi că romanizarea timpurie s-ar fi petrecut în Transilvania, cele două procese nu sunt concomitente; romanizarea timpurie şi intensă a Daciei romane a avut loc în secolele II–III după Hristos, iar „amprenta slavă" (în zonele extracarpatice, dar

[82] *Ibidem.*

şi în Transilvania) a urmat după secolul al VI-lea, când romanizarea şi românizarea se extinseseră şi se extindeau mult dincolo de graniţele Daciei romane[83]. Aceste idei sunt susţinute de C. Daicoviciu, şi nu altele, cum interesat insinuează dl Boia.

Concentrat puternic pe chestiunea continuităţii şi a romanizării, dar fără nici o cercetare proprie în domeniu, dl Boia ajunge cu „critica" şi la colegii Domniei sale de la Universitatea din Bucureşti, profesorii Ligia Bârzu şi Stelian Brezeanu, autorii lucrării *Originea şi continuitatea românilor. Arheologie şi tradiţie istorică*, cu „un text scris în anii '80, dar apărut în 1991", cum ne asigură descoperitorul „miturilor" din istoria românilor (p. 185). Deşi li se recunoaşte celor doi autori „un profesionalism incontestabil" (p. 185), se procedează de fapt la „demontarea" ideilor lor directoare. Paradoxal, este numită direct în text doar Ligia Bârzu, numele lui Stelian Brezeanu, remarcabil specialist în chestiunea romanităţii orientale, fiind menţionat doar la note. Probabil că cele mai multe „mituri" le va fi introdus în lucrare Ligia Bârzu, care s-a ocupat de perioada daco-romană şi postromană! În timp ce textul cărţii incriminate arată doar că ar apărea „ca foarte verosimilă acceptarea unei date foarte timpurii pentru momentul în care latina a început să fie folosită" în Muntenia şi în sudul Moldovei, dl Boia vrea să ne facă să credem că Ligia Bârzu ar susţine „paralelismul procesului de romanizare în Dacia romană şi în afara ei", după grila comunistă a „unităţii şi continuităţii" (p. 185). Autorul nostru se miră, ca „nearheolog", adică profan în materie, cum s-ar fi putut „impune" latina acolo unde nu s-au instalat romanii. Întâi că autorii cărţii criticate *propun*, şi nu *impun;* lor li se *pare verosimil* şi nu declară ca lucru *sigur* folosirea latinei în zona extracarpatică. În al doilea rând, utilizarea latinei în acest spaţiu nu înseamnă romanizare instantanee, ceea ce autorii cărţii menţionate nici nu pretind. În al treilea rând, nu se spune nicăieri că latina s-ar fi *impus,* ci că *ar fi început să fie folosită.* În fine, momentul de început al folosirii sporadice a latinei de către unii dintre daco-geţii din Muntenia nu este determinat de romanizarea Daciei romane, învecinaţi de timpuriu cu Moesia la sud şi est (Dobrogea este inclusă înaintea Daciei în statul

[83] *Ibidem*, p. 106.

roman, tot în cadrul provinciei Moesia), adică tocmai cu lumea latinofonă, poate chiar anexaţi Moesiei la începutul secolului al II-lea după Hristos sau măcar trecuţi sub control roman, unii daco-geţi din Muntenia şi sudul Moldovei vor fi vorbit latineşte chiar înaintea celor din Transilvania. Evident, latina nu s-a putut generaliza acolo unde nu s-au instalat romanii, dar a putut fi folosită. Autorii menţionaţi nu aveau nevoie să se supună directivelor de partid pentru a susţine acest lucru; era suficient sa cerceteze izvoarele, cum au şi făcut, ca şi bibliografia, începând cu Vasile Pârvan, care n-a fost comunist! E drept însă că dl Boia îl acuză şi pe Vasile Pârvan, nu de comunism – ar fi culmea! – dar de „autohtonism" şi „naţionalism". În cel mai rău caz, putem accepta că profesorii Ligia Bârzu şi Stelian Brezeanu l-au urmat în cercetările lor pe fondatorul arheologiei româneşti, ceea ce este măgulitor pentru ei.

Concesiv, dl Boia – pe baza căror izvoare? – acceptă continuitatea „de viaţă", dar se îndoieşte de „continuitatea românească" (p. 186). Domnia sa este preocupat de o eventuală „ştergere a latinităţii" din Dacia, în jurul anului 600, era creştină, după modelul celor petrecute în Britania, în Pannonia, în Balcani şi în Africa de Nord. „Grija" dlui Boia este lăudabilă, dar nu ar fi mai bine să-i lăsăm pe specialişti să se pronunţe? Dacă dl Boia crede în această „ştergere" a latinităţii nord-dunărene, atunci se explică de ce îl deranjează ideile Ligiei Bârzu despre continuitate şi romanitate. Cu alte cuvinte, în dispreţ pentru adevăr, dl Boia ne propune – spre a se răzbuna pe „obsesia unităţii şi continuităţii" din anii comunismului? – să susţinem teoria imigraţionistă. Poate că doar aşa, prin apelul la cealaltă extremă, crede Domnia sa că putem ajunge la echilibru. Sau poate că Domnia sa crede sincer că latinofonii au plecat cu toţii pe la anul 600 la sud de Dunăre şi au revenit exact de unde fugiseră, prin anii 1100 sau 1200 sau mai apoi? Dacă numai din „supărare" pe comunişti, care au abuzat de continuitate, face acest lucru, am fi tentaţi să-l înţelegem. Poate vrea să impună un „contra-mit", spre a anihila „mitul continuităţii"! Dar dacă are personal această convingere intimă a peregrinării generale româneşti, ne aşteptăm curând la o lucrare documentată de aprofundare a ideii enunţate. Altminteri, totul rămâne un exerciţiu retoric. Numai că

„teoria” plecării târzii a strămoşilor românilor la sudul Dunării şi a revenirii lor după o vreme de unde plecaseră a fost „încercată” chiar de unii specialişti în istorie veche şi arheologie şi a rămas la stadiul de ipoteză. Ea nu este nimic altceva decât o altă variantă a teoriei imigraţioniste! De ce „obsesia unităţii şi continuităţii” să fie mai rea decât obsesia „scoaterii” românilor din Transilvania sau de la nord de Dunăre, cu orice preţ, înainte de venirea ungurilor, urmată de „reimplantarea” lor după această venire? Ne vine în minte un răspuns în acest sens, dat de un fost profesor de-al nostru, Kurt Horedt, care scrisese la modul pertinent despre continuitatea daco-romană, protoromânească şi românească în Transilvania (prin 1958, fără nici o presiune naţionalist-comunistă)[84], dar care emigrase la un moment dat în Germania. Acolo, în alte împrejurări şi cu „patroni” extrem de exigenţi, publicase o nouă carte, în care îi muta complet pe daco- romani în Balcani, „slaviza” complet Transilvania în secolul VII, dar îi readucea pe români/străromâni, treptat, începând cu secolul al IX-lea, înapoi în Transilvania. Se poate să fi ajuns la această concluzie în cei aproape treizeci de ani de cercetări de după 1958 în România sau în cei câţiva ani de când trăia în Germania. Dar, întrebat cum s-a produs metamorfoza, istoricul respectiv ar fi răspuns, spiritual şi cinic, interlocutorului său din România: „Să ziceţi mersi că v-am readus pe voi, românii, în Ardeal înaintea ungurilor, că se putea şi mai rău!” Şi acesta era tot un mod de răzbunare pe obsesia comunistă a „unităţii şi continuităţii” şi totul ar putea să fie vesel, dacă nu ar fi atât de serios şi de dramatic. Deocamdată – deşi dl Boia nu pare să admită tranşant acest lucru – nu sunt mărturii despre „ştergerea latinităţii” la nord de Dunăre la un moment dat şi despre reinstalarea ei cândva. Evident, sunt indicii de diminuare a acestei latinităţi prin secolele VI–VIII, de slăbire a sa. Se poate ca unii dintre purtătorii ei să fi trecut şi la sudul Dunării, după cum unii dintre românii balcanici vor fi venit spre nord, dar „golirea” completă de latinofoni a spaţiului nord-dunărean şi „reumplerea” lui ulterioară este o „teorie” politică dotată treptat cu patină istorică, de către oameni pricepuţi, cu scopuri bine precizate.

[84] Kurt Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în sec. IV–XIII*, Bucureşti, 1958.

După aceleaşi „principii”, dl Boia are „înţelegere” pentru Kurt Horedt, care îi mută, cum spuneam, pe toţi strămoşii românilor transilvani în afara spaţiului intracarpatic, dar are numai aspre cuvinte de condamnare faţă de Eugenia Zaharia, deoarece aceasta continuă să considere cultura Dridu drept românească şi după 1990.

Din punctul de vedere al specialiştilor care au fost preocupaţi de chestiunea continuităţii în special şi a etnogenezei în general, lucrurile sunt astăzi mult mai clare decât altădată şi situate dincolo de orice fel de implicare a politicului. Elementele etnice constitutive şi condiţiile istorice de formare a poporului român au existat deopotrivă la nord şi la sud de Dunăre. Strămoşii românilor, străromânii şi românii au locuit şi în Balcani, şi în Carpaţi, împreună cu alte etnii. Nu există nici o mărturie care să ateste că *toţi* românii s-ar fi format la sud de fluviu şi că ar fi trecut apoi în masă în Oltenia, Banat, Muntenia, Transilvania etc. şi nici că s-ar fi format *toţi* în Oltenia, Banat, Transilvania etc. şi ar fi trecut şi spre sud. Toate mărturiile corect interpretate arată că, dincolo de mişcările fireşti de populaţie, românii s-au format pe un spaţiu larg (nelocuit în mod compact numai de ei), de la nord şi de la sud de Dunăre, în principal din daco-geţi şi din latinofoni, prin romanizare. În finalul etnogenezei, s-au mai adăugat slavii (cu rol destul de important în profilul etnic şi lingvistic românesc) şi apoi alte elemente etnice, de mai mică importanţă, asimilate treptat de către protoromâni şi de români. Astfel, românii s-au născut din amestecul mai multor popoare şi etnii vechi, în care latinofonii au avut rolul principal. De aceea, azi românii sunt un popor romanic, vorbitor de limbă neolatină şi moştenitori ai romanităţii orientale. Mutarea abuzivă a ariei de formare a românilor numai pe malul drept al Dunării nu s-a făcut din iniţiativa elitei politice a românilor şi nici a savanţilor români. Tratarea astăzi a chestiunii ariei de formare a românilor nu ar mai trebui să depindă de politică, dar ea nu poate fi abandonată, ci trebuie păstrată exclusiv ca problemă ştiinţifică. Istoricii români nu pot abandona tema pe motiv că ea a fost excesiv politizată de către străini şi de către români, sub un regim sau altul. Iar concluzia că românii s-au format deopotrivă la nord şi la sud de Dunăre nu este una de conjunctură, nu este formulată spre a apropia extremele şi nici din

raţiuni politice; ea este pur şi simplu rezultatul cercetărilor istorice, arheologice şi lingvistice ale unora dintre cei mai reputaţi specialişti şi este în concordanţă cu realitatea istorică. Aceasta nu înseamnă că problemele formării poporului român, ale continuităţii, ale romanizării, ale asimilării slavilor şi altor migratori sunt deplin lămurite. Cercetările vor continua, deoarece, cum arătam, cunoaşterea nu este niciodată completă.

Statul românesc de-a lungul „mileniului întunecat" (p. 188–189)

Dl Boia, după ce a epuizat chestiunea continuităţii etnice, ne asigură că la fel de „mitologizată" este şi „continuitatea politică". Aceasta, pentru că românii ar fi, chipurile, complexaţi de „lipsa, timp de o mie de ani, a unui stat românesc" (p. 188). Mia de ani ar dura de la 300 la 1300. Parcă ni-i imaginăm pe români, de la mic la mare, preocupaţi zi de zi, copleşiţi chiar, de statul românesc, care (fie vorba între noi!) nu avea cum să existe într-o vreme când nu existau nici ei, românii; dar ce mai contează acest mic amănunt? Până la urmă, cei obsedaţi de statul românesc nu au fost decât autorul falsei *Cronici a lui Huru*, apoi Hasdeu, Iorga şi, în fine, comuniştii. Hasdeu este veştejit din nou pentru „mirifica" sa istorie clădită în jurul Basarabilor, pentru care a fost pus la punct, admonestat, blamat, de altfel, de mult timp, de către mari istorici. Iorga este acuzat că a voit să acopere „terenul gol" al statalităţii noastre cu *Romanii populare*, „soluţie nu tocmai explicită", preluată, spre regretul dlui Boia, „de diverşi autori până astăzi". Din moment ce Iorga însuşi a fost un istoric atât de nepriceput şi condamnabil – cum se vede mereu în textul avut în atenţie – autorii care-l urmează pe Iorga nu pot fi decât nişte jalnici epigoni în ochii dlui Boia. Din păcate pentru Domnia sa, conceptul de *Romanii populare* face parte dintre intuiţiile de geniu ale marelui istoric, care, ocupându-se de organizarea statală la români cu atâta competenţă, nu a urmărit să facă deloc propagandă şi nici să-i transforme pe dacoromâni şi români în ceea ce nu erau. Dacă ar fi parcurs cu atenţie

scrierile lui Iorga şi dacă nu ar fi ignorat interpretările *Studiilor* acestuia *asupra evului mediu românesc*, făcute de Şerban Papacostea, – unul dintre acei „autori" dispreţuiţi de dl Boia, fiindcă îl urmează şi azi pe Iorga –, criticul „miturilor" ar fi aflat poate şi temeinicele explicaţii date conceptului incriminat[85]. Iar termenul de *Romania (Vlachia)* este extras din sute de izvoare de epocă, din apusul şi răsăritul Europei. Toată lumea postromană europeană este plină de *Romanii* sau *Vlahii,* pe care mari istorici europeni, începând cu secolul al XVIII-lea, le-au introdus şi folosit copios în istoriografie. Nicolae Iorga preia doar un termen consacrat şi existent inclusiv în izvoarele referitoare la spaţiul de la nordul şi sudul Dunării de Jos şi îi adaugă, în deplină cunoştinţă de cauză, adjectivul de *populare.* Motivaţia marelui istoric în acest sens este impecabilă. Oricum, medieviştii de marcă, înainte sau în timpul regimului comunist, nu au scris niciodată despre statul românesc atunci când acesta nu a existat, dar toţi au vorbit argumentat despre structuri politice statale, cu grade de organizare variabile, datorate moştenirii romane. Peste aceste structuri ale dacoromânilor şi românilor timpurii s-au plasat stăpâniri vremelnice succesive, „state barbare", de influenţă sau de esenţă asiatică, slavo-bizantină, germanică, turcică etc. Toate acestea arată că în spaţiul de la nordul şi de la sudul Dunării de Jos a existat o viaţă politică statală după retragerea aureliană şi înainte de formarea Ţării Româneşti şi Moldovei, în care, alături de multe alte populaţii, s-au încadrat şi daco-romanii, protoromânii şi românii. Că această viaţă politică nu a luat forma unor ţări româneşti (sau româno-slave) decât după finalul formării poporului român este un fapt de mult stabilit şi acceptat de către specialişti. Dar *Romaniile populare* sunt nuclee de viaţă social-politică de tradiţie romană, pe care le-au conservat daco-romanii la nord de Dunăre şi care au supravieţuit alături de (şi în paralel cu) alte structuri politice, impuse de migratori. Aceste nuclee, prin mijlocirea cărora românii au moştenit *împăratul/împărăţia, domnul/domnia, judele/judecia, ţăranul/ţara, adunarea*, *dregătoria, biserica*, *oastea*, *legea* etc., adică acea

---

[85] Vezi Nicolae Iorga, *Studii asupra evului mediu românesc*, ediţie de Şerban Papacostea, Bucureşti, 1984, p. 402–427.

componentă romană sau romano-bizantină a instituţiilor lor medievale, nu au fost inventate de Nicolae Iorga, ci doar denumite de el astfel, în urma unei scânteieri de geniu, pe care cei înţelepţi au receptat-o ca atare şi s-au străduit s-o înţeleagă.

Următoarele personaje cu care se războieşte dl Boia sunt Gelou, Menumorut şi Glad, deşi aceştia nu au fost – har Domnului! – istorici. Nu au fost istorici, dar ar putea fi mărturii ale unui timid început de viaţă statală românească, româno-slavă sau pur şi simplu mixtă sub aspect etnic, ceea ce strică socotelile autorului nostru. Cum să fi fost *Gelou quidam Blacus* („Gelou, un anumit român") ducele unei formaţiuni româno-slave în secolul al IX-lea, din moment ce românii – după cum ne asigură dl Boia – nu au avut state până după 1300? Şi iarăşi sunt de vină tot istoricii români, care i-ar fi ridicat în slăvi pe cei trei duci, le-ar fi conferit un rol important în istorie, numai fiindcă ei ar ilustra existenţa unor structuri statale româneşti, în momentul expansiunii ungare (p. 189). Această carieră strălucită a lui Gelou, Menumorut şi Glad, creată de istoricii români, ar fi împiedicat demersul critic. Ce ar fi putut să însemne acest demers critic, în cazul de faţă? Ne spune fără sfială tot autorul nostru: cei trei par a fi nu personalităţi reale, ci personaje-simbol, aidoma lui Negru-Vodă. Cu alte cuvinte, Gelou, Menumorut şi Glad sunt pur şi simplu fictivi, inventaţi. Nici în acest caz, dl Boia nu este deloc original, fiindcă istoricii maghiari şi interpreţii lor spun acelaşi lucru, de vreo două sute de ani încoace, cu un scop precis: eliminarea oricărei urme de român din Transilvania şi Pannonia la venirea ungurilor. Majoritatea acestor istorici sunt gata să jure că toate personajele şi etniile pomenite de Anonymus au avut existenţă reală, cu excepţia lui Gelou şi a românilor. Iată cum, „demitizând" totul, dl Boia ajunge, desigur neintenţionat, să lipsească trecutul românilor, şi aşa sărac în surse, de repere esenţiale. Totuşi Domnia sa face la acest subiect o importantă concesie: deşi îi „mitizează", adică îi spulberă dintre personajele cu existenţă istorică, pe ducii-voievozi pomeniţi, admite vag existenţa unor formaţiuni politice atunci. Numai că este greu de crezut că şi alţi sceptici îl vor urma, din moment ce bazele acestei realităţi – anume existenţa unor formaţiuni politice pe teritoriul României, cu români ori fără români, înainte de 900 – sunt suprimate dintr-o trăsătură de condei.

Pentru perioada comunistă, dl Boia reduce toată chestiunea existenţei statale timpurii pe teritoriul României la Programul PCR din 1975, care vorbea prosteşte despre „stat neorganizat” şi stipula continuitatea statală de la Burebista la Ceauşescu. Ne întrebăm însă ce relevanţă poate să aibă această singură referinţă. Este oare acest document un produs al „conştiinţei româneşti”, o emanaţie a acesteia sau a propagandei de partid? Sau, dacă documentul este elaborat de politrucii PCR, exprimă el concepţia românilor ori măcar a istoricilor români privitoare la statul medieval? Despre statul medieval, cu toate variantele sale, câteva zeci de istorici serioşi au scris sute de articole, studii, monografii. Au făcut-o în litera şi spiritul clişeelor şi falsurilor din documentele de partid, invariabil, de la Ştefan Pascu la Radu Popa? Nu a fost aşa, iar dl Boia ştie bine acest lucru. Nici măcar manualul de clasa a VIII-a care trata această perioadă, elaborat de Hadrian Daicoviciu, Pompiliu Teodor şi Ioan Cîmpeanu, nu conţinea distorsiunile indicate de Programul PCR. Atunci de ce să-i facem pe tinerii de astăzi să creadă că lumea românească din anii comunismului avea convingerea fermă a existenţei neîntrerupte a statului românesc de la Burebista la Ceauşescu, când chiar şi cei care au scris această aberaţie ştiau că mint? Atunci, această „conştiinţă românească”, preocupată mai mult de tehnicile de supravieţuire şi de evadare în alte cadre, mai bune, fictive sau reale, nu prea avea interes pentru statul medieval, românesc sau neromânesc. Fireşte, aceasta nu înseamnă că nu s-a distorsionat serios trecutul nostru medieval, că ducii (voievozii) pomeniţi nu au fost declaraţi ritos cu toţii români, ca şi oamenii asupra cărora stăpâneau (deşi numai despre Gelou şi supuşii săi ştim ferm acest lucru), că nu s-a cosmetizat trecutul, că nu s-au inventat state acolo unde nu erau. S-au făcut toate acestea, dar de către o minoritate de oameni aserviţi PCR-ului, pe care puţini i-au crezut, fiindcă se ocupau de lucruri în care, în genere, nu erau specialişti. Era clar că aceştia voiau sa impună punctul de vedere oficial, însă existau destule mijloace de a afla şi aprofunda poziţia oamenilor de ştiinţă autentici. În circa 50 de ani, s-a distorsionat serios mentalitatea românească despre trecut, dar nu la nivelul de detaliu şi nici la gradul de generalizare sugerate de dl Boia.

Concluzii: arheologie, lingvistică şi politică (p. 189–194)

În aceste concluzii, autorul nostru, privind lucrurile legate de continuitate la modul global, mai atenuează din formulările foarte tranşante dezvoltate anterior. Totuşi, invocând cele două soluţii extreme – exclusiva romanitate sud-dunăreană roesleriană şi tot exclusiva formare a poporului român la nord de Dunăre – dl Boia nu se poate reţine de la afirmarea strictei sale „neutralităţi": nu oferă nici „o soluţie care să favorizeze una sau alta dintre cele două ipoteze" (p. 190). Aici poziţia Domniei sale este cel puţin ciudată, fiindcă nimeni nu aştepta vreo soluţie de favorizare a uneia sau alteia dintre cele două ipoteze, din moment ce ambele sunt lipsite de suport real. De altminteri, chiar dl Boia pledează în acest sens în paginile de mai sus, cu toată supoziţia sa – tipic roesleriană sau tipic carteziană? – de „ştergere a latinităţii" nord-dunărene la un moment dat. Deşi vrea să se plaseze în afara „odioasei" dispute evocate, autorul face „două remarci absolut necesare", care arată totuşi, indirect, care este poziţia sa reală. În prima remarcă, se reproşează istoricilor români că şi-au supraevaluat propriile mijloace şi că s-au dezinteresat de cercetările lingviştilor, care le sunt cumva superiori primilor fiindcă „simt nevoia luării în considerare şi a unei arii sud-dunărene" în formarea românilor. A doua remarcă aduce în atenţie din nou fondul ideologic şi politic al continuităţii: dacă apelează la „miturile fondatoare", românii au impresia, „ca oricare altă comunitate", că îşi apără individualitatea şi drepturile, ne asigură dl Boia. Prin urmare, este de părere autorul, cum apartenenţa Transilvaniei la România nu are nici o legătură cu prioritatea românilor sau ungurilor în spaţiul respectiv, istoricii români ar trebui să nu mai combată imigraţionismul susţinut de unguri, să nu mai fie obsedaţi de trecut (!?), fiindcă el, trecutul, influenţează negativ realităţile prezentului şi exprimarea liberă a opţiunilor. Ce să înţelegem de aici?

Să presupunem că dl Boia porneşte de la intenţii foarte bune, anume de la evitarea exclusivismelor şi de la „dedramatizarea şi depolitizarea" miturilor fondatoare. Numai că reproşurile sunt adresate mai întotdeauna istoricilor români, fiindcă ei ar fi cauza „mitizării"

exagerate. Pe de altă parte, privilegiindu-i pe acei lingvişti care iau în calcul o arie sud-dunăreană în formarea poporului şi a limbii, autorul repudiază implicit poziţia istoricilor care pun accentul pe spaţiul nord-dunărean în explicarea aceluiaşi proces. Totuşi, chiar din inventarele sumare ale dlui Boia reiese că cei mai importanţi istorici au luat în considerare ambele maluri ale Dunării în procesul de etnogeneză. De ce ar fi atunci istoricii de condamnat mai mult decât alţi specialişti? Sfătuindu-ne insistent, în numele unor scopuri nobile, să luăm în calcul poziţia „acelor lingvişti" care insistă pe spaţiul sud-dunărean în etnogeneză şi să nu-i mai combatem pe imigraţionişti, dl Boia ne îndeamnă, elegant, este drept, dar ferm, să acceptăm şi noi, ca şi Domnia sa, „ştergerea latinităţii" nord-dunărene pe la anii 600 după Hristos. Dar cu argumente ca acestea (nevoia „demitizării şi depolitizării", a bunelor relaţii cu vecinii, a integrării europene etc.) nu ne poate convinge. Or, argumentele specifice meseriei conduc, dimpotrivă, spre concluzia că după anii 600, când masa slavilor s-a revărsat în Balcani, preponderenţa romanităţii orientale şi a românilor a fost tocmai la nordul fluviului. Nu avea cum să se „şteargă" latinitatea carpatină pe la 600, când, prin eliminarea în mare măsură a presiunii politico-militare a slavilor, condiţiile de existenţă şi chiar de afirmare politică la nord de Dunăre erau mult mai bune.

Profesorul Boia nu este deloc aproape de realitate dacă crede că istoricii români azi, ca şi pe vremea *Supplex*-ului, studiază etnogeneză ca să-i combată pe istoricii unguri sau ca să arate că românii au fost aici înaintea ungurilor. După profesiunea de credinţă făcută la începutul cărţii, este firesc ca dl Boia să nu înţeleagă că istoricii autentici, profesionştii se străduiesc să descopere *adevăruri*, să reconstituie cât mai aproape de adevăr trecutul, să fie obiectivi. Altminteri, de ce aplică istoricii metode de cercetare cât mai serioase, de ce caută izvoare cât mai autentice şi mai numeroase, de ce corectează ei mereu clişee, dacă nu pentru a ajunge la o imagine a trecutului cât mai aproape de „original"? Aşa stând lucrurile, scopul istoricului nu este acela de a se „plia", de a fi mai puţin „încăpăţânat" sau de a evita teme cu implicaţii politice. Dacă nu sunt argumente suficiente pentru a substanţia dispariţia completă a daco-romanilor sau protoromânilor de la nord de

Dunăre la un moment dat, urmată de revenirea acestora pe vechile locuri, de ce să acceptăm cu toţii acest lucru? Numai fiindcă timp de cincizeci de ani s-a exagerat continuitatea daco-romană şi românească pe teritoriul României de azi? Oare să avem nevoie de alţi cincizeci de ani în care să negăm complet această continuitate, spre a ajunge apoi la echilibru? De aceea, „îndemnurile" dlui Boia, sub pretextul „atenuării discursului conflictual privitor la origini" (p. 193), înseamnă de fapt o invitaţie voalată la ocolirea adevărului, de dragul „bunei înţelegeri între popoare" în noua Europă unită. Cu alte cuvinte, în ciuda evidenţei istorice, sa nu mai scriem în cărţi şi manuale că la venirea ungurilor în Pannonia şi Transilvania, aceştia au avut de luptat şi cu românii sau *blacii,* nu doar cu slavii, ca să avem relaţii bune cu vecinii noştri! Ce fel de Europă va fi aceea clădită pe minciuni? Conform logicii dlui Boia, marele istoric Gh. I. Brătianu, spre a nu fi fost acuzat de „naţionalism", ar fi trebuit să nu scrie despre continuitatea daco-romanilor şi românilor la nord de Dunăre, să nu cadă în plasa ungurilor, care tocmai atunci ne aşezau peste tot în Europa şi Asia, numai în Ardeal nu. Dar iată că, scriind logic, onest şi inteligent, Brătianu a reuşit să convingă, să-i determine pe anumiţi specialişti să se îndoiască sau chiar să accepte că *unii* daco-romani şi români puteau să fie şi să trăiască şi pe locul vechii provincii Dacia. Sau numai relaţia univocă este valabilă, în sensul că numai românii au obligaţia să-şi corecteze erorile?

CAP. IV. UNITATEA

Ardeleni, munteni, moldoveni... sau români? (p. 195–199)

Şi în cazul *unităţii*, dl Boia începe cu o *captatio benevolentiae* şi cu generalităţi neutre: „omul este un neobosit căutător şi făuritor de coerenţă", el încearcă „ordonarea lumii", adică are un „demers unificator" (p. 195). Dar, după această „înţelegătoare" introducere, urmează reproşurile şi chiar condamnările. Dacă *Imperiul* şi

Creştinătatea sunt acceptate ca atare, fără blamări, de autor ca întruchipări ale ideii de unitate premodernă, existenţa statului-naţiune este catalogată imediat drept „mit istoric fundamental" sau ca o „mare religie secularizată" a ultimelor două secole (!?). Cu alte cuvinte, ideea statului naţional, aplicată cu succes în Apus, mai ales în Franţa şi Anglia, în secolele XIV–XVI, când se formează primele state naţionale moderne, nu este condamnabilă, şi nici în perioada 1600–1800, când se formează alte state naţionale sau nuclee de state naţionale moderne. Ea devine condamnabilă doar atunci când şi în centrul şi sud-estul Europei se ajunge la state naţionale şi, mai ales, atunci când şi românii ajung să fie adepţii unităţii politico-statale. Iată cum, de la ideea de coerenţă şi unitate, general acceptată, s-a ajuns la ideea de unitate românească, general condamnată!

Dl Boia nu se întreabă deloc dacă românii au existat ca atare în evul mediu, ca popor român peste anumite graniţe politice, ci trece direct la discutarea ideilor. Cu alte cuvinte, din moment ce Grigore Ureche, în secolul al XVII-lea, observă înrudirea şi originea comună a românilor, de aici ar trebui pornită discuţia, crede dl Boia. Domnia sa uită că, de pe la 1300 începând, zeci de autori străini au afirmat originea comună a românilor şi chiar unitatea lor de limbă, religie, tradiţii etc. sau că în secolul al XVI-lea Nicolaus Olahus, ca român prin naştere, făcea acelaşi lucru. Afirmarea originii comune a românilor la Ureche nu are nici o relevanţă specială şi nu reprezintă deloc o piatră de hotar în chestiunea unităţii. Dl Boia ne asigură că ideea unităţii românilor nu are nici o legătură cu proiectul politic comun al reconstituirii vechii Dacii şi că acest proiect nu a aparţinut românilor. Ar mai urma ca autorul nostru să ne şi demonstreze că ideea unităţii românilor – exprimată, de exemplu, de Ureche – nu are nici o legătură cu realitatea şi că este un produs al minţii exaltate a umaniştilor.

Nu ştim nici ce mecanism mental a declanşat invocarea planului dacic al lui Gabriel Bethlen (1613–1629), despre care se fac două precizări, tot în chip de reproşuri la adresa istoricilor români: principele Transilvaniei era maghiar, iar „clasa conducătoare" a ţării era tot maghiară. Nu ştim iarăşi la ce preocupare bethleniană a istoriografiei române recente se referă dl Boia, dar orice istoric român

ştie că Bethlen era ungur şi mai ştie că Transilvania era condusă de cele trei naţiuni – nobilii maghiari, saşii şi secuii. Mai puţini ştiu însă – iar dl Boia nu suflă o vorbă despre aceasta! – că Gabriel Bethlen voia să „omogenizeze” Transilvania prin atragerea la calvinism a românilor, deşi a fost avertizat că există două mari obstacole în calea planului său: a) unitatea de sânge şi de simţiri a românilor transilvani cu cei din Ţara Românească şi Moldova şi b) posibila intervenţie în Ardeal a principilor români, dacă nu cu armele, cel puţin cu îndemnuri tainice[86]. Prin urmare, dacă ungurul Bethlen voia să facă un „Regat al Daciei”, el ştia că acesta urma să fie plin de „valahi”, situaţi deopotrivă în Transilvania, Ţara Românească şi Moldova. Dar cu aproape un secol înainte de Gabriel Bethlen, în 1547, consilierii regelui Ferdinand de Habsburg, Blasiu de Petrovaradin şi George Verner, relatând despre starea cămărilor sării din comitatul Maramureş, constată că există pericolul „înstrăinării” respectivului comitat din cadrul Regatului Ungar (Ungaria Superioară, ocupată de Austria) şi de alipire a lui la Moldova, fiindcă locuitorii Maramureşului sunt români în cea mai mare parte şi au limba, religia şi obiceiurile comune cu moldovenii[87]. Acestea nu sunt „idei”, ci rapoarte precise, cu finalitate practică, elaborate de funcţionari, cu scopul luării unor măsuri în epocă, şi nu cu scopul „amăgirii” urmaşilor. Oricum, există câteva zeci de izvoare din secolele XV–XVI, elaborate deopotrivă de către români şi de către neromâni, din care reiese fără putinţă de tăgadă că românii erau unul şi acelaşi popor, că erau priviţi de străini şi de către mulţi dintre ei ca atare. Mai mult, sunt şi mărturii că, uneori, unii dintre români *acţionau solidar* în evul mediu, în calitatea lor etnică de români, chiar peste graniţele politice existente atunci.

Dl Boia vrea din nou să se treacă la soluţia extremă, anume aceea de a decupa elementele de separaţie politică din trecutul românilor şi

---

[86] Ioan A. Pop, *Il patriarca Kiril Lukaris sull'unità etno-confesionale dei Romeni,* în vol. „Etnia e confessione in Transilvania (secoli XVI–XX)”, îngrijit de Francesco Guida, Roma, 2000, p. 19–28.

[87] Marius Diaconescu, Ioan Drăgan, Géza Érszegi, Ioan-Aurel Pop, Vasile Rus, *Corpusul documentelor medievale maramureşene* (în pregătire pentru tipar).

de a le prezenta pe acestea în chip insistent, pentru a compensa deceniile în care s-a exagerat unitatea românilor. Atragem iarăşi atenţia că afirmaţiile tranşante, făcute de dragul obţinerii unui efect cât mai puternic, nu-i pot impresiona pe specialişti. Profesorul Boia ne spune la modul serios că nicăieri în Europa, până pe la 1800, graniţele statelor nu au ţinut seama de etnia şi limba locuitorilor (p. 196)! Poate nici numele statelor nu au ţinut seama de etnie? Atunci de ce englezii şi-au numit ţara lor Anglia, francezii pe a lor Franţa, spaniolii pe a lor Spania, românii pe cea dintâi dintre ţările lor Ţara Românească ş.a.m.d.? De ce, din secolul al XV-lea, statul european cu vocaţie universalistă se cheamă „Sfântul Imperiu Roman de Naţiune Germană"? Oare nu pentru că ficţiunea politică acoperea o anumită realitate etnică, de care oamenii erau conştienţi?

În cazul românilor, intenţionat, dl Boia amalgamează ideea de unitate cu unitatea propriu-zisă (lingvistică, religioasă, culturală etc.) şi cu unitatea politică a românilor. Şi fiindcă unitatea politică a românilor s-a înfăptuit cea din urmă, treptat, în perioada 1848–1918, Domnia sa o ia pe aceasta drept etalon pentru a impune concluzia că românii au trăit mai toată istoria lor separaţi şi dezbinaţi, fără conştiinţa şi fără idealul unităţii. Desigur, poziţia atât de tranşantă este iarăşi dictată de exagerările din anii comunismului, când ideea de unitate şi unitatea românilor trebuiau prezentate drept „firul roşu călăuzitor" al istoriei românilor. Atunci, românii trebuiau să apară uniţi încă de la formare, iar acum, ei trebuie să fie etern despărţiţi pe ţări, pe provincii istorice. Dl Boia condamnă izolarea şi amplificarea unui document sau a unei anumite afirmaţii pentru a putea dovedi orice, dar nu pare să accepte nici concluziile trase pe baza studiului unor serii reprezentative de documente sau izvoare. Este drept că istoria are mai multe căi virtuale (p. 197), dar, urmând o singură cale reală, pregăteşte din timp afirmarea căii respective, şi nu a alteia. Istoricul nu greşeşte deloc dacă încearcă să descopere prin mărturii sigure date despre felul *cum* a fost pregătită calea urmată şi *cum* s-au dovedit utopice celelalte căi posibile. Unitatea politică a românilor nu se putea realiza nici în secolele XIX şi XX, dacă nu existau românii, dacă românitatea era o iluzie. „Inventarea" României nu este mai mult decât o metaforă, creatoare de

confuzii pentru mulţi, dar folosită cu intenţii precise de alţii. România ca stat nu este o metaforă, ci o realitate, înfăptuită cu secole mai târziu decât Franţa, dar pe baza unei vechi unităţi etnice, evoluate şi dezvoltate gradual, de la finalul etnogenezei până astăzi. Nu credem că francezii sunt mai vechi decât românii, dar ei au o mai veche şi mai solidă cunoştinţă şi conştiinţă a existenţei lor. Este ca şi când genealogiştii vorbesc despre familii vechi şi noi: de cele mai multe ori, ei se referă, de fapt, nu la vechimea propriu-zisă, ci la cunoaşterea şi conştiinţa acestei vechimi. Altminteri, toate familiile existente la un moment dat au aceeaşi vechime, dacă se acceptă succesiunea prin ambele sexe. Popoarele şi naţiunile se modifică insesizabil şi permanent, dar dacă putem vorbi despre francezi, germani sau bulgari în secolul al IX-lea, nu există nici un impediment spre a nu vorbi, pentru aceeaşi epocă, şi despre români, mai ales că sursele indică acest lucru. Este clar că românii de la 1900 nu mai sunt aceiaşi cu românii de la anul 900, dar observaţia este valabilă pentru toate popoarele. Din moment ce popoarele europene de azi au cam aceeaşi vechime, se admite că acea conştiinţă de sine a lor (convingerea despre originea, limba, credinţa, cultura etc. comune, convingerea unităţii), dacă nu s-a format absolut concomitent, a apărut treptat, cu anumite decalaje, cam în aceeaşi perioadă. De exemplu, în nici un caz, nu se poate spune că, de exemplu, francezii şi ungurii aveau deja o conştiinţă naţională medievală în secolul al XIII-lea, iar grecii şi bulgarii nu au avut-o, dobândind direct o conştiinţă naţională modernă abia în secolul al XIX-lea. Nimănui nu i-a trecut prin cap o astfel de interpretare. Dimpotrivă, mai toţi specialiştii în istoria medievală au constatat existenţa unor fenomene de conştiinţă naţională comparabile şi realativ sincronizate în Apus şi Răsărit. Pentru substanţierea tuturor acestor opinii, există izvoare studiate şi puse în valoare de specialişti.

În fapt, istoriografia română modernă a prezentat trecutul în ipostaze variate, cu scopul de a-i lumina toate faţetele, dar şi de a dovedi că istoria este învăţătoarea vieţii şi „cea dintâi carte a unei naţii". Toate şcolile istorice naţionale din lume au făcut la fel. Apelul la trecut pentru a servi interesele prezente ale naţiunii nu avea în sine nimic condamnabil, înscriindu-se în firescul epocii, în ideea binelui

colectivităţii. Noi, cei de astăzi, putem constata acest lucru, dar nu-i putem condamna pe Şincai, Bălcescu ori Kogălniceanu, fiindcă au căutat în trecut exemple pentru stimularea propăşirii naţiunii române contemporane lor, adică deoarece nu gândesc ca noi, cei de azi. Deopotrivă Bălcescu şi Kogălniceanu aveau cuvânt să vadă în trecut şi unitatea, şi dezbinarea românilor, deoarece acestea au coexistat.

Râurile şi Carpaţii (p. 199–200)

Această chestiune este încadrată de dl Boia tot în „mitologie", dar în una de ordin geografic (p. 199). „Vina" porneşte, de astă dată, din fericire, nu de la un român, ci de la Herder, „marele profet al naţionalismului modern", care ar fi invocat unitatea geografică în sprijinul istoriei naţionale. Iată, în fine, şi un mare creator occidental condamnat sau, mai degrabă, părinteşte mustrat de autorul nostru. Asta, fireşte, nu din alt motiv, ci fiindcă a fost şi el „naţionalist" şi n-a prevăzut peste secole că Germania va ajunge un campion al integrării europene! Reproşul adresat lui Herder coincide, paradoxal, cu o vorbă de bine la adresa lui A. D. Xenopol, făcut şi el „naţionalist" anterior. Xenopol are „meritul" la noi – constată autorul – de a fi exprimat o opinie separată în legătură cu râurile şi Carpaţii: fluviile reunesc şi munţii despart. Ulterior – ne spune dl Boia – interpretările autorilor români au fost divergente. De aici s-ar putea conchide că istoriografia română şi-a păstrat în general spiritul critic şi că nu a aservit geografia ideii de unitate naţională. Dl Boia preferă o soluţie tranşantă: geografia unei ţari nu are legătură cu evoluţia ei istorică, iar teritoriul nu conduce nici la unitate, nici la dezbinare. Cei care apelează la geografie spre a justifica unitatea sau dezbinarea nu ating realitatea, ci „mitologia". Aici, orice specialist în geografie istorică ar avea cel puţin tot atâtea argumente ca şi dl Boia spre a demonstra contrariul: geografia are o mare importanţă asupra istoriei colectivităţilor umane, inclusiv asupra unităţii sau dezbinării lor, iar „graniţele naturale" au avut în multe cazuri rolul lor. Fireşte, acest rol nu trebuie absolutizat. Oricum, *á propos* de munţii care unifică sau/şi despart, o serie de formaţiuni

politice sau politico-religioase româneşti sau locuite de români în secolul al XIII-lea – ţara Severinului, ţara voievodului Litovoi, cea a voievodului Seneslau, episcopatul cumanilor – se întindeau de o parte şi de alta a Carpaţilor. Separaţia politică pe Carpaţi a venit destul de târziu şi din alte raţiuni decât cele interne ale societăţii româneşti. Astfel, prima mărturie a fixării concrete pe teren a frontierei dintre Ţara Românească şi Transilvania (Ungaria) datează din 1520 şi au facut-o la vest de Olt boierii olteni şi nobilii români haţegani[88]. Altminteri, în viaţa de fiecare zi, atât înainte, cât şi după această dată, munţii erau ai tuturor locuitorilor lor şi erau folosiţi în comun. Turmele oltenilor şi muntenilor păşteau pe platourile transilvane şi turmele transilvănenilor treceau în mod curent la sud de Carpaţi.

În legătură cu invocarea geografiei în spiritul istoriei naţionale şi chiar al unităţii geografice în spiritul unităţii naţionale, în afară de Herder, ar mai trebui „mustraţi” mulţi savanţi străini, între care neapărat Friedrich Ratzel, Vidal de la Blache sau Emmanuel de Martonne, şi mai toţi marii geografi români, începând cu Simion Mehedinţi.

Unitatea istorică: reflux şi reelaborare (p. 200–208)

Revenind la chestiunea unităţii istorice, dl Boia îl invocă tot pe Mihai Viteazul şi apreciază rolul Şcolii Critice care a încetat să mai transfere sentimentul naţional modern în trecut (p. 200). Întâi sunt din nou reiterate cele două poziţii extreme, cea a lui Nicolae Bălcescu, pentru care Mihai era simbolul libertăţii şi unităţii naţionale, şi cea a lui Xenopol, Onciul, Panaitescu şi alţii, pentru care în politica domnitorului nu există nici un sens naţional, nici o idee naţională. C. C. Giurescu şi Nicolae Iorga – ni se spune – par mai puţin categorici, recunoscând un anumit sentiment naţional pe vremea lui Mihai, fireşte neînsoţit de ideea unităţii naţionale. Aici se impun două

---

[88] Ioan-Aurel Pop, *Din relaţiile ţării Haţegului cu Ţara Românească în veacul al XV-lea şi la începutul veacului al XVl-lea*, în „Revista de istorie”, tom 38, 1985, nr. 1.

remarci, care pun în lumină poziţia pe care se plasează dl Boia: 1) deşi recunoaşte maturitatea la care ajunsese istoriografia română interbelică, o consideră pătrunsă de „un incontestabil spirit naţional”; 2) privilegiază poziţia care respinge categoric orice implicare a sentimentului naţional în actele lui Mihai Viteazul de la 1599–1601. Din acest punct de vedere, Giurescu şi Iorga îi apar autorului copleşiţi adesea de „naţionalismul” funciar al societăţii româneşti, şi nu doritori de a descoperi realitatea istorică. Or, în raport cu pozitiviştii manifeşti, mai ales cu Onciul şi Bogdan, triada Gh. I. Brătianu, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu vine cu o tratare mult mai echilibrată, în care spiritul critic nu mai repudiază complet tradiţia istorică, ci o încorporează parţial. De aceea, Mihai Viteazul figurat de Nicolae Iorga şi de fondatorii *Revistei istorice române* – cu toate diferenţele inerente – este, conform cercetărilor recente, mai aproape de realitatea istorică. În evul mediu românesc nu se manifestă deloc ideologia naţională modernă, dar există, pe anumite paliere ale societăţii, o ideologie naţională medievală. De aceea, este absurd a-i refuza lui Mihai Viteazul orice implicare în spiritul naţional, pe motiv că nu i-a eliberat pe românii ardeleni de sub robia nobililor unguri, cum spune Xenopol. Este absurd a căuta la 1600 sentimente naţionale şi soluţii naţionale ca acelea de la 1900. Dar naţiunea modernă nu s-a născut *ex abrupto* sau *ex nihilo* pe la 1750–1800, fiindcă aşa au vrut un mănunchi de intelectuali trecuţi prin Roma, Viena sau Paris. Naţiunea română modernă, cu solidaritatea ei în acţiune şi cu soluţiile globale pe care le-a oferit comunităţii, s-a născut pe suportul naţiunii medievale, modeste şi pasive, dar reale. Astfel, Mihai Viteazul nu a gândit precum Cuza; el s-a sprijinit pe stările Transilvaniei, pe confesiunile ei recepte, pe legile şi cutumele ţării în care intrase cu forţa armelor şi pe care o supusese. Mihai nu a lucrat în numele ideii de unitate politică a tuturor românilor, dar a acţionat adesea şi în numele unui sentiment românesc şi ortodox în Transilvania, unde a luat şi măsuri în favoarea românilor. *De altminteri, învingătorul de la Şelimbăr a şi fost receptat, în epocă, de către contemporanii săi, drept protectorul românilor, drept animatorul unei solidarităţi româneşti, drept plănuitor al cuceririi Transilvaniei cu ajutorul românilor localnici şi cu al celor din Valahia, drept instigator al românilor ardeleni contra*

stărilor, mai ales contra ungurilor. Evident, aceasta este doar o latură a personalităţii sale complexe şi chiar contradictorii, de om de la cumpăna vremurilor şi lumilor, de spirit aventurier precum eroii Renaşterii târzii, de războinic ce acţiona în numele unei Republici Creştine europene (inclusiv răsăritene) în declin. Mihai a comandat armate multietnice şi pluriconfesionale, dar în Transilvania a fost perceput adesea de către elitele oficiale ale ţării drept român, iar oastea sa a fost privită în bloc drept românească. Observaţia profundă a lui David Prodan, făcută în 1967 (şi repetată în 1984), după îndelungi cercetări ale istoriei naţiunii române, primeşte mereu confirmări noi: *stările au înţeles treptat, după trecerea Carpaţilor de către Mihai, că Transilvania, ţară masiv românească sub aspect etnic, putea şi urma să devină şi politic românească*[89]. Practic, această aserţiune nu este un elaborat savant, ci se impune ca o constatare firească, făcută pe baza mărturiilor de epocă. Fireşte, adevărul de mai sus nu dovedeşte că Mihai era animat de ideea unităţii politice a românilor, – şi nici nu avea cum să fie – dar dovedeşte că sentimentele naţionale medievale, pe drumul spre evul modern, erau în plină afirmare. Lumea gândea tot mai mult, şi în spaţiul nostru, după criterii naţionale. Chiar şi faptul că i s-au putut atribui, atunci, în epocă, lui Mihai, intenţii şi iniţiative naţionale pe care poate nu le-a avut cu claritate proiectate mental, demonstrează că lumea în care s-a mişcat era mai aproape de sensibilitatea naţională modernă decât de cea medievală. Prin urmare, a respinge *de plano* orice implicare a sentimentelor naţionale în politica lui Mihai şi în ambianţa în care el s-a mişcat demonstrează necunoaştere, superficialitate, dorinţa de a ilustra o teorie preformată sau încadrarea în clişeul stabilit.

Profesorul Boia, spre a arăta că nu este bine a se proiecta ideologia naţională (vrea să zică modernă, dar nu zice) asupra evului mediu românesc, aduce în atenţie două aspecte: 1) numeroasele conflicte dintre Ţara Românească şi Moldova, pe care istoricii precomunişti le-au tratat fără complexe, şi 2) ponderea diferită a teritoriilor româneşti în discursul istoric. Este clar că au fost generaţii de istorici care au tratat cu lux de amănunte conflictele dintre Matei Basarab şi

[89] David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării naţiunii române*, Bucureşti, 1984, p. 117.

Vasile Lupu sau pe cele dintre Ştefan cel Mare şi diferiţii domni de la sud de Carpaţi, cei mai mulţi puşi în scaun chiar de domnul de la Suceava. La fel de clar este că sub regimul comunist naţionalist acest gen de subiecte a fost ocolit sau distorsionat, în favoarea privilegierii unităţii. Înţelegem că istoria era aservită politicului, că era instrumentalizată, dar nu vedem „mitologizarea". La acest punct, dl Boia nu pierde din nou ocazia să mai arunce un blam asupra tagmei istoricilor: A. D. Xenopol este acuzat de inconsistenţă logică, fiindcă, deşi „constată inexistenţa sentimentului naţional în evul mediu", le reproşează domnitorilor că nu au acţionat în conformitate cu acest sentiment (p. 204). Aici, dl Boia este din nou mult prea sever şi tranşant, fiindcă marele istoric de la Iaşi nu a generalizat niciodată; el ştia foarte bine că Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul au avut şi manifestări ale sentimentului românesc, după cum au acţionat, cel mai adesea, şi pragmatic, după interesul politic. Reproşul dlui Boia este superfluu, deşi chiar şi Xenopol, involuntar, a proiectat idei şi sentimente ale vremii sale în trecutul medieval. Dar parcă tot dl Boia zicea că toţi istoricii fac invariabil aşa, că nu sunt capabili de obiectivitate şi de accedere la adevăr. De aceea, nu înţelegem în funcţie de care criteriu i se reproşează lipsa de logică lui Xenopol. Sau noi toţi greşim, în orice timp şi chip, numai dl Boia nu!?

Se mai constată că Transilvania şi personalităţile ei au fost în trecut foarte slab reprezentate în sintezele de istorie a românilor, ceea ce, ca şi chestiunea conflictelor dintre Moldova şi Ţara Românească, nu are nici o relevanţă asupra unităţii româneşti. Această unitate (de origine, de limbă, spirituală, de cutume etc.) a existat independent de dezbinarea politică. Dacă nu exista, nu se putea face nici unitatea politică, fiindcă în alcătuirea României nu s-au unit sârbii cu ungurii şi cu bulgarii, ci s-au unit prioritar românii. Numai că, pentru dl Boia, istoricii care au evidenţiat în lucrările lor factorii de unitate românească (fireşte, alţii decât unitatea politică, care s-a împlinit târziu) – cum au fost Ioan Lupaş sau Gh. I. Brătianu – sunt lesne blamabili. Alţii, care au scris onorabil, documentat, despre unitate sub regimul comunist – cum au fost Nicolae Stoicescu[90] sau Ion Toderaşcu[91] – sunt complet

[90] Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1983.

[91] Ion Toderaşcu, *Unitatea românească medievală*, Bucureşti, 1988.

ignoraţi. Buni sunt numai istoricii care au tratat diferendele interromâneşti şi nici aceia în totalitate, fiindcă nu au fost constanţi, adică au mai descoperit şi concordie, din când în când, între români. Astfel, după dl Boia, Lupaş merge prea departe cu ideea unităţii românilor, iar Brătianu are „un anume ţel politic" când scrie *Origines et formation de l'unité roumaine* (p. 205–206). Autorul nostru uită iarăşi că Lupaş a trăit copleşitor, ca participant, Unirea de la 1918 şi că nu s-a putut desprinde niciodată sentimental de marea împlinire a unităţii atât de contestate a poporului său. În acelaşi timp însă, tot niciodată, istoricul clujean, fondator de instituţii şi de şcoală istorică, nu a urmărit să distorsioneze trecutul, ci s-a străduit să descopere şi să releve adevărul. De asemenea, Brătianu, fundamentând istoric „dreptul nostru la unitate", nu face nimic blamabil, dimpotrivă: marele istoric a ridicat un monument ştiinţific în spiritul unităţii politice româneşti, demonstrând că antecedentele trecute ale unităţii îi îndreptăţeau pe români la existenţa statului lor naţional. Să nu uităm că pe la 1930–1940, politicienii europeni încă mai priveau spre dreptul istoric când luau unele dintre deciziile lor şi că la marile conferinţe internaţionale se prezentau frecvent vaste documentaţii istorice pentru susţinerea unor anumite „drepturi". Unele dintre aceste elaborate erau într-adevăr pură propagandă şi cuprindeau grave distorsiuni ale trecutului. Dar operele lui Lupaş sau Brătianu sunt departe de aşa ceva. Ei au făcut lucrări ştiinţifice, fireşte, la nivelul de atunci. Ar fi absurd să le cerem să fi scris conform cu ideile integrării europene de azi, care au şi ele, natural, antecedente medievale.

Totuşi, dl Boia, vajnic apărător al europenismului şi critic înverşunat al statului-naţiune (cum îi place să spună), îl condamnă pe Brătianu tocmai din această perspectivă. Vina cea mare a autorului *Mării Negre* este aceea de a fi gândit altfel decât analistul său de azi. Astfel, Gh. I. Brătianu este condamnat pentru că:

- descoperă la Mihai Viteazul, în lipsa conştiinţei naţionale, un instinct al unităţii;
- vede în unitatea strategică şi politică înfăptuită de Mihai Viteazul o prefigurare a unităţii naţionale viitoare;
- invocă triada hegeliană teză-antiteză-sinteză în tratarea trecutului românilor;

- îl reabilitează pe Negru-Vodă (contrar lui Onciul), doar ca să aducă un nou argument de unitate a românilor de la nord şi sud de Carpaţi.

Este superfluu a mai spune că aceste observaţii şi reproşuri sunt cel puţin răuvoitoare şi că nu au nimic comun cu intenţiile reale ale marelui istoric. Brătianu rămâne un model de verticalitate şi obiectivitate în vremuri foarte potrivite pentru propagandă şi aservire politică a ştiinţei. El a căutat şi a reuşit să-i prezinte pe Mihai Viteazul şi pe Negru-Vodă în cea mai verosimilă lumină posibilă atunci. Căutând fundamentul dreptului românilor la unitate, Brătianu nu s-a gândit nici o clipă să „ajusteze”, să „forţeze”, să modifice trecutul românilor. Scopul său a fost prezentarea trecutului aşa cum s-a derulat el şi a reuşit de o manieră exemplară. De aceea, Brătianu se plasează între cei dintâi istorici români din toate timpurile. Gravele reproşuri şi chiar ironii făcute la adresa lui Brătianu viu îl urmează şi după moarte: tezele „unitare” ale acestui istoric au fost preluate de comunişti, – ne asigură dl Boia –, fapt de care ar putea fi responsabil tot autorul *Adunărilor de stări,* fiindcă a scris despre unitatea românească, deşi putea foarte bine să scrie despre dezbinare!

În 1976, profesorul Boia scria despre Ioan Lupaş în termeni elogioşi: „Prin dimensiunile şi varietatea operei sale, prin legarea ei de contemporaneitate, prin patriotismul şi entuziasmul său, I. Lupaş a fost, desigur, cel mai însemnat istoric transilvănean al perioadei interbelice, un recunoscut îndrumător şi şef de şcoală”[92]. La 1976, Lupaş era privit drept „patriot”, iar în 1997 el este „naţionalist”! Mai interesant este faptul că aceleaşi particularităţi pentru care istoricul clujean este apreciat în 1976 devin motive de condamnare în 1997. Aceeaşi discordanţă sau neconcordanţă de opinii se vede şi în analiza lui Gheorghe I. Brătianu[93].

Totuşi, medieviştii anteriori epocii comuniste au şi în 1997 anumite merite în ochii atât de critici ai dlui Boia, fiindcă nu au „învestit” evul mediu cu trăsături de „unitate deplină şi conştientă”, deşi au fost

---

[92] Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei româneşti*, Bucureşti, 1976, p. 317.
[93] *Ibidem*, p. 334–339.

pe-aproape, precum „acel” istoric numit Gh. I. Brătianu. De altminteri, dl Boia ne asigură că evul mediu nu a avut trăsături de unitate, deşi nu ne spune pe baza căror cercetări asidue ale surselor şi bibliografiei face acest lucru. Dacă medieviştii sunt oarecum absolviţi de vini capitale, specialiştii în istorie veche, predecesori şi ei ai comuniştilor, nu scapă, şi tot pentru că au exagerat unitatea, dar a daco-geţilor, spre a o fortifica pe cea a românilor. Tocilescu este bun, fiindcă îi prezintă pe daci şi pe geţi drept popoare înrudite. „Degradarea” începe de la Xenopol, care spune că ei sunt două ramuri ale aceluiaşi popor, spre a culmina cu „naţionaliştii” Pârvan şi Iorga, pentru care daco-geţii sunt un singur popor cu două nume. Toţi aceşti mari istorici – care încetează să mai fie mari – au pus în prim-plan, ne asigură dl Boia, ideologia naţională modernă (p. 208), fapt care le-a întunecat minţile, determinându-i să-i privească pe moldoveni, munteni, olteni, ardeleni etc. drept români în evul mediu, iar pe daco-geţi drept precursori ai românilor. Noroc că autorul nostru reuşeşte să ne lumineze, punându-i la zid pe toţi aceşti rătăciţi cu nume de Pârvan, Iorga sau Brătianu!

Comunismul:
mitul unităţii la zenit (p. 208–217)

Dacă antecomuniştii au fost atât de vicioşi, ne putem imagina cât de malefici trebuie să fie istoricii români care au trăit sub comunişti, în viziunea dlui Boia. Totuşi, ca peste tot, se operează şi aici cu „nuanţe”. Astfel, istoricii dirijaţi de Mihail Roller nu par chiar atât de „răi”, fiindcă pe vremea stalinismului Mihai Viteazul era prezentat în manuale doar ca un fel de agent al Imperiului Habsburgic, Unirea din 1859 drept un rezultat al jocului de interese materiale tipic capitaliste, iar Unirea Transilvaniei cu România ca act agresiv al burgheziei româneşti. Nici urmă de „naţionalism”! Sigur, dl Boia are aici un mic reproş: măcar Unirea din 1859 putea fi înfăţişată ca o expresie a puternicului sentiment naţional din epocă (jumătatea secolului al XIX-lea), dar este bine că nu apare ca o încununare a unei lungi istorii

pătrunse de sentimentul unităţii (p. 209), cum scriseseră „naţionalişti" notorii ca Lupaş, Iorga sau Brătianu. Totuşi, comunismul stalinist a cultivat cu mare insistenţă în România „mitul" unei „unităţi proletare" mondiale şi al „coeziunii de nezdruncinat a popoarelor frăţeşti" din ceea ce se numea atunci „lagărul socialist", „mituri" despre care autorul nostru nu spune aici mai nimic. Detalierea acestor „mituri" ale altor „unităţi", diferite de hulita unitate naţională, ar fi fost absolut necesară şi ar fi explicat mai bine exgerările naţionalismului comunist. Altfel, este aproape inexplicabil derapajul de după 1971–1974 sau se ajunge prea uşor la explicaţii ca acelea din lucrarea de faţă a profesorului Boia: românii au o aplecare specifică, tipică lor, pentru naţionalism şi xenofobie, evidentă în ultimele două secole, deopotrivă în istoria-realitate şi în discursul despre trecut. Orice comparaţie profundă, analitică şi nu formală, cu alte popoare (mai ales cu popoarele din jur) ar fi dovedit lesne contrariul. Nu ar fi demonstrat că românii nu sunt naţionalişti, dar ar fi probat uşor că ei nu au nimic monstruos în acest sens şi că sunt în rând cu alţii.

Critica cea mai ascuţită se îndreaptă, pe bună dreptate, asupra fazei naţionaliste a comunismului din România. Pentru defunctul regim, „unitatea, permanenţa şi continuitatea" deveniseră, cum corect notează dl Boia, axa directoare a discursului istoric (p. 209). În comparaţie cu gravele exagerări din această fază, „erorile" antecesorilor necomunişti îi apar până şi dlui Boia drept mărunte şi produse nu neapărat pe fondul „naţionalismului" lor funciar, cum fuseserăm asiguraţi anterior, ci al „patriotismului corect înţeles". Chestiunea care se pune este dacă într-adevăr întreaga societate românească a fost complet prostită de discursul oficial, fiindcă dl Boia nu are mijloace să ne convingă în acest sens. Eternul exemplu invocat, cel al lui Mihai Viteazul, devine acum o adevărată obsesie, nu numai pentru servitorii ideologici ai regimului Ceauşescu, dar chiar pentru dl Boia. Fireşte, în scopul sublinierii antecedentelor unirii din epoca modernă, exemplul lui Mihai Viteazul era cel mai la îndemâna autorităţilor şi a istoricilor. Era însă o mare deosebire între abordările politico-ideologice oficiale şi cele ale profesioniştilor. Regimul totalitar ar fi vrut să unifice cele două viziuni şi să-l prezinte pe Mihai Viteazul exclusiv ca unificator

conştient al tuturor românilor, primit cu entuziasm deopotrivă în Transilvania şi Moldova. Este adevărat că opinia publică a fost intoxicată prioritar cu o astfel de viziune, dar oamenii de specialitate, cu acces la surse şi la bibliografie, ştiau care era realitatea şi scriau în spiritul acesteia. Pe de altă parte, în ultimii ani ai regimului, prin repetarea obsesivă a aceloraşi lozinci, efectul a fost exact contrar: oamenii nu mai credeau nici în „permanenţă", „unitate" sau „continuitate", nici în „eroul de la Călugăreni şi Şelimbăr", nici în marii voievozi ca antecesori ai „geniului Carpaţilor". Evident, pentru această situaţie, unitatea medievală a românilor – câtă a fost şi cum a fost – sau voievozii din cronici colbuite nu aveau nici o vină!

Chestiunea vocabularului istoric, a modificării unor noţiuni în funcţie de locul unde se scrie şi de timpul în care se scrie, rămâne delicată. Regimul comunist a impus treptat un limbaj „unic şi unitar", inclusiv pentru trecutul istoric. Mihai Viteazul, ca domn român, unificator al unor provincii româneşti, nu mai putea fi prezentat drept „cuceritor" al Transilvaniei şi Moldovei, cum se procedase „pe vremea burgheziei". Toată tevatura creată în jurul termenilor de către vechiul regim comunist este până la urmă ridicolă, fiindcă istoricul este singur responsabil de proprietatea lor, de sensul dat noţiunilor şi de modul cum acest sens este acceptat de cititori şi de specialişti. Dacă dl Boia era conştient de toate aceste exagerări şi manipulări ale regimului comunist, suntem convinşi că şi alţi specialişti au fost, încă de atunci. Nu ni se poate pretinde să credem că Domnia sa a fost singurul! În acest spirit, nici interpretarea unică a autorului nostru, dată evului mediu românesc şi domniei lui Mihai Viteazul – mai ales că Domnia sa nu are nici o cercetare proprie în acest sens – nu este infailibilă. Atragem atenţia că, realmente, în ultimii 50–60 de ani, au ieşit la iveală surse şi date complet noi în legătură cu politica lui Mihai Viteazul în Transilvania, cu reacţia stărilor faţă de voievod şi cu măsurile luate de domn în favoarea românilor. Petre P. Panaitescu, cel mai bun monograf al voievodului, nu le-a cunoscut decât în mică măsură. Sau trebuie să ocolim toate aceste date şi surse, deliberat, spre a nu fi catalogaţi drept „naţionalişti" ca Iorga sau Brătianu? Una dintre direcţiile de mare noutate, puse în lumină relativ recent de regretatul profesor Pompiliu

Teodor, arată mecanismul prin care Mihai Viteazul, pe fondul Contrareformei habsburgice în centrul Europei, a voit să ridice ortodoxia transilvană la rangul de religie receptă, ceea ce însemna plasarea indirectă a românilor ca grup între stări sau naţiuni. Zecile de mărturii studiate l-au făcut pe acelaşi autor să constate că în timpul lui Mihai Viteazul se trece de la solidaritatea românească instinctivă la cea efectivă şi de la naţiunea medievală spre cea modernă[94]. Sau poate că şi distinsul specialist clujean era naţionalist iremediabil, după ce servise atâţia ani ca dascăl sub regimul comunist ceauşist?

Ideea dacică, ridiculizată de dl Boia (p. 210–211), a fost o realitate manifestată cu intermitenţe între secolele XV şi XIX. Nu a fost vorba de la început despre crearea unui stat românesc şi în nume românesc, ci de refacerea, sub varii egide, a unui stat cu întinderea aproximativă a anticei Dacii. Vechii autori au vorbit în acest sens despre *restitutio Daciae.* Chestiunea a fost studiată cu insistenţă, cu acribie şi erudiţie de către specialistul medievist Ştefan Andreescu[95], în vremea când regimul susţinea lozincile sale naţionaliste în legătură cu Mihai Viteazul. Fireşte, distinsul autor, cercetător şi profesor de la Bucureşti face parte dintre acei profesionişti care cred că, dincolo de ceea ce a urmărit Mihai Viteazul, actul de la 1599–1600 nu se datorează unei simple întâmplări, ci a avut o seamă de antecedente pregătitoare şi de urmări semnificative. În fond, reducând lucrurile la absurd, fără aceste antecedente, ne putem imagina orice cucerire şi orice uniune personală a domnului Ţării Româneşti şi nu putem înţelege pe deplin de ce atenţia voievodului s-a îndreptat spre Transilvania şi Moldova. Oricum, dl Andreescu urmăreşte cu metodele specialistului cum ideea politică generală de *restitutio Daciae* capătă treptat un anumit sens românesc. Până la urmă era firesc să fie aşa, din moment ce locuitorii „noii Dacii” erau în cea mai mare parte români. Iar elitele europene şi mulţi români ştiau asta, conform surselor, încă din secolele XIV–XV. Se poate ca, de-a lungul argumentării, dl Andreescu să fi chemat în sprijinul ideii susţinute şi surse neconcludente şi să fi făcut prea apăsat

---

[94] Pompiliu Teodor, *Politica ecleziastică a lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în „Revista istorică”, serie nouă, IV, 1993, nr. 5-6, passim.

[95] Ştefan Andreescu, *Restitutio Daciae,* vol. I–II, Bucureşti, 1980–1989.

pledoarii *pro domo*. Toate acestea nu sunt însă deloc motive de dispreţ la adresa muncii sale şi nici de ironie. Principalul argument în respingerea ideii de bază a dlui Andreescu ar fi – conform criticului nostru – acela că statul românesc nu putea fi pregătit în secolul XVI, „cu două secole înaintea cristalizării conceptului de stat naţional în restul Europei" (p. 210). Ne vedem siliţi din nou să semnalăm ignorarea realităţilor europene de către dl Boia: indiferent când s-a „cristalizat" conceptul de stat naţional, state naţionale moderne existau în Europa încă din secolele XV–XVI, adică de la finalul evului mediu, din timpurile moderne ale Renaşterii. Natural, aceste state nu existau încă în centrul şi sud-estul Europei, dar ideile despre statul naţional circulau şi în mediile elitare de aici. În al doilea rând, Ştefan Andreescu nu vorbeşte nicăieri despre vreun stat naţional românesc în secolul al XVI-lea. Este drept că „naţionaliştii" Nicolae Iorga şi Şerban Papacostea au scris – neintimidaţi şi neopriţi de dl Boia – despre „statul românesc constituit în secolul al XIV-lea" ca fiind „naţional şi deci modern" şi despre „aspiraţia latentă dacă nu chiar misiunea cuprinsă în denumirea asumată de Ţara Românească, aceea anume de a reconstitui unitatea poporului al cărui nume îl purta"[96]. Să presupunem oare că Nicolae Iorga, Şerban Papacostea sau Ştefan Andreescu, medievişti de formaţie şi prin vocaţie, nu cunosc chestiunile lumii medievale cum le cunoaşte dl Boia? Din moment ce dl Boia recunoaşte formaţia aleasă şi ţinuta ştiinţifică a lui Ştefan Andreescu, de ce îl acuză că serveşte – conştient? – „miturile" regimului? Cui folosesc asemenea incriminări grave? Dacă dl Boia privilegiază anumite teme şi idei din istoria noastră, este liber s-o facă, dar de ce alţi istorici nu pot face acelaşi lucru? Mai ales că, în acord cu preliminariile logice ale Domniei sale, istoricul nu poate şi nu trebuie să caute adevărul! Atunci, în funcţie de ce sunt repudiate contribuţii autentice şi şcoli istorice onorabile? Doar flerul dlui Boia nu este suficient şi nu ne poate convinge.

Voind să demonstreze că s-a mers cu absurdul unităţii româneşti până în secolul XIV, dl Boia nu ezită să exemplifice cu Ştefan cel Mare şi Mircea cel Bătrân, dar nu apelează la monografiile şi studiile

[96] Nicolae Iorga, *op. cit.,* p. 413–414; Şerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc,* Cluj-Napoca, 1988, p. 145.

elaborate de specialiştii în chestiune (Şerban Papacostea[97], Nicolae Grigoraş[98], Leon Şimanschi", Ştefan Sorin Gorovei[100] şi alţii), ci recurge la remarci marginale, făcute în lucrări generale, nereceptate de cunoscători. Care specialist serios a declarat că voievozii Ştefan sau Mircea au fost domni ai tuturor românilor? În care medii culturale sau/şi ştiinţifice româneşti, în care şcoli (gimnazii, licee, universităţi) s-a acreditat vreodată ideea că Mircea cel Bătrân sau Ştefan cel Mare au pus bazele „unirii finale" a spaţiului românesc? Altfel, *anumiţi* autori, în *anumite* lucrări au scris mereu şi vor mai scrie, *oriunde* în această lume, elucubraţii despre trecut. Trecutul este fascinant pentru oricine, chiar şi pentru aceia care îl neagă, iar abordarea lui de către *anumite* spirite se face în manierele cele mai surprinzătoare şi ciudate. Aceste excese nu sunt determinate în primul rând de naţionalism sau de patriotism, ci de felurite alte sentimente şi concepţii, care mai de care mai ciudate şi mai excentrice.

Orice intelectual care a trăit sub comunism ştie că unitatea medievală a românilor a fost prezentată tendenţios, cu proiectarea unităţii moderne asupra trecutului îndepărtat. Au fost într-adevăr, cum remarcă dl Boia, falsificări prin omisiune (p. 212), fiindcă şi ocultarea unor fapte şi împrejurări conduce la denaturare. Ce putem face astăzi pentru eliminarea acestei moşteniri, pentru echilibrarea lucrurilor, pentru revenirea sau pentru accederea la adevăr? Să luăm câteva exemple invocate de dl Boia, cum ar fi situaţia Transilvaniei medievale şi moderne sau relaţiile politico-militare dintre *Ţările Române*. S-a susţinut într-adevăr în anumite lucrări, mai ales în cele care purtau girul oficialităţii de odinioară, că Transilvania ar fi avut relaţii mai strânse cu Ţara Românească şi Moldova decât cu Regatul Ungar. Lucrul este fals. Indignaţi, ca şi dl Boia, avem în acest caz cel puţin două soluţii de

---

[97] Şerban Papacostea, *Stephen the Great, Prince of Moldavia, 1457–1504*, Bucureşti, 1981. Vezi şi studiile sale fundamentale despre Ţara Românească şi Europa de Sud-Est în timpul lui Mircea cel Bătrân.

[98] Nicolae Grigoraş, *Moldova lui Ştefan cel Mare,* Iaşi, 1982.

[99] Leon Şimanschi, *O cumpănă a copilăriei lui Ştefan cel Mare: Reuseni, 15 octombrie 1451*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie A. D. Xenopol", XIX, 1982.

[100] Ştefan S. Gorovei, *Muşatinii,* Bucureşti, 1976.

urmat. Dl Boia ne sugerează una: să arătăm clar că Transilvania era parte integrantă a Coroanei Ungare, să subliniem că voievodul Transilvaniei era numit şi revocat de regele Ungariei, că era plasat în grad înalt de dependenţă faţă de suveranul ungar. Am mai putea continua cu alte detalii: voievodul era, de obicei, mare nobil maghiar (magnat) din afara Transilvaniei; el avea autoritate doar asupra celor şapte comitate transilvane, şi nu asupra comitatelor din Banat, Crişana, Sătmar sau Maramureş, care nu făceau parte din Transilvania etc. Dacă ne-am opri însă aici, cum face dl Boia, am comite aceeaşi eroare reproşată altora, anume fals prin omisiune. Evident, unii ar putea fi mulţumiţi cu acest procedeu: comuniştii au exagerat într-un sens, noi trebuie să exagerăm în celălalt, iar cine vrea şi poate nu are decât să caute echilibrul. Nu credem că aceasta este soluţia, fiindcă *fapte* sau *realităţi* obiective, despre care există mărturii, sunt *deopotrivă* încadrarea Transilvaniei medievale în Regatul Ungar şi relaţiile sale privilegiate cu Ţara Românească şi Moldova. De aceea, sugerăm a doua cale, cea a echilibrului. Este fals a compara „relaţiile" transilvano-ungare cu acelea dintre Transilvania şi Ţările Române extracarpatice. Transilvania, până la 1541, nu avea practic *relaţii* cu Ungaria, ci era *parte* a Regatului Ungar (erau *relaţii* între rege şi voievod, între stările din Transilvania şi cele din Ungaria etc.), iar raporturile sale cu regatul erau ca acelea dintre o provincie şi centru. Au fost perioade largi când această provincie autonomă, condusă de un *voievod* (singura din Ungaria condusă constant de un *voievod*, titlu străin de tradiţia ungară), ca şi Ţara Românească şi Moldova, era ferm controlată de centru şi perioade când era aproape desprinsă de centru. Unii voievozi ardeleni au avut chiar iniţiative de politică externă şi relaţii strânse cu voievozii extracarpatici. În plus, aceşti din urmă principi, ca vasali ai regilor ungari sau pe alte căi, precum şi unii dintre boierii lor, au fost stăpânii a sute de sate (moşii, posesiuni) din Transilvania şi Părţile Vestice. De asemenea, caracterul etnic românesc al unei mari părţi a locuitorilor Transilvaniei (al majorităţii locuitorilor) a determinat în timp şi legături de alt tip – confesionale, culturale, demografice etc. – cu românii din Ţara Românească şi Moldova. Încă de pe vremea lui Mircea cel Bătrân se ştie că mitropolitul Ţării Româneşti era „oblăduitor" al ortodoxiei

transilvane şi peritransilvane, că preoţii români din Ţara Bârsei, Făgăraş, Sibiu etc. se hirotoneau cu toţii în „Ţară”, adică în statul românesc sud-carpatic. Toate acestea şi multe altele nu sunt „invenţii comuniste”, ci realităţi. Pentru dreapta cumpănire a lucrurilor, trebuie prezentate, pe cât posibil, toate faţetele relevante în vederea reconstituirii tabloului de ansamblu. Va reieşi clar că cele două lucruri nu se exclud: Transilvania a fost o provincie în cadrul Regatului Ungar, vecină cu Ţara Românească şi Moldova, cu care a avut de-a lungul vremii relaţii foarte strânse, atât la nivel oficial, între dregători şi instituţii, cât şi neoficial, între persoane particulare. Asemenea relaţii nu au fost numai între români, fiindcă stările/naţiunile (= grupurile privilegiate) ale Transilvaniei nu erau alcătuite, în general, din români. Relaţii speciale, uneori încordate, dar mai ales paşnice, cu „valahii” şi „moldovenii” au avut şi saşii şi secuii. Aceste raporturi, evident, nu au condus direct la unitatea politică a României de mai târziu, dar au pregătit o anumită atmosferă de *convieţuire*, extrem de importantă pentru înţelegerea lumii moderne. Se critică mai nou, uneori vehement, alteori mai calm, noţiunea de Ţări Române, aplicată tuturor celor trei mari provincii care au format România. Lăsăm deoparte pe aceia care nu vor să acorde nici Ţării Româneşti şi Moldovei acest calificativ etnic, fiindcă aceia sunt de rea-credinţă, falsificatori cu bună ştiinţă ai adevărului. Delicată rămâne problema Transilvaniei: ea a devenit târziu parte integrantă a Regatului României, adică o provincie a acestuia; între secolele XII şi XVI, Transilvania propriu-zisă a fost voievodat în cadrul Ungariei; apoi, între 1541 şi 1688, a fost principat autonom (incluzând şi Părţile Vestice) sub suzeranitate otomană; între 1688 şi 1918, sub varii formule, a fost parte a Imperiului Habsburgic. *Din punct de vedere politic,* până la 1918, Transilvania nu a fost o ţară românească, fiindcă ea nu era condusă de persoane şi instituţii româneşti, ca Ţara Românească şi Moldova. Iancu/Ioan de Hunedoara, voievod al Transilvaniei şi guvernator al Ungariei, nu a devenit lider ca *român* şi ca *ortodox*, ci ca mare *nobil* şi *catolic*, dincolo de originea lui românească, rămasă aproape fără importanţă după copilărie şi adolescenţă. De aceea, istoria Transilvaniei este inclusă în istoria Ungariei, a Austriei şi a lumii germanice. *Din punct de vedere etnic şi*

confesional, Transilvania a fost destul de eterogenă (multietnică şi pluriconfesională), dar a avut mereu, de când există noţiunea de *Ultrasilvana/Transilvana*, o numeroasă componentă românească şi ortodoxă (apoi şi greco-catolică). Primele izvoare statistice (care există numai din secolul XVIII) arată că această componentă românească reprezenta cam două treimi din totalul populaţiei, iar alte tipuri de izvoare, mai vechi, indică şi în evul mediu cam aceeaşi proporţie între români (apreciaţi ca fiind între 1/2 şi 2/3 din populaţie) şi ceilalţi. *Toate sursele cunoscute arată în chip precis şi neîndoios o majoritate (relativă sau absolută) a românilor în Transilvania, din evul mediu până astăzi.* Prin urmare, o mare parte dintre toţi românii medievali au trăit în Transilvania, iar sub acest aspect şi Transilvania (cu Banatul, Crişana, Maramureşul) poate fi numită ţară românească. Denumirea de Ţările Române, cu referire la cele trei mari provincii istorice care au format (între 1859 şi 1918) România şi la trecutul lor mai îndepărtat, nu este greşită. Condiţia este să nu pierdem din vedere că, timp de multe secole, Transilvania a fost sub aspect politic o ţară neromânească şi că obiectivul principal al mişcării de emancipare româneşti din secolele XVIII şi XIX a fost tocmai transformarea românilor în parte alcătuitoare de stat, în factor politic constitutiv al statului, în proporţie cu numărul lor şi cu gradul de asumare a sarcinilor publice. Acest deziderat nu s-a împlinit însă înainte de 1918. Denumirea de Ţările Române nu incumbă nici o acţiune unitară preconcepută şi nici o aspiraţie conştientă, planificată spre unitate politică medievală în nume românesc. Dar „impecabila logică" a unui „tânăr istoric" evocat de dl Boia (p. 212–213), care ar fi demonstrat recent că Transilvania s-a aflat în sistemul politic ungar, iar Moldova în cel polon, în secolele XIV–XV, este departe de a fi o noutate. Cei mai serioşi medievişti români au demonstrat şi recunoscut în ultimul secol şi jumătate acest lucru. „Formele de coordonare politică" şi militară între cele trei ţări vecine, mai ales între Moldova şi Ţara Românească în evul mediu, au fost destul de numeroase, ca şi formele de conflict şi dezbinare. A nu le recunoaşte, cum fac dl Boia şi emulul Domniei sale, înseamnă a aplica o logică întoarsă, cu scopul de a contrabalansa exagerările din epoca regimului comunist. Noţiunea de „front românesc antiotoman" nu este

poate dintre cele mai fericite şi face parte dintre clişeele preferate sub comunism; nici front creştin antiotoman nu a fost, dar a fost ideea – cu realitatea adiacentă ei – de alianţă creştină (şi de cruciadă târzie), în care s-au încadrat şi românii. Asta nu înseamnă că românii din cele trei ţări vecine, cu anumite prilejuri, nu au luptat împreună, în condiţiile unor coordonări/subordonări specific medievale (acorduri vasalice, tratate etc.), împotriva otomanilor. Dacă reunirile forţelor celor trei ţări au fost rare, lupta coordonată a forţelor provenind din câte două ţări poate fi urmărită cu destulă constanţă. Aceste acţiuni nu au pregătit unitatea politică a românilor din epoca modernă, dar au dat măsura unei anumite contribuţii a românilor la efortul popoarelor central- şi sud-est-europene de apărare a civilizaţiei creştine. „Frontul românesc antiotoman”, exaltat de anumiţi autori din timpul regimului comunist, nu este un mit. Ideea nu a pătruns în conştiinţa publică şi nu a influenţat „masele”. Totul este mai mult un slogan, o formulă sau o expresie a propagandei comuniste, care voia să găsească rădăcini cât mai adânci ale „unităţii întregului popor”. Există lucrări de mare valoare şi autori extrem de serioşi care au scris înainte de 1989 despre lupta antiotomană a Ţărilor Române şi care nu au vorbit despre nici un „front românesc”. Aceştia au dat tonul în predarea, cercetarea şi receptarea istoriei la nivel academic, universitar, şi nu angajaţii instituţiilor PCR. Şi chiar dacă nu ar fi fost aşa, contribuţiile lor, ale specialiştilor autentici, trebuiau menţionate în cartea despre *Istorie şi mit...,* pentru a nu se produce ceea ce condamna dl Boia, adică falsificarea prin omisiune.

Este drept că Revoluţia de la 1848–1849 a fost prezentată, de la un timp, forţat drept „unică şi unitară” la români, cu tratarea concomitentă a evenimentelor din cele trei ţări, ca şi cum acestea ar fi fost coordonate. Dar invocarea lucrării Corneliei Bodea, apărute în 1967, pentru susţinerea acestui clişeu, este nefericit aleasă[101]. Lucrarea respectivă fusese scrisă imediat după intoxicarea românilor cu internaţionalismul stalinist, după ce toate personalităţile româneşti importante fuseseră fie ignorate, fie declarate „burgheze” şi

[101] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate naţională 1834–1849*, Bucureşti, 1967.

„retrograde”, după ce revoluţia românilor din Transilvania de la 1848–1849 devenise o manifestare a „contrarevoluţiei” habsburgice, iar Avram Iancu un fel de trădător naţionalist etc. După toate aceste falsuri crase, prin care rolul românilor în propria lor istorie modernă era cvasianihilat, lucrarea menţionată venea ca o serioasă tentativă de restabilire a adevărului istoric şi a fost receptată ca atare de specialişti. Autoarea, astăzi membră a Academiei Române, este un specialist de excepţie al Revoluţiei de la 1848–1849 şi al istoriei moderne, cu lucrări istorice caracterizate prin seriozitate, competenţă şi spirit critic. Scrierile sale sunt apreciate deopotrivă în ţară şi străinătate, unde şi-a publicat o parte însemnată din operă şi unde a conferenţiat adesea cu mare succes. Fireşte, într-o lucrare anumită, orice autor privilegiază anumite aspecte, care ilustrează tema aleasă, fiind obligat să nu cuprindă, cum s-ar cuveni, toată bogăţia realităţii. Autoarea nu a scris lucrarea invocată spre a demonstra că nu a existat separaţie sau dezbinare între români, ci spre a arăta că, *în acele împrejurări de fărâmiţare politică, a existat*, *între altele, şi o aspiraţie spre unitate românească.* Insistenţa sinceră a lui Bălcescu pentru apropierea dintre Revoluţia Română şi cea Maghiară – fără înţelegerea profundă de către acesta a situaţiei complexe din Transilvania – nu exclude aspiraţia sa la fel de sinceră pentru unitatea naţională. Sublinierea într-un anumit context a ideii unităţii româneşti dorite de Bălcescu, gândite într-un cadru legat de concertul naţiunilor europene sau de visata revoluţie generală (simfonă şi sincronă), nu este menită deloc să diminueze efortul marelui revoluţionar de cooperare româno-maghiară. Cartea Corneliei Bodea din 1967 rămâne un model de tratare a luptei pentru unitate naţională, într-o perioadă când istoricii autentici încercau eliminarea exceselor şi falsificărilor din anii stalinismului.

Din păcate, manualele de istorie, mai ales cele din anii ’80 ai secolului XX, au exagerat unitatea de acţiune şi chiar de aspiraţii a românilor la 1848, în dauna particularităţilor fireşti. Dar ar fi la fel de greşit ca astăzi să li se prezinte elevilor doar elementele deosebitoare, pentru a compensa vechea exagerare în celălalt sens. Au existat în programe revendicări comune europene, cereri specifice naţiunii române în ansamblu, precum şi chestiuni regionale, legate de evoluţia particulară a românilor, mai ales a celor transilvani. Nici în Germania

nu a fost o singură revoluţie a tuturor germanilor Ia 1848, şi totuşi se scrie şi se vorbeşte despre „Revoluţia Germană”, cu toate caracteristicile ei de dezbinare şi de unitate. În istoriografia italiană, Revoluţia de la 1848 este una (a italienilor), chiar dacă problemele nu erau deloc identice la Palermo, la Napoli, la Roma, la Milano sau la Torino.

Gravele abuzuri, care nu ţin de istoriografie, ci de secţia de propagandă a Comitetului Central al PCR, privind interdicţia de a mai folosi numele regiunilor istorice sau tendinţa de a adăuga denumirii celor trei mari provincii adjectivul de „românească”, evocate de dl Boia (p. 215), sunt categoric aspecte condamnabile, demne de pana unui umorist, dacă n-ar fi vorba de lucruri atât de serioase. Deşi mulţi istorici au trebuit să scrie, în loc de Banat, „sud-vestul României” în titlurile cărţilor lor, spre a le putea vedea publicate, nu înseamnă că aceste „indicaţii” s-au aplicat în spiritul lor în istoriografie. Tonul îl dădea gruparea oficială din jurul fratelui dictatorului, devenit mare istoric peste noapte, dar specialiştii, profesioniştii au continuat să folosească numele provinciilor istorice şi s-o facă în mod corect. În fond, cartea lui David Prodan, intitulată *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea* (2 vol.) a apărut în 1986–1987, cea a lui Radu Popa, numită *La începuturile evului mediu românesc. Ţara Haţegului*, în 1988, cea a lui Victor Spinei, cu titlul *Moldova în secolele XI–XIV,* în 1982. Chiar şi cartea lui Ştefan Pascu, încadrat între istoricii preferaţi de regim şi executant al „indicaţiilor venite de sus”, al cărei ultim volum a apărut în 1989, nu s-a numit „Voievodatul românesc din nord- vestul României” (ceea ce ar fi fost o aberaţie!), ci tot *Voievodatul Transilvaniei.* Nu ştim ca vreodată la Universitatea din Cluj cineva să le fi vorbit studenţilor la cursuri şi seminarii despre „sud-vestul României” în loc de Oltenia sau despre „Ţara Românească a Transilvaniei” în loc de Transilvania. Cu alte cuvinte, în ciuda propagandei de partid, s-a păstrat o linie realistă şi relativ corectă în reflectarea trecutului românesc. E rău destul şi stânjenitor că acele „orientări” şi „indicaţii”, aplicate de unii, au existat, dar este nedemn şi fals să le prezentăm ca şi cum toţi românii le-ar fi urmat. Aceste exagerări trebuie cunoscute de către noile generaţii, dar impactul lor în societate trebuie prezentat în chip realist. Altminteri, tinerii de-acum ar

putea crede că toţi românii în general şi toţi istoricii în special, de dinainte de 1989, erau cretini, abulici sau cu mintea rătăcită.

Apelul dlui Boia de a urma exemplul istoriografiei franceze şi de a insista pe studiile de istorie regională, pe diferenţele destul de adânci dintre provincii, este binevenit. Aceste studii vor putea scoate în evidenţă şi la noi bogăţia fascinantă a particularului, păstrată în multe privinţe până azi, dar vor demonstra, în acelaşi timp, din ce diversitate largă s-a născut până la urmă unitatea românească, chiar aşa, labilă, cum o văd sau o cred unii astăzi. Dar a considera că privilegierea istoriei regionale în raport cu cea naţională poate avea, în afara rosturilor de cunoaştere mai profundă, mai corectă a trecutului şi de înţelegere mai bună a prezentului, şi implicaţii directe în făurirea viitoarei Europe unite sau în refacerea structurii administrativ-teritoriale a Românei de mâine este riscant şi discutabil. Cine poate garanta astăzi că integrarea europeană este mai bine şi mai uşor de făcut pornind de la regiuni decât de la state naţionale? Întreg evul mediu, dincolo de formulele generale de unitate creştină şi politică (bazată pe Sfântul Scaun şi pe Sfântul Imperiu), a fost o lume a regiunilor, a provinciilor, a senioriilor, mai mult decât a statelor mari şi centralizate. Această experienţă s-a dovedit de la un timp caducă şi s-a trecut, începând cu lumea modernă (după secolele XV–XVI), la Europa naţiunilor, a patriilor, cu toate imperfecţiunile ei. Modelele imperiale federative, de la cel german sau austro-ungar până la cel sovietic, au fost încercate mereu, dar s-au perimat, au fost desfiinţate.

Invocarea de către profesorul Boia a rezultatelor alegerilor din 1990 şi 1992, pentru a ilustra deosebirile mari dintre românii trăitori de o parte şi de alta a „frontierei care a separat cândva România de Austro-Ungaria", şi teoretizarea pe această bază a două zone distincte în România de azi sunt acte fără relevanţă în cazul de faţă. La fel de caduce s-au dovedit şi alte încercări similare, ale unor ideologi ai transilvanismului, federalismului sau regionalizării[102]. Nimeni nu spune că nu sunt diferenţe între români, în funcţie de provinciile istorice pe care le locuiesc, deşi omogenizarea din timpurile moderne

[102] Gabriel Andreescu, Gusztáv Molnár (editori), *Problema transilvană,* Bucureşti, 1999.

şi contemporane a şters multe dintre particularităţi. Numai că rezultatele recentelor alegeri nu sunt criteriul potrivit pentru a întări asemenea concluzii. Mai mult decât vechile graniţe dintre provincii, au contat condiţiile social-economice, şomajul, venitul pe cap de locuitor, ocuparea forţei de muncă prioritar în servicii, în industrie sau în agricultură etc. Fireşte, zonele cu mai mari concentrări de muncitori şi fermieri sunt „roşii”, simpatizează cu social-democraţia, manifestă chiar nostalgie după vechii comunişti şi se bucură să-i vadă pe unii dintre ei convertiţi în noile partide. Şi chiar dacă în Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş lumea a votat în 1990, 1992 şi 1996 mai mult decât în restul ţării cu „forţele democratice” sau cu ceea ce a fost Convenţia Democrată din România, în anul 2000 nu s-a mai întâmplat acest lucru, ba s-a întâmplat, în unele privinţe, chiar pe dos. Pentru ca asemenea analize să conducă la rezultate pertinente şi relevante, la concluzii cu grad ridicat de generalitate, este nevoie de seturi de date numeroase, extinse la nivelul „duratei lungi”. Cu rezultatele a două-trei campanii de alegeri nu se poate face nimic în acest sens. În nici un caz nu se poate spune că ardelenii votează mai ales cu forţele de dreapta (sau democratice), iar „regăţenii” cu cele de stânga, fiindcă este fals. Mai ciudat este faptul că în cazul de faţă, în vederea combaterii „mitului unităţii româneşti”, profesorul Boia apelează copios la argumente istorice, la tradiţiile unor vechi separaţii, la individualitatea ancestrală a provinciilor, pe când acelaşi gen de argumentaţie este complet refuzat altora. De exemplu, cei care susţin existenţa unui specific românesc şi legăturile genetice dintre românii de azi şi cei de odinioară sunt combătuţi prin repudierea argumentelor istorice în favoarea celor de dată foarte recentă.

În finalul subcapitolului, dl Boia revine la manuale, la profesorii din învăţământul preuniversitar, la Mihai Viteazul şi la patriotism! Noi nu am întâlnit tocmai imaginea profesorilor de gimnaziu şi de liceu pe care o creionează dl Boia, aceea de oameni mai mult conformişti, care continuă să vorbească de „visul de aur” al unităţii românilor, despre un Mihai Viteazul ca unificator conştient al românilor etc. Este ca şi cum am crede că mulţi dintre aceşti colegi ai noştri ar fi subdezvoltaţi mintal. Ei sunt acuzaţi de „lipsa responsabilităţii”, de „manipulare” de disimulare şi necinste (ştiu care este adevărul, dar spun deliberat

minciuni) şi chiar de strădania – culmea! – de a forma prin istorie *patrioţi*. Dar ce să formeze profesorii secundari de istorie, istorici sau filosofi? Ce bine ar fi dacă măcar ar reuşi să educe cât mai mulţi patrioţi autentici, adică oameni care să-şi iubească cu demnitate şi responsabilitate locul de naştere şi să-l ridice la nivelul Europei Occidentale! Cu patrioţi am putea face cum se cuvine şi integrarea europeană. De când este ruşine a fi patriot şi a forma patrioţi? Oricum ar fi, istoria nu numai că informează, dar şi formează. Prin istorie, de când e lumea, se face instrucţie şi educaţie. Prin urmare, un fel de educaţie oricum se face. Dl Boia nu vrea deloc educaţie patriotică. Este opinia Domniei sale, dar nu înseamnă că ea trebuie şi urmată. Cum ar putea românii respecta şi iubi continentul numit Europa, cum ar putea preţui valorile europene, naţiunile europene, grupurile etnice, dacă nu şi-ar respecta şi iubi întâi propria ţară? Fireşte, din discursul mai ales negativist despre trecut, pe care ni-l propune dl Boia, în care tot ceea ce era alb şi imaculat altădată devine brusc întunecat şi condamnabil, nu putem aştepta să reiasă prea multă preţuire pentru „patrie", adică pentru locul unde părinţii (*pater, patris* = tată sau părinte) ne-au născut. Toată lumea ştie că unii profesori forţau adesea nota şi o forţează încă spre a stimula patriotismul, noţiune care nu are în sine nimic condamnabil; dl Boia nu doreşte revenirea la spiritul de echilibru, ci la alte exagerări, spre a nu mai forma patrioţi. Pe calea propusă de Domnia sa, cu mijloacele exemplificate în cartea comentată aici, s-ar putea chiar reuşi. De ce mai are nevoie un tânăr, dezamăgit de prezentul nesigur şi precar, temător de viitorul incert, decât de colorarea în culori cât mai negre a trecutului? Astfel, stimularea lui pentru munca onestă, pentru respectarea unei anumite discipline democratice, pentru igienă şi curăţenie, pentru studiul aprofundat etc., care, toate, ar putea contribui la ridicarea României, este asigurată! Ne întrebăm cum ar fi catalogat sau ce ar fi în ochii dlui Boia vreunul dintre aceşti dispreţuiţi profesori preuniversitari, care ar face în faţa elevilor elogiul bisericilor pictate din Bucovina, ca rezultat al atmosferei de emulaţie artistică din timpul domniilor lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş? Sau un altul care ar îndrăzni să citească în faţa elevilor scrisoarea „circulară" a lui Ştefan cel Mare, dată la 25 ianuarie

1475, la Suceava, prin care marele voievod mulţumea „Domnului Dumnezeului nostru atotputernic" fiindcă „am mers împotriva inamicilor Creştinătăţii, i-am biruit şi i-am călcat în picioare, şi pe toţi i-am trecut sub ascuţişul săbiei noastre". Astfel de prezentări entuziaste ar putea trezi şi oarecare timidă mândrie de a fi români în sufletul elevilor[103], ceea ce nu ar putea fi decât condamnabil!? În schimb, prezentarea similară a castelelor de pe Valea Loarei, „mărturie a geniului francez al Renaşterii", cum mai spun încă manualele de acolo şi de aiurea, ar fi un act lăudabil, fiindcă le-ar dezvolta elevilor dragostea pentru Europa!? Suntem şi noi împotriva discursurilor stereotipe, naţionaliste, patriotarde, ca şi dl Boia. Dar scriind că „nici măcar sentimentele patriotice nu pot fi cultivate printr-un discurs stereotip", prin acel *nici măcar*, autorul invocat dovedeşte un dispreţ suveran pentru astfel de sentimente, ca şi cum ele ar fi mai demne de lumea animalelor decât de cea a oamenilor. Cu ce ar fi mai uman şi mai european un român fără sentimente patriotice? Oare românii care hoinăresc azi fără noimă prin Europa o fac fiindcă au fost supuşi unei educaţii patriotice excesive ori fiindcă au sentimente patriotice prea puternice? Dimpotrivă, românii fără cultură patriotică, fără ruşinea că- şi fac de ocară locul naşterii, fără demnitatea şi mândria de a face parte din ţara lor trag Europa în urmă, periclitează integrarea noastră prin delincvenţa lor. *Este greşit a-i învăţa la şcoală pe români să fie excesiv de mândri pentru un trecut românesc exclusiv glorios, dar este*

[103] Ni s-a explicat recent, de către un tânăr politolog prea avântat, că Europa unită nu va mai tolera deloc dispreţul şi discriminarea la adresa musulmanilor, aşa cum reies ele din scrisoarea domnului Moldovei. Prin urmare, trebuie să ne pregătim oare să ocultăm izvoare din care reiese că apărarea creştinătăţii (şi implicit a valorilor europene) a însemnat combaterea „păgânilor", spre a nu-i jigni pe aceştia din urma (!?). Va trebui să-l condamnăm şi pe Ştefan cel Mare pentru că nu s-a gândit, acum peste cinci secole, să-i integreze în Europa pe otomani şi pe tătari în mod paşnic, în loc sa încerce să-i alunge în chip violent (!?). Noroc că, odată cu domnii români, vor trebui admonestaţi toţi suveranii occidentali, inclusiv Sfântul Părinte, fiindcă au avut proasta inspiraţie să susţină ori să organizeze Reconquista, cruciadele etc. La astfel de aberaţii se poate ajunge foarte uşor, din moment ce istoricul nu mai are menirea să reconstituie (pe cât posibil) trecutul în funcţie de criteriul adevărului şi în conformitate cu valorile şi morala epocii cercetate.

la fel de greşit a-i învăţa să nu fie mândri de nimeni şi de nimic din acest trecut. Oare cei 90% dintre americani care au aprobat ferm în septembrie 2001 măsurile luate de Congres şi de preşedintele lor contra terorismului, inclusiv atacarea Afghanistanului, să fie demni de dispreţ fiindcă sunt patrioţi? Iar aceşti 90% dintre americani au declarat clar că sunt patrioţi. Sau manualele de istorie din SUA, care insuflă toate, fără excepţie, sentimentul de mândrie şi preţuire faţă de „marea naţiune americană”, „cea mai puternică din lume”, să fie simplă maculatură? Să condamnăm aceste manuale pentru că nu fac elogiul înfrăţirii universale şi nici măcar al dragostei faţă de „Bătrânul Continent”, din care, de altfel, au venit majoritatea americanilor de azi? Americanii învaţă la şcoală un lucru foarte clar: *dragostea şi respectul pentru umanitate trec prin dragostea şi respectul pentru marea naţiune americană*. Dacă acest lucru este bun sau rău, nu avem a judeca aici, dar el se petrece aievea. Desigur, noi, românii, nu avem o mare naţiune şi nici o mare istorie, ca aceea americană, dar asta nu înseamnă că nu se cuvine să preţuim ceea ce este de preţuit în ele. Altminteri, trăim de prisos! Nu trebuie să ne căutăm şi afirmăm priorităţi şi calităţi inventate, dar realitatea de *a fi* şi cea de *a fi fost* ca popor (naţiune), cu bune şi cu rele, suntem obligaţi s-o susţinem.

Istoria ca disciplină şcolară trebuie să insufle, pe baza trecutului, aşa cum a fost el, mândrie pentru calitatea de om, dragoste pentru omenire, pentru toate naţiunile, dar, evident, şi pentru „patria” locală, nu doar pentru cea universală. Patriotismul, înţeles ca sentiment de dragoste pentru ţara (locul) în care trăieşti şi naţiunea din care faci parte, dar şi ca sentiment de respect şi preţuire pentru celelalte ţări, naţiuni, etnii etc., nu are în sine nimic condamnabil şi nu poate fi valorizat decât pozitiv.

În căutarea sufletului românesc (p. 217–226)

Autorul începe acest subcapitol tot cu românii care, pornind de la premisa falsă că au fost dintotdeauna o naţiune unită, ar fi ajuns la concluzia falsă că exista un *spirit românesc* sau un *specific naţional.* Fireşte, toate acestea s-au întâmplat deoarece la români acţionează din

plin „mitul unităţii”, ni se mai spune (p. 217). Numai ulterior se arată, în trecere, că, de la Herder încoace, „spiritul popoarelor”, după ce „lumea a fost decupată în spaţii naţionale”, i-a preocupat şi pe alţii, mai ales germani şi francezi. Această „decupare”, împinsă de autor spre secolul al XIX-lea, când de fapt ea începe din secolele XIV–XV, este prezentată ca un motiv de declanşare a unui inutil efort, acela de căutare a „spiritului popoarelor”. De fapt, aici dl Boia ezită să spună ceea ce este general valabil, anume că toate popoarele europene au avut din vechime şi mai au teoreticieni ai specificului naţional, ai psihologiei etnice şi că nu românii au oferit modelul în speţă. După vaga recunoaştere a preocupărilor germano-franceze în acest sens, se revine la români, care, ajunşi târziu la unitatea naţională, ar fi avut motive mai multe să-şi fixeze obsesiv propria imagine.

Contribuţia remarcabilă a lui Dumitru Drăghicescu, *Din psihologia poporului român*, publicată în 1907, este totuşi prezentată pozitiv, nu pentru că dă dovadă de multă obiectivitate, în care autorul nostru nu crede, ci fiindcă critică defectele „orientale” ale românilor şi-i îndeamnă „să tindă spre o formulă de spiritualitate de tip occidental” (p. 218–221), ceea ce este perfect adevărat. Dar dl Boia procedează în continuare prin excludere: cine nu ne îndeamnă neapărat să fim sau să devenim occidentali, indiferent cât de fascinant ar scrie sub aspect literar sau istoric, este „autohtonist” şi trebuie condamnat. Din acest punct de vedere, iarăşi, Vasile Pogor este bun, iar Eminescu este rău, fiindcă cel din urmă ar fi pretins că românii au geniul lor propriu şi nu trebuie să devină occidentali. Sămănătorismul şi curentele autohtoniste interbelice ar fi continuat pe această linie, încercând să definească „un suflet românesc atemporal”, estompând sau eliminând criticile şi îngroşând calităţile.

Cel care ar fi ilustrat această orientare, totuşi „în forma cea mai elaborată”, – spune dl Boia –, este Lucian Blaga, în *Spaţiul mioritic*. În ciuda acestei recunoaşteri, autorul găseşte „demonstraţia” lui Blaga doar „seducătoare”; toate analizele făcute de marele filosof, subtilele sale observaţii, noţiunile introduse de el, – plai, matrice stilistică, succesiunea deal-vale, oscilaţia între spaţiul cosmic şi spaţiul teluric –, apelul la istoria culturii, la specificul arhitecturii, comparaţiile între

orizonturile germanic, slav, românesc etc. nu par să-i stârnească dlui Boia nici un interes. Aparent, autorul rămâne neutru în cazul Blaga, dar blamul adus autorului *Poemelor luminii* este evident, chiar dacă este subînţeles. Repudierea lui Blaga se vede din plasarea acestuia, în opoziţie cu „occidentalul" Drăghicescu, între „autohtonişti" şi din situarea sa alături de Nichifor Crainic, Nae Ionescu şi Mircea Vulcănescu. Toţi aceştia, inclusiv Blaga, ar fi identificat spiritul naţional cu ortodoxia, ceea ce ar fi o enormă greşeală. Amalgamarea aici a distincţiei tendenţioase, de nuanţă rasistă, făcute de Nae Ionescu între *români* şi *buni români*, îl plasează voit pe Lucian Blaga într-o ambianţă nemeritată, căreia nu i-a aparţinut niciodată. Pentru Blaga, care vedea sufletul românesc aşezat într-un cadru atemporal şi imanent, dimensiunea credinţei răsăritene, bizantine era esenţială la români. Este absurd a insinua că Blaga, născut şi crescut în Transilvania, i-ar fi exclus dintre români pe greco-catolici. Dar, privilegiind ortodoxia, el era cel dintâi care să ştie că greco-catolicisinul era de dată recentă (apărut abia după 1700) şi că, în esenţă, prin păstrarea ritului bizantin, românii uniţi cu Roma aparţineau tot fondului oriental. Blaga ştia cel mai bine că cele două biserici istorice ale românilor, fiind de rit bizantin, aveau aceeaşi esenţă. Pentru Blaga, sufletul românesc era bine definit la 1700, iar ceea ce s-a petrecut atunci era o diviziune nu de fond, ci de formă. Prin urmare, nu ni se pare corect a-l aşeza pe Blaga alături de teoreticienii ideologiei legionare. Faptul că pentru Blaga spiritualitatea românească este distinctă de a altor popoare şi felul cum el prezintă această distincţie nu au în sine nimic jignitor la adresa celorlalţi. Iar a vedea spiritualitatea românilor *distinctă* ni se pare un lucru decent şi evident pentru oricine, altminteri am putea numi această spiritualitate bulgară ori ungurească! De asemenea, „teoria bunului român", câtă s-a făcut la noi, nu are în sine nimic original, fiind o calchiere după modele celebre. Chiar şi scriitorul Henry James, născut la New York (în 1843) şi mort la Londra (în 1916), discută la un moment dat „latura de bun american" a unui personaj din romanul său „Ambasadorii" (1903) şi glosează pe această temă[104]. Secolul al XIX-lea a lăsat lumii şi o astfel

[104] Henry James, *Ambasadorii,* Bucureşti, 1972, p. 124.

de moştenire, ca loc comun, în toate culturile naţionale de un anumit nivel.

Nu scapă nici G. Călinescu de rechizitoriu: marele critic literar este acuzat că, deşi nu a simpatizat cu „ideologia dreptei naţionaliste", s-a lăsat şi el robit de „ponciful unicităţii româneşti", a scris despre o *rasă* românească distinctă, s-a contaminat de teoriile rasiste ale vremii, pretinzând că român te naşti etc. Ne îndoim că vreun analist serios l-a reţinut sau îl va reţine pe G. Călinescu în istoria culturii româneşti drept ideolog al „unicităţii româneşti", cum insinuează dl Boia. Ne îndoim iarăşi că în epocă G. Călinescu a trecut în ochii cuiva drept „rasist" şi „autohtonist" sau că va fi reconsiderat în acest sens vreodată. Călinescu va fi însă cu siguranţă redescoperit cândva, nu atât ca poet clasicizant şi uşor manierist sau ca autor al *Cărţii nunţii*, cât mai ales ca istoric propriu-zis, cu fascinante lucrări de tinereţe, de pildă despre influenţa catolicismului în Ţările Române. Măruntele observaţii – unele discutabile sau emendabile – adiacente specialităţii celui mai important istoric literar român nu pot face din el altceva decât este. Dar şi aici, dl Boia aplică vechea tehnică: izolează din context anumite citate, nu spune ce importanţă sau impact au avut ele, spre a „descoperi" cât mai multe argumente pentru „teoriile" Domniei sale.

Dacă susţinătorii direcţi ai „mitului" unităţii româneşti încadrat în timp au fost mai ales istoricii, – cum ne asigură dl Boia –, teoreticienii specificului naţional au fost filosofii sau literaţii. Într-un fel, faptul îi mai absolvă pe istorici de o parte din multele lor păcate. Dar nici filosofii sau literaţii nu ies deloc bine: ei sunt vinovaţi pentru că, încercând să definească spiritul românesc, s-au lăsat antrenaţi în augmentarea „mitului unităţii (şi unicităţii?) româneşti". Până la urmă, toată cultura românească este contaminată de acest mit. De pildă, în cazul specificului naţional, conştienţi de acest mit şi disociaţi de el au fost doar Vasile Pogor şi parţial Dumitru Drăghicescu, pe când Mihai Eminescu, Lucian Blaga sau G. Călinescu s-au lăsat robiţi de el, l-au cultivat şi dezvoltat. Cu alte cuvinte, în ochii cititorului neavizat, cei care au văzut bine lucrurile sunt nişte cvasianonimi, iar cei care le-au văzut greşit sunt cele mai de seamă valori ale spiritului românesc,

recunoscute şi apreciate pe plan universal. În acest punct deruta este totală: ori s-au înşelat toţi analiştii de până azi când au stabilit tabla de valori a culturii româneşti, ori se înşală profesorul Boia? Dacă Eminescu, Blaga şi Călinescu s-au ocupat de „mitul unităţii româneşti" cu bună ştiinţă, contribuind la izolarea noastră de Europa, atunci au fost diabolici, dorind să facă rău propriului popor; dacă însă, după aceeaşi logică a dlui Boia, aceşti mari creatori au fost inconştient atraşi de acel odios „mit", atunci nu avem decât să-i declarăm naivi, manipulabili sau lipsiţi de discernământ. Prin urmare, teoria aceasta a „mitului unităţii româneşti" se lasă cu greu prinsă într-o demonstraţie bine articulată, este pândită la fiecare pas de contradicţii şi de paradoxuri din care nu se poate ieşi. Nu ar fi oare mai corect să acceptăm simpla evidenţă, anume că cei mai mulţi creatori autentici au fost profund *sinceri* şi *oneşti* cu sine, cu lumea şi cu opera lor, neavând intenţia să inducă în eroare pe nimeni? Dacă mesajele operelor lui Eminescu, Blaga sau Călinescu nu ar fi profunde, general umane şi specific româneşti în acelaşi timp, cum ar fi putut aceşti autori să fie aşezaţi în galeria marilor spirite? Prin ce minune Pogor a rămas obscur, iar Eminescu este atât de cunoscut? Ori totul este un complot al naţionaliştilor, ori toţi românii sunt iremediabil naţionalişti şi nu pot distinge valorile universale, europene?

De fapt, lucrurile sunt mult mai nuanţate şi trebuie prezentate ca atare. Opţiunea marilor noastre spirite pentru teoretizarea unui specific românesc, chiar cu unele excese, este perfect naturală şi s-a petrecut în toate culturile. Faptul că Eminescu, Blaga sau Călinescu insistă pe anumită componentă răsăriteană şi pe o plămădire autohtonă a acestui spirit sau specific reprezintă nu o lozincă de ocazie, ci o convingere intimă a lor, bazată pe serioase cercetări şi pe o profundă cunoaştere. Ei nu au fost nici pe departe antioccidentali, fiindcă toţi s-au împărtăşit cu ardoare din cultura Occidentului, toţi au cunoscut şi subliniat originea noastră romană şi latinitatea limbii române. Dar, scriind despre lucruri imuabile, necontaminate de timpul scurt, cum este specificul naţional, ei evitau să se lase influenţaţi de conjuncturi. Nu înţelegeau nici să idealizeze Occidentul, despre care atâţia teoreticieni

arătau că se află la „apus”, că şi-a epuizat forţele vitale[105]. Pe de altă parte, Occidentul european de atunci era departe de a avea strălucirea relativ omogenă de astăzi. Spania, Portugalia, Irlanda, sudul Italiei, Norvegia, Suedia, Finlanda etc. se aflau mai mult la periferia decât în centrul dezvoltării. Spaţiul progresului şi al civilizaţiei înfloritoare nu era Occidentul european, aşa cum îl înţelegem azi, ci o falie din el, care pornea din Anglia, Ţările de Jos, trecea prin Franţa, Germania, Elveţia, eventual Boemia şi ajungea în nordul Italiei. Pentru un om de cultură,

[105] Vezi, în acest sens, eseul „Despre două tipuri de societate. Scrisoare către un prieten de departe”, elaborat în 1957 de Emil Cioran, *Istorie şi utopie,* Bucureşti, 1992, p. 5–27. Detaşat acum, spre deosebire de Constantin Noica, de mediul local românesc, Cioran nota: „În bătălia ideologiilor, Occidentul s-a arătat timorat, inofensiv; unii chiar îl felicită pentru asta, deşi ar trebui să-l condamne, căci în epoca noastră nu se poate ajunge Ia hegemonie fară concursul unor înalte principii mincinoase, de care popoarele virile se servesc pentru a-şi camufla instinctele şi ţelurile. Păstrând realitatea pentru idee şi ideea pentru ideologie, omul a lunecat spre un univers derivat, către o lume de subproduse, unde ficţiunea dobândeşte virtuţile unui dat primordial. Această alunecare e fructul tuturor revoltelor şi ereziilor Occidentului, şi totuşi Occidentul refuză să meargă până la capăt: n-a făcut revoluţia, care era misiunea sa istorică, nici n-a dus până la capăt răsturnările pe care le pornise. Dezmoştenindu-se în folosul duşmanilor săi, riscă să-şi compromită finişul şi să rateze o ocazie supremă. După ce i-a trădat pe toţi înaintaşii, pe toţi schismaticii care l-au pregătit şi format, de la Luther până la Marx, el îşi imaginează, pe deasupra, că va veni cineva din afară să-i facă revoluţia, să-i redea utopiile şi visurile. O să priceapă oare, într-un sfârşit, că nu poate avea destin şi rol politic decât regăsind în el însuşi fostele-i visuri şi utopii, precum şi amăgirile orgoliului de altădată? Pentru moment, tocmai adversarii săi, convertiţi în teoreticieni ai misiunii de care el se leapădă, îşi înalţă imperiile pe nehotărârea şi pe oboseala lui. Ce blestem l-a lovit pentru ca la sorocul înfloririi sale să nu mai producă decât aceşti afacerişti, aceşti băcani, aceşti intriganţi cu privirile goale şi cu surâsuri veştede, pe care-i întâlneşti peste tot, în Italia şi în Franţa, în Anglia şi în Germania? Trebuia o civilizaţie atât de delicată şi de complexă să eşueze în aceste larve? Poate că era nevoie să trecem şi prin asta, prin abjecţie, ca să putem imagina un alt soi de oameni... Voiam doar să îţi semnalez că lumea aceasta, care nu-i deloc minunată, ar putea eventual să devină astfel, dacă ar consimţi nu să se nimicească (şi are pentru asta grozave înclinaţii), ci să-şi lichideze deşeurile, impunându-şi misiuni *imposibile,* opuse acestui cumplit bun-simţ care-o schimonoseşte şi o pierde” (*Ibidem,* p. 21–22). Criticii blazate a lui Cioran îi răspunde mai degrabă optimist, din ţară, Constantin Noica, „autohtonistul”, care crede încă în valorile perene ale Occidentului (*Ibidem*, p. 143–158).

pentru un autentic filosof şi savant, izbucnirea de civilizaţie a Occidentului era de dată relativ recentă şi nu părea să stea sub semnul eternităţii. Pe de altă parte, românii, chiar dacă de extracţie occidentală prin rădăcini şi limbă, erau şi răsăriteni, situaţi într-o arie de interferenţă (şi nu pe o linie de separaţie) a civilizaţiilor. De aici, după cum au constatat cei mai importanţi exegeţi, vine şi specificul românesc. De aceea, condamnarea atât de vehementă a preocupărilor pentru definirea specificului naţional (românesc) şi a orientării acestei definiri spre tradiţie, spre origini, spre trăsături considerate imuabile etc. nu se justifică. Fireşte, trebuie semnalate şi veştejite excesele rasiste, de extremă dreaptă, care tindeau să facă şi din români un „popor ales" şi care au existat pe alocuri. Dar amalgamarea acestora – corect înregistrate de dl Boia – cu tentativele profunde ale unor reprezentanţi marcanţi ai culturii româneşti şi europene (precum Blaga) de teoretizare a specificului naţional nu poate fi decât derutantă şi dăunătoare.

Pe această linie a gândirii, venirea comuniştilor la putere ar trebui considerată de profesorul Boia drept factor pozitiv, fiindcă, până prin 1960, orice apreciere a valorilor autentice româneşti era privită ca un atac la adresa regimului de dictatură de tip stalinist. De altfel, cei care vorbiseră prea apăsat despre specificul românesc au fost închişi sau marginalizaţi. Este curios cum peste această fază de ocultare a spiritului şi specificului naţional, de punere între paranteze a autorilor şi operelor de valoare, de „internaţionalizare" şi „rusificare" a culturii şi societăţii româneşti, autorul nostru trece extrem de uşor, închinându-i nici zece rânduri (p. 223). Fireşte, epoca nu avea de ce să fie tratată aici în detaliu, deoarece autorul urma să revină. Dar anumite întrebări nepuse şi răspunsuri nedate persistă. Dacă „mitul unităţii naţionale" a fost o obsesie a culturii şi societăţii noastre până în 1945, atunci trupele sovietice şi comuniştii au făcut bine că au oprit acest imens rău? Introducerea educaţiei „internaţionaliste" a fost bună ca principiu pentru îndărătnicii români, care se tot autodefineau şi lăudau, dar va fi fost negativă numai orientarea spre lumea sovietică şi comunistă? Românii au învăţat în fine că trebuie iubită şi preţuită nu perimata patrie, ci „clasa muncitoare de pretutindeni", apoi „măreţul popor sovietic" şi „bastionul păcii" mondiale, URSS, apoi „popoarele frăţeşti" din Europa, Asia şi America Latină! Dl Boia nu se pronunţă

în legătură cu răul imens făcut de acest balast internaţionalist impus conştiinţei româneşti, fiindcă ţine să revină cât mai repede la tema Domniei sale şi să se ocupe de odiosul „naţionalism” românesc.

Acest „naţionalism”, cu „mitul unităţii” cu tot, este gata reinstalat printre români în jurul anului 1970. Drept dovadă este adusă – ce credeţi? – republicarea *Spaţiului mioritic* al lui Blaga, şi încă de două ori, în 1969 şi 1985. Dl Boia ne spune, ca şi cum gestul ar fi reprobabil, că Blaga a fost nu numai reabilitat, ceea ce ar mai fi putut fi trecut cu vederea, ci că a fost „şi aşezat printre numele mari ale literelor româneşti”. Dar, ne întrebăm, unde este locul lui Blaga? Oare printre numele „mici” ale literelor noastre, sau nici măcar acolo? Oare republicarea *Spaţiului mioritic* în 1969 să fie un semn de „naţionalism” sau unul de revenire la normalitate, la valorile autentice? Reaşezarea lui Lucian Blaga între valorile culturii româneşti nu este altceva decât un firesc gest de reparaţie morală, de corectare a unor imense erori. Un alt „vinovat” este Constantin Noica, care, neavând „şansa” lui Blaga de a muri relativ devreme, n-a avut doar domiciliu forţat (1949–1958) şi n-a făcut doar închisoare (1958–1964), dar a şi vieţuit şi scris destul de mult sub comunism. Noica a fost în tinereţe, ca şi Eliade, apropiat de extrema dreaptă şi, în ciuda dezicerii de aceasta, a rămas mereu cu acel stigmat. Nici profesorul Boia nu uită să le reproşeze amândurora această „rătăcire”. Dar Eliade, trăind în Occident, a fost totuşi parţial absolvit de naţionalism şi de obsesia unităţii, pe când Noica, vieţuind fericit printre comunişti, este blamat. Evident, i se recunoaşte valoarea, dar este acuzat că în *Sentimentul românesc al fiinţei* (1978) nu face decât să prelungească „dimensiunea românească a existenţei” a lui Mircea Vulcănescu, blamat şi el, cum s-a văzut, pentru astfel de „erezii”. Noica apare ca un instrument al regimului comunist, lăsat de oficiali să scrie pentru că le servea interesele. Concluziile fascinante ale lui Noica nu-i par autorului un elaborat mental excepţional, ivit după lecturi deosebite şi după o profundă cunoaştere a realităţii şi filosofiei. Punctele de vedere ale autorului izolat la Păltiniş îi sugerează dlui Boia doar un produs al discursului de dreapta al anilor ’30, tocmai bun de folosit de către Ceauşescu însuşi, adept şi el al „unicităţii româneşti” (p. 223). Se pune din nou întrebarea dacă Noica a fost conştient sau nu de statutul rezervat lui de către comuniştii lui Ceauşescu. Dacă a fost, atunci

caracterul său rămâne discutabil, iar dacă nu, a fost un naiv iremediabil. Şi-o fi acceptat rolul numai ca să poată fi lăsat în pace să scrie? Din lucrările lui şi din cele scrise despre el de către emulii săi, nu pare să reiasă nici una dintre variante. Nu excludem faptul ca regimul să fi sperat să-l folosească pe Noica sau măcar să apară „cu faţă mai umană”, fiindcă permitea unui mare creator să lucreze cum crede de cuviinţă. Dar trebuie să ne întrebăm ce s-a ales din aceste planuri şi intenţii. Câţi români l-au receptat şi l-au înţeles cu adevărat pe Noica drept exponent al naţionalismului românesc şi al specificului naţional, la modul vulgar, cum poate voia regimul? Câţi români au gândit că Noica face jocul lui Ceauşescu? Cum se poate ca Noica să fie comparat cu Ceauşescu, pentru că şi dictatorul ar fi vorbit despre caracteristicile românilor? Dictatorul a vorbit despre orice! Ce au reconsiderarea fiinţei şi definirea românilor între Occident şi Orient, între tradiţie şi modernitate, cu rudimentarele vorbe ale lui Ceauşescu despre ce trăsături au luat românii de la daci şi romani?

Spre finalul subcapitolului, dl Boia revine la judecăţi mai realiste, când îi invocă deopotrivă pe Dan Zamfirescu (care-i plasează pe români între marii creatori de civilizaţie ai lumii) şi pe Horia-Roman Patapievici (convins că românii nu au coloană vertebrală şi sunt de calitate spirituală inferioară). Astăzi fiecare poate spune şi scrie ce vrea despre români, ceea ce este, până la urmă, perfect normal. De aici nu reiese însă că românii s-ar defini prin obsesia propriei lor identităţi, cum crede dl Boia (p. 225). Dacă ar fi aşa, ar trebui să vedem pe toate drumurile numai cugetători, precum „gânditorul de la Hamangia”, stând şi meditând la specificul naţional. Oare câţi dintre români s-au gândit şi se gândesc serios la propria lor identitate? Dacă unii dintre reprezentanţii spiritualităţii româneşti au făcut-o, lucrul este perfect natural. Dacă au făcut-o Eminescu, Blaga, Mircea Vulcănescu, G. Călinescu sau Constantin Noica, nu este rău. Având astfel de spirite care au încercat să definească identitatea românească, nu riscăm deloc să cădem în ridicol. Dacă ei s-au ocupat de specificul naţional în felul în care au făcut-o, înseamnă că problema este destul de serioasă şi serios abordată. Condamnând preocuparea lor, bagatelizând-o, atribuindu-le intenţii pe care nu le-au avut, etichetându-i, nu facem decât să creăm derută şi neîncredere în valorile spiritualităţii româneşti.

Eminescu a fost considerat de unii drept ultimul mare romantic european, tocmai fiindcă este cel mai profund creator naţional, pentru că vine cu vocea românească în concertul culturii romantice târzii europene. Or, a-l face pe Eminescu european în creaţia poetică şi naţionalist-autohtonist în concepţia politică şi culturală este prea riscant şi departe de adevăr. Dihotomia este prea simplă şi nerelevantă, ca să fie credibilă.

O sinteză fluidă (p. 226–229)

Concluzia profesorului Boia este că despre români se poate spune orice, ca şi despre alţii, şi că psihologia etnică este un exerciţiu lipsit de consistenţă, pentru că nu este de natură ştiinţifică (p. 226). Suntem perfect de acord, dar cine pretinde consistenţă ştiinţifică în acest domeniu? Eminescu, Blaga, Noica sau Călinescu nu au fost oameni de ştiinţă şi nici istorici, precum nici H.-R. Patapievici nu este, atunci când scrie despre români în genere şi despre păcatele lor capitale. Cei de mai sus au fost filosofi, poeţi, critici literari, oameni de cultură, şi nu specialişti în ştiinţe, atunci când au scris *eseuri,* studii, articole despre români, despre cultura românească, despre identitatea românească. Ei au rostit *impresii,* argumentate sau nu, dar nu au elaborat postulate şi teoreme şi nici nu au lucrat pe temeiul acestora.

Un punct în care dl Boia face concesii faţă de intransigenţa anterioară este acceptarea totuşi a unui „fenomen românesc, dar nu de natură bio-psihologică, ci izvorât din structuri şi evoluţii socio-culturale" (p. 226). Concesiile sunt, de altfel, destul de limitate. Fireşte, nici un teoretician serios, neangajat în concepţii şi ideologii extremiste, nu a pretins că românii se nasc români fiindcă au o genă etnică specială sau pentru că sunt de o „rasă" specială. Oricine ştie că un copil născut din părinţi români şi crescut în mediu familial şi social francez sau ungar sau grecesc nu mai rămâne român, ci ajunge un membru firesc al noului mediu. Prin urmare, specificul naţional, de orice fel ar fi el, este un fenomen social-cultural. Dar dl Boia ezită să accepte pe deplin şi acest fapt, exprimă mereu rezerve, aduce contraargumente. Domnia

sa preferă să evidenţieze *diferenţele*, de exemplu, dintre Creangă şi Eminescu, dintre spiritualitatea moldovenească şi cea muntenească, dintre civilizaţia rurală şi cea urbană etc. Este acceptată psihologia de grup, limitată la „segmente bine definite şi marcate de o minimă coeziune”, dar este respinsă psihologia etnică sau naţională. Ne îndoim că psihologii acceptă fără rezerve această diferenţiere. Cine poate dovedi că în cadrul unei naţiuni nu există „minimă coeziune” şi că în cadrul intelectualităţii există o astfel de coeziune? Sau poate că doar naţiunea română nu are nici un fel de coeziune? Orice bun teoretician al culturii sau sociolog al culturii sau istoric literar (şi nu neapărat psiholog) ar putea aduce argumente serioase pentru ideea că Maiorescu, Eminescu, Creangă şi Caragiale exprimă faţete sau componente diferite ale „fenomenului românesc”, dincolo de anumite aspecte comune. Un intelectual român poate să se simtă „mai aproape” de un intelectual german decât de un „cioban român”, prin natura universului ideatic, prin preocupări şi aspiraţii, dar aceasta nu-i anulează calitatea etnică de român, nici nu-l exclude din comunitatea care se cheamă naţiune română. Este clar că a fost exaltată în multe lucrări civilizaţia tradiţională românească, rurală, imuabilă şi contrapusă dinamismului urban al Occidentului, dar aceasta a fost doar o direcţie între altele. Nu înseamnă neapărat că aceia care au exprimat un asemenea punct de vedere trebuie cu toţii blamaţi, etichetaţi, plasaţi otova între „autohtonişti”, „naţionalişti” sau „antioccidentali”. Conform acestei „logici”, nu numai Eminescu şi Creangă trebuie drastic „reconsideraţi”, dar şi Blaga sau Rebreanu. Aceştia din urmă, deşi proveniţi din Ardealul mai „industrializat” decât restul ţării, au făcut la Academia Română „elogiul satului românesc” şi au adus „laudă ţăranului român”. Demersul lor nu este, cum se ştie, ştiinţific, ci literar. Au condus ei, prin aceste eseuri excepţionale, la augmentarea separării noastre de Occident, au devenit responsabili pentru „izolarea” noastră? Cum să putem da sentinţe sau răspunsuri ferme în acest sens? Cum să-i îndemnăm pe tineri să repudieze farmecul discret al verbului lui Blaga sau căldura evocării lui Rebreanu? Nu credem că sectorul urban sau mahalaua nu s-au bucurat de atenţie în cultura română, dar

atenţia a fost proporţională cu ponderea acestor realităţi în civilizaţia românească[106]. Până în secolul XX, „sectorul urban", invocat şi preţuit de dl Boia, a reprezentat doar câteva procente din totalul populaţiei de pe teritoriul României. Nu se poate schimba trecutul de dragul integrării europene! Şi nu felul cum teoreticienii prezintă trecutul nostru – rural prin excelenţă – ne împiedică astăzi să fim europeni, adică occidentali. Mentalitatea noastră europeană de astăzi – reală sau *in spe* – nu se poate potenţa prin „cosmetizarea" specificului românesc sau, mai grav, prin negarea ori bagatelizarea lui. Europa Occidentală are nevoie – dacă are şi cât are – de o Românie compatibilă cu ea, şi nu de o copie a sa.

Discuţiile despre specificul naţional şi despre identitatea naţională nu sunt „mofturi" ale unor intelectuali români afazici, cufundaţi în trecut şi în tradiţie. Preocupările de acest gen au dat naştere unor creaţii fundamentale ale culturii româneşti, pe care le putem mereu interpreta şi reinterpreta, le putem critica şi recepta după natura mentalităţii în eternă schimbare, dar nu se cuvine să le bagatelizăm. De altminteri, o temă de reflecţie extrem de frecventată în cercuri foarte serioase de intelectuali, adepţi ferventi ai integrării europene, în Ungaria, Polonia sau Cehia este simptomatică în sensul de mai sus. Aceşti intelectuali nu discută *dacă* ungurii, polonezii sau cehii îşi vor păstra identitatea sau specificul în noua Europă unită, ci *cum* este mai bine să se producă acest lucru cu rezultate optime. De ce purtătorii unor astfel de idei în Ungaria, Polonia, Cehia sunt „europenişti", iar în România par a fi „autohtonişti" sau „naţionalişti"? De ce „legitimaţia de maghiar" este „europeană", iar elogiul unei tradiţii rurale româneşti este un act „autohtonist"? Să ne gândim că parlamentul român ar fi votat o lege a statutului românilor din jurul graniţelor României, în forma legii aprobate la Budapesta. Care ar fi fost reacţia intelectualităţii româneşti responsabile şi favorabile integrării europene? Că România îşi bate singură cuie-n talpă, că sfidează Europa, că nu-şi cunoaşte interesul! Şi credem că acesta ar fi fost şi adevărul, în linii mari.

Oricum, nu considerăm că autorii şi lucrările despre specificul naţional fac cultura română incompatibilă cu cea europeană.

---

[106] Vezi excelentele referiri la mahalaua românească ale lui George Em. Marica, *Studii sociologice,* studiu introductiv şi ediţie de Gheorghe Cordoş şi Traian Rotaru, Cluj-Napoca, 1997 (studiul „Psihosociologia mahalalei", la paginile 310–364).

CAP. V. ROMÂNII ŞI CEILALŢI

„Cine-a îndrăgit străinii... ” (p. 230–233)

Autorul atrage atenţia că imaginea celuilalt este o realitate generală, la toate popoarele, dar că alteritatea la români are conotaţie specială din două motive: caracterul rural şi izolat al civilizaţiei româneşti şi impactul masiv şi neîntrerupt al stăpânirilor şi modelelor străine de-a lungul istoriei (p. 230). Aici profesorul Boia consideră drept cauze reale ale specificului alterităţii româneşti două constante declarate anterior „mituri”. Oricum, ruralitatea şi stăpânirile străine – dacă este să generalizăm, cum face adesea autorul nostru – au traversat şi istoria popoarelor vecine: bulgari, sârbi, croaţi, slovaci, greci, ucraineni, unguri ş. a.

În continuare, se trec în revistă unele caracteristici pozitive atribuite românilor de către „mitologia naţională”: ospitalitatea, toleranţa, omenia, care au fost amintite ori puteau fi la fel de bine şi la chestiunea specificului naţional. Dl Boia le desfiinţează pe rând: ospitalitatea nu este caracteristica românului în ansamblu, ci a ţăranului român, şi nu numai a ţăranului român, ci a ţăranului de oriunde; toleranţa românească este doar aparentă, fiindcă străinii veniţi printre români în oraşe le aduceau acestora „atribute de civilizaţie” şi erau, oricum, priviţi destul de rău şi chiar blamaţi; în fine, ne asigură autorul, ospitalitatea şi toleranţa faţă de străini nu sunt atribute de laudă decât pentru civilizaţiile tradiţionale, şi nu pentru cele deschise, urbanizate şi cosmopolite; omenia, devalorizată prin abuz de regimul comunist, pentru care – suntem asiguraţi – a fi om trebuia să fie acelaşi lucru cu a fi român, nici nu mai merită a fi discutată.

Dl Boia nu respinge complet aceste produse ale „mitologiei”, dar le goleşte de sens sau le găseşte conotaţii negative. Este evident că toate popoarele care au trăit în condiţii istorice similare cu românii au ajuns să aibă unele caracteristici similare. Ar fi absurd să credem că doar românii au fost sau că românii au fost mereu ospitalieri, toleranţi,

omenoşi. Se ştie că ţăranii în genere au fost şi sunt ospitalieri, dar până recent toate popoarele din Europa Central-Orientală şi Estică erau formate în proporţie de circa 90% din ţărani. Transformarea toleranţei şi ospitalităţii în trăsături negative şi „neoccidentale”, care nu „dau bine” pentru românii aspiranţi la integrarea europeană, este cam mult. Dl Boia nu spune că românii nu sunt toleranţi şi ospitalieri, dar vrea să spună că toleranţa şi ospitalitatea nu mai trebuie privite drept calităţi, pentru că vin dintr-o percepere prea acută a străinului, dintr-o mare discriminare. Nu contează că această discriminare era cel mai adesea pozitivă, cum s-ar spune azi. Dacă oaspetele străin era pus în capul mesei şi cinstit cum se cuvine, asta înseamnă că el nu era acceptat ca „de-al casei” şi integrat, ceea ce nu ar prea fi de laudă. Cinstirea oaspetelui, adevărat ceremonial în civilizaţia tradiţională, este în viziunea cărţii discutate nu mai mult decât un nou prilej de blamare a acestei civilizaţii. Pentru dl Boia, occidentalul ar fi indiferent faţă de celălalt fiindcă a „dedramatizat” noţiunea de străin. Cu alte cuvinte, nu-l mai bagă în seamă pe străin. Nu ştim dacă idealul de societate este tocmai acesta. Decât să-i percepem cvasiegal pe străini, dar să fim indiferenţi faţă de ei, preferăm să avem conştiinţa specificităţii fiecăruia şi să-i tratăm cu oarecare deferenţă. Oriunde şi oricând, oaspetele şi străinul au fost trataţi *altfel.* Pe de altă parte, nu ştim dacă în Occident este tocmai cum ne spune dl Boia. Să ne amintim despre anumite grupuri de rromi din Europa Centrală şi de Sud-Est şi despre ostilitatea manifestă cu care au fost şi sunt trataţi în multe comunităţi supercivilizate din Occident. Sau de asiaticii din fostele colonii britanice (din Pakistan, Bangladesh, India), stabiliţi în grupuri compacte în unele centre urbane engleze şi victime ale furiei localnicilor. De îndată ce străinul este un pic *altfel* decât englezul, francezul, germanul etc. şi dacă acel *altfel* îi lezează „gazdei” tabieturile sau confortul, reacţia nu este deloc prietenoasă, iar străinii sunt trataţi ca un corp inamic. De asemenea, mulţi sociologi şi psihologi ne asigură că „pierderea de interes” nu este în Occident numai faţă de străin, ci şi faţă de „aproapele tău” în general. Este vorba despre o „însingurare” endemică a unora dintre oameni, care nu are nici o legătură cu străinii, ci cu lumea supertehnicizată, artificializată, individualizată în care trăim. Există unele programe sociale în Occident

de revenire la spiritul comunitar, la grija faţă de cel de lângă tine, identic sau nu cu tine, la ospitalitate şi toleranţă.

După profesorul Boia, atitudinea românilor faţă de străini se vede şi din unele sporadice opinii, cum ar fi: românii nu se căsătoresc cu parteneri străini (ar fi spus Petru Maior şi Mihail Kogălniceanu); românul nu-şi părăseşte ţara; românul îi blamează şi chiar blestemă pe străini (se iau drept mărturie două versuri eminesciene). Toate sunt argumente de conjunctură, fără nici un grad de generalitate, dar utile „probării" tezei autorului. Cea mai distorsionată dintre ele este invocarea versurilor: „Cine-a îndrăgit străinii/ Mânca-i-ar inima cânii", declarate „teribile cuvinte" şi considerate proba supremă a părerii proaste a românilor despre străini. Natural, argumentul devine extrem de puternic, din moment ce Mihai Eminescu incarnează esenţa spiritului românesc. Dl. Boia mizează acum pe acest lucru şi nu suflă o vorbă despre condiţiile istorice în care s-au scris aceste „cuvinte", ca şi poezia *Doină*, din care ele fac parte. „Filipica" aceasta românească împotriva străinilor, şocantă poate pentru urechile noastre de astăzi, nu are nimic a face cu „celălalt" în ansamblu, cu opinia curentă a românilor despre „ceilalţi", ci tocmai cu îndelungatele stăpâniri străine nedrepte şi cu înstrăinarea forţată şi violentă a unor teritorii româneşti. Autorul „uită" să spună că, din acest motiv, „străinii" lui Eminescu sunt identificaţi cu duşmanii (în finalul *Doinei*, Ştefan cel Mare este invocat să revină pentru pieirea tuturor „duşmanilor", care fuseseră numiţi anterior „străini"), că singurii „străini" identificaţi cu numele sunt „muscalii", care ocupau partea de ţară „de la Mare la Hotin", adică Basarabia. Furia şi ura poetului faţă de „muscali", exprimate atât de vehement acum (la 1883), nu sunt întâmplătoare: ele vin la scurtă vreme după ce ruşii, în urma Războiului din 1877–1878, tocmai reocupaseră sudul Basarabiei (judeţele Cahul, Ismail şi Bolgrad), deşi se angajaseră solemn să apere graniţele României, aliata lor în luptele contra turcilor. Alţi străini „blestemaţi" de poet sunt cei care ocupau ţara „de la Boian la Vatra-Dornii" (Bucovina) şi „din Sătmar pân' în Săcele" (Transilvania), nenumiţi, dar uşor de identificat cu austro-ungarii. Eminescu „se pânge", de fapt, în *Doină* de ocuparea a mai mult de jumătate din pământul românilor

de către „duşmani”, care erau, fireşte, şi „străini”. Copleşiţi de aceşti inamici străini, convinşi de sinonimia duşman-străin, românii – între care şi Eminescu – nu-i vedeau cu ochi buni nici pe unii neromâni care vieţuiau printre ei, mai ales dacă aceştia trăiau în opulenţă. Nu era acesta modul ideal de a vedea lumea, dar nici nu este cazul să dăm noi lecţii pentru ceea ce ar fi trebuit să facă şi să simtă românii de atunci. Poezia *Doină* este un fel de lamentaţie, de tânguire populară, care nu se termină în tonul obişnuit al resemnării în faţa morţii, al „fatalităţii româneşti”, ci presupune o replică în forţă a românilor, ghidaţi de Ştefan cel Mare *redivivus.* Simbolul suferinţei româneşti, ca şi al mântuirii generale prin luptă, prezentat în formă simetrică, este Moldova: Moldova este grav rănită „din Hotin şi pân’ la Mare” şi „din Boian la Vatra-Dornii” (fiind răpite de duşmani-străini peste două treimi din ea) – aşa începe poezia – şi din Moldova trebuie să vină salvarea românului, prin reînvierea spiritului lui Ştefan cel Mare – aşa sfârşeşte poezia. Textul începe cu acei străini ocupanţi de pământuri româneşti şi se termină cu aceiaşi străini, numiţi acum de-a dreptul duşmani. La început, românul „se plânge” şi, în final, reacţionează, adică luptă. Nu discutăm aici valoarea literară, estetică a acestei poezii „incriminate”, dar unele versuri ale sale au valoare de maximă (exemplu: „Codrul – frate cu românul” sau „Sărac în ţară săracă”). Prin urmare, Eminescu îi blestemă şi îi condamnă pe acei „străini” care sunt (sau crede că sunt) inamicii românilor. La rigoare, pentru liniştirea dlui Boia, subliniem că nici măcar pe ruşi nu-i blamează Eminescu în totalitatea lor, ca ruşi, ci doar pe „muscalii de-a călare”, care au venit ca ocupanţi în Basarabia. Ne ferim însă să insistăm, fiindcă cineva ar putea să vadă în demersul nostru mai mult decât un clişeu comunist, poate chiar un „mit” al diferenţei făcute atunci între cutare popor şi clasele Iui dominante, demne de a fi blamate. Fireşte, ar mai putea veni o întâmpinare: Eminescu este un paseist incurabil, fiindcă visează un viitor demn pentru români prin intermediul trecutului glorios, care nici măcar nu a fost aşa! De-aici nu este decât un pas până la incriminarea întregului popor român – doar Eminescu este „poetul naţional”! – pentru felurite „păcate”, de la obiceiul de a se plânge des, de a se refugia în trecut, de a urî cu prea multă patimă, de a iubi prea intens,

până la sentimentele naţionaliste etc. Din păcate pentru dl Boia, nu credem că poezia *Doină* exprimă un „tip de comportament” imuabil, atemporal al românilor faţă de străini, ci faţă de duşmani. Şi nici nu-i putem acuza pe români şi – natural – pe Eminescu de „vina” că nu-şi iubesc inamicii. Dacă ar face-o, ar fi prima naţiune din istorie care ar aplica constant un faimos precept biblic şi ar putea lua astfel global calea sfinţeniei, ceea ce nu s-a mai văzut. Păcat că lectura grăbită a cărţii dlui Boia, tipărită în ediţii şi tiraje generoase, entuziasmează prea uşor multe minţi, unele nefamiliarizate suficient cu trecutul nostru istoric, altele naive, iar altele interesate, de la noi şi de aiurea. Cine mai verifică azi sursele şi cine mai caută întregul din care au fost scoase „decupajele”? Revenind, trebuie spus, în concluzie, că poezia *Doină* a fost scrisă într-un moment istoric şi exprimă realităţi specifice acelui moment istoric. Ea nu reflectă în nici un caz ura generală a românilor din toate timpurile faţă de toţi străinii, – cum se insinuează –, ci dispreţul, desconsiderarea lui Eminescu şi a multora dintre românii din a doua jumătate a secolului al XIX-lea faţă de aceia care ţineau forţat sub ocupaţie milioane de români şi mari regiuni locuite în majoritate de aceşti români. „Străinii” în chestiune sunt ruşii şi austro-ungarii, respinşi prioritar nu ca străini, ci ca inamici.

Ceea ce frapează este însă condamnarea unora pentru procedee aplicate copios de dl Boia însuşi. Domnia sa, cu mentalitatea de apărător al drepturilor omului, de membru al unei Europe cvasiunite, de contemporan al atâtor iniţiative de apărare a minorităţilor, ar vrea să descopere un Eminescu, pe la 1880, campion al frăţiei universale, al Europei globalizate etc. La fel facea Bălcescu atunci când îi reproşa lui Mihai Viteazul, adică celui mai mare stăpân feudal al ţării[107], că nu i-a „emancipat” pe ţărani, fapt care era în centrul atenţiei pe la 1850, dar pe care nici măcar Bălcescu nu a apucat să-l vadă aplicat. Din fericire, Eminescu a fost şi un om al timpului său şi al spaţiului în care s-a născut, dincolo de calitatea sa de „european” şi de vizionar.

La fel de gravă, dacă nu şi mai gravă, este, în ochii profesorului Boia, imaginea străinilor desprinsă din folclorul românesc. Dacă

[107] Vezi capitolul „Satele lui Mihai Viteazul”, din lucrarea lui Ion Donat, *Domeniul domnesc în Ţara Românească (sec. XIV–XVI),* Bucureşti, 1996, p. 193–241.

Eminescu ar putea să mai aibă scuze, el fiind totuşi un individ, iar calităţile sale de „geniu”, „luceafăr”, „exponent”, „sintetizator”, „simbol naţional” etc. putând fi uşor demolate, poporul român în ansamblu, cel care produce folclorul, este mult mai greu de absolvit. De altminteri – ne mirăm că nu o spune dl Boia însuşi – şi poezia *Doină* este, prin formă şi mare parte din conţinut, un produs popular. Eminescu doar l-a preluat şi i-a conferit „scânteia” sau i-a relevat grăuntele de nobleţe. Dar ce ne spune dl Boia? Nici mai mult, nici mai puţin decât că românii, în ansamblul lor, îi consideră pe bulgari şi sârbi proşti, pe greci tot aşa, dar şi lacomi, răi, obraznici şi înfumuraţi, pe unguri lăudăroşi şi fricoşi, iar pe armeni murdari! Cum o fi selectat autorul aceste exemple, rămâne o enigmă. *Proverbele românilor* de Iuliu Zanne, vol. VI, 1901, cu vreo câteva exemplificări din mii de voci, precum şi *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. II, cu două voci, la care ne trimite dl Boia, nu sunt un răspuns mulţumitor. Din mulţimea de proverbe ale românilor, ce procentaj îi blamează pe străini? Din toată creaţia populară a românilor, sub diversele ei forme, ce proporţie are accente xenofobe şi sub ce formă? De pildă, după „metoda” aplicată de dl Boia, oricine îi poate dovedi contrariul. Între românii ardeleni, nu sunt în general opinii despre greci, bulgari, sârbi, iar ungurul este prototipul orgoliosului, dar şi al stăpânului, şi al omului iute la mânie şi violent etc. Despre sas se spune, mai mult în glumă, că este „prost”, dar şi că este gospodar, harnic, organizat, chibzuit, curat etc. După impresii şi după exemple disparate, se poate susţine orice despre oricine. Dacă nu se recurge la surse credibile, relevante, la anchete sociale (şi sunt date în acest sens din secolele XIX şi XX, pe anumite provincii, regiuni etc.), atunci trebuie evitate generalizările. Altfel, riscăm ca, pe baza a trei proverbe, să rostim sentinţe de genul: „Ne aflăm în faţa unei respingeri fundamentale (a străinilor de către români – n.n.), în raport cu care toleranţa nu constituie decât un complement” şi „poate deveni intoleranţă” (p. 232). Cu alte cuvinte, ne asigură dl Boia, poporul român are o atitudine fundamentală de respingere a străinilor şi chiar de intoleranţă. Parcă Domnia sa scria, câteva pagini mai sus, că psihologia etnică nu face doi bani, iar în acest caz o practică, după ureche, într-o veselie! Cum şi când să-l credem?!

Pentru atitudinea românilor ardeleni faţă de maghiari, mult mai edificatoare ni se pare, de exemplu, o mărturie a lui Emil Cioran, lăsată în contextul admiraţiei sincere pentru Revoluţia Ungară din 1956 (este vorba despre aceeaşi scrisoare de la Paris către Constantin Noica): „Născut dincolo de Carpaţi, nu l-ai putut cunoaşte pe jandarmul ungur, teroare a copilăriei mele transilvane. Când zăream vreunul, chiar de departe, intram în panică şi o luam la goană: era străinul, duşmanul; a urî însemna a-l urî. Din cauza lui, îi uram pe toţi ungurii cu o patimă curat ungurească. Nu e nevoie să-ţi spun mai mult ca să pricepi cât *mă pasionau.* Mai pe urmă, schimbându-se împrejurările, n-am mai avut motive să-i duşmănesc. Cu toate acestea, multă vreme încă, nu-mi puteam imagina un opresor fără să mă gândesc la tarele şi fascinaţia lor. Cine se revoltă, cine se răzvrăteşte? Arareori sclavul, ci aproape totdeauna asupritorul devenit sclav. Ungurii sunt excelenţi cunoscători ai tiraniei, pentru c-au practicat-o cu o competenţă inegalabilă: ar putea depune mărturie minorităţile fostei Monarhii. Iar pentru că ştiuseră, în trecutul lor istoric, să facă pe stăpânii atât de bine, ei erau, în epoca noastră, mai puţin dispuşi decât oricare altă naţiune a Europei Centrale să suporte sclavia; de vreme ce avuseseră gustul poruncii, cum să nu-l aibă pe al libertăţii? Trăgându-şi forţa din tradiţia lor de persecutori, cunoscători ai mecanismului împilării şi intoleranţei, s-au ridicat împotriva unui regim nu mult diferit de cel rezervat de ei înşişi altor popoare. Ci noi, dragă prietene, neavând până acum şansa de-a fi opresori, nu o putem avea nici pe aceea de-a fi răzvrătiţi. Lipsiţi de această îndoită fericire, noi ne purtăm cum se cuvine lanţurile, şi-aş fi nedrept de aş nega virtuţile cumpătării, nobleţea servituţii noastre, recunoscând totodată că excesul de modestie ne împinge spre extreme neliniştitoare; atâta înţelepciune întrece măsura într-atât, că uneori mă şi descurajează. Invidiez, îţi mărturisesc, aroganţa vecinilor noştri...”[108]. Desigur, Cioran nu este un izvor obiectiv, el exprimând impresii personale despre unguri (şi despre români), dar am preferat un exemplu de acelaşi tip cu cele luate de profesorul Boia. Totuşi, se poate admite că mărturia sa despre jandarmul ungur de dinainte de 1918 reprezintă

[108] Emil Cioran, *Istorie şi utopie*, Bucureşti, 1992, p. 12–13.

sentimentul general al românilor transilvăneni în această chestiune. Apare şi aici aceeaşi identificare a străinului cu duşmanul, ca la Eminescu. Jandarmul ungur este urât cu patimă ca opresor. El devine prototipul opresorului, iar obiectul urii românilor se extinde şi asupra naţiunii întregi din care făcea parte acest personaj, „teroarea copilăriei" lui Cioran. Ura filosofului se îmbină însă, după schimbarea împrejurărilor (încetarea asupririi maghiare), cu admiraţia şi cu fascinaţia faţă de unguri, care, ca foşti maeştri ai tiraniei, au cel mai acut gust al libertăţii. E ispititoare explicaţia lui Cioran: ungurii s-au ridicat în 1956 contra unui regim nu cu mult diferit de cel rezervat de ei înşişi, nu demult, altor popoare, fiindcă numai ca foşti stăpâni puteau combate eficient sclavia. Românii ar fi opusul ungurilor din acest punct de vedere, – crede filosoful –, deşi îşi au şi ei virtuţile lor, cum ar fi cumpătarea, „nobleţea servituţii" (sună foarte frumos!), modestia (modestia ar fi chiar în exces). Fireşte, Cioran nu este un etalon pentru viziunea românilor asupra ungurilor, dar este un exemplu semnificativ. Se vede că ura românilor nu vine din neant, doar la pronunţarea cuvântului „străin", ci vine ca o *reacţie la opresiune.* Filosoful adoptă aici o poziţie echilibrată: ungurii sunt repudiaţi ca opresori, dar devin fascinanţi ca naţiune nedispusă să rabde tirania, iar românii, deşi în plină letargie, lipsiţi de forţă, nu sunt complet privaţi de calităţi. Faptul că românii i-au urât cu pasiune pe ungurii opresori este perfect normal şi omenesc. Era complet anormal ca românii să-i fi iubit pe tiranii lor. Acest lucru nu este jenant deloc şi nu dovedeşte nici naţionalismul, nici xenofobia românilor. Este ca şi în cazul poeziei „Doină". Faptul că ungurii au fost opresorii românilor (şi ai altor popoare) trebuie spus şi scris în cărţile de istorie, alături de faptul că popoarele asuprite (inclusiv românii) i-au urât cu patimă pe aceşti opresori. Nu ca străini, ci ca inamici. Nu se pot omite aceste aspecte capitale ale trecutului, pe motiv că ele nu se potrivesc cu spiritul european de astăzi. Fireşte, trebuie însă adăugat imediat că ura românilor de altădată contra opresorilor de altădată nu trebuie să influenţeze în nici un fel viziunea românilor de azi asupra ungurilor de azi şi nu trebuie scoasă din contextul ei istoric. Atitudinea negativă a românilor faţă de unii străini nu are în sine nimic extraordinar, ea fiind comună tuturor popoarelor.

Dar autorul nostru merge mai departe, aducând argumente, de fapt exemple, pentru ilustrarea pretinsei intoleranţe româneşti. Acestea ar fi – eterni cai de bătaie – naţionalismul anilor ’30 şi naţionalismul ceauşist. „Străin” ar fi însemnat atunci acela care reflectă un alt sistem de valori decât cel acceptat sau impus. Suntem perfect de acord, dar ce segment al societăţii româneşti a agreat sincer şi global ceea ce susţineau acele ideologii? S-a făcut vreo anchetă spre a fi siguri câţi români gândeau exact ca Nae Ionescu? Deocamdată ştim – şi nici acest lucru nu este deplin relevant, dar e important – că circa 15% dintre români au votat în 1937 cu legionarii (a căror ideologie o sintetiza Nae Ionescu). Acesta este cel mai ridicat scor obţinut de extrema dreaptă legionară la noi. Nici dacă adăugăm la acest procentaj şi procentele obţinute de alte partide zise de extremă dreaptă, nu ajungem aproape de majoritate. Este foarte mult, dar nu este edificator şi nici neobişnuit pentru Europa de atunci. Acest procentaj nu indică poziţia unei naţiuni, ci a unui segment dintr-o naţiune, mai exact din populaţie.

Pe baza ideilor lui Nae Ionescu, – pentru care neortodoxul nu era chiar român –, pe temeiul respingerii iniţiale a românilor care „n-au mâncat salam cu soia” sau al unor sporadice impresii, nu se poate formula o teorie asupra poziţiei românilor faţă de străini. Există suficiente argumente, aleatorii deocamdată, deopotrivă pentru acceptarea şi pentru respingerea străinilor de către români, în funcţie de împrejurări şi de înţelesul noţiunii de străin. Nu avem nici un motiv serios de a pretinde – cum face dl Boia – că poporul român procedează la o „respingere fundamentală”, endemică, funciară, a străinilor sau că atitudinea românilor este, din acest punct de vedere, structural diferită de a ungurilor, polonezilor, bulgarilor sau croaţilor. Nici discuţia relativă la „drepturile homosexualilor” – invocată de autor (p. 233) – nu este relevantă pentru atitudinea faţă de străini sau pentru „diabolizarea Occidentului”. Acceptarea după scurt timp de către români a acelora dintre ei care au trăit în Occident, precum şi abolirea pedepsirii din principiu a homosexualităţii în România nu sunt decât mărturii ale adaptării şi flexibilităţii românilor, atunci când acestea se impun. Românii nu sunt nici cretini, nici tâmpiţi şi nici genii, nici „speriaţi în faţa străinătăţii” şi nici excesiv de ospitalieri; ei sunt oameni şi nimic din ceea ce este omenesc nu le este străin. Dacă regimul

comunist a încercat să impună ideea unicităţii pozitive a românului, – cu multă stângăcie, de altfel –, ar fi o regretabilă pierdere de vreme a încerca să acredităm azi demonizarea românilor.

Apărători ai Occidentului (p. 233–237)

Profesorul Boia deplânge aici complexul de *cetate asediată* al românilor, care ne-ar diferenţia de Occident şi de naţiunile din jur. Prin acest complex, românii ar crede greşit că istoria lor a fost o luptă continuă pentru supravieţuirea etnică şi statală, contra unor inamici ereditari precum turcii şi ungurii (p. 233). Trecem cu vederea faptul că, în „Doină", „inamicii ereditari" erau „moscalii". În locul acestui „mit" ni se propune acceptarea *integrării* timp de secole a Ţărilor Române în sistemul otoman, iar a Transilvaniei în spaţiul ungar şi al Europei Centrale. Deşi partizan declarat al „istoriilor paralele", în acest caz dl Boia nu le mai acceptă. Domnia sa uită că sunt suficiente argumente pentru a susţine în discursul istoric atât lupta antiotomană, cât şi integrarea parţială în sistemul otoman, atât apartenenţa Transilvaniei la Ungaria (cu intermitenţe, cât timp a existat o Ungarie), cât şi gravitarea ei spre lumea sud-est-europeană şi românească. Dacă un autor îşi propune să trateze tema Transilvaniei ca parte exclusivă şi indivizibilă a spaţiului ungar şi a naţiunii ungare, o poate face cu brio. Mai toţi înaintaşii noştri din Transilvania au învăţat acest lucru la şcoală, ca pe un dat imuabil, până la 1918 şi în anii 1940–1944 (în partea cedată Ungariei la 30 august 1940). Sub comunişti, s-a învăţat şi susţinut o vreme că Transilvania a fost parte a unui sistem românesc în evul mediu. De ce ar trebui să susţinem azi din nou, greşit, că Transilvania a fost exclusiv parte a sistemului ungar? De fapt, Transilvania, în măsura în care a fost parte a Ungariei medievale, a fost şi o provincie autonomă sau desprinsă de Ungaria şi cel puţin în măsura în care exprimă istoria ungurilor, saşilor şi secuilor la un loc, o exprimă şi pe cea a românilor. După atâtea exagerări, impuse sau nu, de ce să facem acum altele? Doar de dragul simetriei sau al echilibrului?

Dl Boia este revoltat şi de imaginea noastră despre un Occident „protejat graţie sacrificiului românesc", de ideea năstruşnică, ciudată,

că românii ar fi fost apărătorii civilizaţiei europene (p. 234). Se arată surprins că un I. C. Brătianu, la 1879, într-un discurs rostit în Cameră, punea progresul Europei Occidentale şi pe seama sacrificiului românilor sau că un istoric precum P. P. Panaitescu îndrăznea să scrie despre întârzierea cauzată de români înaintării otomane spre centrul continentului. În al treilea rând, revolta dlui Boia se revarsă asupra unor profesori loviţi iremediabil de „demagogia naţionalist-comunistă" şi care afirmă încă înaintea elevilor că Occidentul şi-a putut înălţa catedralele fiindcă românii luptau la Dunăre. Aici iarăşi planurile sunt intenţionat amalgamate, confundate, îngroşate. Oare un discurs rostit în parlament la 1879, un studiu istoric serios publicat în 1947 şi un clişeu circulând printre profesorii comunişti şi postcomunişti au acelaşi impact, în acelaşi timp, asupra „conştiinţei româneşti"? Grija pentru detaliu lipseşte aproape complet în cazul de faţă. Dacă discursul lui I. C. Brătianu este excesiv datat (25 februarie 1879), studiul incriminat al lui Panaitescu pare a fi scris – pentru necunoscători – cândva înainte de 1994 (fiindcă nu se face trimitere la prima publicare din 1944 şi nici la prima ediţie a *Interpretărilor româneşti* din 1947), iar profesorii de istorie deformaţi de comunism pot fi plasaţi oricând în ultimii 30 de ani. Brătianu foloseşte limbajul retoric al politicianului care a contribuit la obţinerea independenţei din 1877–1878, Panaitescu scrie ca istoricul profesionist de înaltă clasă al anilor '40 ai secolului trecut, iar profesorii preuniversitari vorbesc după specificul meseriei lor. Ce-i uneşte pe toţi, în viziunea dlui Boia? Apelul la „mitul" românilor de apărători ai civilizaţiei europene.

Întâi, trebuie observat că ideea apărării creştinătăţii de către români a fost formulată pentru prima oară nu în secolele XIX şi XX, ci în cel de-al XV-lea veac, în momentul de apogeu al rezistenţei antiotomane. Domnii români, de la Ştefan cel Mare până la Mihai Viteazul, au avut *conştiinţa* de apărători ai civilizaţiei creştine (de aici, calificarea ţărilor lor drept *porţi ale creştinătăţii*) şi au exprimat această convingere în texte coerente, păstrate până astăzi[109]. Asemenea idee a izvorât dintr-o

[109] Ioan-Aurel Pop, *Ţările Române ca „Poartă a Creştinătăţii" la Dunărea de Jos (secolele XV–XVI). Ideea şi fapta*, în vol. „Kulturraum Mittlere und Untere Donau: Traditionen und Perspektiven des Zusammenlebens", Reşiţa, 1995, p. 157–163.

realitate şi s-a transformat în fapt de conştiinţă colectivă. Românii au apărat într-adevăr, cu succes relativ, Europa Centrală şi de Apus în faţa presiunii otomane. Acest lucru nu mai are nevoie de nici o demonstraţie. În al doilea rând, toate popoarele din această regiune, care au avut confruntări cu otomanii şi au obţinut anumite succese, au avut în evul mediu conştiinţa de apărătoare ale Creştinătăţii. Ideea este aplicabilă la greci, bulgari, sârbi, albanezi, unguri, croaţi, poloni, austrieci etc. Toate aceste popoare au luptat, separat sau în alianţe, contra presiunii otomane şi s-au simţit mândre de victorii şi utile Europei creştine. Românii nu aveau cum să facă excepţie. Prin urmare, în esenţă, şi I. C. Brătianu, cu anumite exagerări specifice stilului retoric, exprimă o realitate. Petre P. Panaitescu nu exagerează însă deloc; el formulează sobru şi clar o concluzie izvorâtă dintr-o profundă cunoaştere a evului mediu românesc: românii au întârziat serios înaintarea otomană spre centrul continentului, dând timp lumii apusene să primească lupta într-o fază mai favorabilă pentru ea. De exemplu, despre Iancu de Hunedoara (român din Ungaria în serviciul cauzei creştine) şi oastea sa (multietnică) s-a spus, nu doar de către români şi nu în primul rând de către români, că au salvat Ungaria şi au împiedicat înaintarea otomanilor spre centrul Europei pentru încă aproape trei sferturi de secol. În această formulare nu sunt nici clişee, nici orgolii româneşti, nici mituri. Despre „spusele” profesorilor de istorie este greu să ne pronunţăm, fiindcă acuzele dlui Boia sunt prea vagi şi generale. Fireşte, în gimnazii şi licee, predarea istoriei nu urmează întotdeauna rigoarea stilului ştiinţific. Mulţi profesori se entuziasmează prea mult în faţa „trecutului nostru glorios”, sperând să facă prin aceasta din elevi buni cetăţeni şi patrioţi sau nici măcar atât. Adesea, ei alunecă în ridicol, iar rezultatele sunt contrare scopului urmărit, în sensul că, nedevenind cetăţeni responsabili, elevii nu ajung nici „europeni”. Cauza acestui fapt nu este doar regimul comunist în general, ci şi noi, cei care i-am pregătit, inclusiv dl Boia, cadru didactic la Universitatea din Bucureşti de câteva decenii. Sigur, este pueril, pompos şi inexact să spui că occidentalii şi-au putut înălţa catedralele fiindcă românii luptau în acel timp la Dunăre. Dar nu este inexact a susţine că în secolele XI–XIII, când se ridicau cele mai multe dintre catedrale, popoarele şi populaţiile statornice şi creştine din Europa

Central-Orientală şi de Sud-Est, organizate în state mai puternice sau în formaţiuni politice mai slabe, luptau cu pecenegii, uzii, cumanii şi tătarii, adică se confruntau cu ultimele valuri de migratori turanici[110]. Din cauza unor variate împrejurări, între care şi lupta popoarelor central- şi est-europene contra lor, aceste valuri în migraţie nu au putut ajunge în Occident. În cadrul unor raporturi războinice sau paşnice, de convieţuire până la urmă, aceste populaţii ale stepei au rămas în regiunea Europei Estice şi chiar Centrale, fiind, în mare măsură şi treptat, asimilate. Este greu de spus dacă, prin aceasta, occidentalii şi-au putut clădi mai liniştiţi catedralele. Dar faptele invocate – lupta la Dunăre şi ridicarea catedralelor – sunt concomitente, iar participarea românilor la aceste conflicte este dovedită de izvoare. Statele româneşti centralizate şi unificate din secolul al XIV-lea sunt numai o etapă a evoluţiei statale, pe care clişeul istoriografie o consideră inexact un început. Înainte de a fiinţa cert Ţara Românească şi Moldova, există secole de evoluţie statală medievală în spaţiul de la Dunăre şi de la Carpaţi. Formaţiunile politice (statele) din regiune au fost create din iniţiativa migratorilor aşezaţi aici şi, de la un timp, chiar şi din iniţiativa românilor. Oricum, românii, organizaţi politic şi militar (alături de slavi, bizantini, unguri), au luptat contra migratorilor cu mult timp înainte de formarea Ţării Româneşti şi a Moldovei. Nu numai otomanii au fost un pericol pentru liniştea Europei.

Este de mult dovedit că rezistenţa antiotomană a românilor contra otomanilor nu a fost continuă. Florin Constantiniu, azi membru corespondent al Academiei Române, într-un cunoscut studiu apărut prin 1974 şi intitulat *De la Mihai Viteazul la Fanarioţi: observaţii asupra politicii externe româneşti...* [111], pe baza unei revalorificări a izvoarelor şi a unor contribuţii istoriografice mai vechi, a demonstrat că raporturile statelor româneşti medievale cu otomanii au oscilat între rezistenţă şi conciliere, între lupte şi înţelegeri, între revoltă şi supunere. Uneori, rezistenţa Ţărilor Române a afectat profund politica şi avansarea otomană spre restul Europei, câteodată succesele au fost

---

[110] Vezi, de exemplu,Victor Spinei, *Realităţi etnice şi politice în Moldova meridională în secolele X–XIII. Români şi turanici*, Iaşi, 1985.

[111] Apărut în „Studii şi materiale de istorie medie”, VIII, 1975, p. 101–135.

de interes local, iar alteori victoriile au fost de partea islamicilor. După cele circa cinci decenii de când Panaitescu a explicat, ingenios şi tranşant, „de ce n-au cucerit turcii Ţările Române”, lucrurile nu mai par la fel de simple[112]. Cercetările de turcologie de la noi şi din alte părţi au scos în evidenţă noi surse şi noi interpretări. Chiar dacă linia de înaintare spre centrul Europei (Belgrad-Buda-Viena) a fost un timp privilegiată, ea nu a rămas singura importantă în strategia otomană. O dovedesc cele şapte campanii sultanale contra Ţărilor Române, planurile clare de supunere directă a acestor ţări şi de *organizare* a lor după tipicul otoman şi islamic etc. Cucerirea cetăţilor de la Dunăre şi de la Mare, a Tighinei, a Ungariei, a Banatului, a Cameniţei, a Crişanei etc. de către otomani probează interesul major al Imperiului sultanilor pentru spaţiul românesc şi tendinţa acestuia de a-l cuceri în întregime. Nereuşita nu se datorează unui singur factor, chiar dacă şi lipsa de preocupare a Porţii, la un moment dat, faţă de un asemenea act trebuie luată în considerare. Prin urmare, nu se poate pune problema de a nu mai prezenta rolul românilor din evul mediu în apărarea civilizaţiei creştine şi europene, ci de a înscrie în chip firesc acest rol într-un cadru mai larg, de a preciza că toate popoarele din zonă au avut acum cinci-şase secole conştiinţa de „porţi” sau de „fortăreţe” ale creştinătăţii.

Dl Boia ne asigură, foarte convins, că evoluţia divergentă – de ce nu diferită? – a Vestului şi a Estului nu se explică prin războaie sau prin stăpâniri străine, ci prin faptul că la un moment dat axa principală a istoriei s-a deplasat spre vest şi Occidentul a devenit mai prosper. Ceea ce face aici Domnia sa nu este o explicaţie, ci o *constatare*: toată lumea ştie că, de la o vreme, după ce aproape 1000 de ani – cel puţin de la Constantin cel Mare încoace – lumina civilizaţiei a venit de la Răsărit *(Ex Oriente lux)*, lucrurile s-au schimbat. A spune că românii nu s-au aflat în zona „bună” a Europei nu este tocmai suficient pentru un istoric. Nici grecii, portughezii, norvegienii sau irlandezii nu au fost exact în zona „bună”, ci au avut sute de ani un statut de periferie sau semiperiferie a Europei şi s-au ridicat în câteva decenii. Popoarele

[112] Vezi Mihai Maxim, *Ţările Române şi Înalta Poartă. Cadrul juridic al relaţiilor româno-otomane în evul mediu,* Bucureşti, 1993, p. 111–142.

Americii situate la sud de Rio Grande del Norte, devenite – nu importă aici pe ce fel de căi – după 1600 catolice şi neolatine (hispanofone şi lusitanofone), nu au ajuns nici pe departe, după secole, la prosperitatea naţiunilor catolice şi romanice europene sau a SUA şi Canadei. Copierea Occidentului, fie şi în mod direct, prin transplantarea oamenilor şi credinţelor, nu s-a dovedit mereu o cheie a succesului. Istoricii – şi nu numai ei – au căutat mereu explicaţii pentru cezura în care s-a aflat (şi se mai află) continentul european şi lumea. Este azi clar că nu poate fi vorba despre o singură cauză care să explice totul. Nici linia Huntington (dintre catolicism/protestantism şi ortodoxie), nici „etica protestantă", nici dominaţiile străine (evident mai numeroase şi mai lungi în Est), nici conflictele, nici valurile de migratori, nici veniturile uriaşe ale Occidentului din colonii şi din ţările supuse, nici raportul dintre industrie şi agricultură, nici căile comerciale etc., etc. nu sunt panacee, nu pot explica, fiecare în sine, cum stăm cu zona „bună" şi zona „rea". Dar toate la un loc, combinate poate cu alţi factori, oferă o imagine a cauzelor evoluţiei diferite a Occidentului şi Estului. Oamenii caută mereu răspunsuri, sunt curioşi, iscoditori, ceea ce este foarte bine. A spune doar că românii nu s-au aflat în zona „bună" este ca şi cum am da „vina" pe fatalitate, pe soartă, pe divinitate. Or, cercetătorii sunt înclinaţi, prin statutul meseriei lor, să caute cauzele „lumeşti", omeneşti, tangibile, adică istorice, a ceea ce s-a petrecut. Nu este, poate, corect a spune că istoria ne trage în jos, dar istoria a lăsat anumite moşteniri (bune, rele, indiferente) popoarelor. Fireşte, realităţile de azi nu se explică prioritar prin cele din trecut, dar nimic din ceea ce trăim astăzi nu se înţelege fără trecut. Strămoşii nu trebuie făcuţi responsabili pentru viaţa noastră de astăzi, dar înţelegerea şi chiar schimbarea acestei vieţi depind de cunoaşterea trecutului.

Despărţirea de Est (p. 237–240)

Profesorul Boia constată o ruptură cu Estul, decisă de elita secolului al XIX-lea şi marcată de o puternică devalorizare şi culpabilizare a unor popoare şi culturi (p. 237). Este ca şi cum ar fi venit un ordin de

undeva, care a fost urmat cu promptitudine de elita intelectuală românească. Victimele acestei „culpabilizări” româneşti ar fi grecii, turcii, ruşii şi alţii. Cazul grecilor (şi fanarioţilor) este ilustrat prin exemple din Bălcescu şi Drăghicescu (Iorga apare aici, pe la 1900, în postura istoricului care i-a reabilitat pe fanarioţi), al turcilor printr-un citat din Drăghicescu, iar al ruşilor (cu excepţia unui apel la prorusul şi obscurul Dionisie Eclesiarhul) prin evocarea unor împrejurări istorice.

Deşi pledează pentru orientarea prooccidentală a României şi veştejeşte cantonarea noastră îndelungată în spaţiul răsăritean (bizantino-slav, balcanic), dl Boia, încrâncenat în continuare, nu poate valoriza pozitiv, din perspectivă istorică, nici ceea ce numeşte „despărţirea de est”. Acest act, conform Domniei sale, a făcut trei „victime” nevinovate în „conştiinţa românească”: grecii, turcii şi ruşii. Nu este vorba doar de condamnarea de către români a popoarelor enumerate, ni se spune, ci şi a culturilor respective. Ceea ce se înţelege de către nespecialişti (neistorici) din aceste pledoarii ale dlui Boia este faptul că românii, dornici să se orienteze spre Apus, au început brusc să blameze popoarele răsăritene (pe care anterior le-au iubit necondiţionat), aparent fără motiv serios şi fără o bază reală. Cu alte cuvinte, românii i-au transformat în „victime” (p. 237) pe greci, pe turci şi pe ruşi, alături de culturile lor. După varianta dlui Boia, toate aceste „revolte” româneşti au loc în conştiinţe, în mentalităţi, ca urmare a dorinţei de orientare spre Occident. Or, ele, „revoltele”, s-au petrecut întâi aievea şi nu au nici o legătură directă cu Apusul.

În primul rând, condamnarea fanarioţilor – nu a grecilor în ansamblu – s-a produs de către o parte semnificativă a societăţii româneşti încă din secolul al XVIII-lea. Grecii, veniţi cu anumite scopuri în Principate, masiv în timpul domnilor fanarioţi, au fost percepuţi negativ de către un segment al societăţii româneşti, chiar dacă ei erau, în mare măsură, mesageri ai culturii europene şi adesea occidentale. Dragostea românilor pentru greci (fanarioţi) nu a fost niciodată manifestă şi vizibilă ca atitudine naţională, spre a putea constata o schimbare fundamentală la un moment precis. Mai degrabă, se poate spune că pe tot parcursul secolului al XVIII-lea s-a format şi accentuat treptat un sentiment de neîncredere, de respingere şi chiar de ură (faţă de

fanarioţi), acut încă înainte de revolta lui Tudor Vladimirescu şi vizibil întărit ulterior. După „aşezarea lucrurilor”, adică după trecerea unui interval de timp de 2–3 generaţii, după „uitarea”, faptelor cotidiene, s-a produs reconsiderarea epocii fanariote. De atunci, au loc succesiv *corsi e ricorsi*, prin care componenta greacă a trecutului românesc este analizată tot mai profund, mai realist. Pentru istorici, există deopotrivă suficiente argumente care pot conduce la condamnarea sau la exaltarea rolului fanarioţilor (grecilor) la noi, iar luarea în calcul a tuturor acestor argumente conduce, de obicei, la o poziţie mediană. De vreun secol, componenta greacă (şi fanariotă) în trecutul românesc este analizată destul de insistent şi obiectiv în istoriografia română.

La fel, până la un punct, s-au petrecut lucrurile şi cu otomanii, care au fost factori negativi pentru români încă din evul mediu. Ei însă, venind cu violenţă dinspre o religie deosebită şi opusă creştinismului, au rămas, în esenţă, simbolul răului. Turcii nu au fost deloc „victime” în mediul românesc, fiindcă asalturile lor dure asupra societăţii româneşti au fost tot atâtea atentate la specificul lumii locale. Nu exista nici un motiv de percepere pozitivă a turcilor în societatea românească. Niciodată, de la primele contacte cu turcii otomani (circa 1390), nu a existat vreo perioadă distinctă de exaltare, de valorizare a rolului turcilor otomani în societatea şi cultura românească. Fireşte, în atâtea sute de ani, mai ales în regiunile ocupate direct de statul sultanilor (Dobrogea, Turnu, Giurgiu, Brăila etc.), s-au impus treptat şi printre români anumite obiceiuri orientale, dar preţuire şi iubire pentru turci şi civilizaţia lor, ca direcţie în societatea românească, nu a existat niciodată, dimpotrivă. O cauză majoră a „demonizării” fanarioţilor – câtă s-a manifestat – a fost venirea lor în Principate în numele şi în interesul patronilor lor otomani. Imaginea turcilor – păgâni şi cuceritori, dominatori şi spoliatori – nu a putut fi niciodată bună, la toate popoarele creştine din sud-estul Europei, iar treptat, odată cu accentuarea luptei de emancipare naţională şi cu afirmarea naţiunilor moderne, această imagine s-a întunecat şi mai mult. Românii nu au făcut excepţie în acest sens. Natural, azi putem discuta detaşat despre civilizaţia otomană a evului mediu, despre uriaşele sale valenţe pozitive, dar impactul Imperiului Otoman asupra Ţărilor Române rămâne unul negativ.

Ruşii au fost prea departe şi au avut preocupări politico-militare vădit extraeuropene (sau la extremităţi ale Europei), spre a stârni interes notabil în mediile româneşti în evul mediu. Perceperea lor pozitivă de către români vine târziu, odată cu asumarea rolului de mare putere ortodoxă a Rusiei şi cu politica lor panortodoxă, antiotomană şi de protejare a creştinilor răsăriteni, asupriţi direct sau indirect de către turci şi de austrieci. Astfel, Rusia a exercitat de la distanţă un fel de patronaj spiritual, vag şi discret, asupra românilor numai din secolul al XVII-lea[113]. Simpatia românilor pentru ruşi a durat până în primele decenii ale secolului al XIX-lea şi s-a epuizat nu datorită orientării elitei româneşti spre Occident, ci datorită, mai ales, politicii ostile a Imperiului Ţarist faţă de Ţările Române. Ruşii puteau fi percepuţi de unii ca o stavilă în faţa „anarhiei" revoluţionare occidentale, dar ocuparea de către ei a Moldovei dintre Prut şi Nistru şi, mai ales, tendinţa de supunere completă a ambelor Principate Dunărene au schimbat radical imaginea lor în mediile româneşti. Încă de la 1830, politica rusă începea să nu mai fie populară în Principate, iar Regulamentele organice, în ciuda stipulaţiilor lor moderne, apăreau tot mai clar ca mijloace de tutelă rusă a românilor.

Prin urmare, în timp ce turcii au avut între români o imagine constant negativă, ca urmare a rolului lor de atacatori şi cuceritori păgâni, fanarioţii/grecii şi ruşii au ajuns să fie condamnaţi doar când politica lor (a statelor lor) a afectat negativ interesele românilor. De aceea, conform mărturiilor, cel mai vehement este în epocă (secolul al XIX-lea, anii 1900), în mediile istorice, antiturcismul, contrar constatărilor dlui Boia. Impresiile Domniei sale se bazează iarăşi pe confuzia voită a planurilor: evident, în discursurile politicienilor, predomină, în preajma Războiului de Independenţă, turcii, iar, după război, ruşii. În cadrul opiniei publice, sunt sesizabile aceleaşi oscilaţii. Istoriografia nu a urmat decât de departe şi la modul relativ aceste volute. De aceea, discursurile lui Brătianu şi cartea de psihologie etnică

[113] Vezi Silviu Dragomir, *Contribuţii privitoare la relaţiile bisericii româneşti cu Rusia în veacul al XVIII-lea*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secţiunii Istorice, seria a II-a, tom XXXIV, 1912, p. 1–183; idem, *Relaţiile bisericeşti ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII*, Sibiu, 1914.

a lui Drăghicescu nu sunt certamente relevante pentru chestiunea urmărită. Ceea ce „uită” să ne spună dl Boia este că „victimizarea” de către români (unii români) a turcilor, fanarioţilor (grecilor) şi ruşilor are cauze istorice precise, legate prioritar de rolul avut de aceştia în trecutul românilor. După recunoaşterea acestui fapt, se poate discuta şi despre rolul jucat de orientarea noastră occidentală în accentuarea imaginii negative a vecinilor noştri estici şi sud-estici. Oricum, românii ardeleni s-au orientat spre Apus încă din secolul al XVIII-lea şi nu i-au condamnat în mod special şi din acest motiv pe turci, pe ruşi şi pe greci. I-au condamnat mai ales pe unguri, care erau ca profil „apuseni”, dar exercitau o dominaţie percepută de mult ca naţională asupra românilor din Transilvania.

Mitul francez (p. 240–243)

Urmându-şi firul, profesorul Boia constată că „mitul francez” a „erupt” la noi pe terenul rămas liber prin blamarea sau excluderea de către români a grecilor, turcilor şi ruşilor. Modelul francez este considerat în esenţă modelul occidental tipic pentru români. Se uită aici faptul că, pe la 1800–1830, cam jumătate dintre români aveau ca model occidental (şi central-european) lumea austro-germană, italiană, ungară, cehă, adică lumea Imperiului Habsburgilor şi a Romei catolice. Elita aceastor români vorbea curent maghiara, germana şi chiar italiana, servindu-se frecvent în scris de limba latină. Evident, francofilia şi francofonia românilor din principate sunt mai presus de orice îndoială şi acestea s-au întemeiat pe realităţi incontestabile. De aceea, denumirea de mit, care duce cu gândul – cum spuneam mai sus – la iluzie, la fals, la fantasmă, nu ni se pare potrivită. Ilustrarea influenţei franceze în cultura şi mentalitatea românilor se face din nou prin aceleaşi exemple – Drăghicescu şi I. C. Brătianu – sau prin altele (Constantin Argetoianu, Pompiliu Eliade), alese tot din afara câmpului istoricilor. De data aceasta, dl Boia nu poate aduce nici o acuză istoricilor, fiindcă nu le-a „descoperit” nici un rol în formarea şi escaladarea „mitului francez” la noi. Oricum, ceea ce Drăghicescu spunea în 1907 despre desăvârşirea naţiei franceze era perfect normal

pentru epocă. Unii fac astăzi acelaşi gen de notaţii despre americani şi multor contemporani li se par întru totul îndreptăţite.

Denumirea de „mit francez” creează confuzii şi de alt gen, dacă nu se arată clar care a fost rolul Franţei în mediul românesc şi în istoria României în secolul al XIX-lea. Nu numai că elita din Principate cunoştea cel mai bine dintre toate ţările, civilizaţiile şi culturile occidentale Franţa şi valorile sale, dar Franţa a dat *cel mai consistent sprijin* Principatelor Române şi României în realizarea unirii şi în alte momente importante. Era firesc ca influenţa Franţei să fie cea mai puternică şi ca imaginea acestei influenţe să aibă un loc privilegiat, unic, în mentalul colectiv românesc. De aceea, era perfect normal ca prezenţa străină cea mai puternică şi mai activă în destinul Principatelor şi apoi al României să lase în conştiinţe o imagine pe măsură. Că imaginea excede realitatea, este de la sine înţeles. Dar nici imaginea extrasă din pledoarii înflăcărate, situate între genul retoric şi cel eseistic, nu justifică noţiunea de mit.

„Contra-mitul” german (p. 244–249)

După ce ne asigură că exemplul italian şi cel englez au lăsat urme foarte palide în societatea românească, dl Boia pretinde că singurul „concurent” veritabil pentru „mitul francez” a fost „contra-mitul german”. Argumente sunt acelaşi D. Drăghicescu, apoi societatea *Junimea* în ansamblu, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu, P. P. Carp, I. L. Caragiale, Mihail Kogălniceanu, Nicolae Iorga. Profesorul Boia nu pune în lumină aici nici un „mit” istoriografie. Ca şi în cazul modelului francez, Domnia sa extrage citate din oameni politici, literaţi, psihologi, în care aceştia admiră, uneori excesiv, Franţa şi pe francezi sau Germania şi pe germani. În aceste discursuri, articole, eseuri, amintiri, însemnări, impresii etc., care nu au nimic cu ştiinţa, cu cercetarea, cu descoperirea adevărului, cu argumentarea opiniilor exprimate, sunt cuprinse cuvinte avântate, figuri de stil, imagini artistice despre Franţa şi Germania. Nici o sinteză de istorie a românilor, de la Hasdeu şi Xenopol încoace, nu a prezentat cu

asemenea mijloace influenţa franceză şi pe cea germană asupra românilor. În concluziile sale la aceste subcapitole, dl Boia nu mai vorbeşte despre „mituri”, ci despre „modelele” – ca şi cum termenii ar fi sinonimi – occidentale confruntate cu modelul autohton. Numai că acesta din urmă îi pare autorului „nebulos”, obscur. Nici modelele occidentale, de altfel, nu-l mulţumesc întru totul; mai ales ponderea exemplului francez i se pare exagerată, disproporţionată, iar Iorga, germanofil altădată, i se pare la 1914 creator de mitologie politică, fiindcă explică, mai mult cu sufletul decât cu raţiunea, *De ce iubim Franţa?* în comparaţie cu Germania, Rusia, Anglia sau Austro-Ungaria. Nici verbul avântat, nici „argumentaţia” ingenioasă, nici retorica pură a articolului publicat de Iorga la 17 august 1914 nu-l mişcă pe dl Boia şi nu-l fac să înţeleagă ce mecanism mental s-a declanşat atunci la noi, când Germania atacase Franţa. Iorga este înfăţişat astfel ca un iremediabil filofrancez şi filoneolatin, mai mult încăpăţânat decât conştient de actele sale, mai mult exaltat decât înţelept, care a refuzat, parcă din senin, chiar şi după 1918, orice contact cu Germania şi cu mediul universitar german. Dar nici aceia dintre români, mai puţini, care se orientau spre Germania sau Italia nu sunt cruţaţi, fiindcă, în preajma marelui conflict declanşat în 1939, şi-ar fi descoperit afinităţi naziste sau mussoliniene. Până la urmă, aşa cum „miturile” autohtone sunt condamnabile pentru dl Boia, nici acelea de extracţie occidentală nu i se par tocmai benefice pentru români. Toate, dar mai ales modelul francez, au o seamă de cusururi, nu atât în sine, cât datorate românilor – nepricepuţi, exageraţi sau exaltaţi – care le-au preluat.

Mitologie comunistă (p. 249–253)

Dacă aşa de precar au stat lucrurile, după autorul nostru, până la Al Doilea Război Mondial, ne putem imagina ce tablou se poate contura după 1945. Odată cu regimul comunist a fost preluat din nou – spune profesorul Boia – „modelul rusesc” sau „mitul Uniunii Sovietice” (aici autorul nu este decis, iarăşi, asupra termenilor), pe fondul „luminii”

care venea acum „de la Răsărit”. Autorul este frapat de „radicalismul soluţiilor imitatoare româneşti”, condamnându-şi conaţionalii pentru că nu umblă defel cu jumătăţi de măsură: „modelul francez, modelul autohton şi modelul sovietic au fost toate, la vremea lor şi pentru aderenţii lor, adevărate religii” (p. 249). Dl Boia este şocat de faptul că la 1948 românii „nu au avut altceva mai bun de făcut” decât să copieze Constituţia sovietică, aşa cum la 1866 au găsit cu cale s-o copieze pe cea belgiană. Spiritul de imitaţie românesc nu ar face astfel decât să pună în evidenţă „fragilitatea şi instabilitatea societăţii româneşti”.

Această „teorie” a lamentabilului spirit de imitaţie românesc sună mai mult a cozerie, dar ea urmează în ordinea firească a lucrurilor, după logica impusă de dl Boia. Dacă românii nu au fost buni deloc în domeniul creaţiei originale, de ce ar fi buni în domeniul imitaţiei? La urma urmei, această „logică” poate fi foarte uşor răsturnată, prin aducerea unor argumente serioase. Oricum, dl Boia nu este decis în ce fel i-au imitat românii pe alţii, foarte bine sau foarte rău. Dacă românii au fost aşa de mari imitatori ai Occidentului, cum de nu s-a construit o societate de tip occidental în acest spaţiu? Dacă modelul francez a fost o „adevărată religie”, cum de s-au manifestat cu atâta forţă miturile autohtonişte, condamnate pe bună dreptate de dl Boia? Totuşi, între „copierea” benevolă a Constituţiei belgiene, cea mai avansată dintre cele europene de atunci, şi „copierea” silită a Constituţiei sovietice este o mare deosebire! Cum să fie acuzaţi românii deopotrivă, la fel de vehement, pentru ambele acte? Chiar dacă pentru cele două opţiuni – din 1866 şi 1948 – ar fi responsabili exclusiv românii, au condus oare ele la acelaşi rezultat? Poate oare să fie etichetată imitaţia drept catastrofă chiar şi atunci când transformă societatea în bine? Ne amintim o discuţie de acum câţiva ani, de la Budapesta, la care câţiva colegi medievişti maghiari evocau admirativ spiritul de imitaţie al primilor unguri, ghidaţi de Arpadieni, care au preluat modelul feudal german sau al ungurilor din secolul al XIV-lea care, impulsionaţi de Angevini, au aplicat modelul franco-napolitan. Se poate replica şi aici că societatea ungară pură s-a alterat prin „imitaţie”, – ceea ce au şi făcut mereu „autohtoniştii” lor –, aşa cum se poate lesne dovedi că s-a fortificat, încadrându-se în marea familie a regatelor catolice de tip occidental. Din primitivi, păgâni şi migratori, ungurii au devenit, datorită

„imitaţiei”, civilizaţi, creştini şi statornici în centrul Europei. Prin simplificare şi abstragere, se poate dovedi orice! Oricum, dacă românii erau foarte buni imitatori ai Occidentului industrializat şi capitalist, nu credem că ajungeau la o stare atât de precară nici sub comunism.

Spre a ieşi din dilemă, trebuie să admitem că românii au fost nu exageraţi, ci slabi admiratori şi aplicatori ai modelelor occidentale, dar, din motive neclare deocamdată, au adoptat cel mai fidel modelul sovietic, cum remarcă dl Boia (p. 250). Dar şi aici, este nevoie de nuanţe: românii au aplicat mai fidel acest model decât ungurii, polonezii, cehoslovacii, germanii de est (iugoslavii ies din discuţie), poate şi decât bulgarii, dar nu chiar constant, în toţi cei peste patruzeci de ani de comunism. Nu a fost chiar totul şi oricând doar o imitaţie. Au fost tipuri de imitaţii şi de calchieri, uneori proaste! Apoi, pe fondul imitaţiilor, a ieşit din nou la iveală, în variantă destul de nerafinată şi de mutilată, modelul autohton. Evident, toate acestea s-au concretizat până la urmă în rezultate jalnice. Nu suntem tocmai convinşi deocamdată că, peste cinci decenii să zicem, o analiză comparativă, la rece, după trecerea perspectivei istorice necesare, nu va conduce la nuanţarea unor concluzii formulate prea tranşant astăzi. Ceea ce frapează este însă numitorul comun al societăţii româneşti precomuniste, comuniste şi postcomuniste: toate sunt pline de mituri. Numai în ultimii cincizeci de ani am avut parte de mitul sovietic, de mitul inginerului, de cel oriental, de mitul Occidentului, de mitul străinătăţii şi al străinului etc., etc. Până la urmă ar trebui să credem că nimic nu are loc în societatea românească – sau numai în mentalitate? – în afara miturilor. Dar fie că le numim mituri sau modele – precum face profesorul Boia – anumite distincţii de fond între francofilia, germanofilia, pe de o parte, şi sovietofilia românilor, pe de alta, trebuie făcute. Pe francezi la 1850 şi pe germani la 1900 nu ne-a obligat nimeni, cu arma în mână, să-i iubim şi să le facem monumente (în pieţe publice sau în conştiinţe!), pe când pe sovietici ne-au impus să-i „mitizăm” trupele lui Stalin şi ideologii lui. Or, dragoste cu sila nu se poate! Cum să pretindem că orientarea benevolă şi admirativă a culturii (şi societăţii) româneşti spre Franţa sau Germania a avut acelaşi rol ca şi orientarea silită spre URSS? Cum să încadrăm aceste fenomene în aceeaşi esenţă, mitologică sau nu?

Repere postrevoluţionare (p. 253–255)

Deşi acceptă faptul că „reorientarea spre Vest este sensibilă” după 1989, profesorul Boia este foarte prudent în aprecieri, datorită „rezistenţei autohtoniştilor” şi înţelegerii superficiale de către români a „intrării în Europa”. La acest subcapitol, în mod paradoxal, judecăţile autorului sunt mai puţin severe, adică mai înţelegătoare. Poate că dl Boia crede că românii de astăzi mai merită o doză de încredere, o şansă, după toate erorile, gafele, exagerările, „mitificările” făcute de antecesorii lor. Oricum, după tentaţia atâtor modele-mituri (francez, anglo-american, german, suedez, austriac, japonez, sud-coreean, turcesc), după atâtea „traumatisme” istorice, după o „tranziţie nesfârşită”, dl Boia ar vrea să spună că românii merită oarecare înţelegere. Dar nu se poate îndura s-o facă în mod direct. Preferă să lase lucrurile nebuloase, în acord cu starea actuală a societăţii româneşti. Ne vede mai aproape, geografic şi spiritual, de turci, iar Bucureştiul, odinioară „micul Paris”, i se pare acum „micul Istanbul”. Evident, există multe argumente în favoarea acestei apropieri, care arată nivelul la care a ajuns România în deceniile de comunism, dar, de la Cluj sau Târgu Mureş, ni se pare că această stare este una trecătoare, că se poate ieşi din ea.

Oricum, chiar dl Boia consemnează că românii preferă şi preţuiesc, în primul rând, Statele Unite ale Americii, Franţa, Germania, şi nu Turcia. Este drept că plasarea de către români pe primul loc în preferinţele lor a Franţei, imediat după revoluţie, i se pare autorului nostru un anacronism, un „caz unic într-o Europă dominată de limba engleză”. Vina o poartă – ni se spune – regimul comunist, care a conservat „mitul francez”. Dar nici surclasarea mai recentă a Franţei de către SUA în opţiunile românilor nu pare să-l mulţumească pe dl Boia, fiindcă „România nu se află între Franţa şi Statele Unite, ci între Rusia şi Germania”. Vom preţui deci, în curând, mai mult Germania! Pe când vine rândul Rusiei? Concluzia autorului este că românii nu au avut şi nu au o opţiune clară, că trăiesc între fascinaţia şi respingerea celuilalt (a străinului), că au, „cu alte cuvinte, *obsesia* străinătăţii”. După toată pledoaria de până acum, eram convinşi că românii au obsesia miturilor de tot felul!

Trei dosare sensibile: ţiganii, maghiarii, evreii (p. 255–261)

Aici, profesoral Boia vrea să demonstreze că atunci când *străinul*, *celălalt* este lângă tine, în interiorul cetăţii, „mitificarea" ajunge de obicei foarte departe, că majoritatea îi victimizează pe aceşti *străini* prin revărsarea frustrărilor sale asupra lor[114]. O dată enunţată concluzia, se trece la ilustrarea ei. Ţiganii sunt neagreaţi de circa două treimi dintre români, ne asigură dl Boia, uitând să ne spună că marja de respingere a acestei populaţii este la fel de mare sau şi mai mare la unguri, cehi, polonezi. Nu se analizează nici o cauză a acestei atitudini şi nu se spune nimic despre eforturile făcute pentru integrarea rromilor în societate. Suntem convinşi că fiind vorba în această carte despre „imaginar", nu contează realitatea – pe care, de altfel, nici nu putem s-o cunoaştem – şi că nu trebuie să pornim de la realitate! Numai că uneori ni se dezvăluie acea „logică a imaginarului", alteori nu.

Sub pretext că tratează mitologia românească, şi nu cea ungurească, dl Boia procedează la fel şi în chestiunea atitudinii faţă de unguri. Prezentată astfel, problema pierde orice simţ de echilibru: românii apar vinovaţi pentru „mitul" pericolului unguresc, pentru iredentismul maghiar, pentru lobby-ul maghiar antiromânesc. Totuşi, la acest subiect sensibil, dl Boia este obligat să recunoască faptul că „propaganda unor cercuri maghiare cu accente antiromâneşti şi agitaţia întreţinută în jurul Transilvaniei nu ţin exclusiv de imaginar" (p. 257). Cu alte cuvinte, nu este chiar totul fantasmagorie sau minciună a românilor. Este o acceptare curajoasă din partea Domniei sale, deşi ne îndoim că este tocmai la curent cu programul eficient şi coerent desfăşurat de Budapesta contra României din 1945 încoace. Altminteri, suntem de acord că trebuie să ne debarasăm de „obsesia ungurească" şi să nu mai fim „la remorca Ungariei". Din păcate, aceste lucruri nu se fac la ordin

---

[114] Pe bună dreptate, dl Radu G. Păun, în recenzia sa la lucrarea de faţă a dlui Boia (*Miturile demitificării sau radiografia unei şanse ratate: Lucian Boia,* ***Istorie şi mit în conştiinţa românească****, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1997*, în „Revista istorică" tom X, 1999, nr. 1–2, p. 183), observă că unii exegeţi „au argumentat tocmai teza inversă, după care *celălalt* din interior este reprezentat în imaginar ca un pericol minor".

sau prin lege şi, mai ales, nu se pot face unilateral. Când la noi, cu tot naţionalismul prezent peste tot, se tipăreau manualele alternative de istorie, în care, în mare măsură, Ungaria figura ca o ţară onorabilă şi occidentală, în această ţară vecină programele şcolare prevedeau în mod expres fortificarea în manuale a trei „mituri” (ca să rămânem la conceptele propuse în această carte) „naţionale”, referitoare la evul mediu: 1) rolul civilizator şi ponderator al ungurilor „descălecători” în „Bazinul Carpatic”, conduşi de cei şapte şefi de triburi enumeraţi de Anonymus; 2) rolul superior al unicei dinastii „naţionale” Arpadiene în dezvoltarea statului ungar ca mare putere; 3) spiritul benefic al „Sfintei Coroane” în coagularea energiilor naţionale şi în „civilizarea popoarelor din Bazinul Carpatic”, „dornice” să trăiască în Regatul Sf. Ştefan. Este aici o doză de orgoliu nemăsurat care vine din trecut şi căreia românii nu au putut şi nu au ştiut să-i facă faţă. De aici provin uneori şi reacţiile exagerate şi stângace ale românilor, care fac deliciul deopotrivă al vecinilor din Ungaria, al ungurilor din România şi al străinilor. Prin urmare, obiceiul românilor şi al guvernanţilor lor de „a da vina pe alţii” este o realitate, dar nu cea mai importantă, în explicarea complicatului dosar al mentalităţii românilor despre maghiari.

La tratarea chestiunii evreieşti, dl Boia este mult mai echilibrat, deci mai corect. Deşi se ocupă şi aici tot de atitudinea românilor de azi faţă de *celălalt* (în speţă, faţă de evrei), autorul face o scurtă incursiune istorică şi urmăreşte ambele puncte de vedere. Sunt inventariate astfel poziţiile extreme ale unor autori evrei şi cele ale unor autori români, deşi nu este vorba nici în acest caz, în general, despre istorici profesionişti. Aici, autorul recunoaşte dificultatea atingerii dreptei măsuri şi dificultatea armonizării unor comunităţi diferite prin origine, limbă, religie şi cultură. Şi în cazul Antonescu, observaţiile dlui Boia ni se par pertinente: a fost, fireşte, antisemit, dar într-un context special, şi a aplicat politica antisemită altfel decât Hitler. Această politică antisemită însă, ca şi alianţa cu Hitler contra Naţiunilor Unite, nu ne permit să facem din Antonescu un erou naţional. Noi între noi, ca români, am putea înţelege şi scuza orice din trecutul nostru, dar nu ne va crede nici un cunoscător imparţial, fiindcă astfel de tentative se opun adevărului punctual. Corectă ni se pare şi judecata asupra rolului jucat

de *alţii* (în speţă, de evreii români) în primii ani de comunism: a recunoaşte o evidenţă cum este ponderea mare a neromânilor în aparatul PCR de dinainte de 1944 şi din primii ani de comunism nu înseamnă a-i absolvi pe români de instaurarea comunismului în România. Nici evreii, nici românii nu sunt vinovaţi de nimic ca naţiuni întregi, dar indivizi din rândul acestor naţiuni poartă felurite vini. Nu credem că în România de după anul 2000 se poate vorbi despre un antisemitism românesc, fără precizările de rigoare, anume că este vorba despre un fenomen marginal, nesemnificativ, fără manifestări grave. Aceasta nu înseamnă că fenomenul este scuzabil sau că trebuie muşamalizat, ci că nu trebuie supradimensionat. A vorbi mereu şi a scrie cu importanţă despre ceva mai puţin important poate menţine artificial acel „ceva" în centrul atenţiei şi poate crea unora false impresii. Există pasaje în carte, destul de numeroase, mai ales acolo unde nu se aduce în mod direct în discuţie noţiunea de mit, în care judecăţile de valoare sunt pertinente şi convergente cu ale multor specialişti.

Prieteni şi adversari: un joc istoric (p. 261–263)

Fiecare naţiune îşi are un stoc de prieteni tradiţionali şi de duşmani ereditari, ne spune profesorul Boia (p. 262), iniţiind o discuţie despre „mitologia" românească în domeniu. Numai că autorul, nu se ştie din ce motive, se opreşte doar la două exemple, privite, este drept, ca fiind contradictorii sau paradoxale. Întâi este vorba despre sârbi, consideraţi „prieteni tradiţionali", iar apoi despre turci, consideraţi „inamici ereditari". Dl Boia vrea să ne spună că nu este deloc bine cum este şi că ar trebui să fie invers! Adică, mai clar, ni se spune că românii nu au de ce să-i considere prieteni pe sârbi, fiindcă, de-a lungul istoriei, au fost destule conflicte şi duşmănii între cele două popoare (şi sunt enumerate diferendele). Unul dintre aceste conflicte ar fi fost la finele Primului Război Mondial, când Banatul ar fi fost „tăiat în două" (p. 262), – de fapt în trei, căci şi Ungaria a primit o bucată infimă –, ceea ce nu ar fi mulţumit nici una dintre părţi. Autorul nu spune dacă „nemulţumirea" s-a prelungit până azi sau nu. Mai mult, suntem

asiguraţi că românii – „un segment important al populaţiei româneşti” – au simpatizat cu sârbii în anii conflictului din Iugoslavia nu din prietenie, ci din tentaţii *naţionaliste, ortodoxiste şi antioccidentale.* Să fie oare românii atât de perverşi sau inconştienţi, încât pe de o parte să se declare proocidentali, pro-NATO, pro-SUA, pro-integrare europeană, iar pe de alta să fie, când e vorba despre sârbi, antioccidentali? Oare să nu fie vorba, în primul rând, de compasiunea omului simplu, nesofisticat politic, inconştient de istorica şi complicata competiţie Est-Vest, care-şi vede vecinul sub bombe? Câţi dintre românii care au fost prosârbi în momentul bombardamentelor NATO erau oare la curent cu zestrea istorică şi confesională comună a celor două popoare? Poate că mass-media au prezentat uneori tendenţios lucrurile, dar populaţia a văzut totuşi „o lume întreagă” contra unui singur popor considerat dârz. Nu a fost oare şi tentaţia firească de a ţine cu cel mai slab, fapt explicat în mod curent de psihologi? Pe de altă parte, „sârbii”, cum erau numiţi generic toţi locuitorii Iugoslaviei celei mari, nu erau până nu demult în mentalul românesc altceva decât un *simbol occidental.* Decenii la rând, Iugoslavia a fost pentru români un model de societate de succes, un fel de rai pe pământ, unde exista proprietate privată din belşug, unde era concurenţă, unde activau firme occidentale şi unde a funcţionat libertatea de mişcare spre restul Europei libere. De aceea, credem că în cazul conflictului din Iugoslavia, simpatia unei părţi mari a românilor pentru sârbi, mai ales în timpul intervenţiei aeriene a NATO, nu are legături mai mari cu ortodoxismul şi naţionalismul decât are cu buna vecinătate, cu simpatia faţă de cel slab, cu bunul-simţ. În acest complex de factori, ideea că sârbii ar fi prieteni tradiţionali ai românilor nu este deloc absurdă, nu este inventată de minţile „ortodoxiste” şi „naţionaliste” ale românilor; ea are chiar o solidă doză de adevăr, fireşte relativ, ca totul pe lumea asta. La fel cum dl Boia a înşirat diferendele româno-sârbeşti, orice istoric serios ar putea enumera prioritar apropierile, afinităţile, colaborările dintre cele două popoare şi naţiuni, dintre personalităţile lor. Mai mult, în comparaţie cu toate popoarele vecine, relaţiile româno-sârbe au fost cel mai puţin încordate de-a lungul vremii. Lupte armate serioase au purtat românii cu ungurii, austro-ungarii, ruşii,

ucrainenii, bulgarii. Imaginarul colectiv ştie că toate aceste naţiuni au stăpânit, stăpânesc sau pretind teritorii pe care românii le consideră ca fiind ale lor. În legătură cu sârbii nu mai funcţionează astfel de obstacole; ceea ce a fost conflictual a fost nesemnificativ şi s-a pierdut. Banatul nu mai este de mult un măr al discordiei, iar dependenţa ierarhică ortodoxă supărătoare a românilor de Karlowitz-ul sârbesc s- a uitat încă de-acum un secol. Este drept că românii trăitori în Iugoslavia nu se bucură azi în ţara vecină de cea mai sinceră recunoaştere şi simpatie (vezi refuzul recunoaşterii de către Biserica Ortodoxă Sârbă a episcopiei româneşti de la Vârşeţ), dar faptul nu are prea mari reverberaţii în România.

De ce nu au simpatizat românii, dacă sunt „naţionalişti, ortodoxişti şi antioccidentali", cu „Maica Rusia" – simbolul Răsăritului şi al ortodoxiei – în recentele sale conflicte, mai ales din Cecenia? Fiindcă Rusia este percepută ca o putere inamică, ocupantă, aducătoare de comunism, spoliatoare etc., etc. În cazul Rusiei, solidaritatea panortodoxă şi răsăriteană nu funcţionează deloc la români. De ce ar funcţiona în cazul sârbilor sau de ce ar funcţiona numai ea? Fiindcă sârbii nu sunt percepuţi şi nici nu au fost inamici puternici şi constanţi ai românilor. Oricum, dintre toate popoarele care-i înconjoară pe români, cu sârbii au fost cele mai amicale relaţii şi cele mai puţine conflicte de-a lungul întregii istorii.

Cu turcii, faptele stau invers. Din secolul al XIV-lea până în secolul al XIX-lea, Principatele Române au fost vecine directe cu statul otoman, au suferit mari pierderi teritoriale în favoarea acestui stat şi au fost, de la un timp, sub suzeranitate otomană. Cele mai multe conflicte de toate felurile, cu rezultate schimbătoare, în aceste secole, le-au avut românii cu otomanii. În această situaţie este firesc ca turcul să fi devenit prototipul istoric al inamicului la români. La fel de firesc este ca, la şcoală, elevii să înveţe care au fost relaţiile dintre Ţările Române şi Imperiul Otoman de-a lungul timpului. Venirea capitalului turcesc în ultimii ani în România nu are nici o legătură cu trecutul belicos şi cu raporturile încordate din evul mediu şi din epoca modernă. Oamenii politici, dacă vor neapărat să invoce trecutul, – deşi nu este nevoie –, pot găsi şi chiar găsesc şi momente de colaborare sinceră între România şi Turcia, mai ales în perioada dintre cele două războaie

mondiale. Dacă ambele discursuri sunt oneste şi respectă adevărul, ele pot coexista foarte bine şi nu trebuie neapărat să fuzioneze. Istoricii nu pot înfrumuseţa trecutul turco-român de dragul bunelor afaceri, fiindcă aceste afaceri nu au nici o nevoie de trecut pentru a se derula. Iar politicienii, dacă se referă uneori la „bunele relaţii" turco-române – existente cu adevărat la un moment dat – şi dacă forţează nota, au circumstanţe atenuante. Istoricii sunt cei chemaţi prin menirea lor să păstreze echilibrul şi să releve adevărul istoric, mai ales atunci când acesta este distorsionat.

Prin urmare, ceea ce se întâmplă cu sârbii şi cu turcii „în conştiinţa românească" de azi ni se pare perfect normal, în acord cu firescul vieţii. Câtă vreme nu se învaţă încă la şcoală că în evul mediu ne-am bătut cu sârbii şi ne-am împrietenit cu turcii, este bine! Discreditarea adevărului, inocularea ideii că nu se poate ajunge la acesta ar putea însă conduce şi la astfel de aberaţii.

Complot împotriva României (p. 263–266)

Tuturor „miturilor" enumerate anterior li se mai adaugă unul, de care – după profesorul Boia – sunt adânc pătrunşi românii, anume „mitul conspiraţiei". Şi acesta ar fi mai puternic la români decât la alte popoare (p. 263). Ca exemplu iniţial, este luată o carte a unor colegi ai dlui Boia de la universitatea bucureşteană – anume profesorii Ioan Scurtu şi Constantin Hlihor – intitulată *Complot împotriva României* şi apărută relativ recent (la p. 264, în text ni se spune că a apărut în 1993, iar în notă se da anul 1994!). Exemplul nu este totuşi cel mai nimerit, fiindcă însuşi dl Boia spune că titlul cărţii este mai radical decât conţinutul. Cartea este o analiză istorică a perioadei 1940–1947, când România a avut momente grave de izolare pe plan internaţional, când nu mai avea nici un aliat viabil sau când marasmul pusese stăpânire pe clasa politică şi chiar pe opinia publică. Titlul cărţii este însă mai mult metaforic decât precis, la obiect. Autorii s-au gândit şi la succesul de librărie, la atractivitatea lucrării pentru amatorii de spectacular, la reclamă.

Al doilea exemplu este „mitul Ialtei”, prin care Occidentul ar fi trădat România. Datorită ideii inoculate de unii că Roosevelt şi Churchill ar fi „vărsat” ţările din Est Uniunii Sovietice, dl Boia plasează şi acest „mit” între cele antioccidentale. Ba chiar acest „mit” ar putea fi socotit şi procomunist, fiindcă îi absolvă de vină pe comuniştii români şi îi pune în lumină favorabilă şi pe sovietici (?). Dl Boia exploatează toate aceste aspecte în favoarea ideii Domniei sale. Ne întrebăm însă câţi români şi câţi istorici mai gândesc azi în aceşti termeni radicali, fără nuanţele necesare. Adevărul este că între condamnarea fără drept de apel a Occidentului şi absolvirea completă a acestuia pentru acţiunile din anii 1938–1948 există o infinitate de ipostaze ale realităţii. Marii lideri democraţi români, arestaţi, închişi, puşi la muncă forţată şi mulţi ucişi, au avut o mare speranţă în Occident şi un puternic sentiment de frustrare, de abandonare, după 1944–1945. Chiar dacă a fost imposibil sau aproape imposibil, ideea că Occidentul ar fi trebuit şi ar fi putut să facă ceva pentru victimele din Est a fost puternică. Ea s-a dovedit o iluzie, mai mult decât un mit. Azi, nici nu a apucat să devină „mit”, fiindcă cele mai autorizate luări de poziţie explică şi justifică prin argumente serioase conduita Occidentului de atunci. Oricum, majoritatea românilor au crezut sincer, ani la rând şi chiar decenii, că Occidentul va face ceva pentru ţările ocupate de sovietici, pentru România, iar dezvăluirea mai apoi a cinicelor aranjamente politice făcute de cei mari a lăsat iremediabil un gust amar. Era puţin probabil ca mentalul colectiv românesc să privească optimist şi cu simpatie împărţirea lumii în sfere de dominaţie şi de influenţă, din moment ce noi căzuserăm în partea proastă a liniei de demarcaţie. Altminteri, privind lucrurile la rece, marile puteri nu au făcut decât ceea ce era firesc pentru ele şi ceea ce au făcut toţi cei mari de când este lumea: şi-au apărat cu tenacitate interesele proprii. Iar ideea „trădării Occidentului” la Ialta nu mai prezintă de mult interes marcant în societatea românească.

La fel stă şi chestiunea Maltei. Cine mai este interesat azi – ne referim la oamenii obişnuiţi, nu la istorici – de întâlnirea Bush-Gorbaciov din 1989 şi de eventualul „complot” pus acolo la cale de cei mari? De altfel, noţiunea de „complot” contra unei ţări, a unei personalităţi a intrat în cotidian din romanele istorice, din istoria

romanţată. Acolo sunt frecvente referiri la „comploturi" contra Franţei sau contra Angliei. De ce n-ar avea şi România „comploturi" contra sa? La nivelul mentalului colectiv curent, orice este posibil. Important este ca istoricii să nu vadă comploturi acolo unde nu sunt. Ceea ce scrie Dan Zamfirescu (nici el istoric) în *Războiul împotriva poporului român* (volum apărut în 1993) – că românii ar fi meritat să devină una dintre marile puteri ale lumii – ţine de domeniul ficţiunii, şi nu al realităţii. Istoricii au şansa să semnaleze astfel de pledoarii absurde care, pe de o parte, îi fac pe românii de oriunde şi de oricând imaculaţi şi eterne victime, iar pe de alta îi îndeamnă la letargie, la inactivitate. Dacă forţe obscure concurează contra românilor şi decid destinul României, se mai poate face ceva? Nimic!, pare a fi răspunsul acestor „vizionari". Dl Boia are perfectă dreptate să semnaleze astfel de „derapaje", deşi nu credem că acestea au importanţa care li se atribuie.

Tentaţia imperială (p. 266–271)

Profesorul Boia ironizează aici încă din primul paragraf tendinţa românilor de a-şi vedea istoria pură şi imaculată, de a se vedea pe sine buni, înţelepţi şi cumpătaţi, dornici de pace, nu agresori, ci doar apărători ai ţării/ţărilor lor (p. 266). Legătura cu „tentaţia imperială" este cam obscură deocamdată, dar se va releva mai la vale. Exemplificarea se face iarăşi obsesiv cu Mihai Viteazul, care a ajuns să „unească" pudic, şi nu să cucerească agresiv Transilvania şi Moldova, apoi cu Burebista, mare cuceritor, devenit peste noapte „unificator" al triburilor daco-getice, şi cu Primul Război Mondial, „imperialist" pentru unii şi „drept" pentru alţii, mai ales pentru români. Dl Boia arată că acest mod de prezentare a trecutului nostru devenise o „dogmă" – mai corect decât „mit" – pe vremea lui Ceauşescu, dar nu insistă suficient asupra condiţiilor care au condus la aceasta. Mulţi ar putea crede că acest lucru, prezentat ca o uriaşă minciună, ca o catastrofă sau o calamitate, provenea exclusiv din „paranoia" dictatorului şi a ideologiei „naţionalist-comuniste", cum se exprimă autorul.

Fără sublinierea faptului că, în timpul stalinismului, Mihai Viteazul, Burebista şi Primul Război Mondial au fost teme complet deformate, după principiile „internaţionalismului socialist”, ale „luptei de clasă” şi ale succesiunii „modurilor de producţie”, nu se înţelege nimic din toată evoluţia ulterioară. Atunci, mai toată istoria românilor era maculată, iniţiativele româneşti erau ocultate, personalităţile erau „sclavagiste”, „feudale”, „burgheze”, „imperialiste”, adică aveau mentalităţi „înapoiate”, „criminale”, „fasciste” etc. România însăşi era prezentată ca un „stat imperialist”, „cuceritor” în timpul Primului Război Mondial şi între cele două războaie mondiale; Mihai Viteazul apărea ca un domnitor „feudal”, „asupritor al ţăranilor” şi „cuceritor”, iar Burebista drept un obscur şef de trib sau de uniune de triburi.

Exagerările şi deformările trecutului naţional sub Ceauşescu sunt o realitate regretabilă, dar ele au rezultat în urma unui complex de factori şi nu trebuie prezentate ca o „generaţie spontanee”, ca o ciudăţenie de- a noastră fără seamăn, ivită din incorigibilul naţionalism românesc. Niciodată în istoriografia maghiară, invazia ungurilor în Pannonia la 896 şi cucerirea viitoarei lor patrii nu au fost prezentate decât drept „honfoglalâs”, adică „luarea în stăpânire” a Bazinului Carpatic. Nu este vorba aici despre Câmpia Pannonică, cum s-a întâmplat în fapt, ci este o regiune de circa 300 000 de km pătraţi, care ar fi aşteptat, nelocuită şi necontaminată de străini, ca să fie populată, organizată paşnic şi civilizată într-un an-doi de către vajnicii unguri! Puţinii istorici din interior care au încercat să „retuşeze” în sens realist acest tablou optimist şi idilic au fost priviţi ca nişte blasfemiatori. În Rusia modernă şi contemporană, mai toţi cuceritorii – şi au fost destui – erau şi sunt înfăţişaţi drept „adunători de pământuri ruseşti”, chiar şi atunci când acele teritorii sunt copios locuite de oameni cu ochii bridaţi şi vorbitori de limbi nemaiauzite. În istoriografia bulgară, cele două ţarate medievale (fondate la 679–681 şi, respectiv, la 1186–1187) sunt prezentate în mod constant drept „curat” bulgăreşti, cu extensiune până în Carpaţii Nordici şi la Dunărea Mijlocie, fără picior de român sau de alogen în tot acest imens teritoriu. Fireşte, aceste grave distorsiuni nu scuză erorile noastre, dar este lipsit de realism a pretinde corectitudinea unilaterală a românilor. Clişeele naţionale sau „naţionaliste” – cum

preferă dl Boia – nu se pot elimina ca la o comandă, de către un popor decis să devină excesiv de corect. Toate popoarele au anumite „pudori”, atunci când este vorba despre propriul trecut. Multe dintre acestea sunt complet inocente şi nu merită atenţie prea mare. În plus, adevărul este format din adevăruri de fapt şi fiecare generaţie, fiecare naţiune are anumite afinităţi pentru anumite faţete ale adevărului. Niciodată – în sensul unui viitor previzibil – Mihai Viteazul nu va putea fi văzut la fel de istoricii români şi de cei maghiari. Nici în epoca sa nu a fost privit la fel. Chiar izvoarele de la 1600 îl prezintă pe domnul român ambivalent: nobilimea, elita oficială a Transilvaniei, stările l-au receptat cu spaimă, ca pe un „cuceritor”, un „tiran”, un „răufăcător”, iar ţăranii, săracii români, micii nobili români l-au primit cu încredere, ca pe un izbăvitor sau ca pe „un domn din neamul lor”. Dl Boia preferă azi varianta nobiliară, ca şi cum asta ar fi soluţia pentru anii de exagerări naţionaliste româneşti, când Mihai era aproape făuritor de Românie, ca şi Alexandru Ioan Cuza. Noi nu credem că o exagerare se poate remedia cu alta. În lucrările serioase, inclusiv în manualele de liceu, pentru corectitudine, Mihai trebuie prezentat în ambele ipostaze. Dar, ca istorici, nu avem dreptul să ocultăm o parte a adevărului de dragul integrării europene sau al frăţiei cu vecinii! Fireşte că pentru tabăra nobiliară şi pentru armata nobiliară, Mihai nu putea fi altceva decât un năvălitor, un uzurpator, un cuceritor, ceea ce nu este nimic neobişnuit. Doar că, în româneşte, termenul „cucerire” are pentru mulţi nu numai sensul de luare violentă, ci şi pe nedrept, a unui teritoriu. Or, *Mihai, fie şi numai pentru că venea în numele împăratului habsburg, pe baza unui tratat politic şi lua cu arma pentru creştinătate o ţară închinată otomanilor, şi tot avea „ dreptul” să intre în Transilvania*. În acelaşi timp, o serie de izvoare, ieşite la lumină relativ recent, arată clar intenţia de „unificare” a Transilvaniei cu Ţara Românească la 1599–1600, de la instituţii ale statului până la dinastia conducătoare. Cei mai serioşi specialişti ai problemei au remarcat aceste lucruri. De aceea, nu ni se pare că atunci când termenii de „cucerire”, „alipire” şi „unire” alternează sau când se foloseşte preferenţial termenul de „unire”, se produce o catastrofa sau că istoricul respectiv este obligatoriu „naţionalist”. La fel stau lucrurile cu Burebista, care

probabil a cucerit şi unificat deopotrivă triburile din spaţiul dominat de el. Şi Burebista, şi Mihai Viteazul au realizat un fel de „uniuni”, cu grad mai mare sau mai mic de coeziune, „uniuni” cum nu mai realizaseră nici unul dintre antecesorii lor. Modurile de formare a acestor structuri politico-militare sau uniuni statale au fost variate, de la acţiuni armate („cuceriri”) la înţelegeri paşnice („unificări”, „alipiri”). Fireşte, uniunea statală a lui Burebista nu are nici o legătură directă cu românii sau cu unitatea lor politică. Nici uniunea politică înfăptuită de Mihai Viteazul la 1599–1601 nu înseamnă stat naţional român, dar are legătură directă cu unitatea politică românească în spaţiul vechii Dacii şi va servi drept îndemn şi exemplu pentru formarea României moderne.

Nici în privinţa Primului Război Mondial lucrurile nu sunt atât de acute, de scandaloase sau de clare, cum pretinde dl Boia. În anii comunismului, operarea cu termenii „imperialist”-„neimperialist” era obligatorie, pentru conflictele armate din aşa-numita fază imperialistă a capitalismului. Faptul că marile puteri, grupate în Tripla Alianţă şi Tripla Înţelegere, au fost „imperialiste” şi au declanşat în 1914 un război „imperialist” era ca o axiomă. Evident, era absurd să pretinzi, chiar şi pentru ideologii comunişti, de la un timp, că toate ţările participante, cu voia sau fără voia lor, la marele conflict (vreo 30 de state) au făcut-o cu aceleaşi scopuri „imperialiste”, de dominaţie mondială, continentală sau regională. Interesele Serbiei nu se puteau compara cu cele ale Marii Britanii. Împărţirea lumii în „buni” şi „răi”, agreată de comunişti, este nerealistă şi primejdioasă, cum remarcă dl Boia, dar ideea de „bine” şi „rău”, oricât am vrea, nu poate fi scoasă din istorie. Dacă şi Germania care a atacat, şi Belgia care s-a apărat au făcut deopotrivă „binele” perfect la 1914, ce se mai poate înţelege din derularea evenimentelor? Fără principii morale nu se poate desluşi trecutul. Singurul lucru, de exemplu, care mă împiedică pe mine, ca istoric, să-l valorizez pozitiv, în postura de erou naţional, pe mareşalul Ion Antonescu este „răul”, mai concret răul făcut de acesta ca aliat al lui Hitler, răul făcut evreilor, ţiganilor, românilor, discriminările rasiale şi etnice etc. Fireşte, împărţirea lumii în „imperialişti” şi „neimperialişti” este arbitrară şi nepotrivită, dar în cadrul acestei grile fixe din anii comunismului, cum puteau fi prezentate şi Germania („ajunsă târziu la

prânzul colonial" şi care pretindea pe faţă colonii), şi România (care voia să-i vadă pe cei circa şapte milioane de români trăitori în state străine alături de cei cam şapte milioane de români cuprinşi în statul român) ca fiind în acelaşi fel „imperialiste"? După modelul de stat naţional făurit de civilizaţia occidentală, Franţa, Anglia, Germania etc. Îi găzduiau între graniţele lor pe mai toţi francezii, englezii, germanii etc. existenţi, dar mai voiau şi alte teritorii, pentru consolidarea statutului de mari puteri, pentru dominaţie, prestigiu, hegemonie, forţă pe arena internaţională. Ba în Austro-Ungaria şi Rusia nu numai că trăiau toţi austriecii, ungurii şi, respectiv, ruşii, dar trăiau popoare întregi distincte, populaţii, minorităţi supuse, care percepeau starea lor de atunci ca pe o lipsa crasă de libertate şi voiau un alt statut. În Austro-Ungaria, după datele oficiale „ajustate", minorităţile alcătuiau de fapt o majoritate, iar „majoritatea" austro-maghiară domina numai politic, nu şi numeric. Şi totuşi, statul se numea „Austro-Ungaria". La români era invers: majoritatea lor trăiau supuşi în state străine. La 1914, românii nu aveau un stat decât pentru ceva mai puţin de jumătate dintre ei. Cum să fi prezentat aspiraţia Germaniei de a domina lumea pe acelaşi plan sau echivalentă cu aspiraţia românilor de a trăi în acelaşi stat? Era normal, până la un punct, să se caute o modalitate de diferenţiere. Asta nu scuză excesele care s-au făcut în prezentarea imaculată a istoriei noastre, în justificarea tuturor erorilor şi gafelor, inclusiv în timpul Primului Război Mondial. Evident, românii au voit atunci în primul rând binele lor, dar cine nu a procedat aşa? Ce ar trebui să facem spre a fi obiectivi, să ne facem *nostra culpa* şi să condamnăm „anexarea" sau „cucerirea" Transilvaniei în 1918, cum ar zice dl Boia? Ne întrebăm mai mult retoric, fiindcă oricum, tot după dl Boia, istoricii nu pot şi nu trebuie să caute a fi obiectivi.

Ni se mai spune că în „discursul istoric românesc" domină tema poporului mic şi paşnic, nevoit să se apere (p. 267), ceea ce nu este tocmai departe de adevăr. La scara europeană de azi, românii sunt un popor mijlociu, dar, în trecut, diviziunea statală şi alţi factori ne-au dat un statut tipic de popor mic. Acest popor, oricât de mult s-ar mira dl Boia, s-a apărat mai mult decât a atacat. Sau, pentru echilibrarea „mitului de popor mic, apărător al gliei strămoşeşti", cultivat sub comunism, ar trebui să susţinem vreo cincizeci de ani de-acum înainte

că am fost un popor mare, care i-am atacat frecvent şi căsăpit pe cei din jur?

Deşi a respins ideea de psihologie etnică, de analiză psihologică a popoarelor, încercată de unii savanţi sau diletanţi, profesorul Boia o practică pe cont propriu, când ne asigură că modestia presupusă de conştiinţa de popor mic a generat la români inevitabile frustrări şi vise de mărire (p. 267). Dacă formarea complexului, de popor mic este atribuită istoricilor, „visele de mărire" sunt creaţia, mai întâi, a poeţilor. Cel puţin aşa pretinde dl Boia. „Victimele", de astă dată, sunt Octavian Goga, care a pretins într-o poezie – de altminteri remarcabilă – că românii „sunt de neam împărătesc", şi Dimitrie Bolintineanu, care susţinea că „ţara noastră" are „viitor de aur" şi că „se va înălţa prin secoli". Faptul că un *poeta vates* din secolul al XX-lea şi un poet romantic din secolul al XIX-lea susţin în versuri avântate gloria trecută şi viitoare a românilor şi a României nu are în sine nimic extraordinar. Este cam dificil să punem astfel de efuziuni poetice pe seama „frustrărilor" şi „viselor de mărire" din conştiinţa românească. De altminteri, chiar şi în sens literal, cei doi aveau dreptate: prin originea lor romană, românii erau, în parte, de „neam împărătesc", iar romanii creaseră o „împărăţie" tricontinentală, unică în antichitate; Bolintineanu, mort în 1872, nu a mai apucat să vadă independenţa de stat, proclamarea regatului, afirmarea lui Eminescu, Unirea din 1918 etc., etc., care, toate, nu erau decât „înălţările prin secoli", prevăzute de el. Nu înţelegem, ca ardeleanul mai încet la minte, ce era de ironizat sau de condamnat în versurile lui Goga şi Bolintineanu.

Socotind totuşi că poeţii nu sunt suficient de ilustrativi, dl Boia revine la istorie şi la istorici, care ar fi generat în „conştiinţa românească" nu orice „vise de mărire", ci chiar „nostalgia unui vis imperial". Argumentele sunt următoarele: unii istorici din secolul al XIX-lea – tot înfocaţii romantici sunt de vină! – au făcut din Ţaratul Româno-Bulgar un imperiu mai mult românesc decât bulgăresc; Iorga, prin concepţia sa, ilustrată cel mai bine în lucrarea *Bizanţ după Bizanţ* – magistrală, de altfel – sugerează că şi românii ar fi legatarii moştenirii bizantine; pentru Hasdeu, unii împăraţi romani târzii erau de origine traco-dacică; I. C. Drăgan ar fi numărat patruzeci de

împăraţi „traco-iliro-daci” ai Romei; exaltarea lui Burebista în jurul anului 1980 conduce gândul la un imperiu dacic; A. T. Laurian condamnă pe cei care l-au trădat pe Mihai Viteazul, împiedicându-l să ridice la „altă faţă provinciile daciene”; Hasdeu crede că numai trădarea l-a oprit pe Ioan-Vodă cel Cumplit să formeze un nou imperiu latin în Peninsula Balcanică; Romulus Scriban vorbea la 1885 despre un „Imperiu al României” în evul mediu; Mircea Dogaru, prin anii ’80 ai secolului trecut îl numea pe Vlad Ţepeş „împărat al Răsăritului”; Cioran, frustrat şi el, i-ar fi dorit României „destinul Franţei şi populaţia Chinei”.

Cu aceste spicuiri ciudate, profesorul Boia speră să ne convingă de „tentaţia imperială” din „conştiinţa românească”. Numai că logica Domniei sale, ca şi „logica mitului”, şchioapătă aici serios. Aplicând aceeaşi tehnică – repudiată de cercetarea istorică profesionistă – a colajului, trunchind cărţi, articole, concepţii, amalgamând persoane, personalităţi, surse istorice, filosofice, literare etc., autorul speră să-şi demonstreze concluzia formulată la început! Ce legătură are savantul Nicolae Iorga cu diletantul exaltat care a fost Romulus Scriban? Cine mai ştie azi cartea acestuia din urmă? Ce au comun omul de afaceri I. C. Drăgan şi filosoful Emil Cioran? Ce legătură au toate acestea cu ideea imperială? De ce sunt puse împreună concluzii decente, formulate de reputaţi specialişti, dar desprinse din contextul lor, cu aberaţii şi absurdităţi, scrise de diletanţi, exaltaţi sau escroci?

De exemplu, preocuparea istoriografiei române pentru componenţa etnică a Ţaratului Româno-Bulgar este relativ veche şi urmăreşte lămurirea unui episod important al romanităţii balcanice. Cercetarea temei a fost stimulată, fireşte, şi de cauze politice şi mai ales de aserţiunea cvasigenerală a istoricilor bulgari din toate timpurile că „Al Doilea Ţarat Bulgar” nu are nimic românesc. Cei mai mulţi specialişti români, unii de origine balcanică (de la Capidan, Papahagi şi Murnu la Papacostea şi Tanaşoca), nu au făcut decât să evidenţieze ceea ce era evident în sursele epocii, anume originea vlahă a dinastiei Asăneştilor şi componenta parţial românească a statului lor. Fireşte, unii, mai ales în secolul romantismului, au exagerat, dar nu au fost neapărat de primă mână şi nu şi-au impus punctul de vedere. Totuşi, toate aceste

preocupări nu au nimic a face cu „visele de mărire imperială” care ar caracteriza „conştiinţa românească”. În *Bizanţ după Bizanţ*, – repetăm, carte de excepţie a culturii româneşti –, Nicolae Iorga nu exprimă nici un „mit” al obsesiei noastre imperiale, ci numai ceea ce orice bizantinolog – român sau nu – ştie azi ca pe un loc comun: după căderea Bizanţului sub otomani, inclusiv a Patriarhiei ecumenice, românii, mai ales prin principii lor, au preluat o parte din moştenirea bizantină şi şi-au asumat, alături de alţi creştini răsăriteni, misiunea de protejare a Locurilor Sfinte şi mai ales a Muntelui Athos. Tot ceea ce spune Iorga în faimoasa lui lucrare este perfect plauzibil şi verificabil. De aici şi până la statuarea „visului imperial” ca parte a „conştiinţei româneşti” este o mare distanţă. Dimpotrivă, reputaţi savanţi străini au observat de mult timp că românii sunt singurii din zonă, în comparaţie cu toţi vecinii lor, care nu au promovat ideea imperială şi nu au încercat să-i dea curs. Dar iată ce spunea profesorul Boia despre pomenita lucrare *{Bizanţ după Bizanţ*) în 1976: „Un interes deosebit prezintă mica lucrare *Byzance après Byzance,* publicată în 1935, una dintre cele mai armonioase şi mai dense opere ale istoricului. Este ilustrată aici ideea menţinerii multor elemente ale civilizaţiei şi vieţii bizantine şi după prăbuşirea Imperiului, până în secolul al XIX-lea care, impunând ideea naţională, repinge implicit imaginea vechii lumi bizantine cosmopolite. Unul dintre focarele principale ale menţinerii civilizaţiei bizantine îl constituie, după părerea lui Iorga, Ţările Române, refugiu al oamenilor şi instituţiilor din Bizanţ şi în acelaşi timp proteguitoare ale elementelor bizantine ce supravieţuiseră în însuşi Imperiul Otoman (de pildă, biserica ortodoxă)”[115]. Cum se vede, în această pertinentă caracterizare, tot a dlui Boia, nu se vede nici urmă de mit sau de „tentaţie imperială” la Iorga.

Cât despre Burebista, chiar dacă regimul comunist l-a făcut mult mai mult decât era şi cu toate că *arché* în greceşte înseamnă şi „imperiu”, nici un istoric sau arheolog serios nu a făcut „statul” sau „uniunea politică” a lui Burebista imperiu. La fel, opiniile lui Hasdeu despre originea tracică şi dacică a unora dintre împăraţii romani târzii,

[115] Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei româneşti,* Bucureşti, 1976, p. 259.

cu toate măruntele exagerări sau erori, se încadrează în câmpul cercetării istorice fireşti şi au fost confirmate în mare parte de contribuţiile ulterioare. Nici A. T. Laurian nu a fost un exaltat, ci un excelent specialist, în condiţiile secolului al XIX-lea. El nu vorbeşte în citatul invocat despre nici un imperiu latin al Răsăritului condus de Mihai Viteazul, dar ştie din surse de epocă faptul că domnul român era văzut de unii contemporani în postura de eliberator al Constantinopolului şi de restaurator al Bizanţului creştin de altădată. Mihai Viteazul însuşi a nutrit astfel de planuri, în cadrul rolului asumat de apărător al creştinătăţii, dar nu cu scopul de a întruchipa vreo idee imperială a românilor. Iar Cioran, cu extraordinarele sale intuiţii şi cu acel „zbor al gândului" specific reflecţiei filosofice, se afla în situaţia de a „prevedea" orice credea de cuviinţă. Iosif C. Drăgan, Romulus Scriban sau M. Dogaru nu pot fi puşi în nici un caz alături de Hasdeu, Iorga, Laurian sau Cioran. Ce impact asupra cercetării istorice referitoare la evul mediu au avut primii trei? Ce contribuţii ştiinţifice au adus aceştia în sensul studierii moştenirii romane târzii, bizantine, al componentei „imperiale" a unor instituţii româneşti?

Pentru demonstrarea existenţei unei „tentaţii imperiale" – fie şi marginale – în „conştiinţa românească" nu se pot doar spicui fragmente de text, fără nici o rânduială sau ordine, măcar cronologică. Cine poate fi convins de aceste „treceri" intempestive de la Iorga la Hasdeu, de la I. C. Drăgan la A. T. Laurian sau de la Romulus Scriban la Emil Cioran? De altminteri, cele mai importante contribuţii ştiinţifice mai recente despre ideea imperială la români nu sunt citate[116]. Cele mai multe dintre acestea nu atestă în nici un caz vreo „tentaţie imperială" în „conştiinţa românească", ci doar o vagă aspiraţie, episodică, a unora dintre principi, de preluare a moştenirii bizantine. Voievozii români nu

[116] Vezi Dumitru Năstase, *Ideea imperială în Ţările Române şi evoluţia ei în raport cu vechea artă românească (sec. XIV–XV1II),* Atena, 1972; idem, *Originea imperială plăsmuită şi înrudirile româneşti autentice ale Ipsilanţilor,* în „Arhiva genealogică" (Iaşi), 2, 1995, nr. 3–4; idem, *Ştefan cel Mare împărat*, în „Studii şi materiale de istorie medie", 16, 1998; idem, *Coroana împărătească a lui Vasile Lupu,* în „Anuarul Institutului de Istorie A. D. Xenopol", 31, 1994 etc. Vezi şi contribuţiile în acest sens ale lui Valentin Al. Georgescu şi Petre Ş. Năsturel.

au reclamat, în general, la Constantinopol sau în altă parte, succesiunea împăraţilor bizantini, ci o anumită continuare şi, mai ales, imitare a lor pe plan local[117].

Dar dl Boia doreşte să aducă în sprijinul ideii sale nu doar opinii ale unor autori, ci şi fapte din istoria românească. În această istorie, Domnia sa „descoperă" chiar „scăpărări intermitente ale iluziei imperiale", dar nu în evul mediu şi în epoca modernă timpurie, ci după 1900!? Astfel, o dovadă a „iluziei imperiale" ar fi aspiraţia României de a fi principală putere regională şi arbitru al Balcanilor, refuzul României de a accepta formarea unei Bulgarii Mari, rolul determinant al României în Al Doilea Război Balcanic (1912) sau instalarea în Albania a unui suveran înrudit cu regina României. Dar toate acestea nu au nici o relevanţă pentru „ideea imperială", ci doar pentru politica internaţională a vremii în sud-estul Europei şi pentru poziţia marilor puteri. Ar fi absurd să ne imaginăm că nu s-a făcut Bulgaria Mare doar fiindcă România s-a opus. Dl Boia leagă „tentaţia imperială" a românilor de „tendinţa depăşirii strictelor frontiere etnice", care ar fi caracterizat politica românească şi în Primul, şi în Al Doilea Război Mondial. În primul conflict, România ar fi ilustrat această dorinţă de cucerire prin pretinderea întregului Banat şi a unei frontiere vestice pe Tisa, iar în al doilea, expansionismul românesc s-a vădit prin ocuparea Transnistriei şi prin extinderea teritoriului ţării după eventuala victorie contra bolşevismului. Este drept că dl Boia vorbeşte despre o „filosofie a expansionismului" la scară europeană, în care s-a integrat şi România. Din fericire, românii nu sunt încă pomeniţi între făuritorii acestei „filosofii", dar – cine ştie? – timpul nu este pierdut.

Suntem de acord cu dl Boia că popoarele nu sunt, prin natura lor, numai paşnice şi numai agresive şi că acţionează în funcţie de condiţiile istorice, că românii au fost şi ofensivi sau chiar agresivi uneori. Dar o „tentaţie imperială", dominantă sau nu, nu există în „conştiinţa românească" sau în „imaginarul istorico-politic românesc". Oricât ne-am căzni să-i dovedim existenţa la nivelul conştiinţei colective, ea ne scapă printre degete. De ce să pretindem că avem ceea

---

[117] Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI–XVIII*, Bucureşti, 1983, p. 14.

ce nu există în mentalitatea noastră? Faptul că unii principi români, medievali mai ales, s-au pretins sau au fost numiţi „ţari" uneori, că alţii aveau „hire mai mult împărătească decât domnească" etc. nu ne dă cuvânt să extindem ideea imperială la nivelul conştiinţei publice. Toate popoarele din Europa Central-Orientală şi de Sud-Est au avut, mereu sau intermitent, poate cu excepţia polonezilor, conştiinţa de popoare şi naţiuni mici, supuse voinţei marilor puteri. Unele dintre ele însă au creat în evul mediu imperii şi regate întinse, multietnice şi pluriconfesionale, – de exemplu grecii, bulgarii, sârbii, ungurii, polonezii –, ceea ce a lăsat o amprentă puternică asupra conştiinţei colective. La multe dintre aceste popoare şi naţiuni moderne, se vede clar adesea, pe fondul statutului real de popor mic, răbufnirea orgoliului de mare putere de odinioară. La români există, probabil, o nostalgie a ceea ce nu am fost niciodată şi puteam să fim, dar nu există nici un episod imperial real al istoriei lor şi nici un intelectual serios nu a afirmat că românii au creat ori au plănuit vreodată serios un imperiu. Poeţii şi diletanţii pot spune orice, dacă o fac frumos. Conştiinţa publică nu preia însă orice. Oare, la rigoare, prin sondaj de opinie, în ce procentaj ar susţine românii de azi că au sau că ştiu despre vreo „tentaţie imperială" proprie, românească?

Competiţia drepturilor: naţiuni, frontiere, minorităţi (p. 271–275)

În acest subcapitol, în care pe prim-plan se află un subiect de drept internaţional, împănat cu exemple din istoria relativ recentă, judecăţile dlui Boia sunt mult mai judicioase. Întâi, sunt definiţi cu profesionalism termenii (ceea ce a lipsit în partea precedentă, dedicată „tentaţiei imperiale"): formarea statelor naţionale în ultimele două secole s-a bazat – ni se spune – pe criterii etnice (dreptul natural sau al ginţilor), istorice şi, în subsidiar, geopolitice. Statele, politicienii au aplicat şi invocat aceste criterii, consecutiv sau concomitent, pentru fiecare provincie în funcţie de specific, urmărind doar satisfacerea în măsură cât mai mare a propriului interes. Este clar că nici românii nu

au făcut excepţie de la aceasta: ei nu au putut pretinde dreptul istoric în Transilvania, care nu a fost politic românească şi nu a fost integrată vreunui stat român în evul mediu, dar nici dreptul etnic în Dobrogea, unde românii nu erau majoritari la 1878. Totuşi, anumite argumente au predominat, în general, la anumite naţiuni. De exemplu, în formarea României Mari, românii au pretins mai ales respectarea criteriului etnic, a dreptului popoarelor la autodeterminare, în timp ce ungurii au pretins în apărarea Ungariei Mari – sau în refacerea sa – dreptul istoric.

Dl Boia are iarăşi dreptate când susţine că astăzi principiile aplicate trebuie să fie unitare şi că românii nu mai pot pretinde dreptul etnic în Transilvania şi cel istoric în nordul Bucovinei. Ponderea populaţiei maghiare în Transilvania şi a celei româneşti în nordul Bucovinei este cam aceeaşi, de circa 20%. Statutul politic al celor două teritorii este decis sub aspect etno-demografic de marea majoritate românească din Transilvania şi de cea ucraineană (slavă) din nordul Bucovinei. România nu are nici o cădere, în ochii comunităţii internaţionale, de a pretinde azi nordul Bucovinei pe baza dreptului istoric, aşa cum Ungaria nu are nici un motiv să pretindă Transilvania, în funcţie de aceleaşi considerente. Cum s-a ajuns la majoritatea slavă din nordul Bucovinei de azi (la 1786, în toată Bucovina, românii reprezentau aproape 70% din populaţie)[118] nu mai interesează decât pe istorici. Cine mai acordă vreo importanţă faptului că America a fost cândva a „pieilor roşii", exterminate între timp?

Profesorul Boia dă câteva exemple, judicios alese, de teritorii din ultimul secol în care românii au fost în mare parte deznaţionalizaţi sau îndepărtaţi (zone din Basarabia, Bucovina, Serbia, Bulgaria), în comparaţie cu altele, în care au ajuns să predomine sau au crescut sensibil ca pondere, deşi predominau (Dobrogea, Transilvania, oraşele cosmopolite). Aceste realităţi sunt importante şi ele trebuie ştiute. Dobrogea este cel mai ilustrativ exemplu: de la 28% în 1880, românii au ajuns azi să fie peste 90%. În Transilvania, lucrurile sunt

---

[118] Vladimir Trebici, *Bucovina. Populaţia şi procesele demografice (1775–1993)*, Cluj-Napoca, 1994, p. 14.

ceva mai complicate, deşi datele indică tot o creştere uşoară a ponderii românilor: de la aproape 54% în 1910, românii ajung în 1992 să fie aproape 74%. Creşterea de circa 20% a românilor în aproape un secol nu indică însă o românizare a ungurilor şi germanilor, ci exprimă altceva şi se explică prin alte considerente. Întâi, recensământul din 1910 a aplicat o serie de principii în favoarea creşterii artificiale a ponderii etnicilor unguri, ceea ce înseamnă micşorarea ponderii românilor cu câteva procente. Apoi, după integrarea Transilvaniei în România, din varii motive, maghiarii şi mai ales germanii au emigrat în proporţie mai mare decât românii. Fireşte, în Transilvania a fost mereu un amestec etnic, dar întotdeauna, de când există statistici păstrate, românii au reprezentat peste 50% din populaţie, adică au fost majoritate absolută. Iar dacă azi ei reprezintă cam trei sferturi din populaţie, acest lucru trebuie spus, pentru a nu mai alimenta nostalgii inutile. La fel şi cu nordul Bucovinei, unde românii sunt doar 19–20%.

Schimbarea structurii oraşelor, omogenizarea lor sunt fenomene generale în secolul al XX-lea. Toate exemplele luate din spaţiul românesc de dl Boia (Constanţa, Timişoara, Bucureşti) – ilustrative, de altfel – au corespondenţe, cel puţin la fel de grăitoare, în centrul şi estul Europei. Este cazul unor oraşe ca Bratislava, Budapesta, Praga, Liov etc. Toţi istoricii ştiu, de exemplu, că structura etnică prioritar neromânească a marilor oraşe transilvănene a fost menţinută, în mare parte în mod artificial, până în 1918 şi că, după Unire, situaţia s-a schimbat treptat, în mod natural, datorită ridicării unor bariere administrative, datorită sporului natural (natalităţii) şi compoziţiei româneşti a zonelor rurale (hinterlandurilor) din preajma acestor centre urbane[119]. Suntem de acord că responsabilitatea unor asemenea evoluţii revine statelor naţionale, dar nu înţelegem de ce este nevoie de un ton acuzator în asemenea cazuri şi de comparaţii, chiar vagi, cu genocidul sau deportările. Statele naţionale moderne există în Occident din

---

[119] Sabin Manuilă, *Études sur la démographie historique de la Roumanie/Studies on the Historical Demography of Romania*, ed. de Sorina şi Ioan Bolovan, Cluj-Napoca, 1992, p. 49–64 (studiul „Le développement des centres urbaines en Transylvanie”).

secolele XV–XVI, adică de la finele evului mediu şi începutul lumii moderne. Statele naţionale occidentale de atunci au dus, din raţiuni variate, politici de asimilare şi omogenizare, de „erodare lentă" a măruntelor grupuri etnice, a ceea ce s-au numit mai târziu minorităţi. Aceste state şi-au creat o bază comunitară relativ omogenă, într-o epocă în care era perfect moral să se facă aşa ceva. Cum se poate ca, luând ca bază mentalitatea de astăzi şi valorile de astăzi, să criticăm „nerespectarea drepturilor minorităţilor" atunci, în urmă cu sute de ani? Naţiunile de azi, bune sau rele, sunt rezultatul acestor politici de omogenizare. Faptul că azi sunt cam 30 de state europene, şi nu 300 se datorează acestor politici. În evul mediu, numai Imperiul Romano-German avea vreo 360 de state, cu entităţi şi chiar identităţi diferite. După Napoleon au mai rămas vreo 30 de asemenea state şi mai apoi Prusia a devenit pivotul unificării germane. Germania este azi un stat federal, dar locuit în majoritate covârşitoare de etnici germani, cu aceleaşi instituţii, cu limbă literară unică, impusă şi cultivată de sus. Toată varietatea şi bogăţia particularului s-a dus şi mai toate minorităţile vechi s-au topit. Chiar şi spiritul practic, nevoia de comunicare, viaţa comună au impus acest lucru. În acest context, al evoluţiilor din ultimele cinci-şase secole, de ce să considerăm naţiunile un accident şi să condamnăm transformările bazate pe criterii naţionale?

Teama în legătură cu judecata Europei unite asupra naţiunilor omogenizate etnic şi cultural este prematură. Nimeni nu ştie azi dacă Europa unită viitoare va fi mai uşor de făcut din naţiuni sau din regiuni autonome şi minorităţi sau din toate la un loc. Totuşi, Europa unită înseamnă integrare la nivel superior, iar un anumit nivel de integrare l-au reprezentat naţiunile şi statele naţionale. Nu este sigur dacă, frângând statele naţionale şi măruntele federaţii existente, se merge ferm spre integrare europeană sau spre fărâmiţare şi atomizare. Unii cred că Europa unită se face mai uşor din „bucăţi" mari decât din „bucăţi" mici. Pe de altă parte, este foarte greu de spus ce rezervă globalizarea sau mondializarea deopotrivă naţiunilor şi minorităţilor. Deocamdată, nici una dintre naţiunile istorice ale Uniunii Europene nu pare dispusă să renunţe la ceea ce se numeşte specific naţional sau identitate naţională.

A patra putere mondială (p. 275–277)

Spre deosebire de realismul subcapitolului precedent, aici dl Boia dă frâu liber imaginaţiei şi porneşte de la planurile megalomane ale dictatorului Ceauşescu de spor demografic, de diplomaţie „de nivel mondial”, de producţii industriale şi agricole exagerate, de efective militare uriaşe etc. Or, toată lumea ştie câtă diferenţă a fost între realitate şi ficţiune în cadrul acestor „planuri”. Incursiunea în istorie se face iarăşi la modul caricatural, ironizând întreaga istoriografie română prin referire la o lucrare fără nici o relevanţă, anume *Istoria militară a poporului român*, coordonată de Ilie Ceauşescu, şi la o altă obscură „contribuţie” a lui Dan Zamfirescu. Nici un istoric serios nu a acceptat vreodată ca veridic numărul (nu cifra!) de 200 000 de luptători puşi de Strabo sub conducerea lui Burebista. Toţi specialiştii în istorie veche au pus sub semnul îndoielii aceste efective, deşi ele sunt consemnate ca atare de un autor antic. La fel, nu există medievist care să fi susţinut că efectivele militare ale Ungariei erau în evul mediu de zece ori mai mici decât ale Ţărilor Române. Fireşte, se citează uneori un raport florentin din secolul al XV-lea care susţine că Ungaria (fără Transilvania) putea ridica la lupta antiotomană 14 000 de militari, Transilvania 28 000, Moldova 32 000, iar Ţara Românească 38 000, puşi cu toţii sub comanda teoretică (sau onorifică) a lui Matia Corvinul. Se vede că din cei 42 000 de oşteni ridicaţi de Ungaria, două treimi proveneau din Transilvania, care era privită de martorul italian ca ţară cu personalitate distinctă. Această configuraţie numerică a oştilor era însă valabilă într-un moment anume, conform unei surse, poate, nu foarte exacte. Pornind de la aceste date, se pot face, în limitele decenţei, felurite calcule şi supoziţii. Dincolo de orice exagerare însă, există şi alte mărturii care atesta efortul militar substanţial al Ţărilor Române în Cruciada Târzie. Media de 30 000 de oameni sub arme, în momente de cumpănă, proveniţi din fiecare din Ţările Române, este realistă, fiindcă este confirmată de mai multe surse din secolele XV–XVI.

Afirmaţia lui Dan Zamfirescu despre România ca „a patra putere mondială” între 1964 şi 1989 trebuie privită ca o glumă eseistică,

demnă de o revistă de satiră şi umor şi menită a mai descreţi frunţile unora, dar nu se cuvine în nici un caz luată în serios. Cine a crezut vreodată sau crede aşa ceva? Cine a crezut pe vremea lui Ceauşescu datele documentelor de partid, „performanţele mondiale" din industrie, agricultură, recoltele umflate la hectar? Este absurd să susţinem acum că românii s-au lăsat pătrunşi de aceste minciuni, când viaţa lor se derula la limita subzistenţei, într-un fel de închisoare generală. Chiar dacă titlul subcapitolului este ales spre a şoca şi spre a atrage cititorul, el nu are nici o acoperire. „Conştiinţa românească" nu a susţinut, din fericire, niciodată că România a fost cândva o „putere mondială".

„Ceilalţi" despre români (p. 277–281)

Acest capitol al cincilea este perfect simetric, autorul fiind extrem de atent şi la chestiunile de formă: capitolul începe cu opiniile românilor despre alţii şi sfârşeşte cu ceea ce cred „ceilalţi" despre români. Din păcate, pentru această laborioasă analiză, autorul nu a făcut nici un fel de cercetare sistematică, ci s-a mărginit să culeagă *anumite* exemple şi să exprime impresii personale.

Plecând de la premisa că opinia altora despre români nu se încadrează în tema cărţii sale, autorul are circumstanţe atenuante pentru schiţa sumară pe care o face. Luând ca punct de reper cronologic finalul epocii interbelice, fiindcă România, „în întreaga sa istorie a ultimelor două veacuri" (de ce istorie de două veacuri a României la 1938?!), nu a fost mai bine integrată în Europa, şi pornind de la impresiile a doi scriitori occidentali, dl Boia crede că poate surprinde esenţa viziunii străinilor asupra românilor şi României. Autorul francez (Paul Morand) priveşte România cu simpatie, iar autoarea britanică (Olivia Manning) cu antipatie nedisimulată (p. 278). Dincolo de această deosebire, – esenţială totuşi –, cei doi se întâlnesc în constatarea că România este doar parţial integrată civilizaţiei europene, că este o ţară de margine, un amalgam de viaţă modernă şi tradiţională, rustică, primitivă, că românii sunt „altceva" decât occidentalii. Dl Boia

porneşte de la constatarea că majoritatea românilor nu sunt conştienţi de acest lucru, că nu acceptă sau nu înţeleg semiintegrarea noastră în civilizaţia Europei Occidentale, nici poziţia noastră marginală. Se poate, dar atunci trebuie făcute eforturi pentru conştientizarea de către români a acestui fapt. Ceea ce trebuie spus clar este că istoricii occidentali, din zona de maximă înflorire a civilizaţiei, vorbesc tot mai mult de două, trei sau chiar patru „Europe", dar mai ales de *centru* şi *periferie* sau *semiperiferie.* Polonezii, ungurii, slovacii, românii, sârbii, bulgarii, croaţii, chiar cehii şi alţii au fost plasaţi aproape constant în „periferie" sau „semiperiferie" Mai recent, Cehia, Polonia şi Ungaria sunt considerate în „semiperiferie", cu tendinţe de integrare treptată în „centru". Tot în „periferie" şi „semiperiferie" au fost mult timp (şi mai sunt pentru unii analişti) Grecia, Portugalia, Spania, Irlanda, sudul Italiei. În al doilea rând, în raport cu francezii, englezii şi germanii, toţi ceilalţi sunt exotici şi ciudaţi, în grade diferite. Fireşte, asta nu scuză cu nimic neintegrarea României în modelul de civilizaţie pe care şi l-a asumat şi spre care tinde, nu justifică contrastele izbitoare, lipsa de organizare, de igienă şi nici suficienţa de a pretinde că suntem bine cum suntem şi că nu ne trebuie lecţii de la alţii.

Profesorul Boia mai oferă câteva exemple „şocante", constând din impresiile deplorabile despre România a doi scriitori francezi, consemnate în 1990 şi 1991 şi formulate, în cazul al doilea cel puţin, cu evidentă rea-voinţă. Mai este luat ca mărturie un manual de istorie pentru ultima clasă de liceu, tot din Franţa (din 1995), în care se spune că în România interbelică a fost un regim autoritar de dreapta (ca şi în Ungaria). Dl Boia constată că pentru occidentali România şi Ungaria sunt puse pe acelaşi plan, pe când în România contrastul dintre cele două ţări şi civilizaţii este foarte marcat. Lucrul este perfect normal. Şi noi, în general, între Norvegia şi Suedia nu vedem decât anumite similitudini, pe când, în fapt, la faţa locului, deosebirile sunt percepute destul de adânc, mai ales că cea dintâi a fost mult timp dominată de cea de-a doua.

Exemplele de rea-voinţă sau severitate excesivă ale unor scriitori occidentali nu sunt deloc în avantajul lor şi nu acuză cu nimic România, iar manuale pline cu erori sunt peste tot în lume.

Caracterizarea regimului politic românesc din 1924 drept „autoritar de dreapta" nu credem că s-a făcut din desconsiderare pentru România, ci pur şi simplu din *ignoranţă* şi *indiferenţă* pentru Estul exotic şi neatractiv. Contrastele nu sunt pentru opinia publică occidentală deloc vizibile, iar confuzia dintre *Budapest* şi *Bucharest* este o realitate. Într- un număr din septembrie 1991, „Washington Post" scria pe prima pagină: „Minerii sunt din nou la Budapesta!", fapt pentru care oficialii unguri au fost îndreptăţiţi să se supere. Asta nu înseamnă că noi trebuie să nu mai vedem diferenţele, numai pentru că Occidentul nu le vede. Şi cultura istorică ungară (ca şi cea românească), atunci când nu-i ignoră pe români, nu face decât să marcheze diferenţele, natural, în dezavantajul românilor. Se poate ca viziunea străinilor despre români să fie mai degrabă negativă, dar pentru susţinerea acestei idei este nevoie de serii statistice suficient de relevante, de analize serioase, nu doar de impresii. Pe de altă parte, dl Boia ar fi descoperit la fel de uşor, dacă nu şi mai uşor, alte mărturii, extrem de apreciative sau realiste la adresa românilor. Unii străini apreciază valorile româneşti, alţii nu. Este firesc să fie aşa. Va trebui să protejăm şi să prezentăm mai bine aceste valori, s-o facem în manieră occidentală dacă vrem să impresionăm Occidentul. S-ar cuveni, de asemenea, să ne schimbăm un pic viaţa în bine, fără să dăm vina pe alţii pentru cele rele, să nu ne mai închidem în carapacea proprie, sa ne simţim parte a lumii, să jubilăm întru umanitate, păstrându-ne identitatea. Nu putem deveni cu toţii americani, germani sau francezi, căci ar fi în lume un plictis general. Dar putem fi părtaşi, cu demnitate şi personalitate, ai aceloraşi valori majore. „Istoria de nuanţe", pentru care pledează dl Boia, este, în fapt, o istorie a echilibrului, a cumpătării, a bunei cuviinţe. Nici „cufundarea în autohtonism", nici „exaltarea europenismului" nu sunt soluţii realiste pentru descifrarea trecutului nostru, care a avut momente sublime, momente penibile sau momente oarecare (comune), ca şi viaţa în ansamblul ei. Iar viitorul nu depinde atât de trecut, cât de voinţa, de hotărârea noastră de a-l construi în acord cu valori verificate şi consacrate. De aceea, pledoaria dlui Boia pentru echilibru este binevenită.

CAP. VI. PRINCIPELE IDEAL

Eroi şi salvatori (p. 282–284)

Chiar de la începutul acestei secţiuni, în ciuda intenţiilor declarate iniţial, profesorul Boia pledează pentru „depersonalizarea istoriei", pentru eliminarea „personajului excepţional", a „eroului" sau „salvatorului", perceput „altfel decât noi", cei obişnuiţi (p. 282). Altfel spus, este vorba despre igienizarea „personajelor mitificate", fiindcă ele ar aparţine „zonei mistice a imaginarului". În dreaptă consecinţă, autorul încearcă să ne convingă să renunţăm la tratarea (exaltată?) a personalităţilor din istorie. Dacă nu ar fi vorba despre o lucrare dedicată „miturilor", am putea crede că ne aflăm în faţa unei pledoarii de odinioară, conform căreia „masele populare îşi făuresc singure propriul lor destin".

În ciuda criticii făcute istoriei înţelese prin forţa personalităţilor, dl Boia ne aduce în atenţie doi istorici junimişti, cu opinii diferite în această chestiune. Pe de o parte, este criticat Dimitre Onciul, pentru faptul că nu pare „deloc dispus să renunţe la marile figuri ale trecutului", iar pe de alta este elogiat Ioan Bogdan, „junimist autentic", care „neagă pur şi simplu interesul pe care l-ar prezenta personalităţile istoriei româneşti" (p. 282–283). Din păcate pentru dl Boia, dreapta cumpănire sau echilibrul, privilegiate anterior, dau mai mult credit opiniei lui Onciul, de această dată. Pledoaria lui Bogdan pentru cercetarea „culturii române", a civilizaţiei româneşti este binevenită, numai că aceasta nu exclude rolul individualităţilor. Creaţia spirituală cultă este prin natura sa un act individual, este triumful personalităţii demiurgice. Cum să excludem personalitatea din actul creaţiei majore? Fireşte, evul mediu, prin natura sa, a fost un imn de preamărire a divinităţii, ca Demiurg Suprem, creatorul uman trecând pe plan secund. Dar creaţia medievală a avut ctitori, patroni, iniţiatori, susţinători ai actului de cultură. Lumea era atunci strict organizată şi legată prin raporturi care se numeau ierarhie, supunere, executare de porunci, şi nu

libertate, democraţie, egalitate, ca-n epoca modernă. Curtea domnească şi biserica (prin centrele sale mitropolitane, episcopale şi prin mănăstiri) erau cele mai mari instituţii de cultură, graţie voinţei şi atitudinii domnilor şi ierarhilor. Într-o monarhie centralizată – cum erau cel mai adesea Ţările Române în evul mediu – în care suveranul era unsul Domnului şi în care voinţa suveranului era lege, conducătorul nu era în prim-plan doar de formă, ci fiindcă el domnea şi guverna deopotrivă. Fireşte, ca istorici din secolul al XXI-lea, noi putem veni cu mentalitatea democratică actuală şi sa ignorăm rolul personalităţilor medievale, dar aceasta ar fi o „actualizare” nepermisă. Se poate trata foarte bine istoria civilizaţiei româneşti, a culturii, evidenţiind creaţia colectivă (dacă ea este aşa), dar subliniind şi rolul marilor ctitori, comanditari, dătători de ton şi de resurse. Cui ar folosi să scriem despre arta moldovenească din perioada 1457–1504, şi nu despre arta moldovenească din timpul domniei lui Ştefan cel Mare? Oare au renunţat englezii la arta elizabetană, la stilul Tudor sau la cultura epocii victoriene? Se va putea replica uşor că este doar o chestiune de accent, dar nu este aşa. Peste tot în lume personalităţile şi-au pus foarte apăsat amprenta asupra societăţii, iar în evul mediu lucrul este extrem de evident. Nici o decizie importantă care viza societatea nu-l putea ocoli pe principe, pe domn, care era „unsul lui Dumnezeu” şi deţinătorul puterii absolute. Afirmarea firavă şi târzie a regimului de stări la noi a făcut ca puterea domnilor să fie cvasiabsolută[120]. Dacă în evul mediu concepţia dominantă în societate, generată de realitate, era că domnul face şi desface totul, de ce să pervertim acest lucru în acord cu viziunea „democratică” din secolele XIX şi XX? Fireşte, societatea, comunitatea în ansamblul său este extrem de importantă; ea este personajul colectiv fundamental, dar există câteva individualităţi de excepţie – principii – care au iniţiativa. Istoricul nu poate studia societatea medievală după chipul şi asemănarea societăţii contemporane, pe motiv că aşa cere sensibilitatea publicului actual. Receptarea trecutului în funcţie de gustul cititorului din secolul al XXI-lea nu trebuie să conducă la

---

[120] Despre regimul de stări, vezi Gheorghe I. Brătianu, *Sfatul domnesc şi adunarea stărilor în Principatele Române*, Bucureşti, 1995 şi idem, *Adunările de stări în Europa şi în Ţările Române în evul mediu*, Bucureşti, 1996.

falsificarea cu bună ştiinţă a faptelor de altădată. Prin urmare, critica adusă de către dl Boia lui Dimitre Onciul este exagerată, fiindcă acesta din urmă era un excelent medievist şi cunoştea din interior rolul important al personalităţii politice şi al dinastiei în trecutul românesc (chiar dacă supralicita rolul lui Carol I). Este de notat faptul că Onciul este criticat (chiar mai aspru) de către profesorul Boia şi în 1976, pentru că ar fi „supraapreciat" factorul politic şi ideea dinastică în istorie; numai că motivele invocate atunci de autorul nostru pentru această „eroare" a lui Onciul nu erau legate nici pe departe de „mitifîcare", ci de concepţia istorică lipsită de originalitate, copiată după profesorul său din Viena, Ottokar Lorenz (1832–1904), şi de orientarea sa politică spre conservatorism[121]. Când să-l credem pe dl Boia? Oare nu ar fi mai cuminte să vedem în Onciul un spirit critic autentic, un produs de excepţie al şcolii vieneze a lui Ottokar Lorenz, un profund cunoscător al rolului principilor şi al dinastiilor în evul mediu şi un admirator sincer – chiar dacă exagerat – al marelui monarh care a fost Carol I al României?

Propunerea lui Ştefan Zeletin din 1925, de studiere a structurilor şi faptelor colective, era binevenită, deşi nu reflecta poziţia unui istoric. Or, istoricii ştiau cel mai bine cum se poate studia trecutul. Din păcate, izvoarele premoderne, fiind produse ale unor societăţi ierarhizate, în care elitele şi, mai ales, suveranii aveau rol prioritar, nu oferă prea multe detalii despre mecanismele economice ale colectivităţilor mari, care grupau masa societăţii. Marele istoric Gh. I. Brătianu nu exclude cercetarea istoriei social-economice şi culturale, dar nu agreează sociologizarea întregii istorii. A trece de la politizare excesivă la „socializarea" trecutului nu era o soluţie optimă. Prin urmare, Gh. I. Brătianu nu sugerează niciodată că „eroii trecutului îşi puteau continua cariera", cum afirmă iarăşi, ironic şi nedrept, dl Boia. Repetata acuză de „mitologizare" a trecutului adusă lui Brătianu, unul dintre cei mai oneşti şi mai profunzi istorici români, poate singurul mare medievist român interbelic ancorat perfect în circuitul istoriografic european şi integrat curentelor moderne de cercetare, rămâne inexplicabilă. Din triada „noii şcoli de istorie" de la Bucureşti, se ştie

[121] Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei româneşti,* Bucureşti, 1976, p. 203–204.

că Gh. I. Brătianu şi P. P. Panaitescu manifestau o deschidere metodologică şi de conţinut convergentă cu ceea ce cultivau istoricii de la „Annales”[122].

Mirarea dlui Boia în legătură cu evoluţia „eroilor” sub comunism este, desigur, falsă. Paradoxul societăţii comuniste este doar aparent: cu toată negarea iniţială a personalităţilor şi cu privilegierea rolului maselor, o societate bazată pe dictatură, pe limitarea sau stoparea libertăţii, pe mimarea democraţiei, nu putea renunţa la „eroi”. Marx şi Engels, care au fost teoreticieni, şi nu practicieni ai comunismului, şi-au putut permite, ipotetic, să renunţe la personalităţile trecutului. În realitate, personalităţile nu pot fi ostracizate prin voinţa cuiva. Fireşte, în societăţile democratice, personalităţile politice, „eroii” militari au roluri limitate, controlate strict de societate; se impun atunci individualităţi puternice în domeniul culturii, cu toate laturile sale. Dar societăţile premoderne, până în secolul al XX-lea, nu au fost, în general, democratice. Ce democraţii a cunoscut istoria lumii, de la sumerieni şi egipteni până pe la 1800, dacă lăsăm la o parte democraţia ateniană, Roma republicană sau SUA de pe la 1780? Comunismul, ca tip de societate, aşa cum s-a „făurit” el, era firesc să exalte personalităţile şi să studieze trecutul în funcţie de aceeaşi logică. Întâmplarea face că nici istoria precomunistă nu a fost una predominant democratică, aşa că „eroi” ai trecutului, demni de exaltat, erau din belşug. Însă regii daci şi marii voievozi ai evului mediu – reale personalităţi ale vremii lor – nu au nici o vină pentru asemenea exagerări. De ce să-l pedepsim pe Ştefan cel Mare fiindcă Ceauşescu s-a considerat „urmaş ilustru” al principelui moldav? Este absurd să excludem voievozii din trecutul nostru, numai fiindcă s-a abuzat de ei într-o anumită perioadă; sau, cum propun unii, să nu mai vorbim despre voievozi vreo 10–20 de ani, pentru că ne-am plictisit de ei sub Ceauşescu, pentru că generaţia noastră este saturată de ei. Dar ce vină au voievozii şi ce vină au copiii, elevii de azi, care nu au auzit mai nimic despre principii noştri medievali şi nici despre ai altora? Pentru construirea sinceră a democraţiei actuale, este nevoie oare să-i convingem că şi trecutul a fost democratic? Marx, care visa o societate viitoare a egalilor, a oamenilor otova, ca şi ceilalţi utopici, voia să

[122] Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000,* Bucureşti, 2000, p. 33.

transforme trecutul după chipul şi asemănarea acestei societăţi: masele au luptat mereu să egalizeze lumea şi au împins-o înainte! Din. fericire, în trecut, ca şi în prezent, îşi au locul lor deopotrivă masele şi personalităţile.

Constituirea panteonului naţional (p. 284–291)

Dl Boia discută aici mecanismul formării „panteonului naţional”[123] sau a galeriei eroilor naţionali în conştiinţa românească. Din fericire, procesul este integrat formal unuia general valabil, prezent la toate popoarele. Dar, deşi „cazul românesc nu se deosebeşte de oricare altul prin esenţa fenomenului”, acesta are „cu siguranţă o intensitate deosebită” (p. 285), ne asigură dl Boia. Să înţelegem că românii îşi trăiesc cu mai multă intensitate eroii decât alţii?

Ni se mai spune că „panteonul românesc al secolului al XIX-lea a fost alcătuit aproape fără excepţie din personaje princiare”. Oare? în afară de Alexandru Ioan Cuza, Carol I şi Franz Iosif, care „personaje princiare” de după 1800 au marcat atât de profund conştiinţa românească? În secolul al XIX-lea, au trăit Eminescu şi Creangă, Brătianu şi Kogălniceanu, Bălcescu şi Tudor Vladimirescu, Avram Iancu, Alecsandri, Nicolae Grigorescu, Coşbuc şi mulţi alţii. Sau – vrea să spună autorul, dar o face în chip neclar – „panteonul românesc” în genere, din toate timpurile, era în secolul al XIX-lea format exclusiv din principi? Aşa a fost, dar la fel era la aproape toate popoarele vecine, şi nu numai la ele.

În cadrul „panteonului naţional”, autorul enumeră, ca figuri de prim-plan, pe Traian, Decebal, Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul; în planul al doilea sunt amintiţi Negru-Vodă, Basarab I, Dragoş, Bogdan, Mircea cel Bătrân, Vlad Ţepeş, Petru Rareş, Ioan-Vodă cel Cumplit, Iancu de Hunedoara, Matei Basarab, Vasile Lupu, dar şi Alexandru cel Bun, Neagoe Basarab, Constantin Brâncoveanu; în epoca modernă,

[123] „Panteonul naţional” este o formulă improprie pentru personaje istorice, din moment ce „panteonul românesc” este lumea divinităţilor populare ale românilor sau totalitatea reprezentărilor mitice populare româneşti ierarhizate după putere, atribuţii, vârstă, sex. Vezi Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicţionar*, Bucureşti, 2001.

sunt plasaţi pe prim-plan Tudor Vladimirescu, Cuza, Carol I, iar în plan secund Asachi, Heliade-Rădulescu, revoluţionarii de la 1848, unioniştii din 1859. Se mai constată că sunt rău văzuţi domnitorii care au închinat ţara fără luptă, străinii, precum Despot sau fanarioţii. Toată această „selecţie" i se pare autorului explicabilă, dar şi criticabilă. Întâi, nu este prea bine că sunt „privilegiaţi" eroii războinici. Printre rânduri, autorul se întreabă parcă de ce este mai lăudabil a te supune cu luptă decât fără luptă, indiferent de preţul plătit. Fireşte, dl Boia cunoaşte „canoanele istorice ale vremii", dar şi valorile morale eterne, legate de demnitate, sacrificiu, stăruinţă. Ideea că nimic valoros nu se poate obţine fără sacrificiu nu aparţine românilor, ci face parte din tezaurul înţelepciunii universale. În evul mediu, războiul era una dintre valorile supreme în societate, pentru că elita conducătoare era formată peste tot din luptători. Toată nobilimea (boierimea) are drept calităţi definitorii ajutorul militar (slujba, *auxilium*) dat suzeranului şi feudul primit de la acesta. Raporturile vasalice se încheie între *bellatores.* Atunci, apologia păcii era marginală, neascultată de nimeni, din moment ce, în Occident, unele dintre remarcabilele figuri militare erau clerici şi chiar prelaţi. Sfântul Scaun îi îndeamnă pe principi şi pe nobili să lupte cu arma contra „păgânilor, ereticilor şi schismaticilor" şi chiar să-i extermine pe aceştia, cu promisiunea absolvirii de păcate şi a vieţii veşnice pentru aceşti suprimatori de vieţi omeneşti terestre. Mai mult, „braţul secular" (sau „braţul temporal"), adică armata laică, era adesea chemat de biserică să procedeze la convertiri forţate sau la restabilirea ordinii şi rânduielii religioase. Războiul, cu reguli precise, facea parte din viaţa cotidiană a întregii lumi medievale, din profunzimea trăirii, or, nu i se poate contesta unei societăţi esenţa sa. Evident, ţăranii, masa populaţiei, nu luptau decât ocazional; ei munceau, dar nu erau consideraţi subiect social-politic şi juridic şi nu contau în guvernarea comunităţii, în stabilirea destinelor acelei lumi. Cu timpul însă, şi ţăranii dependenţi luptau destul de des, în cadrul rivalităţilor dintre nobili şi domenii feudale, mânaţi de stăpânii lor animaţi de invidie sau de dorinţa răzbunării, în contextul a ceea ce unii istorici numesc „anarhie feudală".

Altă undă de reproş se strecoară şi în prezentarea câtorva voievozi care sunt „rău văzuţi". Astfel, ni se spune că Petru Aron este repudiat

fiindcă a închinat ţara turcilor, ceea ce şi Ştefan cel Mare a făcut, fără să fie condamnat de nimeni. Aparent, este un paradox care poate da de gândit publicului cititor şi-i poate incrimina din nou pe istorici, care i- ar prefera pe unii şi i-ar respinge fără discernământ pe alţii. Lucrurile sunt însă mult mai simple, iar dl Boia le cunoaşte: domnia lui Petru Aron este total nerelevantă sub aspectul duratei (a domnit de trei ori – 1451–1452, 1454–1455, 1455–1457 – în total vreo trei ani) şi al realizărilor, pe când domnia lui Ştefan cel Mare este cu adevărat reprezentativă; nu închinarea sau neînchinarea ţării contează; cu excepţia istoricilor, aproape nimeni nu ştie că cei doi au închinat Moldova şi nici în ce fel au făcut-o. Dincolo de aceasta, supunerea cu luptă sau fără luptă este un criteriu pentru profilul moral al oricărui conducător şi chiar al comunităţilor. Petru Aron a acceptat *primul* plata unui tribut ca răscumpărare a păcii, de aceea a şi fost reţinut în istorie. Alte fapte semnificative nu are. Domnii următori, chiar dacă au plătit şi ei tributul, nu au mai prezentat interes sub acest aspect. Ştefan cel Mare a moştenit plata tributului către Poartă de la pomenitul unchi al său şi s-a achitat de această obligaţie (oneroasă mai mult sub aspect moral şi politic, atunci) numai până când au durat pregătirile în vederea înfruntării militare cu Imperiul Otoman. Apoi, Ştefan cel Mare a acceptat iarăşi pacea cu otomanii şi plata tributului numai după ce dobândise pentru sine şi ţara sa un prestigiu deosebit şi o poziţie internaţională respectată de toţi vecinii şi de întreaga creştinătate, după ce devenise (în ochii Sfântului Părinte) *Athleta Christi.* Este uşor a-i plasa pe Petru Aron şi pe Ştefan cel Mare pe acelaşi plan, numai fiindcă amândoi au plătit tribut Porţii, dar faptul este împotriva oricărei evidenţe istorice şi demonstrează ignoranţă sau rea-voinţă. Conform unei asemenea logici, ne putem mira de ce istoricii epocii moderne nu- i tratează la fel pe domnii noştri Constantin Hangerli (domn al Ţării Româneşti între 1797 şi 1799) şi Carol I (domn sau principe al României între 1866 şi 1881), deoarece ambii au plătit tribut turcilor! A spune şi a scrie că Ştefan cel Mare a închinat ţara otomanilor, ca şi Petru Aron, numai că a facut-o „după un şir de războaie” (p. 287), înseamnă fals prin omisiune. Seduşi totuşi de această neinspirată remarcă a dlui Boia, autorii unui manual (alternativ) de istorie pentru clasa a XII-a nu au găsit cu cale să aducă la cunoştinţa elevilor despre

Ştefan cel Mare decât următoarele: „1457–1504: domnia lui Ştefan cel Mare. După o domnie plină de războaie, voievodul moldovean se închină şi el turcilor”[124]. Atât şi nimic mai mult! Nu eram îndrituiţi să bănuim că sursa directă de inspiraţie a acestui „sintetic” portret al ilustrului voievod medieval este cartea de faţă a dlui Boia, dacă nu comparam cele două texte cvasiidentice şi care conţin doar două elemente, anume purtarea războaielor şi închinarea faţă de turci. Oare dacă profesorul Boia a scris doar atât despre Ştefan cel Mare, într-o carte polemică, într-un eseu fascinant, elevii trebuie să preia *tale-quale* o asemenea caracterizare?

Despot nu este rău văzut fiindcă este de origine străină, cum crede dl Boia. Nu sunt mărturii relevante în acest sens. El a rămas în conştiinţe drept „domnul care a vrut să răsipască ţara”, fiindcă s-a opus rânduielilor ţării şi ale domniei. Un cap de acuzare extrem de serios a fost refuzul lui Despot de a fi şi de a se purta ca şef suprem, ctitor şi prim-ocrotitor al bisericii ortodoxe a Moldovei. Orice domn, prin natura domniei la noi, era după mirungere capul bisericii; Despot a dispreţuit biserica ţării în care domnea, i-a răpit bunurile, i-a topit odoarele ca să facă bani din ele, a refuzat participarea la slujbe şi ceremonii religioase ortodoxe etc. Toate acestea şi altele l-au pierdut, dar calitatea sa de străin nu a fost invocată de nimeni ca motiv principal al îndepărtării sale. Fanarioţii, înainte de a fi „rău văzuţi” de istorici, au fost aspru amendaţi de opinia publică din secolul al XVIII-lea. Ca ortodocşi, ei s-ar fi putut integra relativ uşor în societatea românească tradiţională. Câteva cauze i-au împiedicat pe cei mai mulţi să fie bine receptaţi: calitatea lor de trimişi otomani, de funcţionari ai imperiului; spolierea locuitorilor în vederea plăţii obligaţiilor faţă de Poartă şi a îmbogăţirii personale; calitatea de străini, necunoscători ai datinilor locale, ai limbii. Fanarioţii au fost, fără îndoială, percepuţi şi ca străini, cu oarecare ostilitate, mai ales că ne aflăm în perioada de afirmare a naţiunii moderne. Domnul fanariot al Moldovei Grigore Ghica nu a plătit cu viaţa pentru că s-ar fi opus direct „răpirii” Bucovinei (ci pentru relaţiile sale cu Rusia şi Austria şi pentru neplata obligaţiilor faţa de

[124] Sorin Mitu (coord.), *Istoria românilor. Manual pentru clasa a XII-a,* Bucureşti, 1999, p. 27.

Poartă), dar istoriografia română i-a creat ulterior o aură de martir în numele interesului naţional[125].

„Privilegierea eroului războinic” – dacă a fost şi câtă a fost – arată un anumit sens al demnităţii în conştiinţa românească. Oricum, în opoziţie cu această idee, se susţine adesea o alta, anume că românii ar fi fost „paşnici” din laşitate, că au aplicat mereu proverbul despre capul plecat... Sau, poate, eroul războinic este valorizat excesiv din frustrare? Dl Boia ne asigură din nou că lumea românească a actualizat prea mult personalităţile trecutului, mai ales pe cele politice. De vină ar fi manualele de istorie şi „ficţiunea istorică” (literatura, cinematograful, televiziunea etc.), mai ales literatura. Sunt enumeraţi astfel Alexandru Lăpuşneanu (după Negruzzi), Mihnea cel Rău şi Doamna Chiajna (după Odobescu), Despot-Vodă (după Alecsandri), Vlaicu-Vodă (după Al. Davila) şi alţii, care ar fi pătruns în conştiinţa românească prin literatură. Nu credem că literatura a putut schimba ierarhiile, scoţând în prim plan personaje de rang secund şi umbrind adevăratele personalităţi. Dar, cu excepţia Iui Vladislav I, portretizat pozitiv de Al. Davila, restul sunt, în general, personaje negative. Prozatorii romantici şi postromantici au vrut să arate cititorului mai mult cum nu trebuie să fie un domnitor, din perspectiva viziunii lor patriotice de secol XIX. De exemplu, ideea principală a nuvelei *Alexandru Lăpuşneanu* de Costache Negruzzi este că luptele interne dintre partidele boiereşti şi dintre acestea şi domni nu au făcut decât să dăuneze ţării, care a alunecat tot mai mult pe panta decăderii, spre ticăloşire, spre haos. Nu credem că literatura a făcut din Alexandru Lăpuşneanu, Mihnea cel Rău, doamna Chiajna sau Despot-Vodă eroi naţionali, nici măcar de rang secund. A făcut din ei, cu siguranţă, personaje literare cunoscute, scoase din ignoranţă, dar antieroi.

Nemulţumit de aceste exemple, luate din proză, dar neilustrative pentru ideea susţinută, dl Boia trece la poezie. În versuri ar fi glorificaţi cel mai bine eroii neamului. Este astfel invocat un Mihai Viteazul văzut de D. Bolintineanu şi un altul, „transfigurat” de G. Coşbuc. Prin pana celor doi poeţi, Mihai Viteazul devine personaj

[125] Radu G. Păun, *Miturile demitificării sau radiografia unei şanse ratate: Lucian Boia, Istorie şi mit în conştiinţa românească*, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1997, în *„Revista istorică*”, serie nouă, tom X, 1999, nr. 1–2, p. 182.

artistic, creat de ficţiune, şi nu de istorie. La Bolintineanu, voievodul vorbeşte în pilde, ca un înţelept, dar sub aspect literar este puţin reuşit, pe când la Coşbuc, personajul este hiperbolizat, construit prin metafore extrem de expresive, cu atribute pe care nu le au oamenii, ci forţele naturii (vorba-tunet, răsufletul-ger, vodă-munte). De altminteri, nu avem a ne mira prea tare, din moment ce cronicarul contemporan povesteşte despre moartea domnului pe „Câmpul Tordei", cum „căzu trupul lui cel frumos ca un copaciu..."

Ni se mai spune apoi cum Eminescu i-a portretizat în felul său pe Mircea cel Bătrân şi pe Ştefan cel Mare, în *Scrisoarea III şi,* respectiv, *Doină*, cum Delavrancea a vorbit el însuşi, în *Apus de soare*, prin intermediul lui Ştefan cel Mare, sau cum pictorul Theodor Aman i-a zugrăvit şi el pe Mihai Viteazul, pe Vlad Ţepeş, pe Tudor Vladimirescu, după cum şi i-a imaginat, nu după cum erau în realitate.

Dar toate aceste lucruri nu au în sine nimic spectacular, nimic neobişnuit. De când este lumea arta recreează realitatea după sensibilitatea artistului. Oriunde şi oricând, arta a acţionat după rânduieli proprii, altele decât regulile ştiinţei, ale filosofiei sau ale religiei. Fireşte, artiştii de peste tot în lume şi din toate timpurile s-au inspirat copios şi din trecut. Trecutul a fost şi el un *prezent* cândva, pentru cei care l-au trăit. Dacă arta deformează prezentul, de ce n-ar deforma şi trecutul? În general, publicul percepe mai uşor limbajul şi mesajul artistic, fiindcă ele sunt mai expresive decât modul de comunicare sec al ştiinţei.

Dl Boia amalgamează aici datele istoriografiei, ale literaturii şi picturii, sub cuvânt că imaginea personalităţilor în conştiinţa publică este rezultatul conjugat al mai multor domenii de creaţie. Numai că tot mai mulţi oameni fac deosebire între realitate şi ficţiune, iar manualele se străduiesc, cel puţin în textele lor, dacă nu şi în ilustraţii, să reflecte imagini rezultate din cercetarea istorică, şi nu din ficţiunea artistică. Orice elev – dacă îi mai studiază pe Bolintineanu şi pe Coşbuc la şcoală, ceea ce nu credem – este avertizat că portretele în versuri ale lui Mihai Viteazul sunt rezultatul ficţiunii. Oricum, în ciuda a ceea ce reiese din textul lucrării dlui Boia, istoricii profesionişti nu concură în mod conştient la „mitizarea" voievozilor şi a altor personalităţi. Arta, şi nu istoria, are drept raţiune de a fi tocmai imaginarul, adică ficţiunea.

Tăierea boierilor: dosarul lui Ioan-Vodă (p. 291–296)

Profesorul Boia reia aici „dosarul" lui Ioan-Vodă, dar şi al celorlalţi „tăietori" de boieri din istoria românească. Ni se atrage întâi atenţia asupra figurii lui Ştefan cel Mare, văzută de Grigore Ureche şi de o istorie a Moldovei de sorginte boierească din 1828, în care sunt condamnate uciderile de boieri întreprinse de marele domn. În epoca modernă şi apoi contemporană, la Xenopol, Iorga sau C. C. Giurescu, aceste acuze se atenuează sau dispar, ne asigură autorul pomenit. La fel, este adus în atenţie domnitorul Petru Şchiopul, iubit de Ureche şi de boieri, ca fiind „matcă fără ac", dar dispreţuit de istorici. „Dosarul" referitor la Ioan-Vodă cel Cumplit este şi mai voluminos din acest punct de vedere. Acuzat de către Azarie, de Grigore Ureche, de varianta boierească a istoriei Moldovei din 1828 şi de P. P. Carp, domnul este „reabilitat" de Hasdeu, Xenopol şi chiar de Onciul şi Bogdan, iar apoi de către C. C. Giurescu şi de literatură, prin piesa *Letopiseţi* de Mihail Sorbul. Dl Boia înclină să considere veridică atitudinea de condamnare a acestor „tăietori" de boieri şi pune sub semnul întrebării onestitatea istoricilor ulteriori.

Trebuie să remarcăm că în cazul tuturor acestor domni, „iubiţi" sau „urâţi", este vorba în fond despre atitudinea lor faţă de boieri, iar izvoarele primare care îi incriminează sunt de sorginte boierească clară sau domnească, dar din tabăra opusă. Cu excepţia cronicii lui Azarie, apropiată de evenimente, dar dictată de interese duşmane lui Ioan-Vodă, celelalte surse menţionate sunt târzii. Ureche scrie la aproape 150 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare. Dar Ureche îl receptează pe Ştefan ca un boier cu educaţie umanistă şi cu oarecare spirit modern, cum spune chiar dl Boia (p. 291). Prin urmare, îl judecă pe domnul Moldovei prin prisma clasei sale, dar mai ales după grila valorilor postmedievale. Or, boierii Moldovei au avut mereu nostalgia „republicii nobiliare" polone, unde elita feudală domina viaţa politică, iar regii erau instrumente uşor de manevrat. Fireşte, Ştefan cel Mare, Ioan-Vodă şi alţii au tăiat copios boieri, uneori cu cruzime şi voluptate morbidă, dar au facut-o toţi principii medievali, de oriunde. Oare nu

cumva mentalitatea, morala, datina şi chiar legea din evul mediu erau de aşa natură încât să justifice în oarecare măsură aceste acte? Domnul era „unsul lui Dumnezeu" şi puterea lui, până la afirmarea fermă a stărilor la noi, prin secolul al XVII-lea, era absolută. Dreptul de viaţă şi de moarte asupra supuşilor era unul dintre atributele fundamentale ale domniei. Motivul principal al pedepselor capitale era trădarea faţă de domni sau „hiclenia". Trădarea domnului era sinonimă cu trădarea ţării, fiindcă domnul şi ţara erau una. Trădarea era depistată şi trădătorii erau stabiliţi exclusiv de domn. În evul mediu clasic, cât a fost la noi, „giudeţul" sau judecata erau în mâna suveranului. Convocarea şi consultarea sfatului erau facultative. Chiar şi cu „giudeţ", decizia o lua numai domnul. Nouă, ca oameni ai vremurilor noastre, obişnuiţi cu legea, democraţia, libertatea, egalitatea în faţa legilor etc., ni se pare monstruos ceea ce făceau domnii cu unii dintre supuşii lor. Este azi foarte greu de spus în ce măsură „trădătorii" erau reali sau imaginari, dar trădări ale indivizilor şi partidelor boiereşti au existat din belşug, mai ales începând cu secolul al XVI-lea. Dacă era impus la tron un reprezentant al partidei filootomane, membrii grupării adverse, filopolone de exemplu, care nu apucau să fugă, erau lichidaţi fizic. Dacă aveau dreptate domnii sau boierii, este extrem de greu de spus azi. Depinde şi de felul cum vede istoricul de azi „binele": unii cred că prosperitatea ţării, atunci, depindea de gradul cât mai înalt de concentrare şi de centralizare a puterii în mâna principelui; alţii, dimpotrivă, ar vrea să vadă un regim „democratic" *avant la lettre*, un regim al stărilor, cu rol important deţinut de boieri, cler, orăşeni, curteni, răzeşi (moşneni) şi alţii. Este însă extrem de dificil a aplica mereu aceeaşi unitate de măsură, timp de câteva secole. Deşi înclinăm să credem că lumea medievală la noi funcţiona bine numai dacă era strict ierarhizată şi numai daca suveranul era puternic şi autoritar, este cert că au fost domni care au acuzat pe nedrept. Chiar şi „dăruiţi cu har de Dumnezeu", domnii erau oameni, iar oamenii greşesc. Este azi clar că unii domni, în anumite momente, au „tăiat" boieri pe nedrept, numai din teamă, gelozie, rivalitate, răzbunare etc. La fel de adevărat este că Ţărilor Române – şi nu numai lor – le-a mers bine în evul mediu când au avut domni puternici, respectaţi, cu domnii îndelungate. Le-a

mers însă catastrofal când boierii şi grupurile lor şi-au disputat tronul, generând lupte fratricide şi războaie civile.

Se discută azi foarte serios dacă *Bula de aur a nobilimii* din Ungaria, din 1222, a fost un act ce prefigura lumea modernă sau rămânea profund cantonat în medieval. Unii spun că, prin privilegiile conferite nobilimii, regele Andrei al II-lea a pregătit „constituţionalismul" modern, alţii că a încurajat, în fapt, anarhia feudală şi tendinţa de rezistenţă şi de răzvrătire a nobililor contra suveranului lor. Cert este că prevederile *Bulei* din 1222, reînnoite periodic şi chiar augmentate în favoarea nobilimii, au întreţinut revoltele nobiliare din regat, au favorizat fragmentarea ţării în repetate rânduri şi chiar destrămarea ei la 1526–1541. Polonia (Uniunea Polono-Lituaniană), mare putere central-europeană şi model de „republică nobiliară", s-a măcinat spre finalul evul mediu prin luptele dintre partidele nobiliare şi boiereşti, devenind pradă uşoară a Rusiei, Austriei şi Prusiei, în cadrul succesivelor împărţiri din secolul al XVIII-lea. Fireşte, nici Ţările Române, chiar dacă unii dintre domnii lor au fost autoritari şi au „tăiat" din belşug boieri, nu au avut o soartă mai fericită, fiind grav aservite, ciuntite teritorial, obligate la prestaţii dificile către vecinii puternici. De aceea, pledăm pentru analize specifice, de la caz la caz, şi nu pentru generalizări. În cazul lui Ştefan cel Mare, Ureche nu mai este un martor ocular, ci un mare boier care preia date din trecutul destul de îndepărtat şi le adaptează sensibilităţii lui elitare, nu atât umaniste, cât de om trăit în Polonia, unde regele era tocmai „matcă fără ac". Pe Ştefan, care fusese un lider atât de autoritar, nu avea cum să-l trateze cu simpatie nelimitată. Nu putea să nu-l laude şi preţuiască pe domnul căruia „ţara" i-a spus *cel Sfânt* încă din 1504, dar unda de reproş vine, determinată de „modernitatea" vremii sale şi de specificul lumii elitare polone. Este greu de spus ferm că „Grigore Ureche se dovedeşte mai aproape de spiritul liberal decât istoricii moderni" (p. 292) sau că „erodarea spiritului liberal în cultura politică românească" se vede direct în scrisul istoric românesc, de la Xenopol la C. C. Giurescu (p. 293). Aceste „determinisme" din sfera mentalulului ni se par prea severe. Noi credem că Xenopol, Iorga şi C. C. Giurescu – unii dintre marii istorici ai românilor – nu au tratat raporturile dintre domnie şi boieri în

funcţie de stadiul la care se afla „spiritul liberal" în cultura politică românească, ci cu onestitatea specialistului căutător de adevăr. Cel puţin ei aşa mărturisesc şi nu avem motiv să nu-i credem. Că nu au ajuns mereu la adevăruri, asta este de la sine înţeles. Noi nu credem că cei amintiţi mai sus s-au abătut cu bună ştiinţă de la adevăr. Dar din temperamente şi şcoli diferite rezultă creaţii diferite. De ce să punem la îndoială sinceritatea şi buna-credinţă ale celor mai mari istorici români?

Cazul lui Ioan-Vodă este simptomatic, dar nu paradoxal. Oare toţi marii istorici, de la Hasdeu la Xenopol şi de la Onciul şi Bogdan până la C. C. Giurescu, să se fi lăsat orbiţi de felurite clişee, interese şi mentalităţi contemporane lor şi să fi proiectat asupra trecutului „cultul salvatorului", cum spune dl Boia? Este evident că Hasdeu a văzut indirect în Ioan-Vodă, ca şi concepţie generală, un fel de Cuza *avant la lettre*, deşi a lucrat cu cele mai serioase şi credibile izvoare. Dar oare P. P. Carp era perfect informat în chestiunile de istorie medievală şi avea dexteritate de istoric profesionist în analiza izvoarelor? Sau era un mare om de cultură şi politic şi un polemist excelent, dornic de a-l contrazice cu orice preţ pe Hasdeu? Dar dacă Xenopol şi chiar „severii" Onciul şi Bogdan l-au urmat parţial pe Hasdeu, şi nu pe Carp, oare dreptatea nu poate înclina – în oarecare măsură, nu la modul absolut – de partea celui care a scris *Cuvente din betrani*? Astăzi, ca şi atunci, istoricii de profesie ştiu clar că argumentele lui P. P. Carp nu erau deloc mai puternice decât ale lui Hasdeu. Apologia călugărilor păstrători ai religiozităţii, filipica îndreptată contra „ideilor democratice" ale domnului şi acuza de „clătinare a naţionalităţii noastre" de către Ioan-Vodă – toate ieşite din pana lui Carp – sunt mai anistorice decât majoritatea ideilor lui Hasdeu. Cum se poate ca toţi specialiştii să fie orbiţi şi numai un om politic să aibă dreptate? Cum se întâmplă cel mai adesea în polemicile înverşunate, adevărul este undeva la mijloc. Alături de cruzimi şi aventuri, Ioan-Vodă a avut şi acte de înţelepciune. El nu poate fi nici idealizat, dar nici demonizat. Iar ignorarea lui, în ciuda domniei scurte, ar fi o eroare, pentru că, alături de mari greşeli, a întreprins şi acţiuni benefice, cu urmări importante pentru ţară. Ar fi prea simplu ca interesul pentru Ioan-Vodă să fie doar un indiciu al principiului de autoritate la români, cum ne

spune dl Boia. Ioan-Vodă a fost un personaj de excepţie, fascinant prin multe aspecte ale personalităţii sale, iar istoricii nu s-au ocupat de el fiindcă ar fi fost impregnaţi de „principiul autorităţii”. Cei mai mulţi au fost animaţi de spiritul de cunoaştere obiectivă a trecutului.

„Cum nu vii tu, Ţepeş Doamne...” (p. 296–299)

Profesorul Boia ne oferă o scurtă istorie a evoluţiei figurii lui Vlad Ţepeş în conştiinţa românească şi a lumii, simplificând şi complicând concomitent atât de mult lucrurile, încât Vlad-Voievod pare similar când lui Cesare Borgia, când lui Alexandru Ioan Cuza. De fapt, dl Boia lasă numai aparent impresia obiectivităţii. Opinia Domniei sale este clară şi coincide cu impresiile exprimate de Ioan Bogdan cu prilejul examinării faimosului portret de la Ambras sau după analiza naraţiunilor germane şi ruseşti: voievodul român poartă „obişnuitul stigmat al degeneraţilor”, el este „un crunt tiran şi un monstru al omenirii”, de care „ar trebui să ne ruşinăm”, şi „nu să-l dăm drept model de vitejie şi patriotism” (p. 298). Fireşte, există şi imaginea opusă, a unui Ţepeş mereu benefic, animat numai de înalta raţiune de stat, drept, apărător al civilizaţiei creştine în faţa asalturilor Semilunii.

În enumerarea acestor opinii, autorul distorsionează iarăşi tabloul general prin subtile inadvertenţe, uşor de trecut cu vederea de către nespecialişti. Întâi, toate izvoarele sunt puse cam pe acelaşi plan, deşi credibilitatea unora este mult mai mare decât a altora. Astfel, cronicile munteneşti vechi, bizantinul Chalcocondylas, povestirile germane, cele slavone, documentele emise de Vlad Ţepeş etc. sunt enumerate de-a valma, fără să se discute acurateţea informaţiei cuprinse în ele. Prin această metodă anistorică, neprofesionistă, se poate dovedi orice. În al doilea rând, punctele de vedere ale istoricilor sunt puse pe acelaşi plan cu ale literaţilor, eseiştilor, oamenilor de cultură în genere. Astfel, în conturarea imaginii moderne a lui Vlad Ţepeş, se remarcă – după profesorul Boia – Gheorghe Şincai, Engel, Laurian, Heliade-Rădulescu, Bolintineanu, Xenopol, Tocilescu, Eminescu, C. C. Giurescu. În cea mai mare eroare s-ar afla Şincai, Bolintineanu, Eminescu, Giurescu, pe când obiectivi ar fi doar Engel şi Bogdan. Eminescu este plasat în

fruntea celor „dezorientaţi” de multe rele şi care nu contenesc să-l invoce până astăzi pe Ţepeş. Toţi aceştia nu ar fi altceva decât adepţii unor regimuri autoritare, dacă nu de-a dreptul tiranice.

Dl Boia ignoră una dintre cele mai corecte şi echilibrate referiri la geneza şi răspândirea povestirilor scrise despre Vlad Ţepeş, elaborată de Şerban Papacostea şi publicată încă din 1966[126]. Aici se arată că faima europeană din secolul al XV-lea a domnului român, bazată deopotrivă pe fapte de vitejie şi de cruzime, nu porneşte nici din cronica internă a Ţării Româneşti şi nici din înregistrări independente al tradiţiei orale, ci de la curtea regelui Matia Corvin. Sunt aduse aici convingătoare argumente pentru schimbarea de atitudine a suveranului ungar, care acceptase, în locul rezistenţei susţinute de Vlad Ţepeş, dominaţia otomană asupra Ţării Româneşti, întruchipată prin Radu cel Frumos. În aceste condiţii, regele Matia a fost nevoit să explice Occidentului irosirea stipendiilor acordate de Roma şi Veneţia, arestarea lui Vlad Ţepeş şi renunţarea la acţiune antiotomană. Explicaţia s-a făcut prin sacrificarea domnului român cu ajutorul unei propagande defăimătoare bine orchestrate. Din preajma regelui ungar, textele contrafăcute despre Vlad Ţepeş au ajuns la curia papală, în broşurile tipărite în limba germană şi chiar în versiunile ruseşti, adaptate mediului slav.

Demonstraţia lui Şerban Papacostea nu-l absolvă pe Vlad Ţepeş de cruzimile numeroase pe care le-a înfăptuit, dar îl prezintă într-o lumină realistă, de suveran creştin, membru al unei coaliţii europene antiotomane, violent şi brutal, victimă a unei anumite conjuncturi politice internaţionale. Dl Boia pune între paranteze acest tip de analize pertinente, aparţinând specialiştilor, pentru un tip de argumentare *sui generis*, ademenitor pentru profani, dar situat de fapt la nivel eseistic şi pur speculativ.

După această „argumentare”, ar trebui să receptăm definitiv imaginea „monstrului” pe linia Engel-Bogdan sau a vampirului pe linia

[126] Şerban Papacostea, *Cu privire la geneza şi răspândirea povestirilor scrise despre faptele lui Vlad Ţepeş*, în „Romanoslavica”, XIII, 1966, p. 159–167 (republicat recent în idem, *Evul mediu românesc. Realităţi politice şi curente spirituale*, Bucureşti, 2001, p. 127–138).

Bram Stoker şi să nu-l mai tulburăm pe Vlad-Voievod cu fel de fel de analize, mai mult ori mai puţin subtile. Numai că istoricii nu pot accepta, prin natura meseriei lor, acest fel de punere la punct. De la Bogdan şi Giurescu încoace, cercetările au continuat şi s-au făcut extrem de utile şi importante nuanţări, precizări, contribuţii. Autori de mare prestigiu au reluat studiul izvoarelor şi au arătat unde sunt şi de unde provin unele exagerări, au reanalizat politica antiotomană a domnului român, măsurile sale pe plan intern, relaţiile cu Ungaria, cu Transilvania, cu saşii, politica sa comercială etc. În raport cu Engel – interesat în demonizarea lui Vlad Ţepeş – sau cu Ioan Bogdan – unilateral în interpretări – cercetătorii mai recenţi au avut la dispoziţie infinit mai multe date, plasate în context intern şi în cadru internaţional, au beneficiat de detalii mai numeroase. Fireşte, unii autori, inclusiv istorici, au exagerat calităţile voievodului Vlad Ţepeş, numit pe drept Drăgulea (adică fiul lui Dragul, din neamul Drăgulilor)[127]. Dar a-l considera pe domnul român un „monstru al omenirii”, după impresia produsă cuiva de un portret sau după ambianţa în care un colecţionar a plasat respectivul portret, şi a te revolta că mulţi istorici, ca şi opinia publică românească, resping această imagine, este lipsit de raţiune. Opinia publică, conştiinţa colectivă, conştiinţa istorică a unei comunităţi sunt de cele mai multe ori, dacă nu întotdeauna, – la scara duratei lungi şi în ciuda unor oscilaţii de moment –, cele mai bune barometre ale adevărului, echilibrului, realului. „Cruzimea medievală” (combinată cu cele mai rafinate metode de tortură) a unor mari monarhi occidentali, central-europeni, a unor sultani otomani nu a împiedicat opinia generală din ţările respective să valorizeze elementele pozitive ale personalităţii lor, dacă aceste elemente au prevalat. Dimpotrivă, pentru acei lideri dominaţi doar de tiranie patologică, de spiritul răului, opinia publică a conservat imagini preponderent negative. Natural,

[127] Identitatea dintre „Drăgulea” (fiul lui Dragul) şi „Dracula” (legat de diavol sau drac) au stabilit-o premeditat saşii braşoveni (ajutaţi de o particularitate a graiului lor, mai precis de confuzia fonică dintre consoanele g şi c, pronunţate ambele c), iritaţi şi exasperaţi de expediţiile crude ale lui Ţepeş între ei şi de restricţiile comerciale impuse lor. Vezi Aurel Răduţiu, *Sur le nom de „Drakula”,* în „Transylvanian Review”, vol. V, 1996, nr. l, p. 101–113.

uneori este extrem de dificil (pentru cercetător) de „ales" binele de rău, de stabilit exact care latură predomină. Opinia publică însă, mai ales după sedimentări de secole, este imbatabilă în stabilirea dozei de „bine" sau de „rău" care să dea profilul unei fapte, al unei personalităţi.

Povestirile elaborate în mediul românesc despre Vlad Ţepeş nu l-au aşteptat pe Eminescu, care, cu mijloacele proprii artei sale, a făcut din domnul român un simbol al dreptăţii şi autorităţii. Cu mult înainte de Eminescu sau de Giurescu, conştiinţa românească îi rezervase un rol pozitiv ciudatului conducător. Este evident că Eminescu, graţie geniului său, a augmentat imaginea preponderent pozitivă, idealizată, a lui Vlad Ţepeş. Dacă însă totul este doar o „făcătură" produsă de minţi înfierbântate de naţionalism, de autoritarism şi de sete de dictatură – cum se insinuează – atunci adevărul va ieşi la iveală treptat, iar mentalitatea colectivă se va schimba. Nimic nu rămâne stabilit pentru eternitate. Acest lucru nu se poate face însă nesăbuit, forţând nota, clamând în cele patru vânturi presupusa „minciună", fiindcă nimeni nu ia în serios astfel de procedee. A fost cel puţin o naivitate din partea unor autori recenţi de manuale de istorie, animaţi de idei justiţiare ca acelea ale dlui Boia, să-l prezinte elevilor pe Vlad Ţepeş exclusiv drept erou al unor filme occidentale cu vampiri sau personaj de legendă, caracterizat numai de cruzime. Dacă dl Boia are scuza „melanjului", fiindcă a voit să sondeze „conştiinţa românească", autorii de manuale de istorie nu au nici o scuză, fiindcă istoricul operează întâi de toate, pentru cazul în speţă, cu surse de epocă medievală, nu cu cinematografie şi beletristică de secol XX.

Dl Boia admite că în „imaginarul istorico-politic al secolului al XIX-lea" povestirile despre Cuza-Vodă seamănă cu cele închinate lui Ţepeş (p. 299). Or, „schimbând ce-i de schimbat" şi punând „ţeapa" la locul său, – ca să-l parafrazăm pe autorul nostru –, această apropiere nu dovedeşte cumva că, în mentalul colectiv, cele două personaje istorice erau compatibile sau comparabile? Oare erau comparabile în sensul că ambele au fost genii ale răului şi poporul român a pervertit treptat răul în bine? Dacă Alexandru Ioan Cuza era „autoritar, justiţiar, nu prea iubitor de boieri şi apărător al intereselor celor mulţi", ca şi Ţepeş, unde se află marea distorsiune? Dacă ambii domnitori „sunt

reduşi la arhetip" de către opinia publică, cum se poate transforma un „monstru" uman în erou pozitiv? Sau poate opinia publică nu dispune decât de „arhetipuri" pozitive şi-i pune la un loc pe malefici cu cei buni? Sau poate nici opinia publică, nici indivizii nu pot distinge binele de rău, aşa cum nici istoricii nu pot alege realul de ireal sau adevărul de fals? Sau poate Alexandru Ioan Cuza a fost animat şi el de „stigmatul degenerării" ori de cruzime malefică, iar opinia publică românească n-a băgat de seamă şi l-a idealizat?

Din aserţiunile dlui Boia legate de Ţepeş nu se poate deduce decât că unii dintre cei mai importanţi istorici români, alături de cel mai de seamă poet român, au falsificat cu bună ştiinţă imaginea domnului de la jumătatea secolului al XV-lea, că opinia publică românească exprimă imagini subiective, naive, după voia unora care o modelează la comandă şi, în fine, că domnul în discuţie a fost un „degenerat" şi un „monstru". Ar fi prea simplu să fie aşa şi este total neverosimil. Nici o minte nu poate înţelege cum şi de ce un personaj malefic pur a devenit un simbol al dreptăţii şi vitejiei româneşti. Ca de obicei, faptele sunt mult mai nuanţate şi pun în lumină un personaj complex, cu lumini şi umbre, cu cruzimi şi acte temerare, căruia memoria colectivă românească i-a păstrat o amintire mai curând pozitivă, iar opinia străină – din varii motive – una predominant sau pur negativă. Vampirismul nu are nimic cu Vlad Ţepeş (domn creştin şi chiar, la un moment dat, catolic), aşa cum numele de Dracula, *în sens de diavol sau fiu al diavolului,* nu şi l-a dat niciodată domnul sieşi. Ar fi fost culmea ca domnul Vlad, făcut vampir de urmaşi, să se fi numit el însuşi „drac"!

Mitul dinastic (p. 299–307)

Profesorul Boia se căzneşte să ne demonstreze pe pagini întregi că realitatea dinastică instaurată în România la 1866 a condus la educarea spiritului dinastic – „absent până atunci din cultura politică românească" (p. 299) – şi a generat un mit pe măsură, prin supralicitarea personalităţilor regilor Carol I, Ferdinand I, Carol al II-lea şi chiar Mihai I. Se arată cum a ajuns Carol I să fie

considerat drept „stâlp al neamului”, alături de Traian, Decebal şi Cuza, sau alături de Ştefan cel Mare, Mihai Viteazul, Mircea cel Bătrân, sau, într-o „paralelă imperială”, numai alături de Traian. Sunt invocaţi, uneori cu dojană paternă, alteori cu ironie superioară, istoricul Dimitre Onciul, naturalistul Grigore Antipa, scriitorul Gala Galaction fiindcă au „hiperbolizat” personalitatea suveranului. După acelaşi tipic, între adulatorii lui Ferdinand I „cel Leal”, „Întregitorul”, „Fondatorul” etc., sunt enumeraţi numai Alexandru Hodoş, Gheorghe Cardaş, iar între cei care l-au „preamărit” pe Carol al II-lea (ca principe şi ca rege) se află pomeniţi tot Gh. Cardaş, dar şi George Coşbuc, Octavian Goga, Adrian Maniu sau C. C. Giurescu şi Cezar Petrescu.

Procedeele folosite sunt ingenioase, dar nu pot convinge în privinţa consistenţei „mitului” şi a manifestărilor sale. Întâi de toate, „spiritul dinastic” nu a fost introdus în cultura politică românească după 1866. Este aceeaşi eroare care se face şi în legătură cu monarhia, ca şi cum domnii Ţărilor Române, din secolul al XIV-lea încoace, nu ar fi fost monarhi, „unşi ai lui Dumnezeu”, ci preşedinţi de republici! Spiritul dinastic este viu în cultura română încă de pe vremea dinastiilor Basarabilor şi Muşatinilor şi, în ciuda interludiului fanariot şi a perioadei 1822–1866 (cu domni numiţi şi aleşi), vechea tradiţie monarhică şi dinastică românească a fost cultivată cu grijă şi mereu augmentată. Fireşte, venirea dinastiei străine, după o perioadă de întrerupere a dinastiilor naţionale, presupunea o acţiune de explicare şi chiar de propagandă, dar nu în vederea creării spiritului dinastic în cultura politică română, ci în vederea revigorării şi a reorientării lui spre casa de Hohenzollern. Oricum, plasarea lui Carol I alături de Traian, deşi are mult a face cu prestigiul, regal de-acum, al suveranului României, nu are nici o legătură cu „tentaţia imperială”. Nimeni nu l-a făcut pe marele rege, nici măcar indirect, ţar sau împărat.

În al doilea rând, se trece prea uşor peste contestările la adresa principelui Carol din prima parte a domniei (1866–1877) şi mai ales peste poziţiile destul de vehemente ale criticilor regilor, prezente din mediile politice, până în rândul unor jurnalişti şi chiar al unor categorii sociale. Cum era normal, o parte a societăţii şi a opiniei româneşti nu

era pătrunsă nici de spiritul dinastic, nici de „geniul" membrilor monarhiei.

În al treilea rând, plasarea unor nume ca acelea ale lui Onciul, Antipa sau Gala Galaction alături de unii cvasianonimi, adulatori ai suveranilor, nu poate decât să deruteze din nou. La fel se întâmplă cu numele lui Coşbuc, Goga şi Adrian Maniu, care, alături de poeţi modeşti, aceştia nemenţionaţi, au închinat versuri lui Carol al II-lea. Fără un comentariu adecvat sau cu unul tendenţios, se aruncă iarăşi blamul sau îndoiala asupra unor personalităţi ale culturii româneşti. Simţind asprimea şi chiar injusteţea unor astfel de exemplificări aleatorii, dl Boia devine la un moment dat ceva mai clement, recunoscând marile calităţi şi merite ale lui Carol I şi deci motivaţia celor care îl preamăreau pe rege. Oricum, aceia care i-au adulat pe regii României sunt, în ochii dlui Boia, mai demni de înţelegere decât istoricii care i-au ridicat în slăvi pe Ştefan cel Mare şi Mihai Viteazul, fiindcă sub primul suveran din Casa de Hohenzollern-Sigmaringen s-a înfăptuit mult mai mult decât sub domnii medievali amintiţi mai sus. Nu ştim cu ce măsură a stabilit domnul Boia greutatea specifică a faptelor suveranilor menţionaţi şi nu credem că a reuşit să găsească o „măsură" obiectivă, de aceea era mai bine ca respectiva judecată de valoare să fie trecută cu titlul de opinie personală. Prin urmare, lăudătorii regelui Carol I şi chiar ai urmaşilor săi au oarecare îndreptăţire în ceea ce au întreprins. Numai că totul i se pare dlui Boia „hiperbolizat şi scăldat în lumina mitului" (p. 302). Cu prima parte a părerii nu putem decât să fim de acord, dar „hiperbolizarea" nu este totuna cu „mitul".

Prin urmare, în al patrulea rând, se aşază iarăşi în spaţiu mitologic ceea ce aparţine, de fapt, cultului personalităţii. „Iluzia monarhică", „mitul bunului suveran" (rege, împărat) au sorginte medievală timpurie şi se bazează pe credinţa sinceră a poporului în sacralitatea dobândită de suverani în momentul mirungerii, de unde decurg şi alte calităţi supraomeneşti, cum ar fi harul vindecător (regii taumaturgi), al previziunii, al clarviziunii, al nemuririi, al ubicuităţii etc. Din secolul al XIX-lea încoace, după Napoleon, este greu de a mai vorbi de „mitul monarhic" sau „dinastic". Liderii politici moderni, de oriunde şi de diferite feluri, au fost preamăriţi din admiraţie sinceră sau simulată,

din teamă, din dorinţa de parvenire, din laşitate etc., dar nu din convingerea sinceră a majorităţii oamenilor asupra „sacralităţii” lor, asupra originii lor divine sau asupra calităţilor lor supraomeneşti. Şi atunci de ce să numim „mit” ceea ce toată lumea numeşte „cultul personalităţii”? Fireşte, cu asemenea procedeu, este simplu să transformi tot trecutul românilor într-o colecţie de „mituri”.

O a doua dinastie? (p. 307–309)

Întrebarea din acest subtitlu este superfluă, deoarece se referă la familia Brătienilor, numită – de mult timp şi de către mulţi – şi „dinastia neîncoronată a României”. De altminteri, ea este şi retorică, fiindcă autorul decretează de la început nu numai existenţa celei de-a doua dinastii, ci şi existenţa „mitului naţional”, „de sorginte liberală”, al Brătienilor. Între creatorii, promotorii şi ilustratorii săi, sunt menţionaţi I. G. Duca, Sterie Diamandi şi Constantin Bacalbaşa.

Fireşte, meritele Brătienilor, mai ales a doi dintre ei, sunt incontestabile în istoria României moderne şi contemporane. Prim-miniştri ai României în momente de cumpănă ale istoriei noastre, momente de realizări extraordinare, revoluţionari, oameni politici, savanţi, diplomaţi etc., Brătienii şi-au pus pecetea puternicei lor personalităţi asupra destinului naţiunii române, asupra făuririi şi funcţionării României moderne. Ei n-au devenit însă niciodată mituri. A vorbi despre *sacralitatea transcendentă a dinastiei de Hohenzollern-Sigmaringen* şi despre *sacralitatea* autohtonă a „dinastiei” Brătienilor (p. 307) – în acord cu cercetările lui Sorin Şerban? – nu reprezintă mai mult decât o figura de stil. Iar a identifica această dublă dinastie – una de origine externă şi alta de origine internă – cu „cele două ipostaze ale mitului fondator” (Traian, venit din afară, şi Decebal, produs de „seva” Daciei) este o nepermisă forţare a notei, care nu are nimic cu trecutul românesc. Este vorba despre procedee des folosite în literatură, dar nu în istorie. Nu ştim câţi români i-au asemuit, public ori nemărturisit, pe Decebal şi Traian, pe de o parte, cu Ion Brătianu şi Carol I, pe de alta, dar suntem absolut siguri că acest lucm nu a devenit niciodată o convingere de grup, un curent de opinie şi, cu atât mai puţin,

manifestarea unor mituri. Oricât ar pretinde dl Boia şi elevii Domniei sale că, în asemenea cazuri, lucrează „subconştientul”, „imaginarul”, „irealul”, „fantasticul” şi oricâtă subtilitate ar presupune depistarea de către neiniţiaţi a unor astfel de procedee, ele nu se lasă deloc descoperite. Din două-trei exaltări ale Brătienilor nu se poate trage concluzia existenţei unui „mit naţional”. Din păcate, dintre românii de rând, mulţi nici n-au auzit de Brătieni, darmite de „mitul” lor. Brătienii au fost pe drept cuvânt lăudaţi de contemporanii lor oneşti, apoi criticaţi de adversarii lor politici, exaltaţi de prieteni, valorizaţi de istorici ca simboluri ale progresului naţional, demonizaţi sau ignoraţi de comunişti etc., adică au avut destinul normal al unei familii de mare vază, din istoria oricărei ţări. Au cunoscut şi cultul personalităţii, dar şi denigrarea cea mai aspră, ambele încă din timpul vieţii protagoniştilor. În această îmbinare de realism şi exagerare, de obiectivitate şi subiectivism, de iubire şi de ură, de sinceritate şi făţărnicie, din care s-a născut imaginea neretuşată de istorici a Brătienilor, unde se găseşte mitul? Sau mitul, ca formulă omniprezentă, a existat dintotdeauna fără să fie conştientizat şi abia acum trăim clipa de extaz a revelării sale?

Mitologie feminină. Regina Maria (p. 309–314)

Aici, profesorul Boia intră în subiect numai după ce ne critică fiindcă nu prea am admis femeile în „mitologie” – noi ca şi alţii – şi pentru că, în vreme ce până şi islamicii (cei înapoiaţi şi nedemocraţi?!) au prim-miniştri femei, noi impresionăm prin cvasiunanimitatea masculină a guvernelor, postdecembriste sau nu. Fireşte, mai toate ţările comit această eroare – concede dl Boia – însă noi suntem, ca întotdeauna, parca mai îndărătnici şi împingem lucrurile în sens negativ prea departe.

După această subtilă admonestare – a câta? – se intră în temă: „O regină nu este o femeie obişnuită, ci un personaj asupra căruia, indiferent de sex, se revarsă sacralitatea funcţiei”. Să fie oare, într-adevăr, regina un personaj care, *indiferent de sex*, devine sacru? Se poate, însă profunzimea reflecţiei este demnă numai de rezonanţa universului mitic, greu de

pătruns pentru profani. Ceea ce sigur înţelege oricine este însă faptul că regina Maria a fost în mod obiectiv deasupra tuturor suveranelor României, a fost simbolul speranţei, al victoriei în „Marele Război de întregire”, a devenit conştiinţa vie a unităţii româneşti. De aceea, a fost, prin comparaţie, şi cea mai preţuită, mai lăudată. Glorificarea vine, prin urmare, după măsura personalităţii suveranei. Câteva cuvinte prea înflăcărate ale lui Argetoianu, altele, mai ponderate, ale lui Marghiloman sau versurile înaripate, encomiastice, ale lui Aron Cotruş şi chiar foarte multe alte mărturii, necitate de dl Boia, nu pot acredita un alt „mit naţional”. Cei care i-au „preamărit” oficial în mod cu totul exagerat pe regi şi pe regine au fost, în genere, literaţi, – obişnuiţi cu fabulosul şi cu figurile de stil –, oameni politici – retori şi demagogi – sau intelectuali mediocri. Istoricii mari, cu rare excepţii, s-au ferit de caracterizări prea entuziaste, „sacralizante”, lipsite total de realism. Nici una dintre istoriile importante ale românilor nu face din regi sau din regina Maria personaje mitice, descinse din ceruri. A fost, fireşte, un cult al personalităţii reginei Maria, întreţinut de adulatori şi apoi de majoritatea românilor, subminat de inamici încă din timpul vieţii ilustrei suverane, erodat drastic de comunişti şi revenit azi ca simplu subiect istoric pentru puţinii interesaţi. Dar nu un mit! În finalul subcapitolului, dl Boia regretă absenţa azi a unui mare mit feminin la noi. Dacă remarca este ironică, atunci ironia se răsfrânge asupra întregii pledoarii a Domniei sale, iar dacă este făcută la modul serios, atunci toată pledoaria rămâne contradictorie: pe de o parte, mitizarea istoriei este veştejită destul de aspru, pe de alta, atenuarea mitului este regretată! Sau, poate, fiindcă realitatea este plină de mituri, nici istoria nu scapă de ele? Dar dacă mitul însuşi se confundă cu realitatea şi realitatea cu mitul, ce ne facem? Este greu de ieşit din asemenea dilemă.

Salvatori interbelici (p. 314–319)

Pentru alte personalităţi interbelice – altele decât capetele încoronate – dl Boia nu mai vorbeşte totuşi foarte tranşant, nu mai este foarte sigur. Alexandru Averescu este când „mit”, când „erou salvator”, deşi un contemporan (acelaşi Argetoianu) caracterizează mai bine

întregul fenomen drept o „psihoză a frontului şi demobilizării". Averescu nu s-a bucurat nici măcar de un cult bine conturat, ci mai mult de o popularitate neobişnuită, bazată pe rolul său militar, dar mai ales pe „farmecul" personal. Adularea lui Averescu de către „popor" – acolo unde s-a petrecut – nu este o mărturie a mitului, ci a uriaşei sale popularităţi.

Alţi „salvatori" interbelici, înveşmântaţi – conform profesorului Boia – tot în haina mitului, ar mai fi Carol al II-lea (pomenit şi la „miticii" noştri regi), Corneliu Zelea Codreanu şi Ion Antonescu, toţi trei cu „vocaţie totalitară" (p. 317). Aceşti oameni, întruchipări ale totalitarismelor, au devenit „salvatori" în mentalul colectiv românesc fiindcă avusese loc – ne asigură autorul – o „importantă evoluţie a imaginarului politic". Cu alte cuvinte, „imaginarul" românului s-a calat brusc pe dictatură şi, prin urmare, opinia publică i-a ridicat în slăvi pe dictatori. Natural, înaintea unei astfel de logici răsturnate, toate analizele istoricilor pălesc. Toate cercetările specialiştilor, legate de subtila dozare dintre democraţie şi dictatură în epoca interbelică, de modalităţile de a ieşi din variatele crize prin metode la fel de variate, de luptă pentru menţinerea democraţiei, inclusiv în România, tomurile scrise pe aceste teme, toate acestea sunt complet ignorate. Am avut „salvatori" dictatori fiindcă poporul-– cu imaginarul său politic orientat spre totalitarism – i-a vrut, i-a cultivat, i-a adulat. Oare chiar aşa de simplu să fie? Oare nu şi mentalitatea poporului s-a pliat după realităţile europene şi locale? Totul să fi fost univoc? Să ne amintim că în 1935–1938–1940 – când românii „făureau" salvatori locali cu profil totalitar – cea mai mare parte a regimurilor politice din Europa erau sau păreau sa fie totalitare. Iar „salvatorii" români – „criticaţi" de dl Boia – nu erau nici măcar originali, ci palide copii ale unor modele celebre. Din păcate, critica dlui Boia nu se îndreaptă spre „salvatorii mitici" ai Domniei sale – adică spre Carol al II-lea, Corneliu Zelea Codreanu sau Ion Antonescu, adepţi clari ai unor ideologii totalitare, de nuanţe diferite şi care s-ar preta unei analize critice – ci spre „imaginarul politic" român, adică spre masa românească, spre poporul care are „vina" de a-i fi produs. Dacă toţi ar judeca aşa, atunci poporul german ar trebui blamat pe vecie, pentru că a produs „mitul" Hitler.

Din fericire, mai sunt şi alte interpretări ale trecutului, care acordă mitului şi mitologiei un loc rezonabil în explicaţia istorică.

În acelaşi spirit „critic" este comentată din nou de profesorul Boia şi faimoasa frescă de la Ateneu, opera lui Costin Petrescu, inaugurată în 1938. Din prezentarea făcută, reiese că s-a urmărit redarea vizuală a tuturor momentelor mai importante ale istoriei noastre:

- personalităţi politice sau politico-militare, culturale, lideri ai unor mişcări sociale sau social-naţionale;
- eroi anonimi, acolo unde conducătorii reali au rămas necunoscuţi;
- simboluri ale forţei militare, ale administraţiei paşnice, ale Cruciadei Târzii, ale bisericii şi credinţei, ale unităţii cultural-politice, ale mişcării naţionale şi sociale etc.;
- epoci de război şi de pace;
- marcarea tuturor provinciilor care formau România.

Fireşte, o asemenea figurare a trecutului are specificul său şi trebuie realizată exclusiv prin simboluri colective. Poporul, masele, grupurile mari nu pot fi reprezentate repetat într-o frescă. De asemenea, oriunde, mai ales pentru perioadele mai vechi, în prim-plan apar suveranii cei mai reprezentativi, care au dat nume epocilor lor. Pe de altă parte, fresca de la Ateneu s-a realizat în timpul dinastiei de Hohenzollern, ceea ce explică figurarea tuturor suveranilor români din cadrul acestei familii, poate uneori prea insistent. „Cuza îşi dă mâna cu Carol I" şi „regii şi Brătienii reuşesc să nu se umbrească unii pe alţii" (p. 318) nu pentru că s-a voit falsificarea sau idealizarea trecutului, ci fiindcă, din perspectivă istorică, dincolo de animozităţile personale, toţi au prezidat la alcătuirea României moderne, în cazul tuturor a prevalat binele public, toţi au avut aceleaşi obiective benefice pentru ţară, pe care, în cea mai mare măsură, le-au îndeplinit. Pe de altă parte, Carol I a manifestat o anumită deferenţă faţă de Cuza, arătându-i acestuia respect şi consideraţie. De aceea, multe rezerve exprimate de dl Boia nu au relevanţă. Dacă „suntem departe de modelul francez" polarizat în „două Franţe", una conservatoare, catolică, monarhistă şi alta revoluţionară, laică şi progresistă, nu este deloc de mirare, fiindcă evoluţia noastră istorică a fost alta, nu mai bună ori mai rea, ci diferită. Nu se putea reprezenta la Ateneu modelul francez!

Concluziile dlui Boia la acest subcapitol rămân şi ele discutabile. Nu am reprezentat la Ateneu două Românii, în schimb am lăsat „mitul eroului providenţial" să se identifice cu „mitul unităţii naţionale în jurul personajului salvator". Aceasta ar fi trăsătura „conştiinţei istorice şi politice româneşti", care ar explica „deriva autoritară şi totalitară" care a urmat (după 1938 sau numai după 1944?). Ce se poate înţelege din acest savant şi elaborat comentariu? Că fresca de la Ateneu, pentru cine are ochi să vadă, exprimă, codificat, dar destul de transparent, esenţa mitică, naţionalistă, autoritară şi totalitară a conştiinţei româneşti. Este foarte rău – ne spune direct şi indirect dl Boia – că am avut „eroi providenţiali", născuţi, dar mai ales „făcuţi", că i-am pus în serviciul „unităţii naţionale", mai mult iluzorii decât reale, că, datorită atâtor erori de „conştiinţă", am ajuns la dictaturi. Este foarte rău, dar era de aşteptat, după atâtea carenţe ale poporului român.

Toate aceste gânduri ale profesorului Boia sunt fascinante, dar rămân un simplu punct de vedere. Fără plasarea lor în cadru mai larg şi fără metoda comparaţiei, toate aceste consideraţii creează o imagine complet malefică, demonică, negativă asupra românilor şi asupra trecutului lor. Ar fi total neproductiv ca, după idealizarea trecutului, operată copios în timpul comunismului naţionalist, să aruncăm acum un blam general asupra a tot ce au făcut românii şi înaintaşii lor. „Eroi salvatori" au avut şi au toate popoarele. În toate statele care există azi, populaţia şi liderii lor au luptat, de la zeci de ani până la sute de ani, pentru unitate politică şi, cel mai adesea, naţională. Foarte multe state au rezolvat uneori raportul naţiune-conducător prin regimuri autoritate şi totalitare. Oare toate aceste popoare, naţiuni, comunităţi sunt cuprinse de spiritul răului, trebuie blamate cu mânie şi date ca exemple negative. *Cui prodest?*

Fie şi numai cazul naţiunii germane este edificator. Germanii au cunoscut o dramă naţională după înfrângerea din Primul Război Mondial. Din marea frustrare de după 1918, din impresia de pedeapsă dură şi nemeritată, administrată lor prin pacea de la Versailles, ei nu au găsit soluţii viabile, democratice, senine, de ieşire. De aceea, germanii au trecut printr-o tragedie naţională începând cu anii '30 ai secolului al XX-lea, manifestată prin ideologia nazistă şi prin punerea ei în

practică. O latură a acestei ideologii – nu cea mai periculoasă şi mai gravă – a fost exaltarea trecutului german, imaculat, revigorarea miturilor germane, cultul eroilor salvatori, al liderilor providenţiali etc. După finalul războiului şi pedepsirea liderilor hitlerişti, după pedepsirea, în oarecare măsură, a poporului german însuşi, a urmat o perioadă de marasm, de „neagră" tranziţie şi de culpabilizare a naţiunii germane întregi. Aceste acuze grave, colective, în mica măsură meritate, veneau cu precădere din exterior şi, vag, periodic, mai vin şi astăzi. Poporul german a avut forţa interioară şi capacitatea practică de a trece peste perioadele dificile de debusolare. Nota dominantă a acestei tranziţii, a ieşirii din haos, nu a fost dată de condamnarea din interior a naţiunii germane, a opiniei publice, a conştiinţei colective germane. S-au făcut şi astfel de interpretări marginale, rămase fără ecou sau blamate. Totuşi, nici un lider de opinie important, nici un specialist marcant nu a găsit cu cale să acuze global poporul german că şi-a garnisit conştiinţa cu mituri naţionale, că a pornit greşit pe calea unificării germane, că a fost aplecat dintotdeauna spre dictatură. Astăzi, prin implicarea istoricilor din generaţiile mai noi în regândirea trecutului, tânăra generaţie germană respinge soluţiile militare, expansiunea, exploatarea colonială şi etnocentrismul[128]. Pentru aceasta, a fost nevoie de câteva decenii de eforturi şi de sedimentări. Sentimentul naţional german avea o altă coloratură între cele două războaie mondiale decât are azi, coloratură adecvată epocii. Natural, cercetările interdisciplinare au dus şi vor duce la explicaţii laborioase în legătură cu accederea lui Hitler la putere, dar nu credem că vina principală pentru aceasta o poartă conştiinţa germană, calată pe mitul unităţii şi pe autoritarism. A fost un complex de factori, între care orientarea naţionalistă şi autoritaristă a poporului german îşi are locul său, nu cel mai important. Sau poate că numai la români este valabilă teoria dlui Boia? Numai noi am ajuns la dictaturi fiindcă am avut în minte „eroi providenţiali" şi „personaje salvatoare", identificate cu „mitul unităţii naţionale"? Mesajul dlui Boia are pentru public implicaţii foarte grave. Orice cititor, nespecialist în istorie, se poate

[128] B. Murgescu, *op. cit.,* p. 112.

întreba pe bună dreptate dacă realizarea unităţii politice naţionale româneşti şi-a avut rostul sau dacă îl mai are în prezent şi în viitor. Din expozeul dlui Boia reiese că este rău să valorizezi unitatea naţională românească, că este fals să cauţi rădăcini trecute ale acestei unităţi, „făcute" recent, că toţi marii creatori ai culturii noastre, în frunte cu Eminescu, au fost „naţionalişti" sau „naţionalişti de dreapta", „de stânga", „de extremă dreaptă" etc., ceea ce a fost şi este catastrofal pentru români şi România. În plus, chiar şi fresca de la Ateneu – cine ar fi crezut? – nu este decât simbolul artistic al naţionalismului românesc, aplecat spre regimuri autoritare şi totalitare! Ce să fi reprezentat Costin Petrescu la Ateneu, necazuri, sărăcie, înfrângeri? Totuşi, din moment ce românii şi România existau atunci – şi în stare relativ prosperă – însemna că victoriile subsumaseră înfrângerile, că naţiunea depăşise dezbinarea. Fresca de la Ateneu – dincolo de anumite clişee şi uşoare deformări – se caracterizează prin echilibru şi reflectă, în măsura în care tehnica plastică respectivă a permis, o imagine veridică a trecutului românesc, ilustrat prin personalităţi. O astfel de opera de artă, în orice ţară şi la orice popor, pune în lumină mai ales momentele de glorie ale trecutului, fiindcă ea trebuie să insufle admiraţie şi încredere, nu deznădejde şi teamă. Dacă din secolul al IX- lea, când sunt menţionaţi – după ştiinţa noastră de astăzi – pentru prima oară românii, cu numele lor de popor romanic, aceştia au supravieţuit până azi, cu instituţii, eroi, monumente, stat şi chiar mituri, este atât de deplasat oare ca simbolurile lor naţionale să glorifice trecutul? Existenţa românilor de peste o mie de ani nu presupune deloc predominarea forţelor constructive asupra celor destructive? Fireşte, sunt şi simboluri care reflectă tristeţea, durerea, tragedia – inclusiv în România – dar într-un loc numit „Ateneul Român" nu este normală glorificarea victoriilor politico-militare, culturale, instituţionale? În sanctuarul zeiţei Atena, oriunde s-ar afla el, se cinsteşte înţelepciunea, cultura, prosperitatea, binele. Aceasta este în firea lucrurilor, şi nu altceva.

Este mai bine să reflectăm înainte de a lansa public – cu siguranţa şi renumele specialistului de marcă – astfel de idei, afirmaţii, concepte, expuse plăcut şi cu dezinvoltură, dar greu de verificat de către

majoritatea cititorilor. Cu ce ar fi mai buni, mai eficienţi, mai organizaţi românii dacă ar fi convinşi că trecutul lor a fost în totalitate blamabil, că liderii lor au fost nesemnificativi şi artificial valorizaţi şi că mentalitatea lor este de secole greşită? Oare asta să fie realitatea? Din punctul de vedere al dlui Boia, nici nu mai are rost să ne întrebăm ce este real, obiectiv sau adevărat, din moment ce totul se judecă după „logica imaginarului" şi din moment ce istoricul nu descoperă niciodată adevărul. Chiar dacă am admite că trecutul nostru a fost în totalitate deformat, de către toţi istoricii din toate timpurile, şi că profesorul Boia are cheia îndreptării lucrurilor, nu se poate face nimic global, peste noapte, ca la un ordin. Iar în vederea „îndreptării" conştiinţei româneşti, grav afectate mai ales în deceniile de comunism, trebuie stabilit întâi dacă „naţionalismul", „autohtonismul" şi „autoritarismul" românilor sunt cele mai primejdioase, agresive şi destructive tare ale societăţii care trebuie înlăturate.

Mitologie legionară (p. 319–321)

Cazul special al legionarilor se potrivea mai mult decât altele la o tratare din punct de vedere „mitologic", pe care profesorul Boia nu se sfieşte s-o facă. În chestiunea ideologiei legionare, exagerarea sentimentului naţional, a unităţii româneşti, atemporale, ancestrale şi ortodoxe, exaltarea naţionalismului ca valoare absolută, supremă, se pretează mult mai bine la o analiză specifică „logicii imginarului", utilizate de dl Boia. Şi totuşi, noţiunea de „panteon" al legionarilor – preferată de autorul citat şi de elevii Domniei sale – ni se pare aici nepotrivită. Panteonul este totalitatea divinităţilor unei religii sau ale unei mitologii ori, la rigoare, totalitatea oamenilor iluştri ai unei ţări, ai unui popor. Credem că este prea mult să vorbim despre „panteon" în cazul unei grupări care, în momentul său de glorie, a dobândit 15% din voturile populaţiei României, care nu a existat legal nici măcar două decenii şi care a participat la guvernare (sub egida armatei) câteva luni. Şi apoi, legionarismul a fost nu o religie, nici o mitologie, ci, cel mult, o ideologie, garnisită şi cu elemente mitologice. Nici „mişcare

revoluţionară” – cum pretinde dl Boia (p. 319) – nu credem că a fost legionarismul, în ciuda teoretizării revoltei şi chiar a înfăptuirii rebeliunii din ianuarie 1941. Iar rezolvarea prin crime individuale şi colective a diferendelor cu unele persoane şi cu societatea, cu unele comunităţi religioase sau/şi etnice, nu dă cuvânt nici unei organizaţii, în ciuda autoetichetărilor, să fie numită revoluţionară. Fireşte, depinde ce se înţelege prin revoluţie, dar aceasta este o altă chestiune.

Cu un remarcabil spirit de analiză, autorul citat arată cum eroii legionari ai trecutului românesc nu sunt tocmai aceia „oficiali”, ai statului ori, dacă totuşi coincid, nu sunt valorizaţi în acelaşi fel. În fruntea eroilor naţionali, dar cu mult deasupra lor, aproape de Iisus Hristos – ni se spune – era aşezat „Căpitanul” (Corneliu Zelea-Codreanu). Se vorbea despre triada „Horea-Eminescu-Căpitanul” sau despre succesiunea „Zalmoxis-Ştefan cel Mare-Eminescu-Căpitanul”, cu explicaţii fanteziste ale alăturărilor respective. Numai că, spre deosebire de dl Boia, dorim să adăugăm repede o precizare pe care o considerăm absolut necesară: nici Ştefan cel Mare, nici Horea, nici Zalmoxis, nici Eminescu, nici Tudor Vladimirescu sau Avram Iancu, sau Decebal, sau cu adevărat legendarul Bucur Ciobanul şi alţii ***nu au nici o vină*** pentru faptul că au fost invocaţi şi instrumentalizaţi de legionari. Aşa cum Wagner nu are nici o vină pentru că era preferatul lui Hitler şi al naziştilor. Altminteri, se înţelege – total greşit – că „eroii” de mai sus, numiţi de profesorul Boia „legionari” sau alcătuitori ai „panteonului legionar”, sunt un fel de precursori ideologici ai Legiunii, un fel de „gardişti” *in nuce.* La fel s-a întâmplat şi cu voievozii invocaţi drept precursori ai lui Ceauşescu. În ochii unora, ei s-au compromis definitiv, ca şi cum ei s-ar fi folosit în mod conştient de Ceauşescu, şi nu invers. Prin urmare, acuzele reale aduse Legiunii nu au de ce să se răsfrângă asupra „panteonului românesc”, confiscat parţial un timp de ideologii Gărzii de Fier, şi nici asupra poporului român în ansamblu. Faptul că legionarii au condus ţara numai cinci luni (septembrie 1940 – ianuarie 1941) – şi nici atunci singuri, şi nici ca vioara întâi, ci împreună cu armata şi subordonaţi ei – se explică şi prin lipsa de aderenţă a legionarismului la întreg poporul român.

Oricum am interpreta lucrurile, trebuie spus – à *propos* de „deriva autoritară şi totalitară" a românilor, de care vorbeşte prea acuzator dl Boia – că nici legionarii şi nici comuniştii nu au ajuns la putere în România prin vot democratic, ci prin acte de forţă impuse sau prin falsuri electorale. Avansarea ideii că legionarii au fost creaţia poporului român, explicarea esenţei doctrinei lor (condamnabile şi condamnate de istorie), fără reversul acestor informaţii, fără precizări absolut necesare pentru echilibru, conduc invariabil la mesaje unilaterale şi la înţelegeri trunchiate. Nici menţionarea în context legionar a lui Petre Ţuţea, fără alte nuanţări (p. 320), nu are darul să conducă la înţelegerea obiectivă, echilibrată a faptelor. Petre Ţuţea a fost adept al „dreptei naţionaliste din anii '30", – cum spune eufemistic profesorul Boia–, adică legionar în tinereţe, fapt pentru care a plătit un tribut greu, mai ales în anii comunismului. După 1990, Petre Ţuţea a fost revalorizat, excesiv în raport cu opera sa, mai mult orală, dar nu a devenit un simbol, nu a fost adulat, nu a fost făuritor de opinie. Nu suntem în măsură să comentăm şi să criticăm prea aspru anumite opţiuni individuale, – ale lui Mircea Eliade, Emil Cioran, Constantin Noica sau Petre Ţuţea –, mai ales că cele mai multe dintre personalităţile în cauză au părăsit la maturitate ideologia de tip legionar, în forma în care aceasta i-a atras în anii tinereţii. Natural, aceasta nu-i scuteşte pe ei de asumarea tuturor faptelor lor şi nici pe analişti de menţionarea clară a apartenenţei politice şi ideologice a celor menţionaţi. Dar faptul că Petre Ţuţea, în 1992, aşeza deasupra tuturor personalităţilor româneşti pe Ştefan cel Mare şi pe Eminescu (văzut ca „român absolut" şi ca „sumă lirică de voievozi") nu are în sine nimic „legionar" şi nimic blamabil. Expresia „sumă lirică de voievozi" la adresa lui Eminescu nu este doar „frapantă", cum spune dl Boia (gândindu-se probabil la antecedentele similare interbelice), ci şi surprinzător de frumoasă, reconfortantă, ca orice figură de stil reuşită. Petre Ţuţea – mai mult meşter al cuvintelor decât mare filosof – a inventat o nouă metaforă pentru Eminescu, ceea ce, dincolo de orice, este departe de a fi un lucru jenant, cu substrat politic ori naţionalist.

De la Bălcescu la Gheorghiu-Dej (p. 321–328)

Era inevitabil ca analiza critica a profesorului Boia să se refere din nou şi la perioada comunistă, plină de „eroi”, dar, mai ales la început, cu totul alţii decât cei consacraţi. Era absolut firesc ca regimul proletar republican să elimine mai întâi simbolurile regimului răsturnat de la putere şi numit „burghezo-moşieresc” şi monarhic: regii, Brătienii şi ceilalţi oameni politici marcanţi. Era, de asemenea, de aşteptat ca personalităţile de orice fel, fie şi cele „progresiste”, să fie umbrite de popor, de mase, „făuritoarele istoriei”, şi ca mişcările sociale să fie puse în prim-plan, din moment ce „motorul” istoriei era „lupta de clasă”. Natural, „clasele exploatatoare” şi exponenţii lor, din orice timp şi din orice „orânduire”, erau aspru criticate. Pe de altă parte, „cadrele hotărau totul”, aşa ca anumite personalităţi erau absolut necesare şi ele se cuveneau să aibă şi antecesori.

Profesorul Boia notează şi semnificative nuanţe din faza antinaţională a comunismului din România: domnitorii au rămas în istorie, dar în plan secund, criticaţi pentru statutul lor de „asupritori”, de mari boieri; „tăietorii” de boieri, cum a fost Ioan-Vodă (1572–1574), erau totuşi mai agreaţi; Ştefan cel Mare era valorizat pentru fermitatea faţă de boieri şi pentru bunele raporturi cu Rusia, Dimitrie Cantemir la fel, mai ales pentru alianţa cu Petru cel Mare; micul nobil secui Gheorghe Doja (Dózsa György) ajunge erou, fiind conducător de „război ţărănesc”, Bălcescu, Gheorghe Magheru sau Ana Ipătescu sunt preferaţi altor revoluţionari etc. Este bine surprinsă aşezarea forţată în prim-plan a „eroilor clasei muncitoare”, cu toate avatarurile lor, reflectând lupta pentru putere între diferitele grupări comuniste, precum şi transformarea „panteonului” românesc în unul româno-ruso-sovietic. În această fază a discursului dlui Boia, comentariile Domniei sale sunt mult prea sumare în raport cu amploarea fenomenului. Desigur, s-ar putea replica prin observaţia că „internaţionalismul proletar” şi „sovietizarea României”, inclusiv la nivelul conştiinţei publice, sunt lucruri cunoscute şi criticate încă din faza finală a comunismului din România. Totuşi, într-o lucrare amplă ca aceasta, numită *Istorie şi mit în conştiinţa românească*, atenţia trebuia distribuită şi spre „miturile” internaţionaliste şi sovietice. La un moment dat,

„panteonul” oficial din România stalinistă era mai mult sovietic şi internaţionalist decât românesc, fapt trecut aproape cu vederea. Disproporţia în reflectarea tuturor „miturilor” dă impresia că autorul s-a gândit mai ales la „Istorie şi mituri *naţionaliste* (sau naţionale) în conştiinţa românească”, că românii sunt mai naţionalişti şi xenofobi decât alte popoare sau că nu au existat la noi decât mituri naţionaliste.

Un alt aspect din acest subcapitol care merită o nuanţare este cel referitor la Nicolae Bălcescu. Dl Boia vede în Bălcescu „mitul suprem al istoriei rescrise de comunişti” şi „eroul, fără voia lui, al unei manipulări de proporţii”. Caracterizarea aceasta s-ar potrivi doar dacă Bălcescu ar fi fost un impostor, o nulitate sau un personaj mediocru, plasat pe cel mai înalt piedestal de comunişti. Poate că faimosului „poet” A. Toma i s-ar cuveni o astfel de caracterizare. Or, Bălcescu a fost nu doar un revoluţionar şi un om politic de prim rang în Revoluţia Română de la 1848–1849 şi în anii care au precedat-o, dar a fost şi un distins intelectual, un creator de marcă în domeniul istoriei şi al literaturii. Bălcescu a fost aşezat între cei mai importanţi revoluţionari români şi între marii noştri oameni de cultură nu de către comunişti, ci de către conştiinţa publică românească de dinaintea impunerii dictaturii proletare. George Panu, Nicolae Iorga, Petre P. Panaitescu, Gheorghe Zane, G. Călinescu, Andrei Oţetea şi alţii l-au plasat pe Nicolae Bălcescu în „panteonul” personalităţilor româneşti, fiind preluat de conştiinţa românească ca o valoare de excepţie înainte de impunerea ideologiei comuniste. Este evident că regimul comunist l-a instrumentalizat pe Bălcescu, l-a folosit în interesul său, i-a atribuit „merite” pe care nu le-a avut, i-a pervertit ideile, l-a mediatizat excesiv etc. Dar Nicolae Bălcescu a fost un istoric critic, influenţat de concepţia romantică, cu accente de apriorism şi utilitarism. În viziunea lui Bălcescu – remarca Pompiliu Teodor – scopurile istoriei sunt dinainte stabilite de o ordine providenţială, istoricul având sarcina de a descoperi drumurile ascunse pe care providenţa le-a hotărât fiecărui popor. Prin urmare, naţiunea avea „misia” de a-şi hotărî destinul, cum arătau istoricii francezi ai Restauraţiei, subordonând providenţialismul necesităţilor sociale şi naţionale[129]. Bălcescu a fost şi un istoric social

[129] Pompiliu Teodor, *Evoluţia gândirii istorice româneşti*, Cluj, 1970, p. 147–150.

şi un om politic interesat profund de dreptatea socială, dar nu a fost nici socialist, nici comunist. Pentru că regimul comunist l-a folosit – fără să fie vorba de o „manipulare de proporţii" – Bălcescu nu are nici o vină. Dl Boia ar fi tentat să spună acest lucru, dar nu o face răspicat. Ideea de bază care se desprinde din lectura subcapitolului este că dintr-un personaj minor comuniştii au făcut un „erou" sau un „mit", ceea ce este complet fals. În plus, interpretarea aceasta induce ideea de respingere a creaţiei lui Bălcescu de către noile generaţii, ceea ce este nedrept. *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* – dincolo de aprehensiunile dlui Boia pentru „vina" lui Bălcescu de a-l fi „mitizat" pe domnul român – rămâne o operă reprezentativă a culturii româneşti din toate timpurile. Critica excesivă din 1997 la adresa lui Bălcescu ne miră cu atât mai mult cu cât tot profesorul Boia scria la 1976 despre acelaşi istoric: „Cel mai original şi mai interesant istoric al generaţiei sale, cel mai modern prin structura operei este Nicolae Bălcescu, marele revoluţionar"[130]. Mai departe se spune: „Cu calităţile şi defectele amintite, *Istoria românilor sub Mihai Viteazul* este o lucrare remarcabilă, dar în fond mai puţin importantă, din punctul nostru de vedere, decât studiile anterioare de istorie socială, economică şi instituţională care ne pun în faţa unui mare precursor, nedepăşit timp de mai multe decenii în istoriografia românească"[131]. În fine, concluzia despre Bălcescu este următoarea: „Om politic şi istoric, Bălcescu înnoieşte fundamental atât viaţa noastră politică, cât şi istoriografia. În ambele el aduce o înţelegere superioară a marilor forţe economice şi sociale care guvernează viaţa oamenilor. Poate că cel mai preţios omagiu este cel adus de un alt istoric, Jules Michelet, care în 1854 îl caracteriza astfel: *Era un erudit de prim ordin şi totuşi un spirit practic foarte net, foarte luminos. Ar fi fost marele istoric al ţării sale şi, fără îndoială, unul dintre cei mai înţelepţi şefi ai săi*"[132]. Aceste opinii din 1976 nu au aproape nimic comun cu cele exprimate în 1997, deşi sunt făcute de acelaşi autor. Dacă profesorul Boia şi-a schimbat radical punctul de vedere între timp – lucru perfect normal – ar fi trebuit să fim

---

[130] Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române,* Bucureşti, 1976, p. 113.
[131] *Ibidem,* p. 119.
[132] *Ibidem.*

avertizaţi. Deşi Domnia sa trece sub tăcere acest lucru, constatăm că atunci, în plină perioadă comunistă, a contribuit din plin, conform „logicii imaginarului", la „mitizarea" lui Bălcescu. La fel făcea şi George Panu, extrem de sever cu ceilalţi istorici, în ale sale *Amintiri de la Junimea*: „O reputaţie absolut meritată este a lui Bălcescu. Bălcescu pentru mine este întemeietorul criticii în istoria noastră şi acel care a ştiut să se ridice ca să concretizeze fenomene sociale la noi, cu o lărgime de vederi şi cu o pătrundere, care îl fac să aibă un loc deosebit printre istoricii noştri"[133]. Aceste aprecieri ale lui Jules Michelet, George Panu şi Lucian Boia (1976) conturează un Bălcescu plin de merite, mare istoric şi revoluţionar, foarte diferit de alt Bălcescu, tot al Iui Lucian Boia (1997), instrumentalizat de regimul comunist. Profesorul Boia ignoră faptul că nu toţi cititorii Domniei sale sunt istorici şi că nu toţi cunosc personalitatea de excepţie a coeditorului „Magazinului istoric pentru Dacia". Înainte de prezentarea avatarurilor lui Bălcescu sub regimul comunist, era necesară o minimă referire la uriaşa sa personalitate, mai ales că fusese criticat anterior pentru „mitizarea" lui Mihai Viteazul. Bălcescu s-a situat din multe puncte de vedere în avangarda înnoitoare a generaţiei sale. Nu trebuie lăsată nici o clipă impresia că abuzul făcut de comunişti în legătură cu numele său îi diminuează cu ceva meritele. Iar aceste merite, în ciuda ezitărilor de-acum ale dlui Boia, sunt realmente foarte mari.

Ne întrebăm de ce nu a exemplificat autorul citat această primă etapă antinaţională a regimului comunist din România cu „mitul" lui Stalin, „tătucul" fiind atunci prezent peste tot, inclusiv în numele celui de-al doilea centru urban industrial al ţării. O explicaţie ar putea fi faptul că, procedând astfel, profesorul Boia ar fi umbrit ideea generală a Domniei sale privind caracterul „naţionalist" al societăţii româneşti sau privind prevalenţa miturilor „naţionaliste" în conştiinţa românească. Deşi cultul personalităţii lui Stalin, exploatat în mod dibaci, ar fi putut arăta că românii, jalnici imitatori, îl slăveau uneori pe conducătorul URSS chiar mai mult decât ruşii. Ar fi fost o nouă pistă fertilă de sondare a defectelor nenumărate ale românilor.

---

[133] *Ibidem*, p. 175.

De la Burebista la Ceauşescu (p. 328–338)

Perioada naţionalistă a comunismului, spre deosebire de precedenta, – „internaţionalistă" şi chiar antinaţională –, este preferată de dl Boia în analiza Domniei sale, pentru că „eroii naţionalişti" se mişcă aici în voie. Bălcescu a fost el „naţionalist", – doar a luptat pentru „naţia" sa şi a scris „modesta" carte *Românii supt Mihai Voievod Viteazul* –, dar comuniştii dintâi l-au valorizat pentru „internaţionalismul" său, pentru ideile sociale, pentru spiritul său revoluţionar. Prin anii '50 ai secolului trecut, „panteonul" românesc se cam golise de naţionalism, din moment ce nici căutătorii săi cei mai abili nu-l pot depista.

Simbolul revenirii de la „miturile" revoluţionare la cele naţionale i se pare profesorului Boia a fi „reabilitarea" Unirii Principatelor şi a lui Alexandru Ioan Cuza, la finele anilor '50 ai secolului trecut. Noi credem că este vorba despre o revenire de la fals şi exagerare la *normal,* şi nu de la un „mit" la alt „mit". Alexandru Cuza a fost şi va rămâne domnul Unirii, al marilor reforme, al începuturilor modernizării programatice a societăţii româneşti, în acord cu modelul european. Sub Cuza s-a pus în fine în aplicare, în mare măsură, programul Revoluţiei de la 1848, ceea ce nu a fost decât benefic.

Evident, sunt revalorizate personalităţile naţionale, după ce fuseseră puse serios în umbră. Dar nu fără polemici. Direcţia impusă de PCR funcţiona impecabil la Institutul de Studii Istorice şi Social-Politice de pe lângă CC, dar nu era urmată cu stricteţe în toate celelalte instituţii de învăţământ şi cercetare. De pildă, Avram Iancu văzut de Silviu Dragomir[134], după ieşirea sa din închisoare, nu este similar celui portretizat de Victor Cheresteşiu în 1966[135]. Horea văzut de David Prodan nu are prea multe în comun cu cel înfăţişat de Ştefan Pascu, iar Tudor Vladimirescu, legat de mişcarea eteristă în viziunea lui Andrei

[134] Silviu Dragomir, *Avram Iancu,* ediţia a II-a, Bucureşti, 1968.

[135] Victor Cheresteşiu, *Adunarea naţională de la Blaj 3–5 (15–17) mai 1848. Începuturile şi alcătuirea programului revoluţiei din 1848 din Transilvania*, Bucureşti, 1966.

Oţetea, este total diferit faţă de cel înfăţişat de Gheorghe Iscru[136] sau Mircea T. Radu[137]. Silviu Dragomir, Andrei Oţetea şi David Prodan – în ciuda unor compromisuri – nu şi-au susţinut punctele de vedere diferite de cele oficiale ale partidului numai în perioadele în care era de aşteptat acest lucru, ci până în final, pe tot parcursul vieţii lor sau al epocii comuniste. Dintre cei trei, numai Oţetea s-a implicat mai serios în plan social-politic, a făcut mai multe compromisuri, s-a mişcat între marxism şi spiritul naţional, dar a recuperat istoriografia română majoră, a favorizat cooperarea internaţională a istoricilor români şi a scris lucrări de mare probitate[138].

Se ştie bine că domnii, medievali mai ales, dar şi cei premoderni şi moderni, au fost intens folosiţi de propaganda comunistă, prin toate mijloacele capabile de mediatizare. Cu toate acestea, specialişti de marcă, din universităţi şi din institutele de istorie ale Academiei Române, au continuat să scrie despre domni (voievozi) şi principi studii, articole, monografii extrem de serioase, fără amprenta „comenzii sociale" impuse. Aşa au fost David Prodan, Constantin Cihodaru, Nicolae Grigoraş, Nicolae Stoicescu, Şerban Papacostea, Ştefan Sorin Gorovei, Veniamin Ciobanu, Leon Şimanschi, Paul Cernovodeanu, Camil Mureşanu, Florin Constantiniu, Nicolae Edroiu, Constantin Rezachevici, Paul Binder, Iosif Pataki şi mulţi alţii.

Orientarea propagandei comuniste, la un moment dat, spre antichitate, mai ales spre lumea traco-dacă, este o realitate de neocolit, chiar dacă nu a avut amploarea sugerată de profesorul Boia. Cei mai mari istorici şi arheologi români, cu două-trei excepţii, nu s-au înscris pe direcţia dorită de partid, iar unii chiar s-au opus destul de vehement tracomaniei şi dacomaniei. Să nu-i menţionăm în acest sens decât pe Hadrian Daicoviciu, Dumitru Protase, I. I. Russu, Mircea Petrescu-Dâmboviţa, Ioan Glodariu, Nicolae Gudea, Mihai Bărbulescu, Alexandru Vulpe, Petre Roman. Marea majoritate a specialiştilor

---

[136] Gheorghe Iscru, *1821 – Moment crucial în istoria modernă a României,* Bucureşti, 1981.

[137] Mircea T. Radu, *1821. Tudor Vladimirescu şi revoluţia din Ţara Românească. Omagiu lui Tudor Vladimirescu la 200 de ani de la naşterea lui...*, Craiova, 1978.

[138] B. Murgescu, *op. cit.*, p. 36.

români în istorie antică şi arheologie au continuat să scrie decent despre „eroii" daci şi romani, despre romanizare şi formarea poporului român. Cine lua în serios „aniversarea" a 2050 de ani de la statul lui Burebista sau lozinca „Burebista-Ceauşescu" din 1980?

Iar interpretarea dată de Constantin Daicoviciu ştampilei *Decebalus per Scorilo* nu a fost deloc o „glumă ştiinţifică" şi nu a avut nici o legătură cu propaganda de partid, cum insinuează dl Boia (p. 331). C. Daicoviciu, deşi mare amator de anecdote, nu făcea niciodată „glume ştiinţifice" în scris şi nu le publica în reviste de specialitate. Propunerea de interpretare lansată de C. Daicoviciu poate părea puerilă multora azi, dar a fost discutată foarte serios de savanţi şi respinsă sau acceptată cu argumente pertinente. Cert este că inscripţia *Decebalus per Scorilo* nu are nici o analogie perfectă cu miile de inscripţii romane pe ceramică, iar cuvântul *per,* cu sensul de fiu (moştenit ca prefix în nume proprii albaneze), apare în unele nume proprii dacice ca postpus (exemple: *Ziper, Seiciper*)[139].

Urmează pe câteva pagini (332–338) o remarcabilă descriere a utilizării multora dintre personalităţile trecutului românesc (a celor mai multe) în serviciul ideologiei comunist-naţionaliste şi al dictatorului. Exemplele dlui Boia sunt din cinematografie, din opera a „doi responsabili ideologici specializaţi în istorie", dintr-o compoziţie plastică a lui Constantin Piliuţă, din şirul de busturi plasate în faţa Muzeului Militar Naţional, din cele trei volume de *Povestiri eroice* scrise pentru copii de Dumitru Almaş, dintr-un manual şcolar, dintr-o carte critică la adresa formei monarhice de guvernământ în epoca modernă şi contemporană şi... cam atât. Fireşte, sunt mult mai multe mijloace, metode şi persoane prin care a acţionat ideologia oficială în privinţa personalităţilor trecutului. Nimeni nu contestă efortul depus de PCR pentru „educarea maselor" în spiritul dorit, nici absurditatea acestui program, nici cultul exacerbat al lui Ceauşescu. Trebuie precizat doar că este vorba despre o viziune incompletă, chiar unilaterală. Câţi români credeau realmente că Ceauşescu este

[139] Vezi opinia profesorului Ioan Glodariu, azi cel mai bun specialist în istoria daco-geţilor, în vol. *Istoria României. Transilvania* (coord. A. Drăgoescu), vol. I, Cluj-Napoca, 1997, p. 110–111.

încarnarea tuturor „eroilor neamului", de la Dromichete şi Burebista încoace până la Cuza? Câţi credeau că de la Cuza la Ceauşescu a fost un vid, spre a favoriza apariţia „mesianică" a lui Ceauşescu? În ce măsură istoricii profesionişti au urmat aceste directive? Monografiile apărute la edituri serioase, studiile şi articolele, mai ales cele publicate în anuarele institutelor din Iaşi şi Cluj, în unele reviste ale muzeelor, în anumite publicaţii bisericeşti etc., nu reflectă deloc ideologia oficială şi, chiar dacă nu se opun ei direct, o evită, o ocolesc, o corectează tacit. Ideea că istoriografia română dintre anii 1944 şi 1989 a fost o executantă fidelă a dispoziţiilor regimului comunist este greşită fiindcă nu are acoperire în realitate. De altfel, nici dl Boia nu dă exemple din scrisul istoric autentic, din acela necontrolat rând cu rând, – ceea ce ar fi fost şi imposibil –, deoarece acolo „eroii" simpatizaţi de regim nu prea ies la iveală în lumina voită, ci apar cu trăsături realiste. Deşi PCR a dirijat toată propaganda internă şi a controlat toate mijloacele de difuzare în masă, scopul său de modelare completă a conştiinţei publice nu a putut fi atins în măsura dorită, din mai multe motive. Un astfel de motiv, din cele multe, a fost şi neînregimentarea tuturor oamenilor de cultură, în cazul nostru a tuturor istoricilor, la remorca regimului. „Maculatura" impusă de regim, deşi tipărită în tiraje uriaşe, nu a putut subsuma creaţia autentică şi valoroasă. Oricum, nici un istoric de azi, în orice temă (cu excepţia celor câteva prohibite), nu poate scrie o lucrare făcând abstracţie de bibliografia ştiinţifică apărută între 1944 şi 1989. Aceste lucrări foarte serioase, deşi nu erau destinate publicului larg, au contribuit şi ele la formarea conştiinţei româneşti în acei ani. Nu toţi românii erau atât de creduli şi de naivi cum voia partidul sau cum sugerează dl Boia. În mod sigur, cei care au fost pe străzi în decembrie 1989 nu mai credeau în nici o schemă istorică artificială impusă de regimul comunist. Dar credeau sincer în forţa curajului lor, cum au crezut şi mulţi înaintaşi ai lor în momente similare.

Profesorul Boia ne asigură că perioada Ceauşescu a fost golită de „eroi", – deşi „eroii" mai vechi, de la Dromichete la Cuza, erau admişi, cu excepţia lui Titulescu. „Mitul" Titulescu – ni se spune – a fost cu grijă controlat şi dirijat fiindcă servea intereselor regimului şi intereselor lui Ceauşescu. Nota este din nou forţată, din cel puţin două

motive: întâi, Titulescu nu a devenit un „mit” niciodată (nu se poate vorbi nici măcar de un cult, despre o preocupare exagerată şi exclusiv laudativă pentru el), iar în al doilea rând au mai fost personalităţi (politice şi culturale) contemporane cu Titulescu care s-au bucurat de un interes similar în aceeaşi perioadă comunistă (de exemplu Nicolae Iorga). Pe de altă parte, caracterizarea lui Nicolae Titulescu drept „naiv” în raporturile cu comunismul şi cu Uniunea Sovietică (p. 337) se cuvine lăsată pe seama exegeţilor, care nu sunt puţini şi care se pot pronunţa în deplină cunoştinţă de cauză. Titulescu nu a fost un politician şi un ministru de Externe infailibil; el nu a fost scutit de greşeli, dar a fost neîndoielnic o personalitate marcantă a epocii interbelice. Poate Grigore Gafencu a fost la fel de important şi umbrit pe nedrept, dar pe arena diplomatică internaţională figura lui Titulescu a făcut realmente epocă. Regimul Ceauşescu s-a folosit de prestigiul lui Titulescu, a supralicitat calităţile acestuia, l-a făcut mai „vizionar” decât era, dar acestea nu sunt de natură să maculeze memoria marelui diplomat.

În finalul subcapitolului, dl Boia face o serie de consideraţii cu grad mai ridicat de generalitate, referitoare la mecanismele „mitificării”. Concluzia este că „principii de pe vremuri îi susţin pe principii de astăzi” şi că „istoria este un instrument al Puterii”. În ciuda limbajului figurat, logica răsturnată acţionează şi de astă dată. Dacă pe întreg parcursul lucrării, trecutul şi personalităţile sale sunt parcă mereu „acuzate” pentru faptul de a concura la susţinerea şi consolidarea unor regimuri viitoare, concluziile urmează acelaşi ton. Nu era oare mai firesc să se spună că principii de azi (subiect) se sprijină pe principii de odinioară (complement direct)? Înlocuirea subiectului cu un complement este un vechi mijloc de manipulare în retorică şi coincide cu răsturnarea raportului principal/secundar. Dar, procedând corect, adică scriind că principii de azi se folosesc de cei de odinioară (fireşte, fără vina acestora), dl Boia nu mai putea susţine că „istoria este un instrument al Puterii”, ci trebuia să conchidă că Puterea foloseşte uneori istoria ca instrument. Numai că această concluzie nu este dorită de autor şi nici nu reiese din pledoaria Domniei sale.

În fine, în ultimul paragraf, îndulcind parcă acida critică, – împinsă prea departe? –, dl Boia susţine că poate românii nu au fost şi nu sunt

monarhişti sau republicani, ci „simt nevoia să se încredinţeze celui ce se află Sus”. După iniţiala majusculă ne-am putea gândi la Dumnezeu, dar după indiciile autorului ar fi vorba totuşi de un şef lumesc. Nu ştim dacă nevoia de încredinţare a românilor în grija unei autorităţi este cheia „contradictoriilor evoluţiei politice româneşti din ultimul secol”, – cum presupune dl Boia –, dar suntem siguri că aceasta nu poate explica „mitologizarea” întregului nostru trecut şi prezent (şi viitor?), cum susţine acelaşi autor.

CAP. VII. DUPĂ 1989

Ruptură sau continuitate? (p. 339–344)

Dl Boia se încumetă să prelungească „mitizarea” noastră generalizată până în anii cei mai recenţi. Starea de „mit” la români şi la strămoşii lor este, ni se sugerează, una „naturală”, din zorile istoriei până astăzi. În aceeaşi logică, după 1989, vechea „mitologie istorică şi politică” nu a făcut decât să se adapteze la pluralismul politic. Nici nu se putea altfel, fiindcă în decembrie 1989 nu au murit brusc toţi românii, ca să se nască o generaţie spontanee, cu mentalitate complet nouă.

Polemica politicienilor şi istoricilor pe marginea personalităţilor regelui Mihai şi mareşalului Ion Antonescu este numită de autorul citat, după vechiul său obicei, „confruntarea între două mituri”. Regele Mihai, ca şi predecesorii săi regi sau chiar ca şi Ceauşescu odinioară, este un „mit” în viaţă, suveranul fiind învestit cu „misiunea sacră a Salvatorului” (p. 339). Susţinătorii exacerbaţi ai mareşalului îl consideră pe rege „trădător”. Nu ştim câţi români, chiar dintre mulţimile care l-au primit pe suveran cu atâta entuziasm în aprilie 1992 şi după aceasta, cred în „misiunea sacră”, invocată mai sus, dar tot mai mulţi români cred – spre triumful raţiunii şi al bunului-simţ – că fostul suveran al României, departe de a fi fost trădător, trebuie să se bucure de un statut decent, compatibil cu rolul său, în ţara sa. Faptul nu are

nimic cu „mitificarea”, dar are foarte mult cu normalitatea, cu atenuarea unor clişee, cu toleranţa.

Poziţia românilor faţă de un alt lider marcant, mareşalul Ion Antonescu, se datorează, într-adevăr, unei situaţii mult mai complexe. Nu credem, până la o probă în acest sens, că cei care îl ridică în slăvi necondiţionat pe mareşal sau cei care au o părere bună despre el sunt neapărat animaţi de „tendinţe autoritare, autohtoniste şi xenofobe” (p. 341). Ar însemna că 62% dintre români să fie înclinaţi mai mult spre rău decât spre bine, ceea ce este greu de admis. Pe de altă parte, încadrarea lui Ion Antonescu între eroii imaculaţi ai naţiunii române este – dacă ignorăm „logica mitică” – în discordanţă cu realitatea, este o forţare nepermisă a notei. Acest lucru este încurajat într-adevăr de către Partidul România Mare (care reprezintă totuşi un procentaj neimportant dintre români), care dă tonul din raţiuni ideologice extremiste, autoritariste. Dar nu credem că românii care fac asta sunt cu toţii xenofobi sau adepţi ai dictaturii, ci sunt mai degrabă dezinformaţi, dornici de restituirea unei istorii umbrite sau mândri de rectitudinea şi de atitudinea antisovietică a „conducătorului” din anii 1940–1944. Altminteri, cum spuneam, pentru aproape toată lumea democratică internaţională, Ion Antonescu rămâne un criminal de război, chiar dacă are anumite circumstanţe atenuante. Deocamdată este prea devreme ca majoritatea românilor să fie convinşi de acest lucru. Încă este de actualitate – dar nu pentru mult timp – procedeul nostru consacrat: după o negare absolută urmează o acceptare necondiţionată. Paradoxal, calea de mijloc, cea mai aproape de realitate şi mai raţională, este cel mai dificil de atins.

În rest, nu mai predomină neapărat un „erou” anume, „mitizat” sau „nemitizat”. Solidaritatea românească la moartea lui Corneliu Coposu, departe de a fi o „excepţională secvenţă mitică”, – cum se susţine (p. 341) –, a fost o mărturie de serioasă luciditate publică, de omagiu postum pentru o viaţă onestă şi demnă. Unele reacţii colective sunt barometre ale realismului şi bunului-simţ, aşa cum altele sunt expresia manipulării sau a unor sentimente de moment. Opinia dlui Boia referitoare la ascensiunea lui Avram Iancu sau la privilegierea în continuare a lui Titulescu rămâne o simplă impresie. „Cazul” Avram Iancu are

doar dimensiuni clujene, pricinuite de anumite ambiţii politice ale unor lideri locali, care au pretenţii nejustificate la afirmare naţională pe seama „trecutului glorios". Pe de altă parte, în Transilvania, „Craiul munţilor" s-a bucurat întotdeauna, sub orice regim politic, de o preţuire specială între români, ca simbol naţional. Această preţuire, ca sentiment public şi nu ca lozincă politică, nu are nimic a face cu naţionalismul sau cu xenofobia, ci cu demnitatea şi onoarea. A-i invoca admirativ pe Avram Iancu sau pe Nicolae Titulescu – dincolo de tribuna politică – este o mărturie de realism în tratarea trecutului şi de respectare a valorilor. În nici un caz nu este un prilej de „jenă" şi cu atât mai puţin o mărturie de continuare şi de amplificare – în discursul oficial sau nu – a elementelor prerevoluţionare, cum sugerează dl Boia. Fireşte, sunt resuscitate alte personalităţi, umbrite sau prohibite de regimul comunist, dar ce rost are să fie acum „eliminaţi" Avram Iancu ori Titulescu? Numai pentru că regimul de dictatură i-a tolerat sau lăudat excesiv? Ar fi absurd! Aşa cum nu înţelegem de ce nu pot fi trataţi raţional, şi nu neapărat prin excludere reciprocă, Mihai I şi Ion Antonescu, tot astfel ni se pare anormal a-i contrapune pe Alexandru Ioan Cuza şi Carol I. Dl Boia susţine că Alexandru Ioan Cuza a rămas şi după 1989 „personajul emblematic oficial al constituirii României moderne", fiindcă regimul politic postdecembrist a fost antimonarhic şi a perpetuat vechiul discurs istoric comunist. Ba, pornind de aici, face şi un neelegant rechizitoriu al concepţiei colegului său, profesorul Ioan Scurtu, care este de părere că în lume, între 1866 şi 1991, a avut loc un declin (inclusiv numeric) al regimurilor monarhice. Constatarea dlui Ioan Scurtu, fără a implica elemente valorice, este în esenţă corectă, chiar şi după aplicarea admonestării făcute de dl Boia: jumătatea occidentală a Europei este azi într-adevăr egal împărţită între monarhii şi republici, dar numărul monarhiilor a scăzut constant de la 1866 încoace, spre a nu mai pomeni golirea lor de conţinutul de altădată. Istoria lumii (inclusiv a Europei) din evul mediu încoace – când mai toate statele erau monarhii – a însemnat, între altele, creşterea treptată a numărului regimurilor republicane. Nu trebuie să spunem că acest lucru în sine a fost bun ori a însemnat neapărat progres, deşi cei care au răsturnat monarhiile aşa au crezut, au afirmat ori au fost amăgiţi să creadă. Adevărul este că astăzi regimurile politice – monarhice sau

republicane – nu garantează prin sine prosperitatea. Dar, revenind la tandemul Cuza–Carol I, nu credem că trebuie să cadă iarăşi în dizgraţie unul dintre cele două nume spre a-l ridica în slăvi pe celălalt. În plus, dilema monarhie-republică este superfluă în cazul de faţă, fiindcă şi Cuza a fost un *domnitor* sau un *principe*, adică un monarh, ca şi Carol I (înainte sau după 1881). Faptul că al doilea a fondat o dinastie, iar celălalt nu, nu are neapărat legătură cu statutul de monarh. Natural, Cuza era localnic, iar Carol I era străin, dar nu credem ca aceasta să mai conteze în chip major astăzi, după atâta timp. Suntem convinşi că personalitatea lui Carol I, obturată decenii întregi, va reintra treptat în atenţia conştiinţei publice, fără să trebuiască, în schimb, să-l „exilăm" iarăşi pe Cuza, simbolul peren al Unirii din 1859. Sau trebuie să asistăm la o întrecere între cei doi?

Nu cunoaştem situaţia actuală de la Muzeul de Istorie Naţională, unde dl Boia deplânge încremenirea şi cultivarea istoriei de tip comunist, dar ştim în mod cert că în „discursul oficial" nu se mai acordă atenţie exclusivă „factorilor autohtoni în defavoarea dinamicii şi înrâuririlor europene" (p. 343). În noile manuale de istorie – alternative şi multe, din păcate, superficiale – se acordă atenţie şi influenţei franceze în cultura română, şi modelului slavo-bizantin. Ca şi în alte împrejurări, de la manuale unice şi perfect controlate, pline de deformări şi clişee, am trecut brusc, fără gradaţia necesară, în cealaltă extremă, la fel de păgubitoare, cu zeci de manuale diferite la aceeaşi disciplină şi la aceeaşi clasă. Atâtea manuale paralele câte au apărut în România, deodată, în 1999, nu există nici în ţările consacrate pentru tradiţia lor democratică, nefracturată de regimuri totalitare! Dar nu acest lucru este important: dacă ne putem permite, să fie cât mai multe şi mai bune! Din păcate, multe manuale, la discipline diferite, sunt jalnice improvizaţii, elaborate în pripă şi promovate de edituri dornice de afirmare şi de câştig, prin mijloace discutabile. În mare măsură, nu dorinţa de a pune la dispoziţia elevilor şi profesorilor români puncte de vedere diferite, dar credibile, asupra lumii şi cunoaşterii, ci speranţa de profit rapid a animat unele edituri şi alţi factori de răspundere când s-au grăbit în promovarea manualelor.

Fireşte, manualul elaborat de P. P. Panaitescu a fost o soluţie de moment bună în 1990, dar acesta nu putea fi eternizat, fiindcă până şi

ediţia sa a VI-a avea o vechime de aproape cinci decenii. Dl Boia ne asigură – cum va fi măsurat Domnia sa exact! – că acest manual a fost retras fiindcă el nu continua filonul mitologic naţional-comunist şi cei care au cerut retragerea sa erau toţi seduşi de tipul de discurs prerevoluţionar. Este sigur că *unii* au gândit aşa, dar generalizarea este păguboasă şi jignitoare: toţi colegii de breaslă ai dlui Boia erau opaci, obtuzi şi naţional-comunişti, în vreme ce doar Domnia sa era clarvăzător!? Este absolut sigur că *unii* dintre cei care au cerut înlocuirea manualului lui Panaitescu au făcut-o cu bună credinţă, fiind convinşi că se pot elabora manuale româneşti bune, la nivelul anului 2000. Din păcate, nu a fost tocmai aşa. Însă ulterior, manualele alternative de istorie au reprezentat categoric un progres şi s-a dovedit că nu trebuie să reactualizăm manuale interbelice spre a putea învăţa istorie în şcolile din România postdecembristă. Nu înseamnă că aceste manuale sunt bune fiindcă pun în evidenţă influenţa slavă în evul mediu sau pentru că îl tratează pe Vlad Ţepeş ca degenerat, cum ar vrea neapărat dl Boia, după exemplul lui Panaitescu. Aceste manuale sunt bune pentru că propun viziuni alternative asupra trecutului românesc şi universal. Din păcate, între ele sunt diferenţe calitative atât de tranşante, – datorate în parte şi unor programe şcolare grav deformate în raport cu realitatea trecută –, încât un analist atent şi onest rămâne deconcertat. Voind să evidenţieze ceea ce regimul comunist a „mitizat” – ca şi cum un elev de 17 ani în 1999 ar fi fost „intoxicat” de idei naţional-comuniste – unele colective de autori teribilişti au stors substanţa trecutului nostru de conţinut, păstrând mai ales aspecte anecdotice, superficiale, eseistice, poetice. Astfel, unul dintre aceste manuale dă ca mărturie „despre felul aproximativ în care cunoaştem popoarele migratoare” o suavă, dar şi uşor macabră poezie de Ştefan Roll (1903–1974): „Aici trecu un rege gal/ buclat rotund în portocal/ lipit cu clei şi uns cu aur/ pe-aici trecu un brontozaur./ Aici muri un rege hun/ cu dinţi cleioşi ca de săpun/ cu capul galben ca un iaz/ c-o lance suptă din obraz./ Dar se opri un rege celt/ din regii toţi el cel mai zvelt./ Domniţa rupse spre-el o stea/ şi trupu-i nor pluti pe şa”[140]. Fireşte,

[140] *Istoria românilor. Manual pentru clasa a XII-a,* coord. conf. univ. dr. Sorin Mitu, Bucureşti, 1999, p. 15.

poezia merge ca anecdotă la o cozerie între istorici sau ca exemplu de produs al suprarealismului la lecţiile de literatură. Dar ea nu are nici o legătură cu disciplina numită istorie şi nici cu realitatea trecută. Nu vom fi ştiind noi multe despre „popoarele migratoare”, dar ştim că brontozaurii au fost altceva şi că nu au trăit concomitent cu migratorii! De asemenea, „regele gal” (este cam totuna cu „regele celt”) nu are nici o legătură cu migraţiile din epoca postromană, când au trecut pe-aici hunii! Aceste „jocuri” cu trecutul în manuale de clasa a XII-a nu-şi au locul. Ele nu fac decât să relativizeze şi să bagatelizeze o latură a cunoaşterii şi o disciplină şcolară.

Natural, astfel de viziuni prea „laxe”, teribiliste, nu reprezintă nici o nenorocire în sine şi era, în parte, de aşteptat să asistăm la ele, după atâta închistare şi control impuse de sus. Ele nu trebuie însă cultivate în manuale şcolare, plătite de părinţii elevilor. Cu timpul, credem că şi în acest domeniu vor predomina cumpătarea şi competenţa. Prin urmare, pesimismul excesiv al dlui Boia din 1997, referitor la manuale, nu se justifică. La scurtă vreme după 1997 am avut şi avem manuale alternative de istorie de toate tipurile. Există suficienţi specialişti în România de azi, capabili să elaboreze manuale alternative, multe dintre ele competitive.

Întotdeauna uniţi? (p. 344–348)

Grija profundă a profesorului Boia este că românii sunt obsedaţi şi azi de coeziunea naţională şi de autoritate, în loc să-i preocupe viaţa democratică. Dovada acestui fapt ar fi respectul major pe care românii îl acordă, conform sondajelor, bisericii şi armatei. Întâi de toate, unitatea naţională şi autoritatea, ca realităţi practice ori ca preocupări teoretice, de conştiinţă, nu sunt deloc incompatibile cu democraţia. Dimpotrivă, democraţia modernă, când a apărut în Franţa şi SUA, a fost proclamată în numele coeziunii naţionale, al unităţii unor naţiuni. Faimoasa lozincă despre starea a treia, reprezentând 90% din naţiunea franceză şi luând deci decizii în numele acestei naţiuni, este grăitoare pentru legătura strânsă dintre naţiune şi democraţie. Fireşte, democraţia din anul 2000 este alta decât la 1789, dar nu ca esenţă, ci

ca formă. Nimeni nu a dovedit că o naţiune unită sau unitară este predispusă la dictatură. În al doilea rând, înclinaţia românilor spre ordine şi autoritate – constatată de dl Boia şi considerată un indiciu de rău augur – poate avea mai multe explicaţii. Creşterea gradului de pauperizare după 1990, nesiguranţa zilei de mâine, actele de violenţă – datorate tranziţiei, corupţiei, nepriceperii etc. – au fost adesea asociate cu lipsa de autoritate a instituţiilor statului. Oamenii nu iubesc neapărat armata fiindcă sunt neocomunişti sau dornici de regim totalitar, ci fiindcă armata este un simbol al ordinii, iar ordinea ar putea asigura buna funcţionare a instituţiilor democratice. Fireşte că într-o democraţie tradiţională nu armata este garantul principal al sistemului, al bunei sale funcţionări, dar românii, în marea lor majoritate, nu au de unde să ştie acest lucru. Cum să preţuiască românii guvernul şi parlamentul, dacă de ani de zile acolo sunt demascate de mass-media multe disfuncţionalităţi, mari dispute neprincipiale, mulţi corupţi sau incapabili? Cu timpul, astfel de practici se vor rări desigur, iar atunci şi barometrul public va recunoaşte rolul major al instituţiilor alese să exercite puterile în stat.

Dl Boia comentează critic şi „revenirea în forţă a bisericii”. Întâi, se îndoieşte de sinceritatea românilor care se declară masiv credincioşi astăzi, după ce înainte de 1989 nu îndrăzneau s-o facă. În al doilea rând, dezaprobă „ritualul comemorărilor istorice” şi „sistemul parastaselor”, în al treilea rând, priveşte cu rezerve canonizarea unor principi români, precum Ştefan cel Mare şi Constantin Brâncoveanu, ca şi perspectiva canonizării lui Mihai Viteazul. În fine, i se pare discutabilă consolidarea valorilor istorice naţionale prin ortodoxie, ca şi cum biserica ar fi înlocuit într-un fel propaganda comunistă. În critica dlui Boia este vorba desigur despre Biserica Ortodoxă Română şi despre „identificarea, cam sumară, a românismului cu ortodoxia”, fapt jignitor pentru românii de alte religii. Toate aceste constatări şi observaţii sunt judicioase în mare măsură, dar tonul de reproş care le însoţeşte, formulat la adresa unei instituţii în care românii au cea mai mare încredere, impresia de corecţie *ex cathedra* şi de admonestare, la adresa românilor în general şi a bisericii în special, lasă un gust amar şi nu ajută la receptarea mesajului dorit.

Credinţa este un lucru intim în sufletul oricărui om, dar după atâtea decenii de limitare sau de persecutare a credinţei şi a bisericii, izbucnirea de credinţă de după 1989 – în mod public şi, oarecum, ostentativ – este firească şi de înţeles. Cei care sunt atei sau sceptici sunt absolut liberi să fie cum vor şi să clameze sau nu pe faţă acest lucru, dar îndoiala în legătură cu sinceritatea şi profunzimea credinţei la români este oarecum gratuită. Gradul de religiozitate a unui popor se poate măsura prin mijloace consacrate, or, dl Boia nu invocă pentru judecăţile Domniei sale o astfel de măsurătoare. Natural, sunt perioade de recul şi perioade de înflorire a credinţei. De ce să nu admitem că în mod sincer românii, credincioşi de atâtea secole, dar jenaţi în credinţa lor după 1945–1948, sunt şi astăzi credincioşi sinceri în copleşitoarea lor majoritate?

Comemorările şi parastasele publice adică ceremoniile conduse de biserică sau cu implicarea bisericii – au fost şi ele interzise înainte de 1989. Era absolut normală o proliferare a lor în condiţii de libertate. Tenta de exagerare, evidentă şi stânjenitoare la un moment dat, a fost corectată între timp. Dar gustul echilibrat pentru ceremonie este un atribut al popoarelor civilizate, iar publicul a simţit mereu nevoia unor astfel de ceremonii, construite pe scheletul unor vechi tradiţii şi chiar pe oarecare fast. Canonizările nu se pot comenta decât într-un context mai larg şi pe fondul evoluţiei bisericii ortodoxe la români din evul mediu până azi. Toate bisericile din jurul nostru – atât cele apusene, cât şi cele răsăritene – şi-au canonizat principii marcanţi ai popoarelor respective şi i-au transformat cu bună ştiinţă în sfinţi naţionali. Sfântul Sava a devenit astfel patronul Serbiei şi al sârbilor, Sfântul Ştefan, marele cuceritor, războinic şi organizator de stat creştin, a devenit patronul ungurilor (iar ziua lui de naştere şi ziua lui din calendar – 20 august – este sărbătoare naţională a Ungariei!). La fel s-a întâmplat cu sfinţii protectori ai grecilor, francezilor, cehilor, polonezilor, cu Ioana d'Arc şi cu mulţi alţii. În Italia, aproape fiecare localitate are un sfânt protector, care s-a născut sau a trăit acolo cândva. Aceste şiruri nesfârşite de canonizări au avut loc din evul mediu până în pragul mileniului trei şi vor continua. Este o practică a tuturor bisericilor creştine autocefale, pe care nu avem noi a o comenta. În calendarul

ortodox român sunt mai puţini sfinţi autohtoni decât în calendarele ortodoxe grecesc, sârb, bulgar sau rusesc, ca să limităm comparaţia doar la bisericile răsăritene. În privinţa capetelor încoronate canonizate, iarăşi, calendarul românesc nu excelează. Meritele principilor canonizaţi nu se cuvin discutate aici, dar mai toţi, la toate popoarele, au fost războinici, luptători în numele Crucii, prigonitori de „păgâni" şi chiar de creştini (de alt rit şi de altă biserică). Bisericile româneşti medievale, recunoscute în sens canonic destul de târziu (secolul al XIV-lea) şi subordonate unor patriarhii (ierarhii) din afara spaţiului românesc, au ajuns abia în secolele XIX şi XX să se reunească într-o biserică autocefală şi ridicată la rang de patriarhie. Bulgarii şi sârbii, de exemplu, au avut patriarhii proprii încă din evul mediu şi au dat propriilor calendare o coloratură specifică, naţională, încă de atunci. Se poate ca Biserica Ortodoxă Română să fi ajuns la o uşoară forţare a notei, voind să recupereze timpul pierdut şi să canonizeze într-un interval comprimat ceea ce nu a putut face treptat, de-a lungul secolelor. Dar în nici un caz, în calendarul ortodox român nu sunt, prin comparaţie, prea mulţi sfinţi români şi nici prea mulţi principi români canonizaţi. Iar martori la miracole contemporane se găsesc oriunde în lumea aceasta, inclusiv în Occidentul luat ca model de dl Boia. Din acest punct de vedere, românii nu sunt în distonanţă cu lumea largă şi nu ar avea de ce să fie.

Faptul că biserica ortodoxă consolidează valorile istorice naţionale – cum observă dl Boia – este spre cinstea bisericii, şi nu spre blamarea ei, iar apropierea dintre rolul de azi al bisericii şi rolul de ieri al propagandei comuniste este cel puţin ciudată şi lipsită de tact. Se poate că biserica a umplut un gol după 1989, dar nu în sensul voit de comunişti. Dacă regimul comunist şi-a aservit o serie de „valori istorice naţionale", nu înseamnă că aceste valori – chiar numele o spune – trebuie abandonate. Repetăm: Ştefan cel Mare, mort în 1504, nu are absolut nici o vină pentru faptul că Ceauşescu se considera un urmaş al său apoteotic. Toate instituţiile cu preocupări compatibile – iar biserica este una dintre acestea – au datoria să vegheze ca Ştefan cel Mare, la modul generic, să fie consolidat ca valoare autentică naţională. Consolidarea valorilor autentice naţionale ne pregăteşte pentru

integrarea mai lină în concertul european. Nu am auzit ca germanilor, englezilor, francezilor sau grecilor să le fi cerut cineva să renunţe la valorile naţionale şi la identitatea naţională spre a fi parte a Europei unite. Dimpotrivă, pe măsură ce se atenuează sau dispar unele caracteristici economice sau geopolitice ale statului naţional, se accentuează alte particularităţi, profunde, spirituale, culturale, care menţin specificul naţiunilor.

Rămâne delicată chestiunea identificării „românismului cu ortodoxia”, promovată de unii oameni ai bisericii şi de laici şi remarcată pe bună dreptate de profesorul Boia. Fireşte, credinţa şi biserica răsăriteană au avut un rol fundamental în apărarea, conservarea şi consolidarea identităţii româneşti în evul mediu şi epoca modernă, mai ales în provinciile aflate sub stăpânirea unor ţări cu religii sau confesiuni oficiale neortodoxe. Numai că, în jurul anului 1700, biserica românilor din Transilvania, rămânând de rit bizantin, a recunoscut câteva din caracteristicile bisericii catolice. A devenit „greco-catolică” sau unită cu Roma. Ea este o biserică răsăriteană în fond, dar catolică în formă. Fără sa mai fie pur ortodoxă, această biserică, prin reprezentanţii ei, s-a implicat profund în mişcarea politică şi culturală naţională a românilor din Transilvania şi chiar a condus în secolul al XVIII-lea această mişcare. Prin urmare, după 1700, românii au avut două biserici prin care şi-au apărat şi promovat interesele. Mai recent, mulţi români au trecut la biserici neoprotestante şi au rămas români ori şi-au întărit identitatea naţională. De aceea, deşi biserica ortodoxă a rămas biserica majorităţii românilor, ea nu se poate confunda cu românitatea. Coeziunea naţională naturală, atâta cât există ea, nu are de suferit din pricina diversităţii confesionale, dimpotrivă. Există naţiuni puternice şi compacte monoconfesionale sau multiconfesionale, după cum s-a produs evoluţia lor istorică. Astăzi, credinţa este şi ar trebui să fie mai mult o chestiune de opţiune şi de manifestare interioară şi individuală, iar biserica, inclusiv cea ortodoxă, un exemplu al implicării sociale în combaterea sărăciei, în alinarea bătrâneţii, în păstrarea sănătăţii fizice şi mentale. În multe ţări, rolul bisericilor este de această factură. La noi, bisericile – inclusiv cele neromâneşti şi uneori mai ales ele – continuă să fie apărătoare ale valorilor naţionale, ceea ce este explicabil după mutilările exercitate sub regimul comunist.

O condiţie a concivilităţii este ca această implicare a bisericilor în consolidarea valorilor naţionale să nu se facă în mod exclusivist, prin lezarea valorilor celorlalţi.

Dar adevărata supărare a dlui Boia vine iarăşi din zona unităţii româneşti. Cel mai tare îl deranjează afirmaţia că „în marile probleme naţionale românii au fost întotdeauna solidari”, despre care spune că este „perfect neadevărată” (p. 345–346). Argumentele Domniei sale în acest sens sunt înfruntarea Ţărilor Române în evul mediu, lipsa de unanimitate la intrarea României în război în 1916, poziţia antiantantistă a unora, neimplicarea în lupta pentru unire sau colaborarea cu autorităţile germane de ocupaţie a unor oameni politici, savanţi şi oameni de cultură români, lipsa de unitate a românilor în 1941, la intrarea în război contra Uniunii Sovietice, în 1944, la întoarcerea armelor contra Germaniei, la instaurarea comunismului etc. Cum să fie românii consideraţi solidari şi uniţi, dacă în momentele evocate nu au fost cu toţii de aceeaşi părere!? Mai ales că nici celelalte popoare şi naţiuni nu au fost şi nu sunt unanime în marile chestiuni care le privesc. Aici dl Boia caricaturizează voit ideea de unitate, o bagatelizează, dând de înţeles că toţi aceia care vorbesc de unitatea românească fie nu ştiu despre ce vorbesc, fie mint intenţionat ca să prostească poporul, credul şi naiv.

Procedeul nu este foarte ingenios: la început conceptele de unitate şi unanimitate sunt juxtapuse, pentru ca apoi, pe parcursul discursului, ele să fie tacit suprapuse, considerate sinonime. Fireşte că nu există unanimitate reală în nici o chestiune crucială de interes naţional sau internaţional; fireşte că nu toţi românii au gândit la fel în chestiunea naţională, în alianţa cu Antanta, în atitudinea faţă de germanii ocupanţi la 1916–1918, în unirea Transilvaniei sau a Basarabiei, în recuperarea Basarabiei şi continuarea războiului peste Nistru; fireşte, Slavici şi Coşbuc nu s-au antrenat în lupta pentru unitate politică la 1916–1918 etc., etc. Şi ce-i cu asta? Ce are unitatea românilor, politică sau nu, cu unanimitatea? Românii nu au fost unanimi (substantivul *unanimism,* utilizat de dl Boia, nu există în româneşte, este un barbarism) în aprecieri şi decizii, nici nu puteau şi nici nu trebuiau să fie. Dar românii au fost realmente, statistic vorbind, de cele mai multe ori solidari în

marile momente ale istoriei lor. Vrem să spunem că adesea, în ultimele două secole, majoritatea românilor, când au fost întrebaţi în mod realmente democratic, au luat decizii de interes naţional, în apărarea interesului naţional şi în sensul consolidării unităţii naţionale. Acest lucru este o realitate şi el trebuie menţionat, deşi nu este bine şi nici nevoie să fie repetat obsesiv. Fireşte că unanimitatea nu a existat şi nu există în realitate, – nici o instanţă serioasă nu o mai susţine azi în România –, dar nici clamarea unei atomizări generale a societăţii, a unei lipse crase de coeziune naţională, a unei mişcări browniene, în care fiecare trebuie să se mişte complet haotic, nu este în acord cu realitatea. Ideea că unitatea nu există este la fel de falsă ca şi cea că unitatea este absolută şi este tot o stratagemă, în vederea dirijării într-un anumit sens a opiniei publice.

Metodologia uitării (p. 348–352)

În acest subcapitol, se constată „ocultarea comunismului" de către oficialităţile române de după 1989, deşi reproşul este adresat în fapt istoricilor. Istoricii contemporaneişti sunt acuzaţi că se „înghesuie" pe puţinii ani interbelici, în loc să studieze copios comunismul. Ca urmare, constată profesorul Boia, cele mai interesante contribuţii la studiul epocii comuniste le-au adus nespecialiştii, fiindcă profesioniştii sunt opaci, nu au încredere în informaţia orală şi consideră că nu au perspectiva istorică necesară studiului. În fapt, spune tot dl Boia, nu este vorba despre nici o lipsă de perspectivă, ci de refuzul de a denunţa comunismul românesc. Iată cum dl Boia, din nou – a câta oară? – îi pune pe istorici la zid, îi acuză „cu mânie proletară", îi condamnă. Grave nu sunt acuzele şi condamnarea în sine, ci ideea lansată cu nonşalanţă că cei mai numeroşi dintre istoricii de meserie, contemporaneiştii, sunt laşi, naivi şi comunişti, fiindcă se feresc să critice comunismul românesc. Acuzaţiile acestea sunt gratuite, din mai multe motive. Întâi, cei care cred că le lipseşte informaţia suficientă au perfectă dreptate: documentele de arhivă, potrivit legii şi cutumei internaţionale şi interne, nu se dau spre studiu mai devreme de

trei-patru decenii de la elaborare. Din varii motive, la noi şi aiurea, sunt clasificate şi majoritatea informaţiilor mai vechi, de după 1944. Mărturiile orale singure nu valorează prea mult. În 1990, toţi românii de peste 15 ani – adică multe milioane de oameni – erau martori credibili ai defunctului regim comunist. Dar ce să facem cu mărturia tuturor? În al doilea rând, istoricii care cred că istoria strict contemporană, copleşită de izvoare şi opinii subiective, nu este istorie, ci politică, şi că este într-adevăr nevoie de o perspectivă pentru tratarea ei nu sunt nebuni, ci reprezintă un curent onorabil între specialiştii din toată lumea. În plus, ei se corelează şi cu un curent filosofic cunoscut. De ce specialiştii români care cred asta să fie blamabili şi bănuiţi de gânduri ascunse? În al treilea rând, nu înţelegem de ce, mai mult decât alţii, istoricii, ca şi poporul român în general, sunt bănuiţi clar de către dl Boia de comunism şi neocomunism. Dacă dl Boia crede că regimul comunist se putea impune şi se putea consolida în România şi fără trupele sovietice de ocupaţie şi că românii au îmbrăţişat – în majoritatea lor şi în mod sincer – ideologia comunistă până la capăt, este liber s-o facă. Trăim într-o ţara liberă! Dar se înşală dacă încearcă să-i convingă pe toţi de acest „adevăr”. *Epopeea vieţii penitenciare*, publicată de Ion Ioanid (5 volume) sau documentarul *Memorialul durerii* (peste 50 de episoade), realizat de Lucia Hossu-Longin, sunt exemple fericite de valorificare de către neistorici a memorialisticii epocii comuniste şi a mărturiilor orale. Dar sunt istoricii de meserie care au valorificat cu mijloace specifice mărturiile deportaţilor în Bărăgan, ale prizonierilor din lagărele sovietice, ale deţinuţilor din închisorile româneşti, ale rezistenţei anticomuniste etc. Există institute de istorie orală în marile centre academice din ţară şi nu numai acolo, cu zeci de mii de mărturii deja, imprimate pe bandă, pe CD-uri, consemnate în scris etc. Au început în toată ţara programe doctorale extrem de ambiţioase, cu teme referitoare la perioade foarte recente şi mai ales la anii comunismului, în ultima vreme au fost publicate, tot de către specialişti, izvoare şi lucrări de interpretare extrem de valoroase despre 1956, 1968, colectivizare, regimul de detenţie, relaţiile cu URSS, chiar despre 1989 etc., etc. Unele izvoare recente au fost date

publicităţii cu mult înainte de împlinirea termenului legal[141]. Fireşte, când a publicat dl Boia prima ediţie a lucrării despre istorie şi mit la români şi mai ales când a scris cartea, nu trecuseră decât câţiva ani de la căderea lui Ceauşescu. Oamenii erau sătui de „tema" numită comunism şi o cunoşteau din interior; nu aveau chef de tratarea ei, fie şi „critică", fiindcă o criticaseră tacit destul. Dar scepticismul dlui Boia din 1996–1997 nu s-a confirmat. În ultimii cinci ani, pe măsură ce se creează „distanţa" necesară – idee ironizată de dl Boia – piaţa a fost invadată de lucrări de istorie contemporană (despre comunism) – unele excepţionale – elaborate de istorici profesionişti. Din totalul istoricilor români, majoritatea se ocupă azi de istoria contemporană spectaculară, spre paguba altor specializări, care pretind metodologii mai complicate, cunoaşterea unor limbi ale izvoarelor, stăruinţă şi tenacitate.

Nici scepticismul profesorului Boia în legătura cu manualele nu s-a împlinit. Cum spuneam mai sus, au apărut între timp şi manualele alternative – chiar mai multe decât putea să înghită piaţa românească – în care „epoca de aur" şi cea postdecembristă sunt copios reprezentate. Ba mai mult, ca să fie pedepsiţi exemplar voievozii care deveniseră piedestal pentru Ceauşescu, evul mediu, dar şi antichitatea ocupă în unele astfel de producţii cîteva pagini şi două-trei capitole, în vreme ce comunismul şi postcomunismul sunt tratate până la cele mai mărunte detalii. Dar, în 1990–1991, dacă profesorii Camil Mureşanu, Vasile Vesa şi ceilalţi autori ai manualului de istorie universală de clasa a X-a lăsau în continuare lecţiile despre Marx şi Engels, despre mişcarea muncitorească în general sau despre comunism, reacţia ar fi fost de respingere totală şi de condamnare a istoricilor respectivi. Dl Boia „uită" că acel manual, bine făcut de altminteri, era moştenit de dinainte de 1989 şi că, pe moment, nu se putea găsi altă soluţie decât eliminarea acelor lecţii sensibile. În plus, reproşul făcut în acest context unor specialişti de marcă, a căror operă o cunoaşte bine dl Boia, este cel

[141] Vezi documentele diplomatice româneşti din 1989, publicate de Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *1989 Principiul dominoului. Prăbuşirea regimurilor comuniste europene,* Bucureşti, 2000.

puţin neelegant şi menit, pentru necunoscători, să compromită nume onorabile ale scrisului istoric românesc.

Mai deplânge dl Boia nereflectarea în manuale – în cele de pe vremea când scria Domnia sa cartea, căci între timp reproşul a devenit complet caduc – a luptei anticomuniste. Acest lucru este deconcertant din cel puţin două motive: întâi, fiindcă anterior tot Domnia sa spunea că în România nu a fost rezistenţă anticomunistă de talie, ca-n Ungaria, Polonia, Cehoslovacia etc. şi, în al doilea rând, pentru că ne asigură de abundenţa unui „material pentru o nouă mitologie istorică", cea a rezistenţei anticomuniste, material „aproape ignorat". În general, în toată această lucrare, dispreţul pentru lecturile şi cultura generală a cititorilor este prezent la fiecare pas, iar uneori şochează de-a dreptul. Dar, în acest caz, cinismul dlui Boia întrece orice măsură. Ce ar trebui deci să facă istoricii de astăzi, ca să fie pe placul autorului citat? Nici mai mult, nici mai puţin decât să urmeze exemplul comuniştilor şi să „confecţioneze" fapte exemplare şi eroi ai rezistenţei şi să creeze „o nouă mitologie" (p. 350). Dl Boia este principial pe poziţii paradoxale, ca să nu spunem pro fiind contradictorii, când justifică mitologia istorică drept inerentă fiinţei umane şi extrem de apropiată românilor, pe de o parte, dar critică şi condamnă cu înverşunare miturile şi pe propagatorii lor, pe de altă parte. Singurul mesaj logic al dlui Boia pare să fie următorul: miturile sunt însăşi viaţa noastră; ele se confundă cu scrisul istoric, dar sunt mituri „bune" şi mituri „rele". Prin urmare, „cele rele să se spele, cele bune să se-adune"! Dar cine stabileşte din ce categorii fac parte miturile? Deocamdată, dl Boia şi echipa „mitologică" a Domniei sale. În această cuprindere, „rele" sunt miturile naţionale şi cele comuniste (de la mitul unităţii româneşti până la mitul inginerului). Acestea ar trebui scoase din istorie şi înlocuite cu altele, probabil „europene" şi „anticomuniste", dar tot mituri. Putem presupune că în viitor, alţii – după care criterii? – vor decide categoria de mituri la modă. Această concluzie stupefiantă este singura posibilă după logica deviantă a dlui Boia: dacă nu există criteriul adevărului pentru cercetarea trecutului, fiindcă istoricul nu ajunge şi nu trebuie să ajungă la adevăr, atunci trecutul se reface după criteriul

„imaginarului”, adică după „logica mitului”; aceste „mituri” se pot accepta sau respinge după criterii pur subiective, cum face dl Boia.

Însă autorul citat caută şi explicaţii pentru presupusa (de fapt falsa) ocolire a criticii comunismului de către istorici şi de către elita politică de azi. Această elită – constată profesorul Boia – s-a format sub comunism şi nu ar fi existat fără comunism, pe de o parte, dar îşi caută legitimarea în tradiţia precomunistă, pe de altă parte. Este un nou paradox, iar acest mod de abordare este foarte familiar în întreaga lucrare. Elita cea nouă, ni se spune, este exact cea veche, comunistă, dar fără partid comunist, şi această elită impune cu bună ştiinţă strategia uitării şi cea complementară uitării, rezumabilă în cuvintele: „totuşi, ceva s-a înfăptuit”. Cu alte cuvinte, comunismul este şters programatic din memoria colectivă de către elita politică sau revalorificat sub pretextul că „ceva s-a făcut şi atunci”. Toate ar putea fi exact aşa cum spune dl Boia, dacă toţi românii ar fi – cum zicea Constantin Negruzzi – doar „mulţi şi proşti”. Dar nu au fost chiar aşa nici sub comunism şi nu sunt nici acum, cu atât mai puţin acum, când există forţa extraordinară a mass-media, când există televiziunea prin cablu, Internetul şi posibilitatea de a călători liber. Oricine vede spre ce grad de sărăcie şi subdezvoltare a împins comunismul ţara. Dar mesajul dlui Boia în acest sens, corect şi judicios, nu poate fi receptat deplin din cel puţin două motive: dă impresia că toţi românii – tot poporul român, indiferent de vârstă, meserie, rol în sistem etc. – trebuie condamnaţi pentru comunism, pe de o parte, şi repetă obsesiv că România se află „la marginea Europei”, într-o prăpastie din care nu poate ieşi, pe de alta. Or, românii nu trebuie să audă minciuni spre a şti cum să prospere, ei nu trebuie „lăudaţi”, dar nici criticaţi mereu. Este sigur că românii ar fi creat valori şi în afara comunismului şi ar fi creat mult mai bine, dar dacă peste patru decenii au muncit şi creat sub comunism, fără să fie întrebaţi dacă vor sau nu, de ce să fie complet blamată această sforţare a lor? Condamnarea firească a regimului nu trebuie confundată cu blamarea naţiunii române. Dacă sub Hitler s-au făcut autostrăzi şi s-a eradicat şomajul – lucruri lăudabile, şi nu criticabile – ele nu sunt făcute spre gloria lui Hitler, ci spre cinstea poporului german. Fireşte, acest popor l-a sprijinit şi l-a susţinut sincer pe Hitler, până la un punct, pe o cale greşită, dar a plătit pentru asta.

Ca istorici, nu este prea indicat să speculăm cu trecutul, presupunând ce ar fi fost dacă... Cert este că regimul comunist a existat şi a fost o realitate apăsătoare pentru români, dar am rezistat totuşi. Trebuie să-l cunoaştem, să-l studiem, să-l condamnăm, dar nu să ne lăsăm copleşiţi de el.

Iar a pretinde mereu că România este ultima din Europa este contraproductiv, creează un grav disconfort psihologic, descurajează şi nici nu este adevărat. Repetând mereu acest lucru, se va crede sincer că acesta ne este locul firesc, că nu avem altă cale decât blazarea, că aceasta ne este soarta hărăzită de Dumnezeu. Or, dacă dl Boia pretinde obiectivitate – deşi crede că nu ne este dat accesul la adevăr – atunci trebuie să fie consecvent: compararea României numai cu ţările Europei Occidentale nu este relevantă, iar dintre ţările foste comuniste şi dintre ţările europene („de la Atlantic la Urali"), ţara noastră nu este tocmai ultima. Este clar că nu avem motive să ne mândrim cu locul ocupat, că trebuie să fim mai degrabă jenaţi, dar ce obţinem cu jena şi cu ruşinea? Au fost momente, în secolele XVI–XVIII, când forţa de muncă din Ţările Române nu producea decât strictul necesar supravieţuirii, pentru că puterea otomană şi potentaţii locali aveau tendinţa de a confisca totul. Ne îndoim că atunci aceste ţări au fost pe un loc mai bun în Europa, şi nu ne aduseseră în acea situaţie comuniştii. Refacerea ţării nu se poate realiza decât prin încredere în forţa regeneratoare, – a românilor în primul rând –, şi nu prin inocularea convingerii că suntem „ultimii".

Libertatea de a spune orice (p. 352–354)

Profesorul Boia nu pare deplin resemnat cu unele riscuri ale libertăţii şi democraţiei. Este vorba despre permisiunea de a spune şi de a scrie aproape orice, de a avea în public orice opinie, avizată sau nu, dar şi despre permisiunea de a critica aceste „ziceri" sau „scrieri", de a exprima alt punct de vedere. Constatarea că după 1989 continuă „mituri" comuniste şi antecomuniste nu trebuie să surprindă. De ce să fie abandonaţi dacii din centrul panteonului antic românesc, din

moment ce, de pe vremea lui Hasdeu şi Densuşianu până azi, indiferent de regim politic, au fost puseuri acute de dacomanie şi de tracomanie? Dl Boia uită să spună un lucru, anume că cei care acum au astfel de preocupări sunt marginali, ca să nu spunem neglijabili. Câţi români sunt astăzi obsedaţi de Burebista şi de Decebal sau de primatul dacilor în comparaţie cu romanii, în formarea poporului român? Ideile acestor câţiva înfocaţi şi adesea semidocţi autohtonişti dacişti circulă mai mult între ei, în publicaţii minore, cu tiraj insignifiant.

Nici ceea ce profesorul Boia numeşte – prea pretenţios – „fenomenul literar" Pavel Coruţ nu are impactul presupus şi sugerat. Categoric, Pavel Coruţ, cu inteligenţă şi spirit „managerial", a manipulat o vreme opinia românească, fapt în urma căruia a şi câştigat pecuniar, credem, destul de bine. Se poate vorbi despre „mitologia dacică actualizată", despre „autohtonismul anistoric", despre „fundamentalismul politico-religios", despre „diabolizarea străinului" sau „complotul contra naţiei române" în „literatura" lui Pavel Coruţ. Se poate să fie – cum zice dl Boia – o „literatură" cu substrat ideologic, pe linia celei practicate cândva de Securitate. Dar istoricul autentic nu are datoria să „demaşte" în primul rând aceste caracteristici; istoricul profesionist trebuie să atragă atenţia de la început că ceea ce scrie Pavel Coruţ nu este *istorie,* adică nu se bazează pe cercetări care să aibă la bază criteriul *adevărului* sau al *veridicităţii*; istoricul de meserie trebuie să arate răspicat că „opera" aflată în discuţie este pură ficţiune, că are drept temei *re-crearea* realităţii trecute, prezente şi viitoare, într-un amalgam *sui generis,* axat pe *imaginaţia* luxuriantă a autorului. Ceea ce scrie Pavel Coruţ poate să aibă valoare literară, estetică, – deşi ne îndoim de acest lucru –, dar este complet lipsit de valoare istorică. Restul implicaţiilor „literaturii" sale, relevate atât de judicios de dl Boia (pe urmele dnei Zoe Petre), trebuie cunoscute de opinia publică, dar numai după delimitarea domeniilor, după precizarea genului de scriitură pe care cititorul neavizat o are în faţă. Fireşte, dl Boia, ca istoric de meserie, ştie foarte bine toate acestea, dar „exemplul" lui Pavel Coruţ îi serveşte perfect pentru argumentarea „mitificării" generale a istoriei şi „conştiinţei româneşti". Amalgamarea domeniilor, ştergerea diferenţelor de esenţă dintre

literatură, istorie, religie, politică etc. se potriveşte cum nu se poate mai bine cu scopul urmărit în lucrare. Dl. Boia nu are cum să sublinieze că istoricul scrie despre trecut conform criteriului *veridicităţii* (sau se străduieşte să facă acest lucru), fiindcă Domnia sa ne-a spus de la început că şi istoricul operează cu *imaginarul* şi eşuează invariabil în „mitologie". Or, după aceste criterii *ad hoc*, istoria şi literatura se bazează ambele pe *ficţiune,* pe ceea ce plăsmuieşte imaginaţia umană. Numai într-o astfel de cuprindere bizară, „literatura" lui Pavel Coruţ poate fi pusă, în aceeaşi lucrare, alături de opera lui Gheorghe I. Brătianu! Dar, scriind literatură de ficţiune, şi nu istorie, „romanele" lui Pavel Coruţ au avut într-adevăr un impact mai mare asupra publicului larg din România. O carte de Pavel Coruţ se citeşte mult mai uşor şi cu mai mare plăcere, în tren ca şi oriunde, decât *Istoria românilor* a lui Nicolae Iorga sau decât *Supplex Libellus Valachorum* a lui David Prodan! Dacă le plasăm toate pe acelaşi plan, publicul va înţelege că lectura din „opera" lui Pavel Coruţ suplineşte cu succes savantele alcătuiri ale „preţioşilor" istorici. Din fericire, credulitatea publicului are şi ea o limită, iar bunul-simţ a biruit: după valul de „admiraţie" la adresa fostului ofiţer de contrainformaţii, azi tot mai puţini îi caută sau îi admiră nelimitat romanele.

După aşezarea istoricilor în rândul autorilor de ficţiune – ceea ce poate să fie onorant, dar este inexact – dl Boia revine la obsesia Domniei sale, anume la relativizarea fără limite a unităţii naţionale a românilor. „Lecţia" preconizată este clară: naţiunea este un concept elastic, greu de definit şi aplicabil unor realităţi diferite; spre a evita inconvenientele care decurg din aceasta, soluţia ar fi renunţarea la tot, cu excepţia *statului-naţiune;* cei care aplică acest concept de *naţiune* unor realităţi care preced statul naţional urmăresc „punerea în evidenţă a unei *unităţi de tip naţional*, caracteristică istoriei româneşti de la cele mai îndepărtate începuturi" (p. 354). Curios punct de vedere!? Nu se poate să nu remarcăm o evidentă repulsie provocată dlui Boia de termenul de *naţiune*, pe care-l consideră vinovat de toate relele lumii în genere şi ale românilor în special şi al cărui uz încearcă să-l restrângă cât mai mult posibil. Probabil că l-ar scoate cu totul din vocabular, dar, deocamdată, nu se poate.

Dar să vedem spre ce conduce o asemenea severă restricţie. Trecem peste afirmaţia că cei care vorbesc de naţiune independent şi înainte de statul naţional *urmăresc* să pună în evidenţă o unitate românească ancestrală, din timpuri foarte vechi, fiindcă este vorba despre o generalizare absurdă. Ea nu mai merită comentată. Este ca şi cum ai spune că toţi istoricii care se ocupă de unitatea franceză înainte de 1789 sunt debili sub aspect mintal şi nu trebuie luaţi în seamă! Această catalogare a dlui Boia, generată de repudierea de către Domnia sa termenului de naţiune şi a realităţilor succesive pe care acesta le acoperă, ar avea consecinţe grave, dacă nu ar fi rizibilă. De exemplu, istoricii români ar trebui – în această „logică" – să vorbească de naţiunea română numai după intervalul 1859–1918, când s-a format treptat statul naţional român sau statul-naţiune, după cum preferă dl Boia, calchiind cu orice preţ în româneşte un concept occidental. Ba poate că permisiunea de uz a termenului respectiv ar trebui să se refere numai la epoca interbelică, fiindcă teritoriile unite (relativ) la 1859 – Oltenia, Muntenia, Moldova mică – reprezintă, ca suprafaţă şi populaţie, mai puţin de jumătate din ceea ce avea să fie România la 1918–1920! Mai mult, statul format în 1918–1920, care cuprindea cam trei sferturi români şi un sfert minorităţi, a fost declarat de către mulţi drept „stat multinaţional". Prin urmare, nici în epoca interbelică nu putem folosi cuvântul naţiune aplicabil la români, din moment ce statul-naţiune este contestat! Împingând la absurd logica şchioapă a dlui Boia, ne mai rămân „anii socialismului", când eram „strânşi uniţi în jurul partidului şi al conducătorului" şi formam în mod glorios „naţiunea socialistă", singura naţiune veritabilă! Lăsând la o parte absurdul, dl Boia pare foarte serios când propune să nu ne referim la naţiunea română înainte de Cuza. Ce-am câştigat atunci ieşind din chingile marxism-leninismului? Oare libertatea de a spune că „nu este naţiune fără stat-naţiune!", exact cum se spunea pe vremuri că „nu este stat în antichitate fără sclavagism!" sau că „nu este istorie fără luptă de clasă!" şi câte altele? Oare acesta să fi fost preţul abolirii ideologiei unice marxisto-ceauşiste? O nouă viziune originală? Noroc că dl Boia nu are – deocamdată – pretenţia declarată de a-şi impune cu orice preţ şi peste tot punctul de vedere! Altfel, ar fi o blasfemie să mai spunem – ca David Prodan – că „naţiunea română din Transilvania" a purtat o

luptă politică de emancipare naţională în secolul al XVIII-lea sau, tot ca el, să definim conceptul de „naţiune română" în Transilvania secolelor XVI şi XVII. Dar ce mai contează (pentru dl Boia) savantul David Prodan? Şi el era un „naţionalist" incurabil, „instrumentalizat" de regimul comunist! Ar fi vesel, dacă n-ar fi tragic! *Toţi* istoricii români importanţi din secolele XVIII–XX, timp de circa 300 de ani, s- au referit la *naţiunea română* ca o comunitate generală sau locală cu o existenţă de la finele evului mediu şi de la începutul lumii moderne. Cei mai importanţi dintre ei au definit riguros şi termenul de *naţiune* utilizat, încât nu sunt probleme de receptare. Oare toţi sunt „naţionalişti", adică demni de condamnat fiindcă nu au respectat „preceptul" dat de dl Boia, anume că nu există naţiune decât o dată cu statul naţional? Dar ce ne facem cu marii istorici germani, francezi, englezi, italieni etc., care vorbesc cu nonşalanţă de *naţiune medievală,* de *sentimentul naţional* în secolul XIII sau XIV, despre *naţiunea franceză* în timpul Războiului de 100 de Ani, despre *naţiunea gotica* sau despre *naţiunea germană* în primele secole ale Sfântului Imperiu ce se va numi, încă din evul mediu, „Roman de Naţiune Germană", oamenii de atunci ştiind să despartă ficţiunea politică de realitatea etnică? Oare să fie şi ei tot „naţionalişti" din născare ori să fi învăţat „naţionalismul" de la români, care sunt maeştri în acest sens, dacă ar fi să-l credem pe dl Boia? „Teoria" aceasta conduce la inconveniente de netrecut şi nu are nimic comun cu realitatea. Cel mai deranjant lucru este iarăşi blamarea fără limite a istoricilor români şi a întregii lor creaţii, catalogarea lor ca naţionalişti, diminuarea continuă a contribuţiilor lor. Excesiv de critic cu marii istorici români din toate timpurile, dl Boia este surprinzător de „clement" cu alţi autori, de genul lui G. D. Iscru, pomenit numai pentru că ar fi fost „persecutat profesional" înainte de 1989 (p. 354). Desigur, G. D. Iscru nu este lăudat, – ar fi fost culmea! –, dar este amintit la modul extrem de onorabil, ca şi cum n-ar fi fost un notabil „autohtonist" sau un „descoperitor" al tricolorului de pe vremea lui Decebal. Faptul riscă să fie considerat – după desfăşurarea unui spirit critic atât de ascuţit, faţă de varii autori, pe merit sau nu – mai mult decât o scăpare.

După desfăşurarea unei critici atât de acerbe şi cvasigeneralizate, era normal ca dl Boia să încheie subcapitolul în nota sa obişnuită: „mitul unităţii”, cristalizat înainte de 1989, continuă şi va continua *in aeternum* la români! Dar iată că realitatea îl contrazice: în seara zilei de 24 ianuarie 2002, s-a prezentat la una dintre televiziuni o anchetă stradală prin care interlocutorii erau întrebaţi ce semnificaţie are respectiva zi pentru români; nici un răspuns nu a fost corect. Este încă o mărturie că românii nu sunt tocmai obsedaţi de „mitul unităţii”. Dar, deocamdată, unitatea românească există, la modul relativ şi parţial, în plan politic, administrativ, cultural, lingvistic etc., deşi autorul nostru o desconsideră. Acest dispreţ suveran al dlui Boia faţă de unitatea românească este demn de o cauză mai bună. Ar fi bine ca situaţia de azi a României să se datoreze „mitului unităţii” şi să fie suficientă eliminarea acestuia spre a o duce ca-n rai. Din fericire, nici măcar dl Boia nu poate crede în astfel de enormitate, dar încearcă marea cu degetul...

Un moment care trebuie depăşit: blocajul mitologic (p. 355–357)

Un ultim mare reproş al profesorului Boia faţă de români – faţă de toţi românii – vine prin acest din urmă subcapitol: *societatea românească de astăzi este animată de puternice pulsaţii mitice* (p. 355). Era şi culmea să fie altfel, după pledoaria anterioară, desfăşurată pe sute de pagini! Numai că autorul comite din nou – a câta oară? – o inadvertenţă logică. Citându-l pe Raoul Girardet, cu cele patru mari mituri politice ale lumii contemporane, – *Conspiraţia*, *Salvatorul*, *Vârsta de Aur* şi *Unitatea* –, dl Boia pierde mai mult de jumătate din efectul scontat. Dacă *toată lumea contemporană* este bântuită de mituri, – inclusiv Occidentul, luat de toţi ca model, ca ideal –, cum ar putea românii să facă excepţie, mai ales că ei tind cu toată fiinţa lor, chiar dacă nu ştiu prea bine despre ce este vorba, să intre în structurile europene? Dacă şi restul lumii – mai ales restul lumii civilizate – este „bântuit” de „conspiratori”, de „salvatori”, dacă visează la „vârsta de aur” şi la „unitate”, ancestrală sau nu, reală sau imaginară, cum să

credem noi, românii, că „miturile” enumerate mai sus sunt cauza înapoierii noastre? Aici dl Boia a făcut o eroare capitală de strategie. Citându-l pe Raoul Girardet, – mai puteau fi invocaţi şi alţii, mulţi şi consacraţi –, dl Boia şi-a aneantizat întreaga „demonstraţie”. Dacă Occidentul cel prosper trăieşte tot „prostit” de „mitul” unităţii, al conspiraţiei, al salvatorului sau al vârstei de aur, atunci, spre a fi în ton cu Europa, ar fi bine să rămânem pe aceeaşi lungime de undă! Iată cum pledoaria dlui Boia se întoarce împotriva Domniei sale! Precizarea că România ar fi „un laborator ideal” pentru cele patru mituri numite mai sus nu atenuează deloc lucrurile, dimpotrivă: dacă Occidentul prosper este un laborator pentru mituri, iar România este „un laborator ideal”, atunci cu atât mai bine pentru România!

Tot ce mai încearcă dl Boia după aceasta – simţind parcă autosabotajul – nu mai are nici un efect. *Conspiraţia* românească, exemplificată prin „teroriştii” din 1989, „golanii” din Piaţa Universităţii, fosta Securitate, ungurii, regele, moşierii, marile puteri etc., etc., nu mai impresionează pe nimeni. *Salvatorul*, fie preşedinte, rege sau prim-ministru, nu mai are nici o relevanţă. *Vârsta de Aur*, imaginată ca fiind România interbelică, România Mare, vremea geto-dacilor, perioada lui Gheorghiu-Dej sau „domnia” lui Ceauşescu, nu mai are nici ea darul să ne convingă de faptul că suntem complet defazaţi. Dacă occidentalii – spre care tindem toţi şi cu care trebuie în mod exclusiv să ne comparăm, cum spune dl Boia, că doar n-o să ne comparăm cu somalezii! – cred şi ei în conspiraţii, salvatori, vârstă de aur şi unitate, n-ar fi mai bine, spre a fi ca ei şi a ne integra mai uşor, să rămânem cu miturile noastre ori chiar să le augmentăm? Sau să ne comparăm şi cu somalezii, deoarece prea sună a dispreţ repudierea lor? Oricum, este extrem de reconfortant să constatăm că măcar „miturile” noastre sunt europene şi că din acest punct de vedere – fundamental, după dl Boia – suntem ca şi integraţi!

În rest, aceeaşi răsturnare de logică practicată anterior: în loc să spună cititorilor că Puterea a folosit mereu istoria ca instrument al său (pentru cei dispuşi să recepteze acest lucru), dl Boia preferă să repete că istoria a fost întotdeauna şi un instrument al Puterii, ca şi cum ea, istoria, ar fi un personaj care ar vrea acest lucru sau ar concura la

împlinirea lui. Natural, şi după 1989, Puterea a încercat să influenţeze opinia publică prin variate mijloace, inclusiv prin istorie (dar nu în primul rând prin istorie), însă nu a reuşit decât în mică măsură. Este falsă ideea dlui Boia că românii se lasă azi uşor subjugaţi de istorie, adică de miturile istorice (pentru dl Boia, cum s-a văzut, istoria este un şir de mituri). La fel este şi convingerea că istoria noastră – privită din perspectivă „autohtonistă şi autoritară" – ne împiedică să evoluăm spre „valorile democratice şi europene" (p. 356). Ar fi extrem de simplu ca „blocajul mitologic" să afecteze major procesul nostru de integrare şi de modernizare. Din păcate, cauzele stării noastre de înapoiere şi de marginalizare sunt de cu totul altă factură, iar efortul de integrare trebuie îndreptat spre cu totul alte direcţii. De altfel, chiar profesorul Boia pledează pentru acelaşi lucru, deşi la modul indirect, atunci când demonstrează că miturile noastre sunt identice cu cele ale lumii occidentale.

Încheiere (p. 358–361)

În *Încheiere*, autorul nu poate nega cuprinsul lucrării sale, mesajul desprins din sutele de pagini. Un singur lucru apare în plus, clar precizat, anume dorinţa de a fi patriot autentic şi de a servi României. Şi, poate, încă ceva, destul de surprinzător: credinţa dlui Boia că prin ideile sale, din această carte şi din altele, „serveşte adevărului şi exigenţelor unei profesiuni" – cea de istoric (p. 359). Ne miră o astfel de abordare „cuminte" şi tradiţională, după ce preţ de atâtea pagini s- a căznit să ne înveţe că istoricii nu au acces la adevăr. Sau Domnia sa are, totuşi?

În rest, *nihil novi sub sole!* Aceleaşi idei şi mesaje în rezumat: discursul istoric (adică istoriografia) este ideologic şi mitologic, se bazează pe imaginar şi serveşte intereselor prezentului; toate societăţile se bazează pe mituri, dar ale noastre sunt defazate faţă de „cultura şi mentalitatea vest-europeană"; interpretarea „naţionalistă şi autohtonistă" (lăsăm deoparte cuvântul *unanimistă*, care nu există în româneşte) a trecutului nostru ne face un rău capital; primirea proastă

de către opinia publică a volumului *Mituri istorice româneşti* (al dlui Boia, din 1995) este un semn rău pentru... opinia publică; naţionalismul (de două secole încoace), care înseamnă război, şi autohtonismul, care este izolaţionism, sunt două rele majore care ne distrug prezentul şi viitorul; istoria ne trage înapoi.

Suntem surprinşi de rolul important pe care îl acordă dl Boia istoriei (istoriografiei) şi conştiinţei istorice în acest demers. Este un rol cu totul supradimensionat. Se poate susţine cu argumente din varii domenii că mentalitatea noastră în genere are un anumit rol important în felul cum ne construim prezentul şi viitorul, dar a afirma, fără a fi istorist, că discursul despre trecut ne domină comportamentul social, ne modelează ca grup, ne determină opţiunile politice, ni se pare prea mult. Surprinde mai ales afirmaţia că „istoria ne trage înapoi" (p. 360), fireşte nu istoria-realitate (sau poate şi ea!), ci aceea pe care „ne-o imaginăm", trecutul nostru „glorificat", combinaţia de „superioritate iluzorie" şi de un „obsedant complex de inferioritate". Lăsându-ne „abandonaţi" acestui tip de istorie – ne asigură dl Boia– vom rămâne, spre jena publică, „naţionalişti", adică în conflict cu ceilalţi, şi „autohtonişti", adică adânciţi în izolare şi imobilism. Totuşi, contrar întregului ton al discursului Domniei sale, autorul speră în final că vom „desluşi" şi noi în trecutul neglorificat „semnificaţii noi" şi că vom ieşi astfel din impas, precum au ieşit francezii cu germanii.

Ciudat optimism! Ar fi bine ca modificarea discursului despre trecut să poată determina progresul rapid al României. Din păcate sau din fericire, nici în cadrul reconcilierii franco-germane, discursul despre trecut nu a avut un rol fundamental. În cele două state nu s-a schimbat în mod fundamental abordarea trecutului lor naţional. Napoleon rămâne erou naţional şi universal pentru francezi şi un fel de cuceritor pentru germani, iar războiul franco-prusian din 1870–1871 este un prilej de mândrie pentru germani şi de umilire pentru francezi. Percepţia faptelor trecutului nu este identică la francezi şi la germani şi nici nu poate să fie, fiindcă aceleaşi fapte, evenimente, procese au avut urmări diferite pentru cele două naţiuni. S-a schimbat însă altceva, extrem de important, anume modul în care trecutul se răsfrânge asupra prezentului şi viitorului. Oamenii au învăţat şi au fost învăţaţi, aproape

concomitent în cele două ţări, nu să modifice trecutul în sens demonic, ideal sau realist, dar să-l lase mai mult pe seama istoricilor, să nu transpună trecutul în prezent şi nici culpabilităţile de altădată asupra lumii noastre de astăzi.

Credinţa că scriind *altfel* despre trecut ne vom schimba viaţa este – chiar după logica dlui Boia – iluzorie. Acest *altfel,* din păcate, nu semnifică la dl Boia a scrie corect, obiectiv, a te apropia cât mai mult de *adevăr,* de istoria-realitate, din moment ce ni se spune clar că nu avem acces la adevăr. A scrie *altfel* înseamnă, conform profesorului Boia, a crea, a cultiva şi impune noi „mituri" în locul celor vechi, perimate şi contraproductive, în acord cu exigenţele lumii actuale.

DUPĂ TREI ANI. INTRODUCERE LA EDIŢIA A II-A

Povestea unei cărţi (p. 5–7)

„După trei ani", ca alţii „după douăzeci de ani", profesorul Boia ne spune că a revenit la vechea lucrare, dar nu a modificat-o cu nimic, deoarece „cartea a devenit aproape clasică" şi că „în bună măsură nu-i mai aparţine". Fireşte, cartea este un model de tratare a mitizării şi miturilor şi aparţine de-acum culturii româneşti, numai că se cuvenea ca aceste lucruri să le spună alţii, nu autorul.

Nemodificând nimic în carte, dl Boia foloseşte totuşi această introducere pentru a da anumite răspunsuri, a exprima opinii, a face nuanţări, pentru admonestări şi puneri la punct la adresa unora care au formulat critici sau care nu respectă preceptele ei etc. Prima reacţie este faţă de cei care l-au atacat după apariţia lucrării *Mituri istorice româneşti*, de la militari, emisiuni radio, gazete, până la confraţi. Toţi şi toate sunt aduşi la acelaşi numitor şi numiţi „acuzatori" şi „adversari". Motivul general al atacului îl dezvăluie tot autorul: atentatul la bazele ideologiei naţionale şi ale identităţii româneşti. Se poate să fi fost aşa. Atacarea bazelor ideologiei şi ale identităţii

naţionale este în multe ţări – din fericire, nu şi în România – echivalentă cu subminarea interesului naţional şi intră sub incidenţa legii. România este o ţară democratică, tocmai de aceea dl Boia poate lovi liber în identitatea naţională românească şi tot de aceea, alţii pot să-i critice liber opiniile, în ceea ce ne priveşte, îl asigurăm pe dl Boia că punctul de vedere critic exprimat de noi aici porneşte din înţelegerea diferită a rosturilor istoriografiei în societate, a noţiunii de mit şi a modului general în care se poate cunoaşte şi releva trecutul. În pofida acestor dezacorduri, profesorul Lucian Boia rămâne pentru noi un remarcabil specialist în istoria scrisului istoric, în sondarea imaginarului şi a mitologiei.

Dl Boia a fost plăcut surprins de primirea caldă de care s-a bucurat cartea *Istorie şi mit...,* mai ales în rândul literaţilor şi al oamenilor de cultură. Domnia sa înţelege şi de ce cartea nu i-a prea entuziasmat pe istorici: aceştia continuă să creadă – în mod greşit, după opinia autorului nostru – într-o *istorie ştiinţifică şi obiectivă*, când, de fapt, ea este un *discurs construit* în acord cu imaginaţia istoricilor. Dacă ar fi de acord cu dl Boia, ni se mai spune, istoricii nu şi-ar putea justifica propriul lor statut profesional. Această explicaţie şi această motivaţie ni se par într-adevăr judicioase. *Istoricii nu pot fi de acord cu un punct de vedere care le neagă statutul profesional prin disoluţia obiectului disciplinei lor.* Cine ar fi de acord cu aşa ceva? Dacă cineva le-ar spune literaţilor că toată creaţia lor şi a confraţilor lor este în van, nu preţuieşte nimic, fiindcă ei au lucrat după principiile artei, folosindu- şi imaginaţia şi servindu-se de imagini artistice, în loc să descopere adevărul frust, după regulile ştiinţei, oare cum ar reacţiona aceştia? Pe de altă parte, dl Boia ştie destul de corect şi de ce a fost lucrarea bine receptată în celelalte medii intelectuale, chiar în rândul „numelor de primă mărime ale culturii româneşti”, mai puţin în rândul elitei istoricilor, cum spuneam: „ceva nu era în regulă cu istoria învăţată generaţii de-a rândul”, punându-se în discuţie „cultura românească în ansamblu şi conştiinţa de sine a românilor”. Exprimarea de mai sus, deşi judicioasă în esenţă, este eufemistică: de fapt, lucrarea demolează literalmente felul în care istoricii au scris istoria până acum, felul în care oamenii de cultură s-au pronunţat despre trecutul naţional, felul în care memoria colectivă a receptat trecutul. De ce neistoricii au

îmbrăţişat, în general, aceste puncte de vedere? Desigur, nu există un singur răspuns general valabil, dar pot fi mai multe. Construcţia dlui Boia este atrăgătoare, incitantă, alert scrisă, chiar cu aplomb. Un om de cultură, dar nespecialist în istorie, o poate găsi fără rezerve fascinantă şi deplin veridică, mai ales că autorul nu operează aici în principal cu metodologia „seacă" a istoricului, ci şi cu alte mijloace, mai ales din domeniul artei literare. În acelaşi timp, cartea dă multora şi un sentiment de confort, de autolinişti re: pentru imaginea greşită pe care o avem cu toţii despre trecut nu suntem de vină toţi, ci numai istoricii, care apoi i-au influenţat şi pe alţi oameni de cultură. Or, istoricii, chiar fără cartea dlui Boia, au fost percepuţi drept instrumente – şi au fost, într-o oarecare măsură, astfel – ale defunctului regim, pe care orice intelectual care se respectă îl numeşte invariabil, în partea sa finală, „naţionalist-comunist". Acest regim este de vină pentru tot răul României, pentru faptul că ne situăm astăzi la coada Europei, pentru toate frustrările noastre, mărturisite şi nemărturisite. Prin urmare, istoricii aceştia au fost şi „naţionalişti" (în ultimele două secole), şi „comunişti" (în ultimele patru-cinci decenii), adică au fost spirite ale răului. Pentru că – ni se arată clar – naţionalismul nu a adus altceva decât conflicte (şi varianta sa autohtonistă ne-a scos din istorie), iar comunismul ne-a adus catastrofa unei crize aproape iremediabile. Prin urmare, profesorul Boia nu face decât să spună explicit, să demonstreze ceea ce mulţi oameni de cultură gândeau confuz sau intuiau, în goana lor după motivaţii. În această demonstraţie, istoricii şi istoria sunt principalii acuzaţi şi vinovaţi. În plus, felul în care se constată că istoricii au greşit este ademenitor, tulburător chiar, fascinant, uşor de receptat: istoricii nu au greşit numai în epoca regimului comunist, datorită ideologiei marxist-leniniste, staliniste, ceauşiste, ci s-au aflat în eroare tot timpul; ei nu au greşit într-o chestiune sau alta, ci au greşit global, în întreg efortul lor de relevare a trecutului.

Alţi istorici (dar şi neistorici), de-a lungul vremii şi mai ales după 1990, mai temperat sau mai vehement, mai clement sau mai acuzator, au criticat felurite clişee, deformări, analize punctuale sau chiar procese istorice eronat reconstituite. Hasdeu a atras atenţia că dacii nu „au pierit", Ioan Bogdan l-a lipsit de orice aură pozitivă pe Vlad Ţepeş,

P. P. Panaitescu a demonstrat că slavonismul şi ortodoxia nu au fost nenorociri pe capul românilor, ci s-au potrivit destul de bine firii noastre, sau că turcii au cruţat Ţările Române în evul mediu din multe motive, mai puţin din cauza „luptei noastre necurmate pentru independenţă" etc. Toţi aceştia au exprimat păreri unice şi surprinzătoare la vremea lor, împotriva curentului dominant. Dar, în ciuda reticenţelor iniţiale, opiniile lor, mai aproape de realitatea trecută, au sfârşit prin a fi respectate, acceptate. Apoi, au venit alţi istorici care au pus în discuţie şi opiniile care păreau infailibile ale celor numiţi mai sus şi aşa mai departe. Totuşi, până la dl Boia, nimeni nu a pus sub semnul întrebării întreaga istoriografie românească într-un mod atât de vehement şi pe baza unui numitor comun atât de neaşteptat şi de familiar în acelaşi timp – „mitul" şi „mitizarea". Fiecare istoric care a relevat vreo eroare anume sau erori mai multe dintr-un timp precizat a avut de arătat cauze punctuale, concrete, pentru aceste erori. *Dl Boia critică totul, pe toţi istoricii şi toată istoriografia şi are şi o explicaţie-panaceu, valabilă oriunde şi oricând: „mitul"*. Toate popoarele, comunităţile de oarecare amploare sunt, de când e lumea, creatoare de „mituri", iar miturile fac parte – ni se spune – din esenţa umană. Pentru cei mai mulţi nu mai are însemnătate „amănuntul" că în toată lucrarea unele mituri sunt acceptate, altele nu, că însuşi autorul oscilează între preamărirea şi repudierea miturilor. Prin urmare, fascinaţia oamenilor de cultură, puţin preocupaţi de adevărul istoric, este explicabilă: cartea în ansamblu, dacă nu este analizată amănunţit, oferă pentru prima oară o viziune globală asupra trecutului românesc, aşa cum este el reflectat în conştiinţa românilor, precum şi o explicaţie coerentă asupra acestei reflectări. Succesul este asigurat şi de forma agreabilă, de mărimea rezonabilă a textului, de multele subcapitole cu titluri incitante. Publicul de azi s-a săturat de „tratate" de istorie în multe volume, bune pentru istorici; el aşteaptă alt gen de scrieri despre trecut. Dl Boia a venit aici cu o veritabilă şi plăcută surpriză: Domnia sa nu mai explică la modul doct şi plicticos ce s-a întâmplat în istoria românilor, ci, pe un spaţiu restrâns, arată cum s-a „mitizat" istoria noastră, cum a tulburat această „mitizare" întreaga „conştiinţă românească", cum ne-a lăsat această „mitizare" în afara Europei. Ceea ce, trebuie să recunoaştem, este mult

mai interesant, mai ademenitor, mai confortabil, decât redarea trecutului nostru într-o altă modalitate, să zicem consacrată. De aceea, şi publicul larg a fost încântat de cartea aceasta. De câte ori nu s-a auzit după 1989 obsedanta şi neinspirata întrebare şi care istoric nu s-a lovit de ea: „Când o să scrieţi odată voi, istoricii, istoria adevărată?" Profesorul Boia dă aici soluţia: istoria adevărată nu există, dar există „adevărul" meu extrem de ispititor! Sau, mai direct: istoricii, cu excepţia mea, nu pot ajunge la istoria cea adevărată! Mulţi nu vor fi fost de acord cu această sentinţă, dar au cumpărat cartea să vadă despre ce este vorba.

Autorul nostru are şi o dilemă, poate falsă: cartea nu a fost atacată şi nu a stârnit „o controversă pe măsură", probabil pe măsura provocării pe care o lansează. Explicaţia dată tot de dl Boia nu ţine deloc de natura internă a meseriei de istoric la noi, ci doar de împrejurări externe, în esenţă politice. Domnia sa vede o „repliere strategică generală" după alegerile din 1996, care au îndepărtat „naţionalismul agresiv" de la putere, şi se întreabă dacă va veni o replică întârziată după alegerile din 2000, ceea ce ar însemna o politizare a unei cărţi „oneste", şi nu „partizane sau de conjunctură". Nu am urmărit cu foarte mare atenţie ce „replici" critice au venit la această carte înainte de 2000 (pe unele, desigur, le cunoaştem), dar „replica" noastră a necesitat o muncă îndelungată, începută în 1999 şi continuată, cu oarecare intermitenţe, până în clipa de faţă. Mult timp doar ne-am gândit la cele scrise de profesorul Boia. Ştim, din mărturisirile autorului, că *Istorie şi mit...* a fost alcătuită şi pentru a declanşa o dezbatere istoriografică şi culturală, care a început imediat după difuzarea cărţii. Autorul nostru a publicat de atunci şi alte cărţi, la fel de incitante. Nu credem că momentul alegerilor din 2000 are vreo importanţă în derularea acestei dezbateri. După 1990, climatul democratic pe cale de a se face s-a fortificat treptat în România, încât am ajuns într-o etapă în care culoarea politică a guvernului în funcţie nu mai influenţează libertatea opiniilor, cel puţin în domeniul spiritualităţii. Nu credem că înainte de 2000 o replică critică dată cărţii de faţă ar fi fost obstrucţionată sau descurajată în vreun fel şi nici că o recenzie exclusiv laudativă, scrisă după 2000, ar fi rămas nepublicată. Pe de altă parte, dl Boia nu a scris o carte oarecare, de conjunctură, ci

una complexă, care face carieră şi ridică extrem de multe probleme, de la natura cunoaşterii trecutului şi de la profilul general al istoriei culturii româneşti până la semnificaţia unor fapte istorice particulare, ceea ce implică un timp mai îndelungat de receptare şi decantare a ei. Valenţele sale de orice fel – mai ales că lucrarea face şi predicţii – ies la iveală treptat. Oricum, credem, împreună cu autorul, că politizarea cărţii nu-şi are locul şi nu trebuie să se producă, fiindcă avem în faţă un produs autentic intelectual, scris de un prestigios istoric profesionist, fără funcţii politice. Tocmai de aceea, am înţeles să facem demersul nostru critic din aceleaşi raţiuni exclusiv interne ale meseriei, cu gândul că o dezbatere intelectuală pe tema majoră tratată de dl Boia nu poate să fie decât benefică. În acelaşi timp, dl Boia a devenit, cum singur spune, o „persoană publică", şi-a făcut inerente simpatii şi antipatii şi este influenţat, ca orice om, de mediul în care trăieşte. Nici autorul acestei recenzii mai deosebite nu trăieşte într-un turn de fildeş, rupt de lume şi poartă pecetea precarei condiţii umane, a subiectivismului, a limitelor cunoaşterii, a comunităţii. Nu există însă nici o forţă politică sau instituţie de vreun fel care să ne fi împins la demersul de faţă, aşa cum nici *Istorie şi mit*... nu a fost determinată de vreun astfel de comandament.

La începutul acestei introduceri la ediţia a II-a, autorul arată – cum spuneam – că nu a modificat cartea din 1997, dar, în schimb, a găsit cu cale să răspundă unor chestiuni legate de interpretarea cărţii, de ecoul său. Să le luăm pe rând.

Demitizare? (p. 7–10)

Dl Boia admite că, după demersul Domniei sale, cuvântul „mit" a făcut carieră în România, mai peste tot, în te miri ce domenii. Unii i-au acceptat sensul dat de autor, alţii, cum era şi firesc, i-au dat alte (sau şi alte) semnificaţii. Autorul nostru constată că există azi „demitizatori în plină activitate", după exemplul dat de Domnia sa, că sunt şi „susţinători ai mitologiei naţionale", apoi adepţi ai unei „istoriografii româneşti fără prihană, unde totul este adevărat şi nimic mitificat",

precum şi „spirite mai subtile, care nu contestă existenţa unei doze de mitologie”, dar „spun că nu este bine să o demolăm”. Desigur, profesorul Boia este, fără nici o rezervă, de partea „demitizatorilor”, care igienizează istoria şi cultura românească. Toţi ceilalţi s-ar situa pe căi greşite, din varii motive, inclusiv din acela că nu au înţeles mesajul Domniei sale. Lista celor aflaţi în „eroare” începe cu profesorul Eugen Simion, preşedintele Academiei Române, care, pe de o parte, afirmă că „miturile fac parte din identitatea culturală a naţiunii” şi că „vânătoarea de mituri” nu are rost, iar pe de alta că dl Boia ar dori „demistificarea” istoriei românilor, care ar fi ajuns mistificată prin mitizare. Deşi recunoaşte dlui Eugen Simion calitatea de „autoritate culturală”, dl Boia îi dă preşedintelui Academiei Române (om de litere) şi ne dă nouă tuturor o lecţie de înţelegere a „conceptelor”, deşi nu s-a făcut nici o confuzie între „mitificare” şi „mistificare”.

Impresia că miturile sunt intrinsece condiţiei umane şi comunităţilor umane, inclusiv naţiunilor, se desprinde din întreaga lucrare discutată aici, iar concluzia că prin mituri, adică prin tehnica imaginarului (ceea ce înseamnă, în mod curent, plăsmuit, închipuit, nereal, fictiv), se distorsionează, se falsifică realitatea reiese din întregul text. Cartea transmite asemenea mesaje, neinventate de nimeni. Probabil autorul nu realizează că anumite atitudini contradictorii faţă de mituri reies din textul Domniei sale. Chiar Domnia sa este de acord că miturile, în esenţă, nu trebuie şi nu pot fi distruse, pe de o parte. Pe de alta, tot autorul nostru, pe parcursul argumentării, decupează doar miturile „naţionaliste”, „autohtoniste”, „comuniste”, pe care le pune, indiferent de nuanţe, pe acelaşi plan şi le „demolează” sistematic. Aceste mituri ar fi pline de minciuni, înşelătorii, dezinformări, deşi termenii aceştia ca atare nu sunt utilizaţi în mod direct. Dar ei reies copios şi fără nici o îndoială din context, unde apar sinonime ale lor sau exprimări perifrastice. Prin urmare, textul însuşi aflat în atenţie depistează miturile şi le delimitează în necesare şi nenecesare, utile şi nocive, bune şi rele. În fine, foarte multe exemple de „mituri” date de autor sunt simple deformări, forţări ale izvoarelor, clişee sau chiar minciuni făcute cu bună ştiinţă (mai ales sub comunism) şi nu pot fi încadrate între mituri nici măcar dacă se foloseşte riguros grila dlui Boia. De

aceea, trebuie neapărat observat că germenii unor interpretări variate ale mesajului cărţii, neagreate de autor, se află chiar în cuprinsul textului. Aceste receptări diferite sunt absolut de neocolit.

De altminteri, dl Boia recunoaşte, în oarecare măsură, acest lucru, prin două precizări ale Domniei sale: 1) mitificarea istoriei face parte dintr-o tipologie universală, adică se întâlneşte oriunde şi oricând; 2) miturile trebuie să fie şi acceptate ca atare, dar şi „interpretate", adică supuse criticii istorice, „năruite". Suntem perfect de acord cu aceste două precizări, dar cea de-a doua precizare face subtil loc arbitrarului, preferinţelor individuale. Istoricul nu poate interpreta concomitent, după aceeaşi grilă, *toate* miturile trecutului românesc. Dl Boia a încercat, dar nu a reuşit decât în parte. Modul de interpretare a miturilor nu trebuie să fie aleatoriu, bazat prioritar pe talentul individual al istoricului sau pe concepţia sa despre, să zicem, viitorul Europei unite. Dacă miturile istorice fac parte din esenţa umană, ele nu pot fi bune şi rele, ci ele pur şi simplu sunt, există. Cine este chemat să stabilească dacă miturile sunt utile sau nocive pentru societate la un moment dat şi de ce trebuie pusă problema aşa? Nu credem nici ceea ce sugerează dl Boia, anume că istoricii, dacă nu interpretează miturile, nu mai au obiectul muncii sau nu mai pot scrie o „istorie inteligentă". Chiar dacă mitificarea istoriei se întâlneşte peste tot, istoricii nu au nici pe departe a se ocupa toţi doar de mitificare. Trecutul mai cuprinde, din fericire, şi alte aspecte. Trecutul este viaţă, iar viaţa este atât de complexă încât niciodată minţile omeneşti n-o pot epuiza şi nici înţelege pe deplin. Altădată, istoricii căutau în trecut vieţile regilor, războaiele, clasele sociale, lupta de clasă, geneza spiritului capitalist sau statutul omului de cultură etc., azi caută, unii, miturile. Dar nimic nu este etern şi imuabil. Astăzi putem accepta provocarea dlui Boia şi să privim trecutul nostru prin prisma miturilor; Toynbee l-a privit prin grila duratei şi structurii civilizaţiilor, Marx prin intermediul luptei de clasă, Max Weber prin privilegierea spiritului protestant etc., etc. Toate viziunile onest şi riguros elaborate au dreptul de a exista în cetate şi toate exprimă fărâme de adevăr. Dar nici una nu este infailibilă, nici una nu este cheia unică a descifrării trecutului.

Eminescu (p. 10–11)

Judecata profesorului Boia asupra lui Eminescu, în ciuda intenţiilor probabil, rămâne excesiv de severă şi este emendabilă în mare măsură. Iar autorul îşi apără din nou aici punctul de vedere. Însă nu este vorba în acest caz numai de „încărcătura emoţională a mitului eminescian" sau de disocierea atât de tranşantă între Eminescu-poetul şi Eminescu-ideologul, de care ar trebui să ţinem seama spre a fi de acord absolut cu dl Boia, ci şi de demolarea unei valori absolute a culturii româneşti, cea mai profundă şi mai reprezentativă. Nu ne referim aici la poporul român în ansamblu, la imaginarul colectiv comun, care, fără să poată motiva şi explica aceasta la modul riguros, l-a plasat pe Eminescu pe cel mai înalt piedestal, ca simbol naţional. Ne referim la pleiada de autori consacraţi şi specialişti impecabili, de la Titu Maiorescu până la G. Călinescu, Perpessicius sau Petru Creţia, care au *justificat* credibil locul lui Eminescu în cultura română. Fireşte, totul fiind perisabil în lumea noastră sau „în cercul nostru strâmt", este de aşteptat ca Eminescu „să nu mai fie gustat la un moment dat", să nu mai fie considerat un „simbol naţional". Dar credem, contrar dlui Boia, că acel moment este încă departe. Deocamdată, suntem mai convinşi, împreună cu majoritatea românilor, de valabilitatea, în ciuda exprimării metaforice, a tulburătoarelor cuvinte scrise de G. Călinescu, atunci când relatează moartea poetului în 1889 şi când contemporanii au folosit la adresa lui Eminescu termeni ca „luceafăr", „columnă", „genial poet": „Astfel se stinse în al optulea lustru de viaţă cel mai mare poet pe care l-a ivit şi-l va ivi vreodată, poate, pământul românesc. Ape vor seca în albie, şi peste locul îngropării sale va răsări pădure sau cetate, şi câte o stea va veşteji pe cer în depărtări, până când acest pământ să-şi strângă toate sevele şi să le ridice în ţeava subţire a altui crin de tăria parfumurilor sale". Acest fragment nu este istorie şi ştiinţă, ci tulburătoare predicţie şi fascinantă artă. Şi G. Călinescu vede în viitor, ca şi dl Boia, ivirea altui „crin", dar peste „locul îngropării" poetului n-a răsărit încă pădure. Renunţarea la Eminescu este o utopie în acest moment, iar renunţarea fără înlocuirea sa cu alt simbol este o imposibilitate. Or, alt simbol nu există acum.

Totuşi dl Boia vorbeşte despre „demitizarea" lui Eminescu (p. 11, nota 3), atât ca poet (versurile lui nu mai sunt gustate de tineri), cât şi ca ideolog (a practicat o „ideologie autohtonistă şi xenofobă"). Desigur, din raţiuni de studiu, de receptare şi chiar didactice, se poate separa latura literară (Eminescu a fost şi un prozator extraordinar şi chiar dramaturg!) a creaţiei eminesciene de cea ideologico-politică, epistolară, de articolele şi de alte însemnări ale sale. Dar altminteri, este absurd a spune că avem de-a face cu doi Eminescu, unul poetul, pe care poporul român îl preţuieşte încă drept simbol naţional, şi altul ideologul, pe care trebuie să-l condamnăm ca „naţionalist", „autohtonist" şi „xenofob". Eminescu a fost o singură personalitate şi nu s-a putut dedubla pentru anumite laturi ale creaţiei sale, chiar dacă accentele nu cad în mod egal. Eminescu este o entitate şi trebuie tratat ca atare. El nu a fost infailibil, fiindcă a fost om. Ideile sale politice (expuse mai ales în presă), versurile, proza exprimă toate unicitatea lui Eminescu. Dar este o unicitate umană, cu orbitoare lumini, cu anumite umbre. Toate acestea trebuie relevate. Ideile social-politice ale lui Eminescu – de o mare complexitate – se regăsesc deopotrivă şi în poezie, şi în proză. De exemplu, poezia *Împărat şi proletar* exprimă clare idei de stânga, dinspre socialism, dinspre Marx. Atitudinile sale numite de „dreapta" şi „conservatoare" sunt rareori genuine. Eminescu trebuie raportat la „contextul cultural şi politic al epocii sale", cum spune chiar dl Boia, şi atunci „naţionalismul" său, „autohtonismul" său, „xenofobia" sa vor apărea în altă lumină. Trebuie neapărat să constatăm dacă invariabil Eminescu îi contrapune pe români altor popoare şi îi aşază deasupra, dispreţuindu-i constant pe ceilalţi (ceea ce l-ar face clar „naţionalist"), dacă se cufundă mereu într-un trecut ancestral, atemporal, pur românesc şi cere revenirea la acel trecut (ceea ce l-ar face „autohtonist") şi dacă urăşte în chip absolut celelalte popoare şi naţiuni şi doreşte măsuri contra lor (ceea ce l-ar face „xenofob"). Or, constatăm că Eminescu este mai ales un patriot, preţuitor al trecutului şi al tradiţiei şi un mare inamic al inamicilor României şi românilor, pe care adesea îi numeşte „străini". Desigur, acesta este tabloul general. El are şi nuanţe: Eminescu a exagerat uneori cu spiritul său justiţiar, a exprimat atitudini antisemite, a identificat guvernele inamice României cu popoarele respective, a

idealizat trecutul şi tradiţia românilor. Dar nu trebuie să confundăm nuanţele cu tuşele tari, cu liniile de forţă sau detaliile cu aspectul general şi nici să ne ferim de critica lui Eminescu. Numai că din cartea dlui Boia reiese că poporul român a făcut dintr-un xenofob un simbol naţional, ceea ce este grav şi nedrept. Aici nu sunt decât două posibilităţi: ori Eminescu nu este tocmai xenofob (raportat la ceea ce era societatea noastră prin 1870–1880), ori poporul român este xenofob şi l-a ridicat la rang de „crin" pe acela care a sublimat sentimentul românesc al xenofobiei! Dl Boia, din păcate, când discută atitudinea generică a românilor faţă de celălalt, de străin, înclină să afirme că românii ca popor sunt mai degrabă xenofobi. Ceea ce este fals, fiindcă nimeni nu a măsurat încă gradul de manifestare a acestui omenesc dar detestabil sentiment. Dacă românii nu sunt prototipul ospitalierului, ei nu pot fi făcuţi nici modelul xenofobului. Nu există argumente pentru a substanţia nici una dintre extreme.

Atunci nu este mai natural să vedem în poetul naţional o întruchipare a dragostei faţă de ţară, de naţiune, de trecut, de tradiţie, a urii faţă de duşmani (sau de cei priviţi ca inamici la un moment dat), aşa cum erau şi sunt trăite aceste sentimente de majoritatea românilor? Prin urmare, noi vedem că şi la Eminescu, şi la români în genere, naţionalismul, autohtonismul, xenofobia – care există în anumite doze, ca oriunde – sunt subsumate de sentimente neutre, pozitive sau chiar generoase. Chestiunea nu este, prin urmare, de a respinge criticile fireşti la adresa lui Eminescu, ci de a nu-l demoniza pe Eminescu şi odată cu el întregul popor român. Nu există motive pentru a face aceasta. Iar în ceea ce-l priveşte numai pe Eminescu cel „malefic" ar trebui să admitem, să clamăm *Urbi et Orbi* că toţi exegeţii, de la Maiorescu încoace, au greşit şi că, pe urmele lor, românii toţi au făcut la fel. Ceea ce este absurd, fiindcă nu este adevărat. Dacă ar fi adevărat, ar fi un caz unic în cultura universală şi românii ar fi, prin această performanţă, deasupra tuturor. Astfel de exagerări nu sapă la baza „soclului" eminescian, cum speră unii dintre iniţiatorii lor, şi nici nu pot declanşa dezbateri oneste despre statutul poetului naţional astăzi. Ele nu fac decât să întărească aura de geniu intangibil a celui care a scris *Luceafărul*.

Anii interbelici şi comunismul (p. 12–16)

Profesorul Boia susţine aici, pe bună dreptate, că o societate, cu cât este mai conflictuală, cu atât riscă să propună soluţii extreme, lipsite de nuanţe. Poate de aceea, tot extremă apare şi soluţia Domniei sale de primenire a trecutului românesc, copleşit de „mituri”.

Anii interbelici sunt însă aici mai judicios şi mai echilibrat văzuţi decât în textul cărţii. Orice istoric admite că perioada – relativ scurtă – dintre cele două războaie mondiale a fost şi este adesea privită ca o „vârstă de aur” a României. Caracterizarea este relativă şi trebuie însoţită de unele limitări. O limitare trebuie făcută în raport cu Europa şi are două laturi: 1) deficitul de democraţie, naţionalismul şi antisemitismul caracterizează epoca în general, în Europa şi nu numai, iar normele actuale nu sunt o grilă obiectivă în judecarea a ceea ce a fost atunci; 2) cu toate disfuncţionalităţile şi contrastele, la unii indicatori importanţi România ocupa un loc onorabil între ţările Europei Centrale şi Sud-Estice. O altă limitare se cuvine făcută în raport cu propria evoluţie a României: în comparaţie cu toate epocile anterioare şi chiar cu marasmul comunist, perioada interbelică apare, în general – nu doar sentimental, ci şi obiectiv – drept cea mai înfloritoare, mai echilibrată, mai democratică. Prin urmare, valorizarea epocii interbelice este relativă, iar istoricii au obligaţia profesională de a trata cele două decenii de atunci cu realism şi precauţie. Nu au dreptate nici aceia care ridică în slăvi necritic epoca şi mai ales cei care aşteaptă o (imposibilă) revenire la ea, dar nici cei care aplică perioadei respective critici excesiv de severe.

Mult mai complicată este chestiunea comunismului, iar în această introducere autorul o discută cu mult discernământ şi realism. Comunismul poate fi condamnat fără apel sau ridicat în slăvi în mod necondiţionat, dar faptul că circa jumătate dintre români consideră că trăiau mai bine înainte de 1989 arată că nici aici judecăţile extreme nu sunt relevante. Totuşi, cum corect observă dl Boia, un demers intelectual valid face disocierea între o judecată istorică şi morală asupra comunismului şi atitudinea (conjuncturală) a oamenilor faţă de comunism, în 1989, peste 90% dintre români pretindeau că sunt contra

regimului comunisto-ceauşist, deşi ei erau poate, în oarecare măsură, doar contra guvernării ceauşiste şi a urmărilor comunismului „original" românesc. Poporul se ridică în genere contra oricărui regim care îi aduce disconfort, mai ales material. Dar, spre deosebire de epoca (termen uzat prin abuz şi asociere negativă!) interbelică, ale cărei conotaţii istorice şi morale rămân majoritar pozitive, cele peste patru decenii de comunism au fost mai ales „imorale şi păgubitoare", dincolo de faptul că nu toţi românii sunt acum conştienţi de aceasta. Acest lucru trebuie spus de către istorici răspicat, fiindcă altminteri unii ar putea înţelege că cele două perioade în discuţie, cu cele bune şi cele rele ale lor, sunt compatibile şi comparabile în vreun fel. Asta nu înseamnă că acei români care au trăit atâţia ani sub comunism trebuie condamnaţi iremediabil, blamaţi, acuzaţi de toate relele. Nu noi ne alegem perioada în care trăim. Sub comunism, din multe motive, au trăit peste un miliard de oameni, între care şi românii; aceştia din urmă nu au fost nici „inventatorii", şi nici „groparii" comunismului. Românii (ca popor) nu au adus de bunăvoie comunismul la ei în ţară şi nici nu au fost întrebaţi în legătură cu aceasta, dar l-au adoptat, l-au adaptat şi au chiar „inovat" (jalnic!) în „aplicarea lui creatoare". Mai multe regimuri comuniste au avut acelaşi destin.

Rezistenţa la regimul comunist din România este o chestiune extrem de actuală, considerată tabu odinioară. Dl Boia pretinde că subiectul rezistenţei româneşti „are partea lui de adevăr, dar şi de mitologie" (în loc de „mitologie", se putea foarte bine pune „ficţiune" sau „deformare"), iar observaţia ni se pare judicioasă. De ce nu se poate proceda la fel cu fiecare temă, în sensul ca istoricul să stabilească partea de adevăr (atât cât este el detectabil cu mijloacele actuale ale specialistului) şi cea de deformare? Numai că dl Boia operează exclusiv cu noţiunea de „mit" şi consideră că istoricul nu poate ajunge la adevăr. În judecarea rezistenţei, autorul nostru pare să fi uitat iarăşi pentru o clipă de această limitare pe care şi-a impus-o.

În chestiunea „rezistenţei prin cultură", prin expresia „tentaţia mitologică", dl Boia optează de fapt pentru supralicitarea acestei rezistenţe, care s-ar fi desfăşurat sub strictul control al autorităţilor comuniste. Nu spune direct că această rezistenţă a creatorilor culturali a fost un bluf sau o păcăleală, dar se întreabă retoric cine pe cine a

păcălit. Este luat drept exemplu Marin Preda, – cu *Cel mai iubit dintre pământeni* (1980) –, despre care se spune că critica forma (nu fondul) comunismului anilor ’50 ai secolului al XX-lea, dar că nu mergea cu critica mult mai departe decât Ceauşescu. Concluzia este că nici Preda, şi nici alţii nu au mers mai departe decât li s-a permis şi că nu am dat un Soljeniţîn sau un Havel. Această apreciere, probabil corectă în linii mari, este însă mult prea aspră. Nu suntem specialişti în problema rezistenţei, dar am trăit în parte epoca. Pentru dreapta judecată a epocii respective în România este nevoie desigur şi de comparaţii cu ţările din jur, dar şi de retranspunere în situaţie. România era singura ţară „socialistă” înconjurată numai de ţări „frăţeşti” (canalul iugoslav se obturase serios la un moment dat), contactele cu Occidentul erau cele mai anevoioase, iar speranţa că regimul comunist va cădea brusc era ca şi inexistentă până în 1989. În plus, aparatul opresiv era mai puternic decât în mai toate ţările de dincoace de „cortina de fier”. De aceea, rezistenţa noastră intelectuală s-a adaptat acestor condiţii. Totuşi, dl Boia ar putea să aibă totalmente dreptate dacă s-ar putea cumva dovedi că autorii noştri care scriau, de exemplu, romane cu cheie (vreo 10–15 importanţi) erau total conştienţi de situaţie şi cinici, acceptând ideea că regimul îi controlează strict şi că demersul lor nu are nici un rezultat decât orgoliul lor de a-şi vedea cărţile publicate. Or, noi credem că majoritatea acestor autori (prozatori, poeţi, dramaturgi, istorici, filosofi, psihologi etc.) erau sincer convinşi că (singuri ori prin complicitatea unor oameni „de bine”), măcar în parte, au înşelat vigilenţa „organelor” şi că au contribuit la subminarea dictaturii, dacă nu a comunismului. Dacă aşa au stat lucrurile, – şi ştim din mărturii certe că au stat şi aşa –, atunci, în ciuda controlului strict al autorităţilor, aceasta rezistenţă a condus în oarecare măsură la căderea comunismului. Că nu a fost o mişcare intelectuală solidă şi la suprafaţă, asumată în mod curajos, ca-n Polonia, Cehoslovacia sau Ungaria, este perfect adevărat şi trebuie recunoscut, dar pentru explicarea acestei situaţii, nu prea măgulitoare pentru noi, sunt şi alte motive decât laşitatea românilor. Fireşte, pentru rezistenţa noastră câtă a fost – noi suntem principalii responsabili, iar în asumarea acestei

responsabilităţi intră probabil şi recunoaşterea unei stări de laşitate şi de letargie.

Judicioasă este şi explicaţia lui Daniel Barbu[142], adoptată de autorul nostru, privind aderenţa la comunism a românilor, chiar dacă procentajele rămân relative. Desigur, au fost mai mulţi români care au „beneficiat" de comunism (adică au putut trăi cu un minim de confort material şi spiritual), decât aceia care au suferit persecuţii directe din partea regimului, fiindcă altfel regimul nu ar fi putut funcţiona atâtea decenii. Este, de asemenea, acceptată ideea degradării tot mai accentuate a condiţiei obiective a românilor, mai ales în ultimul deceniu comunist, deşi această degradare nu a fost conştientizată de toţi la fel de acut. Mai ales după mai bine de un deceniu de la căderea regimului comunist, în condiţiile scăderii accentuate a nivelului de trai, o bună parte dintre români păstrează sau făuresc *ad hoc* o imagine pozitivă şi chiar idilică despre defunctul regim. Ceea ce nu înseamnă că această imagine va persista neschimbată, dacă regimul democratic din România va aduce majorităţii românilor bunăstare, cum sperăm să se întâmple curând.

În finalul acestui subcapitol, dl Boia acceptă în mod explicit ceea ce pe parcursul cărţii pare să fi fost repudiat: fiecare avem reprezentările noastre despre istoria recentă, dar *putem „încerca să ne apropiem cât mai mult de adevăr"* (p. 16). Aceasta înseamnă – fără ca profesorul Boia s-o spună direct – că şi reuşim să ajungem la adevăr, în anumite condiţii. Este o mare diferenţă între această afirmaţie, după care istoricul tinde să se apropie tot mai mult de adevăr (fără să existe un singur adevăr), şi aserţiuni tranşante de genul: *istoricul produce un gen de „ficţiune"* sau *„faptele" sunt ele însele construite de istoric* sau *nu există istorie obiectivă* (p. 43–44). Chiar dacă judecata asupra adevărului nu va fi niciodată una şi chiar dacă există mai multe „istorii" diferite, aceste judecăţi şi discursuri despre trecut nu se pot încadra în istoriografie fără să aibă drept scop apropierea cât mai accentuată de ceea ce, dincolo de orice relativitate, numim *adevăr.* De aici provin şi

---

[142] Daniel Barbu, *Destinul colectiv*, *servitutea involuntară, nefericirea totalitară: trei mituri ale comunismului românesc,* în „Miturile comunismului românesc" (sub direcţia lui Lucian Boia), Bucureşti, 1998, p. 175–197.

diferenţele noastre de concepţie: dl Boia spune – aici mai clar decât în lucrare – că istoricul *poate* încerca să se apropie de adevăr, pe când noi credem că istoricul *trebuie* să se apropie de adevăr. Altminteri, el încetează de a mai fi istoric, devenind un alt gen de interpret al trecutului. Artiştii care se apropie de trecut – şi sunt foarte mulţi – trebuie, prin esenţa demersului lor să construiască fapte de demult, să facă ficţiune, să nu fie obiectivi, ci subiectivi. Istoricii, chiar dacă nu vor fi niciodată pur obiectivi, trebuie să încerce să se apropie cât mai mult de acest ideal. Aceasta este, credem, şi deosebirea esenţială între discursul istoricului şi acela al artistului care se inspiră din trecut.

Sindromul Kosovo (p. 16–17)

Nu vom reveni în detaliu asupra unor judecăţi despre fenomenul iugoslav (şi despre Kosovo), pe care le-am făcut mai sus. Dincolo de imaginea românilor despre sârbi şi despre ce s-a întâmplat în Kosovo, trebuie pornit de la fapte: România, în mod oficial, în timpul conflictului, inclusiv când a fost bombardată Iugoslavia actuală de forţele NATO, a fost ferm de partea Occidentului şi, tot oficial, conform unor sondaje de opinie, majoritatea românilor au aprobat această politică. În cazul de faţă, este mai realist să începem cu aceste constatări. Dacă unii români, poate până la 20 de procente, au susţinut temporar, în timpul asalturilor armate, Iugoslavia atacată, şi nu NATO care ataca (nu importă aici motivul atacului), nu înseamnă că românii în ansamblu s-au dezis de Occident. Iar preferinţa unora dintre români pentru un vecin atacat are mai mult de-a face cu o compasiune naturală pentru cel slab, decât cu ortodoxia, naţionalismul şi autoritarismul. Desigur, mulţi români admirau atunci „dârzenia" sârbilor, dar nu neapărat regimul lui Miloşevici, iar această admiraţie, fiind un sentiment, nu era justificată raţional. În acele zile, şi opinia publică din Occident, tot din raţiuni sentimentale, înclina să fie solidară cu sârbii atacaţi, dar nu cu valorile apărate de Miloşevici. De aceea, după asemenea reacţii, nu poate fi dedus gradul de ataşament al românilor faţă de Occident şi nici decelate motivele acestui ataşament. Probabil că o mare parte dintre români nu iubesc Occidentul pentru valorile sale

fundamentale (pe care nici nu le-au cunoscut direct şi nu au avut cum să înveţe să le preţuiască), ci pentru prosperitatea acelei lumi la care râvnesc. Dar oare în Occident, masa populaţiei ar mai iubi propria regiune dacă nu ar produce prosperitate, bogăţie, confort? Ne îndoim. Oamenii de rând din Occident care iubesc sincer Occidentul nu se gândesc nici ei întâi, întotdeauna, la instituţiile democratice, – garantul libertăţii şi prosperităţii –, ci la bogăţia în sine, la păstrarea bunăstării. Şi aceşti oameni văd întâi efectul şi ignoră cauza, ba chiar se revoltă – fireşte, în cadre democratice – pentru prea mulţii bani cheltuiţi în vederea funcţionării acestor instituţii. Ceea ce nu înseamnă că românii nu trebuie să înveţe ce înseamnă valorile supreme ale Occidentului, din care decurge prosperitatea sa, şi, mai ales, ce sacrificii trebuie făcute pentru apărarea acestor valori, pentru încadrarea în exigenţele lor. Se cuvine modificată, cum spune dl Boia, „starea de spirit" a românilor, dar mai întâi ar fi bine să depăşim ineficienţa noastră economică. Ineficienţa şi starea de spirit sunt corelate, dar nu putem aştepta întâi modificarea clară, măsurabilă, a stării de spirit, ci trebuie mers în paralel şi forţată schimbarea din conştiinţe prin rezultate economice vizibile.

Suntem o naţiune, nu o naţiune ortodoxă (p. 17–20)

Natural că suntem o naţiune şi chiar una *majoritar* ortodoxă. A afirma că românii sunt o naţiune *majoritar* ortodoxă este un adevăr care nu poate fi contestat de nimeni, dar a face acest lucru pe un ton jignitor la adresa altor români, de alte confesiuni, sau la adresa neromânilor, este de neiertat şi de nepermis. Cum arată dl Boia, naţiunea română modernă, ca toate naţiunile moderne, s-a făurit pe fondul desacralizării societăţii, iar statul funcţionează pe fundamente laice, după principiul despărţirii sale de biserică. Obsesia „naţiunii române ortodoxe" este anacronică azi, din mai multe motive. Unul important este frustrarea produsă altor români, care se pot dezice de propria comunitate care îi repudiază astfel. Pentru cei peste un milion şi jumătate de unguri din România nu are importanţă cum denumim

noi naţiunea română, fiindcă oricum ei s-au considerat, se consideră şi se vor considera membri ai naţiunii maghiare unice. Numai Ceauşescu a încercat zadarnic să-i includă şi pe ungurii din România în noţiunea de „popor român unic” sau de „naţiune română socialistă”. Conceptul de naţiune, şi la unguri, are accepţiunea sa germană, herderiană, de organism genetic, format în timp îndelungat pe baza limbii, originii, tradiţiilor, culturii etc. comune. Majoritatea ideologilor unguri nu acceptă conceptul de stat-naţiune sau de stat naţional, nu fiindcă ar fi depăşit sau pentru că Ungaria actuală nu ar fi un stat naţional, ci pentru că mulţi unguri (aproape trei milioane) trăiesc în state vecine Ungariei (unele declarate sau considerate naţionale), şi nu în statul unic ungar visat.

Un alt aspect al denumirii de „naţiune română ortodoxă” ţine de evoluţia lumii contemporane. Naţiunile nu se mai numesc azi aşa, după criterii religioase sau după alt fel de criterii. Dacă am judeca după astfel de principii, am putea foarte bine să scriem şi să vorbim mereu în public despre „naţiunea română de origine romană”, ceea ce ar fi absurd.

Nu putem fi însă atât de severi cu manifestările religioase (nu doar ortodoxe) de după 1989. Desigur, s-a exagerat şi se exagerează (tot mai puţin), dar manifestările exterioare, ca şi devoţiunea creştină de azi, sunt urmări fireşti ale lungilor ani de interdicţii comuniste. Era de aşteptat o izbucnire religioasă generală, iar politicienii, cu mai multă sau mai puţină naturaleţe, nu au avut decât să se adapteze şi să dea pilde. Sinceritatea acestor manifestări este o altă chestiune şi nu trebuie uitat nici o clipă că religia are un mesaj specific interior, individual, iar biserica trebuie să respecte acest principiu. Asta nu înseamnă că bisericile nu mai au nici un rol în coeziunea naţională, dar acest rol este profund modificat faţă de trecut şi redus ca dimensiuni. Mai ales după ce, în perioadele mai recente, toată lumea a conştientizat faptul că religiile sunt transnaţionale şi că multe au revenit sau au ajuns la mesajul iniţial al mântuirii omenirii, la apelul către oameni în general.

Oricum, este primejdioasă şi nedemocratică orice forţare a notei. A fi ortodox nu este totuna cu a fi român, şi nici invers, dar nici *a fi ortodox nu este o piedică pentru integrarea noastră europeană.* Românii nu trebuie învăţaţi că o problemă a lor de credinţă îi împiedică

să fie europeni, fiindcă ar fi complet fals, descurajator şi ineficient. Valabilitatea despărţirii europenilor de astăzi exclusiv pe criterii de credinţă religioasă – în catolici şi protestanţi, de o parte, şi ortodocşi, de alta – trebuie repudiată. Şi mai mult se cuvine repudiată construirea unor strategii ale viitorului european pe baza acestei istorice diviziuni.

„Ameninţarea" federalistă (p. 20–23)

Ni se spune că naţiunea română şi-a construit un stat naţional unitar, după modelul Franţei, în ciuda vechii tradiţii istorice a provinciilor, foste şi ele, în parte, state cândva. De asemenea, aflăm că lumea actuală şi mai ales Europa nu mai sunt dominate de state naţionale unitare, ci de federaţii, de multe feluri. Dl Boia are şi aici, în esenţă, dreptate, fiindcă soluţia centralizării excesive nu a mai dat rezultate bune nici măcar în Franţa. Toate statele democratice au căutat soluţii cât mai bune de adecvare la exigenţele societăţii actuale şi, în mare măsură, le- au găsit şi aplicat. Federalizarea nu mai este o „sperietoare" aproape pentru nimeni în Europa Occidentală. Nici o ţară federală din Occident nu se simte şi nu este ameninţată de nici o altă ţară. Sunt, fireşte, alte ameninţări, care exced federalismul şi care arată că nici acesta nu este o soluţie bună la orice. Aşa sunt bascii, cu ţară proprie autonomă, locuitorii Irlandei de Nord, cu guvernare proprie, flamanzii din Belgia (aproape ieşiţi din federaţie), corsicanii, mereu agitaţi etc. În general însă lucrurile sunt netensionate: Spania se poate federaliza oricât, fiindcă nici o ţară vecină (cum ar fi Franţa) nu pretinde, de exemplu, Catalonia; corsicanii pot primi autonomie, pentru că Italia nu vrea să încorporeze insula în care s-a născut Napoleone Buonaparte; Scoţia poate rămâne doar formal în Marea Britanie, căci nu are spre ce gravita decât spre Londra; provincia Bretagne se poate desprinde treptat din chinga Parisului, fiindcă nu va cere niciodată să se unească, de pildă, cu Irlanda; nici părţile germane, franceze şi italiene (sub aspect lingvistic) din Confederaţia Helvetică nu gravitează spre Germania, Franţa şi, respectiv, Italia şi nici nu sunt pretinse de aceste state; proiectata Padanie, dacă s-ar fi realizat, nu era decât o parte a unei Italii

federale, deoarece nici una dintre ţările de la nord de Alpi nu avea pretenţia de a îngloba Italia de Nord. În concluzie, în Occident, cu nesemnificative excepţii, nici politicienii, nici opinia publică nu mai agreează modificările graniţelor. Nimeni nu se teme acolo că federalizarea sau regionalizarea ar diminua bogăţia şi forţa unei ţări spre avantajul alteia.

În Europa Central-Orientală, fostă comunistă, lucrurile sunt mai complicate. Aici nu există sau nu mai există state federale, dacă ignorăm Rusia şi Iugoslavia, ale căror formule de funcţionare rămân discutabile şi nu pot fi date în nici un caz drept exemple pozitive. România se află în această zonă, are aproximativ 10% minorităţi, cam ca şi alte state de aici (Slovacia, Bulgaria, Ungaria etc.), şi este formată din câteva provincii istorice, ca toate statele zonei. În această parte de Europă, pe un fond istoric instabil şi conflictual, al destrămării foarte târzii a statelor dominante multinaţionale, sentimentul naţional şi ideea de stat naţional au păstrat o consistenţă mai ridicată decât în Occident, iar soluţiile federative nu s-au bucurat de încredere. Nici măcar federaţia ceho-slovacă, care putea fi un model aici, nu a supravieţuit în condiţii de democraţie, fiindcă era prea puternic clişeul federaţiilor vechi, care ascundeau în fapt dominaţii. De aceea, este aproape imposibil la ora actuală de a gândi public federalizarea sau regionalizarea din această zonă exclusiv ca procese administrative, fără conotaţii istorice, geopolitice şi naţionale. Conştiinţa colectivă nu este pregătită acum să facă acest lucru. Evident, condiţiile obiective s-au schimbat între timp, dar nu s-a schimbat destul mentalitatea oamenilor, nu s-a risipit neîncrederea, pe de o parte. Pe de altă parte, sunt şi fapte şi împrejurări concrete care alimentează această neîncredere: Federaţia Rusă este încă un colos care ţine cu forţa unele popoare în cadrul său, un colos care pare să refacă vechiul imperiu prin ceea ce eufemistic numeşte Comunitatea Statelor Independente; Ungaria continuă să susţină, oficial uneori, prin demnitari de stat, că pacea de la Trianon a fost o „tragedie" care trebuie repede remediată; Moldova comunistă de azi caută strategii de rusificare forţată, acuză România de imixtiune şi chiar de agresiune semi-fascistă sau, prin unele cercuri, pregăteşte reconstruirea „Moldovei întregi", până la Carpaţi; România, prin câteva voci, cere Basarabia şi nordul Bucovinei, dând cuvânt de iritare

şi „stataliştilor" sau filoruşilor modoveni, şi autorităţilor ucrainene etc. În această atmosferă incertă, tensionată, este greu să susţii virtuţile federalizării şi mai ales să pui în practică federalizarea. De aceea, federaliştii nu prea au succes astăzi în această parte de Europă. În România nu poate fi altfel. Cât timp provinciile istorice care se presupune a fi refăcute sunt pretinse, oficial sau nu, de forţe din state străine şi vecine, este greu a spera un succes al federalizării. Ca urmare, despre federalizare în această parte a Europei – cu variantele sale – este mai greu a vorbi şi, mai ales, este dificil a încerca acum soluţii practice în acest sens. Până la proba contrară, există soluţii autentic democratice şi în state nefederale. Se poate ca mulţi dintre antifederaliştii din România să apere de fapt, prin aceasta, imobilismul, dar cel puţin la fel de mulţi sunt sincer îngrijoraţi de instabilitatea din regiune şi de primejdiile prefigurate pe această cale. În altă cuprindere, între cei mai fervenţi susţinători ai proiectelor federaliste de la noi – deşi retraşi adesea în *arrière plan* – se află anumiţi intelectuali maghiari. Ei nu susţin federalismul în Ungaria, nici reprezentarea în parlamentul ungar a minorităţilor de acolo, dar sunt promotori ai Legii statutului maghiarilor din afara graniţelor, ai legitimaţiei de maghiar şi ai federalizării României. Or, aceasta nu este de natură să sporească simpatia românilor pentru federalizare, deşi puţini români sunt la curent cu detaliile afacerii. Oricum, în Transilvania, de unde vin iniţiativele de federalizare sau regionalizare, se află şi cea mai serioasă opoziţie la aceste iniţiative, şi nu numai din partea forţelor naţionaliste consacrate, ci şi din partea unor intelectuali neangajaţi şi a opiniei publice. Deocamdată!

În acest context, suntem de acord cu soluţia de aici a dlui Boia, neformulată în mod expres în lucrare, unde pledoaria pare îndreptată în alt sens: „nu federalizarea intră în discuţie, în cazul nostru, ci depăşirea totuşi a unei centralizări stricte" (p. 22). Excesiva centralizare este efectiv o frână în momentul de faţă, când largile atribuţii conferite organelor locale sunt la ordinea zilei peste tot. Descentralizarea ar putea fi cheia redobândirii unui anumit prestigiu şi a încrederii în autorităţile statului. Altminteri, concentrarea la Bucureşti a tuturor pârghiilor puterii, birocraţia uriaşă, nevoia de „aprobări" din capitală, corupţia de peste tot, dar mai vizibilă la „centru", nu fac decât

să submineze mecanismele guvernării şi încrederea oamenilor în guvernanţi. Dacă oamenii ar fi în poziţia să constate că nu datorează totul în privinţa autorităţii publice guvernului, ci datorează cel mai mult altor foruri, inclusiv autorităţii locale, toate aspectele tensionate de azi s-ar diminua. Desigur, întreg procesul de descentralizare trebuie însoţit de unul de eficientizare, de creştere a prosperităţii populaţiei. Probabil ca va veni şi timpul unor soluţii federaliste, dar a insista astăzi, în România şi în vecinătate, permanent, direct şi exclusiv pe federalism nu face decât să compromită ideea, s-o îndepărteze şi mai mult de realitate.

De la „geto-daci" la „naţiunea română medievală" (p. 23-27)

Profesorul Boia a fost fericit să constate ca, în urma demersului Domniei sale, „demitizatorii sunt în plină activitate" (p. 8), dar trebuie să constate, cum este şi firesc, că nu toţi istoricii merg pe această cale. Ar fi şi extrem de plictisitor, şi chiar inutil! Cel mai deranjant pentru dl Boia este orice demers – ştiinţific sau nu – care aduce în atenţie vreo undă de coeziune şi de unitate a românilor sau a strămoşilor lor. Întâi, autorul citat constată cu satisfacţie că, în noile interpretări, daco-geţii nu mai sunt priviţi drept unul şi acelaşi popor şi că este foarte posibil ca Strabo, pe urmele lui Poseidonius, nu va fi avut dreptate. Tot ce se poate, deşi ideea etniei comune a dacilor şi geţilor nu vine numai de la Strabo. Din date foarte precise se ştie că autorii greci foloseau, în general, numele de geţi pentru aceia pe care autorii romani îi numeau daci. Sunt, fireşte, şi excepţii. Dar Pliniu cel Bătrân vorbeşte direct despre „geţii pe care romanii îi numesc daci", Criton, medicul împăratului Traian, participant la războaiele cu dacii, pe teritoriul Daciei, îl numeşte pe Decebal „conducătorul geţilor", iar Pompeius Trogus notează că „dacii sunt o mlădiţă a geţilor", semn că cele două etnonime de geţi şi daci erau folosite de către mulţi autori pentru acelaşi popor[143]. Natural, spaţiul Daciei era plin de etnii diferite, despre

[143] Vezi detalii la Ioan Glodariu, în *Istoria României. Transilvania...,* p. 76.

care s-a învăţat până şi în şcoala gimnazială, inclusiv înainte de 1989: celţi, sciţi, bastarni, sarmaţi, illiri, greci şi alţii. Dar a-i plasa pe daci şi pe geţi undeva, în mod aleatoriu, în această înşiruire, este anistoric, contrar surselor, adică eronat. De asemenea, fie că dacii şi geţii sunt două uniuni de triburi distincte ale tracilor nordici, fie că formează aceeaşi etnie (nu s-a rostit nici pe departe ultimul cuvânt în materie), ei nu pot fi plasaţi undeva *între alţii.* Aici s-a format o entitate politică numită Dacia sau Getia (nu Gallia, nici Scithia, nici Illiria, nici Sarmatia, nici Grecia, nici Bastarnia etc.), ceea ee înseamnă că etnic şi politic, la un moment dat, au dominat în zonă daco-geţii. Este absurd ca, de teama supralicitării unităţii româneşti sau pentru a evita acuzele de naţionalism, să nu mai putem vorbi despre unitatea daco-geţilor, dacă credem sub aspect ştiinţific în ea! O dată depăşite vulgarizarea şi presiunea naţionalistă de pe vremea lui Ceauşescu, ce rost are să-i facem pe daci şi pe geţi popoare complet diferite şi să-i adăugăm la altele, pe lista celor perindate prin zonă? Oare nu ar fi mai bine să aşteptăm rezultatele muncii specialiştilor? Nici noi nu cunoaştem direct mecanismul acestor cercetări, fiindcă nu am contribuit la elaborarea lor, dar nici dl Boia nu a contribuit! Ce impediment ar fi pentru „conştiinţa românească” să-i considerăm pe daci şi pe geţi acelaşi popor, două ramuri tracice foarte apropiate sau cvasiidentice lingvistic, dacă se constată că aşa a fost? Oare şi daco-geţii sa aibă acum de suferit *damnatio memoriae* fiindcă regimul comunist a voit să-i vadă la temelia unităţii ancestrale româneşti? Să fie nevoie să-i facem „anonimi” o vreme pe daci şi pe geţi, între celţi şi bastarni, spre a le reliefa din nou prezenţa reală? Nu înţelegem iarăşi de ce trebuie să trecem în cealaltă extremă spre a ajunge într-un târziu la echilibru şi la soluţia bunului-simţ, apropiată de adevăr.

Dacă unitatea daco-geţilor ar mai putea fi totuşi, la rigoare şi cu atenuări, tolerată, mai gravă rămâne pentru dl Boia unitatea românilor din evul mediu. Cei care mai „îndrăznesc” să pretindă asemenea lucru sunt repede catalogaţi de autor, care ştie sigur şi de ce ar scrie aceştia aşa: deoarece cred că „o naţiune română unită dintotdeauna aşa va fi pe vecie” (p. 24). Lăsăm la o parte desconsiderarea cuprinsă în această apreciere, fiindcă ne dăm seama că dl Boia nu putea face altfel, din moment ce Domnia sa consideră că oricare istoric construieşte singur

faptele trecutului, elaborând o ficţiune, în acord cu anumite comandamente ale vremii sale. Dl Boia ne face cinstea să ne dea drept exemplu în acest context – al perpetuării „mitologiei unităţii" – cu o „carte de referinţă"[144]. Desigur, neagreând din start tema cărţii, autorul nostru nu este de acord nici nu demonstraţia cuprinsă în ea. Întâi, fără să citească atent definirea noţiunilor şi trimiterea la o altă lucrare a noastră[145], dl Boia acuză gratuit o confuzie inexistentă de termeni. Fireşte că ştim să deosebim *etnia* de *naţiune*, numai că dl Boia nu acceptă termenul de naţiune decât cu referinţă la secolele XIX, XX şi XXI. Pentru deceniile din urmă ar fi vorba, de fapt, despre naţiuni obosite, în vădit declin. Or, termenul de „naţiune medievală" este curent în arsenalul celor mai importanţi medievişti europeni şi americani cam de la 1900 încoace, fapt uşor de constatat prin consultarea bibliografiei temei. În istoriografia română, fără toate distincţiile necesare şi pretinse azi, l-au folosit marii noştri istorici interbelici, consideraţi, este drept, de dl Boia, „naţionalişti". În anii comunismului, termenul a fost prohibit, fiindcă se spunea, pe urmele lui Marx, Engels şi Stalin, că naţiunea nu poate apărea decât în capitalism, iar capitalismul la noi era vizibil abia pe la 1700–1800. Totuşi, în lucrări cu tiraj minuscul sau în periodice de strictă specialitate, istorici precum David Prodan, Şerban Papacostea, Pompiliu Teodor sau subsemnatul au scris şi pe vremea regimului comunist despre naţiunea în evul mediu, ca grup privilegiat, sau despre naţiunea medievală, ca grup etno-lingvistic. Desigur, această interpretare a trecutului medieval nu este infailibilă, iar dl Boia este pe deplin îndreptăţit să nu o agreeze. De aceea există libertate de opinie, inclusiv în cercetare! Dar nu suntem de acord cu plasarea cărţii între cele „mitologizante", fiindcă nici noi nu aprobam definiţia dată de dl Boia „mitului" şi nici stabilirea de către Domnia sa a intenţiilor cu care noi am scris cartea. Din fericire, suntem încă în viaţă şi putem spune singuri (am spus, de fapt!) de ce am scris cartea. Noi nu vedem

[144] Ioan-Aurel Pop, *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII–XVI*, Bucureşti, 1998.

[145] Idem, *Geneza medievală a naţiunilor moderne (secolele XIII–XVI)*, Bucureşti, 1998.

în nici un caz o naţiune română eternă şi uniformă, cum răuvoitor se insinuează, şi nu am scris nicăieri în lucrare acest lucru. Nici nu am scris cartea ca să suţinem unitatea perpetuă a românilor sau unitatea lor contemporană. Nu credem că naţiunea este doar „o stare de conştiinţă” (p. 25); *naţiunea este în primul rând o realitate, care ajunge treptat să fie reflectată şi în conştiinţe.* Ce să se reflecte în conştiinţe dacă nu există mai întâi comunitate de limbă, origine, religie, tradiţii etc.? Sau naţiunile s-au creat în mintea oamenilor şi apoi s-au transpus în realitate? Ceea ce este cert demonstrat de surse este că naţiunile moderne, oriunde în Europa, nu s-au creat *ex nihilo,* ci pe baza naţiunilor medievale, pe baza unui tip de coeziune premodernă, real şi palpabil. Românii ar fi singurii care, dacă nu ar avea acest gen de unitate sau coeziune medievală, ar fi ajuns spontan sau *ex abrupto* la naţiunea modernă, ceea ce le-ar spori unicitatea, contra căreia pledează, în parte, demersul dlui Boia. Dacă regimul comunist a compromis prin abuz ideea de unitate românească, nu trebuie să cădem în cealaltă extremă, fiindcă nu am conduce decât la derută şi desconsiderare.

În altă cuprindere, cartea noastră nu urmărea deloc să demonstreze cum crede dl Boia – că naţiunea, coeziunea de tip etnic erau în evul mediu pe prim-plan, ci doar că *existau* şi se manifestau, între alte coeziuni, şi la români. Citatul nostru din *Istoria Ţării Româneşti* („Şi rămaseră creştinii şi mai vârtos Ţara Românească săraci de dânsul. Pentru aceasta dar cade-se să blestemăm toţi creştinii pre neamul unguresc mai vârtos, căci sunt oameni răi şi ficleni încă din felul lor”)[146], cu referire la moartea lui Mihai Viteazul, are categoric referiri la idealul creştin general şi la cel etnic, mai ales dacă ţinem seamă de numele generic de Ţara Românească[147]. Dar să lăsăm la o parte acest nume şi să constatăm că în citatul respectiv sunt pomeniţi „creştinii”, „neamul unguresc” şi românii. Românii apar în două ipostaze: întâi prin numirea ţării lor de referinţă, care şi-a luat denumirea de la numele lor etnic, şi apoi prin cuprinderea lor între „creştini” (ceea ce nu se întâmpla în Transilvania, unde românii erau contrapuşi „creştinilor”).

---

[146] Idem, *Naţiunea română medievală...*, p. 141–142.

[147] Şerban Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, 1988, p. 145.

Aici creştinii sunt contrapuşi „neamului unguresc". Citatul este plin de semnificaţii etnice şi reflectă din plin controversa româno-maghiară care se va perpetua până azi. Noi nu am spus nicăieri că în acest citat se cuprinde idealul unităţii româneşti sau că în el se prefigurează România modernă, cum răuvoitor pretinde dl Boia. Iar în privinţa prelucrării şi publicării surselor medievale nu cunoaştem vreo contribuţie a dlui Boia, care l-ar îndreptăţi să ne dea atât de ironice lecţii de la Bucureşti, nouă, umilului „istoric clujean". Dacă, în ceea ce-l priveşte pe dl Boia, „discuţia despre naţiune este închisă" (p. 27), nădăjduim că ea rămâne deschisă pentru alţi specialişti şi oameni de cultură în general. Nu înţelegem cum poate fi închisă discuţia despre o astfel de temă. În plus, de ce să închidem „discuţia" despre orice temă?

Această carte a dlui Boia, ca şi altele, are multiple semnificaţii, dar una este sigur demonizarea naţiunii, scoaterea naţiunii din mintea românilor. Numai că nu înţelegem de ce nu este folosită această înverşunare pentru o cauză mai bună.

Sondaje (p. 27–31)

Autorul nostru se recunoaşte pasionat de sondajele de opinie. Se vede, de altfel, şi din textul cărţii discutate. Deşi remarca relativitatea sondajelor şi posibilitatea de manipulare cu ajutorul lor, dl Boia trage copios concluzii pe seama lor. Dintr-o ordine a personalităţilor istorice româneşti preferate de români (sondaj din 1999, pe 1 200 de subiecţi) – Alexandru Ioan Cuza cu 24,5%, Mihai Viteazul cu 17,7%, Ştefan cel Mare cu 13,4%, N. Ceauşescu cu 10,3%, Mihai I cu 5,2%, Vlad Ţepeş cu 4,1%, Nicolae Iorga cu 3,1%, Carol I cu 3,1%, Nicolae Titulescu cu 2,3%, Ion Antonescu cu 2,2% – autorul trage concluzii destul de severe despre felul cum românii îşi asumă trecutul şi cum văd, prin modul de valorizare a trecutului, viitorul. Autorul observă că „Panteonul" românesc actual este amenajat de pe vremea lui Ceauşescu (nici nu putea fi altfel după numai un deceniu de la revoluţie!), că regalitatea aproape s-a şters din memorie, că orientarea românilor este de stânga, spre autoritarism şi unitate naţională şi spre naţionalism. Se mai

notează că orientarea aceasta generală spre stânga nu este una modernă, europeană. Accentul spre autoritarism este subliniat şi de plasarea în continuare a două instituţii, biserica şi armata, în fruntea preferinţelor, cu 85% şi, respectiv, 75%, în timp ce simbolurile democraţiei (partidele şi parlamentul) sunt cotate cu 15–20%. Nici modelele străine (dl Boia nu mai spune „mituri") nu mai sunt cele de la 1900, când Franţa era de departe – în România de atunci – pe primul loc. Azi se află în frunte SUA, Germania şi abia pe locul al treilea Franţa, dar – constată autorul – noile modele sunt superficial receptate, fiindcă societatea românească suferă acum de o lipsă acută de valori şi modele. În fine, din concluzia unui sondaj realizat în noiembrie 1999, în care personajul care ar fi făcut cel mai mare rău şi cel care ar fi făcut cel mai mare bine apare tot Ceauşescu (cu 22 de procente), dl Boia deduce neta scindare a societăţii româneşti şi marea confuzie de valori.

Să notăm totuşi că, deşi dictatura ceauşistă, adică un regim autoritar şi nedemocratic, şi-a pus puternic amprenta asupra mentalităţii românilor, între primii trei preferaţi ai românilor nu se află dictatori în sensul clasic al cuvântului. Dictatorii prin excelenţă – Ceauşescu şi Antonescu – sunt mai la coada listei, cu procentaje relativ mici. Totuşi, Ceauşescu este de aproape cinci ori mai „simpatizat" decât Antonescu, ceea ce arată într-adevăr orientarea spre o anumită stângă şi nostalgia după minima stabilitate asigurată de defunctul regim. Dintre cei zece „eroi", şase au fost monarhi încoronaţi, unul a fost preşedinte (dictator), altul conducător (dictator), unul prim-ministru (dar şi mare om de cultură) şi altul ministru de Externe. Ultimii ani au produs însă modificări sensibile de mentalitate: din primele zece personalităţi care au schimbat în bine soarta românilor, doi sunt membri ai dinastiei de Hohenzollern, de origine străină, ceea ce este important. Spre „soluţii autoritare", de tip Antonescu sau Ţepeş, cum spune dl Boia, înclină 6,3% dintre români, ceea ce este neglijabil sau perfect normal. Iar preferinţa unui român din zece pentru Ceauşescu nu reprezintă regret după dictatură, ci după un minim confort asigurat atunci. Mai rămâne puternica tentă de naţionalism a românilor, pe care o remarcă dl Boia cu destulă repulsie şi cu stânjeneală. Primele două personalităţi preferate de români sunt simboluri ale unităţii naţionale pe care autorul

nostru le numeşte „mituri”, Ceauşescu a fost cultivatorul naţionalismului sub comunism (şi el „mit”), Iorga un mare preot al naţionalismului istoriografie etc. Trebuie să notăm că toate popoarele din această parte de Europă valorizează în exces simboluri ale unităţii naţionale. În al doilea rând, această unitate politico-statală a asigurat un progres rapid al României în epoca modernă. Nu sub regimul comunist-ceauşist, ci de vreo şase generaţii încoace, românilor le este inoculată ideea că „unirea face puterea”. Această idee vine însă din trecut şi din folclor, având rol de îndreptar în viaţa cotidiană, şi nu la nivel politic. Este considerată ca o vorbă purtătoare de înţelepciune. În al treilea rând, trebuie văzut ce fel de naţionalism practică românii, anume dacă el se manifestă printr-un sentiment naţional firesc de preţuire a valorilor proprii între cele universale sau dacă este vorba despre plasarea României şi a românilor în fruntea statelor şi naţiunilor lumii, în fruntea popoarelor din jur, dacă se manifestă prin dispreţ şi desconsiderare faţă de celelalte popoare. Sentimentul de preţuire a propriilor valori (locul de naştere, limba, cultura etc.) există la toate popoarele civilizate, care îşi fac cunoscută, fără ostentaţie, dar cu o anumită fermitate, identitatea proprie[148]. Acest sentiment este benefic, nu malefic. Din păcate, din cauza evoluţiilor din ultimele decenii din România, sunt destul de mulţi români care nu mai preţuiesc în nici un fel valorile enumerate mai sus, care îşi regretă şi îşi declină identitatea naţională. Mulţi ajung să nu mai preţuiască decât banul şi să facă orice pentru obţinerea lui, lăsând la o parte orice valoare morală şi spirituală. Nu credem că preţuirea propriei ţări şi naţiuni, între alte valori umane supreme, să fie o primejdie pentru suflete şi pentru integrarea noastră europeană. Iar „scindarea societăţii româneşti” şi „marea confuzie de valori” sunt explicabile şi, credem, temporare. Nici „unitate de monolit” nu am avut şi nu vom avea (nici nu avem nevoie), şi nici valori unice, dar anumite coordonate dominante se pot contura, pentru a duce societatea românească spre bine.

[148] În acest spirit, copiii unguri învaţă la şcoală de generaţii întregi, poate astăzi cu alte cuvinte, că poporul lor a fost şi este „civilizatorul Bazinului Carpatic”, ceea ce nu este deloc măgulitor pentru celelalte popoare din zonă.

Scandalul manualelor (p. 31–39)

Odată cu apariţia manualelor alternative, „istoria unică şi unitară" predată în şcoli, condamnată de mulţi, pe bună dreptate, a încetat. Faţă de 1997, când apărea prima ediţie din *Istorie şi mit...* şi când era un singur manual, extrem de criticat şi criticabil, de clasa a XII-a, între timp au fost scoase, în chip autorizat, cinci (numai pentru clasa menţionată). Dl Boia se pronunţă în legătură cu aceste manuale, fiindcă a fost unul dintre promotorii lor, fiindcă numele Domniei sale a fost menţionat în raport cu noua direcţie prezentă în ele şi fiindcă apreciază în mod deosebit unul dintre ele.

Suntem convinşi şi noi că soluţia manualelor alternative este binevenită, din mai multe motive, şi că noile manuale, renunţând la „balastul factual", punând accent pe civilizaţie, cultură şi mentalităţi şi detaliind epocile mai recente (cu precădere comunismul), aduc în atenţie un demers mult aşteptat şi necesar. Dar însuşi dl Boia nu se fereşte de a face anumite observaţii, relative la aceste manuale: dezechilibre în tratarea diferitelor perioade şi teme, slaba reprezentare a lumii medievale, sacrificarea „eroilor", abandonarea unor formule „mitologice" spre a le înlocui cu altele etc. Cea mai amplă referire, pe câteva pagini, se face la manualul scos de Editura „Sigma" şi coordonat de istoricul şi universitarul Sorin Mitu. Se acceptă că acest manual a mers mai departe decât celelalte cu noua interpretare a istoriei românilor şi sunt deplânse reacţiile cu totul neobişnuite şi exagerate, subsumate de dl Boia noţiunii de „isterie". Domnia sa arată că natura pluralismului manualelor presupune şi impune pluralitatea de opinii, că nici în comunism „istoria nu s-a intonat pe o singură voce", că şi manualele trebuie adaptate orientărilor din istoriografia contemporană, că naţiunea, Europa şi democraţia trebuie privite împreună, că nu se poate scrie o istorie pentru adulţi şi alta pentru adolescenţi, că Academia Română este conservatoare etc. Acestea sunt o serie de luări de poziţie de principiu. Urmează aprecieri concrete referitoare la manualul discutat: ostilitatea contra lui ar fi pornit de la situarea textului împotriva regimului Iliescu şi în favoarea Convenţiei Democratice (p. 36), de la demolarea mitologiei istorico-naţionale. Aici, dl Boia detaliază cu ceea ce s-au considerat a fi atacuri la adresa

identităţii naţionale româneşti: manualul trece prea repede peste „eroi" (Mihai Viteazul privit doar ca personaj preferat al istoricilor români; Vlad Ţepeş ca prototip al lui Dracula vampirul), pune problema formării poporului român sub semnul mitologiei şi ideologiei, vorbeşte despre „inventarea" naţiunii române, pune prioritar Unirea de la 1918 sub semnul înfrângerii militare a Austro-Ungariei şi nu o consideră întâi drept rezultat al voinţei şi acţiunii generale româneşti. Ca „puncte vulnerabile" ale manualului sunt arătate de către autorul citat: slaba argumentare în multe locuri, stilul prea familiar şi simplificat când este vorba despre lucruri serioase, proasta definire a mitului.

Despre alte trei manuale din aceeaşi serie, se arată ca sunt mai complete, dar şi mai „cuminţi" (p. 38), nefiind nici ele lipsite de greşeli, iar despre manualul coordonat de colegul dlui Boia, profesorul Ioan Scurtu, se face o judecată mai detaliată. Acest din urmă manual ar fi caracterizat şi el prin partizanat politic, dar „în sens perfect opus" celui cuprins în manualul publicat la „Sigma", ar fi plin de clişee naţionaliste (vizibile la definirea naţiunii, la Mihai Viteazul, la ideea de unitate statală), ar combate Convenţia Democratică, ar reabilita parţial comunismul etc.

Dl Boia acceptă dorinţa „legitimă" de apropiere a punctelor de vedere din manualele şcolare, „nefiind recomandabil să se propună elevilor istorii care se bat cap în cap" (p. 39), dar constată că, după modelul celor două Franţe de acum peste un secol, există şi la noi acum o puternică polarizare între un model naţionalist şi autoritar şi unul european şi democratic (ambele cu multe nuanţe şi combinaţii). Este singurul punct în care autorul recunoaşte în mod direct că afirmaţia din carte (că românii ar avea un singur model coerent în manuale), făcută în 1997, nu se mai potriveşte. Pentru atenuarea prea tranşantei dihotomii, suntem asiguraţi că peste tot în lume are loc astăzi un „proces de relativizare a valorilor", inclusiv a istoriei.

Toată această pledoarie pentru diferenţele de opinii care trebuie cuprinse în manualele de istorie, aprecierile la adresa manualului apărut la „Sigma", rezervele în legătură cu alte manuale sau alt manual, observaţiile despre conţinutul punctual al textelor etc. sunt de înţeles şi chiar, în cea mai mare parte, de acceptat.

Nu mai revenim la ideea necesităţii pluralismului şi la nivelul manualelor, pentru că ea este acceptată principial de către majoritatea oamenilor de cultură, a istoricilor şi chiar a opiniei publice. Totuşi, nu trebuie uitat că societatea românească a cunoscut manuale unice, dirijate şi controlate timp de o jumătate de secol. Aplicarea târzie a ideii alternanţei (la cam un deceniu de la revoluţie) şi fără o gradaţie necesară nu a fost de natură să netezească în conştiinţe calea acceptării ei. „Modernizarea" s-a făcut brusc şi rapid, începându-se *ex abrupto* cu disciplina istorie la liceu şi tocmai cu clasa a XII-a, unde se preda istoria românilor. Pentru obişnuirea şcolii şi a publicului cu ideea pluralităţii manualelor, se putea merge liniştit şi treptat, încă de prin 1990–1991, cu câte 2–3 tipuri de manuale de matematică, fizică, biologie, chimie, limbi străine, geografie etc. la aceeaşi clasă. În paralel, se putea trece fără mare grabă şi la manuale alternative de istorie universală; erau ceva mai uşor de făcut şi nu ar fi stârnit prea multe controverse. Pentru istoria românilor – subiect mai delicat – era nevoie de stabilirea de către minister a unei strategii de elaborare a noilor programe şi manuale, pentru care să se lucreze 2–3 ani. Or, s-a pornit brusc, ca într-o cursă contra cronometru, după ce se pierduseră ani buni, chiar din 1996 încoace, cu fabricarea rapidă şi în semisecret a unor programe grăbite şi extrem de „aerisite", la un institut de ştiinţe ale educaţiei, de pe lângă ministerul de resort. Autorii acestor programe erau, în general, tineri capabili, umblaţi prin Occident, dar fără suficientă experienţă la catedră. În două capitole, din vreo 12, se epuiza toată istoria românilor până pe la 1700, iar apoi totul urma mult mai detaliat. Sub pretextul modernizării, al „europenizării", erau ignorate (nu tratate diferit!) teme extrem de importante, iar altele puse într-o perspectivă complet anistorică. Un singur exemplu: Ţara Românească, recunoscută ca stat cu personalitate pe arena internaţională în secolul al XIV-lea, apare în programă sub numele de „Ungrovlahia", preferându-se o variantă din cele multe sub care apare atunci în documente. De ce „Ungrovlahia", şi nu „Transalpina" sau „Valahia Transalpină"[149], nume latino-maghiar, adică occidental, pentru aceeaşi

[149] *Documenta Romaniae Historica,* D. Relaţii între Ţările Române, Bucureşti, 1977, nr. 179, p. 280.

realitate? De ce „Ungrovlahia”, şi nu „Vlaşki Zemlea”[150], nume prezent în alte acte redactate în slavonă? Dar de ce nu Ţara Românească, fiindcă, de când este lumea, *Valahia* asta înseamnă? Aproape întotdeauna, în documentele medievale (interne şi externe), Ungaria nu apare denumită altfel decât *Hungaria* (cu rare abateri de la regulă la început: Ţara Peonilor, Scithia, Turkia etc.), dar nimănui nu i-a trecut prin minte să-i zică în manuale altfel decât *Magyarország,* ceea ce pe ungureşte înseamnă tocmai „ţara maghiarilor” sau a ungurilor. Nimeni în Ungaria, într-un text în limba maghiară, nu foloseşte decât numele unguresc al ţării respective. Fireşte, la clasa a XII-a se putea explica cu folos care sunt denumirile externe date Ţării Româneşti şi ce semnificaţie au ele.

După elaborarea grăbită a programei – pe care mulţi universitari de meserie nu au văzut-o decât gata aprobată! – s-a trecut la elaborarea tot grăbită a manualelor, de către vreo cinci echipe de specialişti, la cinci edituri diferite. Editurile şi ministerul au făcut presiuni către autori pentru accelerarea ritmului, iar editurile au făcut un intens *lobby* pentru acceptarea variantei proprii. Se pare că erau şi bani europeni care trebuiau repede cheltuiţi în acest scop. Autorii au lucrat cum au putut şi cât au putut de repede, referenţii au fost şi ei rapid găsiţi sau improvizaţi (unii nici nu au văzut textele pentru care chipurile au referat!) şi s-au tipărit manualele. Cu asemenea premise, manualele de istoria românilor nu puteau fi impecabile. În plus, manualul propus de „Sigma” era şi profund „revoluţionar” şi vulnerabil, mai ales din punct de vedere politic. Nici nu este de mirare că atacul cel mai vehement a pornit din sfera politică. Chiar dl Boia acceptă că două dintre manuale aveau certe poziţii politice partizane, unul spre tabăra puterii, altul spre cea a opoziţiei (de atunci). Fireşte, toată politizarea problemei în parlament şi în alte medii şi instituţii ale statului care nu au nici o legătură cu şcoala şi cu istoria a fost o uriaşă greşeală şi un certificat de paupertate pentru democraţia românească în formare. Dar această regretabilă tevatură politică şi publică în jurul unuia dintre manuale nu trebuia să presupună, drept compensaţie, trecerea sub tăcere a

[150] *Ibidem,* nr. 186, p. 286.

scăderilor şi erorilor sale de conţinut. Condamnăm politizarea, dar nu putem condamna recenziile făcute de specialişti pentru comentarea critică a textului (textelor), deşi autorii au fost atunci, uneori complet neprincipial, copleşiţi de critici. Dar unele observaţii erau absolut necesare. Le face, cu multă blândeţe, chiar dl Boia (deşi manualul „Sigma” exprimă în mare măsură ideile Domniei sale). Textul coordonat de Sorin Mitu are 160 de pagini, din care istoria veche, cea medievală şi premodernă (de la daci la 1700!) sunt epuizate de la pagina 8 la pagina 31. Totul pe 23 de pagini! Noi înţelegem europenizarea şi modernizarea, dar nu „raderea” completă a trecutului. În 1998/1999, elevii l-au învăţat pe Mihai Viteazul după un text întins pe 18 pagini (!), iar în 1999/2000, după un text de 6 (şase) jumătăţi de rând (!), dacă luăm în calcul şi explicaţia de la portretul voievodului. Lăsăm la o parte conţinuturile celor două texte, fiindcă ambele sunt discutabile. Şi nici în locul unui Vlad Ţepeş justiţiar şi patriot nu se poate plasa un Dracula vampir! Nu cu asemenea metode – la care societatea face vertij! – se poate impune modernizarea istoriei. Mihai Viteazul a avut şi o puternică dimensiune europeană, ca membru al Ligii Sfinte, ca vasal al lui Sigismund Báthory, ca vasal al împăratului habsburgic, ca luptător pentru apărarea civilizaţiei creştine în faţa asalturilor Semilunii etc. Măcar o jumătate de pagină se putea glosa pe această temă! Ştim cu toţii că problema originii românilor a fost legată adesea de mitologie şi ideologie, dar de ce acestea trebuie puse mereu în prim-plan, când elevii trebuie învăţaţi mai întâi *cum, unde şi când s-au format românii*, şi nu cum s-a ideologizat şi mitizat tema respectivă? Natural, lucrurile nu se pot despărţi ca la decantare, dar se pot altfel ierarhiza. Formarea poporului român a avut loc mai întâi şi ulterior s-a format un „dosar” în jurul ei. Oare nu există nici o cercetare onestă în domeniul etnogenezei? Chiar şi pe vremea regimului comunist, manualele începeau adesea lecţia respectivă cu „teoria imigraţionistă”, în loc să lase polemica şi să expună faptele, cum şi cât se cunosc. Din aceste fapte, prezentate corect, reiese şi relativitatea. Însă relativizarea totală a trecutului (românesc sau nu) ţine de o anumită orientare în filosofla istoriei, care trebuie discutată între specialişti, dar nu credem că trebuie impusă în manuale. Nu se pot face cinci manuale de istorie cu cinci filosofii diferite ale istoriei la bază. Nu

merge deocamdată, dar în viitor cine ştie? Desigur, nu trebuie să scriem o istorie pentru adulţi şi alta pentru adolescenţi, dar manualele presupun anumite rigori, oriunde în lume. Ministerul nu avea voie să permită nici partizanat politic vădit, nici proastă dimensionare a capitolelor, şi nici chiar metafore de genul „inventării" naţiunii (după asemenea logică, bună deocamdată în discuţiile dintre istorici, trebuie spus nu formarea Moldovei, ci „inventarea" Moldovei!). Despre felurite „inventări" s-au scris în ultimele două decenii sute de cărţi[151], fiindcă şi acest concept a ajuns repede la modă. Câtă vreme nici specialiştii nu au ajuns cât de cât la un acord în legătură cu aceste „inventări", nu ar fi mai bine să păstrăm *în manuale* o terminologie mai „cuminte", dar mai inteligibilă? În legătură cu Unirea de la 1918, manualele vechi scriau cu tendinţă că este „rezultatul luptei de veacuri a poporului român pentru unitate", dar a spune azi că a fost *numai* consecinţa directă a înfrângerii Austro-Ungariei în Primul Război Mondial este tot tendenţios şi chiar unilateral. În primul rând, Unirea din 1918 a fost *şi o consecinţă* a cadrului general creat prin înfrângerea Puterilor Centrale (inclusiv a imperiului condus de Habsburgi) în Primul Război Mondial, şi una a crizei Imperiului Austro-Ungar, criză pe care Războiul Mondial doar a acutizat-o, dar şi o consecinţă a voinţei românilor din Transilvania (două treimi din populaţie) de a face parte din Regatul României. Dacă nu exista această voinţă, exprimată organizat şi democratic la Alba Iulia, putea fi foarte bine înfrântă Austro-Ungaria fără urmările cunoscute pentru România. Criza Imperiului Austro-Ungar a determinat prăbuşirea lui, dar nu a condus singură la unirea Transilvaniei, Banatului, Crişanei etc. cu România, provincii care, fără lupta şi voinţa românilor de unire cu România, puteau forma un nou stat ori se puteau uni cu Serbia, de exemplu. Este drept că la Alba Iulia au participat numai români, dar, cu excepţia ungurilor, toate celelalte minorităţi importante au aderat la unire, care a fost recunoscută de toată comunitatea internaţională (care conta atunci) în 1919–1920. Unirea a devenit posibilă prin afirmarea

---

[151] Una fascinantă, publicată în 1983 şi republicată de mai multe ori, este *The Invention of Tradition*, ed. de Eric Hobsbawm şi Terence Ranger, Cambridge University Press, Cambridge, New York etc., 322 p.

concomitentă a mai multor factori. Este aberant să-i ignorăm intenţionat pe unii, sub cuvânt că au fost uzaţi şi supradimensionaţi în timpul comunismului. Nu este vorba aici de cenzură, ci de control ştiinţific elementar, deoarece manualul nu este nici eseu individual, nici teză de doctorat, nici carte de autor pentru public. Manualele nu trebuie să devină arenă de luptă între „naţionalişti" şi „europenişti", cum spune dl Boia, fiindcă ele pot foarte bine reflecta identitatea românilor în cadru democratic şi european. Noţiunile nu se exclud. Numai că manualele nu se fac uşor şi incumbă o mult mai mare responsabilitate decât o carte obişnuită.

Pe fondul conştiinţei publice actuale, în schimbare, dar o schimbare lenta şi timidă încă, forţarea notei în reflectarea trecutului este extrem de riscantă, fiindcă rezultatele ajung să fie contrare scopului urmărit. În ochii românului mediu, căutător încă al „unicei istorii adevărate", toate strădaniile de modernizare radicală apar doar ca teribilisme. Pe de altă parte, este complet blamată şi desconsiderată tagma istoricilor. Câţi ani mai trebuie să treacă apoi până să convingi un anumit public despre seriozitatea unui demers? Dacă românii îi preferă pe Cuza, Mihai Viteazul şi Ştefan cel Mare (primii trei din zece!) şi-l plasează cel din urmă pe mareşalul Antonescu, nu s-ar cuveni să-i admonestăm sever şi să-i declarăm iremediabil „de stânga", „naţionalişti" şi „autoritarişti" ori aplecaţi spre dictatură. Procedura este primejdioasă pentru că sună ca o sentinţă, când de fapt este doar o opinie, pentru că are conotaţii exclusiv negative, răsfrânte asupra tuturor românilor, şi pentru că nu prea dă speranţe de „îndreptare". Este lipsit de tact să rostim prea aspre judecăţi negative asupra întregii comunităţi, pentru că ele cad ca nişte decizii implacabile. Şi orice intenţii bune – nu ne îndoim că sunt bune! – nu mai ajung deloc să se materializeze, să fie simţite şi să dea rezultate. Este iluzoriu să vrem să schimbăm „conştiinţa românească" într-un deceniu, după două secole de educaţie de un anumit fel.

Iar scindarea sau polarizarea societăţii româneşti – aidoma celor două Franţe de odinioară – nu este nici o nenorocire. Dacă Franţa a depăşit cu bine marea frământare, care a condus, atunci când a fost nevoie, la echilibru, nu trebuie să credem că noi nu vom şti. Nu vedem însă atât de clar o Românie „naţionalistă şi autoritară" şi una

„europeană şi democratică”, ci o infinitate de „nuanţe şi combinaţii”, dintre care rezultanta principală vizibilă azi – chiar fără aprofundarea implicaţiilor reale – este integrarea euroatlantică a României. Majoritatea românilor nu doresc nici comunism, nici refacerea prin forţă a României Mari şi atacarea ţărilor din jur, nu cred că ei sunt cei mai grozavi din lume (dimpotrivă, unii evită să-şi recunoască apartenenţa naţională), nu-şi distrug minorităţile naţionale şi nici nu vor dictatură. Atunci cui foloseşte dacă spunem şi repetăm că românii sunt „de stânga”, „naţionalişti” şi „autoritarişti”? Iar a deduce din subconştientul românilor, pe baza unor răspunsuri, că aceştia, deşi vor integrarea ţării lor în structurile europene, au mentalitate opusă acestei dorinţe, este jignitor şi neconvingător.

Ceea ce cred (p. 40–41)

Acea *professio fide* desprinsă pe tot parcursul lucrării este exprimată aici în mod concentrat şi direct. Dl Boia crede că patriotismul se judecă nu după vorbă, ci după fapta cuiva pentru ţara lui, că parlamentarii nu trebuie să-l aprecieze pe Mihai Viteazul (din nou el!), ci să facă legile de care are nevoie România. De asemenea, mai crede autorul nostru, trebuie pusă surdină naţionalismului, schimbată atitudinea noastră faţă de minorităţi, renunţat la clamarea „unicităţii” noastre, la centralizarea excesivă, la economia greoaie şi necompetitivă, la accentul prea mare pe colectivitate şi la lipsa de suficientă grijă pentru individ, la reprezentările mitologice desuete. Mai crede dl Boia că românii sunt prea încărcaţi de frustrări şi complexe (de superioritate şi de inferioritate), că nu au o atitudine firească faţă de „ceilalţi”, că nu au ajuns la normalitate, că sunt obsedaţi de istorie, că privesc prea mult spre trecut, în loc să fie preocupaţi de prezent şi de viitor.

Urmează un îndemn final spre un nou început, fiindcă „intrăm într-o lume nouă” (probabil a democraţiei şi a europenismului), în care „nu putem rămâne prizonierii trecutului”, dar în care „trebuie să dovedim că România înseamnă ceva, *astăzi*”.

Şi noi credem pe deplin în toate valorile invocate de profesorul Boia, inclusiv în pledoaria pentru prezent şi viitor. Trecutul este obiectul de studiu (de fapt, raţiunea de a fi) al istoricilor, şi nu preocuparea obsesivă a întregii comunităţi. Când o societate se ocupă excesiv de trecut – ştim din exemple istorice – ea intră pe panta declinului. Chiar şi numărul istoricilor (şi al celor interesaţi sistematic de istorie) este bine să fie ponderat. Iar clamarea patriotismului prin invocarea gloriei strămoşilor nu mai înşală azi pe foarte mulţi. Termenul de „naţionalism", cum spuneam, are, ca mai toate „ismele", conotaţie negativă. Naţionalismul, înţeles ca plasare a propriei naţiuni deasupra altora, ca dispreţ faţă de alte neamuri, ca supraevaluare constantă a naţiunii, nu poate fi tolerat în noua Europă, iar românii care-l practică sunt primejdioşi şi complet defazaţi.

Dar nu credem în accentele atât de grave puse de dl Boia. Nu credem că românii sunt în majoritate naţionalişti în sensul de mai sus, nici că au o atitudine constant negativă faţă de minorităţi, nici că ei se privesc pe sine drept cei mai grozavi din lume în toate domeniile, nici că au rămas cu mentalitatea în secolul al XIX-lea, nici că au în mintea lor prea multe mituri, şi nici că nu sunt „normali". Este evident că dl Boia are dreptate în principiu, ca fond al problemei: toate defectele semnalate, de la naţionalism la mitizare, *există*, dar nu ca fenomene generale, care să caracterizeze întreaga naţiune română sau marea sa majoritate. Noi, după o experienţă umană şi profesională îndelungată în această ţară, nu le-am constatat acum ca fiind *generalizate.* Dacă toate „relele" acestea enumerate de dl. Boia ar fi apanajul tuturor românilor sau al masei românilor, atunci ar putea fi scrisă cu succes o nouă *psihologie a poporului român*, după modelul lui Drăghicescu odinioară. Ar însemna ca românii au anumite trăsături colective ca popor, un anumit specific naţional sau un „suflet" tipic românesc, adică tocmai ceea ce dl Boia combătea, pe bună dreptate, în cartea comentată aici. În al doilea rând, dacă poporul român ar fi chiar atât de debusolat, „prea încărcat cu frustrări şi complexe", „obsedat de trecut", „naţionalist", „autoritarist" etc., adică lipsit de „normalitate", cum poate el forma „o naţiune europeană ca toate celelalte"? Cum putem noi, românii, „să înţelegem că nu suntem nici mai buni, nici mai răi, nici mai capabili, nici mai puţin capabili" decât alţii, decât alte naţiuni

europene, din moment ce avem atâtea tare? Dl Boia ne îndeamnă să ne considerăm „normali”, dar cum s-o facem după această enumerare nesfârşită a marilor noastre defecte?

Într-o carte predată la tipar în 1997 (şi apărută în 1998) scriam, între altele: „Românii şi-au făcut istoria cum s-au priceput, nici mai bine, nici mai rău decât alte popoare. Istoria lor nu a fost pură, imaculată, dar nici oribilă şi plină de dezastre. A fost ca viaţa, fiindcă istoria înseamnă viaţă”[152]. Ideea exprimată prin aceste cuvinte concordă perfect cu opinia de mai sus a dlui Boia. Numai că dl Boia, în această alternanţă bine-rău, nu vede tocmai un echilibru, ci o prepoderenţă a răului, a incapacităţii, a anormalităţii. Iar accentul pus pe trecutul „mitizat”, care ar influenţa negativ în mod decisiv mentalitatea românilor, ni se pare supradimensionat. Nu din cauza convingerii unităţii multiseculare a românilor avem azi o economie neperformantă, ci din multe alte motive. Fireşte, mentalul colectiv în general influenţează clar atitudinile şi acţiunile oamenilor, dar nu este prioritară în acest sens concepţia despre trecut. Altminteri, prin gândul final („Trebuie să dovedim că România înseamnă ceva, astăzi”), autorul vrea să înţelegem că are încredere în partea bună, în forţa de regenerare a naţiunii române.

[152] Ioan-Aurel Pop, *Românii şi România. O scurtă istorie*, Bucureşti, 1998, p. 164.

3. REFLECŢII FINALE

Principiile. Concepţia despre cunoaşterea trecutului

Lucrarea de faţă a profesorului Boia are ca temei teoretic câteva principii fundamentale ale autorului despre trecut. Unul este convingerea Domniei sale că istoricul produce un fel de „ficţiune” cu materiale „adevărate”, deşi acesta, istoricul, nu are acces niciodată la adevăr. Cum poate să stabilească istoricul care materiale sunt „adevărate”, dacă el nu ajunge niciodată la adevăr, nu ni se spune. Un alt principiu este că istoricul, neputând să fie niciodată obiectiv, orientează (intenţionat sau involuntar) conştiinţa publică spre scopuri precise, care pot să fie benefice sau malefice. Un al treilea, ca o consecinţă a primelor două, este că istoria românilor (şi nu numai) este formată aproape exclusiv din „mituri”, adică din „construcţii imaginare” destinate să pună în evidenţă esenţa fenomenelor. Un al patrulea principiu este că istoria românilor se compune aproape exclusiv din mituri negative, păguboase, greşite, fiindcă acestea ar fi „naţionaliste”, „autoritariste” şi „de stânga” sau ar conduce la astfel de atitudini. Din cauza acestei mitologii naţionaliste şi neocomuniste, România s-ar afla azi la coada Europei. De aici decurg şi poziţia, şi soluţia dlui Boia: eliminarea acestor „mituri” din istoria şi conştiinţa românească, pentru a pregăti un nou viitor şi mai ales pentru a construi o democraţie autentică şi a fi capabili de o reală integrare europeană.

Mărturisim că titlul cărţii nu sugerează tocmai o astfel de abordare. Pentru cei mai mulţi oameni de cultură, istoria şi mitologia sunt două domenii distincte. Conform titlului cărţii, *istoria* şi *mitul* sunt puse pe acelaşi plan, ca realităţi separate care ar influenţa „conştiinţa românească”. Or, cartea pare să spună că istoria noastră are ca esenţă „mitul”, pe care-l cultivă în mentalitatea publică, îl

inoculează de secole în mintea românilor. Ceea ce ar putea să fie normal, pe de o parte, fiindcă ceva asemănător se întâmplă pretutindeni în lume, dar şi anormal, pe de altă parte, fiindcă miturile românilor, cultivate în istoria românilor, nu sunt bune, ne afundă în trecut, în autohtonism, în imobilism şi ne îndepărtează de Europa. De aceea, lucrarea s-ar fi putut chema foarte bine *Mituri istorice negative în conştiinţa românească.* După lectură, se degajă impresia că în mentalitatea românilor despre trecut nu şi-au găsit loc decât „miturile". Nu ni se spune mereu exact care mituri (cele istorice, din mintea oamenilor de demult, sau cele istoriografice, inoculate de istorici în mintea oamenilor de-acum?), fiindcă adesea cele două planuri, atât de bine separate la început, interferează fără avertizare de-a lungul lucrării.

În chip judicios, dl Boia îşi defineşte iniţial termenii cu care operează, dar numai pe cei mai importanţi. Apelul la noţiunea de istorie, pornind de la disocierea istoriei-realitate de istoria-discurs, este general acceptat. Istoria ca discurs sau ca reflectare (istoriografia) a fost (şi este) însă definită în mod diferit, de la o şcoala istorică la alta şi de la autor la autor. Cheia definirii ţine de problema filosofică mai generală a cunoaşterii, mai precis de posibilitatea cunoaşterii. Mai toţi istoricii, inclusiv cei reticenţi la filosofia şi teoria istoriei, sunt de acord că trecutul ca realitate nu mai poate fi reconstituit niciodată întocmai, dar că ei au obligaţia profesională – cel puţin aşa s-a întâmplat de-a lungul ultimelor două secole – să reconstituie trecutul într-o manieră cât mai apropiată de „original". Dar de la dorinţă până la realizarea ei este o cale lungă. În plus, pe măsură ce ne apropiem de epoca noastră, opiniile în legătură cu posibilitatea cunoaşterii istorice au devenit tot mai variate, de la ideea că trecutul poate fi cunoscut şi refăcut în mod strict ştiinţific şi exact cum a fost, până la opusul acestei idei, anume că istoricul este un „demiurg" care construieşte cu mintea lui un tablou complet nou al trecutului[153]. În general, filosofii care cred că trecutul

[153] În legătură cu statutul istoriei, cu adevărul istoric sau cu posibilitatea cunoaşterii trecutului, s-au pronunţat prin lucrări riguroase, de-a lungul timpului, sute de autori valoroşi, mai ales neistorici. Spicuim câţiva, deopotrivă străini şi români: Benedetto Croce, cu *Teoria e storia della storiografia*, Arnold Toynbee, cu

nu poate fi cunoscut în mod obiectiv au aceeaşi opinie şi despre prezent. Într-un fel, şi faptele contemporane nouă sunt greu de reconstituit. Se văd adesea situaţii când mai mulţi martori oculari descriu în mod diferit acelaşi eveniment. De aici, unii trag concluzia că acel eveniment este imposibil de cunoscut, când, de fapt, el este mai greu de reconstituit. Nici justiţia nu poate ajunge în mod invariabil la adevăr, dar o face în cele mai multe cazuri. Altminteri ar trebui desfiinţată.

Marxismul (materialismul istoric), pozitivismul, curentele bazate pe critica acută a izvoarelor, comunismul – fireşte, cu diferenţe destul de mari – au impus ideea istoriei ca ştiinţă sau ca ştiinţă socială, bazată pe cunoaştere absolută şi pe legi similare celor din ştiinţele naturii. Mai ales sub comunism, „adevărul istoric" a devenit o lozincă la îndemână, de care s-a abuzat cu atât mai mult cu cât deformările comandate ale trecutului erau mai mari. Ca reacţie la asemenea grave exagerări şi erori, au apărut nu numai teorii care trasau în mod mult mai realist statutul istoriei, dar şi opinii care relativizau complet cunoaşterea trecutului, negând total posibilitatea cunoaşterii a ceea ce a fost. În România, perioada care a corespuns celor mai grave deformări ordonate de sus ale trecutului – comunismul – a fost însoţită de susţinerea formală a celui mai strict „caracter ştiinţific" al istoriei. Istoria sub comunism era prezentată oficial aproape ca depozitară a adevărului absolut. Era firesc ca, după 1989, să apară ferme contestări ale acestei „istorii", să se încerce corectarea percepţiei asupra trecutului şi să se propună noi soluţii de receptare a trecutului. S-a spus de multe ori, mai ales în medii franceze, şi s-a repetat aproape obsesiv că istoricul este „autor de ficţiune adevărată", ceea ce este un paradox exprimat metaforic (după logica strictă, ficţiunea nu poate fi adevărată, şi nici adevărul fictiv!) şi nu prea greu de explicat: istoricii refac tablourile trecutului, urmând criteriul adevărului, dar cu ajutorul propriilor sensibilităţi, concepţii, credinţe, talente. Istoricul produce

---

Studiu asupra istoriei, Raymond Aron, cu *Introducere în filosofia istoriei*, Paul Ricoeur, cu *Histoire et vérité*, Umberto Eco, cu *Limitele interpretării*, Gianni Vattimo, cu *Societatea transparentă*, Geoffrey Barraclough, cu *Tendinţe actuale ale istoriei*, H.-G. Gadamer, cu *Adevăr şi metodă*, N. Bagdasar, cu *Filosofia contemporană a istoriei,* Mircea Florian, cu *Introducere în filosofia istoriei* etc., etc.

din fapte adevărate ale trecutului o creaţie a sa (reflectare simplă, veridică), pe când artistul dă naştere creaţiei sale din imagini artistice (reflectare dublă, fiindcă materia primă a artistului este tot produsul imaginaţiei şi al intuiţiei sale).

Dl Boia este la noi campionul acestei direcţii de înnoire, în esenţă benefică. Numai că propunerea de înnoire a domeniului, prin radicalismul său, dizolvă însuşi domeniul numit istorie. Nici măcar aserţiunea că istoricul construieşte „ficţiune" din fapte „adevărate" nu se mai poate susţine, din moment ce istoricul nu are deloc acces la adevăr. În ce fel pot fi reconstituite cât de cât faptele trecutului, dacă istoricul nu poate cunoaşte adevărul? Excluzând criteriul adevărului, istoria intră complet în „poveste", cum bine spun autorii manualului publicat de Editura „Sigma", sau în „mit", cum preferă profesorul Boia. Nici un istoric serios din ultimele două secole – adică de când istoria şi-a definit foarte strict statutul – nu a contestat la modul absolut tendinţa istoriei-discurs de a ajunge la adevărul istoriei-realitate. Chiar şi eforturile acelei „ilustre pleiade de gânditori germani", de pe parcursul jumătăţii de secol dintre 1870 şi 1920, de a disloca scientismul în istorie, s-au soldat cu ideea că în şi prin experienţa subiectivă a istoricului se realizează cunoşterea *obiectivă* a trecutului[154]. Wilhelm Dilthey, Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert, Max Weber, Charles Beard, Raymond Aron, Paul Veyne, W. H. Walsh şi mulţi alţii au exprimat, în moduri diferite, convingerea că obiectivitatea (limitată) şi adevărul istoric (relativ) ţin de esenţa cunoaşterii istorice. Istoricii români, de la Miron Costin încoace şi în mod programatic de după 1850, au susţinut în mod cvasiunanim necesitatea cercetării şi descoperirii de către specialişti a adevărului istoric[155]. Fireşte, s-au exprimat şi opinii pertinente despre raportul dintre patriotism, adevăr şi obiectivitate, despre relativitatea adevărului istoric (ca şi a oricărui adevăr omenesc) sau despre sursele de distorsiune a acestui adevăr. În ciuda acestei relativităţi şi a diferiţilor factori de deformare a adevărului, a imposibilităţii reconstituirii exacte a trecutului, nici un

---

[154] Vezi excelenta lucrare a lui Adrian Pop, *O fenomenologie a gândirii istorice româneşti. Teoria şi filosofia istoriei de la Hasdeu şi Xenopol la Iorga şi Blaga*, Bucureşti, 1999, p. 183 şi urm.

[155] *Ibidem,* p. 187–193.

istoric român de marcă nu a contestat tendinţa spre adevăr şi obiectivitate a istoriografiei. Lipsită de această tendinţă spre obiectivitate şi adevăr, scrierea istoriei îşi pierde esenţa, se dislocă, se dizolvă în altceva. Profesorul Boia susţine indirect tocmai această „topire" a specificului istoriografiei atunci când pretinde prevalenţa mitului istoric, în locul reconstituirii veridice a trecutului.

Mitul este în mod curent definit ca o *reprezentare iluzorie* a lumii şi a omului, ca o *explicaţie imaginară* a ordinii lucrurilor, pornită însă din anumite elemente ale realităţii sociale şi naturale[156]. Mitului i se asociază adesea o „istorie sacră", o „revelaţie de mistere" sau „roiuri de imagini" care au toate ca punct de plecare un arhetip, un model exemplar[157]. Există, desigur, ca variante ale mitului în general, miturile istorice şi miturile istoriografice. Acestea din urmă pornesc de obicei de la o realitate istorică bine precizată, bine fixată în timp şi spaţiu, şi ajung la ficţiune, la ireal, la fabulos. Fireşte, este o mare diferenţă între mitul lui Oedip sau un mit cosmogonic şi mitul conspiraţiei în istoria unui popor, diferenţă pe care dl Boia nu o marchează suficient. De asemenea, nu se pot confunda, cum se întâmplă în lucrarea aflată în atenţie, miturile istorice şi cele istoriografice, chiar dacă, uneori, mitul din istorie se continuă în scrisul istoric. Dar este o mare diferenţă între un mit pe care l-a trăit societatea la un moment dat şi un altul pe care l-au făurit interpreţii trecutului şi l-au diseminat în societate. De pildă, mitul bunului împărat l-au avut efectiv în mintea lor ţăranii români din Transilvania, să zicem, atunci când Iosif al II-lea trecea prin zona Năsăudului şi se mira ca găseşte supuşi neaoşi neolatini în estul Imperiului său „Roman"; dar mitul lui Dracula-vampirul s-a format la câteva secole de la moartea lui Vlad Ţepeş, graţie literaturii, istoriografiei, cinematografiei etc., şi a pătruns în mentalul occidentalilor (acum este prezent şi în conştiinţa românească!). Să presupunem că dl Boia se referă prioritar la miturile istoriografice, adică la acele construcţii imaginare făurite de către istorici. Dacă este aşa, atunci

[156] Vezi, în acest sens, lucrări de Emst Cassirer, Cl. Levi-Strauss, Mircea Eliade, A. Reszler, Ch. Morazé, N. Belmond, G. Dumezil, G. Durand şi mulţi alţii.

[157] Definiri ale mitului, relativ recente în limba română, la istoricul Toader Nicoară, *Mentalităţi colective şi imaginar social. Istoria şi noile paradigme ale cunoaşterii,* Cluj-Napoca, 1996, p. 171–174 şi urm.

toată istoria românilor (istoriografia) – se vede din lucrare – este plină de „mituri”, de la geto-daci până la „conspiraţia” din 1989. Conform acestei viziuni, nici nu ar mai trebui să vorbim despre „istoria românilor”, ci despre „mitologia” istorică a românilor.

Două chestiuni de incompatibilitate logică şi istorică se ridică în legătură cu această caracterizare a mitului: 1) considerarea lui ca o „construcţie imaginară” situată dincolo de „real” şi „ireal”; 2) considerarea lui ca depozitar al unui „adevăr esenţial” (p. 46). Această viziune a dlui Boia face aproape imposibilă determinarea miturilor şi devine germenele amalgamării aproape tuturor clişeelor, deformărilor sau erorilor, a lozincilor, „comenzilor sociale”, cultului personalităţii etc., sub numele de „mit”. Fiindcă o „construcţie imaginară” este una plăsmuită de imaginaţie, una închipuită, fictivă, nereală şi, adesea, fantastică. Dacă este imaginară, ea nu poate fi definită drept „nici reală, nici ireală” (p. 46), ci trebuie să fie cumva. Iar dacă exprimă un „adevăr esenţial”, de ce trebuie acest adevăr să fie combătut de către istorici? De pildă, „mitul unităţii naţionale”, care este, după dl Boia, o creaţie livrescă a istoricilor şi a oamenilor de cultură, unitatea de vreun fel a românilor neavând acoperire în realitatea trecută, cum poate el exprima un „adevăr esenţial”? Iar dacă îl exprimă totuşi şi este „esenţial” pentru români, de ce trebuie cu orice preţ desfiinţat? Acelaşi lucru ar trebui să fie valabil şi pentru „miturile” continuităţii, romanizării, pentru cel al lui Mihai Viteazul şi chiar pentru „mitul inginerului”!

În altă cuprindere, în societăţile totalitare nu se pot crea mituri de factura celor născute natural, prin mersul neforţat al istoriei. În comunism, valorile comunităţii sunt, în general, altele decât cele ale puterii[158]. În funcţie de care valori se structurează miturile şi cum exprimă „miturile” promovate de putere „adevăruri esenţiale” ale comunităţii?

Concepţia dlui Boia asupra istoriei naţionale este complet negativă. Trecutul românesc este plin de mituri pe care le-au trăit oamenii de odinioară şi de mituri pe care le-au făcut (cu bună ştiinţă?) istoricii sau alţii ca ei. Culmea acestei mitizări s-ar fi atins în anii comunismului,

---

[158] Radu G. Păun, *Miturile demitificării sau radiografia unei şanse ratate: Lucian Boia,* ***Istorie şi mit în conştiinţa românească****, Bucureşti, Edit. Humanitas, 1997,* în „Revista istorică”, serie nouă, tom X, 1999, nr. 1–2, p. 176.

deşi nici ideile unităţii româneşti, continuităţii, romanităţii etc., aşa cum au fost ele susţinute în epoca interbelică, de către cei mai importanţi istorici români, nu sunt deloc acceptate. Scrisul istoric pare să fi jucat un rol negativ în societatea românească modernă şi contemporană, iar preocupările pentru originea, continuitatea, unitatea, evoluţia statelor româneşti, pentru lupta de emancipare naţională sau pentru afirmarea naţiunii etc. au fost complet caduce, producătoare de mituri şi de mentalitate naţionalistă, autohtonistă, autoritaristă şi de stânga. Astfel sună astăzi lecţia profesorului Boia! Nu aceasta era însă concepţia autorului nostru în 1976, când publica la Bucureşti un curs pentru studenţii istorici: „În cadrul culturii româneşti, scrierea istoriei a jucat un rol însemnat. Împărţiţi între hotarele mai multor state, românii s-au convins de necesitatea cercetării istoriei, căci numai prin ea se putea dovedi originea lor comună şi continuitatea nestrămutată pe pământul pe care îl locuiesc. Această temă – a originii şi continuităţii – apare de timpuriu în istoriografia română şi constituie, până astăzi, o problemă majoră, poate chiar cea mai importantă, în preocupările istoricilor noştri. Începuturile mişcării naţionale româneşti se leagă strâns de dezvoltarea ştiinţei istorice, care a constituit o însemnată armă de luptă în sprijinul aspiraţiilor poporului român. După cum în antichitate existase o Dacie, pe teritoriul locuit de noi, tot astfel trebuia ca părţile răzleţe şi temporar separate ale neamului românesc să se închege într-o nouă Dacie, în graniţele celei vechi. Dacoromânismul, expresie a mişcării naţionale româneşti din secolul al XIX-lea, îşi are rădăcinile adânc înfipte în istorie. O altă temă care i-a inspirat pe istorici a fost lupta neîntreruptă a poporului român pentru păstrarea fiinţei de stat, a neatârnării. Situaţi într-o zonă nevralgică a Europei, românii au fost nevoiţi să-şi apere cu dârzenie libertatea, iar paginile de epopee scrise de la Mircea cel Bătrân până la cucerirea independenţei în 1877 şi apoi pentru menţinerea şi consolidarea ei, au inspirat şi au oferit material bogat multora dintre istoricii noştri”[159].

Cum se vede, în 1976, toate temele mari ale istoriografiei române nu erau deloc blamabile în viziunea dlui Boia. Dimpotrivă. Preocupările istoricilor români pentru originea, continuitatea, unitatea

[159] Lucian Boia, *Evoluţia istoriografiei române*, Bucureşti, 1976, p. 3–4.

şi independenţa naţională sunt deplin onorabile şi demne de laudă. Se forţează chiar şi nota, fiindcă primele anale şi cronici păstrate la noi au fost elaborate ca să nu se aşeze uitarea peste trecut (adică în scopul cunoaşterii), şi nu pentru dovedirea „originii comune şi a continuităţii nestrămutate”. Numai că atunci, în 1976, dădea bine să scrii despre unitatea şi continuitatea românilor... Nici dacoromânismul şi ideea de *restitutio Daciae* nu mai sunt deloc dovezi de naţionalism şi autohtonism, nu mai sunt „mituri”, ci „expresii ale mişcării naţionale româneşti”. Nici situarea românilor „într-o zonă nevralgică a Europei”, „în calea răutăţilor”, cum ar zice cronicarul, nu i se părea dlui Boia un „mit”, ci o realitate de care trebuie să se ţină seama. Desigur, „laudele” aduse aici poporului român şi istoricilor români au uneori patina limbajului comunist („de lemn”) de atunci („continuitate nestrămutată”, „luptă neîntreruptă a poporului român”, „a apăra cu dârzenie”), ceea ce nu trebuie pus pe seama autorului, ci a epocii. Dar chiar şi aşa, rămân prea multe semne de întrebare. În 1997, dl Boia considera preocupările pentru originea, continuitatea, unitatea etc. românilor drept activitate producătoare de „mituri naţionaliste”, complet nocivă pentru „conştiinţa românească”. De ce vorbeşte autorul nostru în 1976 despre „ştiinţa istorică”, dacă istoria nu exprimă în nici un fel preocuparea pentru adevăr? Chiar în condiţiile comunismului, în loc de „ştiinţa istorică”, se putea scrie „istoria” sau „istoriografia”! După lecţiile de concepţie şi metodă istorică cu totul noi, de după 1995, după critica acerbă a istoriografiei române din toate timpurile, ne-am fi aşteptat ca dl Boia să explice şi situaţia de metamorfoză a Domniei sale. Poate ar fi fost mai clar pentru cititori că nimeni nu este infailibil, că oricine (inclusiv dl Boia) trăieşte în societate, nu în pustie, că nimeni nu are concepţii gata formate pentru eternitate la 20–30 de ani şi că lumea nu începe şi nu sfârşeşte cu persoana noastră.

Metoda de lucru

Abordând un subiect de foarte largă generalitate – să-l numim „reflectarea trecutului în conştiinţa românească” – autorul a avut ca teren de cercetare, cum singur mărturiseşte, „societatea românească a

secolelor al XIX-lea şi al XX-lea", nu istoria-realitate a acestor două sute de ani, ci modul de elaborare din acest răstimp a discursului istoric, „la toate nivelurile" (p. 46–47). Întreprinderea este temerară ca tematică şi foarte delicată ca mod de abordare, ca metodă de lucru. Cum se poate surprinde discursul istoric din societate, timp de două secole, sondând, cum intenţiona dl Boia, concomitent istoriografia, manualele şcolare, literatura sau propaganda politică etc.? Un astfel de demers amplu presupunea o analiză serială[160], ceea ce înseamnă că după fixarea domeniilor sau palierelor de investigare – scrisul istoric, manualele şcolare, literatura beletristică, arta plastică, propaganda politică etc. – şi a perioadelor distincte din cei două sute de ani (eventual după curentele istoriografice şi de cultură), să se treacă fiecare perioadă prin grila izvoarelor specifice. Cu alte cuvinte, de exemplu, natura istoriei ca discurs în epoca iluministă târzie (şi preromantică) se putea stabili după analiza tuturor surselor reprezentative de atunci (să zicem din 1790–1830) din domeniile istoriografiei, manualelor, creaţiei literare, picturii cu subiect istoric etc. Apoi, era obligatoriu să se meargă pe aceleaşi tipuri de surse, din aceleaşi paliere, în epoca romantică, în cea pozitivistă şi a „Şcolii Critice", în epoca interbelică şi aşa mai departe. Fireşte, pe măsura înaintării în timp, s-ar fi adăugat noi domenii şi noi tipuri de surse (muzica de inspiraţie istorică, cinematografia, radioul, televiziunea etc.), păstrându-le însă mereu pe cele vechi. S-ar fi putut lucra şi fără o periodizare a celor două sute de ani, mergându-se pe sursele specifice, în funcţie de domenii: „mitizarea" trecutului în istoriografie, în literatură, în cărţile de şcoală, în pictura, în muzică etc. O asemenea metodă de lucru ar fi avut avantajul unor mărturii seriale reprezentative, din care se puteau trage concluzii foarte solide. Ar fi apărut şi dezavantajul unei alte structuri a lucrării, mai segmentate, poate mai seci, mai puţin accesibile publicului larg, mai puţin spectaculoase,

Lucrând prin exemple, dl Boia a câştigat şi avantaje, dar şi-a asumat şi mari riscuri. Exemplele, oricât de grăitoare, sunt aleatorii din punctul de vedere al rigorii. Se lucrează (aparent, adesea) cu exemple pentru

[160] Radu G. Păun, *op. cit.*, p. 178.

epocile premoderne, când nu se pot întocmi serii de izvoare, pentru că un anumit fapt (sau chiar proces), la un moment dat, este atestat doar de două-trei surse sau numai de una. Astfel, „exemplele" date coincid foarte des cu toate sursele cunoscute. Pentru perioadele mai recente, unde sursele, deşi nu abundă totdeauna, sunt destul de numeroase (copleşitoare chiar, pe măsură ce ne apropiem de prezent), este riscant de a lucra cu exemple. Apare inevitabil întrebarea: cum au fost selectate exemplele şi în ce scop? Fireşte, cel mai adesea, exemplele sunt selectate spre a servi ideii cărţii. Cu un astfel de procedeu se poate dovedi aproape orice şi faptul nu este tocmai condamnabil dacă nu se pretinde ca ideea (realitatea, faptul etc.) pentru care pledează autorul este unică şi primordială. Spre pildă, dacă dorim să demonstrăm (după ce ne-am convins că sunt surse în acest sens) că în Anglia secolului al XVIII-lea exista dorinţa de emigrare în Lumea Nouă, o putem face pe baza a sute sau mii de exemple, iar rezultatul ar fi exprimarea unui adevăr istoric. Dacă am pretinde însă, pe bază de exemple, că tendinţa principală în societatea engleză din secolul al XVIII-lea a fost emigrarea populaţiei în Lumea Nouă, nu am mai exprima un adevăr. Folosind doar exemple se pot atesta lucruri, realităţi etc., dar nu se pot stabili ierarhii, ponderi, valori. Alt risc al acestui procedeu este amalgamarea datelor din domenii diferite. Dl Boia promite să respecte „distincţiile de rigoare", fiindcă nu se pot trata cu aceeaşi măsură o monografie ştiinţifică, un articol de ziar, un manual şcolar, un eseu literar-istoric, o simfonie, o poezie sau un film artistic. Ele nu ajung în acelaşi fel la minţile oamenilor şi nu au acelaşi impact asupra conştiinţei publice. Dar, sub cuvânt că nu face „despărţiri artificiale", autorul nostru amestecă serios lucrurile, adică sursele şi exemplele, încât nu se mai poate determina în ce fel influenţează diferitele tipuri de surse mentalitatea. Astfel, cum s-a mai remarcat[161], pentru ilustrarea subcapitolului dedicat formării panteonului naţional (p. 284–291) sunt folosite exclusiv surse literare (Dimitrie Bolintineanu, George Coşbuc, Mihai Eminescu, Barbu Ştefănescu Delavrancea, Costache Negruzzi, Alexandru Odobescu, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Alexandru Davila)

---

[161] *Ibidem.*

şi din domeniul picturii (Theodor Aman); pentru „dosarul" lui Ioan-Vodă (p. 291–296) apar numai surse istoriografice (Grigore Ureche, Alexandru D. Xenopol, Nicolae Iorga, Constantin C. Giurescu, Azarie, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Ioan Bogdan, Dimitre Onciul), plus mărturia unui om politic, critic literar şi literat (Petre P. Carp); pentru „mitul" Brătienilor (p. 307–309) s-a apelat aproape numai la memorii (I. G. Duca, Constantin Bacalbaşa, Grigore Antipa), iar pentru „mitologia feminină" (p. 309–314) sunt invocate surse literare (D. Bolintineanu, Al. Davila, Al. Odobescu, Aron Cotruş) şi amintiri ale unor oameni politici (Constantin Argetoianu, Alexandru Marghiloman) etc. În ultimul capitol al cărţii, dedicat „miturilor" de după 1989 (p. 339–357), care s-ar fi pretat cel mai bine interpretărilor preferate de profesorul Boia, sursele indicate şi prelucrate sunt foarte puţine şi sunt extrase din presă („Evenimentul zilei", „Almanahul România Mare"), din scrierile unor diletanţi, pretinşi istorici sau romancieri (I. C. Drăgan, Pavel Coruţ), ale unor istorici (Ioan Scurtu, G. D. Iscru), din programe de radio şi televiziune (Lucia Hossu-Longin), memorialistică (Ion Ioanid), din manuale de literatură română şi istorie etc. Aici, aparent, paleta surselor este diversificată, dar toate tipurile de surse par să aibă aceeaşi pondere. De altfel, autorul nu a alcătuit acest capitol pe baza izvoarelor, ci prin relevarea propriilor impresii. Se mai observă că, în timp ce toate celelalte capitole urmăresc, în general, diacronic o temă (de exemplu, cum s-a manifestat „mitul" originilor de-a lungul vremii), acest ultim capitol (al VII-lea) a fost gândit şi alcătuit după un criteriu cronologic. Este ca şi cum miturile din conştiinţa românească ar fi avut un profil anume în toată istoria noastră de dinainte de 1989 şi au un cu totul alt profil după 1989. Dar acest lucru nu reiese din carte, care vede o continuitate aproape perfectă între „miturile" româneşti dintotdeauna, mai ales în rândul celor cotate ca negative sau dăunătoare.

Cu o astfel de metodologie, cartea ar trebui să-i absolve pe istorici aproape total de „vina" de a fi elaborat şi promovat mituri, fiindcă în multe cazuri sursele preluate din scrierile istorice lipsesc ori sunt extrem de puţine. Astfel, în formarea şirului de eroi preferaţi de români (ceea ce dl Boia numeşte „panteonul naţional"), în crearea „mitului

celei de-a doua dinastii" sau în domeniul „mitologiei feminine", istoricii par să nu fi contribuit deloc. Acest lucru, care i-ar mai putea purifica pe istorici de unele „rele" atribuite lor, nu este deloc relevat de autor. În schimb, „mitul" lui Ioan-Vodă (devenit, din Cumplit, Viteaz) este datorat exclusiv istoricilor mari ai românilor, singurul autor considerat realist pe această temă fiind omul politic şi literatul junimist P. P. Carp. Cu alte cuvinte, toţi istoricii sunt deformatori manifeşti ai realităţii trecute şi singurul care ştie calea cea dreaptă în istorie este un neistoric. Chiar dacă în cazul în speţă ar fi tocmai aşa (ceea ce nu credem), modul de acuzare globală a marilor istorici (Xenopol, Iorga, Giurescu, Hasdeu, Bogdan, Onciul), în faţa cărora capătă credibilitate deplină un intelectual din afara breslei, este tendenţios şi umilitor.

După cum s-a văzut din exemplele de mai sus, pentru ilustrarea ideilor sale, autorul foloseşte numai *anumite* categorii de surse, ceea ce înseamnă că informaţia este dirijată şi incompletă. Aceste categorii de surse sunt prezentate adesea ca având acelaşi impact şi acelaşi rol în societate. Astfel, literaţii ar fi creat eroii naţionali şi „mitul" reginei Maria, istoricii „mitul" lui Ioan-Vodă, memorialiştii „mitul" Brătienilor etc., ca şi cum o poezie de Coşbuc este la fel receptată de public ca şi o scriere a lui Onciul. Prin urmare, dl Boia, contrar principiilor sale stabilite iniţial, efectuează şi „despărţiri artificiale" (atunci când le crede necesare) şi exclude din analiză şi anumite paliere ale discursului istoric (după criterii nedezvăluite)[162]. În acest fel, imaginea rezultată nu poate fi decât deformată, iar cititorii, cei mai mulţi fiind nespecialişti, nu pot fi decât induşi în eroare. Mai ales pentru literaţi, obişnuiţi să elaboreze eseuri prin invocarea unor exemple, cartea dlui Boia poate trece uşor drept model al genului. Natural, pentru istoricul de meserie, căutător al adevărului, lucrarea nu răspunde exigenţelor de specialitate. Se poate replica, la rigoare, că istoricul, nefiind menit să caute şi să descopere *obiectiv* trecutul, poate cerceta cum vrea şi poate spune orice. Numai că noi, în acord cu mai toţi istoricii profesionişti de azi, din România şi de aiurea, credem în continuare că menirea istoricului este aceea de a căuta să se apropie cât mai mult de *adevăr*, deşi ştie că

[162] *Ibidem.*

nu va ajunge niciodată la adevărul total. În această căutare şi negăsire deopotrivă a adevărului stă unul din rosturile importante ale omului.

O altă carenţă metodologică se referă la capitolul de teoretizare a mitului. Ştiind că oferă o definiţie oarecum *sui generis* a miturilor, că urmează să încadreze sub semnul mitului cea mai mare parte a trecutului nostru şi să-i facă autori de mituri pe mai toţi istoricii şi oamenii de cultură români (şi, mai ales, pe cei mai mari!) de pe la 1750–1800 încoace, profesorul Boia era obligat de etica meseriei să facă trimiteri la mai multe surse de referinţă (de la dicţionare la tratate şi lucrări speciale), care să-i susţină punctele de vedere referitoare la noţiunea de *mit.* Cititorul neavizat este obligat iarăşi să considere că definiţia dată mitului în această carte este una curentă, general acceptată, ceea ce nu este cazul. Pe de altă parte, dl Boia procedează aproape la o contopire a miturilor esenţiale, ca „revelaţii de mistere", originate în arhetipuri proprii societăţilor primitive, cu „miturile istorice", unele cotate cu o vechime de nici două decenii. Or, deosebirile între aceste produse nu sunt adesea doar de grad, ci şi de tip. De pildă „mitul inginerului" în comunism este atât de departe de un mit cosmogonic sumerian sau egiptean, încât folosirea numelui de „mit" în ambele cazuri devine un abuz, o eroare. Ce ajunge „mitul" dacă el rămâne fără audienţă, dacă se poate detecta doar în mintea câtorva oameni? Fireşte, nu mai este mit, ci altceva. Iar trimiterea la o bibliografie, care l-ar fi putut ajuta pe cititor să înţeleagă cu mintea proprie ce este mitul, să compare şi să decidă, lipseşte şi această carenţă favorizează receptarea pozitivă a mesajului dorit de autor. Pe această bază, cu voia sau fără voia profesorului Boia, s-a format o pleiadă de „istorici", care nu au prelucrat şi publicat niciodată vreun izvor istoric, dar care caută de zor şi descoperă „mituri" te miri unde, din neolitic până astăzi, cu un elan demn de o cauză mai bună. Printr-o astfel de metodologie „istorică" de cercetare, toţi istoricii apar în ochii cititorilor, în cel mai bun caz, ca nepricepuţi, corupţi politic, influenţaţi hotărâtor de mediu, lipsiţi de spirit critic sau, mult mai rău, ca simpli şarlatani. Iar istoriografia română, formată aproape exclusiv din „mituri", apare ca o maculatură fără nici un rost. Dacă este firesc ca

istoricii să nu poată scrie niciodată istoria unică şi absolut adevărată, este complet fals a spune publicului larg că istoricii nu trebuie să caute şi nu pot să descopere adevărul.

Blamarea cvasigenerală a istoricilor este o constantă a cărţii de faţă, dar şi aici, fără criterii de selecţie ferme (nu puteau fi analizaţi toţi istoricii români din ultimii două sute de ani!), apar preferinţe. După acuzarea de „mitizare" a tuturor marilor istorici români din trecut, la analiza istoricilor contemporani, cu tot avântul radical al autorului, lucrurile sunt mai delicate, iar pomenirile selective. Unii profesori şi colegi ai dlui Boia din Bucureşti şi chiar de la Universitatea din Bucureşti – şi nu toţi „naţionalişti" sau „de stânga" sau „autoritarişti", ci, unii, autentici profesionişti de orientare europeană – sunt menţionaţi cu numele şi „arătaţi cu degetul" pentru cine ştie ce „contribuţii" la „mitul" unităţii, al capitulaţiilor, al continuităţii etc., iar alţii, cu „reale preocupări" de mitizare, de deformare, sunt trecuţi în mod suspect sub tăcere. Selecţia s-a făcut deci nu la modul obiectiv, ci după criterii de eleganţă sau de prudenţă şi fără (re)cunoaşterea multora dintre contribuţiile reale ale istoriografiei române mai vechi sau mai noi[163]. De altfel, foarte multe creaţii istoriografice de excepţie (majoritatea produselor istoriografice), mai ales din anii comunismului, sunt complet ignorate, fiindcă nu ilustrează deloc ideea „mitizării" trecutului.

Serioase probleme de metodologie ridică şi receptarea concepţiilor diferiţilor autori analizaţi. Pentru profesorul Boia, istoricii, oamenii de cultură, filosofii, scriitorii invocaţi sunt cu toţii statici, au o singură viziune asupra trecutului, formată o dată pentru totdeauna. Dacă P. P. Panaitescu a scris odată un articol de ziar într-o publicaţie legionară, este şi el suspectat grav de „naţionalism" şi „autohtonism" dacist, chiar dacă toate scrierile lui serioase dovedesc contrariul. În fond, Panaitescu nu s-a ocupat niciodată sistematic de daco-geţi şi nu a fost un istoric al antichităţii. Dacă Nicolae Iorga a crezut sincer că istoricul are o obligaţie morală în cetate, de învăţător al naţiunii, dacă, înainte de 1918, a militat ferm, cu toată fiinţa lui, pentru unire şi dacă

[163] *Ibidem,* p. 179.

în multe scrieri de tinereţe se reflectă acest lucru, dl Boia îl judecă pe Iorga aproape exclusiv după asemenea scrieri care, scoase din context, dau o imagine falsă. Există unii filosofi de mare forţă şi prestigiu care au avut juvenile episoade legionare, pe care, cei mai mulţi, le-au regretat deschis sau tacit, orientându-se de timpuriu şi cu mare succes spre altceva. Fireşte, aceste episoade nu trebuie ascunse, dar dl Boia le socoteşte adesea pe acestea definitorii şi le scoate din context. Mai gravă este respingerea şi criticarea unora dintre cei mai mari istorici români, cum a fost Gh. I. Brătianu, model de rectitudine morală, care nu a avut nici un fel de „abatere" de extremă dreaptă sau de stânga, care nu s-a lăsat niciodată copleşit în scrisul istoric de politică sau ideologie şi care a fost recunoscut la finele epocii interbelice drept unul dintre cei mai de seamă medievişti europeni, fiind menit de confraţii de pe continent să coordoneze o sinteză de istorie generală a evului mediu, cu evitarea viziunii occidentocentriste. Este paradoxal şi nedrept ca Gh. I. Brătianu, încarcerat şi asasinat sau împins la sinucidere de comunişti (oficial sinucis) la Sighet, pentru vina de a fi fost „om politic şi istoric burghez, naţionalist, duşman al poporului", să fie după 1989 acuzat de unele „vini" asemănătoare. Este de neacceptat să ne pierdem cumpătul în asemenea măsură!

Astfel de etichetări, generalizări pripite şi omisiuni grave abundă în lucrare. Punerea pe acelaşi plan a lucrărilor unui autor, chiar dacă însuşi autorul respectiv a revenit asupra unor concepţii şi opinii, este însoţită de considerarea otova a tuturor autorilor. Acest procedeu de „adaptare" şi de „egalizare" a surselor este derutant şi incorect, fiindcă face ca Iorga, Brătianu, Blaga sau Noica să fie asemănaţi cu C. I. Istrati, N. Portocală, I. Ardeleanu sau P. Coruţ. Multe lucrări nu sunt analizate pentru ceea ce sunt, ci pentru ceea ce autorul crede că sunt ori vrea Domnia sa să fie. Cum nu mai putem cunoaşte cu aceeaşi competenţă întreg trecutul universal, ca pe vremea Renaşterii, este clar că riscăm să facem judecăţi greşite asupra unor teme şi epoci care nu ne sunt foarte familiare. Nici unul, inclusiv dl Boia, nu suntem scutiţi de acest risc. La multe teme de istorie veche şi medievală, se vede că autorul nu cunoaşte sau ignoră intenţionat autori şi lucrări care i-ar fi putut corecta serios punctele de vedere. Este cazul unor teme precum procesul de romanizare, statul Asăneştilor, istoria românilor balcanici, descălecatul

şi formarea statelor medievale, instituţiile medievale româneşti, Cruciada Târzie, ideologia şi mentalitatea societăţii medievale etc. În aceste teme şi în altele s-au adus contribuţii fundamentale, inclusiv în timpul regimului comunist, s-au purtat unele polemici ştiinţifice şi s- a ajuns la corectarea unor erori şi clişee. Despre formarea statului medieval Moldova, de exemplu, s-au elaborat în deceniile comuniste sute de lucrări judicioase, cu opinii convergente şi divergente, exprimate de adevăraţi profesionişti precum Constantin Cihodaru, Nicolae Stoicescu, Nicolae Grigoraş, Radu Popa, Şerban Papacostea, Victor Spinei, Ştefan Sorin Gorovei şi alţii. Ei s-au străduit să desprindă adevărul din legendă şi din uitare, pe temeiul surselor celor mai diverse, iar monografiile elaborate atunci pe tema genezei statale de Victor Spinei, Ştefan Sorin Gorovei sau Şerban Papacostea nu sunt deloc politizate sau „mitizate" şi pot fi oricând retipărite, ca lucrări de valoare excepţională. Aceşti autori oneşti stau mărturie pentru direcţii de cercetare fertile în chestiunea genezei statului medieval. Ei contează pentru istoriografie, şi nu programul PCR, care vorbea aberant despre statul românesc de la Burebista la Ceauşescu. Nu ştim cât au pătruns lucrările lor în conştiinţa românească, dar ştim că în şcoli tema formării statelor medievale româneşti se preda după concluziile unor specialişti precum cei de mai sus, şi nu după programul PCR. Toate acestea nu au importanţă pentru autor, inclusiv din raţiuni conceptuale proprii, care ţin de excluderea criteriului adevărului. Cum să fie ierarhizate sursele şi autorii, dacă criteriul de bază al unei astfel de evaluări nu mai există? Impresia generală este că alţi istorici importanţi şi alte lucrări valide în istoriografia română, cu excepţia autorului nostru şi a lucrării (lucrărilor) sale, nu mai există, că adevărata istoriografie românească, eliberată de clişee şi mituri, începe cu lucrarea de faţă (şi, eventual, cu acele culegeri de studii coordonate de dl Boia)[164]. Din fericire, există destui autori români valoroşi şi destule lucrări de excepţie în istoriografia noastră, a cărei istorie, între alţii, a scris-o chiar profesorul Boia. Când facea acest lucru – prima oară în 1975 şi 1976, cum s-a mai menţionat – Domnia sa nu era atât de sceptic şi de destructiv la

[164] *Ibidem,* p. 178.

adresa scrisului istoric românesc: „învăţând, după cum era firesc, din realizările şi experienţa altor şcoli istorice, românii au contribuit, la rândul lor, la îmbogăţirea tezaurului istoriografiei mondiale. Lucru firesc, dacă ţinem seama de ponderea atât de însemnată a istoriei în cultura românească. Câţiva mari istorici români sunt şi nume reprezentative ale ştiinţei istorice universale. Dimitrie Cantemir, prin contribuţia adusă la cunoaşterea istoriei poporului său, ca şi prin scrierea istoriei Imperiului Otoman şi prezentarea întregii civilizaţii musulmane; Alexandru D. Xenopol, prin îndrăzneala cu care a abordat problemele atât de dificile ale teoriei istoriei şi prin prezentarea clară, sistematică, inclusiv pentru uzul străinătăţii, a istoriei poporului român; Nicolae Iorga, spirit de excepţie, pe care nimeni nu l-a putut şi nu îl va putea egala prin cantitatea şi varietatea operei, în erudiţie şi în bogăţia ideilor; Vasile Pârvan, unul din marii arheologi ai secolului – sunt nume care dovedesc că istoriografia românească, prin ce a dat mai bun, a contribuit la îmbogăţirea tezaurului cultural al omenirii întregi. Istoria nu înseamnă înregistrarea unor lucruri fără viaţă, a umbrelor trecutului. Ea este o ştiinţă vie. Trecutul, prezentul şi viitorul trebuie înţelese laolaltă, sunt cuvinte care denumesc aceeaşi evoluţie a umanităţii. De aceea nu se poate concepe să trăim ziua de azi şi să privim înainte ignorând ce se află în urma noastră. Dimensiune fundamentală a gândirii şi a conştiinţei umane, istoria – cu atât de bogată tradiţie în cultura românească – va trebui să-şi menţină locul ce l-a ocupat de-a lungul atâtor generaţii. O ştiinţă trăieşte însă prin oamenii ce o reprezintă. Istoricii de azi şi de mâine au o mare şi nobilă răspundere”[165].

Cum se vede, atunci dl Boia credea nu numai că românii au avut istorici valoroşi, ci chiar că unii dintre aceştia au fost de nivel mondial, credea că istoria este o „ştiinţă vie” a trecutului, dar legată strâns de prezent şi viitor, că istoricii trebuie respectaţi şi preţuiţi de societate, încrederea în istorie şi istorici este tonică. Când exprimă autorul nostru opinia sa sinceră? Fireşte, ni s-ar putea răspunde, fie că şi opiniile dlui Boia despre trecut au evoluat, s-au modificat de-a lungul timpului, fie că textul de mai sus este scris în anii comunismului, când existau

---

[165] Lucian Boia, *Evoluţia...,* p. 376.

constrângerile cunoscute. Dacă luăm prima explicaţie drept valabilă, atunci autorul nostru trebuia să acorde circumstanţe atenuante tuturor istoricilor analizaţi, fiindcă fiecare dintre ei şi-a putut reevalua propriile concepţii despre trecut. Este, de fapt, evident că aşa a fost: cei mai mulţi autori şi-au modificat în timp concepţiile despre trecut. Or, dl Boia, atât de generos – pe bună dreptate – cu Iorga în textul citat mai sus, îl judecă în *Istorie şi mit*... pe marele istoric prioritar după texte publicate în 1905, 1906, 1914, când acesta se situa în fruntea luptei naţionale şi făcuse din istorie un instrument în acest sens. Dar dacă am aplica metoda invocată asupra operei dlui Boia şi am ignora lucrările sale mai recente, atunci Domnia sa ar putea trece drept un „cuminte" preţuitor al scrisului istoric de la noi, şi nu drept criticul său cel mai înverşunat. A doua explicaţie ridică alte probleme, de deontologie profesională: regimul comunist promova deja vizibil, deşi timid încă, în 1975-1976, orientarea sa naţionalistă, dar nimeni nu era forţat să scrie neapărat cum voia regimul. Exista şi opţiunea de a nu scrie pe o temă anume, dacă autorul avea altă concepţie decât cea admisă şi dacă nu voia să facă jocul oficialităţilor. Fireşte, noi nu facem aici procesul dlui Boia, nu-l acuzăm că a scris astfel în 1976 şi chiar ni se pare că ceea ce a scris este, în linii mari, de bun-simţ. Numai că diferenţa dintre opiniile din 1976 şi cele din 1997 este radicală, punctele de vedere fiind diametral opuse. Şi punctele de vedere ale unor mari istorici români s-au schimbat în timp ori au ajuns chiar diametral opuse, ceea ce presupune analiza minuţioasă a operei lor şi evitarea unor concluzii pripite. Simptomatic în acest sens este chiar exemplul „naţionalistului" Iorga, care a revenit adesea asupra propriilor opinii istorice şi a recunoscut multe dintre erorile sale, făcute din varii motive (mai ales datorită stadiului cunoaşterii izvoarelor la un moment dat).

Istoria istoriografiei româneşti sau istoria scrisului istoric sau istoria istoriei nu cuprinde nume puse acolo la întâmplare, de către o persoană sau alta. Din secolul al XIX-lea încoace, de când datează primele încercări în domeniu, s-a lucrat cu migală şi profesionalism la detectarea autorilor şi lucrărilor care au relevanţă pentru mersul gândirii istorice la noi. Din mii de autori (mulţi cvasianonimi) care s- u aplecat asupra trecutului, au rămas în atenţie numai aceia

reprezentativi, valoroşi, importanţi. S-a apreciat că rolul lor a fost benefic în dezvoltarea culturii istorice româneşti, altminteri rămâneau anonimi, erau ignoraţi sau condamnaţi. Profesorul Boia vine acum să răstoarne toată această ierarhie, să nimicească întreaga galerie a marilor istorici români, fără să pună nimic în loc. Nu criticile la adresa meşteşugului acestor istorici sunt neobişnuite şi deconcertante, – acestea s-au mai făcut şi se vor mai face –, ci acuzele de naţionalism, autohtonism, autoritarism etc., adică de cantonare în concepţii periculoase, neeuropene, opuse integrării noastre euroatlantice. Aceste acuze pun sub semnul întrebării întreaga cultură românească şi întreaga societate românească, ceea ce este riscant, subiectiv şi nedrept. Din fericire, ele conţin şi germenele neacceptării lor, al neîncrederii în ele, fiindcă este de bun-simţ să ne îndoim întâi nu de toată istoria şi cultura românească, ci de cel care le respinge atât de vehement şi global.

Istoria românilor

Istoria românilor, la dl Boia, este aproape complet golită de conţinut, din moment ce nici măcar istoricii profesionişti nu pot ajunge s-o cunoască în mod cât de cât obiectiv. Ce folos că s-a întâmplat *ceva* în trecut, ce folos că realitatea trecută este *obiectivă,* dacă noi nu putem percepe decât distorsionat (sau „mitizat") acea realitate? Cunoscând trecutul prin intermediul ficţiunii, şi nu al adevărului, istoricii operează nu cu materia primă a trecutului, faptele, ci cu „miturile". În acest fel, toate temele istoriei românilor devin la dl Boia „mituri": dacii, romanii, sinteza daco-romană, „lupta de clasă" în Dacia, slavii, romanizarea, continuitatea, etnogeneza, romaniile populare, formarea statelor medievale, unitatea medievală a românilor, voievozii, moştenirea bizantină, apărarea creştinătăţii, naţiunea modernă, membrii dinastiei de Hohenzollern, Brătienii, Antonescu, Ceauşescu etc. În această accepţiune, realitatea trecută, deşi ştim că a existat în mod obiectiv, – sau ar trebui să ne îndoim acum şi de acest lucru! –, este ca şi cum n- ar fi existat. Nu numai că nu putem tinde la reconstituirea fragmentelor trecutului, dar nu putem cunoaşte nedeformat nici măcar faptele brute,

crede dl Boia. Astfel, trecutul real rămâne complet nebulos, iar trecutul construit de istorici este pură ficţiune, ca un poem, ca o simfonie ori ca o acuarelă. Istoria nu mai are nici o logică proprie internă, decât eventual „logica imaginarului". Dispare orice încredere a oamenilor în trecut, în utilitatea studierii sale. Dacă trecutul nu poate fi cunoscut cât de cât „aşa cum a fost", dacă acesta este „imaginat", „construit", „făcut" de către istoric (ca şi de către artist), atunci studiul lui sistematic nu mai are nici un rost. O mare parte a publicului citeşte istorie ca să ştie ce s-a petrecut cândva, să cunoască mai mult, dar şi ca să înveţe din experienţa oamenilor de altădată şi chiar pentru că are nevoie de baze sau „ancore identitare", de justificarea, conservarea şi consolidarea unei anumite identităţi[166]. Din aserţiunile profesorului Boia, publicul iubitor de istorie află că nu poate cunoaşte trecutul, ci „ficţiuni" despre trecut, că nu poate învăţa nimic din aceste „tablouri" construite de istorici şi de alţii şi, mai ales, că identitatea naţională este fără rădăcini, nocivă şi păguboasă, în noua Europă pe cale de a se face.

Istoricii şi miturile

Lucrarea degajă o anumită înverşunare contra istoricilor, deşi autorul este un prestigios istoric. Dacă statutul şi rolul istoricilor simt cele arătate de dl Boia, atunci critica – vehementă uneori – nu-şi are rostul. Istoricii nu descoperă niciodată adevărul nu fiindcă nu vor, ci fiindcă nu pot – aşa sună lecţia dlui Boia. Dacă istoricii nu pot ajunge la adevăr, aceasta nu este vina lor şi nu provine dintr-o incapacitate a indivizilor sau a breslei în ansamblu. Istoricii, chiar dacă ar vrea şi ar putea să ajungă, prin absurd, la istoria-realitate, ei nu ar găsi decât o realitate mitizată, fiindcă istoria este formată din „mituri". Sau numai istoriografia este formată din mituri? Sau ambele? Dar oare în ce proporţie fiecare? Aici, dl Boia nu este foarte clar, lăsându-ne să bănuim doar la ce şi în ce fel s-a gândit. Oricum, statutul istoricilor (ca şi al istoriei) este foarte serios pus sub semnul întrebării în lucrarea

[166] Bogdan Murgescu, *A fi istoric în anul 2000,* Bucureşti, 2000, p. 9–10.

aceasta a dlui Boia (şi în altele), din mai multe motive: 1) se spune despre ei că nu pot şi că nu trebuie să tindă spre adevăr şi obiectivitate; 2) creaţia lor este pusă pe acelaşi plan cu a oamenilor de artă, cu a literaţilor, cu a autorilor de ficţiune; 3) sunt portretizaţi, cei mai mulţi, ca manipulabili, influenţaţi politic, lipsiţi de demnitate şi verticalitate; 4) sunt daţi aproape exclusiv ca autori şi promotori de mituri istorice, ceea ce, în esenţă, nu ar trebui să fie rău, numai că „miturile" lor sunt prioritar „naţionaliste", „autohtoniste", „de stânga", adică nocive, defazate, nepotrivite cu epoca; 5) cei mai importanţi istorici români au fost „naţionalişti de dreapta" sau „de stânga", fiind greşit orientaţi sub aspect politic, filosofic etc.

Istoricul, nemaicăutând adevărul, nu este om de ştiinţă, dar nici artist (nu caută nici frumosul!). El este desconsiderat mai ales prin prezumţia de lipsă de onestitate. Nici unul dintre istoricii discutaţi de dl Boia ca promotori de „mituri" nu apare ca sincer preocupat de trecut şi convins de adevăr. Toţi par să fie producători conştienţi de mituri, de ficţiune, datorită unor scopuri precise, fixate cu mult înainte, cum ar fi patriotismul, naţionalismul, autohtonismul, promovarea unităţii ancestrale etc. Nici unul dintre confraţii dlui Boia nu este preocupat de dinamica internă a disciplinei, de noile descoperiri istorice, de izvoarele scoase la iveală, de noua interpretare a lor. Ca urmare, orice carte de istorie nu este privită mai întâi ca rezultat al progresului cunoaşterii, ca urmare a cercetărilor noi, ci ca un produs al mitizării, al manipulării, al aderării la „comanda socială" etc.

Mai grav este faptul că istoria şi istoricii sunt arătaţi ca principalii vinovaţi de „poluarea" cu mituri naţionaliste, comuniste etc. a „conştiinţei româneşti". Cheia titlului cărţii, după lectura ei, pare următoarea: istoria (istoriografia) este formată din mituri naţionaliste şi domină în sens negativ conştiinţa românească. Dar reprezentările despre trecut, existente în mentalitatea colectivă, nu sunt produse exclusiv de istorici, iar dl Boia ştie bine acest lucru. Şi atunci, lărgind sfera de tratare, s-a ocupat de toţi cei care, într-o formă sau alta, imprimă în conştiinţa românească trecutul: prozatorii, poeţii, dramaturgii, artiştii plastici, muzicienii, eseiştii, politologii, scenariştii şi regizorii de film etc. Faptul acesta este însă foarte riscant, din punctul

de vedere al istoricului. Plasarea istoricului în rând cu artiştii poate să fie măgulitoare pentru cel dintâi, în anumite circumstanţe, dar în cazul de faţă este păguboasă. Pentru dl Boia, acest amalgam este perfect justificabil: toţi creatorii (inclusiv istoricii) produc ficţiune sau mituri. Prin urmare, ceea ce a făcut pentru conştiinţa românească Eminescu prin poezia „Doină”, să zicem, a făcut Gh. I. Brătianu prin cartea sa *Originea şi formarea unităţii româneşti*. Produsele acestea ale spiritului sunt totuşi, până la un loc, incompatibile. Aici este un caz fericit în care cei doi creatori, deşi foarte diferiţi, sunt comparabili ca statură intelectuală, ca valori autentice. Dar ce ne facem atunci când dl Boia îi acuză cam de aceleaşi lucruri pe Vasile Pârvan şi, să zicem, pe Iosif Constantin Drăgan, pe un autentic specialist, creatorul arheologiei ştiinţifice la noi, şi pe un amator de istorie, tracoman şi vulgarizator? Nu spunem că diletanţii nu influenţează mentalul colectiv. O fac, din păcate, dar nu se pot amesteca planurile. Dimpotrivă, diletanţii, unii dintre ei chiar impostori, trebuie descurajaţi, arătaţi cu degetul, iar publicul trebuie educat treptat în sensul receptării valorilor autentice. Publicul ştie în mare parte că mesajele trimise spre el de istorici sunt diferite de cele trimise de artişti sau de alţii care iau istoria ca pretext. Cartea dlui Boia pare să susţină contrariul. Dar chiar dacă românul de rând, să zicem, preia neselectiv semnalele despre trecut, de la oricine sau mai degrabă de la neprofesionişti, rolul specialiştilor trebuia precizat mai clar. Care specialişti marcanţi au propagat mituri, convinşi că fac acest lucru şi că fac un lucru negativ? Noi nu cunoaştem exemple. Sau poate că Xenopol, Iorga, Brătianu ori Panaitescu nu ştiau ce fac şi le/ne spune acum dl Boia? Oricum, prin aceste procedee, se produce o erodare serioasă a meseriei de istoric şi a încrederii în capacitatea istoricului de a-şi face meseria, adică de a studia trecutul.

Miturile în timpul comunismului

Lipsa de distincţie în acest sens este mai gravă pentru deceniile de comunism, când gravele distorsiuni şi mituri erau impuse de autorităţi. Din lectura cărţii dlui Boia, se desprinde imaginea unei bresle omogene

a istoricilor care a prezidat sau a colaborat cvasitotal la falsificarea cu bună ştiinţă a trecutului românesc. Aproape că nu sunt decât istorici de partid, istorici militari, autohtonişti, istorici de curte care răspund prompt directivelor politice, ca nişte cobai, sau care au „iniţiative", dar spre a veni în întâmpinarea „liniei partidului" ori pentru a o face şi mai radicală. Or, dacă s-ar face o statistică, s-ar putea vedea uşor că din totalul istoricilor de profesie, cu activitate de cercetare şi publicistică – nu erau foarte mulţi – au fost destui (majoritatea) care nu au răspuns direct „sarcinilor de partid", care nu s-au înregimentat, care s-au ocupat de teme şi de perioade „necontaminate" direct de ideologia PCR. De pildă, pentru evul mediu românesc propriu-zis, de la formarea poporului român până pe la 1550–1600, aproape toţi autorii marcanţi din anii '60–'80 ai secolului trecut au scris opere cu valoare durabilă, fără legătură cu „istoria" trasată de partid. Cu excepţia a două-trei nume de medievişti de formaţie, cu unele lucrări remarcabile, dar angajaţi politic prin anumite demnităţi de partid şi de stat, mai toată medievistica românească din anii comunismului (de după 1962–1964) a dat opere valabile, importante până astăzi. La Iaşi şi la Bucureşti s-au format valoroase şcoli de arheologie medievală şi de medievistică timpurie (cea mai spectaculoasă fiind cea din jurul lui Radu Popa), la Cluj a continuat studiul aprofundat al ştiinţelor auxiliare şi al filologiei legate de istorie, cu accent pe aria culturii latine, s-au aprofundat vechi teme şi s-au profilat altele noi, s-au publicat masiv izvoare etc.

Este evident însă că regimul comunist a afectat grav, în fondul său, activitatea istoriografică din România, întâi prin impunerea unei singure linii de gândire teoretică, cea marxist-leninistă, şi apoi prin izolare şi trecerea la naţionalism în cadre comuniste şi dictatoriale. Ca urmare a unei culturi dirijate, încorsetate, paleta tematică s-a redus, a pierdut din strălucire, iar canalele de comunicaţie cu marile direcţii şi şcoli occidentale, cu istoriografia europeană şi americană (cu excepţia, poate, a anilor 1965–1974) s-au obturat aproape total. Chiar dacă regimul nu putea controla totul, chiar dacă istoricii obişnuiţi puteau scrie despre antichitate şi evul mediu relativ nestingheriţi, nivelul istoriografiei româneşti a scăzut treptat în comparaţie cu cel al istoriografiilor occidentale şi chiar cu cel al istoriografiilor unor ţări

vecine. Schimbul de idei era aproape nul sau strict dirijat, editarea de lucrări în străinătate era descurajată şi controlată, iar accesul la publicaţii de specialitate de dincolo de cortina de fier (dar, la un moment dat, şi din URSS sau din „ţările frăţeşti"!) ajunsese ca şi inexistent. Oficial, istoria era „unică şi unitară", iar polemicile ca şi interzise. Desigur, au avut loc unele polemici care nu afectau ideologia oficială sau altele, mai delicate, dar strict supravegheate. Toate acestea au impietat asupra istoriografiei româneşti, care nu a mai putut fi compatibilă, din anumite puncte de vedere, cu istoriografiile europene de marcă.

Dar dirijismul istoriografie nu a putut opri cercetarea şi creaţia autentice şi oneste şi nici nu a dat naştere prea multor mituri, care să se potrivească definiţiei general acceptate şi chiar definiţiei dlui Boia. Fireşte, regimul a modelat copios conştiinţa publică, inclusiv prin intermediul istoriei, dar a folosit mai mult mijloacele propagandei, felurite lozinci, falsuri grosolane, deformări, clişee etc. Astfel, mitul „conducătorului iubit" (de pildă Stalin) sau mitul lui Ceauşescu erau foarte prezente la nivelul propagandei de partid, în presă, în gazete de perete, la radio şi televiziune, în cărţi, pe scenele „Cântării României" etc., dar mai puţin în conştiinţe. Cu cât ne apropiem de 1989, tot mai puţini români credeau în „geniul Carpaţilor" (deşi e discutabil dacă vor fi crezut mulţi cândva în Ceauşescu conform „logicii imaginarului"). Fireşte, după mass-media din anii comunismului ceauşist, mitul conducătorului poate servi ca model de „mitizare". Oricum, pentru miturile – câte sunt – din perioada comunismului, istoricii nu sunt mai vinovaţi decât alţi intelectuali umanişti. În organele de conducere superioară, în comitetele de decizie de la diferite eşaloane, în presă etc. nu erau mai mulţi istorici comparativ cu alţi intelectuali. Iar după 1989, istoricii nu au rămas mai închistaţi decât alte categorii de intelectuali. De aceea, judecăţile de valoare asupra întregii bresle trebuie făcute cu realism, în cadru comparativ, pentru a nu arunca blamul asupra tuturor.

Înainte de 1989, istoricii de profesie, în ciuda unor aparenţe, nu erau tocmai în graţiile regimului. Ei erau martori incomozi şi potenţiali critici ai regimului. Unii „dezertaseră" în Occident şi aruncau pe diferite căi, inclusiv radiofonice, blamul asupra comunismului din

România. Meseria de istoric era în declin sub aspect material şi moral. Nici după 1989 nu se poate spune că declinul a încetat şi că istoricii au intrat într-o eră de prosperitate. Declinul continuă, atât în planul recompenselor materiale, cât şi în cel al recunoaşterii sociale a însemnătăţii disciplinei istoriei[167]. Blamul generalizat din cartea dlui Boia, adresat istoricilor de dinainte de 1944, celor din anii comunismului şi celor de după 1989, vine ca un duş rece, nemeritat şi nedrept. Aici nu este vorba despre o condamnare individuală sau a unor grupuri mărunte de specialişti, abătute temporar de la etica disciplinei numite istorie, – ceea ce ar fi fost de înţeles –, ci de o condamnare în bloc, a mai tuturor istoricilor români. Cum şi în cât timp se mai poate reface prestigiul meseriei de istoric după un astfel de portret colectiv sumbru? Dacă opiniile dlui Boia ar fi generale şi obiective, reieşite din analize statistice, făcute după „măsurători" indubitabile, am fi îndreptăţiţi să spunem că ne merităm soarta. Dar aşa, nu ne putem abţine să nu lansăm, parafrazând, întrebarea: „Dar cu istoricii ce aveţi?"

Specialiştii temei

La fel de surprinzătoare şi impardonabilă este ignorarea completă de către dl Boia a colegilor români contemporani, preocupaţi de statutul memoriei colective, de rolul istoriei în cetate, de mentalitatea publică, de imaginar şi chiar de mit şi mitizarea trecutului. Această punere între paranteze a celor care trudesc pe aceleaşi coordonate nu poate da cititorului avizat decât impresia penibilă a unui dispreţ suveran faţă de toţi şi de toate, de desconsiderare a colegilor, nu doar de breaslă, de data aceasta, ci chiar de tematică, de subiect. Sau este convingerea creatorului că el însuşi este o instituţie, că totul începe şi sfârşeşte cu el, se raportează la el, la inestimabila sa personalitate? Fireşte – cum s-a mai observat – „lipsa de instituţii care să înlesnească reuniuni istoriografice, dezbateri, analize pe diverse teme sau privind chiar ansamblul problemelor puse acum de domeniul însuşi denotă o

[167] *Ibidem,* p. 88.

lipsă mai profundă, de ordin structural”[168]. Dar această carenţă nu poate explica totul, deşi pe seama ei se poate pune în parte „conduita haiducească” a unora în cultură, ilustrată atât de clar de profesorul Boia în domeniul istoriei[169]. Omul, individul, autoimpus ca instituţie, este propulsat de către o societate precară în postura de judecător suprem, obiectiv, dătător de direcţie.

Dar să vedem dacă dl Boia avea antecesori sau contemporani întru preocupările referitoare la imaginar. Avea vreo câteva zeci (începând chiar cu Hasdeu, Xenopol şi Iorga), deşi vom face referire aici doar la doi dintre prestigioşii săi contemporani, necitaţi deloc în lucrarea discutată aici[170]. Este vorba despre regretatul om de cultură Alexandru Duţu şi despre cercetătorul şi profesorul Alexandru Zub, membru corespondent al Academiei Române. Alexandru Duţu, erudit istoric al culturii româneşti, a elaborat începând din anii ’80 ai secolului al XX- lea o serie de admirabile lucrări despre literatura comparată privită prin grila istoriei mentalităţilor[171], despre imagini, imaginaţie, imaginar, desprinse din orizontul călătoriilor[172] şi chiar o antologie de texte cu principalele direcţii în istoria mentalităţilor (între semnatarii studiilor

---

[168] Alexandru Zub, Sorin Antohi, *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie şi morală în România*, Iaşi, 2002, p. 172.

[169] *Ibidem.*

[170] Semnalăm, pentru sincronismul unor preocupări independente dar convergente ca problematică, că exact în anul când dl Boia îşi publica la Editura Humanitas lucrarea analizată aici, Editura Enciclopedică scotea la lumină cartea lui Keith Hitchins, *Mit şi realitate în istoriografia românească*, Bucureşti, 1997. Distinsul istoric american, specialist de marcă al istoriei noastre, se ocupă în această nouă carte a sa de ideea de naţiune la români în secolele XVIII–XX, de ideile de stânga în perioada 1870–1944 şi de ideile identitare, văzute prin prisma ortodoxismului, ale receptării lui Eminescu de către intelectualitatea interbelică şi a lui Nietzsche receptat de Blaga. Această tematică este în parte conexă cu cea avută în atenţie de profesorul Boia, dar deosebirea de tratare este izbitoare. Nu este vorba despre deosebirea de stil sau de viziune asupra trecutului – lucru absolut firesc – ci de tonul criticii profesorului american, care, deşi critic, este departe de a fi iconoclast. Pentru Keith Hitchins, naţiunea română este o formă de coagulare benefică a energiilor româneşti, prin care s-a putut făuri România modernă, ca ţară europeană.

[171] Alexandru Duţu, *Literatura comparată şi istoria mentalităţilor*, Bucureşti, 1982.

[172] Idem, *Călătorii, imagini, constante*, Bucureşti, 1985.

acestei din urmă lucrări, amintim pe Lucien Febvre, Georges Duby, Robert Mandrou, Michel Vovelle, Hugo Dyserinck, Roger Chartier, Walter Ong)[173]. Cea din urmă lucrare pune o serie de probleme conexe cu cele ridicate de dl Boia, precum sensibilitatea şi istoria (ce se schimbă şi ce rămâne), istoria sistemelor de valori, modele de civilizaţie în Europa, imagologie comparată, difuzarea modelelor culturale etc., toate devenite referinţe clasice în domeniu. Şi totuşi, numele regretatului specialist care a fost Alexandru Duţu este complet trecut sub tăcere.

Alexandru Zub s-a impus de mulţi ani ca un senior al domeniului, cu preocupări largi, mergând de la istoria istoriografiei româneşti până la statutul istoriei şi al istoricului în societate. Profesorul Zub a elaborat lucrări despre Mihail Kogălniceanu (1971, 1974, 1978, 1984), Alexandru D.Xenopol (1973, 1983), Vasile Pârvan (1975, 1983, 1985), istoricii de la „Junimea" (1976), istoricii generaţiei paşoptiste (1981), istorismul românesc (1983), şcoala critică şi pozitivism (1985, 2000), istorie şi istorici în România interbelică (1989) şi multe altele. Toate aceste lucrări însumate compun aproape o istorie a istoriografiei româneşti în secolele al XIX-lea şi al XX-lea, dar una lucidă şi critică, erudită şi responsabilă în acelaşi timp. În lucrarea dlui Boia, care are în atenţie tocmai viziunea despre trecut a românilor în ultimele două secole, aceste cărţi se cuveneau obligatoriu pomenite. Este drept că ele nu servesc ideii principale a autorului bucureştean, conform căreia istoriografia română este copleşită de mituri naţionaliste şi autohtoniste, dar nici nu fac apologia unui scris istoric perfect şi ireproşabil. Alexandru Zub este un autor critic, chiar sever atunci când trebuie, un fin şi subtil analist. El nu poate fi ignorat de nimeni dintre aceia care sondează fenomenul istoriografic românesc contemporan.

Mult mai curioasă este însă trecerea sub tăcere a lucrărilor recente ale profesorului Zub care tratează tocmai statutul istoriei, finalitatea istoriei, etica istoricului, rolul istoricului în societate (înainte şi după 1989), distorsiunile trecutului, instrumentalizarea unor istorici sub comunism[174]. Aceste cărţi (plus seria lungă de articole răspândite în

---

[173] Idem, *Dimensiunea umană a istoriei*, Bucureşti, 1986.

[174] Vezi, de exemplu, Alexandru Zub, *Istorie şi finalitate*, Bucureşti, 1991; idem, *În orizontul istoriei*, Iaşi, 1994; idem, *Eminescu: glose socio-culturale,* Chişinău, 1994;

periodice) de teoria şi filosofia istoriei prelucrează cam acelaşi material ca şi dl Boia şi nici nu ajung la cu totul alte concluzii de fond, numai că viziunea asupra reflectării trecutului românesc este realistă şi nu catastrofică. Alexandru Zub a privit mereu reflecţia asupra trecutului românesc printr-o grilă europeană, a relevat marile virtuţi, dar şi scăderile scrisului istoric de la noi, dar nu a devenit niciodată un demolator. Istoricul ieşean a construit însă mereu, cu migală, pricepere şi erudiţie, deşi, contrar dlui Boia, ar fi avut motive foarte serioase de blamare a societăţii româneşti contemporane comuniste, dimpreună cu toată cultura de atunci, cu istoriografia şi cu istoricii privilegiaţi. N-a făcut-o, luându-şi în serios menirea de istoric căutător de sensuri, de adevăruri trecute. Fireşte, citând cărţile şi studiile lui Alexandru Zub, dl Boia ar fi fost silit să admită că au existat minţi lucide şi în anii regimului comunist, că şi alţii au fost şi sunt conştienţi de existenţa imaginarului social, că scrisul istoric românesc de marcă este produsul unor conştiinţe responsabile, căutătoare sincere ale adevărului şi obiectivităţii, care nu au falsificat trecutul cu bună ştiinţă, convinse „că vor da seamă de ale lor câte scriu". Altminteri, este mult mai şocant să apari în ochii publicului (neavizat sau puţin avizat) drept unic deschizător de drumuri, drept „călăreţ singuratic", împins exclusiv de un acut simţ justiţiar, chiar de-ar fi să piară lumea. Nu voim să facem în aceste pagini nici o referire la cariera universitară şi istoriografică a dlui Boia de dinainte de 1989, deoarece aici vorbim despre opera şi nu despre biografia sa, dar este extrem de puţin probabil ca Domnia sa să nu fi cunoscut întreg peisajul istoriografiei româneşti din anii comunismului. De aceea, este impardonabilă ignorarea confraţilor întru tematica abordată. Autorul nostru dă impresia că dispreţuieşte profund nu numai creaţia antecesorilor şi prost inspirata „conştiinţă românească" ci şi lucrările colegilor, ale celor care frecventează aceleaşi subiecte. Această carenţă, alături de altele, a condus inevitabil la o „revoltă anticanonică" desfăşurată sub forma „deriziunii" şi care, pe de o parte, „aşază totul sub semnul mitologizării şi demitologizării",

---

idem, *Impactul reîntregirii,* Iaşi, 1995. Nu am menţionat aici decât lucrări apărute înainte de publicarea de către dl Boia a primei ediţii a cărţii sale *Istorie şi mit în conştiinţa românească.*

iar pe de alta „eşuează în relativism”[175]. Pe bună dreptate, prea puţinii critici ai cărţii discutate aici a dlui Boia au remarcat deopotrivă nevoia legitimă de „restricţionare pe cât posibil a iluziei”[176], dar şi abuzul făcut prin reducerea istoriei la „un joc de imagini”, fără respectarea regulilor demult stabilite şi acceptate ale domeniului şi ale breslei, în lipsa cărora se dislocă totul[177]. Fără „proceduri unanim acceptate”, chemate „să confere plauzibilitate rezultatelor cercetării” istorice[178]„jocul cu trecutul” devine pură gratuitate şi ajunge să fie paralel cu „meseria de istoric”. Prin urmare, specialiştii temei, ignoraţi de către profesorul Boia, l-au ignorat la rândul lor, pe de o parte şi l-au „admonestat” (mai blând sau mai sever), pe de altă parte.

Românii

Tot ca o chestiune generală, în urma lecturii cărţii, se naşte o stânjenitoare impresie de desconsiderare a românilor în ansamblu. Desigur, nu spunem că aceasta a fost intenţia autorului. Autorul a voit să aplice o critică severă celor care „alterează” conştiinţa românească. Dar purtătorii acestei „conştiinţe” sunt toţi românii, care apar în carte mai mult decât modelabili sau naivi; apar adesea chiar aplecaţi spre rău, gata de a recepta felurite „isme” (naţionalism, comunism, autoritarism, autohtonism, traco-dacism etc.), înglodaţi în trecut (cu mentalitate de secolul al XIX-lea!), xenofobi, fiindcă se poartă cu prea mare deferenţă faţă de străini, creduli, aducători şi adulatori de comunism, iubitori de dictatură etc. Cu un cuvânt, românii nu sunt „normalizaţi” (p. 40). Fără să vrea, dl Boia face un portret psihologic colectiv ai românilor din ultimele două secole şi mai ales al celor de azi, deşi condamnă pe parcursul lucrării astfel de tentative. Cu toate că

---

[175] Al. Zub, S. Antohi, *Oglinzi retrovizoare*..., p. 95.

[176] *Ibidem*, p. 171; Florin Ardelean, *Întoarcerea mitului risipitor,* în „Familia”, an. 33, 1997, nr. 9, p. 48.

[177] Alexandru-Florin Platon, *Jocul cu trecutul, dar cu reguli precise,* în „Contrafort”, an V, 1998, nr. 7–8, p. 6.

[178] *Ibidem.*

Domnia sa este îngrijorat de impresia prea bună pe care o au românii despre ei şi cu toate că spune, în finalul introducerii la ediţia a II-a, că românii nu sunt nici mai buni, nici mai răi, nici mai capabili, nici mai puţin capabili decât alţii (p. 41), tabloul general care se desprinde este unul sumbru.

Dl Boia nu vorbeşte în lucrare exclusiv despre români, ci îi plasează pe români într-un cadru internaţional şi face adesea comparaţii, numai că acestea se opresc la un nivel foarte general. Prin acest procedeu, deşi toate popoarele au avut şi au momente de naţionalism şi xenofobie, de lipsă de realism, de ezitare, de laşitate etc., românii apar mai ferm ancoraţi în acestea; deşi toate popoarele din zona central-sud-est-europeană s-au considerat „porţi ale creştinătăţii" (dl Boia nu spune acest lucru), românii sunt cel mai puţin îndreptăţiţi s-o facă; deşi rromii sunt rău priviţi în genere pe plan internaţional, românii îi tratează şi mai rău; deşi mitul conspiraţiei este unul universal, românii cred mult mai puternic în „conspiratori"; deşi popoarele din jurul României au făurit în timp imperii (ţarate) şi regate multinaţionale, iar românii nu, aceştia din urmă sunt totuşi condamnaţi pentru că au visat mereu să aibă sau să moştenească un imperiu; deşi toate popoarele se vor importante, românii se cred a patra putere mondială etc. Toate acestea dau un penibil sentiment de unicitate negativă şi de repulsie faţă de propriul trecut şi de propriul popor.

Fireşte, regimul comunist (şi nu numai) a predicat în etapa sa naţională şi naţionalistă, în mod constant, despre „calităţile" extraordinare ale românilor, despre omenia lor, despre trecutul lor imaculat, despre rolul lor major în Europa şi în lume. Este greu de spus acum câţi români credeau în propaganda regimului, dar este de presupus că o bună parte se vedeau pe sine mai buni decât erau. Toate acestea au fost exagerări, deformări, erori, minciuni şi se cuveneau cunoscute, evidenţiate şi eliminate. După 1989 trebuia ca românii să ştie cine sunt cu adevărat, să nu trăiască doar într-o lume a iluziilor. *Dar metoda cea mai bună de îndreptare a lucrurilor nu este căderea în extrema opusă.* Aici nu putem aplica principiul mediei aritmetice: dacă românii s-au crezut trei decenii „îngeri", este normal să înveţe alte trei decenii că sunt „diavoli", spre a ajunge la calea de mijloc. Poporul

român nu este un obiect sau un mecanism, ca să facem experimente pe el sau cu el. Principiul „tăierii răului de la rădăcină", al „tăierii în carne vie", o dată pentru totdeauna, poate conduce şi la sucombarea pacientului. Corecturile erorilor trecute se pot face treptat şi gradat. Pe de altă parte, condiţiile din România de astăzi nu predispun la o reaşezare bruscă şi radicală a conştiinţei istorice. De aceea, este nevoie de alegerea judicioasă a strategiei şi de dozarea atentă a demersului ştiinţific[179]. Fără măsură, se ajunge la efecte contrare, adică nu la educarea în spirit european a conştiinţei colective, ci la subminarea credibilităţii generale a oamenilor în istorici şi în istorie, la un marasm al originilor (şi al identităţii în general) care nu poate conduce la nimic bun. Pe acest fond, au de câştigat doar naţionaliştii, autohtoniştii, neocomuniştii, autoritariştii autentici, care există destui în România, dar care nu trebuie confundaţi cu poporul român. Şi nu trebuie confundaţi nici specialiştii cu diletanţii. În această perioadă de criză a istoriei şi a istoricilor, se cuvin apărate cu orice preţ statutul disciplinei, prestigiul şi importanţa specialistului şi chiar rolul istoricilor autentici în societate. Fireşte, eroare şi chiar impostură există la orice nivel şi ele trebuie relevate, dar aceasta nu ne dă cuvânt să facem confuzii grave şi să îndemnăm publicul să creadă în ele.

Naţiunea

Dl Boia nu este jenat numai de trecutul nostru, de istorici şi de cei preocupaţi de trecut, de români ca popor (ori ca etnie), ci şi de naţiunea română. Termenul *naţiune* îi provoacă parcă repulsie, iar cel de *naţionalism* îi stârneşte chiar accente virulente. Fireşte, această atitudine nu este tocmai de mirare, dacă decriptăm – şi nu este greu deloc – mesajul implicit şi explicit al autorului: naţiunea este o realitate „inventată" (ca să-l cităm după un alt citat) recent, cu trecut foarte scurt, fără vreun rol pozitiv, iar naţionalismul, derivat ideologic al naţiunii, nu a fost şi nu este decât generator de conflicte.

[179] *Ibidem,* p. 113.

Pentru profesorul Boia, toată antichitatea devine amorfă şi insignifiantă, cam fără rost astăzi: dacii sunt un popor diferit de geţi şi ambele aceste etnii sunt pe acelaşi plan cu sarmaţii, illirii sau celţii din zonă; nu se înţelege de ce regiunea s-a numit Dacia şi nici dacă a fost stat sau nu; studiul romanilor şi al epocii romane se poate face, dar cu prudenţă, fără romanizare, continuitate, etnogeneză, fiindcă toate sunt mituri negative care se cuvin abandonate. Evul mediu este cu adevărat întunecat, neguros, neimportant. Abia dacă mai sunt şi români prin el. Despre „unitatea românească medievală" nici nu mai poate fi vorba. Ne şi mirăm că mai există noţiunea de români în secolele XIV–XVI, aplicabilă locuitorilor situaţi de o parte şi de alta a Carpaţilor! Dacă nu există unitate românească de nici un fel în evul mediu, nici nu ar mai trebui să vorbim de români, ci de munteni, olteni, moldoveni şi alţii! Şi cum naţiunea modernă este un factor al răului, ea trebuie să fi apărut din nimic sau din minţile rătăcite ale cărturarilor Şcolii Ardelene, ale lui Bărnuţiu, Laurian, Bălcescu, Kogălniceanu sau Bariţiu. Cum a apărut *ex abrupto*, aşa poate să şi dispară, fiindcă nu mai avem nevoie de ea în această epocă benefică de mondializare!

Nu înţelegem de ce naţiunea este ostracizată şi odată cu ea unitatea, romanitatea, continuitatea românilor. Termenul de *natio* (la plural *nationes*) este folosit frecvent în scris de vreo două milenii, în toată Europa şi apoi cu extensiune la întreaga planetă. Fireşte, înţelesul său s-a modificat de-a lungul timpului, dar mereu cuvântul a exprimat într-un fel sau altul ideea de naştere, înrudire, iar mai târziu de neam, rasă, speţă, soi, popor, etnie etc. În epoca romană, termenul nu a făcut carieră, fiind subsumat de noţiunea înglobantă generală a *Orbis Romanus* şi de denumirea curentă aplicată adesea neamurilor, etniilor, aceea de *gentes.* După căderea Imperiului Roman de Apus însă, noile agregări etnice (începute prin procesele de romanizare şi pigmentate serios pe alocuri de populaţiile germanice sedentarizate) vor da naştere unor comunităţi noi, numite de izvoare *nationes*. Aceste comunităţi sunt percepute după criterii etno-lingvistice, religioase, de cutumă, port etc. şi ele pregătesc naţiunile medievale. În acest sens, există contribuţii foarte serioase, savante, bazate pe izvoare, privind originile ideii de naţiune în Occident, în secolele V–VII, cu studii de caz edificatoare, axate, de exemplu, pe trecerea de la triburile gotice informe la naţiunea

gotică[180]. Acelaşi proces se întâmplă, cu un oarecare decalaj, şi în Răsăritul de influenţă elenă, bizantino-slavă şi ortodoxă, în care savanţi reputaţi au urmărit procesele de coagulare a unei conştiinţe naţionale medievale (mai ales în regiunile de contact cu mediul occidental, latin şi catolic)[181]. Numai specialiştii români vorbesc încă despre „conştiinţa de neam" (noţiune intraductibilă!), toţi ceilalţi istorici vorbesc despre „conştiinţa naţională medievală". În lumea occidentală, în zonele de maximă dezvoltare, naţiunile medievale sunt la apogeu în secolele XIII–XIV, iar în Răsărit, acelaşi proces este detectabil în secolele XIV–XVI, cu anumite variaţiuni. Termenul de *natio* a făcut carieră în Transilvania medievală, unde avea înţeles prioritar politic (social-politic), de grup privilegiat, numai că baza acestor *nationes* transilvane era tot una etno-lingvistică. Este şi motivul pentru care izvoarele, mai ales documentele oficiale şi cronicile, preferă spre finalul secolului XV, în locul vechiului termen de stare sau *status*, pe acela de naţiune, pentru a denumi aceeaşi realitate, anume grupurile privilegiate transilvane. Astfel, în paralel cu înţelesul de grup privilegiat, naţiunile transilvane conştientizează din secolul al XVI-lea şi un statut etnic tot mai clar (diferenţe de origine, de limbă, de confesiune, de ocupaţii, de teritoriu, de port etc.). Nobilimea devine *natio Hungarica*, vorbeşte ungureşte (este mai ales calvină, locuieşte în comitate), *natio Saxonum* vorbeşte dialecte germanice (are ca limbă literară germana), este luterană, locuieşte pe *terra Saxonum* (*Königsboden* sau *Fundus Regius*), *natio Siculorum* vorbeşte un grai unguresc, este mai ales catolică, locuieşte pe *terra Siculorum* (sau *Szekélyföld*) şi are conştiinţa unei puternice identităţi. Românii sunt risipiţi peste tot (aşa spun sursele din secolul XVI), nu au un pământ al lor, dar au limbă, credinţă, origine distincte şi sunt discriminaţi, nefiind acceptaţi oficial ca naţiune politică. Discriminarea etno-confesională a românilor se reflectă pentru prima oară acum în hotărâri dietale. Dar tot în secolele XV–XVI,

---

[180] Suzanne Teillet, *De Goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIe siècle*, Paris, 1984.

[181] Vezi, de exemplu, Fr. E. Thiriet, *La formation d'une conscience nationale hellénique en Romanie latine (XIIIe–XIVe siècles)*, în „Revue des Études Sud-Est Européennes", XIII, 1975, nr. 2.

românii din Transilvania sunt numiţi adesea (în izvoare externe şi chiar interne) naţiune în sens etnic. Primul care o face în interiorul Ungariei, prin anii 1536–1537, este Nicolaus Olahus (1493–1568), faimosul umanist *ungar* de talie europeană şi de origine română, origine de care s-a mândrit toată viaţa, după cum singur spune şi după cum îi spune numele. El susţine că în Transilvania erau atunci patru naţiuni de origine diferită, – unguri, saşi, secui şi români –, ceea ce înseamnă prevalarea deja a etnicului în raport cu politicul[182]. Fireşte, în evul mediu propriu-zis, nici în Apus, nici în Răsărit, nu avea întâietate etnicul, ci aspectele confesionale şi, uneori, cele politico-militare sau cutumiar-juridice. Naţiunile medievale sunt o realitate în societate, dar nu cea mai importantă. Aceasta nu înseamnă că naţiunile medievale trebuie ignorate. Naţiunea este o realitate veche, de pe vremea Romei antice, dar conţinutul său s-a modificat treptat, a evoluat spre formele familiare nouă din timpurile moderne. Dacă anticii şi medievalii numeau anumite realităţi din timpul lor *nationes*, adică naţiuni, noi ce motive am avea astăzi să le zicem altfel? Ar fi şi nepotrivit, şi anistoric. Desigur, obligaţia istoricului este şi aceea de a explica sensurile cuvintelor pe care le foloseşte. În România comunistă, nu s-au putut urmări şi recepta cercetările occidentale privind naţiunea de-a lungul vremii, mai ales cele despre naţiunea medievală, datorită izolării, pe de o parte, şi a fost interzisă folosirea noţiunii de naţiune pentru alte epoci decât cele moderne şi contemporane, fiindcă aşa cereau principiile marxist-leninisto-staliniste adaptate în viziune carpato-dunăreană, pe de altă parte. Dar cuvântul naţiune s-a golit de sens în anii totalitari, prin abuz, prin excesivă folosire cu referire la epoca modernă şi mai ales la socialism (comunism). Până şi azi, mulţi istorici serioşi se feresc de acest termen, care, asociat cu naţionalismul şi comunismul, dă prost. Prea au fost românii acuzaţi de naţionalism în anii din urmă, pentru ca termenul de naţiune să nu fi primit o încărcătură negativă, peiorativă. În altă cuprindere, în epoca eforturilor de integrare europeană, li se pare multora superfluu să mai vorbească de naţiune. Alţii cred că naţiunile europene, cu vechile lor exclusivisme şi încăpăţânări, mai

---

[182] Ioan-Aurel Pop, *Naţiunea română medievală. Solidarităţi etnice româneşti în secolele XIII–XVI*, Bucureşti, 1998, p. 115–127.

ales în Europa Central-Orientală, sunt principalele piedici în calea Europei unite. Mai sunt şi din aceia care confundă sentimentul naţional şi patriotismul, adică dragostea de patrie, de locul naşterii şi al strămoşilor, cu naţionalismul, care azi este o exagerare, este aşezarea cu ostentaţie a propriei naţiuni deasupra tuturor, alături de dispreţul şi desconsiderarea altor naţiuni.

Şi dl Boia trebuie să aibă motive foarte serioase să repudieze naţiunea, nu pe cea română neapărat, din care face parte. Va fi fiind convingerea profundă că naţiunile, după ce au avut un anumit rol, au ajuns purtătoare de divergenţe şi de conflicte, că datorită statelor naţionale de azi există o stare tensionată în lume sau că, în multe locuri, naţiuni dominante asupresc alte naţiuni mai mici, minorităţi sau alte colectivităţi. Va fi fiind şi saturaţia de după abuzul din anii comunismului, dar şi credinţa că integrarea europeană se poate face bine fără naţiuni sau cu naţiuni diminuate ca forţă de coeziune. Se spune adesea că pregătirea românilor pentru Europa trebuie să treacă obligatoriu prin reconsiderarea rolului naţiunii şi al statului naţional. Fireşte, este dreptul oricui să creadă cum doreşte.

Considerăm şi noi că naţiunile vor avea un profil schimbat în istoria europeană a secolului XXI, dar nu credem că ele şi statele naţionale sunt piedica în calea integrării europene. Natural, există anumite exagerări teoretice şi acţiuni practice reprobabile care se fac în numele naţiunii, de către anumite cercuri sau grupuri şi care influenţează negativ conştiinţa publică, dar acestea nu sunt predominante în societăţile democratice. Acte josnice se comit destule şi în numele Europei unite sau al globalizării. Românii trebuie pregătiţi pentru integrarea europeană, pentru înţelegerea profundă a tuturor implicaţiilor acesteia, pentru muncă, disciplină, conştiinciozitate, profesionalism, pentru sacrificii, dar nu neapărat pentru „moartea naţiunii". Naţiunile sunt cele mai importante subiecte colective ale lumii de astăzi, iar oamenii au trăit şi vor trăi mereu în colectivităţi. Toate colectivităţile au fost, în anumite etape, exclusiviste, greu permeabile, geloase pe alte colectivităţi. Însă pot fi educate să fie generoase, înţelegătoare, realiste. Naţiunile nu trebuie şi nu pot fi desfiinţate la comandă, fiindcă nu s-au creat prin decrete, la date precise. Regiunile pot fiinţa în paralel, fireşte, şi nu sunt din principiu

mai bune sau mai rele decât naţiunile. Cele mai acerbe conflicte locale din Italia au fost între oraşele-state vecine, toate italiene, iar astăzi experţii Uniunii Europene sesizează actele de concurenţă neloială şi chiar conflictele cele mai ascuţite – pentru fonduri comunitare, turism, servicii etc. – între zone alăturate şi localităţi vecine.

În altă cuprindere, identitatea naţională, înţeleasă în cadru internaţional, este şi un bogat tezaur cultural, lingvistic, artistic, istoric, de tradiţii, care este păcat să se piardă printr-un efort dirijat, care poate fi îndreptat spre o cauză mai bună. Oricum, naţiunile se schimbă şi pierd treptat multe dintre trăsăturile trecutului. Europa viitorului nu poate fi una a diversităţii fără limite, fiindcă atunci se pierde sensul unităţii, dar nici a „unităţii de monolit”, deoarece, pentru un astfel de proiect, ar fi afectate grav bazele democraţiei. Fireşte că naţiunile şi statele naţionale ale noii Europe vor renunţa treptat la mai multe atribute, devenite clasice, ale suveranităţii, ceea ce, cu greu, se şi întâmplă deja. Probabil, în viitorul nu prea îndepărtat, naţiunile vor fi prioritar entităţi culturale, spirituale, pe măsură ce rolul statelor europene integrate – naţionale, unitare, federale sau cum vor fi fiind – se va diminua.

Toate acestea nu ne dau însă motive să diminuăm, cu de la sine putere, rolul naţiunilor din trecut, să le scurtăm existenţa şi să le acuzăm de toate relele. Naţiunile moderne nu s-au „inventat” ca maşina cu aburi, la un moment anume, de către un savant sau de către grup de cărturari luminaţi. Explicarea rolului naţiunii, fixarea programelor naţionale, conducerea luptei de emancipare naţională, fortificarea conştiinţei naţionale etc. sunt peste tot opera unei elite, dar pe temeiul unei realităţi existente, care trebuia doar modelată. Naţiunile au produs din sânul lor elite instruite şi conştiente, şi nu invers. Că elitele au modelat, la rândul lor, profilul naţiunilor, fiindcă şi-au dobândit locul meritat în fruntea naţiunilor, este perfect adevărat, dar faptul nu schimbă (nu inversează) datele problemei. Recunoaşterea genezei timpurii a naţiunilor, a evoluţiei lor îndelungate, a transformărilor lor profunde de-a lungul secolelor nu are nimic cu naţionalismul. Cei mai serioşi istorici aplecaţi spre studiul naţiunilor medievale – Johan Huizinga, Bernard Guenée, Gordon G. Coulton, Ernst H. Kantorowicz, Jerzy Kloczowski sau Dimitri Obolensky – au fost şi sunt istorici de

excepţie, europenişti şi chiar mondialişti, fără undă de exclusivism naţional. Cercetările lor sunt onorabile şi merită toată atenţia, iar critica lucrărilor lor este bine să fie făcută după cercetări proprii în domeniu. Specialiştii români au început să aibă preocupări sistematice referitoare la naţiunea medievală, din motive care nu mai trebuie invocate, mai tâziu decât cei occidentali, decât cei polonezi, unguri, bulgari sau greci. Nu au facut-o spre a proslăvi naţiunea sau spre a răspunde unor comandamente politice. Ideologii comunişti, deşi vorbeau la modul vulgarizator despre „unitatea bimilenară a românilor", nu au înţeles şi nu au acceptat conceptul de naţiune medievală şi realitatea din care acesta a izvorât. Azi nu mai sunt însă motive ideologice de reţinere, din moment ce scopul studiului temei respective de către istorici este – trebuie să fie – exclusiv cunoaşterea trecutului.

Încă ceva despre încadrarea marilor spirite ale istoriografiei şi culturii româneşti, de pe la 1848 până la 1918, în curentul naţionalist. Spuneam că termenul de naţionalism cuprinde în sine o exagerare (plasarea din principiu a propriei naţiuni deasupra tuturor celorlalte şi tratarea acestora cu dispreţ şi desconsiderare), iar acest înţeles, curent astăzi, s-a impus în lume mai ales după Al Doilea Război Mondial. Modelele clasice de plasare a propriei naţiuni deasupra tuturor celorlalte vin, în general, din occidentul Europei, din partea tuturor naţiunilor mari. Cel mai grăitor astfel de model a fost cel german: *Deutschland über alles!* („Germania deasupra tuturor!"). Dar, în mod curent, în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea, a fi naţionalist însemna a lupta pentru propăşirea naţiunii proprii, pentru eliberarea ei de sub dominaţie străină, pentru eliminarea discriminărilor naţionale etc. Când au trăit şi au scris Bălcescu, Kogălniceanu, Eminescu, Xenopol şi, parţial, Iorga, cel mai moral lucru pentru un om al cetăţii era să militeze pentru naţiunea română, pentru statul naţional, pentru eliberarea românilor de sub stăpânire străină. Ceea ce reprezintă azi ca ideal integrarea europeană era atunci reprezentat de formarea statelor naţionale. Toate experienţele integratoare (federaliste sau nu) de până atunci şi de atunci erau caduce, erau eşecuri majore. Toate naţiunile cu oarecare forţă numerică, materială şi morală luptau pentru a avea propriile state naţionale. Cele mai cunoscute atunci erau

naţiunea germană şi cea italiană şi, alături de ele, naţiunile poloneză, română, cehă şi altele. Aceasta era calea regală a progresului, aşa cum era progresul imaginat atunci. Drepturile individului, mai ales pe filiera democraţiei liberale, contau foarte mult, dar erau subsumate de drepturile colective ale naţiunilor, fiindcă naţiuni întregi sau părţi de naţiuni erau discriminate. Această legitimitate a afirmării drepturilor naţiunilor şi a luptei de emancipare naţională a fost recunoscută de cele mai înaintate personalităţi şi foruri ale timpului. Girul final cel mai important i-a venit în 1918 din partea preşedintelui american Wilson, care a dat putere de principiu juridic internaţional dreptului popoarelor la autodeterminare, în această cuprindere, noi nu îi putem judeca pe cărturarii români amintiţi mai sus după înţelesul noţiunii actuale de naţionalism. Luptând pentru nediscriminarea naţiunii lor şi pentru statul naţional unitar, ei se situau atunci pe cele mai europene poziţii posibile, iar „ura" lor faţă de străini era de fapt respingerea inamicilor românilor, a celor care-i supuneau silnic pe români. Fireşte, existau şi atunci accente şi accente, precum şi evidente exagerări sau poziţii condamnabile, care trebuie relevate, inclusiv în cazul lui Eminescu. Dar a-i plasa pe toţi între „naţionalişti" fără explicaţii, este incorect şi nedrept. Naţionalismul lui Mihai Eminescu, afirmat înainte de 1889, este cu totul altul decât naţionalismul lui Nae Ionescu, manifestat înainte de 1940. În plus, nici acest din urmă naţionalism, al filosofului trăirist, nu este identic cu naţionalismul definit de Iorga, existent şi acesta tot înainte de 1940, dar asasinat de emulii pomenitului ideolog al Legiunii. Înainte de a degenera în condamnabile excese, naţionalismul a fost una dintre cele mai avansate orientări europene, ilustrate de membrii cei mai rafinaţi ai elitei. Iar pe vremea când cel mai înalt scop public al elitei româneşti era formarea şi conservarea statului naţional şi consolidarea identităţii naţionale, „fără cuget duşman contra altor naţii", era absolut natural ca istoricii să restituie realitatea trecută în funcţie de acest ideal. În trecutul românilor erau destule fapte care le justificau şi fortificau lupta. De altfel, profesorul Boia face, în principiu, exact acelaşi lucru, dar în sens invers: alege din trecutul românilor fapte şi mai ales idei, direcţii, opţiuni, care să motiveze, să pregătească integrarea noastră europeană,

care să ne conducă la acceptarea fără şocuri a mondializării. Pentru atingerea scopului, Domnia sa consideră însă că trebuie să şi respingă acele aspecte ale trecutului care promovează atitudini de tip „naţionalist”, „autohtonist”, „autoritarist”, „de stânga”. Până la un punct, nimic nu este ieşit din comun: dl Boia face o pledoarie pentru europenizarea noastră, adică pentru calea cea mai viabilă a viitorului românilor, punând accentul pe anumite valori ale trecutului. Dar aici trebuie făcute două remarci: 1) dacă profesorul Boia este deplin îndreptăţit să facă azi acest lucru, atunci şi Bălcescu, Xenopol sau Iorga erau îndreptăţiţi să promoveze identitatea naţională şi statul naţional pe vremea lor, fiindcă aceea era calea regală a românilor atunci; 2) deşi integrarea europeană a României este singura soluţie pentru ieşirea din criză şi prosperitatea oamenilor de aici şi cu toate că pentru dl Boia restituirea trecutului înseamnă ficţiune, nu este nevoie de ocultarea intenţionată a unora dintre faptele de altădată, pe motiv că ele ar frâna pomenita integrare. Istoria noastră nu a fost axată pe „lupta de veacuri” pentru integrarea europeană, cum nu a fost nici pe „lupta neîntreruptă” pentru unitate naţională. În ciuda originilor şi a limbii noastre, Europa Occidentală nu a avut o vreme cu ce să ne atragă, iar când ar fi avut destule tentaţii, orientarea noastră spre aria de cultură bizantino-slavă era deja stabilită. Faptele şi procesele trecutului sunt complexe ca şi viaţa însăşi şi ele stau mărturie pentru toate meandrele destinului românilor. Istoricul de astăzi nu are altă datorie decât să le scoată la iveală, fără teamă de consecinţe nefaste şi cu singurul scop de a lărgi aria de cunoştinţe (de informaţii), stabilite după criteriul adevărului.

Ce putem face cu istoria dacă nu credem în mitul absolut?

Românii au trecut prin momente bune şi rele de-a lungul istoriei lor şi, cu opinteli, au supravieţuit până în pragul mileniului trei. Alte etnii, popoare, populaţii, mult mai vivace la un moment dat decât românii, „au pierit”, precum spun versurile unui cunoscut cântec „naţionalist”, intitulat „Pe-al nostru steag e scris unire”. Nu-i ridicăm deloc prin aceasta pe români deasupra celorlalţi, ci facem pur şi simplu

o constatare. În fond, au supravieţuit până astăzi atâtea naţiuni, mult mai prospere şi mai faimoase decât românii. De asemenea, nu avem motive să credem că poporul român va sucomba în masă în viitorul previzibil, dintr-un motiv sau altul, inclusiv din acela că nu-şi cunoaşte bine trecutul. Fireşte, locul şi rolul României şi românilor în Europa de astăzi nu sunt unele confortabile şi onorabile. O criză mondială de un anumit gen ar putea uşor afecta sever România, în comparaţie cu ţările prospere şi profund democratice. Sau ar putea să conducă la efecte comparabile, într-o lume a vaselor comunicante, aflată pe calea globalizării, cum se spune astăzi. Dar să nu ne gândim neapărat la crize, ci la situaţiile de normalitate.

În acest context, România îşi caută încă un loc mai bun în această lume sau, mai precis, vrea să-şi ocupe locul pe care l-a găsit şi pe care-l preferă. Pentru reuşită, este nevoie de mari eforturi, în orice domeniu, de la modul de înţelegere a muncii, disciplinei, organizării, eficienţei, de percepere a proprietăţii, până la tipul de alimentaţie, protecţia mediului sau atitudinea faţă de artă ori faţă de trecut. Natural, în acest proces de integrare a României într-un nou circuit de valori – nu perfecte, dar verificate în timp ca predominant pozitive – mentalitatea colectivă este un factor important. Oamenii trebuie pregătiţi să gândească pozitiv, democratic, eficient, creativ, concurenţial, deschis, comparativ, altruist etc., etc. Ce rol poate să aibă în conştiinţa colectivă şi în reuşita integrării preceperea trecutului? Este greu de răspuns, fiindcă perceperea trecutului este dificil de măsurat. Dl Boia aduce exemple de sondaje de opinie, care sunt foarte relative şi care nu măsoară tocmai ceea ce anunţă tema, ci ceea ce vor autorii chestionarelor. Înclinăm să credem că modul de înţelegere (şi receptare) în mentalul colectiv a trecutului este important pentru mersul românilor spre Europa. La fel crede şi dl Boia, deşi accentele Domniei sale sunt mai grave şi cad pe aspecte ale trecutului pe care nu le considerăm capitale. În fond, dl Boia a scris cartea spre a modifica mentalul colectiv al românilor – grav deformat în ultimii două sute de ani şi mai ales în deceniile de comunism – în vederea succesului integrării europene şi euroatlantice a României. Domnia sa spune în mod direct şi indirect în lucrare acest lucru şi ar fi fost şi

anormal să se sfiască s-o facă, din moment ce orice istoric – crede tot Domnia sa – este determinat în demersul său de lumea prezentă, de mediul în care trăieşte, de instituţii, de idei politice. Demersul acesta de integrare nu este singular, pe de o parte, şi se înscrie în direcţia voinţei autorităţilor şi a majorităţii românilor în general, pe de altă parte. Nici un sondaj de opinie şi nici un guvern al României de după 1989 nu au arătat altceva decât că populaţia şi statul doresc masiv integrarea. Dar, în multe pasaje şi subcapitole, lectura cărţii ar putea sugera unui cititor neavizat că românii nu doresc integrarea europeană a ţării lor. Ceea ce este fals. Românii doresc integrarea în proporţie destul de mare, în majoritate covârşitoare, în procentaj mai mare decât multe popoare vecine care sunt parţial integrate, dar nu o fac în deplină cunoştinţă de cauză. Această separaţie de planuri este importantă, deşi credem că prima constatare este capitală, – dorinţa sinceră a poporului român de integrare în instituţiile occidentale –, iar a doua secundară. Cu alte cuvinte, românii vor să se integreze, dar nu ştiu în mod corect de ce vor acest lucru şi ce le poate aduce în timp scurt integrarea. Ce poate să însemne acest lucru, în logica propusă de dl Boia? Că istoria – deformată cum a fost – nu i-a învăţat pe români doar că sunt „unici" şi „uniţi", ci şi că sunt europeni şi din marea familie a popoarelor occidentale, de care au fost despărţiţi şi unde trebuie să ajungă din nou. Sau, dacă nu i-a învăţat mereu acest lucru, măcar nu i-a făcut să creadă niciodată sincer că sunt destinaţi Răsăritului, panslavismului, panortodoxiei sau comunismului „nemuritor". A fost aderenţă serioasă în România la comunism, a fost şi este la ortodoxie, dar nu de natura contracarării orientării predominante, deşi uneori formale, spre Occident.

Chestiunea nu este, prin urmare, de a schimba precepţia trecutului spre a-i convinge pe români că ţara trebuie să intre în structurile europene, ci de a face ceva pentru ca românii să intre în aceste structuri în cunoştinţă de cauză, să nu aştepte altceva, să fie pregătiţi, să se poarte şi să gândească precum ceilalţi europeni. Şi aici, constată pe bună dreptate dl Boia, are un rol şi istoria, poate un pic supradimensionat de autorul nostru. Istoria scrisă şi învăţată odinioară, la şcoală şi în alte medii, era prea închisă în sine, prea tradiţionalistă, cu accent prea mare pe naţiunea română şi pe rolul său. Sub comunism,

am avut o istorie naţională cvasiinexistentă şi dispreţuită, în prima fază, şi una triumfalistă, unică şi unitară, în faza a doua. Fireşte că era de aşteptat o acţiune de corectare a scrisului istoric, din moment ce majoritatea factorilor de control asupra sa dispăruseră. Numai că dl Boia porneşte de la premisa unei ştergeri complete a trecutului vechi, şi a celui care a fost în sine, şi a celui care a fost reflectat. Trecutul efectiv, cel care a existat, este desfiinţat pentru că nu-l putem cunoaşte obiectiv. Dacă nu putem ajunge la el, atunci acesta este pentru noi ca şi cum n-ar fi fost. Iar trecutul reflectat a fost atât de rău conceput de istorici şi de alţi oameni, încât toate modelele propuse până acum trebuie abandonate. Astfel de opinii alimentează copios ruşinea de trecut în minţile românilor, ruşinea de a fi fost şi de a fi „naţionalişti", „autohtonişti", „autoritari". Ne putem întreba ce ar putea face instituţiile europene cu noi dacă suntem atât de răi.

Această privire destructivă asupra trecutului românesc – dacă scrisul istoric ar avea în societatea actuală rolul atribuit de profesorul Boia – ar trebui fie să-i mobilizeze exemplar pe români spre a se schimba radical (cum s-o facă, ar fi mai greu de spus), fie să-i descurajeze complet, prin convingerea că au ajuns pe ultima treaptă a decăderii. Credem că dl Boia are impresia că istoria influenţează convingerile, atitudinile şi conduita oamenilor mult mai mult decât o face în realitate. Noi nu avem motive să constatăm deloc că românii sunt, mai toţi sau în marea lor majoritate, „naţionalişti", „autohtonişti", „autoritarişti" şi „de stânga" şi nici că ar fi astfel din cauza educaţiei istorice pe care au primit-o. Nu constatăm decât că mulţi români sunt dezorientaţi, săraci, umili, dornici să plece din ţară, certaţi cu legea sau jenaţi să-şi recunoască peste hotare naţionalitatea etc. Ne îndoim că masa populaţiei vede ca soluţii pentru România afirmarea primatului naţiunii române în lume, cufundarea în tradiţia traco-dacă, trecerea la un regim dictatorial sau revenirea la comunism. Orice sondaj de opinie, cu întrebări puse direct în acest sens, ar infirma caracterizarea dlui Boia. Fireşte, populaţia nu are nici soluţii eficiente de ieşire din criză sau nu le poate accepta pe cele propuse de alţii – care ar putea fi eficiente – din cauza costurilor sociale mari şi greu de suportat, dar aceasta este o altă chestiune. În acelaşi timp, nu se poate afirma că

românii au, în general, o mentalitate potrivită perfect integrării lor europene. Nu au o astfel de mentalitate ori o au *in nuce,* iar modul de înţelegere a trecutului naţional poate să fie una dintre cauzele acestei situaţii. Dar nu cea mai importantă. Nu fiindcă ţin la icoana lui Ştefan cel Mare sau pentru că văd în Mihai Viteazul un simbol al unităţii româneşti, nu pentru că se cred urmaşi ai dacilor şi romanilor ori fiindcă văd un nucleu al formării poporului lor în Transilvania, nu din aceste motive sunt românii mai la coada Occidentului!

Pe de altă parte, pledoaria dlui Boia pentru un alt fel de scris istoric românesc este pe deplin îndreptăţită. Dar nu fiindcă scrisul istoric vechi a fost chemat să servească educaţiei naţionale, iar cel nou ar trebui să servească educaţiei europene. Nu în primul rând pentru aceasta. Istoriografia a avut mereu şi are un rol educativ de un fel sau altul, însă pentru specialist nu rolul acesta stă pe prim plan. Istoricul-cercetător studiază trecutul cu metode specifice în vederea *cunoaşterii.* Absolutizarea capacităţii de cunoaştere a istoricului sau negarea completă a acestei capacităţi sunt două extreme fără suport în realitate. Orice istoric autentic, adică profesionist şi onest, se străduieşte să reconstituie fărâme din vastul trecut, iar gradul de veridicitate al reconstituirilor este variabil, în funcţie de felurite condiţii, de mai mulţi factori. Criteriul esenţial după care trebuie să se facă reconstituirea este *adevărul*, nu cel absolut sau total, – fiindcă la acesta oamenii nu au acces –, ci acela relativ, uman, parţial, cu variante. Se vorbeşte, fără ca aceasta să fie neapărat un paradox, despre *adevăruri* ale trecutului, cum sunt şi adevărurile prezentului. De câte ori nu constatăm în viaţa cotidiană că „fiecare are dreptate în felul său”. La fel a fost şi în trecut. Despre Marea Revoluţie Franceză, începută în 1789, ştim că a fost o uriaşă mişcare în societatea franceză, care a schimbat cursul istoriei franceze şi europene. Acesta este un adevăr general. Alte adevăruri, particulare, se desprind după studierea izvoarelor şi reconstituirea faptelor. Cum izvoarele nu pot fi studiate toate, de către toţi specialiştii în domeniu, cum multe izvoare s-au pierdut iremediabil, faptele nu pot fi niciodată reconstituite global, până la ultimele detalii. Fiecare istoric reconstituie anumite faţete ale faptelor, pe care apoi le interpretează, şi dă la iveală anumite faţete ale adevărului.

Din păcate sau din fericire, strădania istoricului de a reconstitui veridic trecutul nu este obstrucţionată numai de limitele omeneşti ale cunoaşterii, ci şi de mediul familial, de educaţia şcolară, de ideile social-politice din societate, adică de mulţi alţi factori care îl fac pe om să fie o fiinţă socială. Important este ca istoricul să fie conştient de acest lucru şi să evite cât mai mult posibil acţiunea factorilor perturbatori. Istoricul care se lasă intenţionat subjugat de mediu, de concepţii politice dominante, de felurite ideologii contemporane lui pe care le transpune în trecut, istoricul care scrie despre trecut „la comandă” şi „descoperă” în trecut „adevărul” voit de comanditar, istoricul care falsifică în cunoştinţă de cauză trecutul, toţi aceştia nu mai sunt istorici, pentru că trădează esenţa meseriei de istoric, anume cercetarea obiectivă, pe cât se poate, a trecutului şi descoperirea adevărului.

Dl Boia a constatat, pe bună dreptate, că de-a lungul timpului, în istoriografia română, dar şi în celelalte istoriografii, trecutul a fost restituit adesea foarte deformat, în funcţie de mai mulţi factori. Domnia sa a preferat să dea acestei deformări numele de „mitizare” sau „mitificare”. Chiar şi constatarea acestor abateri grave de la realitatea trecută, realizate prin istoriografie, presupune apelul – nerecunoscut de dl Boia – la noţiunea de *adevăr*. Căci în funcţie de ce se stabilesc abaterile şi cum se constată că un istoric este mai aproape de realitate decât altul? Cum ar fi putut autorul nostru să constate că Onciul are dreptate într-o problemă şi că Hasdeu greşeşte? Numai prin raportare la adevăr! Dl Boia refuză să accepte această evidenţă şi se lasă copleşit de mulţimea de abateri reale sau imaginare de la realitatea trecută, abateri evidente în scrierile istorice. Pentru Domnia sa, toată istoriografia noastră este plină de ficţiune, adică de construcţii imaginare ale istoricilor. Ceea ce este complet fals. Istoricii autentici nu au reconstituit niciodată trecutul după imaginaţie, ci după izvoare. Fireşte, multe dintre aceste tentative sunt depăşite, sunt stângace, sunt pline de erori, de clişee şi chiar de mituri. Scrierile istorice noi nu aduc numai fapte noi în atenţie, ci şi corectează, elimină erori, clişee, mituri din scrierile vechi. Şi în scrisul istoric, ca şi în alte domenii, totul se află sub semnul schimbării, al înnoirii, cu o constantă: *adevărul.*

Dl Boia vede însă toată istoriografia noastră ca fiind iremediabil nocivă. Şi nu numai istoriografia, ci întreaga cultură românească din trecut şi de azi. Cele mai semnificative nume ale culturii româneşti sunt blamate şi etichetate drept „naţionaliste”, „autohtoniste”, „autoritariste”, „de extremă dreaptă” sau „de stânga”. După chipul şi asemănarea personalităţilor (sau viceversa) este şi poporul român. Toate acestea sunt spuse adesea cu vehemenţă, uneori la modul ironic, alteori cu prea severă seriozitate. Câteodată, condamnarea aspră a tuturor este abia disimulată. Soluţia dată este eliminarea totală a „miturilor” nocive, mai ales a celor „naţionaliste”. Dar ce s-ar putea pune în locul acestor mituri rele, dacă adevărul este inaccesibil istoricului? Nu rămân decât miturile bune, constructive, europene! De pildă, în locul „mitului unităţii româneşti” să se cultive „mitul unităţii europene” (de unde să-l luăm?), în locul mitului lui Vlad Ţepeş, justiţiar şi autoritar, mitul lui Dracula, degenerat şi vampir, în locul mitului romanităţii, vreun mit al originii anglo-saxone sau americane şi aşa mai departe.

Nu ar fi mai firească descoperirea, semnalarea, blamarea erorilor, falsurilor, clişeelor, legendelor etc., strecurate cu voie sau fără voie în reconstituirea trecutului şi impunerea obligaţiei de a le elimina treptat, pe cât posibil? De altminteri, cultura în general şi istoriografia în special au făcut mereu acest lucru. Există un mecanism de autoreglare care funcţionează în ştiinţă, în creaţie. Astăzi suntem mai aproape de cunoaşterea realităţii greceşti de pe vremea democraţiei ateniene, de pildă, decât eram acum un secol. Iar peste alt secol vom fi, cu siguranţă, şi mai aproape. Régine Pernoud, o Doamnă a istoriografiei franceze, într-o carte antologică[183], se arată indignată de ignoranţa contemporanilor în legătură cu evul mediu şi de mulţimea de falsuri şi clişee aflate în circulaţie în mentalitatea franceză în legătură cu evul mediu. Prin urmare, metodic şi organizat, cu precizia omului de ştiinţă şi cu savoarea proprie artistului, autoarea franceză trece în revistă toate ideile preconcepute în legătură cu evul mediu, toate fabulaţiile, toate exagerările – de la ideea de „timp întunecat” şi de „barbarie medievală” până la vânătoarea de vrăjitoare şi la inventatul *ius primae noctis* – şi

---

[183] Régine Pernoud, *Pour en finir avec le Moyen Age*, Paris, 1977.

demonstrează cum s-au format abaterile de la realitatea conţinută în izvoare. Este o carte care demontează toate opiniile comune despre lumea medievală. Toată această „igienizare" are însă un singur scop: eliminarea falsului, a imposturii, prin promovarea *adevărului*, aşa cum îl cunoaştem din surse. Spre ilustrare, vom cita un fragment din cartea menţionată, din capitolul 8, intitulat „Istorie, idei şi fantezie": „Un tânăr, de felul celor mai mult apucaţi decât simpatici, s-a prezentat într-o zi în biroul meu de la Arhivele Naţionale, voind să-mi supună atenţiei (mă întreb şi acum pentru ce!) un referat pe care îl alcătuise asupra preacunoscuţilor cathari. Parcurgerea câtorva pagini mă împinse să-i pun întrebarea despre formaţia sa ca istoric; se dovedi într-adevăr că cercetase destul de puţin sursele autentice. Ceea ce îi provocă o bruscă tresărire indignată: *înţelegeţi, eu când fac istorie, nu o fac spre a şti dacă un anumit fapt este exact sau nu; eu caut în istorie ceea ce poate să-mi promoveze ideile.* Răspunsul se impuse: *Atunci, dragă domnule, de ce faceţi istorie? Îndreptaţi-vă spre politică, spre roman, spre cinematograf spre jurnalism. Istoria nu are obiect decât dacă ea este cercetarea adevărului; ea încetează să se numească Istorie din clipa când devine altceva* (subl. ns. – I.A.P.). El plecă decepţionat şi, pe cât se pare, extrem de iritat"[184]. Un alt episod evocat de Régine Pernoud în legătură cu ideea falsă că istoria se face „în minţile noastre mici", că ea se poate construi la comandă, se referă la un scriitor, director de colecţie istorică la o editură, care, într-o discuţie asupra originilor lui Cristofor Columb, i-a spus istoricului Marianne Mahn-Lot că teza acesteia în chestiune era poate adevărată, numai că oamenilor trebuie să le fie lăsată... libertatea de gândire. La o astfel de atitudine, Régine Pernoud crede că ea l-ar fi pus sigur în dificultate pe acel domn întrebându-l cât este ceasul. „El ar fi răspuns: *20 şi 30 de minute* şi i s-ar fi replicat: *Lăsaţi-mi libertatea de gândire: eu doresc să fie ora trei dimineaţa*"[185]. Revoltată de aceste atitudini, autoarea noastră spune că nu se poate nega mai ingenuu şi impudic istoria decât în modurile invocate mai sus, că „libertatea de gândire" nu se poate confunda cu fanteziile intelectuale ale unor indivizi, dictate de opţiuni

[184] *Ibidem*, p. 122.
[185] *Ibidem,* p. 123.

politice, de opinii personale sau de impulsuri de moment, ori de dorinţa de a scrie o carte de mare tiraj. Istoria, mai spune aceeaşi autoare, îşi are domeniul său şi se evaporă literalmente, nu mai rămâne din ea decât fraudă şi mistificare, dacă încetează să mai caute adevărul fondat pe izvoare autentice. În fine, este citată definiţia istoricului dată de Henri-Irénée Marrou: „Om de ştiinţă, istoricul este ca şi cum ar fi fost delegat de către fraţii săi, oamenii, la cucerirea adevărului”[186]. Aceasta nu este o opinie exotică şi izolată: majoritatea istoricilor cred că istoria este cunoaşterea metodică şi chiar ştiinţifică a trecutului, cunoaştere posibilă şi necesară, făcută pe baza unor reguli şi în respect pentru adevăr[187]. Fireşte, regulile cunoaşterii diferă de la ştiinţă la ştiinţă, iar gradul de acces la adevăr este mai mare în ştiinţele naturii decât în cele socio-umane. Cultura unui popor este o realitate extrem de complexă, care include în ea şi miturile, inclusiv cele istorice, dar istoriografia nu este şi nu trebuie să fie formată prioritar din mituri.

Încercarea profesorului Boia de a reforma, corecta, revoluţiona istoriografia nu are suport, în lipsa pledoariei pentru adevărul revelat de documentele trecutului. Pe de altă parte, deşi această iniţiativă (venită din interiorul breslei, spre deosebire de altele, destructive, dinspre exterior) este, în principiu, necesară şi binevenită, modul său de aplicare prea radical, tendinţa ei de condamnare a marilor valori ale trecutului, neîncrederea totală în istoriografie, caracterizarea negativă a poporului român în ansamblu etc. o fac nocivă. În chestiuni delicate precum cele de conştiinţă nu se poate aplica principiul „tăierii răului de la rădăcină”, chiar dacă răul acesta ar fi într-adevăr de proporţii catastrofale, cum crede dl Boia. Iar tonul de condamnare „cu mânie proletară”, de „demascare” a miturilor *(recte* a erorilor) tuturor marilor istorici, de la Xenopol şi Iorga până la Andrei Oţetea şi Constantin Daicoviciu, nu îşi are locul, nici măcar într-o lucrare polemică. Dimpotrivă, propunerea de schimbare vehementă şi totală a abordării trecutului poate încetini substanţial procesul – şi aşa lent – de înnoire a profilului mental colectiv al românilor. Fisurile mari ale abordării dlui Boia dau serioase argumente celor care realmente cultivă

---

[186] *Ibidem*, p. 123–124.
[187] B. Murgescu, *op. cit*., p. 13.

naţionalismul, autohtonismul sau autoritarismul în societatea românească. „Terapia de şoc", preferată de dl Boia, nu poate să dea roade în chestiuni de conştiinţă, pe de o parte, iar pe de alta, nu poate fi urmată de specialişti, fiindcă porneşte de la premise teoretice neacceptate, nerecunoscute (decât în măsură infimă) în comunitatea istoricilor. Régine Pernoud (alături de alţi numeroşi confraţi) face o critică foarte severă, neiertătoare, a tuturor genurilor de deformări ale reconstituirii şi receptării trecutului medieval, dar este convinsă că istoricii de meserie (specialiştii) sunt cei chemaţi să restabilească, pe temeiul surselor, adevărul. Iar publicul este admonestat uşor, părinteşte şi ironic, pentru că acceptă prea repede spectaculosul în detrimentul verosimilului. Dar nu este nici urmă de încrâncenare contra istoriografiei franceze sau contra francezilor. Iar motive de încrâncenare, după grila propusă de dl Boia, ar fi fost destule şi în cazul exemplului francez. Critica scrisului istoric şi a istoricilor este intrinsecă dinamicii disciplinei, cu o condiţie: să nu conducă la desfiinţarea istoriografiei şi a meseriei de istoric. Modele de critică, însoţită însă de încredere în scrisul istoric şi în rolul istoricilor, ne-au fost oferite de mai mulţi autori, între care Marc Bloch[188] şi Lucien Febvre[189].

Modelarea conştiinţei istorice a publicului larg este un proces de lungă durată[190]. Asta nu înseamnă că trebuie lăsată la voia întâmplării. Este nevoie imperioasă de abordarea deschisă a concepţiilor despre trecut, de confruntarea dintre conservatorism şi înnoire şi chiar de confruntarea dintre generaţii. Toate acestea trebuie întreprinse în mod curajos, dar fără prejudecăţi şi fără ostentaţie, fără dispreţ la adresa antecesorilor şi contemporanilor şi, mai ales, fără dizolvarea domeniului istoriei. Istoricii de azi şi cei ai viitorului nu pot avea altă soluţie, dacă doresc să rămână istorici, decât să cerceteze trecutul cu scopul descoperirii adevărului. Orice alte scopuri îl conduc pe căutător spre alte domenii de creaţie. Va veni poate o vreme a globalizării disciplinelor, a viziunilor cu adevărat pluri- şi interdisciplinare, dar până atunci este absolut necesar să păstrăm specificul cunoaşterii

---

[188] Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*, Paris, 1974.
[189] Lucien Febvre, *Combats pour l'histoire,* Paris, 1965.
[190] B. Murgescu, *op. cit.*, p. 113.

istorice. Altminteri, riscăm să compromitem totul prin amalgamare. Înnoirile domeniului, oricât de radicale, nu pot pune deocamdată în discuţie ideea adevărului în istorie, oricât de imperfect ar fi acest adevăr. Iar modificarea mentalităţii va veni treptat, pe măsura îmbunătăţirii condiţiilor materiale din societate.

În afara menirii sale fundamentale de cunoaştere a trecutului, istoria ca reconstituire mai are câteva rosturi pentru public, de la educaţie până la divertisment. O veche opinie comună, cvasigeneralizată, pretinde că prin istorie se face şi educaţie (*Historia magistra vitae*), ceea ce nu este greşit, fiind verificat de experienţă. De pildă, în şcoală, prin intermediul oricărei discipline sau materii, se face şi educaţie, nu doar instrucţie sau învăţătură propriu-zisă. Tipul de educaţie poate să fie foarte diferit, în funcţie de împrejurări. Dar un fel de educaţie tot se face, chiar şi fără voia transmiţătorului. Profesorul sau istoricul nu poate goli, oricât ar vrea, mesajul său de sentimente, de atitudini morale, de aderarea la anumite valori. De pildă, abordarea temei genezei ideologiilor de tip fascist în Europa, oricât de seacă şi bazată exclusiv pe fapte ar fi, conţine cel mai adesea, fie şi vag, atitudinea de respingere sau de reprobare a istoricului la adresa acestor ideologii. Fără formularea unei astfel de poziţii sau prin păstrarea unei atitudini neutre, s-ar putea înţelege de către unii că acele ideologii ar fi putut să fie benefice, ceea ce ar fi primejdios. Menirea istoricului, ca învăţător, este să aibă şi să adere la valori general umane, umaniste, democratice şi să cultive aceste valori. Nu există nici un pericol de uniformitate în acest sens, fiindcă paleta acestor valori este extrem de bogată.

Istoricul român, prin urmare, poate transmite fără teamă valorile naţionale autentice ale trecutului către noile generaţii, dacă nu se abate de la adevăr. Angajamentul profesional al istoricilor de a căuta şi exprima în mod echilibrat adevărul istoric este chiar o condiţie pentru împlinirea misiunii civice a istoriografiei[191]. Cetăţeanul european de mâine nu poate cunoaşte trecutul Europei fără să ştie trecutul popoarelor şi statelor care o alcătuiesc. Acest cetăţean, spre a respecta valorile democraţiei ca principiu general, va trebui să respecte feluritele

[191] *Ibidem,* p. 112.

identităţi etnice şi naţionale de pe cuprinsul continentului, fiindcă va aparţine şi el însuşi unei astfel de comunităţi şi va avea o anumită limbă maternă. Or, nu poţi să respecţi ceea ce nu cunoşti. Dacă prosperitatea economică va fi o constantă în anii care vin în Europa şi dacă România va cunoaşte şi ea o creştere economică, este de presupus un interes crescut, de masă, pentru valorile spirituale (chiar dacă nu întotdeauna spre cele autentice!). În acest context, se vor putea găsi mai multe fonduri care să stimuleze cercetarea istorică şi să îmbunătăţească statutul social precar al istoricilor. *Istoricii au obligaţia morală să contribuie, cu onestitate şi încredere, la creşterea prestigiului social al meseriei lor.* Criza prin care trec azi istoricii şi istoriografia, urmare până la un punct a degringoladei spirituale din anii comunismului, este una comună tuturor intelectualilor şi domeniilor de cunoaştere. Fireşte, au fost grade diferite de implicare în propaganda şi acţiunea comunistă, dar specialiştii domeniilor socio-umane au făcut-o cam în acelaşi fel. De aceea, culpabilizarea exclusivă, fără drept de apel, a istoricilor şi a istoriografiei este contraproductivă şi lipsită de realism. Şi mai absurdă este blamarea întregii istoriografii moderne româneşti.

Istoria este o disciplină onorabilă între celelalte, cu valenţe de cunoaştere şi educative deosebite, iar istoricii sunt specialişti autentici, cu statut şi rol bine precizat. Ei furnizează prin cercetările lor „materia primă" pentru toate celelalte discipline socio-umane, care au nevoie de datele din trecut pentru verificarea teoriilor şi modelelor lor[192]. Condamnarea constantă a istoricilor după 1989, pentru vini reale şi imaginare, nu face decât să submineze statutul meseriei de istoric şi al istoriografiei. Logica internă a disciplinei presupune cu necesitate discuţii, abordări contradictorii, polemici, fiindcă adevărul nu iese singur la lumină ca spuma mării. Dar aceste polemici nu pot avea menirea să dizolve domeniul istoriografiei, să pulverizeze disciplina şi pe specialiştii ei. Istoricii români nu au nevoie în acest moment de un blam generalizat, ci de soluţii pentru apărarea statutului lor intelectual şi pentru stabilirea unui loc onorabil al disciplinei lor. Nici naţiunea română în general nu poate accede în structurile europene lipsită de încredere în forţele proprii, debusolată de un trecut înfăţişat

[192] *Ibidem,* p. 15.

în culori prea sumbre şi de un prezent precar. Ea nu trebuie învăţată că totul în trecut a fost rău, ci că, în ciuda trecutului, – bun şi rău în acelaşi timp –, prin gândire şi acţiune pozitive, va reuşi să ajungă la prosperitate, echilibru, înţelegere, la valorile care au adus faima Occidentului. Iar intrarea instituţională oficială a românilor în structurile occidentale se va face – vrem să credem – cu demnitate şi onoare, nu cu umilinţă şi supunere.

În final, vom cita câteva cuvinte ale Margueritei Yourcenar din 1980, care arată concomitent o dragoste neţărmurită pentru trecut, o înţelegere profundă a trecutului şi o receptare realistă a sa: „Când pomenim despre dragostea pentru trecut, trebuie să luăm seama că în fapt e vorba de dragostea de viaţă; viaţa aparţine mai mult trecutului decât prezentului. Prezentul e întotdeauna un moment prea scurt, chiar când plenitudinea lui face să ni se pară etern. Când iubeşti viaţa, iubeşti trecutul fiindcă acesta este prezentul aşa cum a supravieţuit el în amintirile oamenilor. Ceea ce nu înseamnă că trecutul ar fi o vârstă de aur: ca şi prezentul, el este deopotrivă neîndurător, superb sau brutal ori pur şi simplu oarecare”[193].

Dincolo de patetism, de profunzimea cuvântului şi de frumuseţea stilului, textul de mai sus arată în chip grăitor locul istoriei şi al istoricilor în viaţa unei societăţi. Este absolut necesar să preţuim, să respectăm acest rol, fiindcă istoria face parte din esenţa umană. În acest spirit, apreciem lucrarea profesorului Boia ca pe un eseu cu subiect istoric, născut dintr-o concepţie specială de filosofie a istoriei şi care atrage, pe bună dreptate, atenţia asupra unor deformări ale discursului istoric românesc, reflectate în conştiinţa colectivă. Ar fi greşit ca *Istorie şi mit*... să fie apreciată ca o depozitară a adevărului istoric, din moment ce nu este concepută în acest sens şi din moment ce însuşi autorul său nu crede în restituirea adevărată a trecutului. Lucrarea exprimă mai degrabă impresii extrem de critice ale autorului despre trecutul românilor şi despre „reconstruirea” de către istorici a acestui trecut, totul prezentat într-un limbaj foarte atractiv, în stil alert şi în mod convingător. Nici „recenzia” noastră nu este altceva decât tot un eseu

---

[193] Marguerite Yourcenar, *Les yeux ouverts,* Paris, 1980 (apud eadem, *Memoriile lui Hadrian,* Bucureşti, 1983, coperta a IV-a).

istoric. Acesta exprimă un punct de vedere. Nu avem pretenţia că am făcut aici ştiinţă, fiindcă nu ne-am putut argumenta decât rar opiniile prin invocarea directă a documentelor trecutului, a surselor. Apelul constant la izvoare ar fi dat naştere unui demers uriaş, de mai multe volume şi ar fi condus la trecerea în revistă la modul detaliat a întregii istorii a românilor. Or, nu aceasta a fost intenţia noastră. Am dorit doar, cu mijloace similare celor utilizate de profesorul Boia, să exprimăm un punct de vedere diferit, având la bază pledoaria pentru cunoaşterea realităţilor trecutului după criteriul numit adevăr şi pentru păstrarea statutului consacrat al istoricului, anume acela de căutător, cu metode precise, al adevărurilor de odinioară.

Ori de câte ori a apărut o criză de încredere în putinţa istoriei (a reflectării istorice) de a dobândi adevărul, ea s-a tradus printr-un recul al încrederii în istoria însăşi[194]. De obicei, astfel de rezerve grave în legătură cu atingerea adevărului istoric şi cu necesitatea căutării adevărului istoric au venit din afara câmpului cercetării istorice, mai ales din partea unor filosofi sau filosofi ai istoriei, nefamiliarizaţi cu specificul muncii istoricilor de profesie. Orice istoric onest, care acceptă că realitatea este obiectivă şi că adevărul lumii prezente poate fi cunoscut, – în măsura în care îi este dat omului să-l cunoască –, nu se poate îndoi de posibilitatea cunoaşterii relative a adevărului lumii trecute. În fond, aceasta este menirea istoriei, aşa cum o concep majoritatea istoricilor de astăzi. Se poate ajunge, fireşte, la rigoare, la stabilirea unei alte meniri, dar atunci trebuie schimbat întreg statutul disciplinei şi toată educaţia de specialitate a istoricilor. Or, conform definiţiilor curente ale istoriei astăzi, trecutul trebuie reconstituit (pe cât posibil) cu metode precise, care să conducă la o cât mai fidelă apropiere de adevăr. Reculul încrederii oamenilor în istoria însăşi este dăunător şi denotă o criză prelungită în societate. Ieşirea din criză se cuvine însoţită şi de sporirea încrederii în istorie şi istorici. Nu există nici un motiv plauzibil de a lipsi conştiinţa publică de unul dintre reperele sale fundamentale, anume de memoria colectivă, bazată pe claritate, preciziune şi acurateţe. Iar integrarea europeană şi

---

[194] H.-I. Marrou, *De la connaissance historique*, Paris, 1975 (apud Adrian Pop, *op. cit.,* p. 183).

euroatlantică a României va trebui s-o facem împreună cu profilul culturii şi istoriei româneşti aşa cum a fost, împreună cu identitatea noastră de români. Că această identitate şi această zestre cultural-istorică nu sunt tocmai după chipul şi asemănarea realităţilor corespondente din Europa Occidentală şi SUA este de la sine înţeles şi nici nu vor trebui să fie. Desigur, aceasta nu înseamnă că nu vom avea serioase adaptări şi ajustări de făcut, în mentalitate şi comportament, în felul de a percepe lumea, viitorul, naţiunea etc. Numai că istoria românilor ca realitate nu se poate modifica şi nici nu trebuie să facem eforturi în acest sens. Iar istoriografia are menirea de a reconstitui, cu varii metode, trecutul, în manieră cât mai obiectivă, în acest trecut sunt şi mituri, prezente în conştiinţe, dar nu ca o realitate definitorie şi dominantă. De ele se ocupă mitologia, etnologia, antropologia istorică, etnoarheologia, istoria mentalităţilor şi alte domenii foarte noi sau ştiinţe şi discipline de frontieră. Miturile naţionale sunt o realitate în trecutul şi prezentul oricărei naţiuni; ele sunt o marcă extrem de preţuită a spiritualităţii popoarelor, un sigiliu inconfundabil şi o sursă de creaţie pentru variate ramuri ale artei. Miturile istorice, câte există, se cuvin studiate, cunoscute şi caracterizate ca atare. Ele nu trebuie nici supraestimate, nici neglijate, nici suprimate. Istoriografia nu trebuie primenită de mituri, dacă acestea se cunosc şi sunt conştientizate, ci trebuie permanent înnoită ca mod de abordare, adaptată noilor descoperiri, epurată de erori, falsuri, interpretări greşite, clişee, deformări, sloganuri, obsesii, prejudecăţi etc. Iar intruziunea (inevitabilă) a elementelor perturbatoare (educaţie, familie, mediu social şi naţional, opinii politice etc.) trebuie drastic limitată, în funcţie de rigorile disciplinei. Ea nu poate fi însă niciodată oprită. Cum s-a remarcat iarăşi recent, „prezentul istoricului nu e concordant cu prezentul trecutului şi de aceea, în efortul de reconstituire a lui, este latentă imaginaţia, care-l amăgeşte pe istoric, insinuându-se şi în actele de cunoaştere pe care el le crede cele mai neutre, mai riguros realizate în scopul atingerii obiectivităţii”[195]. Obiectivitatea reflectării trecutului a încetat să mai fie cea absolută,

[195] Camil Mureşanu, *Istorie şi cunoaştere,* discurs de recepţie la Academia Română, Bucureşti, 2002, p. 14.

pentru că trecutul reconstituit nu mai este privit azi ca o „realitate obiectivă în sine”, ci este văzut ca „o realitate pentru noi”[196]. Însă această „imaginaţie” inerentă muncii istoricului nu trebuie lăsată să zburde pe terenul unor materiale fictive, fiindcă atunci iese din sfera domeniului şi conduce la disoluţia acestuia. Istoria poate să fie, în esenţă, o „meditaţie asupra destinului uman”[197], dar nu se poate transforma în filosofic sau literatură.

Cunoaşterea istorică are un caracter subiectiv, fiindcă se realizează prin mintea istoricului (dar care cunoaştere nu are caracter subiectiv?), numai că acest caracter subiectiv nu împiedică accesul la realitatea obiectivă, dacă există pregătirea adecvată şi buna-credinţă în acest sens. Iar istoria nu este „mit” care să trebuiască să fie distrus, ci este, cum spunea Marguerite Yourcenar, viaţă, care trebuie cunoscută şi respectată. Istoricul, în felul său, aduce, prin cercetarea şi opera lui, un omagiu vieţii. El este un mesager curajos, cu veşti de demult, scoase cu greu la lumină. Este totuşi om. Nu-i putem cere să fie zeu. Să-l veştejim dacă greşeşte şi, mai ales, dacă perseverează în greşeală, dar să-l preţuim dacă dovedeşte onestitate, profesionalism, probitate.

Şi, mai ales, „dacă iubim viaţa, să iubim trecutul...”, fiindcă „dragostea pentru trecut înseamnă în fapt dragoste de viaţă”.

---

[196] *Ibidem.*
[197] *Ibidem.*

INDICE

B

C

D

E

F

G

H

Î

J

K

L

M

N

O

P

Q

R

S

Ş

T

Ţ

U

V

W

X

Y

Z

CUPRINS